

MAQSUD İBRAHİMBƏYOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“AVRASIYA PRESS”

BAKİ-2007

*Bu kitab "Maqşud İbrahimbəyov. Bütün yaxşılıqlara ölüm"
(Bakı, Azərnaşr, 1993) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni və redaktoru:

Tərən Quliyev

894.3613-dc22

AZE

Maqşud İbrahimbəyov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı,
"Avrasiya press", 2007, 392 səh.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı M.İbrahimbəyovun seçilmiş əsərlərindən ibarət ikicildliyin birinci cildinə onun müxtəlif illərdə yazdığı povestləri daxil edilmişdir.

ISBN 978-9952-421-94-1

© "AVRASIYA PRESS", 2007

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Maqşud İbrahimbəyov imzası mənim yaddaşına həmişəlik həkk olunub – qırx il bundan öncə onun ilk hekayəsi çap ediləndən bəri. O vaxtdan cəmiyyətdə belə bir fikir yaranmışdı ki, bu gənc yazar çox istedadlıdır və deməli, bizim cəmsaxıcı didaktik ədəbiyyatımızda artıq daxili bir partlayış baş vermişdir. Altmışıncılar nəslinin parlaq nümayəndələri cərgəsində o, ən müstəqil, ən cəsəətli və ən ötkəm yazıçı idi. Düşündüyünü deyir, istədiyini yazırdı. Ölkəsinin şərəfi, özünün yaradıcılığı və həysiyyəti ilə bağlı məsələlərdə qalmaqallardan qorxmırdı. Ondan heç də hamı razı deyildi, ancaq kitabları əlbəə gəzirdi, oxunmaqdan səhifələri didilib-cırılırdı. Yazıcının “Ondan yaxşı qardaş yox idi”, “Truskavetse kim gedəcək”, “Qoy o bizimlə qalsın”, “Kərgödan buynuzu”, “Yaxşıqların əvəzində ölüm”, “Yunost”, “Quş gəlmişdi” və s. bu kimi parlaq povestləri “Noviy mir”, “Yunost”, “Drujba narodov”, “Azerbaycan”, “Literaturniy Azerbaydjan” jurnallarında, “Roman-qəzet”də çoxmilyonlu tirajlarla çap edilir, habelə ayrı-ayrı kitablar şəklində – həm də təkə bizim ölkədə yox – çapdan çıxırdı. SSRİ “ədəbi ixracatının” ən sanballı maddəsini onun əsərləri təşkil edirdi. Xeyrxahlığı, ağı, qeyd-şərtsiz dürtütlüyü Maqşud İbrahimbəyovu bizim nəsil üçün o dövrün mənavi-əxlaqi hərc-mərcliyində ən etibarlı bələdçiə çevirirdi. Biz onun nəsrinin ab-havasına köklənmiş bir şərəitdə onun qələmindən çıxan yazıları hər hansı digər bir sovet yazıcısının əsərlərindən daha böyük həvəslə mütaliə edirdik.

Maqşud İbrahimbəyov Bakıda, coğrafiya müəlliminin ailəsində dünyaya göz açdı. Onların ailəsi şəhərin köhnə yuxarı hissəsində, “Paralel”lər deyilən küçələrin birində yerləşən məhəllədə yaşayırdı. Demək olar ki, “eyni biçimli” belə küçələrdə, adətən, tinin başında pineçi budkası, qəzet köşkü, ağ neft satılan xırdaca dükən və nəhayət, məhəllənin “gözü” sayılan hamam olardı. Maqşudun xarakteri cərkən formalaşmışdı: gələcək yazıcının uşaqlığı və gəncliyi ağır müharibə illərinə və müharibədən sonrakı kəşməkeşli dövrə təsadüf etmişdi. O illərdə “əsl kişi” olmaq istəyi yeniyetmələr arasında hər şeydən yüksəkde dururdu. “Kişi olmaq”, yəni qorxaq, ağciyər olmamaq, satqınlıq etməmək deməkdir. “Kişi olmaq” bir də o deməkdir ki, dara

düşənə kömək əli uzatmağa həmişə hazır olasan. Onların məhəlləsində yazılmamış etika qanunları vardı və hamı bu qanunlara sözsüz riayət edirdi.

O dövrün məişəti, əxlaqı, koloriti, ab-havası, tipajları Maqşud İbrahimbəyovun “Müharibənin 1001 gecəsi”, “Hamı o yol”, “Püstə ağacı” kimi povest və romanlarında öz əksini tapmışdır. O, qocalara sayğı, dostluqda sədaqət hissini, hər zaman zəiflərə arxa olmaq kimi pozulmaz qaydanı məhz həmin illərdən, o uzaq uşaqlıq illərindən əxz etmişdir.

Yazıcının, demək olar ki, bütün əsərlərində təxminən, belə bir xətti görmək mümkündür: bir insanın ruhu yadlaşma, biganəlik, şübhələr, qınaqlar, lal sükut uqurumu üzərindən pərvəzlanıb, maneləri dəf cədrək başqa bir insanın ruhuna qovuşmağa can atır. İdəya və əslub baxımından həy-küyə səbəb olmuş və eyni zamanda ən gözəl əsərlərdən biri olan “Ondan yaxşı qardaş yox idi” əsərində o, insanlارın qarşılıqlı münasibətlərinin bu mübhəm guşəsinə baş vurur, vaxtilə bir-birini çox sevən qardaşlar arasında anlaşılmalıqın yaranma səbəblərini araşdırmağa çalışır. Bu qardaşların bir-birini başa düşməməsi onlارın bir-birini qəbul etməmələrinə, daha sonra isə onlار arasında qarşılıqlı nifrətə gətirib çıxarmışdı. Nifrət isə, Maqşud İbrahimbəyova görə, yalnız bir şeylə nəticələnir – şəxsiyyətin itirilməsi, yox olması və ölüm. Povestin final epizodu bu fikri önə çəkir:

“ – Rədd ol, – xırıldaya-xırıldaya dedi. – Bu dəqiqə rədd ol! Mən sənə bu tərəfə keçməyi qadağan eləmişəm!

– Bəsdir! Eşdirsənmi, bəsdir! – Simurq ümidsiz-ümidsiz qışqırdı. – Axı sən ölürsən!

Cəlil müəllim zəndlə qardaşının üzünə baxdı və onun ağladığını gördü. Sonra fikrə gətdi və özü də gözlemədən onun əvəzinə bir başqası danışmış kimi dedi

– Bəli. Ölürem. – O, yenə nə isə demək istəyirdi, ancaq birdən Simurq gicgahlarına dən düşdüyünü gördü, bu onu çox təəccübləndirdi və qanını qaraltmışdı “.

Bu iki nəfər bir-birini çox gec başa düşdü, çünki aralarında dərin bir uqurum vardı.

Ruhun iztirabları Maqşudun uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə, daha kövrək duyğularla qələmə alınmışdır.

Hər bir yaradıcılığın öz mexanizmləri var. Bunları sözlə izah etmək çətinidir. Əsərin ideyası necə yaranır, hansı şərait, mühit, hansı görüşlər, hansı vəziyyət, hansı xatirələr əsərin yaranmasına təkan verir?

Əslində, yazıçı əməyi çox ağır zəhmətdir. – Maqşud İbrahimbəyov öz müsahibələrinin birində belə demişdi: – Ancaq bu, əziyyət deyil. Bu, insanın duya biləcəyi ən ali həzzdir. Əlbəttə, elə məqamlar olur ki, birçə sətir də yazı bilmirsən. Əsəbi gəzib-dolanırsan. Siqarı-siqara calayır, özünə yer tapa bilmirsən. Lakin qəfildən həmin o an yetişir: elə bil əllərini irəli uzatmısan və haradansa, səmanın enginliyindən şıdırğı yağan yağış səxavətlə sənin ovucunu doldurur. Bir neçə dəfə elə hallar olur ki, mən fasiləsiz, bəzən hətta 28 saat işləyərək, povesti on iki-on dörd günə bitirmişəm. Bu, əsl səadətdir.

Görünür, Maqşud obrazları, mövzuları, ideyaları öz daxilində uzun zaman gəzdirir, yaşadır, bu yeni həyat onun daxilində tədricən yetişir.

“Bax, haradasa buralarda, mezoşoy qatında, böyük təzyiq altında neft var. Həmin o nöqtəni tapıb, buruq qoymaq əla olar. Tıxacı açılmış şüşədən şampan şarəbitək fontan vurur və uzun illər beləcə öz-özünə süzülib axar. Çünki yerin altındakı neft bir şüşəlik deyil, dəniz, ümman qədərdir”. Bu sözləri “Mezoşoy əhvalatı” pyesinin qəhrəmanlarından biri deyir. Mən isə bu sözləri elə Maqşudun özü barəsində deyilmiş fikirlər hesab edirəm, çünki o, bütün həyatı boyu insan psixologiyasının bu “mezoşoy” dərinliklərini öyrənir, həmin o yeganə nöqtəni axtarır.

Üslub sadəliyi, üstəgəl hissələrin tam sərbəstliyi və fəlsəfi paradokslar – bu, onun nəsrindən ibarət qızıxdırıcı kokteyldir. Başqalarının sarkazm nümayiş etdirdiyi və ya “dünyanın dərdi”ndən gileyləndiyi yerlərdə Maqşud İbrahimbəyov zarafata keçir, yüngül istehza və nisgillə kifayətlənir. Lakin bu istehzanın və nisgilin arxasında elə bir dərinlik, elə bir miqyas gizlənir ki, hadisələrin cərəyan etdiyi həmin zaman barədə, həmin dövrün gerçəklikləri barədə bütövlükdə fikir yürütməyə imkan verir. Qədim yunanların yüksək dəyərləndirdiyi ahəng, endaze deyilən xüsusiyyət onu heç vaxt tərk etmir. O, on doqquzuncu əsr fransızları kimi dəqiq və hər zaman fərqlidir. Bunu hiss etmək üçün onun romanlarını, uşaqlar üçün povestlərini, essələrini, dramalarını və komediyalarını gözdən keçirmək kifayətdir.

Bununla bağlı Maqşud İbrahimbəyovun dramaturgiyası barədə bir neçə kəlmə demək istərdim. Onun “Mezoşoy əhvalatı”, “Yaxşılıqla-

rın əvəzində ölüm”, “Kərgədan buynuzu”, “Müdrək sfinks gülümse-yir” pyesləri ölkəmizin və dünyanın qırx üç teatrında – Moskvanın dünya şöhrətli Maly Teatrı da daxil olmaqla – öz səhnə təcrübəsini tapmışdır.

Jurnalist, dilçi, tarixçi olmaq mümkündür, lakin dramaturq olmaq üçün məhz dramaturq doğulmaq lazımdır. Səhnə qanunlarını başa düşməkdə, ritmi duymaqda, sərrast replika tapıb yerində işlətmək qabiliyyəti, bir sözlə, teatr üçün əsər yazan şəxsə gərəkdir. Maqşud İbrahimbəyov meşeyetlərdə aktoru meşeyetindən nəse var. Maqşud İbrahimbəyov heç vaxt aktor olmayıb, lakin bütün bu xüsusiyyətlər onda artıqlaması ilədir. Onun pyeslərində hər şey elə meşeyetlə hazırlanıb, elə ahangdar şəkildə çulğalaşmış ki, sözün əsl mənasında, lap iynənin ucunda da əsas qayə öz “müvazinətini” itirmir. Təbii ki, dramaturqun istedadı texnikadan ibarət deyil, lakin bu istedad texnikada da özünü göstərir.

Yazıcının yeni əsərlərindən biri – 2007-ci ildə yazdığı “Final restoranı” dərin monal tragikomediyadır. Öz həyatlarına, keçdikləri ömür yoluna yekun vuran iki nəfər uşaqlıq dostu barədə süjetin əsasında detektiv əməl – uşaqlıq dayandır. Lakin müəllif “ekşn” üslubunda mövzunu davam etdirməkdən imtina edir. Hadisənin nə ilə sonulanacağına qabaqcadan bəlli olduğu məşhur fəlakətlər barədəki məşhur tarixi dramlarda olduğu kimi, dramaturq uşaqlıq oğurluğu xəttini yarıda qırır, saxlayır ki, seyrçini dinamik süjetin gözlənilməz dönüşlərindən daha mühüm və daha dərin məsələləri izləməyə məcbur etsin.

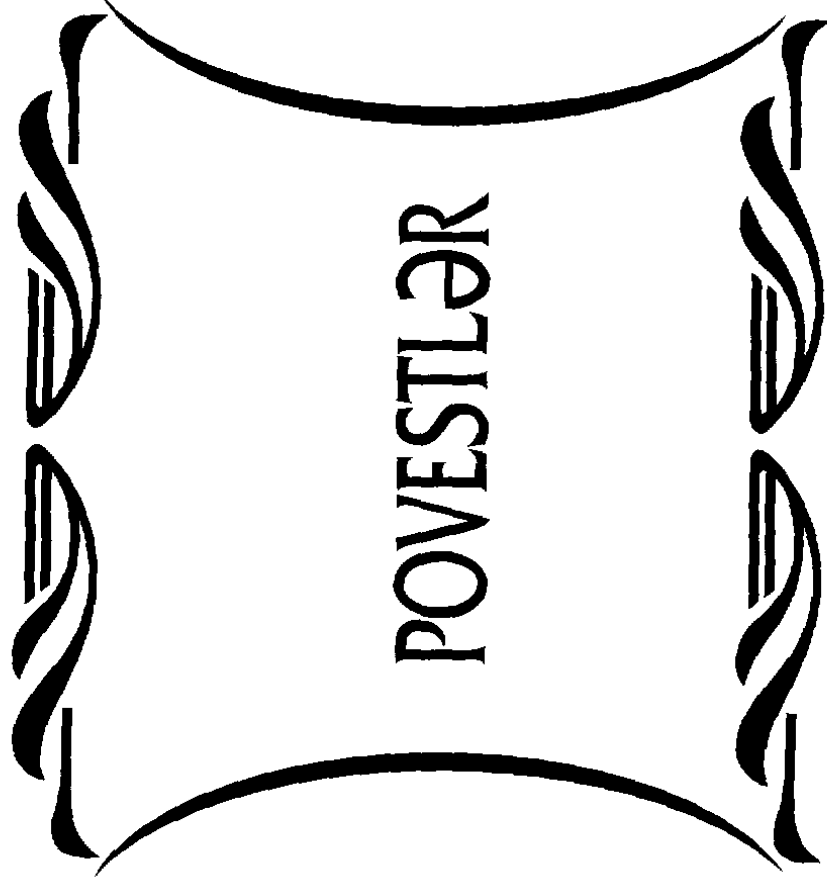
Gərəkdir Maqşud İbrahimbəyov olasan ki, ilahi hakim, münisif rolunu paslı serinləşmə həvalə edəsən. Yaşları altmışı haqlamış hər iki qəhrəmanın taleyindəki ətəli yazıçı məhz bu üsulla qırır: birini o dünyaya göndərir, o birini isə hər şeyin “saf və işıqlı” olduğu, insanı yüksəklərə qaldıran haqq-ədələtin zəfər çaldığı gerçəkliyə. Və bütün bunları seyr edərkən, Azərbaycanın Xalq yazıçısının nədən bu qədər ciddi yazıçı kimi şöhrət qazanmasının səbəbini anlamğa başlayırsan.

Onun ssenariləri əsasında 12 kinostudiyada filmlər çəkilmişdir. “Uşaqlığın son gecəsi”, “Bizim Cəbiş müəllim”, “Son müsahibə”, “Yarımçıq qalmış serenada” (“Azərbaycanfilm”); “Yaxşılıqların əvəzində ölüm”, “Qoy o bizimlə qalsın” (M.Qorki adına kinostudiya); “Truskavetse kim gedəcək”, “Qızıl rey”, “Kərgədan buynuzu” (“Mosfilm”), “Sən mənim nəğməmsən!” (“Özbəkfilm”); “Çünki mən

Ayvar Lidakam” (“Rıqa kinostudiyası”) və s. bədii filmlər on milyonlarla tamaşaçının diqqət və sevgisini qazanmışdır.

Maqşud İbrahimbəyov haqlı olaraq, görkəmli ədəbi sima hesab edilir. Bəli, o, bütöv bir nəslin simasıdır, rəmzidir. O, sanki dövrün özüdür. O, dünən də vardı, bu gün də var, sabah da olacaq. Əminəm ki, əlinizdəki kitabı oxuyanda, bunu özünü də hiss edəcəksiniz. Könül xoşluğu ilə mütaliə edin, sizə ürəkaçan tanışlıqlar arzulayıram, axı Maqşud İbrahimbəyovun “Seçilmiş əsərlər” adlı yeni kitabının cildi altına “toplaşanlar” həqiqətən say seçmə ədəbi qəhrəmanlardır.

Nadejda İsmaylova

ONDAN YAXŞI QARDAŞ YOX İDİ

İkimərtəbəli ağ hamam binasının yastı damına qoyulan tünd rəng çəkilmiş qazanlar şəhərin bu uzaq rayonunda hansı səmtdən baxsan yaxşı görünürdü. Bu qazanların yeknesəq uğultusu gecə də, gündüz də ətraf məhəllələrə yayılır, hətta xəzri qopanda da heyətlərin hamısında eşidilirdi.

Məhəllə adamları qazanların sesinə alışmışdılar, heç elə bil onların uğultusunu eşitmirdilər. Hamam keçən əsrin ortalarında tikilmişdi və o vaxtdan bəri bu rayonda beşinci, ya altıncı nəsil qazanların uğultusu altında xoş güzəran sürür, doğub-töreyir, peşmançılıq çəkir, keşməkeşli həyat mübarizəsində gah qalib gəlir, gah da məğlub olurdu. Hamam bu rayonun yeganə məziyyəti, yeganə gəlməli yeri idi, ona görə də əsl hamam səraflarının şəhərin o başından bura çimməyə gəlmələri heç kimi təəccübləndirmirdi.

Qabaqlar hamamın qara sütun kimi göyə dirənen, sonra elə bil minə çəkilmiş mavi səmanın fonunda tez-tez dəyişərək, gah əfsanəvi ağac, gah vəhşi heyvan, gah da quş şəklinə düşən tüstüsü narahatlıq törədirdi. Küləkli havada küçələri qəhvəyi duman bürüyür, ağacların yarpaqlarına, heyətlərdə sərilmiş paltarların üstünə qapqara, əl vuran kimi yayılan lopa-lopa qurum yağdı. Ancaq heç kim gileylənmirdi, görünür, adamlar tüstü və quruma kompensasiya qanununun labüd nəticəsi kimi baxırdılar, bu qanuna görə insan əvvəl-axır hər bir yaxşı şeyin əvəzini verməlidir. Hər bir ağılı başında olan adam da (bu rayonun sakinlərinin əksəriyyəti isə bu dərəcənin sahibləri idilər) yaxşı başa düşürdü ki, iki və üçotaqlı nömrələrli olan, divarlarına döşəmədən tam tavanına kimi çəhrayı və zərif mavi rəngdə mermər döşənmiş, ümumi salonunda hovuzu və uzanacaqları, yüklək ixtisaslı kışeçiləri, eləcə də şəhərin gözü açılardan ta gecə yarısına kimi lumulu, ətirli çay verilən çayxanası olan qədim hamamın müqabilində tüstü və qurum çox cüzi şeydir. Vaxt gəldi ocaqxanada odluğu dəyişdirdilər, mazutdan qaza keçdilər. İndi hamamın bacasından ağır-ağır, dalğalana-dalğalana şəffaf qızmar hava çıxırdı, sürətli texniki tərəqqi dövründə yaşayan işgüzar

adamlara qismət olmuş neçə-neçə əlavə nemətlərdən birini də dərhal qiymətləndirməyə və ondan istifadə etməyə qabil təşəbbüs-kar məhəllə uşaqlarının əli və iradəsi ilə bacanın üstünə yönəldilən çəpəllənglər bu istiyə düşəndə qıc olmuş kimi qıvrılır və yanır.

Cəlil müəllimin həyəti hamama, onun pəncərəsiz arxa divarına bitişik idi. Həyət məhəllədə ən abad həyətlərdən hesab olunurdu, Cəlil müəllimin səyi sayəsində tamam yaşıllaşmış, səliqə-sahmana salınmışdı; onun şəhərin həyəti olduğunu bilməyən adam, elə güman eləyə bilirdi ki, bu həyət Abşeronun dəniz səmtlərində salınmış üzümlü, əncirli, hələ üstelik çalışqan və səriştəli “torpaq sahibləri”nin nar və qara tut da əkdikləri bağlardan biridir. Cəlil müəllim yay günü şəhər hələ ala-toranlıqdan həyətinin ortasında dayanıb, dildor-dilxor qazanların səsinə qulaq verirdi, ona elə gəlirdi ki, bu gün qazanların səsi onu fikrini cəmləşdirməyə, gecə gördüyü yuxunu yadına salmağa qoymur.

Hər dəfə yadına düşən, heç cür hafizəsində bir yerə toplaşmaq istəməyən təsəvvürlərdən anlaşırdı ki, gördüyü yuxu qarmaqarışlıq, pis yuxudur, ancaq yenə də Cəlil müəllim onu yadına salmaq istə-yirdi, heç cür bu əzəbli arzusunun öhdəsindən gələ bilmirdi.

O, həyəti dolandı, talvardan düşmüş meynəni fikirli-fikirli qal-dırıb yerinə qoydu, quşların bir salxım üzümü dimdikləyib, tamam zay elədiklərini görüb dildor-dilxor başını buladı, sonra da bir neçə ləklik, uzunluğu beş, eni dörd metr bostana yaxınlaşdı. Burada Cəlil müəllim ilin fəsillərindən asılı olaraq soğan, pomidor, turşəng, vəzəri, eləcə də cürbəcür gül-çiçək əkirdi.

Onun mülahizəsinə görə, birbaşa ləkədən yığılıb süfrəyə qoyulan göyərtinin cana ayrı faydası vardı, elə bostanda işləməyin, torpaqda ayaqyalın gəzməyin də insana çox xeyri vardı – gün ərzində bedənə toplaşan elektrik enerjisi ayağın altından torpağa axırdı. Bir tanış feldşer ona demişdi ki, şəhərdə yaşayan adamın orqa-nizmində xeyli elektrik yığılır və asfalt elektriki keçirmədiyi üçün bu enerji onun canından çıxır.

Bu söhbət Cəlil müəllimə yaman təsir eləmişdi, indi o, tez-tez bu elektrikin onun kürək nəhiyəsində və başında möhkəm, ağır yumruq kimi döyünüb, bütün əsəblərini sıxdığını çox aşkar duyurdu. Bunu Cəlil müəllim bütün günü aydın hiss eləyir, ona görə də axşamlar mütələq çəkmələrini çıxarıb, bostana gəzməyə düşür,

ayaqlarını torpağa basdırır, hər dəfə ağır gərginliyin qumluğa necə axdığını hiss eləyib yüngülləşirdi. Ancaq Cəlil müəllimin ağıllı iş görüb heç vaxt fikirlərini açıq deməyən arvadının və qızının müla-hizəsinə görə, onun orqanizmindən heç bir elektrik-filan çıxmırdı, hətta eger həyətdəki bostanın torpağına müəyyən miqdar enerji axırdısa da, onun canında o qədər elektrik, yaxud hələ elmə məlum olmayan başqa enerji formaları qalırdı ki, bu enerji bütün Bakı bos-tanlarına və əkinlərinə artıqlaması ilə bəs eləyirdi.

Bostanı dolanmaq çox çəkmədi, torpaq kifayət qədər nəm idi, ləkləri o, həmişə axşamlar, gecə suvarırdı. Həyətin dib tərəfindəki tut ağacının yanına gəldi. Bu qollu-budaqlı tut ağacının altına iki arı pətəyi qoyulmuşdu. Cəlil müəllim bu pətəklərlə fəxr elədiyi kimi, bütün şəhərdə bunlardan savayı arı pətəyi yox idi; hər halda hələ indiyə kimi heç kim ona Bakıda bir başqasının da arı saxladığını deməmişdi.

O, pətəklərin ahəngdar uğultusuna qulaq verdi, arılar yuxudan ayrılmışdılar, amma pətəkdən bayıra çıxmırdılar. Hələ çox tez idi, yarıaçılmış yuxulu çiçəklərin ləçəkləri şəhli idi, arılar ani şəhər soyuğunun ötüb-keçməsinə, ilıq havanı, nəm torpaq və ağac qabığı, bal və çiçək ətri, ilıq insan nəfəsi duyulan havanı, onlara heyat gətir-nen havanı gözləyirdilər...

Arılara Cəlil müəllimin çox böyük məhəbbəti vardı. Hər dəfə bu zəhmətsever, fədakar canlılara tamaşa eləyəndə o, özündə bir sevinc duyur, mütəəssir olurdu. Söhbət vaxtı dostluqdan və ağıllı davranışdan tutarlı misal çəkmək lazım gələndə Cəlil müəllim mütələq arılardan söz salırdı. O, qəti bu qənaətə gəlmişdi ki, eger insanlar arılardan bir-birlərinin xatirinə canlarından keçmək xasiy-yətini mənimseyə bilsəydilər, çox şey qazanardılar. O, qarşılıqlı hörmətdən, paxıllığın ziyanından danışanda da arılardan söhbət salırdı. Həmişə də arıları xatırlaması çox inandırıcı olur, yerinə düşürdü. Ancaq söhbət insanların nanəcibliklərindən düşəndə, həmişə belə söhbətlərdən sonra, özü düzgün heyat yolu tutduğu üçün bir razılıq hissi duyan Cəlil müəllim, arılara isnad eləyə bilmirdi. Amma o, ümid edirdi ki, pətəklərin, yaxud tək-tək arıların **heyatına** göz qoymaqla bir vaxt arı ailələrində ən dehşətli qüsura – **nanəciblik** mərzinə mübtəla varlıqların olmadığını da inandırıcı **surətdə** sübut eləyən səciyyəvi xüsusiyyətləri tapacaqdır.

Bu müşahidələrdən o, gələcək söhbətlərində istifadə etmək, onları rövneqləndirmək istəyirdi, Cəlil müəllim belə söhbətlərə ehtiyac duyurdu və fürsət düşən kimi onu başlamağa hazır idi.

Nə isə bir başqa qarışıq olan qara, qoyun iti evvanda, pilləkenin qabağında, balaca döşəkçenin üstündə yatmışdı, Cəlil müəllim başının üstündə dayananda it gözünü açdı, yuxulu-yuxulu baxdı və təzədən yatdı.

Cəlil müəllim asta-asta eyvana qalxdı, mətbəxə keçdi, soyuducudan bir parça ıçalat çıxartdı, xırda-xırda boşqaba doğradı, üstünə çörək də əlavə elədi və götürüb təzədən heyətə qayıtdı. İt tənbəl-tənbəl qalxdı, boşqaba yaxın gəldi. Cəlil müəllim çox istəyirdi ki, it ona quyruq bulasın. İt iki ağza boşqabı təmizlədi, sonra ələ buradaca qoyulmuş tasdan bir az su yaladı və təzədən uzandı. Cəlil müəllim ona bir tepik vurdu, it həmişəki kimi zingildədi və kənara sıçramaq istədi, ancaq kəndir qoymadı. Cəlil müəllim qapısına gətirəndə bu, körpə küçük idi, ilk vaxtlar o, küçüyə süd verirdi, bir müddət keçəndən sonra isə ona bazardan et, ıçalat almağa başladı. Cəlil müəllim iti təmiz saxlayırdı, iyənsə də canını dişinə tutub, heftədə bir dəfə çimdirdirdi.

İtin tərbiyəsinə o, çox fikir verirdi, Cəlil müəllimin fikrinə görə, meqamında, haqqına sərt olurdu. Nahaq yere döymürdü, döymək lazım gələndə isə – küçük ev-əşiyi batıranda, yaxud gecəyarısı hürendə, Cəlil müəllim onu mehız iti döymək üçün hazırlanmış şallaqla döyürdü, özü də ələ döyürdü ki, onurğa sütunu, yaxud başqa bir sümüyü zədələnməsin. Layıq olanda mütləq mükafatlandırır – tumarlayır, konfet verirdi. Böyüdü. Tək-tək adam itə belə qulluq eləyərdi, özü də bu cür qarışıq, cinsi naməlum itə! Cəlil müəllimə ən çox yer eləyən o idi ki, it onun qapısında böyümüşdü, onun yalnız yeyib az qala canavar böyüklükdə olmuşdu, amma onu sahib yerinə qoymurdu.

Cəlil müəllimin heyətə girdiyini görəndə it qaçıb kolluğa soxulurdu, ondan uzaq dolanırdı, gözlerini Cəlil müəllimə zilləyir, qəmgin-qəmgin baxırdı. Həç kim də bunu görmürdü. Nə ev adamları, nə də qonum-qonşular. Kimin nə işinə qalmışdı ki, heyət iti kimə necə baxır, heyət-bacamı yaxşı qoruyurmu, kifayətdir! Amma Cəlil müəllimə ağır gəlirdi: it hamıya sırmanır, ancaq onu görəni kimi tamam dəyişirdi. Cəlil müəllim dünən axşam iti tutub

bağlamışdı, bütün günü açmamışdı. İstəyirsən bütün günü səhərdən axşama nə yal ver, nə də bir tikə çörək, tək burax getsin Cəlil müəllimin qardaşının heyətinə. Beş-altı dəfə Cəlil müəllim özüni ələ tutmuşdu ki, guya itin harada olduğunu bilmir. O, fit də çalmışdı, səsi gəldikcə: “Bozdar, Bozdar!” da çağırmışdı, ancaq it ona fikir də verməmişdi. Həç ələ bil onu çağırırdılar. Axırda Cəlil müəllim oğlunu onun dalınca göndərməli olmuşdu.

Hələ məsələ bununla qurtarsa, dərd yarı idi, rüsvayçılıq orasıydı ki, uşaq onu evə tərəf çəkirdi, it də ayaqlarını yerə dirəyib dartı-sırdı, az qalırdı xaltası boğazından çıxsın, ələ bil ki, evə yox, diri-diri derisini soymağa aparırdılar. Cəlil müəllim iti möhkəm şallaqladı ki, daha özgecinin qapısına dadanmasın. Bozdar qəzəbli-qəzəbli mırıldayırdı, ancaq tutmurdu, qorxurdu. Cəlil müəllim isə istəyirdi ki, Bozdar onu tutsun, onda belkə də döyüb öldürərdi, özü də lap ədalətli iş tutmuş olardı.

Cəlil müəllim itə bir tepik də vurub, evə, şeylərini götürməyə getdi – hamamın lap yaxşı vaxtı idi. Bayaq arılara tamaşa eləyərkən duyduğu xoş əhvali-ruhiyyədən, sakitlikdən indi həç bir əsər-ələmət qalmamışdı. “İtin heyətin o biri tərəfinə qaçmağının səbəbi məlumdur, qəsdən, mənim acığıma aldadıb qapılmasına dadandırılar, bunların hamısı o leğərin işidir, başqa it olsa, əlinə dəyənək alıb qapıdan qovardı, amma bunu mənim qanımı qaraltmaq üçün aldadıb aparır”. Şalvarı pilləkenin ortasında dikəlmiş mxa ilişdi, Cəlil müəllim ayağını zərbə atanda balağının köbəsi tikiş yerindən cırıldı. Cəlil müəllim hiss elədi ki, bütün varlığını kimə və nəyə qarşı yönəltdiyi məlum olmayan dumanlı, mənasız bir hiddət bürüyür. Dişlərini qıcayıb evə girdi, çəkici götürüb bayıra çıxdı, mıx görünen pillənin üstündə dayandı. Bazar gününün sübhçəyinə, bu tamam səssiz-səmirsiz sakitliyə yaraşmayan, dəhşətli, qulaqbatırıcı çəkiç zərbəsi eşidildi. Birinci zərbədən sonra ikinci zərbə guruldadı... Zərbələrarası fasilə yatanlara yeqin ki, əslində olduğundan daha uzun gəlirdi. Ola bilsin, bəziləri bir il qədər uzun gələn bu ani müddət ərzində fikirleşmişdilər ki, zəlzələ oldu, tozanaq qopdu, atom bombası atıldı, ola da bilərdi ki, ikinci zərbə həmin adamın yaddaşından bu təsəvvürü silmişdi, amma onun yerində çəpiq qalmışdı, bu çəpiq sağalana və gələcəkdə tamam itib-gedənə kimi o, dönə-dönə səksənib yuxudan dik atılacaq, canını yapışqan kimi soyuq tər

basacaqdı... Cəlil müəllim mıxı döyəcəyir, daha dərin vurmaq istəyirdi; çəkiclə döyüşməkdən taxta çalalanmış, mıxın başı az qala tamam itmişdi, amma Cəlil müəllim hələ də var gücü ilə onun başına-başına vururdu. Hər dəfə vüranda da ona elə gəlirdi ki, tanış kəmsavad fəldşerin sirli, əsrəngiz nəzeriyə qanununa görə hirs yavaş-yavaş onun xirtdeyini, sinəsinin taxtaya dönmüş sol tərəfini, çiyini buraxır və gərginləşmiş qoluna, keyimiş biləyinə, isti ovcuna axır, oradan da çəkicin başına tökülür.

Səs ətraf məhəllələri götürmüşdü, hər zərbədən sonra da havaya daire-daire səs dalğaları qalxır, havalanıb sürətlə ətrafa yayılırdı, zərbələr yeyinləşir və bir-birinin ardınca qalxan dalğalar nəhəng tor yaradırdı: bu torun lap aşağısında, lap mərkəzində bu gözəl yay səhəri yuxudan hamıdan tez qalxmış bir adam oturmuşdu. O, qanrılıb arxasına baxmasa da, qardaşının külfətinin vahimə içində həyəte töküldüyü hiss edir, görürdü; o bilirdi ki, əgər çevrilib geri baxsa, seyrək yaşıllığın, canlı hasarın arxasından təəcüb və çaşqınlıqla baxan qardaşının üzünü görəcək.

Cəlil müəllim geri qanrılmadı, başını qaldırıb öz evinin qapısına baxdı, alt köynəyində qapının ağzında dayanmış arvadı ilə gözə gəldi, çəkici yerə qoydu, arvadna salam verdi və təmiz alt paltar yığılmış hamam çamadanını götürmək üçün sivişib onun böyüründən içəri keçdi.

Əlində çamadan otaqdan bayıra çıxdı, arvadna dedi:

– Pilləni bərkidirdim. Pilləsiz pilləkən çox xatalı şeydir. Elə bilirdim ki, öz pilləkənimin pilləsinə mıx vurmağa ixtiyarım var. Özü də lap vaxtında vurmuşam, səhər-səhər. Günortaya kimi yatmağa vermişəm, əslən adamların yuxudan nə vaxt qalxacaqlarını gözə bilməyirəm. Olmaya səs-küy salıb kimi isə narahat eləmişəm?

Arvadı tələsik dedi:

– Yox, yox, mən onsuz da ayılmışdım.

Cəlil müəllim pilləkəni endi, sonra arvadına tərəf döndü:

– Mən iki saata gəlirəm, sən, arvad, bağışla mənə. Tamam yadımdan çıxmışdı, səhər hələ indi açılır. Taqılı yeqin otaqda da eşidilmiş. Hə?

Arvad dedi:

– Eyibi yoxdur, sən mıxa bir-iki çəkic vurmaqla heç kimə heç nə olmaz! Nəhayət, ömründə bir dəfə sən də öz evində bir şey eləməyə haqqın var.

Cəlil müəllimin soyuq barmaqları hələ də yumulub açılırdı, bir də sağ gözü səyriyirdi, yanağının dərisi, sağ gözünün altı tez-tez dartılırdı.

Küçə çox seyrəklik idi, gediş-gəliş yox idi, bazar günləri dalandar da yuxudan həmişəki vaxtdan gec oyanırdı. Cəlil müəllim öz-özünə fikirləşirdi ki, əgər həmişə, bütün il boyu, günün hər vaxtı hava bax, elə bu cür, bu səhər çağı kimi gözəl, sərin, küçələr həmişə seyrəklik olsaydı, yaxşı olardı, yoxsa tünlünün, basabasının nə xeyri! Qarışıqlıq olur, itələşmə düşür, adam esəbiləşir.

O, müharibədən əvvəlki gözəl günləri xatırladı, o vaxt Bakıda indikindən qat-qat az camaat vardı, hamı da bir-birini tanıyırdı. Adamlar küçədə qabaq-qabağa gələndə mütləq salamllaşırdılar, özü də əvvəl kiçik salam verirdi. Hamı bir-birinə hörmət eləyirdi, doğrudur, hərden ağızlaşanlar da olurdu, ancaq belə şeylər az-az idi. İndiki küçə ilə o vaxtın küçəsini heç müqayisə etmək olmazdı.

Amma hamam heç dəyişməmişdi, elə necə vardı, o cür də qalmışdı, salonun ortasındakı hovuz da həmin hovuz idi, ancaq qızıl bəliqlər salmışdılar. Bəlkə elə əvvəllərdə baliq vardı? Yaddaşı yavaş-yavaş xarab olurdu.

Divardakı şəkil – qış vaxtı meşə bulağının başında, qarın içində dayanıb xumar-xumar baxan, rəngbəreng Hollandiya kaşısından düzəldilmiş maral şəklində həmin şəkil idi. Əvvəllər olduğu kimi, indi də buradan tünd həna ətri, qarışıq xəff kif iyi gəlirdi.

Kassir Rəxsəndə gülümsüyə-gülümsüyə onun salamını aldı, dinməz-söyləməz ona dürgəklənmiş, üstündən də ensiz kağızla qurşaqlanmış iki mələfə və bir qəlib də göy sabun uzatdı.

Rəxsəndə əvvəlcə Cəlil müəllimdən arvadının, oğlunun kefini soruşub dedi:

– Hüseyni yarım saatdan sonra göndərəm.

Cəlil müəllim bir zamanlar gördüyü həmin gözəl qadına çox az oxşayan Rəxsəndənin üzünə, əvvəlki görkəmi dəyişmiş yanaqlarına, nazik xətt kimi çəkilmiş qaşlarına, ətlənmiş sallaq buxağına, üzünün solmuş dərisinə baxırdı.

O, otuz ikinci nömrəyə gədə-gədə də bu qadın haqqında fikirləşirdi; Rəxsəndə həmişəki kimi ona yenə də bu hamamdakı ən yaxşı nömrəni vermişdi.

Rəşəndə Cəlil müəllimdən on iki–on dörd yaş böyük idi. Bu hamamda isə qırx ilə yaxındı işləyirdi. On beş yaşında gəlmiş və elə o vaxtdan da burada qalmışdı.

Əvvəllər anasının, çox usta kisəçi Dilbazi xanımın əlinin altında işləyirdi. Dilbazi xanım qadınlar arasında hər cür çıxıqları tez və rahat salmaqda, üz almaqda ad çıxartmışdı, onun aldığı üzə də bir də ne tük gələr, ne də yeri–izi bilinərdi, sifətin dərisini vaxtından on il, hətta beş on beş il keçəndən sonra da zərif, tərəvətli saxlamağın sirrinə vafiq idi. Elə dərman bilirdi ki, başa çəkəndə tük sıx gəlir və saçın rəngi çox xoş olurdu, bədənin bütün gecəni açılmış qonçə kimi ətir saçması, şəhərlər gözəlin aydın, duru olması, göz qapaqlarının şiş görünməməsi üçün ne etmək lazım olduğunu bilirdi. Qız köçürən olanda isə gəlini toy günü mütləq Dilbazi xanım çimdilər, hazırlayardı. Hələ toya xeyli qalmış qızın anası, xalaları Dilbazinin yanına gələr, danışardılar, qisası, Dilbazi cana qulluq sənətindən çox şey bilir, çox şey bacarırdı. Qızına o, çox şey öyrətmışdi, anası Rəşəndəni də özü kimi usta eləmək istəyirdi, ancaq ecel möhlet vermedi. Dilbazi xanım qəfil öldü; iki yaxın müştərisini çimdilər qurtarmışdı, onlar axırncı dəfə ilıq suyun altına girib çıxmışdılar, indi isti sal mərmerin üstündə dirəklənib ailə işlərindən, oradan–buradan söhbət eləyirdilər, birdən gördülər ki, Dilbazinin başı sinəsinə sallanıb.

Deyirdilər ki, Dilbazi qenirsiz gözəl olub, elə Rəşəndə də anasına oxşayı.

Rəşəndə kisəcilik eləyirdi, yaşa dolandan sonra isə onu qabağa çəkmişdilər, direktor olmuşdu, eyni zamanda kassiri də əvəz eləyirdi. Ancaq o, daimi müştərilərinə və onların qızlarına həmişə güzəştə gedirdi, direktor olsa da, onlara özü qulluq eləyirdi.

Cəlil müəllim Rəşəndəni birinci dəfə sadəcə Cəlil olanda, dörd yaşında görmüşdü. Anası onu özü ilə hamama aparmışdı. O, Cəlili düşün altına qoydu və tapşırı ki, bir neçə dəqiqə orada dayansın. Sonra Rəşəndə gəldi, düşün altından Cəlil onun qapını arxasınca necə çəkdiyini, birinci otaqda, paltar soyunulan yerdə xəletini çıxarıb, lüt içəri girdiyini gördü; lüt qadın görməmişdi. O, düşün altına dayanıb, bu qadına dördgözlə baxırdı.

Rəşəndə əlini Cəlilin yaş başına çəkib dedi:

– Ay Allah, nə qəşəng uşaqdır!

Sonra anası düşün altına girdi. Rəşəndə isə mərmer uzanacağı qırağında əyləşib, ayaqlarını araladı, Cəlili dizlərinin arasına aldı

və gözələrini bərk–bərk yummağı tapşırıb, başına bir neçə dəfə sabun çəkdi.

Hər dəfə başına sabun çəkəndə Rəşəndə suyun çox isti olub–olmadığını soruşur, Cəlil də hər dəfə səsi titrəyə–titrəyə “yox” deyirdi, bundan sonra Rəşəndə isti, Cəlilə ləzzət verən suyu onun başına töküb, sabun köpüyünü yuyur, suyu tökəndən sonra əlini onun üzünə çəkir, əlini təsədi təmiz suya salıb yaxalayır, gözünü yuyurdu.

Hər dəfə Rəşəndə çimdirdə onu qərribə bir həyəcan bürüyürdü, bu həyəcan hissi ömürlük onun canında qalmışdı. Rəşəndənin təndürüst, gəmirici kimi bədəni, qar kimi ağappaq nazik dərisi, ətli–canlı budları da onun ömürlük yadında qalmışdı. Cəlil onun paçasının arasına rahat yerləşirdi. Cəlilin yadında onun yumru dizləri də qalmışdı, bu dizlər harasına dəymişdisə, dərisi onun istisini ömürlük saxlamışdı.

Sonralar anası daha onu özü ilə hamama aparmadı. Evdə vənada çimdirdirdi.

Arvad hamama həftədə bir dəfə onsuz, qonşu qadınla gedirdi. Cəlil anasına yalvarırdı, hətta neçə dəfə ağlamışdı da, ancaq bir şey çıxmadı, anası sözündən dönmədi.

– Sən daha yekə oğlan olmusan, – dedi, – bundan sonra hamama atanla gedəcəksən.

Bir az böyüyəndən sonra Cəlil neçə dəfə hamamın damına dırmaşmış, gözələrini ümumi qadın şöbəsinin üstündəki balaca açıq pəncərədən içəri zilləmişdi.

Çılpaq qadınlar ağappaq buxarın içində o tərəf–bu tərəfə gəzişir, bir–birlərini səsləyir, gülüşürlər, bütün bunların hamısı bir–birinə qarışır və Cəlilin qulağına nə isə həyəcanlı, qərribə bir uğultu gəlirdi, hər dəfə də sanırdı ki, bu hədsiz gözəl qadın fiqurları arasında Rəşəndəni görür, hər dəfə ürəyi şirin qüssədən sıxılırdı, axı bu qədər hündürlükdən, buxarın, sel kimi axan suyun içində, yüz şamlıq lampanın tutqun işığında adam seçmək mümkün deyildi, buna görə də o, bir müddətdən sonra qadınlardan az–çox Rəşəndəyə oxşayan birisini beledləyir, bütün aqşamı gözələrini o qadından çəkmirdi. Cəlil xəyalında həmin qadının dizlərinin arasına girir, ona qısıılır, başına tökülüb üstündən axan suyun istisini hiss eləyir, xoşhallanırdı. Yəne onu izah edilməsi mümkün olmaya heyrət və əzginlik bürüyürdü.

Bir axşam o yenə günbezdə oturub, rütubət qarışıq isti hava, ətir və xına qoxusu, Rəxşəndənin bedeninin ətri gələn pəncərəyə qisılıb, gözləri ilə onu, daha doğrusu, bu axşam xəyalında Rəxşəndə ilə eyniləşdirdiyi qadım axtarırdı.

Cəlil pəncərənin üstündən sallanıb, hamamın içinə baxırdı, indi o, yaxşı bilirdi ki, içəridən baxanlar onu görmürlər, yavaş-yavaş bedenini şirin əzginlik büüyürdü, ancaq birdən kiminsə qəfləten, möhkəm-möhkəm çiyindən yapışdığını hiss elədi.

Cəlil heç vaxt belə qorxmamışdı, onun dili tutuldu, əl-ayağı soyudu, qurudu. Əllər onu Rəxşəndədən ayırdı, arxası pəncərəyə tərəf çevirdi. Cəlil qarşısında yekəpər, bütün məhəllədə çox güclü-lüyü ilə ad çıxartmış və məhəllə qeyrəti, ədəb-ərkan məsələlərinə dair mübahisələrdə bir sözü iki olmayan hamamçı Akifi gördü.

Akif dəli olmuşdu, bu qəşəng, zərif üzlü oğlan nədənsə indi pişik fəsiləsindən olan bir yırtıcı heyvana benzəyirdi, Cəlil, yeqin ki, qəfləten yırtıcı heyvanla üz-üzə gəlmiş əliyalın adamın keçirə biləcəyi dəhşətli bir hiss keçirirdi.

– Sən bir təsəvvür elə, – Akif çətinliklə danışdı, – sən birçə gözünün qabağına gətir ki, orada, hamamda sənin anan, bacın, yaxud arvadın çimirdi, ağzından süd iyi gələn düdəmənin, alçağın biri də pəncərədən içəri baxır. Bu küçədə hələ indiyə kimi belə hadisə olmayıb. Ancaq sənənlə danışmağın xeyri yoxdur, sən özün nəsen ki, nə də başa düşəsen?! Bura bax, yalvarıram sənə, çıx get, yoxsa əlim gicişir, boğazını üzərəm.

Cəlil sonralar xatırlaya bilmirdi ki, bu vaxt o doğrudanmı huşunu itirmişdi, yaxud ona elə gəlirdi. Ancaq yaxşı yadımdaydı ki, Akif qolundan yapışb onu damdan düşürmüşdü, sonra darvazalarnın qabağındakı skamyanın üstündə bir xeyli onunla yanaşı oturmuşdu, özü də əlini onun çiyinə qoyub, mehriban-mehriban danışdı.

Akif ona demişdi: Cəlilin tutduğu iş kişi üçün çox böyük rüsvayçılıqdır, əgər bu əhvalatdan xəbər tutsalar, Cəlil ömürlük bədnam olar, hər kəsin də gələcəkdə küçədə onun anasına, yaxud bacısına, yaxud da neçə illərdən sonra arvadına, ya qızına sataşmağa haqqı olar, ona görə ki, bu cür biabırçı hərəkətlər heç vaxt yaddan çıxmır.

Akif dedi: o, Cəlilin təqsirindən keçir, ona görə ki, Cəlil nə iş tutduğunu başa düşməyib və elədiyinə ürekdən peşmandır.

Akif söz verdi ki, bu əhvalatı heç kimə danışmayacaq və sözüne də əməl elədi.

Sonra Akif onun kefini soruşdu, Cəlil vəziyyətinin düzəldiyini desə də, başı hərtenirdi, ayaqlarını güclə sürüyürdü.

Həmin gün Cəlil öz Rəxşəndəsini son dəfə gördü.

Bir il keçmiş Akif Rəxşəndə ilə evləndi, onların üç uşağı oldu, sonra müharibə başlananda Akifi cəbhəyə apardılar, iki ay ötmüş Rəxşəndə onun qara kağızını aldı.

Rəxşəndə üç il keçəndən sonra ikinci dəfə, neft dükanının bir gözü kor müdirinə ərə getdi. Dükançının o neyinə aşıq olmuşdu, bu məsələ bütün rayon camaatı üçün bir müəmma idi, ancaq onlar mehriban dolanırdılar, Rəxşəndənin Akifdən olan uşaqlarına da atalıq öz uşaqları kimi baxırdı, hamısını bir gözle, doğma kimi görürdü.

Cəlil müəllim müharibədən sonra evləndi, bundan əvvəl mümkün olmamışdı: atası ölmüşdü, külfət onun əlinə baxırdı. Cəlil müəllimə bir uzaq qohumlarını nişanladılar, dedilər ki, evdar qızıdır, savadı da var, musiqi məktəbini bitirib. Qız qəşəng, qanışırın idi, amma həddən ziyadə arıqdı, boyda elə Cəlil müəllimlə bir bərabərdə olardı, hələ bəlkə bir az da ondan uzun idi. Toy gününə kimi onlar cəməsi ikicə dəfə görüşmüşdülər. Birinci gecə, əvvəllər valideynlərinin yataq otağı olan otaqda ikilikdə qalanda, qız ağzını açıb birçə kəlmə də danışmış, Cəlil müəllimə qorxa-qorxa baxırdı.

Onların bir qızı oldu və neçə illər keçəndən sonra bir gün arvadı oturub yazı yazan qızının üzünə zəndlə baxıb, heyretlə dedi:

– Doğrudan da oxşayır! Cəlil, qulaq as, gör nə deyirəm, ancaq sən elə fikirləşmə ki, başım tamam xarab olub, qızımız Rəxşəndəyə, hamamın müdirinə yaman oxşayır. Lap mat qalmalı işdir. Birinci Tahirə xanım hiss elədi, dedi ki, qızın Rəxşəndəyə oxşayır, lap elə bil özüdür ki, durub. Tahirə xanım, sən demə, Rəxşəndəni gəncliyində yaxşı tanıyırmış. Rəxşəndə bu gün o illərinin şəklini gətirmişdi, hamımız təəccüb qaldıq: mənəm qızımdı ki, durmuşdu! Rəxşəndə özü isə ağıladı da. Düz deyirəmki, qızım, elə bil sənin şəklini, he? Sən bir möcüzəyə bax!

Qız üreyinə nə isə fikirləşib gülümsündü və başını tərpətdi.

Cəlil müəllim təəccübləndi:

– Elə şey ola bilməz, – dedi. O, tutulduğunu hiss eləyir, ona görə də əsəbiləşirdi. – Sizə elə gəlir. – O, diqqətlə qızının üzünə baxdı. Rəxşəndəyə azacıq da olsa oxşamadığını görüb, inamla

gülümsünə-gülümsünə dedi. – Sizə elə gəlib. Bəkarçılıqdan. Axı qızımız nə səbəbə Rəxsəndəyə oxşaya bilər?

– Oxşasa da burada elə bir pis şey yoxdur, Rəxsəndə çox yaxşı adamdır. Heyif ki, sən ona, Cəlil, yaxşı bələd deyilsən, çox yaxşı qəlbi var, indinin özündə də gözəldir, özü də ömrü boyu çox abırılı-heyəli dolanıb, heç kim onun haqqında pis söz deyə bilməz.

Nömrədə mərmər divarlardan və uzanacaqdan buğ qalxırdı, görünür, onları elə Cəlil müəllimin qabağınca qaynar suyanan yumuşdular.

Cəlil müəllim soyundu, şalvarını, çəuşa penceyini seliqə ilə qarmaqlardan asdı, sonra ikinci otağa keçdi və isti suyun altına girdi. İyirmi beş-otuz deqiqədən sonra altı taxta sendəllərini taqıldada-taqıldada Hüseyn gəldi. Qabaq otaqda soyundu və əlində tas içəri girdi, tadsa şal parçadan tikilmiş kise, hamam lifi, sabun və şüşə şampun vardı. Cəlil müəllim bədenini suyun altında isladib, kise çəkilməyə hazırlaşana kimi, Hüseyn otağın küncündəki mərmər uzanacağı qaynar su və sabunla bir də təmiz-təmiz yuyub sildi, rezin balıncı üfürüb doldurdu, uzanacağın baş tərəfinə qoydu.

Hüseyn Cəlil müəllimi diqqətlə süzüb dedi:

– Deyirəm daha bəsdır. Gəl uzan, mən də Allahı çağırım, baş-layım işimə.

Cəlil müəllim uzanacağına tərəf gəldi, üzüqoylu hamar, isti mə-rərin üstünə uzandı. Həmişəki kimi canında bir rahatlıq duydu. Bu hamamdan savayı elə bir yer yox idi ki, o özünü orada bu cür yaxşı, sakit hiss ələsin.

Hüseyn möhkəm, qüvvətli əlləri ilə onun oynaqlarını ovmağa başladı.

– Arıqlamısan, – Hüseyn köksünü ötürdü. – Əsəbisen. Bütün bə-lələr əsəbdən törəyir.

Hüseyn oynaqları bir də ovmağa girişdi, birinci dəfəkinə nisbə-tən daha ağır-ağır ovdu, hər fəqərə sümüyünü mükəmməl, tək-tək əlləşdirdi, oynaqları ovub qurtarandan sonra barmaqlarını, əllərini, ayaqlarını, pəncələrini qanırmağa başladı, Cəlil müəllim əllərində, ayaqlarında gizilti, xoş bir ağrı hiss ələyirdi. Hüseyn onun oynaqla-rını elə qanırırdı ki, sümükləri bəndlərindən saqqıldayırdı, ona ləzzət verirdi, elə bil ki, bədenini hissə-hissə sökürdülər və hər hissəsini nə isə gümrəhlıq, tərəvət verən ecəzkar, həyatverici bir məhlula salırıdılar, nəhayət, bədenin hissələri təzədən yerinə qoyulurdu, yüngülləşirdi, sağlamlaşırırdı, cavanlaşırdı.

Hüseyn onun boynunu ovurdu, peysərindəki çətinliklə seçilən qırıqları elə qeyzlə dartışdırırdı ki, deyirdin indicə bu dəqiqə əzə-lələrini sümüklərindən ayıracaqdır. Barmaqlarını asta-asta qulaqla-rının dalmına döyür, çənəsinin altını, buxağını elə ovxalayırırdı ki, elə bil birçə saniyə, birçə millimetr də ötsə, çənəsini qoparıb kənara atacaqdı, sonra o, uzun-uzadı, sığallayırmış kimi, onun çiyinlərini və boynunu ovdu.

Nazik dərinin altında əzələlər sürüşür, oynayırdı. Cəlil müəllim üreynində fikirləşdi ki, bu illər ərzində elə Hüseyn özü də qocalıb, doğrudur, yaxşı kise çəkir, yaxşı ovuşdurur, onu şəhərdə heç kimlə müqayisə etmək olmaz, ancaq hər halda, əvvəlki kimi ovuşdura bilmir, şövqlə ovuşdurmur, o güc qalmayıb...

– İndi yadıma gəlir, – Hüseyn köksünü ötürdü, – qabaqlar səni dizimlə necə ovuşdurardım. Yadımdadırmı? İndi elə bilirəm ki, tab gətirə bilməzsən.

Hüseyn adamı ovuşdurduğu yerdə birdən vəcdə gəlir, sıçrayıb küreyinə qalxır, dizləri ilə ovuşdururdu. Cəlil müəllim bunları xatırlayır və təəccüb qalırdı: “Ona mən necə tab gətirirdim? Görünür, təkcə Hüseyn yox, elə mən də qocalıram”.

Hüseyn suyun altına girdi, kiseni əlinə taxıb Cəlil müəllimin üstünə düşdü. Kise çəkəndə Hüseyn heç vaxt söhbət ələməzdi, bu çox incə, xüsusi diqqət tələb ələyən iş idi, Hüseyn bu vaxt yalnız, Cəlil müəllim kimi çox mötəbər müştəriləri ilə bəzən iki-üç kəlmə kəsərdi. Əsl söhbətə Hüseyn, o da çox hörmət ələdiyi adamlarla, sabun çəkəndə başlayardı. Hüseyn hər bir dərrakəli adamlarla söhbət ələyə bilərdi, nəzmdən yaxşı başı çıxırdı, şeir pərestişkarı və xiri-darı sayılırdı, dini söhbətlərdən də çəkinməzdi, hər cür əxlaq və ədəb-ərkan məsələlərinə dair özünün möhkəm fikri vardı, daxili və xarici siyasətin bütün incəliklərinə bələd idi, ələcə də bu dünyə-nin güclü adamlarının hansı gizli vasitələrin köməyi ilə böyük işlər gördüyünü də bilirdi.

O, ikinci beyti deyib, Cəlil müəllimə arxası üstə çevrilməyi buyur-du. Hüseynin xoş səsi vardı, şeiri avazla, ifadəli, hiss ilə oxuyurdu.

Cəlil müəllim dedi:

– Sağ ol, yaşa, ay Hüseyn, ikinci beyt məni yaman tutdu, lap kövrəldim, birinci beyt də qıyamətdir, ancaq ikincisi qıyamətdi, misilsiz incidir, bütün ələmi güzgülü kimi əks etdirən misralardır. Füzuli şairlər şairidir!

Hüseyn mükəddər-mükəddər dedi:

– Eh! İndinin şairlərindən kimi mən onunla yanaşı qoya bilərəm?! Heç kimi. Sözüm yoxdur, hərdən yaxşı şairlər olur. Ancaq dahiləri yoxdur...

Hamam dəsəgahı qurtarmaq üzrə idi. Hüseyn onun başına sabun çəkdi.

– Qulaq as, gör nə deyirəm, dünən bura bir cavan oğlan gəlmişdi. Moskvadan gəlib, Cümşüd menden xahiş elədi, dedi ki, bu moskvalı mənim dostumdur, ona hörmət elə, mənim xatirəmə. Bakı hamamının ləzzətini ona göstər. Nədən danışırıdım? Hə, o cavan oğlan dedi ki, bu yaxınlarda Finlandiyada, bir də İsveçrədə olub, deyir ki, o yerlərdə hamamı ağacdan tikirlər; çiməndə özünü buğa vermək üçün yer də olur. Adamlar çimirlər, sonra özlərini buğa verirlər, bir sözlə, eynən bizim malakan hamamı kimi, ancaq oralarda hamamı ağacdan tikirlər, bizdə isə daşdan tikirlər, qalan şeylər isə tamam başqa cürdür: adamlar özlərini buğa verəndən sonra qaçıb qara, buz kimi suya girirlər. Eşidirsən? Abırlı-başlı adamdı, yalançıya oxşamırdı. Yəni Cümşüd sözünə qüvvət verdi, dedi ki, özüm çimmişəm, özüm qara girmişəm. Bu barədə sənin fikrin nədir?

– Mən bu barədə nə deyə bilərəm ki? Məgər dünyada azmi dəlillər var? Belkə də yalan danışır, axı Cümşüd özü kimdir ki! Bakıya gəlmiş cəmi on il ola, ya olmaya, üstəlik də mən hələ indiyə kimi Asamandan birçə nəfər də abırlı adam çıxdığını görməmişəm. Odur ki, onun dostları da, təsəvvür eləyirəm, necə adamlar olar. Ancaq orası da var ki, doğru da ola bilər.

– Doğrudur, doğrudur, – Hüseyn dedi, – mən həmişə adamın doğru, ya yalan danışdığını duyuram. O oğlan bir söz də deyirdi! – Hüseyn astadan pıçıldadı. – Dünəndən bunu heç kimə danışa bilmirəm. Xəcalət çəkirəm. Mən o oğlana dedim: düzünü de, zərər fat eləyirsən? Neçə dəfə soruşdum, paltarımı tamam geyib qurtarırdan sonra axıncı dəfə bir də soruşdum, o da hər dəfə “vicdan haqqı doğru sözümdür” deyirdi, hələ and da içirdi. Elə o cür də çıxıb getdi. Qəribə işdir.

– Nə deyirdi ki?

– Üz vurma, Cəlil, deməyirəm. Sən axı bilirən, mən Allah adanırmıyam.

– Mənə deyə bilərsən, yaxşı bilirən ki, dedimmi, elə buradaca qalasıdır, ağzımdan çıxmaz.

ribnığ xəbiş

Hüseyn dinnəməz Cəlil müəllimin başına sabun çəkirdi.

Cəlil müəllim dedi:

– Hə, dillənsənə!

– Bilirsən nə deyir? – Hüseyn, nəhayət, ürəkləndi. Deyir ki, orada kişi də, arvad da hamı bir yerdə çimər. Bir hamamda, bir otaqda, hamısı da lüt, bir-birlərinin kürəyini sürtürlər. Ucdantutma!

Hüseyn dolçadan su töküüb başının sabununu yuyanda Cəlil müəllim az qalmışdı boğulsun.

Cəlil müəllim nəfəsini dərib:

– Həyasızlar! – dedi. O, ürəkdən hiddətlənmişdi. – Daha insanlarda abır-həyə deyilən şey qalmayıb. Elələri öldürmək lazımdır ki, başqaları – cavanlar da onlardan ibrət götürməsin. Həyasızlıqdan söhbət salanda Cəlil müəllimin yadına qardaşı düşdü və kefi tamam pozuldu. – Tfu! İnsanların həyasızlıqlarının həddi-hüdudu yoxdur!

Hüseyn hirsli-hirsli dedi:

– Məni başqa şey düşündürür, fikirleşirəm ki, bəs bunların hökuməti hara baxır? Onların uşaqlarından nə çıxar? Hamısını həbsxanaya basmaq lazımdır. Ancaq göz almaq lazımdır ki, kişiləri bir yerə salsınlar, qadınları da başqa yerə. Sən nə fikirdənsən, Cəlil?

– Qozbeli qəbir düzəldər. Sən elə bilirsen ki, onları həbsxanaya basmağın köməyi olacaq? Mən ələmin içi kimi bilirəm ki, elələri heç nə kömək eləməz. İnsanın ki, abırı-həyası olmadı, onu dünyada heç kim və heç nə düzəldə bilməz. Sən mənim sözümə inan!

O, qardaşını xatırladığına peşman olmuşdu, hamamın ləzzəti tamam qaçdı, hətta hirsindən gicgahları da atırdı. Heç kimə də acıb heç nə danışa bilməzdi, axı hər qabağına çıxana doğma qardaşından giley-güzar eləməyəcəkdi ki! Rüsəyçilik olardı! Danışmasa da bir gün ürəyi tab gətirməyəcək, partlayıb tikə-tikə olacaq. Əgər həmişə sussa, dərini heç kimə deməse, bir gün ağzından qapqara qan açılacaqdı.

Çayxana da elə burda, hamamın həyətinə idi. Səhər tezdən olsa da, stolların hamısının dövrəsində adam vardı, bir stolda da nərd oynayırdılar. Cəlil müəllim çayxananın o başına, lap divarın dibinə qoyulmuş stola tərəf getdi, gedə-gedə başı ilə çayçıya işarə elədi. Bu çayxananın binasını qoyan mərhum Məmmədlinin oğlu Əziz Cəlil müəllimə yaxınlaşıb kamal-ehitramla salam verdi, tələsik, onsuz da təmiz, köhnəlikdən və çay tökülməkdən qaralmış palıd stolun

Hüseyn mükəddər-mükəddər dedi:

– Eh! İndinin şairlərindən kimi mən onunla yanaşı qoya bilərəm?! Heç kimi. Sözüm yoxdur, hərdən yaxşı şairlər olur. Ancaq dahiləri yoxdur...

Hamam dəsəgahı qurtarmaq üzrə idi. Hüseyn onun başına sabun çəkdi.

– Qulaq as, gör nə deyirəm, dünən bura bir cavan oğlan gəlmişdi. Moskvadan gəlib, Cümşüd menden xahiş elədi, dedi ki, bu moskvalı mənim dostumdur, ona hörmət elə, mənim xatirəmə. Bakı hamamının ləzzətini ona göstər. Nədən danışırıdım? Hə, o cavan oğlan dedi ki, bu yaxınlarda Finlandiyada, bir də İsveçrədə olub, deyir ki, o yerlərdə hamamı ağacdan tikirlər; çiməndə özünü buğa vermək üçün yer də olur. Adamlar çimirlər, sonra özlərini buğa verirlər, bir sözlə, eynən bizim malakan hamamı kimi, ancaq oralarda hamamı ağacdan tikirlər, bizdə isə daşdan tikirlər, qalan şeylər isə tamam başqa cürdür: adamlar özlərini buğa verəndən sonra qaçıb qara, buz kimi suya girirlər. Eşidirsən? Abırlı-başlı adamdı, yalançıya oxşamırdı. Yəni Cümşüd sözünə qüvvət verdi, dedi ki, özüm çimmişəm, özüm qara girmişəm. Bu barədə sənin fikrin nədir?

– Mən bu barədə nə deyə bilərəm ki? Məgər dünyada azmi dəlillər var? Belkə də yalan danışır, axı Cümşüd özü kimdir ki! Bakıya gəlmiş cəmi on il ola, ya olmaya, üstəlik də mən hələ indiyə kimi Asamandan birçə nəfər də abırlı adam çıxdığını görməmişəm. Odur ki, onun dostları da, təsəvvür eləyirəm, necə adamlar olar. Ancaq orası da var ki, doğru da ola bilər.

– Doğrudur, doğrudur, – Hüseyn dedi, – mən həmişə adamın doğru, ya yalan danışdığını duyuram. O oğlan bir söz də deyirdi! – Hüseyn astadan pıçıldadı. – Dünəndən bunu heç kimə danışa bilmirəm. Xəcalət çəkirəm. Mən o oğlana dedim: düzünü de, zərər fat eləyirsən? Neçə dəfə soruşdum, paltarımı tamam geyib qurtarırdan sonra axıncı dəfə bir də soruşdum, o da hər dəfə “vicdan haqqı doğru sözümdür” deyirdi, hələ and da içirdi. Elə o cür də çıxıb getdi. Qəribə işdir.

– Nə deyirdi ki?

– Üz vurma, Cəlil, deməyirəm. Sən axı bilirən, mən Allah adanırmıyam.

– Mənə deyə bilərsən, yaxşı bilirən ki, dedimmi, elə buradaca qalasıdır, ağzımdan çıxmaz.

ribnığ xəbiş

üstünü bir də yaş əsgilə sildi. Cəlil müəllimin qabağına bir çaynıq və iki də stəkan-nəlbəki qoydu, biri Cəlil müəllim üçün, biri də bərayi-ehtiyat, birdən Cəlil müəllim həmişəki kimi birisini stoluna dəvət eləyə bilərdi.

Cəlil müəllim bir stəkan tünd, məxməri çay süzdü, fikirləşdi ki, gedəndə gərək müştərilərin yanında bu cür çaya görə Əzizə təşəkkür eləsin. Keçən bazar günü aşkar hiss olunurdu ki, çayı demə qoyanda, odun üstündə çox saxlamışdılar, ona görə də Cəlil müəllim narazı getmişdi:

Amma bugünkü çay qiyamət idi. Həmişəki kimi, birinci stəkanı Cəlil müəllim nəlbəkiyə föküb, bir az soyuyandan sonra tələsik içdi, dərhal da təsirini hiss elədi, çay elə bil ki, başında, əmgək sümüyü ilə beyin arasında olan nazik, duman kimi pərdəni ərilib yox elədi. İndi qazanların ahəngdar uğultusu və başının üstündəki meynə yarpaqlarının xışiltısı altında onu fikir-xeyalə sövq eləyən və Cəlil müəllimə xoş gələn xatirələr şüuruna asanlıqla yol tapırdı. Cəlil müəllim ikinci stəkanı arxayın içdi. Təri soyuduqca alnı buz kimi olurdu. Tezə müştərilər, gələnlərin ekseriyyəti qonşular və tanışları, mütələq ona salam verirdilər, o da yarım saat əvvəl hamamda olduğu kimi, həyatdan hezz alır, onun dolğunluğunu və xoş sabitliyini, bir də bu həyatda özünün lazımlı adam olduğunu hiss eləyirdi.

Sonra aralıda, nərd oynanılan stolun arxasında mübahisə düşdü və oyunçular yaxında əyləşənlərin məsləhətlərinə əhəmiyyət vermədən, Cəlil müəllimə yaxınlaşdılar, narahat elədikləri üçün döndənməyə üzr istəyib, xahiş elədilər ki, bir nərd taxtasına nəzər salsın, Cəlil müəllim ağır-ağır nərdə yaxınlaşdı, bir anda mübahisəni həll elədi və elə həmin bu çayxanada, rəhmətlik Məmmədəlinin sağlığında, onun özünün başına gəlmiş eyni ilə bu cür bir əhvalat danışdı. Hamı ona diqqətlə qulaq asırdı, oyunçular dinnəz-söyləməz onun kəsməti ilə razılaşdılar. Çayxanada əyləşənlərin, ekseriyyəti təcrübəli nərddçi sayılan adamların arasından, mübahisəni həll etmək üçün onu seçmələri Cəlil müəllimə çox xoş gəlirdi. Oyun qurtardı, qalib gələn oyunçu Cəlil müəllimə əyləşib oynamağı təklif etdi, ancaq oynamaq istəmədi. Çayxanada nərd oynamağı o, adamların burada pulla da oynadıqlarını eşitdiyi gündən tərgitməmişdi, əvvəllər burada belə şeylər olmazdı. O, nərddi ancaq bir yere qonaq gəndə, yaxud da, öz evində oynayırdı, özü də abırlı, ləyaqətli adamlarla oynayırdı.

Belə adamlarla hərdən bir o, “bir şeydən” də – naringidən, yaxud, deyək ki, qovundan, lap uzaq başı lotereya biletindən oynayırdı, hər tasi üç biletədən. Puldan isə o, ömründə oynamamışdı.

Cəlil müəllim öz stoluna yanaşdı, yığışb getmək istədi, ancaq birdən fikrini dəyişdi, oturub tezə çaynıqdan bir stəkan da çay süzdü. Cəlil müəllim çayxanadan həmişə çətinliklə çıxırdı.

İkinci çaynıqdan elə birinci stəkanı içirdi ki, şofer Kamal gəldi, bu Kamal elektrik montyoru işləyən ləqəbsiz Kamaldan ayırmaq üçün hamı Uzunqulaq Kamal deyirdi. Ləqəbi ona hələ uşaq vaxtlarında, həmişə ağzı pertovluq elədiyinə görə vermişdilər. Əslində gəncliyində ona elə Eşək Kamal deyirdilər, amma sonralar, o vaxtdan bəri xeyli yaşa dolduğuna görə, hörmət eləyib bir az ədəblə – Uzunqulaq deyirdilər; özü də söhbət düşəndə arvad-uşağının da yanında belə deyirdilər.

Yaxın dostları onu üzünə də belə çağırırdılar, bunun müqabilində o da hər dəfə gülə-gülə onlara düşinin dibindən çıxanı deyir, söyürdü.

Cəlil müəllimin hüzurunda Uzunqulaq Kamal artıq-əskik danışmağı özünə reva görməzdi, ancaq hər halda, Kamal əvvəl icazə alıb, sonra da onunla üzbeüz əyləşəndə, Cəlil müəllim dilxor oldu. Ona da çay süzdü. Kamal dirsekleri ilə stolun yanısını tutub, fısıldayafısıldaya, hortuladada-hortuladada çay içir və ucadan deyirdi ki, yay çox gözəl fəsildir, amma birçə böyük qüsuru var, yayda heç yerdə xas tapmaq olmur. Cəlil müəllim fikirləşirdi ki, əgər bayaq, Kamal gəlməmişdən bir az əvvəl çıxıb getseydi, çox qiyamət olardı, indi çayxanada əyləşənlərin bir qismi elə güman eləyə bilər ki, Cəlil müəllim Kamalla söhbət eləyir, yaxud da, Allah eləməmiş, çayxanaya elə Kamalla bir yerdə gəlmişdir, tez durub getmək isə yaxşı düşməzdi.

– Amma evəzində keçən bazar günü bəsdə deyincə tıxmışıq. Rzanın zirzəmisində. Rza elə bu cür də dedi: “Ay uşaqlar, bu axı-rncı xəşdir, növbəti xas altı aydan sonra olacaq” – biz də möhkəm girişdik! Hərəmişiz iki boşqab. Həm də and olsun, əgər yalan deyirəm sə, iki gözüməndən olum, adama bir litr araq vurduq. Özü də necə araq! Xalis tut araqı, mənə Zaqataladan göndərmişdilər – od vurur-san, gömgöy alov qalxır! Belə araqı...

Qonşu stollarda əyləşənlərin Kamalın axmaq və nalayiq danışığına diqqətlə qulaq verdiklərini duyub, Cəlil müəllim onun sözünü yarıncıq kəsdi:

– Axı ziyandır.

Kamal töəccüb qaldı:

– Kime?

– Canınıza ziyandır, – Cəlil müəllim Kamalın ağzından az-çox münasib bir söz çıxmasını gözləyirdi ki, bu sözden yapışib ədəb-ərkanla xoşagəlməz söhbətə son qoymaq mümkün olsun. O, Kamalın xatirinə deyindən hər şeyi, adicə bir firsəti behanə eləyib xudahafizləməyə və çıxıb getməyə hazır idi, Kamal, əlbəttə, hörmətə layiq adam deyildi, ancaq indi o, Cəlil müəllimin stolunun kənarında oturmuşdu, bu səbəbdən də onun müəyyən dərəcə hörmətə qanuni haqqı vardı.

– Ziyanı yoxdur, ziyanı yoxdur, – Kamal onu sakitləşdirdi, – bizim Bakı aragını içmək ziyandır, Allah bilir onu nədən çəkirlər, kimisi deyir ki, çürümüş kartofdan, kimisi də deyir ki, neftdən çəkirlər. Amma o araq yox, qiyamət şey idi – şəh kimi şəffaf, gül-çiçək ətri gəlirdi, heyf ki, qurtardı. Hərəmiz bir litr vurduq, amma olsa yenə də içərdik. Üç adam oturmuşduq – mən, montinli Firuz, bir də senin qardaşın Simurq. İkinci şüşədən sonra Firuz, namusuma and olsun, elə getdi ki, Rzanın zirzəmisinə yadırtmalı olduq, mən də, sözün düzü, keflənmişdim, amma Simurq, mən bunu Simurq senin qardaşın olduğuna görə demirəm, özün yaxşı bilirsen: mən pisi də, yaxşını da deməkdən çəkinən adam deyiləm, eger Simurqun haqqında pis fikirdə olsaydım, açıqca sənə üzünə deyərdim. Ancaq bir şey demək istəyirəm: Simurq qiyamət adamdır, adam yox, şirdir! Əjdaha kimi içir! İçir, amma nə keflənir, nə də ağlına itirir. Mən Simurqun yolunda canımdan da keçərəm. Simurq qiyamət oğlandır, çox qiyamət oğlandır. Bilirsənmi, mən indi and içəndə, onun canına and içirəm, onun, bir də öz uşaqlarının canına, Simurq mənim ən yaxın, ən yaxşı dostumdur.

Cəlil müəllim Uzunqulaq Kamalla üzbəüz oturmuşdu, hərdən könülsüz-könülsüz bir qurtum çay içirdi, o daha ətrafındakı adamlara fikir vermirdi, hamamın da, çayın da ləzzəti tamam qaçmışdı.

Cəlil müəllim fikirleşirdi ki, Kamalın, əlbəttə, heç bir təqsiri yoxdur, adını nəhaq yerə Uzunqulaq qoymayıblar ki! Amma onun doğma qardaşı nə səbəbə Kamala qoşulmalıdır, nə səbəbə Cəlil müəllim kənar adamların yanında belə söhbətlərə qulaq asmalıdır,

axı bu adamların arasında xeyirxahları ilə yanaşı, heç şübhəsiz, onun rüsvayçılığına ürkədən sevinən adamlar da vardı. Sonra o xatırladı ki, qardaşı neçə dəfə qonşuları özlərinə güldürmüşdü; gərgin vəziyyət, ağır fikirlər yenidən qayıtdı. Cəlil müəllim bilirdi ki, bütün günü bu vəziyyətdən yaxa qurtara bilməyəcəkdir.

Cəlil müəllim qeyri-iradi özünə də, Kamala da çay süzürdü. Kamal, başlarını itirənə kimi içəndən sonra Simurqla şəhər bağına yelləncəyə minməyə getmələrindən danışmağa başlayanda, Cəlil müəllim istehzal-istehzal gülümsündü. Məxsusi onunla görüşmək üçün stoluna yaxınlaşan tanış adamların əlini sıxdı, müəbbənin içinə düşmüş arını çıxardıb atdı, fikirleşdi ki, bu arı, heç şübhəsiz, onun peteklərinin arılarındandır. Cəlil müəllim arının tələf olmasına heyifsiləndi. Onun eşitdikləri və gördükləri indi yenidən solmuş, anlaşılmaz olmuşdu, yaddaşında ləngimirdi, iz salmırdı.

Cəlil müəllim bu lüzumsuz söhbətə mənasına fikir vermədən qulaq asır, eyni zamanda da özü tamamilə başqa şeylər xatırlayırdı, bu xatirələrdə nə Uzunqulaq Kamala, nə də bu yaxın vaxtlardan bəri baş verən ehvalatlara yer vardı. Atası öləndən sonra bütün ailənin derdi-serini çəkdiyi günlər, anasının və iki kiçik qardaşının – Simurqun və Tahirin, Cəlilin üstünə düşdükləri ağır müharibə günləri birdən gəlib gözünün qabağında durdu. Anasının qətiyyəti sava-dı yox idi, arvad mikrobiologiya institutunda laborantlığa düşəldi, onlar qonşulara belə deyirdilər, amma əslində o, süpürgeçlik eləyirdi, dovşan və it qəfəslərini yuyub təmizləyirdi. Maaşı çox az idi, ancaq əvəzində, hərdən institut işçilərinə, elmi məqsədlər üçün istifadə edilmiş, sonra da öldürülmüş, yemək üçün yararlı, zişansız olan bir şaqqa dovşan eti verirdilər... Elə bu vaxtlar Cəlil müəllim məktəbi atmağa məcbur oldu, şəhərlər o, vağzalı qabağındakı meydanda qəzet satırdı, sonra evlərə məktub, qəzet aparırdı, günün ikinci yarısında isə şəhərin o başına, Budaqov bazarına gedir, burada dənə-dənə papiros, qənd, iris və başqa şeylər satırdı, bu şeyləri ona başsız qalmış ailəyə rəhmətilik eləyən, yazığı gələn uzaq qohumları, mağaza müdiri verirdi. Arıqlamış, həmişə aclıq çəkən, amansız Bakı günəşinin altında qapqara yanımış Cəlilin birçə arzusu vardı: böyüyüb babat qazanmağa başlayan kimi anasını o ağır işdən çıxartmaq, kiçik qardaşlarına savad vermək və uzaq qohumlarının, mağaza müdirinin yaxşılığından çıxmaq. Elə bütün arzularına da

çatacaqdı. Amma müharibənin lap axırlarına yaxın kiçik qardaşı – Tahir öldü. Çox yatmadı, ancaq bir qarına ac, bir qarına tox keçinməkdən üzülmüş bədən üz vermiş yeni belaya – boğma xəstəliyinə dözmədi. Tahirin ölümü anamı yaman dərddə saldı, arvad yorğan-döşəyə düşdü, öskürməyə başladı, bu qayda oğlunun ölümündən sonra, ta ömrünün axırına kimi daha düzəlmədi. Cəlil ilk dəfəydi ki, yaxın adamının ölümünü gördü, ona görə də bu felakətin, bu itkinin dəhşətini uzun müddət unuda bilmədi. Atası uzaqda, cəhəddə ölmüşdü, odur ki, qardaşının ölümünə qəder, o cür sağlam, gülərliz, deyib-gülən adamın bu dünyadan köçməsinə inanana bilmirdi. Amma qardaşının ölümündən sonra inandı.

Müharibə qurtarandan sonra işlər yavaş-yavaş yoluna düşməyə başladı – Cəlil bir müddət də poçtalyon işlədi, sonra onu “Qafqazın müdafiəsinə görə” medalı ilə təltif etdilər, rabitə idarəsində qüsursuz işlədiyini qeyd etdilər, iki il də keçəndən sonra isə, köhnə müdir təqaüdə çıxanda, Cəlil rabitə şöbəsinin müdiri oldu. Gəncliyinin haradan gəlib, haraya getdiyindən heç xəbər də tutmamışdı, ancaq buna heyfislənmirdi də, qazandığını ötən illərin hamısına dəyşməzdi. Qardaşı Simurq məktəbdə oxuyurdu, ancaq hər halda abırılıbaşı ailə uşağı kimi oxuyurdu. Cəlil müəllim qardaşının və anasının eyin-başına yaxşı baxırdı, abırılı geyinirdilər, özü də son dərəcə təmiz dolanırdı, işdən və evdən savayı ayrı yer tanıdırdı. İşinə, vəzifəsinə münasibəti çox ciddi idi, buna görə də rəislərinin yanından yaxşı gözdə idi, ona tapşırılmış rabitə şöbəsinin işi dəfələrlə fəxri fərmanla qeyd edilmiş, şöbənin işçiləri, o cümlədən Cəlil müəllimin özü də pul mükafatı və qiymətli hədiyyələr almışdılar. O öz balaca təsərrüfatına da möhkəm uymuşdu.

Bomboz asfalt döşənmiş heyəti yavaş-yavaş güllü-çiçəkli, bostanlı bağa çevirmişdi, Cəlil müəllim heyətdə bir balaca toyuq-cüce yeri də düzəltdirmiş, bura bir neçə hind toyuğu, firəng toyuğu salmışdı.

Qardaşını da özünün çox xoşladığı işə alıxdırmağa başladı, ona ağac calamağı, meynə kəsməyi öyrədirdi. Simurq bu işlərin hamısını asanlıqla, oynaya-oynaya ələyirdi, onu ciddi, ağı başında olan böyük qardaşından fərqləndirən də elə bu idi. Məktəbdən qayıdandan sonra qardaşı sinif yoldaşları ilə birlikdə, əlində səbət küçələrə düşüb peyin yığdı. Bu peyinlə Simurq və Cəlil müəllim bağlarını gübrələyirdilər. İlk vaxtlar qardaşı küçələri dolanıb peyin yığmağa

utanırdı, Cəlil müəllim bir gün bunu duyub, sakit-sakit onu başa saldı ki, burada elə bir utanmalı, biabırçı şey yoxdur, sonra da öz sözünü təsdiq etmək üçün bir bazar günü Simurq və onun dostları ilə birlikdə Quba yoluna getdi. O vaxtlar avtomobil nəqliyyatı səyrək idi, buradan tez-tez hərbi arabalar, faytonlar, kəndli arabaları keçirdi, asfaltın üstünə bol eyanı və göz qabağında olan eksponatlar töküldü, bu eksponatları təzə-təzə səbətə yığıb bağının torpağını gübrələyən işgüzar və müdrik adam materiyanın bir şəkildən başqa şəkəle düşməsi, başqa cürə desək, əsratəngiz və əbədi təbiətdə dövretmə prosesinin sürətləndirilməsində bilavasitə iştirak edə bilərdi.

Cəlil müəllim məhəllədə çox oxumuş adam sayılırdı, ancaq dünyəvi ədəbiyyatı deyilən möhtəşəm binanı təşkil edən bütün kitablardan – bir zamanlar yer üzündə yaşamış insanların heç biri hələ ömrü boyu bu binanın bütün mərtəbələrini və otaqlarını gəzib dolaşa bilməmişdir – onun payına çox az şey düşmüşdü – birçə kitab, Azərbaycan nağıllarını oxumuşdu, amma məmnuniyyətlə oxumuşdu.

Ömründə oxuduğu bu birçə kitabı Cəlil müəllim hər il yarım-iki ildən bir yenə də oxuyurdu, nağılların bezilərində onu çox maraqlı süjet cəzb ələyirdi, bezilərində vüsal yollarında şərq qüvvələrin və cadugərlərin iyrenc fitnə-fəsadlarını dəf eləməyə çalışan sevgililərin düşdüyü vəziyyət onu kövrəldirdi. Zəngin və rəngarəng yumorun təsirindən ucadan qəhqəhə çəkib gülürdü. Arzu-kamlarına çatmış, bir-birinə qovuşmuş, adətən bir sarayda, yaxud cənnət bağında, qızıl balıqlar üzünən hovuzun qırağında məhəbbətin səfasını görən sevgililər təsvir olunan yerləri – çox yekrəng, besit təsvirləri oxuyanda, qıpqırmızı olur və hiss edilecek dərəcədə həyəcanlanırdı. Ən çox da onu heyran qoyan bu kitabdakı müdriklik və aydın, gözəl nəticə, ibrət dərsi idi, nağılların hamısının axırında bütün şərq qüvvələri öz cəzalarını alırdılar, namuslu, zəhmətsevən, səmimi, valideynlərinə, yaxın adamlarına və dostlarına xeyirxahlıq edən adamlar isə çəkdikləri zəhmətin və sevgilərinin mükafatını artıqlaması ilə alırdılar, xalq, yaxud ədalətli hökmdarlar onları layiqincə qiymətləndirir, uca tuturdular; onlar ictimai və dövlət pilləsində yüksəkliklərə qalxırdılar, ancaq burada da yollarını azmır, təmiz vicdanla dolanırdılar.

Cəlil müəllim sadəcə, asan başa düşülən ifadələrlə, özü dərk elədiyi kimi, Simurqa izah elədi ki, peyin ağacların və başqa bitki-

lərin boy atması üçün son dərəcə zəruri şeydir. Simurq və onun yoldaşları peyin yağmaqla faydalı və lazımlı iş görürlər, hər cür zəhmətin şərfli olduğunu başa düşməyib, onları ələ salan adamlara işə fikir verməyinə deyirməz, çünki onlar – Simurqu və onun yoldaşlarını ələ salmağı özlərinə reva gören adamlar ləyaqətsiz insanlardır, hətta demək olar ki, axırı itmiş adamlardır, onları yalnız səmimi tövbə, peşmançılıq xilas edə bilər.

Həyatının bu dövründə Cəlil müəllim, heç şübhəsiz, xoşbəxt adam idi. Bir azca onu anasının səhhəti narahat eləyirdi, müharibə illərinin ağır itkilərindən sonra arvad özüne gələ bilməmişdi, son dərəcə dindar olmuşdu, hər gün oğlanlarının canına dua oxuyurdu. Cəldən ötrü deli-divanə idi, fərəhindən yerə-göyə sığışmırdı, oğlu işdən qayıdana kimi rahatlıq tapmırdı, dözə bilmirdi. Cəlil evdə olmayanda adı dilindən düşmürdü, tərifləyib göylərə qaldırırdı. Deyirdi ki, dünyada hər şeyi var, heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur, ancaq Cəlilin evləndiyi günü, bir də Simurqun məktəbi qurtardığını görsəydi, yüz yaşayardı.

Ana bu xoş günü də gördü, bir abırılı aileyə elçiliyə getdi. Cəlil adaxlandı, qız qəşəng idi, cehizi də vardı. Bir sözlə, qaydasında, hamı necə, o da elə idi. Leyla yaxşı evdar qadın, yaxşı arvad idi, qayınanasına gəldikdə isə, ona yaxşı gəlin yox, mehriban, qayğıkeş qız olmuşdu, Məryəm xanuma əlindən gələn hörməti eləyirdi, əldən-ayaqdan gedirdi, qarıya – iki istekli, ehtiramlı oğulun anasına qulluq göstərməyə, xoşuna gəlməyə çalışırdı. Gizlətməyin nə mənası, ilk vaxtlar məqsəd doğrudan da bu idi, elə Məryəm xanımın da əvvəllər işi-gücü yalnız gələnə göz qoymaq idi: “Görək nə yuvanın quşudur”. Sonra isinişdilər, bir-birlərini ürkədən sevdilər; gəlin qayınana arasında belə şey az-az olar. Bir-birlərindən aralı olmasalar da, bir evdə yaşasalar da, hər şəhər görüşəndə ürkədən şad olurdular; gəlinlərini evlərinə getirdikləri vaxtdan ta o qara günə kimi. Məryəm xanım bu dünyadan köçənə kimi, təkcə bir gecə gün də bir-birlərindən ayrılmamışdılar.

Qonşular da Cəlil müəllimin ailəsini hamıya nümunə göstərirdilər. Cəlil müəllim məhəllədə ən hörmətli adamlardan biri olmuşdu, hətta qonşu məhəllədə yaşayan prokuror Həsənov da bir az özünü yığışdırmalı, hər il keçirilən qeyri-rəsmi rayon birinciliyində fəxri yeri Cəlil müəllimə verməli olmuşdu.

Qardaşı Simurq da onu meyus eləmədi, indi yaxşı oxuyurdu, hətta məktəbdən qayıdandan sonra kitabxanaya da getməyə başlamışdı, Cəlil müəllim onun bu hərəkətini təqdir eləyir, haqlı olaraq belə mülahizə yürüdükdü ki, kitabxanaya getməyin adama heç bir ziyanı ola bilməz.

Cəlil müəllim hiss eləyirdi ki, qardaşı onu sevir, onunla fəxr eləyir. O da Simurqun hündürboy, qəşəng oğlan olacağını fikirləşəndə üreyi sevincdən dağa dönürdü, qonşu evlərin qızları onun qardaşına çoxdan, az qala hələ yeddinci sinifdə oxuduğu vaxtlardan oğrun-oğrun baxırdılar.

Bu vaxtlar Cəlil müəllim çox yaxşı qazanırdı; onun mülahizəsinə görə, onlar çox firavan dolanırdılar, pulları hər şeyə çatırdı, hətta dar gün üçün də bir az arxaya ata bilirdilər. Hər həftənin axırında Cəlil müəllim Simurqa cib xərciyyi verirdi. Simurq özü istəməyəndə də verirdi. Cəlil müəllim özünün Simurq yaşda olanda nə musibətlər çəkdiyini xatırlayırdı, ona görə çalışırdı ki, qardaşının günü xoş keçsin, kino pulu da, dondurma pulu da verirdi, elə verirdi ki, Simurq üreyi istəyəndə bir yoldaşını da kinoya dəvət eləyə bilsin, açığını desək, Cəlil müəllim qardaşına bir də ona görə pul verirdi ki, canından çox istədiyi kiçik qardaşının nazı ilə oynamaq xoşuna gəlirdi. Cəlil müəllim bilirdi ki, qardaşı parka rəqşə gədir, ancaq onu qnamırdı, məzəmmət eləmirdi. Fikirləşirdi ki, cavanlıqdır, böyüyər, özü başa düşər ki, mənasız, axmaq işdir, bəlkə də pozğunluqdur. Bu münasibətlə Cəlil müəllim qardaşına axan qan yaxşı da deməmişdi, inanırdı ki, Simurqun damarlarında axan qan yaxşı qandır, atasının qandır, qoymaz yolunu əzsın. Cəlil özü, ta evləndiyi günə kimi, təkcə bir gecə qadının da qoluna girməmişdi, qoluna girmək nədir, qadınla təkbətek, üz-üzə dayanmamışdı.

Yayda, onuncu sinfi bitirdikdən sonra, Simurq axşamlar tez-tez evə gec gəlməyə başlayanda, Cəlil müəllim başa düşdü ki, işə müdaxilə eləməyin vaxtıdır. Demək olar, gecəni şəhərə kimi yatmadı, səhər çətinə yaxın qardaşının addım səslərini eşitdi, tələsik yataqdan qalxdı və elə bu cür, alt paltarında, darvazaya tərəf, qardaşının qabağına getdi. O şəhər Simurqun sifəti qərribə olmuşdu, baxışı elə həmin baxışdı, gözlərində yorğunluq vardı, ancaq necə məsud idi, elə bil çıraqla yanırdı, üzündə, nədənsə şişmiş al-qırmızı dodaqlarında isə indiyə kimi Cəlil müəllimin öz qardaşının üzündə görmədiyi qərribə bir təbəssüm dolaşırdı. Simurqun köynəyinin yaxası düymələnməmişdi, möhkəm, qüvvətli sinəsi tamam açıq qalmışdı.

Əvvəl Cəlil müəllim qət elədi ki, Simurq evə sərxoş gəlib, bu fikirdən ürəyi düşdü, sonra diqqətlə baxanda boynunda iki yerde tünd-qırmızı ləkə gördü, burnuna yüngülcə, çətin duyulan etir deydi, başa düşdü ki, Simurq sərxoş deyil. Cəlil müəllim bilmədi ki, buna sevinisin, ya sevinməsin. Gözünü zilləyib bir xeyli qardaşının üzünə baxdı, tek birce dəfə baxdı, amma bu baxışda çox şey vardı. Simurq utanıb başını aşağı saldı, ağzını açıb birce kəlmə də demədi, talvara, anasının axşamdan saldıdığı yerə tərəf getdi. Həmin səhərdən sonra Simurq daha bayırda çox lengimədi, birce dəfə də evlərinə saat on ikidən gec gəlmedi. Cəlil müəllim də həmin səhəri ona heç vaxt xatırlatmadı, bir kəlmə də demədi, onlar yenə axşamlar bağda işləyirdilər, işlərini qurtarandan sonra isə oturub nərd oynayırdılar, çay içirdilər. Bütün rayonda, belkə də bütün şəhərdə heç kimin Cəlil müəllimin qardaşından üzüyola yaxşı qardaşı yox idi. Cəlil müəllim Simurqun hem en yaxın dostu, həm mehriban böyük qardaşı, həm də səxavətli, nazikqəlblı atası idi, ona görə ki, Simurqun ondan yaxın dostu yox idi, başqa qardaşı yox idi, atası isə Simurqun yadına gəlmirdi, atası cəbhəyə gedəndə Simurqun iki yaşı təzəcə tamam olmuşdu. Simurq Cəlil müəllimi nadir hallarda adı ilə çağırırdı, adam arasında isə, özündən on iki yaş böyük qardaşına lazım olduğu kimi, hörmətlə “ağa dadaş” deyirdi.

Ailədə hamının kefi kök idi, işləri yoluna düşmüşdü. Özünün və ailəsinin yaxşı adını adamların gözündə ucaltmaq, qorumaq üçün əlindən gələni eləyən Cəlil müəllim də xoşbəxt idi.

Həmin yay Simurq tibb institutuna girdi. İmtahanların hamısını verdi, heç birindən kəsilmədi, elə qiymətləri də pis deyildi, yaxşı qiymətlər almışdı. Qəbul etmədilər. Müsəbiqədən keçmədi. Cəlil müəllim rektorun qəbuluna getdi, nazirliyə müraciət etdi, ancaq heç bir şey çıxmadı, köməyi olmadı. Cəlil müəllim nazirliyin binasından çıxdı, bir də imtahan vərəqinə baxdı, qiymətlərin hamısı dörd idi, tek birce üçü vardı, sonra onu cırıq-cırıq elədi. İşə bir bax, ikicə baldan ötəri adamı instituta qəbul eləmirlər! Bu iş heç cürə Cəlil müəllimin ağına batmırdı – adamların başına hava gəlib, nədir? Uşaq on il oxuyub, arzusu həkim olmaqdır, iki alan da deyil, imtahanların hamısını verib, amma qəbul eləmirlər. Nədir, nədir, ikicə balı çatmır!

Cəlil müəllim Simurqun qiymətini kəsəndə əli titrəməyən müəllimləri tanımadığına çox heyifsilənirdi. Cəlil müəllim bu

adamlardan soruşardı ki, insanların taleləri ilə bu cür başdaşovdu məşğul olmağa onlara kim ixtiyar verib? Axı elə üzünə baxan kimi görünür ki, Simurq dərəkəli, bilikli oğlandır, yox əgər dərəkəli görə bilmirsənsə, onda qarşında dayanıb, bir də soruş. Cəlil müəllim diltxor-diltxor fikirləşdi: bilet nədir, üç sual yazılmış bir parça kağız? Adamdan bir soruş ki, kimsən, hansı ailədə böyüyüb tərbiyə almışsan, meğer atasız böyümək asan işdirmi, hər şeyi soruş, bil, sonra fikirləş gör nə qiymət vermək olar. Yox, əgər kefin yoxdursa, dil-xorsansa, söhbət eləməyə həvesin yoxdursa, onda heç imtahan götürməyə getmə, bir az bulvarda gəziş, fikrin dağılsın, axı sən insan taleyi həll eləyirsən!

Instituta girə bilməməsi Simurqa qardaşı qədər ağır təsir etməmişdi, o, Cəlil müəllimə bacardığı kimi təskinlik verir, onu başa salırdı ki, bu il tibb institutunda hələ indiyə kimi görülməmiş müsəbiqə olub, əsasən yalnız imtahanların hamısından beş qiymət alanları, bir də bir, yaxud iki beş alanların bir qismini qəbul eləyiblər, özü də bunları az qala hamının, elə Simurqun özünün də ərizə verdiyi müəlicə fakültəsinə yox, sanitar, yaxud pediatriya fakültəsinə götürüblər. Çox başa saldı, söz verdi ki, bütün ili möhkəm hazırlasacaq, imtahanların hamısından beş alıb, gələnlə il her necə olursun instituta daxil olacaqdır. Köməyi olmadı, Cəlil müəllim təskinlik tapmırdı. On gündən sonra isə hərbi komissarlıqdan kağız gəldi. Simurqu əsgəriyə çağırırdılar. Cəlil müəllim qardaşını yola salmaq üçün Bilecəriyə getdi, ömründə birinci dəfə, onun mülahizəsinə görə, böyük qardaşa, ailə başçısına yaraşan təmkinini pozdu.

Simurqu bərk-bərk bağrına basıb, bir neçə dəfə öpdü, amma kiçik qardaşının yanında gözlərinin yaşarması lap biabırçılıq oldu, heç ona yaraşan iş olmadı, özü də qardaşına qoşulub ağlayan Simurqla yanaşı, vaqonun qabağında dayandıqları müddət ərzində heç cür özünü ələ ala bilmədi, hətta ona hərbi qulluqda karnə gələ biləcək bir məsləhət-filan da verə bilmədi.

Simurq getdi, ev elə bil boşaldı. Simurqun yeri yaman görünürdü. Məktubu tez-tez, günəşin gəlirdi. Cəlil müəllim vaxtılı-vaxtında cavab yazırdı, heyatda hər şey kimi bu işə də ciddi yanaşırdı, başı nə qədər qarışıq olursun, hər məktubuna cavab yazırdı, az qala hər məktubun da axırında mütləq soruşurdu ki, bəlkə Simurqa pul, yaxud başqa bir şey lazımdır.

Simurq maraqlı məktublar yazırdı, Cəlil müəllimin yalnız adlarını eşitdiyi müxtəlif yerləri təsvir ediyirdi.

Əvvəlcə məktublar Ukraynadan gəlirdi. Simurq zərfin içində Lvovun, Çernovitsanın və başqa şəhərlərin mənzərəli şəkillərini qoyurdu. Simurq yazırdı ki, burada, orduda şofərlək kursunu qurtarıb, indi hissədə qulluq edəyir, bu hissə haqda yazmağa, bir hərbiçi kimi, onun ixtiyarı yoxdur. Simurq “Döyüş və siyasi hazırlıq eləcəsi” nişanı ilə təltif olunanda Cəlil müəllim bütün dostlarını və qohumlarını, eləcə də həmişəki kimi, uzaq qohumlarını – mağaza müdirini dəvət edəyib, qonaqlıq verdi, yaxşılığı itirməyən Cəlil müəllim müharibə dövründən bəri bu mağaza müdirinə daim qayğı göstərirdi, xüsusi hörmət ediyirdi. Sonra məktublar xaricdən gəldi, özü də əvvəlki vaxtlara nisbətən xeyli seyrəldi, Cəlil müəllim qardaşından incimirdi, başa düşürdü ki, orduda qulluq etmək zərərli iş deyil, adamın məktub yazmağa da vaxtı qalmır. Özü müntəzəm məktub yazırdı, evdə olub-keçənlərin, işindəki və məhəllədəki yeniliklərin hamısını yazırdı. Müntəzəm, hər ay o, tınlarındakı əmanət kassasına gedirdi, Simurqun adına on, beşən də on beş manat pul qoyurdu. Cəlil müəllim yadından çıxartmırdı ki, ondan savayı bu dünyada Simurqun arxası yoxdur. Ordudan qayıdandan sonra ilk vaxtlar, ələlxüsüs əgər instituta oxumağa gətse, yaxud cavanlıqdır, birdən evlənmək fikrinə düşsə, ona pul lazım olacaqdır. Bir o qədər də hər ay Cəlil müəllim öz adına əmanət kassasına pul qoyurdu – ailəli adam gərək gələcəyini də fikirləşsin, uşaqları haqda düşünsün. Bu vaxt Cəlil müəllimin iki uşağı vardı, oğlu Simurq əsgər gedəndən sonra, orduda qulluğunun ikinci ili doğulmuşdu. Uşaqlarını Cəlil müəllim erköyün böyütmürdü; onların özlərinin xeyri üçün sərt rəftar edəyirdi, çünki başa düşürdü ki, erköyün böyüyən uşaqların axırı bir şey olmur. Söz ola bilməz. Cəlil müəllim uşaqlarını istəyirdi. Qızı, yaxud balacası xəstələnəndə üreyi qana dönürdü, ancaq bu istək Cəlil müəllimin Simurqa olan istəyinin müqabilində heç bir şey idi, heç müqayisəyə gəlməzdi. Nə anası, nə də arvadı buna görə onu qınamırdılar, çünki bilirdilər ki, hələ özünün ata kölgəsinə, ehtiyacı olduğu vaxtlarda Simurqu o böyüdüb boya-başa çatdırıb, qayğısını o çəkib, buna görə də Simurqu bir növ özünün ilki, böyük oğlu hesab edəyir, böyük övladını isə ata uşaqlarının hamısından çox istəyir.

Bu qaydada da, Simurqu gözəylə-gözəylə yaşayırdılar. Pis dolanmırdılar. Cah-cəllələri yox idi. Cəlil müəllim zəhmətlə qazandı pulu havaya sovuran adamlardan deyildi, ancaq hər şeydən də özüne korluq vermezdi, nə abırılı-başlı geyinmək, nə də yemək-ichmək sarıdan. Tez-tez qonaqları olurdu, özləri də qonaq gedirdilər. Əgər Cəlil müəllimi arvadı ilə bir yerdə ad gününə, yaxud toya çağırırdılar, heç vaxt xəsislik etməzdilər, ad-sanlarına, mövqelərinə layiq hədiyyə aparırdılar. Simurq əsgərlikdən qayıdan ildən başlayaraq isə, Cəlil müəllim özü də gözlemədən çoxdan arzuladığı bir şeyi həyata keçirmək qərarına gəldi – ailəsini də götürüb Kislovodskaya getmək fikrinə düşdü.

Bəlkə də bu çoxdan mürgüləyən fikrin oyanıb feallaşmasına və təlatümə gəlməsinə səbəb Simurqun göndərdiyi məktublar və Cəlil müəllimin görmədiyi şəhərlərin təsvirləri, mənzərə şəkilləri olmuşdu, ancaq ola da bilərdi ki, səbəb heç bu deyildi! Kim bilir? Yeni indiyə kimi elə bir mütefəkkir, yaxud alim olubmu ki, insanın ağlına gələn, misal üçün, indi qəflətən Cəlil müəllimin beyninə düşən fikir kimi qərribə, o qədər də xas olmayan fikirlərin nədən törəndiyini deqiq deyə bilsin? O, qoca yaşında atasının da xatirini xoş etmək istəyirdi. Evlərində atasının – əməkdar neftçi-briqadir Bayram bəyin bir neçə şəkləri vardı, bu şəkilləri möhkəm qoruyub saxlayırdılar. Şəkillərdən biri atasının və atasının lap cavanlıq vaxtlarında çəkilmişdi, eyinlərində indi adama qərribə gələn, müharibədən əvvəl geyilən kostyum qayanın üstündə dayanmışdılar, qayanın altından enli, dayaz şırnaq axırdı, duruluğundan belə görünürdü ki, bulaq suyudur. Şəklin lap aşağı tərəfində, qara qayanın üstündə yazılmışdı: “Büllur şırnaq. Kislovodsk”. Anası çox söhbət edirdi, Cəlil müəllim əzbər bilirdi ki, toydan sonra atası və anası Kislovodskaya gəlmişdilər, bilirdi ki, dünyada Kislovodskdan gözəl yer yoxdur. O zaman düşükləri evi anası ömürlük yadında saxlamışdı, qabağında meyvə bağı olan bu evi o dönə-dönə, bütün təfəssilatı ilə təsvir edirdi, hətta küçənin adını da unutmamışdı, ecaib adı vardı – Rebrovaya balka. Hər dəfə də bütün bunları danışanda dirçəlirdi, elə bil ki, cavanlaşırdı. Hər danışanda da heyfilsənirdi ki, Cəlil müəllimə Kislovodsk kimi gözəl yeri görmək qismət olmadı, görülmür, sadələşməliyündən, yaxud fikri dağınıqlığından ana nəzərdən qaçırdı ki, Cəlil müəllimin bütün dünyada, hətta Sovet İttifaqında

gəzmədiyi, görmediyi yeganə şəhər yalnız Kislovodsk deyil. İndiyə kimi o, heç yerdə olmamışdı, doğulduğu gündən bu vaxta kimi Bakıdan kənara çıxmamışdı.

Onu çoxdan həsrətində olduğu Kislovodski görmək arzusuna çatdıran, arvadının və uşaqlarının dünyagörüşünün artmasına səbəb olan bu səfər, həm də mehriban və qayğıkeş övlad olan Cəlil müəllimə anasının könlünü açmaq, onu sevindirmək imkanı verirdi.

Götür-qoy ələyib, Cəlil müəllim bu qənaətə gəlirdi ki, kurorta getmək – bu məhəllədə əlamətdar və nadir hadisə idi – qonşuların yanında onun nüfuzunu qaldırırdı. Cəlil müəllim ailəsini kurorta aparmaq qərarını qardaşına yazdı, Simurqsuz getməli olduqlarına heyifsiləndi. Məktubun axırında Cəlil müəllim yola, gedib-qayıtmağı sərf olunacaq vaxtı da hesablayıb, Simurqun məktubların Kislovodsk poçtamtına göndərməli olacağı tarixi dəqiq göstərdi. Cəlil müəllim əmindir ki, Kislovodskda getmək xəbərinin Simurqa və uşaqlarına yaxşı, tərbiyəvi təsiri olacaqdır, əvvələn, vicdanla çalışsan, özünü faydalı əməyə həsr edən adamın heyatda nə cür imkanlara malik olduğunu eyani surətdə görəceklər, ikincisi də bu hadisə xatirələrində Cəlil müəllim kimi xudbinlikdən çox-çox uzaq bir ailə başçısının onlara göstərdiyi əlavə bir qayğıkeşlik və xeyirxahlıq nümunəsi kimi qalacaqdı.

Həmişəki kimi, özü və yaxın adamları barədə fikirləşəndə, Cəlil müəllim kövrəldi və onların hamısına – qardaşına, arvadına və uşaqlarına daha artıq mehribançılıq etməyi, alicənab olmağı qət elədi, yeni fikirləşdi ki, düşüncəsizlik üzündən törəyən səhvlərin üstünü vurmaşın, onlarla münasibətdə inandırma və nümunələr üsulundan istifadə etsin, əmrə və göstərişsiz öfüşsün, halbuki, heç şübhəsiz, bir ailə başçısı kimi, böyük kimi, Cəlil müəllimin əmrilər, qəti tapşırıqlar verməyə haqqı vardı, nəhayət, onlar öz varlıqları, indiki olan və hələ gələcəkdə də olacaq bütün yaxşı şeylər üçün bu adama borclu idilər.

Dünyagörmüş, təqəüdə çıxana qədər uzun müddət ekspeditor və əmtəəşünas kimi bütün ölkəni gezip dolaşmış Ağasəmədlə çayxanada əməlli-başlı məsləhətləşəndən sonra, Cəlil müəllim on gün qabaqdan qatara, kupeli vaqona bilet aldı. Ağasəməd dedi ki, yayda yumşaq vaqonda getməkdən də axmaq iş yoxdur, çox isti olur, hələ isti olsa yenə dərdyarıdır, müharibədən bir az əvvəl, yayda, axırıncı

dəfə Tbilisidən Bakıya qayıdanda yumşaq vaqonda taxtabitilərin əlindən gecə şəhərə kimi gözünü yuma bilməmişdi.

Belə qərara gəldilər ki, ümumi plaskartlı vaqonda getmək Cəlil müəllimə yaraşmaz. Ona görə də kupeli vaqonun üstündə dayandılar, doğrurdu, Ağasəməd özü bu vaqonda getməmişdi, müharibədən əvvəl bu cür vaqonlar yox idi, ancaq Ağasəməd dedi ki, o, bezi adamlar tanıyır, onların sözüne arxayın olmaq, inanmaq olar, ailəsi ilə birlikdə kurorta rahat, basabassız-filansız getmək istəyən adam üçün kupeli vaqondan yaxşısı yoxdur.

Evin açarını yola düşəndə Cəlil müəllim ən yaxın qonşuları neftçi Kerimə verdi. Onu çox əziyyətlə salmamaq üçün Cəlil müəllim heyətdəki su kranının rezin borularını çəkib bağa və bostan lekərinə qoydu, indi bağ və bostanı əməlli-başlı suvarmaqdan ötrü hər axşam kranı yalnız axıra kimi açmaq və düz qırx beş dəqiqədən sonra bağlamaq kifayət idi. Cəlil müəllim xronometraj aparmış, bağ-bostanın suvarılma müddətini dəqiq müəyyən etmişdi.

Cəlil müəllimin ailəsi yerbəyər olan kupe doqrudan da çox rahat idi. O, paradaqlanmış taxta yatacaqları, partıldayan plastik çəkilmiş divarları razılıqla süzdü, kefin istəyən kimi yandırmaq, gurlaşdırmaq, yaxud yatanda zəiflətmək mümkün olan işığı yoxladı, gözü balaca nərdivana sataşan kimi onun nədən ötrü olduğunu başa düşdü, saz olub-olmadığını yoxladı. Kupeni gözədən keçirəndən sonra o, birinci növbədə yerləri bölüşdürdü, aşağı yerləri anasına və dörd yaşlı oğlu ilə arvadına verdi, yuxarı yerləri isə özünə və qızına götürdü. Sonra saatına baxdı, qatarnı yola düşməsinə hələ xeyli, yarım saata qədər vaxt qaldığını görüb, perrona, vaqonla üzbeüz bufetə qaçdı və on şüşə mədən suyu aldı ki yolda çiy su içməsinlər, yay vaxtı idi, hər cür yoluxucu xəstəlik ola bilərdi. Qatar tərəfənə kimi, Cəlil müəllim tualetə girdi, paltarını dəyişirdi, təzə mil-mil pijamasını geydi, yola çıxmamışdan qabaq məxsusi kurortda geymək üçün aldığı yumşaq idman ayaqqabılarını ayağına keçirdi. Bir müddət, hava tamam qaralana kimi, dəhlizdə dayandı, sonra kupelərinə girdi. Bu vaxt Məryəm xanım Kislovodskdan danışırdı, Cəlil müəllim sevin-diindən cışa gəlmiş anasının üzünə baxıb, bir də məmnuniyyətlə fikirləşirdi ki, səfərə çıxmaqları anasına çox yaxşı təsir ələyib və Allah qoysa, səhətinə də xeyri dəyəcək. Məryəm xanım nə isə bir “Xram vozdux”dan, onun dörd dövrəsindəki yanyaşıl, kölgəli talalardan,

həmin bu “Xram vozdux”da, baş vermiş, Cəlil müəllimin bütün təfəssilatı ilə bildiyi bir əhvalatdan söz salmışdı, ancaq Cəlil müəllim heç cür baş açə bilmirdi ki, bu “Xram vozdux” özü restorandır, yaxud “Xram vozdux”da restoran var. Musiqili, rəqslı axşamlardan birində onun mərhum atası burda çox uzaq qohumu polkovnik Mehmandarova, çar ordusunda qulluq ələyən, ancaq inqilab dövründə Qızıl Ordu tərəfə keçən, sonralar isə ilk sovet generallarından biri olan həmin polkovnik Mehmandarova rast gəlir.

Məryəm xanım əhvalatı demək olar ki, tamam (ömründə birçə dəfə həmin axşam gördüyü generalın onu iki dəfə tanqo oynamağa dəvət etməsini, Bayram bəyin də generalın indi rəhmətə getmiş arvadı ilə oynamasını) danışb qurtarana kimi Cəlil müəllim qulaq asdı, sonra edəblə anasının sözünü kəsib, xatırlatdı ki, şam yeməyinin vaxtıdır. Cəlil müəllim ona görə belə elədi ki, bu əhvalatın gerisini, sonra onların şampan şərabı və musiqiçiləri də götürüb, hamılıqla iki faytona doluşduqlarını, səhərə kimi gəzməyə getdiklərini, mərhum atasının həmin gün möhkəm sərxoş olmasını və özünü çox qərībə aparmasını, evdə də Məryəm xanımın onu çox çətinliklə dila tutub yatağa salmasını yaxşı bildirdi. Cəlil müəllim əhvalatın bu hissəsinin uşaqların yanında, xüsusilə on yaşlı qızının yanında danışılmasını lazım bilmirdi.

Gece o, sakit və möhkəm yatdı, səhərə yaxın tək birçə dəfə kupədə hər şeyin qaydasında olub-olmadığını yoxlamaq üçün ayıldı və demək olar ki, dərhal da təzədən yuxuya getdi, yuxuya gedənə kimi birçə onu fikirləşə bildi ki, bütün olub-keçənlərin hamısı heqiqətdir və bir gündən sonra o, Kislovodskda olacaqdır. Cəlil müəllim özünü çox yaxşı hiss ələyirdi, ürəyi sakit idi.

Kislovodskda vağzalda uzun müddət taksi gözləməli oldular. Anası dedi ki, o vaxtlar onlar gələndə qatardan ayaqlarını yere qoyan kimi, faytonçular onları araya aldılar, az qaldılar ki, şey-şüyün üstündə dava-dalaş salsınlar, hərə onları öz faytonuna çəkməyə çalışırdı. Nəhayət, taksi gəldi, Cəlil müəllim kurorta gələnlərə otaq verilən kontora sürməyi buyurdu, məlum oldu ki, kontor lap yaxında, vağzalın böyründə imiş. Burada Cəlil müəllim dedi ki, ona Rebrovaya bəlkə küçəsindəki evlərdən birində otaq lazımdır. Cəlil müəllim anasının xətrini xoş ələmək istəyirdi. Söz ağzından çıxan kimi, bir qadın ona yaxınlaşdı, dedi ki, o ələ Rebrovaya bəlkə küçəsində

olur, bir təmiz və işıqlı, hər cür rahatlığı olan, iki pəncərəsi bağa baxan otaq kirayə verir.

Cəlil müəllim evin sahibini məşinə dəvət etdi, onlar yola düşdülər. Məryəm xanım şoferin yanında əyləşmişdi, qatardakı kimi həyəcanlı, şəni idi. O, aramsız deyirdi ki, mütləq aparıb bütün görməli, gəzməli yerləri uşaqlara göstərəcəkdir, iqtidarı olmasa da, birtəhər aparıb göstərəcək. Sonra yavaş-yavaş həyəcanı keçdi, süstləşdi, birdən tamam susdu, diqqətlə qələbəlik, məşinlərin sel kimi axışdığı tərtəmiz, yaraşıqlı küçələrə, mərtəbələri başdan-baş şüşəli, balkonlu, işıqlı evlərə tamaşa ələməyə başladı. Sonra o, oğluna tərəf qarıldı, Cəlil müəllim onun üzündə çaşqınlıq və hətta qorxu gördü.

– Cəlil! – Məryəm xanım soruşdu. – Biz hara gəlmişik?

Cəlil müəllim:

– Kislovodsk! – dedi.

– Yox, – Məryəm xanım etiraz elədi. – Bura Kislovodsk deyil.

Cəlil müəllim fikirləşib dedi:

– Çox dəyişib, ona görə sənə ələ gəlir. Sən Bakıda da heç yere çıxmırsan, əgər çıxsan, onda görərsən ki, ələ ora da çox dəyişib. Başdan-başə yeni küçələr salınır. Hər yerdə bu cür sürətlə tikirlər. İndi Rebrovaya bəlkəyə çatırıq, hər şey dərhal yadına düşər. – O, anasının kefini açmaq üçün zarafat ələmək istədi. – Onda inanırsan ki, biz Kislovodskdayıq. Soçidə deyilik.

Tamam çaşbaş qalan anasının tanış küçəni görüb sakitləşməsi üçün Cəlil müəllim məşını iki dəfə Rebrovaya bəlkənin başından ayağına, ayağından başına sürdürdü.

O, hətta şoferə buyurdu ki, məşını bir dəqiqəliyə anasının o səfər gələndə düşdüyü evin qabağında saxlasın, Məryəm xanım bu evi ələ müfəssəl təsvir ələmişdi ki, nömrəsi də Cəlil müəllimin yadında qalmışdı.

– Bu da sənin Rebrovaya bəlkənin, – Cəlil müəllim dedi. – Sən, bax, bu evə düşməsən.

Məryəm xanım:

– Bura Kislovodsk deyil, – dedi. Anasının birdən-birə dəyişmiş, qocalıq, üzgünlük duyulan səsi Cəlil müəllimi sarsıtdı. – Şəhər bu cür dəyişə bilməz, heç bir şey bu dərəcədə dəyişə bilməz, həmişə bir şey qalır. Buranın havası da indiyə qədər, axı mən o havanı

xatırlayıram. Mən sənə deyirəm ki, bu başqa şəhərdir, adını nə qoyurlar qoysunlar. Burada hər şey başqa cürdür. Mənim hər şey yaxşı yadımdadır, senki, mənim yaddaşıma belədsən. Bu küçənin Rebrovaya balkaya, rəhmətlik atanla düşdüyümüz küçəyə heç oxşarı da yoxdur. Hər nə deyirlər desinlər, sən mənim sözümə inan.

Dilxor olmuş Cəlil müəllim şoferlə köməkləşib şeyləri evə yığdı. Otaq doğrudan da, böyük və işıqlı idi, bura bir paltar şkafi, bir stol və üç çarpayı qoyulmuşdu. Çarpayılardan biri ikiadamlıq idi. Qıza ev sahibəsi açılıb-yığılan çarpayı verdi. Cəlil müəllim ensiz çarpayıların birini kənara sürüdü və yenə də ev sahibəsinin gətirdiyi şırmanı qabağına qoyub, öz çarpayısını qalan otaqdan ayırdı.

Ev Cəlil müəllimin xoşuna gəldi. Belkə də ona görə xoşuna gəlmişdi ki, onun Bakıdakı evinə çox oxşayırdı: demək olar ki, quruluşları da eyni cürə idi; kürsülü dörd otaq, dörd dövrəsi enli evyan; hamam otağına da onun evindəki kimi, Leningrad su qızdırıcısı qoyulmuşdu. Birçə fərqi vardı, bu evin üstünə qırmızı kirəmit döşənmişdi, taxta çardağı da vardı. Cəlil müəllim fikirləşdi ki, o da evinin damını bu cür düzəltmişdi, pis olmazdı, bu cür dam, qara qır basılmış yastı damdan daha yaxşıdır, yayda evin içini istidən saxlayar. Belə qərara gəldi ki, Simurq qayıdandan sonra eləyərlər. Çardağ da kara gələr – petekləri ora qoyar, arıların xoşuna gələr, həm hündür, həm də külek tutmayan yer.

Cəlil müəllim anasının kefini açmaq üçün çox şey göstərirdi. İlk günler işi-gücü anasını da götürüb, haqqında çox eşitdiyi yerləri görmək oldu. Geldikləri günün ertəsi, şəhər-səhər “Xram vozdux” a gətdilər. Cəlil müəllim anasının söhbətlərindən belə başa düşmüşdü ki, bu, şəhərdən kənar, meşəlik bir yerdir. Özü də düşüncə nürdü ki, ne isə qeyri-adi, qərribə bir şey görecekdir, nə göreceyini heç vaxt aydın təsəvvür etməmişdi, ancaq hər halda bunun səliqə ilə adiccə akasiya, ya yasəmen ağacları əkilmiş, xiyabanlarına asfalt döşənmiş adi şəhər bağında açıq eyvanlı təzə restoran olduğunu heç ağına da gətirməzdi.

“Xram vozdux” a çatıb taksidən düşəndə Məryəm xanım dedi:

– Yaxşı yerdir. – O, hamının xətrini xoş eləməyə çalışan, elə bu səfərə də əslində, anasına görə çıxmış oğlunun ümidlərini doğrultmadığından özünü müqəssir kimi hiss eləyirdi. – Uşaqlara oynamağa yer də var.

Cəlil müəllim köksünü ötürdü və arvadının üzünə baxdı, arvadı da ona baxdı. O, maşından düşəndə az qalmışdı anasına tentənəli surətdə desin ki, neçə il keçəndən sonra, nəhayət, yenə də həmin “Xram vozdux” un yaxınlığındadır, indi bu sözü deməsinə sevinirdi, yüngüllük duydu.

Onların oturduqları yerdən, eyvanda qoyulmuş stolun arxasından, günəşin şüalarında eriyən seyrək duman içində, bütün şəhər görünürdü. Pis mənzərə deyildi, ancaq Dağüstü parkdakı “Dostluq” restoranından baxanda adamı heyran qoyan Bakı panoraması hara, bura hara! Heç müqayisəyə gəlməzdi. Elə xörəklər də burada, “Xram vozdux” da “Dostluq”dakından qat-qat pis idi, ofisiənt gələndən sonra isə məlum oldu ki, heç siyahıda sadalanan xörəklərin də əslində, yarisından çoxu yoxdur.

Nəzakətli ofisiənt onları inandırır ki, şəhər verilməyən xörəklərin hamısı axşam mütləq olur. Ancaq narşərablı, üstünə narın doğranmış reyhan səpəlmiş osetrin kababını Bakıda kefin istəyənin vaxt, axşam da, istəsən lap şəhər-səhər də yemək mümkün olduğunu yaxşı bilən Cəlil müəllim yavaş-yavaş öz-özünə fikirləşirdi ki, başqa şəhərlərdən gələnlər özləri bilərlər, amma bakılı üçün Kislovodsk bir elə yer deyil.

Başqa görkəmli yerləri də gözdilər, heç biri də onları o qədər açmadı. Bu səyahətlərdə Məryəm xanım arabir elə bil ki, bezi şeyləri xatırlayırdı, ancaq daha vəcdə gəlmirdi, sevinmirdi. Cəlil müəllim ona inanmırdı, möhkəm şübhələnmişdi ki, anası rəhmdilliyinə görə onu tamam dilxor, pərt eləmək istəmir. Sonra bu səyahətlərdən yorulmuş, üzülmüş anası və dərhal onun sözüünə qüvvət verən arvadı, Cəlil müəllimdən xahiş elədilər ki, onlara dinclik versin, qoysun otursunlar evdə, ona görə ki, şəhəri kifayət qədər görmüşdilər, elə bir qərribə şey yox idi, adiccə şəhərdir.

İndi Cəlil müəllim naharını eləyəndən sonra, külfətini evdə qoyub, demək olar ki, bütün günü şəhəri dolanırdı. Uşaqları bağda ev sahibinin uşaqları, öz yaşadları ilə oynayırdılar, ev sahibi ilə dostlaşmış arvadlar isə səhərlər bazara gedir, sonra da ev işləri ilə məşğul olurdular.

Cəlil müəllim əvvəlcə poçta grib, Simurqdan məktub olub-olmadığını soruşur, sonra parka gedirdi, ya da elə-belə küçələri gəzirdi. Soraqlaşb, ayrıca nömrələri olan hamamın yerini öyrəndi,

oradan çox hiddətlənmiş qayıtdı, bir də Kislovodskda hamama getməyə tövbə elədi. Duş qoyulmuş nömrələr çox kiçik idi, soyunmaq yeri darısqaldı, özü də buradan çox pis, karbol turşusu iyi gəlirdi.

Günlər ötürdü, evi, bağı üçün qərİbəmiş Cəlil müəllim gündəlik gəzintilərini davam etdirirdi. Gözünün qabağına gətirdi ki, o, əzilmiş kerpic tökülmüş qırmızı cığırılı, üstüörtülü, ağ sütunlu tağlı köşkdə simfonik orkestrin axşamdan ta gecə yarısına qədər qatnaqarışq, başa düşmək mümkün olmayan musiqi çaldığı zəhləsi gedən bu parkda yox, öz küçələrindədir, özünü gah qonşuları ilə söhbət eləyən, gah bağda işləyən, yaxud da hamamdan sonra çay-xanada oturmuş təsəvvür eləyirdi. Cəlil müəllim dəstə-dəstə bütün günü boş-bekar veyllənən adamlara göz qoyur, onların Kislovodskda nəyə gəldiklərini başa düşməyə çalışırdı. Cəlil müəllim mənə da buraya müalicəyə gəlmiş adamı yenə birtəhər başa düşürdü. Amma qalanları... Sağlam adamlar yad şəhərin küçə və parklarında veyl-veyl gəzişirdilər, guya bunu orada, gəldikləri yerdə etmək mümkün deyildi. Bir soruşan lazımdı ki, heç bir şeyə ehtiyacı olmayan adamların (aşkar görünürdü ki, bunların ekseriyyəti elə bu cür adamlardır) vurub dünyanın o başına getmək, dörd otaq sahibi Cəlil müəllimin elədiyi kimi, üç-üç, dörd-dörd bir otağa təpilmək nəyinə lazımdır? Daim bu barədə düşünən Cəlil müəllim yavaş-yavaş belə qənaətə gəldi ki, buraya Allah bilir, nə görmək arzusu ilə gələn, amma istədiklərini tapa bilməyən bu adamların hamısı, sadəcə müxtəlif mülahizələrə görə vaxtından qabaq qayıdıb getməyi namünasib bilirlər, kimisi qabaqcadan verdiyi ev kirayəsinə heyifsilənir, kimisi qonşularından utandığı üçün qayıdıb gedə bilmir, kimisi də, ola bilsin ki, qatara bilet tapmır... Qısa, Cəlil müəllim əmindir ki, Kislovodskda gələnlərin ekseriyyəti cəmi bir neçə gün qalandan sonra çıxıb gedirlər, saysız-hesabsız dəstələr isə ona görə azalmır ki, hər gün yeni-yeni sadələh adamlar gəlirlər.

Əgər küçə qonşuları olmasaydı (vaxtından əvvəl qayıtmaq səfəri dərhal və ömürlük onların gözündə inflyasiyaya uğradar, qiymətdən salardı) o, fikirleşmədən yola düşərdi. Simurqa teleqram vurardı ki, daha nəhaq yerə bura məktub yazmasın, poçtamtnda da xahiş eləyərdi ki, işdir əgər o, yola düşəndən sonra məktub gəlsə, Bakıya göndərsinlər.

Cirkin əkizlər kimi bir-birinə oxşayan günür ona bir ilə qədər uzun gəlirdi. Elə axşamlar da onun kimi. Cəlil müəllim adəti üzrə axşamlar parka gəzməyə çıxırdı, bu gəzintilər Bakıdakından fərqli olaraq ona ləzzət vermirdi, orada Cəlil müəllim addımbaşı tanısa rast gəlirdi, özünü lazımlı və mötəbər adam kimi hiss eləyirdi. O nəyə görə isə, heç bir əsassız-filansız “Qızıl güllər xiyabanı” deyilən xiyabanla gətdi və ortasında tər çiçəklərdən düzəldilmiş təqvim olan talaya çıxdı. Təqvimin ağ çiçəklərdən düzəldilmiş hissəsinin, ayın günləri göstərilən hissəsinin hər gün dəyişməsi bu talanı babat göstərirdi, demək olar ki, cansız və mənəsiz gəzinti vaxtı bir az adamın ürəyi açılırdı. Cəlil müəllim bu əyani və çox etibarlı dəlili, yola düşmək vaxtının bir gün də yaxınlaşdığını görəndə xoşhal oldu və parkın yuxarı hissəsinə gedən cığırda addımladı. Məqsədsiz-filansız addımladı. Hara gəldi getmək xatirinə addımladı. Evə qayıtmaq istəmirdi, arvad-uşaq çoxdan yatmışdı. Toranlıqda basırıq kol-kosluqdan yaxşı seçilməyən səslər, boğuş gülüşmə gəlirdi. Cəlil müəllim bilirdi ki, əgər cığırda çıxsa, bir neçə dəqiqədən sonra mütləq skamyaya, cüt-cüt oturub öpüşən adamlara rast gələcəkdi, skamyanın ensiz hamar səthi birtirindən cəmi bir neçə santimetr aralı beş, yaxud altı sahəyə bölünmüşdü, bu bir neçə santimetrlik bitərəf zona hər qonşu sahənin sahibinə çox güclü müstəqillik və sərbəstlik hissi aşılayırdı.

Cəlil müəllim rixşəndlə gülümsəndi, fikirleşdi ki, bu adamların skamyanın üstündə bir-birinə qısılib, öpüşmək xatirinə vaxt itirib, pul xərcləyib, yı-yığış eləyib, qatar, yaxud təyyarə ilə bu qədər yolu gəlməyinə dəyərmir, bunu elə öz şəhərlərində də eləyə bilərdilər, tək adamın həvəsi olsun!

Havadan zərif ətir iyi gəlirdi, aydınlıq yay gecəsində ilıq meh nə isə tanış olmayan çiçəklərin ətirini gətirəndə, adamlar qəflədən qərİbə həyəcan keçirməyə başlayırdılar.

Cəlil müəllim çiçəklərin ətirini duyr, amma heç cür onların adını xatırlaya bilmirdi. O, fikirleşdi ki, yəqin bütün çiçəyinin ətiridir, ancaq tez qərərindən daşındı, bütün hələ yarım aydan sonra çiçəkləyəcəkdə.

Cəlil müəllim yorulub yay kinoteatrının qabağındakı talada, skamyanın üstündə oturdu. Onun yanında bir adam əyləşdi, işıq zəif olsa da, Cəlil müəllim Bakıdakı qonşusunu, prokuror Həsəno-

vu tanıdı. Onlar səmimi görüşdülər. Doğrudan da yad şəhərdə adam həmyerlisinə, üstəlik də ziyalı, hörmətli adama rast gələndə çox şad olur. Prokurorun kefi çox yaxşı idi, ondan şərab və kabab iyi gəlirdi. Həsənov dedi ki, kinoteatrda olan arvadının və oğlunun qabağına gəlib.

– Arvad üçüncü dəfədir ki, bu filmə baxır – “Yaqud bilərzik” filminə. Hər dəfə də baxanda ağlayır. Mən də vaxtımı boş keçir-məmişəm, bir yoldaşım la bura, kababxanaya getmişdim. İndi də uşaqları evə ötürmək istəyirəm. Görsən kino tez qurtaracaq? Kim-dən öyrənmək olar?

– Cəlil müəllim dedi ki, yəqin tez qurtarar, sonra da Həsənov-dan soruşdu ki, çoxdanmı Kislovodskdadır? Buralar necədir, xoş-na gəlirmi?

Prokuror dedi:

– Cənnətdir, əsl cənnət. Bir həftədən sonra Bakıya, cəhənnəm kimi istiyə qayıtmalı olacağım yadıma düşəndə məni tərs basır. Axı mən hər il bura gəlirəm, istirahət üçün ən münasib yerdir, həm havası gözəldir, həm vaxt keçirməyə yer var, mən hələ ərzağımı demirəm, hamısı təzə...

Cəlil müəllimə elə gəldi ki, Həsənovun nə dediyini yaxşı başa düşmədi.

– Bura sizin xoşunuza gəlir?

– Bəs necə! – prokurorun gözü kəlləsinə çıxdı. – Yoxsa məzu-niyyətimi götürüb bura gələrdimmi? Mən bütün ili işim də elə işdir ki, başım, beynim tamam şişir, bütün ili gözleyirəm ki, məzuniyyət vaxtım tez gəlsin, qaçım Kislovodsk. Necə beyəm, bura sizin xoşunuza gəlmiir? – prokuror soruşdu, Cəlil müəllimin sualı onu endişəyə salmışdı.

– Niyə ki, – Cəlil müəllim ikibaşlı cavab verdi, o, ürəyini tamam açmamağı qət elədi. – Kislovodskın öz üstünlükləri var, Bakının da öz üstünlükləri.

– Bağışlayın məni, əşi, nə üstünlükbazlıqdır, – prokuror hövsə-ləsiz-hövsələsiz onun sözünü yarımcıq kəsdi. – Bakı, bu barədə heç danışmaq ola bilməz, gözəl şəhərdir. Orada yaşamaq da, işləmək də yaxşıdır, ancaq ildə bir dəfə kənara çıxmaq mütləq lazımdır, getmək üçün də Kislovodsk ən münasib yerdir. Hə, odur, deyərsən, bizimkilər gəlirlər, – prokuror kinoteatrdan çıxan adamların arasın-

da arvadını və oğlunu gördü. – Salamət qalın! Kislovodsk barədə isə bir ayrı vaxt söhbət edəyək, ümidvaram ki, fikrinizi dəyişdirə biləcəyəm.

– Onlar xudahafizləşdilər, prokuror arvadının qoluna girib, yan xiyabanlardan birində gözdən itdi, Cəlil müəllim onun arxasınca baxıb, acı-acı gülümsündü.

Bu axşam Cəlil müəllim parkda həmişəkəndən çox ləngidi. O, pro-kurorla aralarında olan söhbəti ən xırda təfərrüatına qədər yadına salır, amma heç cür özünü ələ ala bilmirdi. “Gör necə riyakarlıq eləyir, – Cəlil müəllim dilxor-dilxor fikirləşdi, – nədən ötrü, kimin qabağında riyakarlıq eləyir? Kislovodsk onun xoşuna gəlir! Söze bir bax, kurortsuz keçinə bilmir. Bakını bəyənmir. Eh!”

Cəlil müəllim dilxor-dilxor tüpürdü və evə yollandı. Yolda qəti qənaəte gəldi ki, prokuror riyakarlıq eləyir, çünki hamı onu ağıllı adam kimi tanıyırdı, ağlı başında, işini bilən...

Cəlil müəllim söhbətdə yalançılıq, riyakarlıq dərəcəsinə alçal-madığına, fikrini heç bir şeylə bürüzə vermədiyinə görə bir də sevin-di, ürəyində özü-özünü təriflədi. Üstəlik də o, belə qərara gəldi ki, Kislovodskda olacağı günlərdə və gələcəkdə də Bakıda, prokurordan gen gəzməlidir, çünki ikiüzlü adamdı, tanış-bilişin gözündə qalxmaq üçün abırılı adamlara yaraşmayan əməllərdən istifadə eləyir.

Cəlil müəllimin öz evinə qayıdanda keçirdiyi həyəcanı və ürək çırpıntılarını heç bir sözlə təsvir etmək mümkün deyil. Qocalandan sonra adət-ənənələrə ciddi riayət eləyən Məryəm xanım, onlar kənar-dan içəri keçən kimi: “Həmişə evimizdə-əşiyimizdə, ailəməzlə bir yerdə”, – dəyəndə Cəlil müəllim ata-babalarının bu qədim kəlamının müdrikiyini, ondakı sevinci ömründə birinci dəfə hiss elədi.

O, bağda hər ağacı yoxladı, heç nə onun nəzərindən yayınmadı.

Cəlil müəllim evinin kənarından içəri keçəndə, ona hansı hiss-lərin hakim kəsildiyini deyə bilməzdi. Bəlkə də bu hisslər, uzun qışdan sonra uzaq qərbət ölkədən doğma yuvasına qayıtmış köçəri quşun keçirdiyi hisslərə bənzəyirdi, orada günəş istisi də bol idi, aydınlıq gecələr də şaxtasız keçirdi, dən məsələsi də pis deyildi – hər daşın altında soxulcan, qurd, hər yarpağın dəlində böcek vardı, amma heç bir şey ürəyinə yatmırdı, doğma deyildi, nə yuva tikmək istəyirdi, nə də ailə qurmaq. Ona görə də qan qaynayanda, doğma torpaq köçə həyləyanda qərbəti qətiyyənlə heyifsilənmədən tərək

eləyirdi. Yalnız vətəndə onun qırıışı açılır və həmişə melahətli olmasa da, həmişə hədsiz bextiçilikdən şövqlə, ürəkdən oxuyurdu.

Cəlil müəllim götür-qoy eləməyi xoşlamırdı, lakin əgər bu an yanında bir söz qanan adam olsaydı, çox ola bilsin, ona deyərdi ki, yenidən evinə qayıtdığı üçün o xoşbəxtidir; o, başa düşmüş və bu gün qəti hiss eləmişdi ki, bu evdən, bu küçədən başqa heç bir yerdə xoşbəxt ola bilməz və başqa sayaq yaşaya bilməz. Ancaq söz qanan, belə bir ilhamlı, ülvəli deqiqədə açıq söhbətə layiq, özünə tay o adamı haradan tapasan?!

O, tək-tənha həyatda addımlayırdı, elə-belə, heç bir məqsədsiz-filansız, yuxuda durub gəzən adam kimi gəzir və heç cür başa düşə bilmirdi ki, bütün bu gördüklərindən və hətta elini vuruqlarından əlavə daha hansı şey onun bütün varlığına sakitlik və inam aşılayırdı. Uzun müddət başa düşə bilmədi, yalnız onu evə, qonaqların yanına səsləyəndə birdən başının üstündəki hamam qazanlarının uğultusu-nu, ahəngdar, sakit uğultunu eşitdi. Cəlil müəllim öz-özünə güldü və gülümsünə-gülümsünə evə gələn qonaqlarla görüşməyə getdi. Qonaqlar səfərdən qayıtması münasibətilə ona “xoş gəlmisən” deməyə gəlmişdilər. Söhbət gecədən xeyli keçənə qədər uzandı. Kislovodsk haqqında Cəlil müəllim ehtiyatla danışdı, ne tərifləyir, ne də pisləyirdi, öz fikrini söyləməkdən çəkinirdi, bu qərəzsiz söhbətdə o, bol-bol faktlardan istifadə eləyirdi. Birçə yerdə özünü saxlaya bilmədən, qərəzli səslə dedi ki, “Narzan” orada yerində, adamın üreyini bulandıran isti bir sudur, o, Kislovodskda qəsdən bir neçə dəfə, günün müxtəlif vaxtlarında, pavilyonlarda bu suyun dadına baxmağa getmişdi, bir qurtum içən kimi adamın ağzında pis tam verir, əhvalı pozulur.

Kislovodskdan sonra, söhbət Cəlil müəllim burada olmayan müddətdə olub-keçmiş əhvalatlardan düşdü. Çox əhvalatlar olmuşdu, odur ki, söhbət uzun çəkdi, ancaq Cəlil müəllim danışanlara həvəslə qulaq asırdı, danışmırdı. Əsas yeniliyi də danışdılar – üzbəüz evdə yaşayan qonşuları Rəşid Nəcəfzadə mənzilini dəyişib, Sum-qayıta köçmüşdü, orada bir müəssisəyə işə girmişdi. Dedilər ki, Cəlil müəllimin burada olmamasına Rəşid yaman heyifsilənirdi, məsləhətləşmək istəyirdi, ancaq sonra özü qərara gəldi, ona görə ki, oturub onu gözləyə bilməzdilər, özü də orada Bakıdakından qat-qat yaxşı qulhuq təklif eləyiblər, texnik ola-ola görünür, stajını nə-

zərə alblar, mühəndis vəzifəsinə götürüblər, yaxşı maaşı var. Deyiş-məyə də yaxşı mənzil düşüb, təzə evdə. Ancaq bu xeyir xəbərlərə qulaq asandan sonra qonşular susub pərt halda bir-birlərinin üzünə baxanda Cəlil müəllim hiss elədi ki, ne isə bezi şeyləri ondan gizlədirlər, ya özlərinə ağır gəlir, ya da onun qanını qaraltmaq istəmirlər. Cəlil müəllim xahiş elədi ki, sözlərinə davam eləsinlər, qonşular da ona dedilər ki, Rəşidim mənzilinə köçən taksici şoferi Manaif, qonşulardan heç kimin xoşuna gəlmir, açığı, o bura köçən gündən, məhəllədə gün-güzəran yoxdur. Bu adamın ne abırı var, ne də heyası. Az qala hər gün içib keflənir, sonra da ya tində dayanıb gəlib-gedənə sataşır, adamın zəhləsini tökən şeylər danışır, ya da evə gedir, arvadı ilə dava-dalaş salır, özü də elə iyrənc, abırsız söyüşlər söylər ki, onu heç yaramaz xuliqan da bilməz. Özü də axşamılar, hətta gecələr, yayda, qapı-pencərənin açıq vaxtı, həm arvadlar eşidir, həm də uşaqlar. Hələ bu harasıdır, en dəhşətli budur ki, arvadı ləçər də söyüş söyməkdə, heyasızlıqda ərindən geri qalmır – zəhlətökən cır səsi dörd məhəllə o tərəfə gedir. Görünür, o da əri tərbiyə alan tövlədə tərbiyə alıb. Ne öz böyük qızlarından abır-həya eləyirlər, ne də qonum-qonşudan.

Bir gün dava-dalaşın şirin vaxtı çəkmeçi Davud onun qapısını döydü, bayıra çağırıb xahiş elədi ki, bu biabırılığa son qoysun. Amma o, ağacı götürüb Davudun üstünə hücum çəkdi. Davud dartıb ağacı onun əlindən aldı, elə dəyənəyi başında sındırmaq istəyirdi ki, özlərini yetirən qonşular tutdular, axı bu cür də yaxşı düşməzdi, Davud hələ cavan idi, amma o biri əclaf uşaq deyildi, ailəsi, uşaqları vardı, deyirlər ki, böyük uşaqları Sumqayıtda işləyir. Həmi Cəlil müəllimin gəlməsini gözləyirdi, o, ne desə elə də olacaqdı. Cəlil müəllim bu cür ciddi işə ciddi də yanaşdı, söz verdi ki, fikir-ləşib bir çıxış yolu tapar, sonra o, qonşuları ilə xudahafizləşdi.

Təzə qonşular Cəlil müəllimin də xoşuna gəlmədi. Birinci dəfə küçə söyüşlərini eşidəndən sonra Cəlil müəllim qəti qərara gəldi: ya təzə qonşu ən gecə günü səbahdan bu görünməmiş rüsvayçılığa, xuliqanlığa son qoymalıdır, ya da bu küçədən köçməlidir, üçüncü yol ola bilməz! Bəli, təzə qonşuları onun heç xoşuna gəlmədi. Axı necə xoşa gələ bilərdilər ki, həm arvadı, həm də qızı bütün günü avara-avara küçədə, evin qabağında veyllənirdilər, skamyanın üstündə oturub, günəbaxan tumu çırtlayırdılar, ya da ucadan söhbət eləyirdilər.

Bir soruşan lazımdı, bunlar necə arvadlardır ki, abır-həya eləmir, yuyulmuş alt paltarlarını, həm qadın, həm də kişi paltarlarını, elə yere serirdilər ki, gəlib-keçənlərin hamısı görürdü? Bunlar haradan gəlib çıxdılar bu küçəyə?

Ertəsi gün Cəlil müəllim, yanında da mehlinin iki mötəbər adamı, təzə qonşularıyla getdi. Xahiş elədi ki, qadınlar, həm arvadı, həm də qızı otaqdan çıxımsılar, sonra Manafı möhkəmcə danışdı. Xoşbəxtlikdən Manaf Cəlil müəllimin necə adam olduğunu dərhal başa düşdü, o saat özünü yığışdırdı, sonra da hətta üzr istəməyə başladı. Cəlil müəllimin yanında gedən adamlar sonralar deyirdilər ki, onlar hələ indiye qədər heç vaxt Cəlil müəllimin bir kimse ilə o cür sərt danışdığını görməmişdilər.

Manaf deyirdi. Doğrudur, içmeyi, dava-dalaşı tərgitmədi, ancaq içəndə elə içirdi ki, ağıl tamam başından çıxmırdı, küçədə sendeleyə-səndəleyə getmirdi, qabağına çıxana, hamıya, hətta tanımadığı, küçədən keçən kənar adamlara da salam verirdi. Arvadı ilə dalaşanda isə mütləq pəncərələri möhkəm-möhkəm çəkir, cəftələri, pəncərə qapılarını bağlayırdı. İndi küçədə yalnız qarmaqarı-şıq səs-küy eşidilirdi. Bu cür bürküdə, istidə savaşırdı.

Çox vaxt isə ertəsi gün hörmətli qonşulardan üzr istəyirdi. Cəlil müəllimə rast gələndə isə mütləq üzrxahlıq ələyirdi. Bir müddətdən sonra qonşular daha qadınlara da fikir vermedilər, alışdılar, belə qərara gəldilər ki, əgər evdə özlərinə iş tapmırlarsa, qoy veyllənsinlər. Kimin nə işinə qalıb, özgə arvadının, qızının qayğısını çəksin, məgər öz dər-d-sərfləri azdır!

Yavaş-yavaş dindirib-danışdırmağa da başlamışdılar. Yaxınlıq, dostluq eləməyə qalanda, qonşulardan heç biri onlarla yaxınlıq, dostluq eləməirdi, amma anası, yaxud qızı bir diləyə gələndə, qapıdan da qovmurdular.

Cəlil müəllimə də salam verməyə başladılar. Əvvəl-əvvəl Cəlil müəllim salamlarını soyuq alırdı, başını tərpətdirdi, amma sonralar, davranışlarında yaxşılaşa doğru bezi dəyişikliklər hiss ələyib çox ehtiyatla, təmkinlə, qaydasında, ucadan, özü də birinci özü salam verməyə başladı.

Dilbər, Manafın qızı, Cəlil müəllim işə gedib-gələndə onu görən kimi gülümsünürdü. Cəlil müəllim hər dəfə onun əynindəki paltarı görəndə təəccüb qalırdı: ərə getməli qız idi, amma əynində-

ki paltar (müqəvvaya da bundan yaxşı paltar geyindirərlər) yamaq-yamaq, gündən yanib solmuş, özü də o qədər gödək idi ki, əyiləndə, yaxud ələyini yıgıb darvazanın qabağındakı alçaq skamyanın üstündə oturanda, səb sistemi qaydasında olan kişi o tərəfə baxmasa yaxşı idi. Cəlil müəllimi görəndə o, həmişə gülümsünürdü. Təbəsümü xoş, dodaqları tərəvətli, dişləri ağappaq, xırda-xırda, mirvari kimi bir biçimdə, özü də gülümsünəndə düz adamın gözünün içinə baxırdı, baxışında da nə isə bir çağırış, heyasızlıq vardı; ancaq heç təəccüblənməyinə dəyməzdi, elə valideynlərin belə də qızı olardı.

Dilbər bu paltarda üzü küləyə gedəndə – Cəlil müəllim onu möhkəm xəzri esəndə də görmüşdü – paltarı əndamına elə yapışırdı ki, bütün cizgiləri, cavan qız bədənində gizlədilməli hər nə var-disa hamısı qabarıq, aşkar bilinirdi. Bir dəfə də qəflətən o, külək saçlarını dağıtmış halda, başını dala atıb, əlini gözünün üstünə tutub kölgədən günə çıxanda Cəlil müəllimə bir anlığa elə gəldi ki, qız, paltarının nazik parçasını yarib keçən göz qamaşdırıcı günəş işığında lüt, həmişəki kimi gülümsünə-gülümsünə onun qabağına gəlir.

Cəlil müəllim utanıb üzünü kənara çevirdi, qıza salam verməyi də unutdu. Qərara gəldi atasına desin ki, qızına göz qoysun, öyin-başına yaxşı fikir versin, amma sonra fikrini dəyişdi: onun atası Manaf çox pis adamdı, elə anası da onun kimi. Yaxşı deyiblər ki, ot kökü üstə bitir.

Manaf bir neçə dəfə küçədə ona rast gələndə, söhbətə girişməyə çalışmışdı, qiyamət nərd oynadığına işarə vurmuş, onlara qonaq gəlmək istəmişdi, ancaq Cəlil müəllim dərhal bu təşəbbüslərin qabağını almışdı.

Bir dəfə də, Cəlil müəllim işdən qayıdıb xörək hazır olana kimi heyətdə gələndə, Dilbəri tut ağacında gördü. Qız isə onu daha qabaq görmüşdü, tez ağacdən yerə düşdü, paltarı aşağıdan ta göbəyinə qədər cırdı. O, Cəlil müəllimin qabağına dayanıb, qırmızı tut şirəsinə batmış dodaqları ilə onun üzünə gülümsünə-gülümsünə cırıq paltarını dartırdır, əndamını örtməyə çalışırdı. Cəlil müəllim onun əndişəli, utancaq təbəssümündə həm yalvarış, həm də mütlik gördü.

Bunların hamısını Cəlil müəllim bir anlığa dönüb evə gedənə kimi görmüşdü, bir göz qırpmında qız əlləri sə-sə paltarını dilərinin və qarnının üstünə çəkməyə macal tapana kimi görmüşdü. Cəlil müəllim onun zərif çəhrayı rəngli bədənini, demək olar ki,

tamam görmüşdü. Cəlil müəllimin onun bədənini gördüyünü qız özü də başa düşmüşdü, onun əynində bu cırıq-cırıq paltarlar başqa heç bir şey yox idi.

Nahar vaxtı Cəlil müəllim ağzını açıb bircə kəlmə də kəsmədi. O, arvadına təzə qonşuları bir də bu evə buraxmamağı necə deyəcəyini götür-qoy ələyirdi. Cəlil müəllim yol verə bilməzdi ki, Manaf kimi adamın arvadı və qızı onun evinə ayaq açsın, ona görə ki, bu evdə qız uşağı vardı. Ancaq həmin gün Cəlil müəllim arvadına heç bir şey demədi.

Cəlil müəllim üç gün qətiyyətsizliyinə təəccüblənə-təəccüblənə, özünə acığı tuta-tuta dolandı, məsələ tamam aydın idi, özü də Cəlil müəllim düz iş görürdü, o ki qaldı təzə qonşuların inciməsinə, qoy incisinlər, təqsir özlərindədir. O, arvadına hər şeyi elə bu cür dedi. Cəlil müəllim bilirdi ki, arvadı onun sözündən çıxma bilməz – təzə qonşular bir də onun qapısını açmayacaqlar.

Ancaq onlar hər halda, bir dəfə Cəlil müəllimin qapısını açdılar. Məryəm xanım vəfat ələyən gün.

Məryəm xanım axşam tərəfi, Cəlil müəllim işdən gələndən sonra keçirdi. O, iki ay xəstə yatmışdı. Kurortdan qayıdandan bir müddət sonra sinəsində ağrılar başlamışdı, ancaq hələ ayaq üstə hərhlənir, gəlininə əl tutur, nəvələrinə göz qoyurdu, dilə tutub uzaq durmaq, dincilik vermək istəyəndə, hirslenirdi. Axırncı iki həftə çox halsız oldu, yatağından qalxmağa təqəti olmadı, qolunu qaldırmağa da heyi yox idi. Bu günlər ərzində yaman arıqlamışdı, erimişdi. Sinəsindəki dözülməz ağrıdan qıvrılırdı, zarıyırdı. Cəlil müəllim anasının üstünə ən yaxşı həkimləri çağırırdı, ən məşhur professoru dəvət elədi, ancaq hamısı dedi: elə bir dava-dərman yoxdur ki, onun köməyi ilə Məryəm xanımı bu dünyada saxlamaq mümkün olsun.

Cəlil müəllim təəccüb qalır, ümidini itirirdi. Heç cür başa düşə bilmirdi ki, bu necə olan işdir: onun anası qəzaya düşüb, ağır yaralanmamışdı, yanmamışdı, başına dam uçmamışdı, yaşının da elə çağı idi ki, hələ neçə illər yaşaya bilərdi, oğlu onu gözünün üstündə saxlayardı, nə cür dərman desələr tapardı; özü də o, müharibə vaxtı yox, sülh dövründə xəstələnmişdi, amma heç kim dadına çatı bilmirdi. Gözünün qabağında insan tələf olur, sən də əlindən heç bir şey gəlmir. Elə bil dəhşətli yuxu görürsən.

Həkimlər müxtəlif keyidici dərmanlar yazır və çıxıb gedirdilər.

Məryəm xanımın dünyadan xəbəri yox idi, ancaq axırncı gün ayıldı, hətta ağrılar da kəsdi. Oğlu və evin külfəti ilə vidalaşdı, huşu başında keçirdi. Anasına qulaq asan Cəlil müəllim dərddən başını itirmişdi. Mehriban-mehriban gülümsünən Məryəm xanım deyirdi ki, bu dünyadan arxayın, razı gedir, deyirdi ki, xoşbəxtədir, oğlu Cəlil müəllimlə fəxr ələyir və qorxusuz-ürküsüz getdiyi o dünyada da oğlunun canına dua ələyəcəkdir.

Məryəm xanım mərhum ərinə xatırladı, bir yerdə az yaşamışdılar, amma çox mehriban ər-arvad olmuşdular, sonra o, yenə də həmin dəhşətli müharibə günlərində vaxtsız vəfat etmiş oğlunu, Tahiri xatırladı. Cəlil müəllimə vəsiyyət elədi ki, bundan sonra da bircə qardaşı Simurqu sevsin, onun qayğısına qalsın, hər işdə əlindən tutsun, bir də ki, həmişə bir yerdə olsunlar, heç vaxt ayrılmasınlar, bir ailə kimi; müdrik, dünyagörmüş ata-babalarımız nəhaq deməyiblər ki, içəridən sökülən evdən ev olmaz.

Cəlil müəllim anasını, özünün vəsiyyəti elədiyi kimi, ağır qarşal mərmərin altında yatan valideynlərinin yanında dəfn elədi. O dəhşətli yerdə, indi də bu dəqiqə anasının endirildiyi yerdə ucalmış təpəciyin üstünə son dəfə bir ovuc torpaq atdı və özünə söz verdi ki, bir ildən sonra, torpaq çökən kimi, anasının qəbrini götürdəcək və yanında da ağac əkəcək ki, Məryəm xanım onların sərin kölgəsində əbədi rahat yatsın.

Cəlil müəllim dayanıb küt-küt qəbirə baxırdı, arvadı və uşaqları ona qısılib ağlaşırdılar, bu vaxt qohumları, qonşuları və iş yoldaşları sayı-hesabı olmayan əklilləri qəbrin üstünə düzdülər, qəbir tər çiçək təpəsinin altında itdi. Əklillərin üstündəki ipək matəm lənlərini isə açıb, səliqə ilə kələf kimi sarıdılar ki, sonra mərhumun ailəsi bunlara baxıb, Məryəm xanımın xatirəsini öziz tutanların kimlər olduğunu bilsin.

Bu niyyətlə şəhər qəzetlərində də elanlar, bu vaxtsız itki münasibətlə başsağlıqları verilmişdi.

Cəlil müəllim yas günlərində hiss elədi ki, o, tək deyil, hər axşam adamlar onun dördünə şərik olmağa gəlirdilər, onu ağır fikirlər içində tək qoymurdular.

Cəlil müəllim anasını dəfn eləyəndən sonra chsan verdi.

Otaqlarda və həyətdə düzülmüş stolların arxasına yüzdən artıq adam toplaşmışdı. Ehsan süfrəsinə iri dövrələrdə əla düyüden bişirilmiş,

zəfəranlı, yağlı plov, üç cür xuruş şabalıd qovurma, abqoralı toyuq çığırması, kişmişli, xurmali, zəncəfilli, müxtəlif ədviyyat vurulmuş qiymə qoyulmuşdu.

Süfrədə dolma da vardı, dolmanın yarpağını sağlığında Məryəm xanım özü bir-bir seçib yığmış və duza qoymuşdu, dolmanın yanına qatıq da qoyulmuşdu, həm sarımsaqlı, həm də sarımsaqsız. Stolun üstündə hər cür təzə göy-göyerti də vardı: xırda, körpə qırmızı turp, terxun, cod özəyi çıxarılmış vəzəri, göy soğan, reyhan, kefin istəyən hər cür seçmə göyerti. Dolçalarda və qrafinlərdə sərin, adamın susuzluğunu söndürən gül şərbəti qoyulmuşdu.

Süfrə yığılından sonra isə tünd, eməlli-başlı demlənmiş çay, dilim-dilim doğranmış limon və dayaz nimçələrdə üstünə dərin səpilmiş kəhrəba kimi halva gətirdilər.

Cəlil müəllim üçüncü, yeddinci və ən nəhayət, axırıncı dəfə qırxıncı gün də ehsan verdi. Cəlil müəllim bunların hamısını danışıqsız, açıq üləklə, necə lazımды eleiyirdi ki, unudulmaz anasının, Məryəm xanımın xatirəsini layiqincə yad eləsin, halal xoşu olsun.

Saysız-hesabsız nəsillərin, əcdadların qoyduğu və qoruyub saxladığı adətlərin dərin mənasını Cəlil müəllim gündəlik zəhmət və qayğıda dərk etmişdi. Bu adətləri bütün qayda-qanunları ilə yerinə yetirəndə, insan arabilir qanı qanundan olan varlığı həmişəlik itirdiyini – beşər övladının mövcud olduğu müddət ərzində ən dəhşətli və ağır dərdi unudur.

Qonşu arvadların hamısı Cəlil müəllimin arvadna kömək eləməyə gəlirdilər. Manafın da arvadı, qızı gəlirdi. Cəlil müəllim Dilbəri bir neçə dəfə görmüşdü, gah mətbəxdə, gah da həyətdə üz-üzə gəlirdilər; onun baxışlarında kədər, həm də elə bir təəccüb vardı, ancaq Cəlil müəllim bu təzədən başlamış gediş-gəliş barədə, aydın məsələdir ki, arvadına heç bir söz demədi, çünki yas evinin qapısı gəlmək istəyən hər kəsin üzünə açıq olmalıdır. Birinci həftəni hər gün, sonra da anasının qırxı çıxana kimi hər cümə axşamı onlara gələn Manafda Cəlil müəllim üzdən xoş danışdı.

Yığıldığının hamısını Cəlil müəllim bu qırx günün ərzində qəpiyincən xərclədi. Qətiyyəni həyifsilənmədən xərclədi, o qəti əmin-di ki, bu cür müqəddəs vacib işdə qənaət etmək onun kimi adama yaraşmaz. Cəlil müəllim belə güman eleiyirdi ki, bu adətin nə səviyyədə və səliqə ilə yerinə yetirilməsi, abırlı, camaatın hörmət

və təqdirinə layiq adamları başqalarından – əsil-nəcəbətsiz, əksəriyyəti də pozulmuş adamlardan çox fərqləndirir.

Qardaşının adna qoyduğu pula Cəlil müəllim əl vurmamışdı, fikirləşirdi ki, ayağı möhkəm yer tutana kimi Simurqa mütləq pul lazım olacaqdır. Özünün isə pula qətiyyəni ehtiyacı yox idi, gələcəkdə elə o qəder, hələ belə ondan da artıq yığacaqdı, Allaha şükür, canı sağ-salamat, qulluq işləri də qaydasında.

Cəlil müəllim anasının ölümünü Simurqa xəbər vermədi, əsgərlik vaxtının qurtarmasına hələ üç ay qalmış qardaşının qurbət eldə qanını qaraltmaq, kədərəndirmək istəmirdi.

Qardaşının gəlməsini səbirsizliklə gözləyirdi. Özü onun otağının divarlarına yapışqanlı rəng çəkdi, hətta üstünə naxışlar da vurdu. Pətekələrlə ələşməyi də Cəlil müəllim çox xoşlayırdı, bəlkə də heç bağda işləməkdən az xoşlamırdı. Əvvəl-əvvəl arılara yaxınlaşanda, Cəlil müəllim başına özünü qorumaq üçün xüsusi tor salırdı, amma sonra arılar ona isinişdilər, indi torsuz da gedəndə dəymirdilər. Ancaq yenə də hərdən bir sancırdılar. Cəlil müəllim arıçılığa aid məsləhət istəyəndə, pətekələri satan qoca arıcı ona demişdi ki, arılar onlara hirsli, əsəbi adam yaxınlaşanda hiss eleiyirlər. Necə hiss eleiyirlər, baş açmaq olmur, amma hiss eleiyirlər və belə şeyi xoşlamırlar, bax, bu vaxt hətta sahiblərini də sancırlar.

Cəlil müəllim heç cür yadına sala bilmirdi ki, arılar onu sancanda o hansı əhval-ruhiyyədə onlara yaxınlaşmışdı, bir də qocanın sözüne o qədər inanmırdı, xüsusilə ona görə ki, arıların sancması onu çox da dlixor eleimirdi. Cəlil müəllim adamlardan eşitmişdi ki, arı zəherinin insan orqanizminə yalnız xeyiri var.

Hər şey qaydasında gedirdi, işdə də, məhəllədə də Cəlil müəllim qaydasında xoş güzeran sürürdü, bu güzerana o alışmışdı. Bu dövrdə onun kefi həmişə bir qaydada kök olurdu, işdən də, evdən də, onu əhatə eleiyən aləmin verdiyi hər şeydən də hezz alırdı.

Bir dəfə axşam tərəfi Manaf onlara gəlirdi, Cəlil müəllimi onun gəlişi o qədər də hirsələndirmədi. Manaf içəri giren kimi ona işi düşdüyünü dedi və xahiş elədi ki, qızını Cəlil müəllimə tapşırılmış rabitə idarəsinə bir iş götürsün.

Ədəb-ərkanla xahiş elədi ki, köməyini əsirgəməsin. Cəlil müəllim bir qədər fikirləşib dedi ki, onun öz yanında boş yer yoxdur, ancaq bir yaxın dostu ilə, qonşuluqdakı Çadrovı küçəsindəki aptekin müdiri ilə danışar.

Dilbər birinci gün aptekə işə gedəndən sonra Manaf bütün ailəsilə birlikdə Cəlil müəllimin yanına gəldi. Özü də, arvadı da çox razılıq elədilər.

Dilbər təzə paltar geymişdi, başını daramış, üstündən də çəhrayı lent bağlamışdı, Cəlil müəllim onu heç vaxt bu səliqədə görməmişdi, pötrmüş qız heyran-heyran Cəlil müəllimə gülümsünürdü, minnətdarlıq eləyirdi, tutula-tutula, hər sözü kəkələyə-kəkələyə. Onlar hədiyyə də gətirmişdilər – gümüş qənddən, gümüş qənd məşası, bir dəstə də qızılgül.

Cəlil müəllim dedi ki, Dilbəri çox abırlı bir adamın müdirlik elədiyi apteko işə nə Manafın, nə də onun ailəsinin xətrinə düzəldib, o öz borcunu yerinə yetirib, doğru yola qayıdan hər bir adama kömək etmək onun borcudur.

Cəlil müəllim təmkinlə, ancaq xeyrxah-xeyrxah danışdı. Onlar durub getmək istəyəndə Cəlil müəllim gümüş qənddən və məşanı Manafın qoltuğuna verdi. Manaf dirənmək istədi, ancaq Cəlil müəllim ona elə baxdı ki, Manaf dərhal susdu, Cəlil müəllim həmişə birisinə həddini aşdığını qandırmaq, onu yerində oturtmaq lazım gələndə belə baxardı. Qızılgül üçün isə Cəlil müəllim təşəkkür elədi.

Nəhayət, Cəlil müəllim nə vaxtdan bəri həsrətində olduğu o xoşbəxt günü də gördü. Qatının gəlməsinə bir saat qalmış özünü vəğzala yetirdi. Simurqu bağrına basdı, uzun müddət buraxmadı, hiss elədi ki, çoxdan həsrətində olduğu sevinc bütün varlığını bürüyür, üç il bundan qabaq üroyinin başında yaranmış boşluq anbaan dolur; qardaşını, yer üzündə ən əziz və yaxın adamını qucaqlamış Cəlil müəllim elə bil ki, insana həyat bəxş eləyən, gücünü onqat artıran dirilik çeşməsindən su içirdi.

Vəğzaldan qəbiristanına getdilər, Simurq özünü anasının qəbrinin üstünə atdı, ucadan hönkür-hönkür, uşaq kimi, göz yaşı içində boğula-boğula ağladı.

Cəlil müəllim heç cür qardaşını sakitləşdirə bilmədi, axırda özü də ona qoşuldu, dəfn günündən sonra birinci dəfə ağladı, ağlayıb üroyini boşaltdı, yüngülləşdi.

Simurq bütün gecəni, sevinc dolu gözlərini ondan çəkməyən qardaşına, gəlinlərinə və qardaşı uşaqlarına, qardaşlara gözəyindənliyi verməyə gəlmiş qonaqlara ordu həyatından, əsgərlik elədiyi gözəl

yerdən danışdı. Maraqlı danışdı, tez-tez oturanların indiyə kimi eşitmədikləri, bu səbəbdən də mənasını ya tamam, ya da qismən başa düşmədikləri sözlər işlədirdi.

Qonaqlar getdilər. Cəlil müəllim arvad-uşaq yatana kimi gözlədi, sonra qardaşı ilə söhbətə başladı. Əvvəl-əvvəl öz hədiyyəsini, Simurqun adına yazılmış dörd yüz əlli manatlıq əmanət kitabçasını qardaşına verdi.

Simurq çox müəəssir oldu, mehriban-mehriban böyük qardaşının üzünə baxdı, ancaq dedi ki, pulu götürəsi deyil, çünki pul, ailə sahibi kimi, Cəlil müəllimə daha çox lazımdır, o, birtəhər keçinər, üstəlik də ordudan pulsuz qayıtmayıb. Hələ bəzi sovqatlar, hədiyyələr alandan və yolda xərcləyəndən sonra yetmiş manatı da qalıb, bu pul hələlik gen-bol bəsidir.

Cəlil müəllim özünü yalandan hirsələnmiş kimi göstərüb, ona acıqlandı və qardaşının etirazına baxmayaraq, əmanət kitabçasını onun gimnastyorkasının döş cibinə basdı.

Bu məsələni qurtarıb, Simurqdan gələcək planlarını soruşdu. Bir xeyli məsləhət vermək, eləcə də harada özünün Simurqa köməyi dəyə biləcəyini, harada tanışlarının, dostlarının vasitəsilə ona əl tuta biləcəyini qabaqcadan öyrənmək arzusu ilə soruşdu. Cəlil müəllim qardaşının xətrinə nədən öləri desən, kimə desən, hətta özü üçün ömründə heç bir şey xahiş etməyəcəyi adama da ağız açmağa hazır idi.

Cəlil müəllim soruşdu ki, Simurqun, əsgərliyə getməmişdən istədiyi kimi, gələn il instituta girmək fikri varmı, soruşdu ki, qardaşı imtahanlar başlanana kimi işləmək istəyirmi və əgər istəyirsə, onda niyyəti harada işləməkdir. Soruşdu və susub Simurqun cavabını gözlədi. Şəxsi həyat planları, deyək ki, evlənmək, yaxud buna bənzər pordoli məsələlər barədə heç bir şey soruşmadı, istəso, qardaşı özü deyirdi.

Simurq dedi ki, institut barəsində hələ fikirləşməmişdir, ancaq orası yəqindir ki, gələn il heç bir yerə girmək fikri yoxdur, ola bilsin sonralar, özünü oməlli-başlı düzəldəndə belə də oxudu, ancaq mütləq qiyabi oxuyacaq, yəni şöbəyə getməyəcək. Simurq bu sözdən sonra tələsik əlavə etdi ki, gündüz oxumaq istəməməsi təkcə ona görə deyil ki, qardaşına yük olmaq istəmir, xeyr, ona görə əyani oxumaq istəmir ki, asılı tələbə həyatı onu açmır, yaşının o vaxtı ötüb, ona görə də indi müstəqil adam kimi yaşamaq istəyir.

Simurqun, ali təhsil almaqla əlaqədar niyyəti, daha doğrusu, bu niyyətin olmaması, Cəlil müəllimi dilxor elədi, ancaq daha cəhlə girişmədi. Cəlil müəllim qəti ümid idi ki, heyatda layiqli yer tutmaq istəyən adam üçün ali təhsilin əhəmiyyətini, cavan olduğuna görə başa düşməyən qardaşını yavaş-yavaş dilə tutub, fikrindən döndərə biləcəkdir.

İşləmək barəsində Simurq dedi ki, öz sənətində işləyəcəkdir – orduda olanda şoferlik öyrənmişdir, bu sənəti yaxşı bilir, birinci dərəcəli sürücülük vəsiqəsi alıb, buna görə də hər cür, hər gücdə avtomobil nəqliyyatında, eləcə də xüsusi maşınlarda, “təcili yardım”da, milis maşınında, yangınsöndürən maşında işləyə bilər.

Cəlil müəllim üz-gözünü turşutdu, qardaşını o bu cür təsvir eləməirdi, ağına gəlməzdi ki, mütələq həkim görmək arzusunda olduğu, ən nəhayət, orta təhsili olan Simurq, qonşusu əyyaş Manaf kimi şoferlik eləyəcəkdir. Ancaq hər cür namuslu emək şərəfidir, buna Cəlil müəllim qəti əmin idi, ona görə də dinmədi, yenə fikirləşdi ki, sonra Simurqu dilə tutub, onu boya-başa çatdırmış, tərbiyə eləmiş, eləcə də camaat arasında haqlı olaraq gözəl hörmət qazanmış, familiya və ad vermiş ailənin ad-sanına yaraşan fəaliyyət sahəsi seçməyə razı sala biləcəkdə. Gələcəkdə adının, indi Cəlil müəllimin adı kimi hörmətlə çəkilib-çəkilməməsi yalnız ad sahibinin özündən asılı idi. Öz şəxsi işləri barədə də Simurq elə təxminən oxumaq barədə dediklərini dedi; dedi ki, qazancı arvadını və uşaqlarını eməlli-başlı dolandırmağa çatmayınca evlənmək haqqında heç fikirləşmək istəmir.

Cəlil müəllim uzun ayrılıqdan sonra birinci dəfə ata evində gecələyən qardaşına “gecən xeyrə qalsın” dedi və yatmağa getdi, yatmadan əvvəl vaxtın necə sürətlə keçdiyini, qardaşının nə cür dəyişdiyini fikirləşib, bir neçə dəfə köksünü ötürdü, əsgəriyə getməmişdən qabaq, həlim, yumrusifət, yeniyetmə Simurqun indi ülgüc deymiş üzündə ağzının hər iki tərəfinə uzanan sərt qırıqlar emələ gəlmiş, baxışları ağır və zəhmli, iradəli, güclü cavan kişi olmuşdu.

Simurq, birinci dərəcəli şofer kimi, “təcili yardım”, yangınsöndürən, yaxud milis maşınında işləyə bilərdi, ancaq bunların heç birinə getmədi, hətta taksiyə də düzəlmədi. Şəhərlərəsi yük daşıyan avtobazanın ağır yük maşınının sülkanı arxasında oturdu. Çox

işləyirdi, həvəslə işləyirdi. Bir həftəliyə, on günlüyə gedir, evə tamam əldən düşmüş, arıqlamış, gecələr yolda yuxusuz qaldığından çox vaxt rəngi avazımsız qayıdırdı, ancaq üzü həmişə gülürdü, həmişə uşaqlara və gəlinlərinə hədiyyə getirirdi. Simurq hər dəfə qardaşına da mütələq hədiyyə getirirdi. Özü də elə-belə, təsadüfən alınmış, ağına-bozuna fikir verilmədən, yalnız hədiyyə almaq xatirə alınmış şeylər getirmirdi, Simurq qardaşına aldığı hədiyyələri diqqətlə seçirdi, onun zövqünü, istəyini nəzərə alırdı.

Hər dəfə Simurq qardaşının qəlbini kövrəldirdi, Cəlil müəllim iş seçmək məsələsində tərslik elədiyinə görə Simurqdan çox incimişdi, ancaq bunu o, qətiyyətlə bürüvə vermirdi, dərini ürəyində çəkirdi, yalnız hərdən soruşurdu ki, Simurq hələ çoxmu qaraçı kimi yaşayacaqdır. Ancaq bu inciklik, Simurq evdə olan günlərdə, Cəlil müəllimin onun istirahətinə, yemək-içməyinə göz qoymasına mane olmurdu. Simurqun yorğunluğu canından çox tez çıxırdı, elə gəlirdi ki, günün səhəri si ya Cəlil müəllimlə bir yerdə bağda olleşir, ya da oturub, səfərdə olarkən başına gələn gülməli maceralardan danışır, onları əyləndirirdi.

Simurq deyirdi ki, işi çox xoşuna gəlir: həm təzə yerlər görür, həm də təzə adamlarla tanış olur, üstəlik işinin bir yaxşı cəhəti də vardı – eger tənbəllik eləməsən, fərasətin olsa və sənətinin ustası olsan yaxşı pul qazanmaq mümkündür.

Simurq yaxşı qazanırdı, pulu xəzəl kimi səpələyirdi, yaxın, ürəyi istəyən dostlarını səxavətlə qonaq eləyirdi, Cəlil müəllimin qulağına çatırdı ki, qardaşını tez-tez restoranlarda görürlər. Cəlil müəllim bu söhbətlərə qulaq asanda dilxorçuluğunu bacarıqla gizlədir, özünü kiçik qardaşının başqa əməllərindən də xəbərdar adam kimi aparırdı. Simurq yaxşı geyinirdi, baxan deyərki ki, əyninə yaxşı oturan modalı kostyum geymiş bu ucaboy, gözəl oğlan yəqin ya müxbirdir, ya televiziya bəstəkari, ya da hətta ustalardan ibarət “A” qrupu futbol komandasının oyunçusudur.

Yük avtobazasına işə girendən altı-yeddi ay sonra işə fürsət tapıb, otaqda ikisi tək qalanda, Simurq cibindən bir çəngə pul – dörd yüz əlli manat çıxartdı və qardaşına qayğıkeşliyinə görə çox möhkəm dil-ağız eləyib, pulu ona uzatdı.

Cəlil müəllim:

– Mən bu pulu sənə borc verməmişəm, bağışlamışam, – dedi.

60 Bu zaman Simurq əmanət kitabçasını cibindən çıxartdı və bu sərvət sahibinin neinki mayaya deymediyini, hətta əksinə, onu xeyli artırdığını, altı yüz əlli manata çatdırdığını sübut edən səhifəni açdı.

Simurq Cəlil müəllimə dedi:

– Gördünmü? – Simurqun kefi həmişəki kimi kök idi, həmişəki qaydada mehriban-mehriban, ehtiramla gülümsünür, qardaşının üzünə baxırdı, onun bu cür gülümseməsi Cəlil müəllimin xoşuna gəlirdi.

– Mən özümə korluq vermərəm. Pulunu arxayınca götür. Əl tutduğuna görə sağ ol. Əgər işdir, sənə pul lazım olsa, mənə deyersən. Çox xahiş eləyirəm!

Cəlil müəllim Simurqu tərəflədi, dedi ki, əhsən Simurq, bəyatda nə isə bir məqsədə çatmaq istəyən kişi kimi, doğru yol tutmuşdur. Dedi ki, Simurqun qaytaracağı pulu onun nə indi, nə də gələcəkdə almaq fikri yox idi, çünki onun qardaşına açıq üreknən vermişdi, indi də yalnız ona görə götürür ki, görür Simurqun pulu çoxdur.

Bu sözləri Cəlil müəllim qardaşının müvəffəqiyyətinə ürekdən sevinə-sevinə deyirdi, hətta bu dəfə o, alicənablıq eləyib, Simurqa, onu başqa, daha sakit və abırlı işdə görmək arzusunu xatırlatmadı.

Ancaq Cəlil müəllim üç il ərzində qardaşının adına yığdığı pulu götürəndə nədənsə fikirləşdi ki, bu pula onun bərk ayaqda daha çox ehtiyacı olacaq.

Xatırladı ki, əsgərlikdən qayıdan gün bu pulu Simurqa verib ona öz qayğı və diqqətini sübut etmək imkanı qazanmaq xatirinə o, az qala qırx dəfə əmanət kassasına ayaq döymüşdür.

Sonra Simurqun pulu ona necə qaytarıldığını xatırladı: çox asanlıqla qaytarmışdı, görünür, elə o cür asanlıqla da qazanmışdı. Köksünü ötürdü və qəlbinə hakim kəsilən dumanlı şübhəni qovmağa çalışdı. Cəlil müəllimin üreyinə dammışdı ki, onun heyətində nə isə yeni, qeyri-adi və qəribə bir dövr başlayır. Ancaq o vaxt, Cəlil müəllim nə qədər uzaqqörən və ayıq adam olsa da, bu yenilik, həmin gün Cəlil müəllimin çox aşkar hiss elədiyi başlanğıcın ona və onun yaxın adamlarına nə verəcəyini başa düşə bilmədi.

Bəd xəbəri o öz kabinetində əyləşib gələcəkdə rabitə şöbəsinin işini daha da yaxşılaşdırmaq üçün konkret tədbirlər fikirləşdiyi vaxt eşitdi.

Rabitə şöbəsi yaxşı işləyirdi. Abunəçilər də, müştərilər də şöbədən razılıq ələyirdilər, nazirlikdə də şöbənin yaxşı işini layiqincə

qiymətləndirirdilər: müşavirələrdə şöbəni nümunə göstərirdilər, eyni zamanda, haqlı olaraq mütələq kollektivin əhaliyə xidmət işində qazandığı müvəffəqiyyətlərdə, onun daimi rəhbərinin – Cəlil müəllimin böyük xidmətini də qeyd edirdilər. Lakin müvəffəqiyyət Cəlil müəllimin başını gicəlləndirmirdi. Həmişə özünə xatırladırdı ki, indiki böyük sürət dövründə qazandığınla kifayətlənib dayanmaq, geri qalmaq deməkdir, ona görə də işdə qüvvə və bacarığını əsirgəməzdi.

Onu fikir-xeyaldən, bu rabitə idarəsində iyirmi ilə yaxın bağlamalar göndərilən şöbədə işləyən Məmməd Babanlının gəlişi ayırırdı. Üzünün ifadəsindən və qapını arxasına möhkəm örtməsindən Cəlil müəllim o saat başa düşdü ki, nə isə bir pis xəbər var, ancaq aydın məsələdir ki, nə qədər ayıq olsa da, bunun nə olacağını təsəvvür eləyə bilmədi.

Məmməd dimməzə stola yaxınlaşdı və axşam qəzetini Cəlil müəllimin qabağına qoydu, qəzet elə qatlanmışdı ki, məqalənin iri hərflərlə yığılmış “Avtomobil fırıldaqçıları və yüngül qazanc” başlığı və onun felyeton janrına mənsub olduğunu göstərən yarımsərlövəsi dərhal nəzərə çarpırdı.

Cəlil müəllim məqaləni oxuyur və bir kimsənin köməyi olmadan, yalnız öz bacarığı hesabına uzun illərdən bəri çətinliklə qazandığı hər şeyin necə uçub dağıldığını və məhv olduğunu hiss eləyirdi.

Məqalə Simurqun haqqında idi. Daha doğrusu, Simurqdan başqa da bir xeyli adamın adı çəkilirdi. Ancaq Cəlil müəllim öz familiyasını bir neçə yerdə gördü.

Felyetonu Cəlil müəllimin xoşuna gələn müəllif yazmışdı. Cəlil müəllim həmişə onun yazılarını boyonur, fikrinə şərik olurdu. Bu dəfə də müəllif öz üslubuna sadıq qalmışdı. Yük avtobazası rəhbərlərinin maymaqlığından və səhlənkarlığından sui-istifadə edərək şübhəli işlərə, fırıldaqçılıqla məşğul olan, ölkənin şimalı rayonlarına xəlvəti tərəvəz və meyvə daşıyan, müqabilində həmin iş üçün müəyyən edilmiş ən yüksək haqdan da qat-qat çox pul alan bir dəstə əliyəri adamın fəaliyyətini və onların necə işə olunduqlarını dəlil-sübutla qələmə alırdı.

Axırda həmişə olduğu kimi, müəllif felyetonun qəhrəmanlarının öz cəzalarını alacaqlarına əmin olduğunu bildirir və geniş ictimaiyyətdən yuxarıda, haqqında danışılan adamların və onlar kimi artıqtamah cinayətkarların əməllərinə göz yummamığı xahiş edirdi.

Felyeton Cəlil müəllimə çox ağır təsir elədi. Çox ağır. O bilirdi ki, bu cür bəd xəbərlərlə, müsibətə layiq deyil, elə bir günah iş tutmamışdır ki, başına da bu müsibət gəlsin, ona görə özünün özünə yazığı gəlirdi. Axı adamı da bu cür möhkəm, həm də gözənilmədən vurmaq olarmı, özü də necə adamı, onu, Cəlil müəllimi. Nədən ötrü?!

Cəlil müəllim yalnız indi, son ayda olmuş bezi xırda-para əhvalatları xatırladı, o, başı qarışıq olduğuna görə, eləcə də qaradaşına hədsiz inandığı üçün bunlara fikir verməmişdi.

Yalnız indi başa düşdü ki, Simurq son ayda niyə birçə dəfə də səfərə çıxmamışdı. Axı felyetonda açıq deyilirdi ki, sayıq avtomobil müfəttişi onun sürücülük vəsiqəsini bir ay bundan qabaq almışdır, belkə də aydan bir az artıq olardı.

Bir də Cəlil müəllimə o ağır gəlirdi ki, qardaşı ona heç bir şey deməmişdi, əhvalatı, ailəsində, evində olub-keçənləri o, şəhər qəzetindən öyrənirdi. Bu an Cəlil müəllim aydın başa düşdü ki, axşam qəzetinin bugünkü nömrəsi onu məhlə adamları arasındakı nüfuzunun və hörmətinin üstündən birdəfəlik qələm çəkir, indiye kimi təmiz, ləkəsiz familiyalarına təmizlənməsi, yuyulması mümkün olmayan qara yaxır.

Cəlil müəllim başını qaldırdı, qabağında dayanmış Məmməd Babanlıyı gördü. O, Məmmədin otaqda olduğunu tamam unutmuşdu. Cəlil müəllim təzədən başını aşağı saldı.

Məmməd müdirinin aşağı əyilmiş başına bir xeyli də baxdı və dilxor-dilxor köksünü ötürdü. Onlar çoxdan tanışdılar – o vaxtlar Cəlil müəllimin hələ əsasən cəbhədəki və arxadakı vəziyyətdən yazan qəzet bağlamaları daşıyırdı. Məmməd isə hərbi xəstəxanadan gəlmişdi, yaraları sağaldandan sonra təzəcə işləməyə başlamışdı. Məmməd hər il, özünün dediyi kimi: “həyata qayıtdığım möcüzəli günü” təntənə ilə qeyd edir, böyük qonaqlıq verirdi. Məmməd o günü – tələsik geri çəkilən tibb hissəsi sanitarlarının onu təsadüfən, qaranlıqda çayın sahilində, ölü kimi özündən getmiş halda tapıb kəterlə səhra hərbi xəstəxanasına aparmalarını heç kimə danışmamışdı.

O, huşunu itirənə kimi, uzun saatlar ərzində ne müsibət çəkdiyini də bir kimsəyə deməmişdi...

Məmməd sağ ayağını çəke-çəke balaca pəncərə ilə üstünə tərəzi qoyulmuş stolun arasında vurmuxur, yorulmaq bilmədən bağlamaları qablaşdırır və sağ əli ilə, abırılı-başlı adicə insan oğlindən

daha çox xərcəng qısqancına oxşayan salamat qalmış baş və şəhadət barmağı ilə qəbz yazırdı.

Adamlar isti paltarlar yığılmış qutuların ağzını mıxlamazdan qabaq, oddan-alovdan çıxmış cəbhəçi Məmməd kişi ilə məsləhətləşirdilər, o da son qəpiyini verib cəbhədəki əziz adamı üçün isti paltar almış adama xoş söz deyir, tərifləyirdi. İlk yeddi-səkkiz ay ərzində bağlamalar sel kimi bir istiqamətə, Bakıdan qərbə gedirdi, bu bağlamalardan sarımsaq, soğan, kolbasa, duzlu balıq və başqa yeməli şeylərin iyi gəlirdi.

Məmməd həmişə Cəlil müəllimin hörmətini saxlayırdı, xətrini istəyirdi. Doğrudur, bəzən araları sərin də olurdu, bir yerdə işləyəndə bunsuz ötürmək mümkün deyil, ancaq bu xırda söz-söhbətləri hər ikisi çox tez unudurdu. Cəlil müəllimin xətrini müstəqilliyinə və işgüzarlığına görə Məmməd çox istəyirdi, onun hələ yeniyetmə vaxtlarından nə cür olur-olsun adam olub ortaya çıxmaq arzusu, yorulmaq bilmədən çalışması Məmmədin çox xoşuna gəlirdi, eyni zamanda da təzəcə müdir qoyulduğu günlərdə tez-tez, elə sonralar da hərdenbir Cəlil müəllimin özünü çəkməsini, kübar davranışını, ədəsini görəndə o öz-özünə gülürdü.

Amma indi Məmməd dimməzə Cəlil müəllimin qarşısında dayanmışdı, ona yazığı gəlirdi, müdir başını yuxarı qaldıranda isə onun gözələrində çaşqınlıq və kədər gördü, Məmmədin aləmində bu lal yalvarış məsləhət və kömək diləyirdi.

– Axşam qəzetinə abunə yazılışı hələ gələn ildən elan ediləcəkdir, – Məmməd aram-aram dedi, o yavaş-yavaş, ehtiyatla Cəlil müəllimi hazırlamaq istəyirdi. – Nazirlikdə deyiblər ki, gələn ildən ona abunə yazılmaq olar...

Cəlil müəllim səsi titrəyə-titrəyə soruşdu:

– Abunənin bura nə dəxli var? Doğrudanmı sən elə bilirsən ki, bu saat mənim yadıma abunə yazılmaq düşür?

– Heç harada yazılmayıb ki, bir adam nəçə qəzet ala bilər, – Məmməd ağır-ağır sözünə davam elədi. – Hər kəs istədiyi qəzet ala bilər, məsələn, birisi bu şənbə günü rayona verilmiş tirajın hamısını ala bilər, bir başqası da həmin gün, görünməmiş işdir məgər, qəzətsiz qalar. Lap elə başqa rayonlara da getmək olar, Allaha şükür, qəzet köşklərindəki satıcıların hamısı tanışdır. Maşınımız da var.

Məmməd öləri Cəlil müəllimin üzünə baxdı, üzündə intizar, ümid sezdi, sifətinin durulduğunu gördü.

– Bizim rayonun tirajını mən bütünlükdə saxlamışam, Səmədovdan xahiş elədim, qoydu mənim şöbəmdə, cəmi beş mindir. Başqa rayonların köşklərində isə axşam qəzetini bir saatdan, qırxdəqiqədən sonra satmağa başlayacaqlar... Bir də bütün rayonlar bizim nəyimizə lazımdır, – təkcə Yeddinci paralel küçəsindəkini, bir də beşmərtəbənin yanındakını çatdırıb almaq lazımdır.

Sonrakı işlər elə bil duman içində baş verirdi. Cəlil müəllim dinməz-söyləməz Məmmədin ardınca getdi, maşına əyləşdi. Əvvəlcə əmanət kassasına deyildilər, Cəlil müəllim iki yüz manat pul götürdü, sonra bir neçə köşkə baş çəktilər. Cəlil müəllim məşinün küncünə qısılmışdı, onlar köşkə çatmamış, yarım tin qalmış dayanırdılar. Məmməd tanış satıcı ilə nə isə danışır, sonra da qol-tuğunda qəzet bağlaması qayıdıb gəlirdi. Cəlil müəllim neçə dəfə onun ardınca qışqırıb demək istədi ki, tez ol qəzetlərin hamısını qaytar ver, təcili satsınlar, o, vəzifəsindən şəxsi mənafeyi üçün istifadə etmək istəmir...

Məmmədi saxlamaq istəməsi Cəlil müəllimin yadında dəqiq qalmışdı. Amma saxlamamışdı. Əksinə, dinməzə, sözünü kəsəmədən Məmmədin mühakimələrini dinləmişdi, bütün bu üzücü səfərin əvvəlindən ta axırına kimi Məmməd elə hey deyirdi ki, o dəqiqə çıxardıb pulunu nağd verirsə, onda hər bir vətəndaşın ömründə bir dəfə on min nüsxə qəzet almağa haqqı var.

O, şövqlə, səmimi danışdı, tutduqları işə heç bir məna vermirdi, ona görə də Cəlil müəllimə bir neçə anlığa elə gəldi ki, Məmməd haqlıdır, o heç bir pis iş görmür, bərk ayaqda cibinin pulunu verib qəzet alır. Ancaq həmin gündən sonra bir fikir, cinayət etməsə də hər halda, çox ləyaqətsiz bir işə qoşulması fikri ona çox əzab verirdi, Cəlil müəllim fikirləşirdi ki, indi bu əhvalatdan sonra gələcəkdə o hələ nə qədər şey göstərməli, çalışmalıdır ki, həmin günü unuda bilsin.

Cəlil müəllim hava qaralanda evə qayıtdı. Məmmədlə köməkləşib qəzet bağlamalarını həyətdə daşıdılar, çünki eyvanın o başına yığıldılar, Cəlil müəllim arvadına və uşaqlarına bərk-bərk tapşırırdı ki, qəzetlərə heç kim əl vurmaşın.

Məmməd nəhar elədi, axşamdan xeyli keçənə kimi oturdu və qonşulardan heç birinin fəryətonu oxumadığına tamamilə arxayın olandan sonra çıxıb getdi. Aydınlıq şənbə axşamında Cəlil müəllimə baş çəkməyi özünə borc bilən adamların sorğu-suala başlamaları da onu xatircəm etdi.

Məmməd çoxdan getmişdi, evdəkilərin hamısı yatmışdı, amma Cəlil müəllim qaranlıqda evvanda oturmuşdu, meheccərə dirseklənib haradasa ləngimış Simurqla ciddi və xoşagəlməz söhbətə hazırlaşmışdı. Çox gözlədi, sonra bugünkü yorğunluq və heyecan üstün gəlmişdi, qazanların sakitlik gətirən uğultusu və heyətdə cırıldaşan circramaların səsi altında yuxuya getdi.

Cəlil müəllim kiminsə yavaşca çiyinə toxunduğunu hiss eləyib, yuxudan ayıldı. Gözünü açdı, ala-toranlıqda qardaşının sifətini gördü.

Simurq astadan dedi:

– Axşamın xeyir.

Cəlil müəllim qardaşının üzünə yuxulu-yuxulu baxırdı, uzun mürgüden hələ tamamilə ayılmamışdı. Təbiətin xəsisliyi üzündən insanlara çox fəvqəladə halda, cəmi bir neçə anlığa qismət olan bir vəziyyətdə idi, bu zaman insanın beynini heç nə məşğul eləmir və o, vaxtın heç kim tərəfindən hesablanmamış anları ərzində onu əhatə eləyən aləmi, heç bir şey fikirləşmədən, heç bir şey xatırlamadan dərk eləyir. Cəlil müəllim qardaşını görəndə xoş, sakitləşdirici bir sevinc duydu. Bu sevinc ona Simurqdan keçirdi. O, sevinc duydu və bu sevinc onu güldürdü, bu qısa gülüş elə bil Cəlil müəllimin sinəsinin dərinliklərindən gəlirdi.

Simurq əlini onun çiyindən götürmədən dedi:

– Elə yaxşı yatmışdın ki, ağadadaş, qıymırdım oyadım.

Cəlil müəllim soruşdu:

– Çoxdan gəlmisən?

– İndicə, bu dəqiqə gəlmişəm. Qarpız gətirmişəm, sən otur, mən bu saat kəşib gətirərəm.

Onlar şirin, sərin qarpız yeyirdilər, Cəlil müəllim Simurqla ciddi söhbətə nədən başlayacağını götür-qoy eləyirdi. O, əllərini yudu, Simurq qarpız qabıqlarını stolun üstündən yığışdırıb atana və işığı yandırana kimi gözlədi. Cəlil müəllim dinməz-söyləməz Simurqu dəhlizin küncünə yığılmış qəzet qalaqlarının yanına apardı.

Simurqun gözləri kəlləsinə çıxdı, qəzet qalağına baxa-baxa soruşdu:

– Bu nədir?

Cəlil müəllim dedi:

– Xəcalətdən tər tökə-tökə qəzet köşklərini gezib bugünkü qəzetin bütün nömrələrini almışam.

– Niyə? – Simurq soruşdu. – Bu qədər qəzet nəyinə lazımdır? – Cəlil müəllim onun səsinde təəccüb nişanəsi duydu. – Olmaya sən bu qəzeti, felyeton çap olunmuş qəzeti almısan? Məndə var. Birini almışam.

Simurq cibindən bir əzilmiş qəzet çıxartdı, döşəmənin üstünə qalaqlanmış, ən az uduşlu lotereyadan da fərqli olaraq içərisində tək birçə dəne uğurlu nüsxə olmayan neçə min qəzetin birini.

Cəlil müəllim dilxor-dilxor dedi:

– Doğrudanmı mən bunu sənə hələ izah da etməliyəm? – Ailəsinin mənafevi naminə, Simurqun və özünün təmiz adı naminə nə cür işə girişdiyini qardaşının başa düşməməsi Cəlil müəllimə yaman yer elədi. – Biz danışmalıyıq.

Danışdılar. Simurq dedi ki, işində möhkəm qanqaralıq olmuşdu, ona görə də işdən çıxmağa məcbur oldu. Sürücülük vəsiqəsini qaytardılar, işdən azad elədilər. O, əlbəttə qeyri-qanunu işlərdə əli olduğunu bildirdi, ancaq bu fırıldaqlarda fəal iştirak etməirdi, elə-belə, işdən sonra səfərlərə çıxır və dilini saxlayırdı, bunun müqabilində də ona yaxşı pul verirdilər. Onu möhkəməyə verməyə-cəklər, saxta sənədlərdə əli olmadığını, eləcə də təmiz keçmişini, ordudan verilmiş gözəl xasiyyətnaməsini nəzərə alıblar.

Simurq dedi ki, bədbəxtlik üz verəndən sonra, əlbəttə, qardaşını yad adam hesab elədiyinə görə yox, sadəcə qanını qaraltmaq istəmədiyi üçün heç bir şey deməmişdir.

– İndi başa düşdünmü ki, onda sənə “şoferliyə getmə” deyəndə haqlı idim? Yadındadır, sənə necə yalvarırdım? Sözüme qulaq assaydın, heç bu rüsvayçılıq da olmazdı!

– Nə rüsvayçılıq? Mən nə uğurluq eləmişəm, nə də adam öldürmüşəm, elə-belə, bir xatadır eləmişəm. İşdir olub. Kimin başına gəlmiş?

Cəlil müəllim dedi:

– Sən heç olmasa məni fikirləşəydin. Ailəmizi tanıyan adamları nəzərə alaydın...

– Olmaya qonşularımızı deyirsən? – Simurqun səsinde əsəbilik duyuldu. – Cəlil, niyə sən indi mənə qonşulardan söz salırsan? Mənim qonşularımızla nə işim var?

Onlar çox söhbət elədilər, Cəlil müəllim hiss eləyirdi ki, Simurq ona ehtiram və hörmətlə qulaq asır, ancaq sifətində nə isə qərribə bir ifadə var, elə bil ki, Cəlil müəllimin dediklərinin hamısını o, çoxdan bildirdi, ona görə söhbət çox da maraqlı deyildi. Doğrudur, axırda o, qardaşının dediklərinin hamısı ilə razılaşdı və söz verdi ki, başqa işə gedəcək, şoferlik eləməyəcək. Ancaq könülsüz-könülsüz, demək olar ki, etinasız razılaşdı, nə isə öz ələmində idi.

Cəlil müəllim:

– Bəlkə sənə bir köməyim deydi? – deyə soruşdu və Simurqa bu sualı verməsinə elə həmin dəqiqə, özü də çox möhkəm peşman oldu.

– Sən? – Simurq təsvirəgəlməz bir təəccüblə soruşdu. O, başını qaldırıb diqqətlə, dodaqlarında çətinliklə sezilən təbəssüm, Cəlil müəllimin üzünə baxdı. – Mənə sənənin nə köməyin dəyə bilər?

– Fikirləşərək, – Cəlil müəllim bir az duruxandan sonra dedi. – Fikirləşmək lazımdır. – O, deməyə söz tapmırdı, ona görə də alını ovsdururdu. – Fikirləşmək lazımdır. Məsələləşmək...

– Heç kimlə məsləhətləşmək lazım deyil, Cəlil, – Simurq mülayim-mülayim dedi. – Mən balaca uşaq deyiləm, özüm iş taparam. Sən narahat olma, hər şey kefin istəyən kimi olacaq. Yaxşı? – O, qardaşının nə cavab verəcəyini gözlədi, amma Cəlil müəllim dimməzə başını tərpətdi. – Mən bezi şeylər fikirləşmişəm. Əməlli-başlı yerinə yetərəm, sonra bu günlərdə hər şeyi sənə danışaram. Gecən xeyrə qalsın.

O öz otağına getdi. Cəlil müəllim isə hələ yatağına girməmişdən qabaq xeyli vaxt qaranlıq evvanda oturdu, qəzet köşklərini gəzmesini, Simurqla söhbətini bütün təfəssilatı ilə yadına saldı, ürəyinə qüssə doldu, güzgüyə baxıb, öz sifəti əvəzinə qəflədən başqa bir üz – yazıq baxışlı yad, miskin bir sifət görəndən, eyni zamanda da bundan belə həmin sifətin onun olacağını, ondan heç cür yaxa qurtara bilməyəcəyini başa düşən adam kimi özünü itirdi.

Simurq çox işsiz qalmadı. İş tapması bir həftə, bəlkə də bir az artıq çəkdi. Şəhər tezdən evdən çıxır, axşam qayıdırdı, şam vaxtı həvəslə danışdı ki, üreyinə yatan iş axtarır, elə yer istəyir ki, çox

pul versinlər, iş maraqlı olsun, ən başlıcası isə vaxtını çox almasın, çünki gələn il ya axşam, ya da qiyabi institutda oxumaq istəyirdi, imtahanlara hazırlaşmalı idi. Deyirdi ki, lap az qalmışdı o cür bir yer tapsın, maaşı da yaxşı, bütün ayı sərəsər xərcə, yəni də qurtara bilməzsən, ilin axırında da mükafatını zərfin içində gətirib qoyurlar stolun üstünə, səhərlər də işə gedəndə hər işçinin dalınca qapısına maşın gəlir, özü də bu gözəl idarənin rəhbəri xeyli dilə tutandan sonra o, az qalmışdı ki, işləməyə razılıq versin, ancaq bir şərti eşidəndə başını götürüb qaçdı. Bu yerdə Simurq susdu, özünü başı yeməyə qarışmış kimi apardı, sözüünə ara verib, söhbətə çox gərgin, diqqətlə qulaq asan, sadətil Leyla xanımın, – görəsən, bu necə dəhşətli şərtidir ki, ona görə Simurq işləməyə razı olmamışdır, – sualından sonra dedi ki, o hər necə olur-olsun ağ olcəkə, qara qalstukda işləməyə razı olan deyil, tapdığı yerdə isə bu məcburidir, bu şərti heç cür pozmaq olmaz. Leyla xanım onu dilə tuturdu ki, bir əməlli-başlı fikirləşsin, belə boş şeydən ötrü o cür gözəl işi öləndən çıxartmasın, amma Simurq sözünün üstündə möhkəm dururdu; Leyla xanımı başa salırdı ki, adam görək uzaqgörən olsun, bu gün işə ağ olcəkə getməyə razılıq verərsən, sabah səni könlün qətiyyəni istəməsə də, quru kütüm balığı ilə pivo içməyə məcbur oləyər. Leyla xanım hirslenib əlini-əlinə vurur və deyirdi ki, Simurqun bu cür vasvası və tərs adam olduğunu ömründə ağına gətirməzdi. Cəlil müəllim arabilir gülümsünə-gülümsünə bu söhbətlərə qulaq asır, ancaq qardaşına iş barəsində heç bir sual vermirdi.

Bir axşam isə Simurq evə kəfi kök qayıtdı və dedi ki, nəhayət, üroyinə yatan, xoşuna gələn iş tapıb, həm də bu işdə qalstuk, ağ olcək barədə heç söhbət açan da olmadı.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, bütün qadınlar kimi, zahiri firavanlığa, təmtərağa çox əhəmiyyət verən Leyla xanım soruşdu:

– Səhərlər dalınca maşın da gələcəkmi?

– Maşını soruşmaq yadımdan çıxdı. – Simurq təəssüflə cavab verdi, – amma dəqiq bilərəm ki, katerim olacaq, hərdən vertolyot da olacaq. Sən, Leyla xanım, heç vertolyotda uçmusan?

Cəlil müəllim bunun zərəfat olmadığını başa düşdü:

– Harada işə düzəlmisən?

– Təsədüfən oldu, ancaq mənə elə gəlir ki, bəxtim gətirib, – Simurq çəkine-çəkine danışdı, hiss olunurdu ki, qardaşının kön-

lünü almaq, onu razı salmaq istəyir. – Zaur Nağıyevə rast gəldim, çoxdan görmürdüm, orta məktəbi bitirəndən bəri birinci dəfədir ki, görüşürdük. Yadına gəlirmi, ağadadaş, o hərdən bizə gəlirdi?

– O, baş məlis idarəsində işləyən, arvadından ayrılan kişinin oğlu? – He, he... O indi neft institutunda qiyabi oxuyur, bu yaxınlarda bitirməlidir. İşgüzar oğlandır, boş-boş danışan adam deyil. Məktəbi qurtaran kimi işə girib. İndi buruq ustadıdır, institutu bitirən kimi də sahə rəisi təyin oləyəcəklər, qəti söz veriblər. O, dəniz neft qazma idarəsindədir. On gün dənizdə olur, əvəzində on gün də evdə.

– Aydındır. Neft daşlarında işləyir?

Simurq dedi:

– Ona oxşar bir şeydir, amma bir az ayrı cürdür, onlar yeni özlərləri istifadəyə verirlər. Zaur hər şeyi mənə o tərəfli başa salıb, dənizdə polad ada salınan kimi, onlar bu adada işləməyə başlayırlar...

Cəlil müəllim dedi:

– Hər şey aydındır. Elə bir yaxşı iş deyil. Təhlükəli işdir. Gecə-gündüz açıq dənizdə. Ancaq bir şeyi başa düşə bilmirəm, orada sən nə iş görəcəksən, sən ki, neftçi deyilsən?

– Bu dəqiqə hamısını sənə başa salım, – Simurq tələsik qardaşının sözünü yarıncıq kəsdi. – Əvvəla, heç bir təhlükəsi yoxdur. Zaur mənə hər şeyi danışmış, deyir ki, birçə dilləxorçuluğu var, qəfil xəzri başlayanda, işdən artıq bir neçə gün də dənizdə qalmalı olursan, ancaq bunun əvəzinə, neçə gün artıq qalmırsansa, o qədər də istirahət verirlər, ikincisi, onlara dızəlçi lazımdır, mən də dızəli beş barmağım kimi bilərəm, orada maaş da şəhərə nisbətən ikiqat çoxdur, üstəlik pləmı dolduranda, mükafat da düşür, pləmı da onlar hər ay artıqlaması ilə yerinə yetirirlər. Hələ hər il, staja görə, maaşın artımasını demirəm. Çox vacib bir məsələ də var, – Simurq dedi, – institut məsələsi: dəniz neftçilərini birinci növbədə götürürlər, qiymətlərinin necə olmasının əhəmiyyəti yoxdur, təkli imtahanların hamısını verə bil, lap hamısı üç olsun. Hansı kurorta dəsən putıovka da verirlər. Kəfin haranı istəyirsən, ora da get.

Cəlil müəllim dedi:

– Özün bilərsən. Bir halda ki, girmisən, daha danışmağa dəyməz. Ancaq mən istəməzdim ki, doğma qardaşım gecə də, gündüz də dənizdə suyun içində olsun, guya bu böyüklükdə şəhərdə ona iş tapılmaz... Adamlar kənddən-kəsəkədən Bakıya qaçırırlar, işə girirlər,

hara gedirsən işçilərin hamısı keçmiş kəndçilərdir, akademik olurlar, amma sən... – Cəlil müəllim diltor-diltor əlini yellətdi.

Simurq dedi:

– Hər şey lap yaxşı olacaq, Cəlil. Mən bu gün ora getmişdim, əsl mənim yerimdir. Müstəqil işdir, yaxşı qazanmaq da mümkün-dür, gələcəyi də var.

Cəlil müəllim nisgilli-nisgilli soruşdu:

– Bəs tibb institutuna girmək fikrin yoxdur?

– Nə danışsan! Ömrümdə birçə dəfə hərbi xəstəxanada olmuşam, qolum zədələndə, dərmanların iyindən az qalırды öyüyüm. Həkimlik mənim işim deyil.

Leyla xanım dedi:

– Sən heç hərbi xəstəxanada yatdığını bizə yazmamısan.

– Elə bir ciddi iş deyildi. Qolum çıxmışdı, yerinə saldılar, beş gün saxlayıb buraxdılar. Orada mən necə qorxular keçirmişəm, yox, həkimlik mənim işim deyil.

– Demək, qəti fikrindir?

Simurq dedi:

– Bəli.

– Eyibi yoxdur. Nə deyə bilərəm ki? Allah amanında. Mənim istədiyim birçə odur ki, sən bütün işlərin yaxşı olsun.

– Bilirəm, ağadadaş.

Simurq təzə işdə elə qızıxmışdı ki, heç onu tanımaq olmurdu. Hər dəfə növbədən qayıdanda bir neçə gün üst-başından neft və dəniz iyi gəlirdi, işi haqqında Simurq çox həvəslə, şövlə danışdı, ev adamları və qonşular bu söhbətlərdə çoxlu yeni və maraqlı şeylər eşidirdilər, bu da təəccüblü idi ki, lap böyürlərində olan, bütün qəzetlərin haqqında yazdığı, televizorda göstərdiyi həmin bu Neft daşlarında heç kimin təəvvür etmədiyi işlər, ehvalatlar vardı. Həmin bu süni adalarda, ümumiyyətlə, bütün Neft daşları ərazisində içkinin qəti qadağan olduğunu və bu qaydam ən böyük reisdən tutmuş ta Neft daşlarına birçə günlüyə gəlmiş jurnaliste kimi, heç kimin pozmağa cəsarət etmədiyini eşidəndə hamı hədsiz dərəcədə təəccübləndi.

Neft daşlarına getirilmiş adicə televizorların təkə Bakı və Moskva proqramlarını deyil, hərden başqa kanallarda qəflətən Həştərxan, Krasnovodsk, Pyatigorsk və başqa məlum xarici stansiyaları da demək olar ki, tərtəmiz tutmasına təəccüb elədilər.

Hər şeydən görünürdü ki, Simurq öz işindən razıdır və bu işdən əl çəkmək fikri yoxdur. Hər dəfə söhbət eləyəndə Simurq təhlükəsizlik saydığımız qayda-qanunların müfəssəl təsvir eləyir, xüsusi təhlükəsizlik xidmətinin sərəncamına verilmiş ən müasir vertolyotları və kateqoriyaları sadalayır, Cəlil müəllim başa düşürdü ki, qardaşı bunu onun xatirinə eləyir.

Simurq dedi:

– Sən, xahiş eləyirəm, heç bir şeydən nigaran qalma. Mənə orada heç nə olmaz. İşim yaxşı işdir... Mənə elə gəlir ki, sən deyəsən nədənsə narazısan. Allah xatirinə de, sən necə buyursan, o cür də eləyəcəyəm.

Cəlil müəllim dedi:

– Mən səndən razıyam. Bir də mən çox şey istəmirəm, tək sağ-salamatlıq olsun. – Son vaxtlar Cəlil müəllim özündə getdikcə artan, nə isə ona tamam yad olan bir laqeydlilik duyurdu. İşə o qədər həvəslə getmirdi. Əlbəttə, bu qətiyyəni o demək deyildi ki, Cəlil müəllim qulluq işində daha əvvəlki kimi şey göstərmirdi, səhlənkarlığa başlamışdı, xeyr; ancaq qulluq onun gözündə hər işdə cazibə qüvvəsini itirmişdi.

İndi o, nə isə bir səhv iş tutmuş, teleqramı, yaxud başqa məktubu vaxtında çatdırmamış, ya da ünvanına düz yetirməmiş işçini yanına çağıraraq qısaca danlayır və buraxırdı, daha saxlayıb tərbiyə məqsədilə uzun-uzadı söhbət eləməirdi, ilk nəzərdə o qədər əhəmiyyətli görünməyən səhvin insanın heyatında nə cür faciəyə səbəb ola biləcəyini aydın göstərən misallar çəkmirdi, öz heyatından və yaxşı tanıdığı, hörmət elədiyi adamların heyatlarından ibarətəmiz ehvalatlar danışmırdı.

İndi kollektivin ümumi yığıncaqları ərəfəsində evdə çıxışa hazırlamırdı, çıxış eləyəndə hamıya çox qərribə gəlsə də, qısa danışdı, yalnız bilavasitə iclasa daxil olan məsələlərə toxunurdu.

Cəlil müəllim başqa xırda məsələlərdə də dəyişmişdi, məsələn, həyasız-həyasız rəbiə şöbəsinin binasında papiros çəkən yeniyetmə oğlanın yanından iyrenmiş kimi üz-gözünü turşudub keçirdi. Qabaq vaxtlar olsaydı, Cəlil müəllim onu çəkib “Burada papiros çəkmirlər” lövhəsinin qabağına gətirər və camaat arasında bu yeniyetməyə bir neçə təsirli söz deyib, abırını elə alardı ki, ondan sonra həssas, az-çox abır-həyası qalmış adam, neinki rəbiə şöbəsinə,

yaxud deyək ki, maqazində, hətta üzdenirəq, heç kişi ayaqyolunda da ömründə papiros çəkməzdi, çünki buraya da bezən sinəgir və başqa ürək-damar xəstəliyi olan adamlar girirlər. Məmmədnen də onun münasibəti dəyişmişdi. Əgər qabaqlar Cəlil müəllim onunla uzun-uzadı söhbət edəydirdisə, indi yalnız iş bərsində danışır və qalan vaxtlar, Məmməd həmişə – yaman gündə də, yaxşı gündə də – etibarlı yoldaş, hətta demək olar ki, etibarlı dost olsa da, ondan uzaq dolanmağa çalışırdı.

Bir də, əvvəllər Cəlil müəllimdə heç görünməmiş işdi, indi qulluqda olanda, demək olar ki, bütün vaxtı səbirsizliklə iş gününün qurtarmasını gözləyir və nəşə ilə axşamı, evini, yaxud bağını düşünürdü.

Yol uzunluğunu tanış-bilişləri ilə görürsür, yeniliklərdən söhbət açır, mülahizələrini söyləyirdi, həmişə olduğu kimi, evə yaxınlaşanda mütləq Manafın ailəsindən bir adama – ya Manafın özüne, ya da onun meymun kimi aramsız tum çırlayan arvadına, yaxud da qızına rast gəlirdi, ancaq axır vaxtlar Dilber Cəlil müəllimin qabağına az-az çıxırdı, daha əvvəllər olduğu kimi sevinə-sevinə, həyasız-heyasız üzünə gülümsemirdi, ciddi salam verirdi, özü də indi əyin-başı da abırılı idi, sadə, qaydasında qısa paltar geyirdi, yalnız qəşəng baldırları görünürdü. Bütün dəyişikliklərin hamısını Cəlil müəllim Dilbəre kollektivdə işləməyin yaxşı, faydalı təsiri kimi izah edirdi, ona görə də həmin gün qızı aptekə işə düzəldəndə əkdici toxumun, deyəsən, yaxşı bar verdiyinə sevinirdi.

Cəlil müəllim hər gün bağda işləyir, arılarla əlləşir, onların həyat tərzinə məmnuniyyətlə tamaşa edər, bağ suvarır, təcir, meynələrin başını vurur, meyvə ağaclarının və adamın gözünlü-könlünü oxşayan, mənzərə yaratmaq üçün ekilmiş bezək ağaclarının artıq zoğlarını kəsirdi.

Qardaşını o, səhildə olan günlər, hər gün nahar və günorta yeməyi vaxtı görürdü. Simurqun işləri yaxşı gedirdi. Bu, aydın hiss olunurdu.

Simurq bir neçə dəfə qardaşından ona pul lazım olub-olmadığını soruşdu, zorla pul vermək istədi, ancaq Cəlil müəllim hər dəfə cavab verdi ki, ona pul lazım deyil, öz maaşı artıqlaması ilə bəs edər.

Tez-tez axşamlar Simurqun yanına əksəriyyəti elə özü yaşda yoldaşları gəlirdilər. Simurq hər dəfə qardaşını da dəvət edirdi,

Cəlil müəllim nəzakət xatirinə yarım saat oturur, sonra durub gedirdi, onlara sıxıntı vermək istəmirdi. Bu cavanların hər şeyə, onun mülahizəsinə görə, qətiyyətlə gülməli olmayan şeyə də gül-mələri Cəlil müəllimi mat qoyurdu. Cəlil müəllim əvvəl bunu onların cavanlıqları ilə bağlamaq istədi, ancaq özünün Simurq və onun yoldaşları yaşda olanda bu cür olmadığını, düşüncəli və təmkinli olduğunu, özünü məclislərdə heç vaxt belə yüngül aparmadığını xatırlayıb, labüd nəticəyə gəldi ki, bu cavanların tərbiyə-sində çatışmazlıqlar var, bu çatışmazlıqları dəf etmək isə təəssüf ki, mümkün deyil. Simurqun yanına tanış və tanış olmayan adamların çox bivaxt, səhər, axşam, çox vaxt isə gecəyarısı gəlmələri də Cəlil müəllimi əsəbiləşdirirdi. Görünür, bu cür vaxt-bivaxt gəlib-gəlməyi orada, öz aralarında vermiş eləmişdilər. Qisası, ev dönmüşdü karvansaray.

Cəlil müəllim çox dözdü, özünü saxladı, ancaq sonra yenə də bir gün söhbət vaxtı bu barədə Simurqa ötorə işarə vurdu.

Simurq dedi ki, çox gediş-gəlişin qardaşının və onun ailəsinin istirahətini poza biləcəyi fikri onun özünü də çoxdan narahat eləyir, ona görə də Cəlil müəllimdən xahiş elədi ki, yanına gəlib-gedənlər üçün heyətin dal darvazasını açsınlar; bu darvazamı lazım olmadıq-na görə lap çoxdan, hələ mərhum ataları mıxlamışdı, Simurqun ot-ğının qapısı heyətin bu səmtinə baxırdı.

Cəlil müəllim razılıq verdi və bu cür sadə şeyin niyə ağlına gəlmədiyinə təəccüb elədi, sonra da dedi ki, heyətin o hissəsini – bomboş, bərbad hala düşmüş, bütün bu illər ərzində görəksiz şeylər zibilliyinə çevrilmiş hissəsini bir az abıra salmaq lazımdır. Simurq onun fikri ilə razılaşdı və dedi ki, o sahənin hamısını özü təmizlə-yib, yaşıllaşdıracaqdır.

Cəlil müəllim onun niyyətini bəyəndi, ancaq qardaşının həvəsinə gülümsünüb, xahiş elədi ki, bu iş çox da baş qoşmasın, çünki ağac əkmək hədsiz vaxt, zəhmət və qayğı istəyir. Bu bağ əməlli-başlı bağ halına salmasının neçə il çəkdiyini xatırladı.

Simurq güldü və dedi ki, çalışıb heyəti özü abadlaşdırar, Cəlil müəllimə əziyyət verməz, qardaşının onsuz da qayğısı çoxdur.

Ertəsi gün Simurq iki fəhlə gətirdi, heyətin dal darvazasını açdılar, köhnə, sınıq-salxaq şeyləri yığışdırdılar, üç günün ərzində Simurqun göstərdiyi yerlərdə çoxlu çalalar qazdılar. Sonra heyətə bir-birinin dalınca qalaqlama peyidlə dolu iki yük maşını girdi.

Simurq Cəlil müəllimə dedi ki, peyini et kombinatından almışdır, maşını beş manata lap yalvarıb veririlər.

Heyrətdən özünü itirmiş Cəlil müəllim gözünü yumub-açmağa macal tapmamış, cəməsi bir neçə günün ərzində heyətin ikinci yarısı müxtəlif ağaclarla doldu, özü də elə belə sısqə tinglər yox, iri, gövdəli, başları seliqə ilə vurulmuş ağaclar. Ağacları Simurqun yaşillıq təsərrüfatı trestində işləyən aqronom tanışi dövlət qiymətinə seçib almışdı.

Simurqun ekdiyi ağaclar meyvə ağacları idi, eksəriyyəti də Cəlil müəllimin sahəsindəki kimi, qara və ağ tut, giləs, ərək, nar ağacları idi, üstəlik indi heyətdə təzə bir kənd təsərrüfatı bitkisi də peyda olmuşdu – qoz ağacı. Ağacların, demək olar ki, hamısı tudu və elə həmin bahar yamyaşıl zoğ atdı.

Simurqun bağna tamaşa eleməyə hətta qonşu küçələrdəki tanışlar da gəlirdilər. Onlar bağa heyran qalır, Simurqdan soruşurdular ki, bu möcüzəni necə yaratmışdır, az vaxt içində, engəlsiz-əziyyətsiz heyəti bu cür necə yaşllaşdırmışdır. Qonşular et kombinatının, yaşillıq təsərrüfatı trestinin telefon nömrələrini yazıb götürürdülər. Bir şey Cəlil müəllimi xüsusilə heyretə salırdı: onlar Simurqdan məsləhət istəyirdilər, soruşurdular ki, onların heyətlərinin mikroiklimi şəraitində hansı ağacları əksələr daha yaxşı olar.

Bağın içindən keçəndə mərifətlə qonşular mütləq Cəlil müəllimi də təbrik eləyirdilər, ancaq bağbanlıqdan qətiyyəən söz salmırdılar, məsləhət almırdılar.

Bir sözlə, Simurq qonşuların gözündə çətin aqronomluq və əkinçilik işində çox nüfuzlu mütəxəssis olmuşdu.

İndi dostları, elə çox vaxt qonşuları da Simurqun yanına təzə darvazadan gəlirdilər.

Həmin gün Cəlil müəllim evə həmişəki vaxt qayıtmışdı. Arvadı eyvanda süfrə açır, uşaqlar da evdə idi.

Cəlil müəllim ev paltarını geydi, əl-üzünü yudu və xörək hazır olana kimi heyətə düşdü. Sonra Simurqa məktub gətirdiyini xatırladı və qərara gəldi ki, həm aparıb otağında məktubu versin, həm də yadına salsın ki, nahar vaxtıdır. Ordudan qayıdandan sonra Simurqa müxtəlif şəhərlərdən çoxlu məktub gəlirdi. Ömründə rəsmi məktublardan və təbrik məktublarından savayı heç bir şey almayan Cəlil müəllim, bu məktubları ucadan oxuyanda, Simurqa

çox maraqla qulaq asırdı. Əsgərlik yoldaşları əsasən öz gün-güzeranlarından, işlərindən yazırdılar. Cəlil müəllim məktubu götürüb Simurqun otağına tərəf getdi. Onun otağına çathaçatda, hələ dehlizdə, gülüş səsi eşitdi, qan beyninə vurdu, gülüşmə Simurqun otağından gəlirdi. Cəlil müəllim Simurqun otağına qapını döyməmiş girdi, çünki otağın qapısı aralı idi, içəridən gülə-gülə ne isə danışan qardaşının səsi gəlirdi. Cəlil müəllim otağa girdi və kəndə dayandı, ona görə kəndə dayandı ki, bilmirdi necə ələsin, salam verib otağa keçsin, ya dimməzəcə dönsün və çıxıb getsin. Dilber çarpayının üstündə oturub üzüm yeyir, eyni zamanda gülümsünə-gülümsünə lap böyründə, alçaq kətilin üstündə oturmuş Simurqa baxırdı.

Cəlil müəllimi görəndə təbəssüm Dilberin üzündən qeyb oldu, gözələrinə qorxu çökdü, Simurq isə ayağa qalxıb qardaşının qabağına yeridi, salam verib yer göstərdi. Cəlil müəllim Simurqun salamını aldı, məktubu verdi, xörəyinin soyuduğunu dedi və çıxıb getdi. İncik getdi, hirsələnmiş getdi, gigəhləri sancdı, başı uğuldadı.

Nahar vaxtı Cəlil müəllim Simurqu dindirmədi, qardaşı söz soruşanda bir kəlmə ilə cavab verdi.

Amma Simurq özünü ələ aparırdı ki, guya heç bir şey olmamışdı, zarafat eləyirdi, hiss olunurdu ki, özündə heç bir günah bilmir. Nahar beləcə qurtardı.

Səhər işə gedəndə Cəlil müəllim arvadına tapşırırdı ki, Simurqun yanına getsin və onun adından desin ki, Dilberin ayağı bir də bu evə dəyməməlidir, bir də çatdırsın ki, o, Cəlil müəllim, onun özündən savayı, böyük qardaşının da ailəsi yaşayan evə Dilber tövrdə qızı gətirməyi rəva görə, mümkün hesab eləyən Simurqun hərəkətindən çox narazıdır. Cəlil müəllim Leyla xanıma tapşırırdı ki, Dilberin və onun anasının bu qapıdan necə qovulduqlarını da Simurqa danışsın.

Axşam Leyla xanım Cəlil müəllimə məlumat verdi ki, Simurq evvəlcə heç bir söz demədi, yalnız köksünü ötürdü, ancaq sonra əl çəkməyib təkidlə soruşdum ki, bəs Cəlil müəllimə nə xəbər apardım, nə deyim? Simurq cavab verdi ki, Cəlil müəllim icazə verməyə kimi Dilber yanına gəlməyəcək. Bir də Simurq dedi ki, özü qardaşı ilə söhbət eləyəcəkdir, arxayındır ki, onun razılığını alacaqdır, ona görə ki, Dilber yaxşı qızıdır, ağıllı qızıdır, bir də o başa düşə bilmir ki, bu qızın pisliliyinə Cəlil müəllim nə deyə bilər. Axı heç

kim ata-anasına cavabdeh deyil, ələlxüsus Dilbər yaşda, demək olar ki, həddi-bülüğa çatmamış.

Cəlil müəllim çox dilxor oldu və Dilbərin durub-oturmaları, tanışlıq eləməli adam olmadığına Simurq hansı dəlil-sübutlarla inan-dıra biləcəyini götür-qoy eləməyə başladı. Dəlil-sübut çox idi, amma Cəlil müəllim bunların bir neçəsini, ən sanballılarını seçdi.

Simurq qardaşının yanına bu barədə söhbətə gəlmədi. Ancaq Dilbər də daha onların evində görünmədi.

Gecə-gündüz bu məsələ barədə fikirləşən Cəlil müəllim rahat nəfəs aldı, özlüyündə belə qərara gəldi ki, Simurq yəqin işin nə yerdə olduğunu öyrənib, ona görə də xətəri, adamı hörmətdən sala biləcək tanışlığa son qoyub, Dilbərlə əlaqəni kəsib. Bir dəfə işdən qayıdanda onları tində görəne kimi Cəlil müəllim belə fikirləşirdi. Onlar tində dayanmışdılar, özü də danışmırdılar, dinnməzce dayanıb, bir-birlərinin üzünə baxırdılar. Hiss olunurdu ki, bu cür dayanıb, bir-birlərinə baxmaq onlara çox xoş gəlir.

Cəlil müəllim o biri səkiyə keçdi, bu vaxt küçədə olanların çoxu fikir verdilər ki, Cəlil müəllim Simurqla Dilbər tərəfə hotta heç gözünün ucu ilə də baxmadı.

Bir neçə gün keçəndən sonra isə Simurq Cəlil müəllimə dedi ki, onunla çox ciddi bir iş barəsində söhbət etmək istəyir. Cəlil müəllim, onlara heç kim mane olmasın deyər qardaşı ilə öz otağına çəkildi və oturub qulaq asmağa başladı. Simurq ona dedi ki, Dilbəri ürəkdən sevir, öldü var, döndü yoxdur, qız da onu sevir, bu səbəbdən də lap yaxın günlərdə onunla evlənmək istəyir.

Simurq Cəlil müəllimdən xəbər elədi ki, ailədə böyük qardaş kimi, bu işə canı-dildən girişsin, əlindən gələni əsirgəməsin və qızın atasının, Manafın yanına getsin, elçilik eləsin. Dilbəri Simurqa alsın. Cəlil müəllim qardaşına qulaq asır və onun zarafat eləmədiyini başa düşürdü, eyni zamanda da eşitdiklərinə inanmaq istəmirdi.

Cəlil müəllim stolun arxasından qalxdı, özünü qəlbə toxunan acı söz deməkdən saxlamağa çalışaraq otaqda var-gəl elədi. Ancaq eşitdikləri ürəyini ağrıtmışdı, dəhşətə gəlmişdi, hiss elədi ki, qardaşını bu rüsvayçı, demək olar ki, fəlakətli, faciəli addımdan çəkəndirə bilməyəcək. Hotta boğazı da tutuldu, sonra isə çətinliklə pıçıldaya-pıçıldaya dedi:

– Axı sən mənim qardaşımsan, Dilbər kimi qızla evlənmək barədə necə fikirləşə bilərsən? Sən bizim qanımızı kimin qanına qatmaq istəyirsən? Axı sən uşaqların olacaq. Mənim yanına söhbətə gəlməmişdən əvvəl bu barədə heç fikirləşmişən? Fikirləşmişən, ya yox?

Simurq dedi:

– Yalvarıram sənə, Cəlil, yalvarıram sənə, əsəbiləşmə. Başa düş, mən onu sevirəm. İnan mənə, Dilbər pis qız deyil.

– Məni hər şeyi açıb deməyə məcbur eləmə, elə söz var ki, mən onu sənə deməməliyəm. O cür qızla evlənmək olmaz, sən hələ uşaqsan, heyatı başa düşürsən. Əgər kişiliyin çatırsa, unut onu. Namusun haqda fikirləş.

Simurq dedi:

– Mən onu sevirəm.

– Sən onun anasının, elə böyük bacısının da, barmaqla göstərilən əxlaqsız olduqlarını bilirsen, ya bilmirsən? Bəlkə fikirləşirsən ki, bu onlardan yaxşı çıxacaq? Xeyr, mümkün olan iş deyil. Elə sirsifətindən məlumdur, baxan kimi aydın olur hansı yuvanın quşudur!

Bu sözləri eşidəndə Simurq ağappaq oldu, dişini-dişinə sıxdı.

– Elə danışma, Cəlil, – dedi. – Yalvarıram sənə, o cür danışma. Axı mən onu sevirəm, mən onunla evlənirəm...

Cəlil müəllim dedi:

– Onda qardaşın olduğunu yaddan çıxart. Həmişəlik yaddan çıxart. Sənin hər təqsirindən keçmişəm, amma bunu keçə bilmərəm!

Toy eləmədilər. Əgər ailənin başçısı, böyük qardaş, gəlinin üzünə baxmaq, onun ata-anası ilə üz-üzə gəlmək istəmirsə, nə toy ola bilərdi!

Yaxın dostları, qohumları Cəlil müəllimi dilə tutmaq, yola gətirmək istədilər, amma o, sözündən dönmədi ki, dönmədi. Yalnız arvadından Simurqa sifariş göndərdi ki, atalarından qalan avadanlıqdan nə istəyir götürsün və otaqlardan birini də öz otağına qatsın. Simurq nə avadanlıq, nə də otaq istədi, dedi ki, hələlik ona heç bir şey lazım deyil, lazım olanda isə özü fikirləşib bir çarə tapar. Qardaşı ilə aralarının dəyməsinə dözü bilmirdi, iki dəfə Cəlil müəllimin yanına gəlmişdi – birinci dəfə arvadı Dilbərle, ikinci dəfə isə təkə. İkisində də Cəlil müəllim onu dindirmədi və üzünü elə buradaca öyləmiş arvadına, Leyla xanıma tutub, qardaşına dedi ki,

bir də həyətin bu hissəsinə addamasın, ümumiyyətlə, bir vaxtlar Cəlil adında qardaşı olduğunu yadından tamam çıxartсын.

Simurq kəndə dayandı, qardaşının xasiyyətinə bələd idi, qərarının qəti olduğunu başa düşdü və çıxıb getdi. Sifəti çox kədərli idi. Ancaq Cəlil müəllim onun sifətini görmədi, ona görə ki, qardaşı tərəfə baxmırdı, elə bil o heç otaqda yox idi, özü də qardaşı ilə, yuxarıda deyilən kimi, Leyla xanımın vasitəsilə danışdı, bütün bu əhvalatlar Leyla xanıma çox ağır təsir eləmişdi, bir neçə dəfə ağlamışdı, həm qardaşlar danışan vaxt, həm də sonra, tək qalanda.

Zahirən sakit görünən Cəlil müəllimə göz qoyub, yeganə qardaşı ilə küşmələrinin onu qəlbinin dərinliklərinə kimi sarsıtmadığını fəkirleşən adam çox böyük səhv etmiş olardı. Deməli, bu sadəlövh adam, dərini bürüzə verməyən, özüne hörmət eləyən kişi kimi içəridə çəkən insanlardan tamam bixəbərdi. Xətirlərini həmişə əziz tutduğu qohumları və dostları Cəlil müəllimin yanına gəlir, ona təskinlik verir və özüne, adina-sanına yaraşmayan ömür yoldaş seçmiş, özgə bağından çirkin gül dermiş Simurqun əməlini pisləyirdilər; hətta onda da Cəlil müəllim qardaşına münasibətini dilinə gətirmirdi, onlara axıra kimi qulaq asır, sonra söhbəti dəyişirdi – siyasətdən, yaxud mövcud ölkə və küçə yeniliklərindən söz salırdı. Bəzən Cəlil müəllim, yuxudan ayılmış kimi, öz-özündən soruşurdu ki, qardaşı Simurqsuz, onu öz süfrəsinin başında görmədən, səsinə, gülüşünə eşitmədən o, necə yaşayır. Ancaq dərhal da bu fikirləri özündən uzağa qovurdu, çünki qardaşı qəlbinə yaman sındırılmışdı.

Cəlil müəllim, özü də hiss eləmədən, yavaş-yavaş qaraqabaq olurdu, adamlardan qaçır. Ancaq sifətinin qırıq-qırıq olduğunu, gözlərinin odunun söndüyünü hiss edirdi.

Amma həyətin o biri hissəsində həyat öz qaydasında gedirdi. Qardaşının evinə tez-tez qonaqlar gəlirdi, onda Cəlil müəllim kababın tüstüsünü görür, iyini duyurdu. İlk vaxtlar qardaşı, adət üzrə, bir bitərəf adamınan – Dilbərin əmisi oğlunun Cəlil müəllimə bir neçə şış kabab göndərirdi, ancaq Cəlil müəllim hər dəfə şişləri geri qaytarırdı.

Şam yeməyindən sonra Simurqgildə müsəmirə başlanırdı. Simurq özü hələ uşaqlıq vaxtlarından gözəl tar çalır, dəfi Dilbərin böyük bacısının oğlu vururdu, evlənənləri gündən bu oğlan gecə də, gündüz də Simurqun evindən çıxırmırdı.

Dilbər pianoda özü çalır və oxuyurdu. Tünd-qırmızı rəngdə alman pianosunu Simurq bu yaxınlarda almışdı, onda, şənbə günü pianonu mağazadan evə gətirəndə qonşuların arasına yaman pıçapıç düşmüşdü. Dilbərin məlahətli səsi vardı, yaxşı oxuyurdu, qonaqlar “ay məşallah” qışqırır, lazım olan yerlərdə hamısı bir ağızdan “muleyli”, ya da “bəri bax” deyir, onun səsinə ses verirdilər. Ancaq bu müsəmirələr tək birçə dəfə də gecə yarısından o tərəfə ötmürdü, görünür, Simurq çalışırdı ki, qardaşının rahatlığı pozulmasın. Belə günlərdə Cəlil müəllimin evində hamı astadan, pıçılı ilə danışdı, Cəlil müəllim özü isə çəkilib qaşqabaqlı halda küçəyə açılan pəncərənin qabağında otururdu, onun ata yurdunda Dilbərin qohumları və leçər rəfiqələri kimi nalayiq adamların toplaşması Cəlil müəllimə çox toxunurdu, ağır gəlirdi. Yaxda, az qala hər gün, qonaqları olmayanda da, görünür, öz kefləri üçün müsəmirə düzəldirdilər. Yavaş-yavaş Cəlil müəllim buna da alışdı, indi o, musiqiyə də qazanların uğultusundan artıq fikir vermirdi.

Bir şey də Cəlil müəllimi son dərəcə təəccübləndirir və qanını qaraldır: əvvəllər Simurqu qınayan adamların hamısı yavaş-yavaş elə bil ki, olub-keçənləri tamam unutmuşdular, indi Simurqla ailəliklə dostluq eləyirdilər, tez-tez onlara qonaq gəlirdilər. Bax, bu, Cəlil müəllimi tamam çaşbaş salmışdı.

Cəlil müəllim əmində ki, prokuror Həsənovu, arvadı da yanında, qardaşının həyətinə görəndə onu qətiyyənlə qara basmışdı. Cəlil müəllim bilirdi ki, o, evdə olmayanda, arvadı da, uşaqları da qardaşığılə gedirlər və çox güman təkcə Simurqla yox, Dilbərle də görüşüb danışirlər. Bu da onu çox diltor eləyir və üreyini ağrıdır.

Hərdən həyətin o biri yarısından səs-küy gəlirdi, hələ Cəlil müəllimin babasının vaxtından, 1891-ci ildən indiyə qədər bu evdə belə şey olmamışdı. Simurq arvadı ilə dalaşdı.

Bir dəfə yayda, gecədən xeyli keçmiş, Cəlil müəllim yenə də onların səs-küyünə yuxudan ayıldı, tüpürüb talvardan düşdü. Arvadını ayıltmamaq üçün, asta-asta onun yanında, öz çarpayısında uzandı, tez yuxuya getməyə, hər şeyi unutmağa çalışdı.

Dilbəri o, uzaqdan, tində gördü. Qız, paltarının nazik parçasını yarıb keçən gözqamaşdırıcı isti günəş işığında lüt, həmişəki kimi cazibəli, mehriban-mehriban, gülümsünə-gülümsünə onun qabağına

gəlirdi. O da həmişə olduğu kimi, Dilbəri gördüyünə sevindi. Qız ona yaxınlaşdı və onları Cəlil müəllimin sinəsinin üstünə qoydu, qızın ovuclarının istisi onun ürəyinə axdı. "Səni lap çoxdan gözləyirəm, – qız üzünü onun üstünə söykədi. – Bu gün məni hara aparacaqsan?" Dilbərin gözlərindən sevinc yağdı, üzünün dərisi, dodaqları və dişlərin serin idi. Onlar qoribə, əcəib ağaclar əkilmiş hansı bir parkınsa xiyabanlarında gəzirdilər, Cəlil müəllim bir vaxt bu parkda olduğunu yəqin bilirdi, ancaq bunun hansı park olduğunu heç cür xatırlaya bilmirdi. Cəlil müəllim özündə hədsiz güc, qüvvə hiss edirdi, çiçəklərin xoş ətəri başını gicəlləndirir, dumanlandırırdı. O, birdən xatırladı ki, bu, oleandr çiçəklərinin ətəridir. Cəlil müəllim Dilbərlə lap kolların dibinə qoyulmuş skamyada oturmuşdu. Qız başını onun sinəsinə qoyub, anlaşılmaz həyəcanlı sözlər deyirdi, o da hələ indiyə kimi duymadığı sevinc, səadət duyurdu. Qız onun qolları arasına rahatca yerləşirdi, ona görə də qucaqları yanda qızın həyəcanı ona da keçirdi. Cəlil müəllim onun hərəkəti, titrək piçültərini dinlədikcə məst olurdu. Dilbərin sözlərində ona hədsiz məhəbbət vardı. Qız Cəlil müəllimə deyirdi ki, onu ilk baxışdan, onda, tində rast gəlidiyi gündən sevmişdir. Deyirdi ki, ölənə kimi ondan ayrılmayacaqdır, ona yeganə, on istəkli sevgilim deyirdi...

Cəlil müəllim onun gözlərindən, dodaqlarından öpürdü, yer-üzündə bu dəqiqə ondan bəxtiyar insan yox idi. O, ilk dəfə birləşməyə razı gəldikləri gündən bəri hər anı xatırlayırdı və hər an ona bütün ötən ömründən öziz idi. Uzaqdan dumanlı və həzin musiqi səsi gəlirdi, Cəlil müəllim nə qədər çalışırdısa bu musiqini harada eşitdiyini yadına sala bilmirdi. Bu musiqidən onun qəlbinə ötəri kölgə kimi kədər yayılırdı... Sonra Cəlil müəllim gördü ki, xiyabanla düz onların üstünə bir adam gəlir. Yaxınlaşanda qonşusu Kərimi tanıdı, ona salam verdi, ancaq Kərim düz ötüb keçdi, nə Dilbəri gördü, nə də Cəlil müəllimi. Özü də yanlarından ötüb keçənlərin heç biri, nə Məmməd, nə prokuror Həsənov, nə Mənafla arvadı, nə də başqaları, onların oturduqları skamyanı görmürdülər. Heç kim, Məryəm xanımın savayı; Məryəm xanım yaxınlaşıb, yanlarında bir az ayaq saxladı, ikisinin də üzünə baxdı və birdən çox məsud-məsud güllümsündü, bu cür məsud-məsud o, axırncı dəfə yalnız mərhum ərli Bayram bəyin sağlığında güllümsemişdi.

Sonra Meryem xanım yoluna davam etdi, sifətindən də mehribanlıq, sakitlik yağdı. Cəlil müəllim hiss elədi ki, anası onları bir yerdə görməyinə şad oldu. Sonra Cəlil müəllim Dilbərle oturduları bu parkın hansı park olduğunu fikirləşməyə başladı və birdən yadına düşdü... O vaxt onun on yaşı vardı, bura məktəbdən sonra yoldaşları ilə gəlmişdi. Onlar kolluqda gizlənmişdilər, həmin bu skamyanın üstündə oturub bir qızla öpüşən əsgərə tamaşa əleyirdilər.

Cəlil müəllim bu zaman əsgərin üzünün necə güldüyünü, onun necə məsud olduğunu və uşaqlar kollarında bağırışb, həyləməyə başlayanda qorxub ikisinin də – əsgərin də, qızın da yerlərindən necə sıradıqlarını və qaçdıqlarını xatırladı.

O, Dilləri qucaqladı və qız həsrət-həsrət ona qısıldı. Qızın paltarının düymələrini açdı, onun derisi nazik, ağappaq, çəhrayı gillili bərk döşlərini gördü. Dillər boğuş səslə dedi: "Tez ol meni öp! Mən bilirəm, bu dəqiqə hər şey qeyb olacaq. Niyə mənə öpmürsən?" O, qızın hərəkəti, gözqamaşdırıcı işıq saçan gözlərini gördü, onun qızmar nəfəsini qəlbinə çəkdi və qızın uzaq əks-səda kimi gələn sözlərini eşitdi: "Bir də mənə Rəxsəndə demə, eşidir-sənmi, demə! Mənim adım Dillərdir!" Cəll müəllim təəcübləndi, ancaq qəlbini dərinliklərində təşviş duyub: "Mən sənə Rəxsəndə deməmişəm, bilirəm, sən Dillərsən" dedi və yuxudan ayıldı.

O ayılmışdı, amma əlləri hələ də əsəbi halda qızın çiyinlərini sıxışdırırdı, dodaqlarında qızın dodaqlarının dadı qalmışdı. O, alatoranlıqda otaqda uzanıb, təşviş içində bu yuxunu, neçə aylardan bəri hər gecə gördüyü yuxunu xatırlayırdı. Bir neçə saniyədən sonra, səhərə kimi hər şeyi unutmaq üçün o yenidən yuxuya getdi.

Səhərlər bəzən onu nə isə anlaşılmaz, dumanlı, qırıq-qırıq xatirələr narahat edirdi, şüurunda ararib baş qaldırır, iki sevgilinin telefon danışığını, naqil qırıqlarını calaşdırmaqla, hətta bu danışiq naqildən cəməsi birce an əvvəl keçmiş olsa da, bərpa etmək səmərəsiz, qeyri-mümkün olduğu kimi, bu xatirələri də, Cəlil müəllim nə qədər say göstərsə də, heç cür bir yərə toplaya, cəmləşdirə bilmirdi...

Nəhayət, Cəlil müəllim fürsət tapıb Uzunqulaq Kamalla və bütün tələbləri ilə xudahafizləşdi, çayçı Əzizə çox yaxşı çay verdiyinə görə razılıq eləyib, küçəyə çıxdı.

Evdə o, poliklinikanın sahə həkimini gördü, həkimi Leyla xanım çağırmışdı: son vaxtlar onun bövrü ağrıyirdi. Cəlil müəllim gələn-

de, müayinə qurtarmışdı. Bəstəboy, saç-saqqalı ağarmış həkim alətlərini balaca çamdana yığdı, stola yaxınlaşb, analiz və yoxlama üçün bir neçə kağız yazdı. Hara və nə vaxt müalicəyə getmək lazım olduğunu etraflı izah elədi, sonra xudahafizlədi və elə çıxıb getmək istəyirdi ki, Cəlil müəllim onu saxladı, şəhər yeməyinə dəvət elədi.

Uzunqulaq Kamalla söhbətdən sonra Cəlil müəllimin əsəb sisteminin ziyalı adamları ünsiyyətə ehtiyacı vardı.

Həkim saatına baxdı, fikirləşdi və dedi ki, o, şəhər yeməyini yeyib, amma çox məmnuniyyətlə bir stəkan çay içirdi. Leyla xanım tez süfrə açdı, pendir, yağ, bal gətirdi.

Süfrə başında Cəlil müəllim tibb elmindən söhbət saldı, şəhər şəraitində yaşayan müasir adamın sağlamlığını qorumaq işində ən vacib və zəruri məsələlərə dair mülahizəsini söylədi. Həkim ona diqqətlə qulaq asırdı, elini çömçə kimi eləyib qulağına tutmuşdu: ağır eşidirdi.

– Bax, məsəl üçün, doktor, mən bunları başa salıram ki, – Cəlil müəllim başı ilə ailesinə işarə elədi, – şəhərler adamı qaydasında, bir az yüngül yeməlidir, çörək, pendir, yağ ən faydalı qida, amma bunlar mənim sözümle çətinliklə razılaşırlar. Mən deyirəm ki, eger çox yaşamaq, sağlam olmaq istəyirsənsə, şəhərler ancaq bu cür ye...

Həkim onun fikri ilə razılaşmadı, dedi ki, şəhərler işdən qabaq, möhkəm yeməyin, necə dəyərlər, lazımı kalori yığmağın ziyanı yoxdur.

Cəlil müəllim qonaqla mübahisəyə girmədi. Alicənablıqla, təkidləmədən dedi:

– Ola bilər. Ancaq bizim ailədə, hələ babamın vaxtından, yaxşı yadımdadır, şəhərler ancaq bu cür yeyərdilər. Canları da çox saf idi, elə bir ciddi azar-bezar da bilməzdilər. Özü də ömürləri uzun olardı.

Həkim mehriban-mehriban xudahafizləşdi, çamadanını götürdü və qapıya tərəf getdi. Onu qapıya kimi ötürmək üçün hamı ayağa qalxdı. Dehlizdə həkim bir də qayğıkeşliklə Leyla xanımdan xahiş elədi ki, analizləri gecikdirməsin, sonra çaya görə minnətdarlıq elədi, şlyapasını başından götürdü və Leyla xanımın əlini öpdü.

Cəlil müəllim onun bu hərəkətinə çox dilxor oldu və dərhal dönüb otağa girdi. Həkim geri dönəndə, ev sahibini görmədi. O, yəqin

ki, buna təəccüb elədi, ancaq heç bir söz demədi. Yalnız xəlifcə gülümsündü. Cəlil müəllim isə o gedəndən sonra fikirləşdi ki, gərəkindən abırılı-başlı adama oxşayan bu yaşlı, nurani kişi hələ indiyə kimi özünü necə aparmağı bilir.

Cəlil müəllim heyətə endi. Güneş xeyli qalxmışdı, isti adamın başını əməli-başlı yandırır. Cəlil müəllim bir müddət möhkəm işə başlamış, açılmış çiçəklərin şiresini çəkib, pətəklərə daşıyan arılara tamaşa elədi, ancaq o, arılara fikri dağınıq halda tamaşa eləyirdi, həmişəki ləzzəti almırdı. O, şəhər suyundan sonra hələ tamamilə qurumamış ləkləri belleyir, işləməklə sakitləşmək və hirsini soyutmaq istəyirdi. Ayaqqabılarını çıxartmışdı, ayaqyalını işləyirdi. Şəhərdən bəri canına yığılmış enerjinin pencesinin derisindən torpağa necə axdığını təsəvvür etməyə çalışırdı, ancaq bu gün nədənsə, bunu hiss eləyə bilmirdi.

Qardaşının heyətindən səs gəlirdi. Manafla arvadı Simurqgile gəlmişdilər. Cəlil müəllim Manafla da, onun qızına və arvadına da, Simurqa da, hamıdan çox isə özünə də nifrət elədiyini duyurdu.

Cəlil müəllim onların nədən danışdıqlarını bilmirdi, ancaq onu bu adamların səsləri, ata yurdunun heyətində vurnuxan bu adamların görkəmləri dəli eləyirdi.

Bütün varlığı nifrət və hiddətdən titreyirdi. Cəlil müəllim hirsli-hirsli torpağı belleyir, tər axıb gözlərini tuturdu, ona elə gəlirdi ki, hiddətdən və günəşdən beyni ərilib axır. Bu hissdən yaxasını necə qurtaracağını bilmirdi, yəni gecə qardaşının heyətindən gələn səs-küy yadına düşdü və boğazının qovuşduğunu hiss elədi.

Əgər bu vaxt birisi onu danışığa tutsaydı, birçə kəlmə də cavab ala bilməzdi, ona görə ki, Cəlil müəllimin kilidlənmiş çənəsini aralamağa iqtidarı yox idi. O, belə kənara tulladı, bağda elə-bələ var-gəl etməyə başladı, bir yerdə dayanma, dura bilmirdi. O, heç bir şey görmür və qazanların səsinə başqa heç bir səs eşitmirdi, birdən ona elə gəlirdi ki, bu uğultu onun başındadır, başını tamam doldurub, zərbə kəllə sümüyünü hər tərəfə itələyərək, demək olar ki, aşkarca bayıra axır.

O, qışırmaq istəyirdi, feryad qəlbinin dərinliklərindən qopur, ancaq qovuşmuş boğazında ilişib qalırdı. Cəlil müəllim pətəklərdən birinə ilişib dayandı və elə bu an ona elə gəlirdi ki, bir dalğa zərbə sifətinə çırpıldı.

Bunun ardınca alov onun üzünün, boynunun, çiyinlərinin və sinəsinin dərisini qarsıdı, dilində və damağında mis temi qaldı.

O, bədənində sıvaşmış vızıldaşan, canlı arıları ikiəlli sivrilib yere töküldü; bütün pətəyi onun canına aram-aram yayılan sert nifrət və hiddət dalgaları, etibarlı, kortəbii özünümüdəfiə duyğusu daraşdırmışdı.

Bu vaxt o, ömründə birinci dəfə qışqırdı. Bu çox dəhşətli qışqırtı idi, heyətdən çox-çox uzaqlarda eşidildi.

O öz heyətinin ortasında dayanıb qışqırır, qardaşı haqqında hər nə fikirləşirdisə deyirdi. Qardaşı haqqında, qardaşının ailəsi haqqında. O, Simurq esgerlikdən qayıtdığı gündən bəri bu uzun, bitməz-tükənməz və əzəbli günlərdə üreyinə nə yığılmışdısa hamısını qışqıra-qışqıra dedi.

Cəlil müəllim qışqırır, öz arvadı, uşaqları, qardaşının heyətindəki adamlar dinməz-söyləməz, təəccüblə ona baxırdılar. Onların gözələrində, qəlblərində kədər və qorxu vardı...

Cəlil müəllim qışqıra-qışqıra hər şeyi, hər şeyi dedi, ürəyini tamam boşaltdı. Sonra o özünü pis hiss elədi. Evə keçdi, əl-üzünü soyuq su ilə yudu, çarpayının üstündə uzandı. Barmaqlarının ucunu üzünə vurdu, sifəti yavaş-yavaş şişirdi, sonra o hiss elədi ki, havası çatışmır. Cəlil müəllim yaxınlaşıb, pəncərəni açdı. Çarpayıya tərəf qaydanda ötəri güzgüyə baxdı, üzünün irili-xırdalı qırmızı ləkələrlə örtülü olduğunu gördü. Yenidən uzandı, arvadından xahiş elədi ki, alnına qoymaq üçün yaş desmal gətirsin, sonra səsi titrəyə-titrəyə, ancaq qətiyyətlə buyurdu ki, onu narahat etməsin, həkim-zad da çağırmasın. Sonra gözələrində hər şey bir-birinə qarışdı və o, göz-lərini qıydı. Bir azacıq keçmiş o,

Simurqu onun üstünə eyilmiş gördü. Cəlil müəllim güc-bəla ilə çarpayından qalxdı. Simurqa qapını göstərdi.

– Rədd ol, – xırıldaya-xırıldaya dedi. – Bu dəqiqə rədd ol! Mən sənə bu tərəfə keçməyi qadağan eləmişəm!

– Bəsidir! Eşidirsənmi, bəsidir! – Simurq ümidsiz-ümidsiz qışqırdı: – axı sən ölürsən!

Cəlil müəllim zəndlə qardaşının üzünə baxdı və onun ağladığını gördü. Sonra fikrə getdi və özü də gözləmədən onun əvəzinə bir başqası danışmış kimi dedi:

– Bəli. Ölürem. – O, yenə nə isə demək istəyirdi, ancaq birdən Simurqun gicgahlarına dən düşdüyünü gördü, bu onu çox təəccübləndirdi və qanını qaraltdı.

Cəlil müəllim öz-özünə fikirləşdi ki, Simurqun saçı görsən nədən ağara bilər? Başı fikir-xəyala qarışdığından qardaşının həkim dalınca qaçdığını görmedi. Cəlil müəllim, onların evindən ikicə saat əvvəl çıxmış həmin həkimin əlləri əsə-əsə, arı zəhəri olmadığına görə ona kofein vurduğunu, Simurqun ağlaya-ağlaya onun zərərli ağzına heç olmasa birçə qurtum qəhvə tökməyə çalışdığını hiss eləməirdi. O, bunların heç birini hiss eləməirdi, ona görə ki, qardaşına onu çox istədiyini deyirdi, xahiş eləyirdi ki, yaxın gəlsin, onu qucaqlamaq istəyir.

Var gücü ilə onun ürək nahiyyəsinə ovxalayan həkim pıçıldadı:

– Deyəsən, o nə isə demək istəyir.

Cəlil müəllimin dodaqları bir neçə dəfə çox çətinliklə tərpəndi, qohum-əqrəbasının arasında bu cür uzanmaq ona çox xoş gəlirdi, özünü arxayın, sakit hiss eləyirdi. Cəlil müəllim hələ də danışdı. Deyirdi ki, boş-boş şeylərin üstündə nə vaxtdan bəri bir-birlərini görmədiklərinə təəssüf eləyir, ancaq eyibi yoxdur, bunların hamısı düzəlen işdir, teki hamılıqla sağ-salamat olsunlar, bir də qohum-əqrəba, yaxın adamlar kimi bir-birlərini istəsinlər. O, təəccüblə Simurqdan soruşurdu: nəyə görə onlar bu qədər vaxtı bir-birlərinə belə insafsızcasına əziyyət verirdilər?

Cəlil müəllim beynində fəvqəladə aydınlıq hiss eləyirdi və bütün duyğuları son dərəcə həssaslaşmışdı, ancaq qardaşının ona nə cavab verdiyini eşidə bilmədi, ona görə ki, qazanların anbaan güclənən göy gurultusu kimi uğultusu bütün qalan səslərin hamısını batırırdı.

YAXŞILIQLARIN ƏVƏZİNDƏ ÖLÜM

Bu andıra qalmış arxa çantası olmasaydı, hər şey lap yaxşı olardı. Yaxşı da sözdü? Hər şey dərhal gözəlləşər, hətta, mən deyirdim, füsunkar və maraqlı olardı. Bir yandan da bu isti. Hava da elə bil od tutub yanır. Bir şey var ki, bu çanta oldu-olmadı, günəş onsuz da bəs eləyir. Elə bil kimse böyüdücü şüşəni başına, təpənin ortasına tuşlayıb, səndən əl çəkmir, gözləyir, görsün nə olacaq. Adamın başı o qəder qızır ki, birçə ağcaqanad da yaxın düşə bilmir, yəqin yanmaqdan qorxur. Amma mən başqa şeyə məəttəl qalmışam: görən insan niyə bu qəder qəribə yaranıb; bütün bədənini bayırdan tamam su içindədir, gözlərinin üstünü tor basıb, burnunun ucundan damcı-damcı yerə tökülür, amma dilin-ağzın qupqurudur. İçin-içəlatın o qəder quruyub ki, boğazın qovuşur. Nə qəder əlləş-sən, bir qırıq tüpürçəkdən savayı heç nə əlinə gəlməyəcək, o da ki, acı, yapışqan kimi. Necə ki yerə tüpürməmişən, elə bilirsən rəngi yaşıldır. Bu andıra qalmış cığırın da nə ucu var, nə bucağı, elə hey yuxarı qalxır. Düşərgədən çıxandan bəri heç düz yeri olmayıb, əksinə, get-gedə daha da sıldırımlaşıb! Elə hey üzüyuxarı, dağlara dırmanmışıq. Özü də bilirsən hansına? Kiçik Qafqaz sıra dağlarına. Yaxşı ki, hələ böyüyü deyil, o yəqin bundan da çətin olardı. Aşırma isə nə az, nə çox, on kilometr yol qalıb. Adam az qalır hər şeyə tüpürsün, buradaca yerə döşənib, gözələrini yumsun. Addım atmağa heyim qalmayıb, axı insan nə liftidir, nə funikulyor! Ax nə bu çantanı bu saat çiynimdən çıxarıb soldakı uçuruma tullayardım! Gör indi o, dərənin dibindəki daşlara deyib necə danqıldayacaqdı?! Nə rəngli fənərə, nə də fotoaparata hayıfım gəlirdi. Axı mən niyə bu uşaqlara qoşuldum? Gərək hamı kimi avtobusla gedeydim. İki saatdan sonra evdə olacaqdım. Hələ gör indi evdə nə toy tutacaqlar mənə. Anam o dəqiqə deyəcək ki, Bakıya yola düşməyə bir gün qalmış, mən onun bütün istirahətinə soğan doğramışam. Elə avtobusda olmadığımı görən kimi, hövsələdən çıxacaq. Və Timka ona, narahat olmasınlar, axşamcan gələcəyimi dediyimi bildirdəndən sonra tamam dilxor olacaq. Başlayacaq deyinnməyə: hamının uşağı

avtobusnan gəlib, birçə mən özündən hoqqa çıxarmışam, atama anama yazığım gəlmir, kefim nə istəyir, onu da eləyirəm. Bir baxıb göreydi nə kefdəyəm! Atam, sözsüz, etiraz eləyəcək buna, deyəcək ki, nə pis iş olub, axı qoy uşaq müstəqil yaşamağı öyrənsin və s. Belə hallarda o, həmişə mənə qahmar çıxır. Anam isə bir az da hirslenəcək. Deyəcək ki, elə atamın müstəqilliyi deyilmi onun canını boğazına yığan? O da hamı kimi başı sakit, qulağı dinc yaşamaq istəyir, tay bu cür endişəynən yox, onun dərini çəkməkdən vaxtından tez qocalıb, tay-tuşlarından iyirmi yaş böyük görünür. Onda atam qaçqanaq çəkib özündən gedəcək və deyəcək ki, anam nə dediyini heç özü də bilmir, çünki o neinki rəfiqələrinin hamısından, hətta Bakıda, Azərbaycanda, belkə də bütün qonşu ölkələrdə yaşayan qadınların hamısından gözəldir. Doğrudan da, anam çox gözəldir və qoca-zad da deyil. O özü qəsden belə deyir, istəyir ki, atam indiki işindən əl çəksin, axı o, neftçidir, dənizdə işləyir. Hər dəfə dənizdə yeni bir polad ada tikiləndə atam öz briqadası ilə ora köçür, quyu qazır, neft tapandan sonra onu istismarçılara təhvil verir. İndiyə kimi bütöv bir arxipelaq işə salıb. Mən onu xəritədə də görmüşəm. Atam hər dəfə söz verir ki, yaxşı hava olan kimi, mənə də özü ilə ora aparacaq, aparar da, amma anam qoymur, deyir, ovcumun içi kimi bilirəm ki, atam mənə ora aparsa dənizdə güclü xəzri esməyə başlayacaq, xəzri də başladı, nə vertolyotnan, nə də katəmen sahile qayıtmaq mümkün deyil. Ola bilər aylarla orda qalsan. Ancaq havalar sakit olanda atam hər on gündən bir evə gəlir, bir həftə qalıb dincəlir. Atamın maaşı çoxdur, amma bu da anama təsir eləmir, deyir, tək gecələr qulağı dinc, endişəsiz yatım, o pullar mənə lazım-zad deyil. O elə doğrudan da buna görə deyingən olub, çünki atam dənizdə olarkən hər dəfə tufan başlayanda gecələr səhərə kimi yatmır. Atam hər şeydə anamla razılaşsa da, bu işindən əl çəkmək istəmir. Anam nə qədər yalvarır, onu dilə tutur, heç cür razılaşmır.

Bir dəfə atam dənizdəydi. Vasif dayı arvadı Sona xala ilə bizi qonaq gəldi. O da neftçidir, institutu atamla bir yerdə qurtarıb, amma Vasif dayı quruda, Suraxanda işləyir. Ordan-burdan söhbət eləyirdi, birdən dedi ki, o vaxt atama şəhərdə yaxşı bir iş – neft sənayesi nazirliyində şöbə reisi vəzifəsini təklif etdilər, özü razı olmadı. Düzdü, Vasif dayı bu söhbəti pis niyyətlən başlamamışdı, çünki o, atamın xətrini çox istəyir. Bilsəydi, axırı bu cür qurtaracaq, heç

ağzını da açmazdı, ona görə ki, bunu eşiden kimi, anamın sifəti ağappaq ağardı və birdən-birə susdu, bayaqdan bəri deyib-gülen adamdən əsər-ələmət qalmadı. Vəşif dayı da, arvadı da yaman pert oldular. Sonra Vəşif dayı söhbəti dəyişməyə çalışdı, dedi ki, bəlkə ona düz deməyiblər, bəlkə də heç belə şey olmayıb, atama heç kim heç ne təklif etməyib. Amma çox gec idi. Hamı bilirdi ki, bundan sonra anamı inandırmaq mümkün deyil. Deyəsən, Vəşif dayı da bu söhbəti başladığına yaman peşman olmuşdu. Ancaq atam evə qayıdandan sonra bizim evdə qopan həngamenin yanında bunların hamısı boş şey idi. Onların bu cür möhkəm dalaşdıqlarını ömrümdə görməmişdim. O axşam gecəyə kimi, bir-birynən dəyişdilər. Yəqin onların necə qışqırıqları küçədə də eşidilirdi. Sonra anam şey-süylərini çamadana doldurdu, meni də götürüb nənəmə ilə – öz anası ilə apardı. Atam arabilir ora zəng vururdu, ancaq anam hər dəfə atamın səsinə eşidən kimi, dəstəyi asırdı və hər dəfə də dəstəyi yerinə qoyandan sonra hönkürməyə başlayırdı. Düzlər ay atamın üzünə həsrət qaldım, onsuz yaman darıxırdım o bir ayı. Sonra barışdılar. Siftə elə bildim yuxu görürəm, ancaq tezdən mənə dedilər ki, atam doğrudan da gecə bizə gəlmiş. Bir onu başa düşmədim ki, atam anamı necə yola getirə bildi, axı o, iş yerini hələ də dəyişməyib, hələ də dənizdə işləyir. O vaxtdan il yarım keçib, ancaq bu günə qədər bir dəfə də dalaşmayıblar. Elə burda, istirahət evində də hər şey sakit keçdi. Atam birinci gündən axırıncı günə kimi yanımda qaldı. Əvvəllər belə olmurdu, bir də gördüyün iki-üç günlüyə harasa çıxıb getdi. Bu dəfə isə ancaq bir-iki dəfə qəsəbədən Kislovodskaya getdi ki, Bakıya zəng vursun. Qalan günləri həmişə yanımda idi.

Daha dözmürəm. Qıclarım qırılır. Bəlkə uşaqlara deyim. Deyim ki, tay gücüm çatmır, addımı ata bilmirəm. Yox, heç nə demək lazım deyil. Bir də ki, dedim, nə xeyri. “Dördgöz” dəyə meni lağa qoyacaqlar, bəlkə də lap döyəcəklər. Özü də Kəmalenin gözünün qabağında. Bilmirəm, niyə razı oldum bunlardan getməyə? Heç könlüm yox idi, elə istəyirdim Əliyə dəyəm ki, yox, mən getmək istəmirəm. Sabir söz atdı, guya mən bir cə dərsə gedəndə anamdan icazə almıram. Heç buna da məhəl qoymayacağam, ancaq birdən Kəmalə dilləndi: “Niyə ona yalvarırsınız, özü bizimlə getmək istəyir”. İstəyirə bax ey! İstəyib-ələmədim. Amma gedirəm deyəndə özüm də qulaqlarıma inanmadım.

Bir bunlara bax, elə bil indicə xoda düşüblər. Düzdü, ta bayaqkı kimi danışb-gülmürlər, səslərini udublar, bir azca da tövşüyürlər. Yox, bunlar ta aşırma çatmayınca dayanan deyillər. Bir də ki, gerek bir adam boynuna ala ki, yorulmuşam. Ölsələr də boyunlarını almazlar. Nə Əli, nə də Sabir. Hamısı də Kəmaləyə görə. Ən axmaq adam da bilər ki, ikisi də Kəmaləyə vurulub. Ancaq bir ona məəttələm ki, bəs Kəmalə niyə yorulmur? Əslinə qalsa, yaman şumal, boy-buxunlu qızdı, az qala Əliynən bir boydadır, bir az Sabirdən gödəkdir. Məndən isə düzlər baş hündürdür. Bu sizə qərīb gəlməsin, mən onsuz da sinifdə boyca hamıdan kiçiyəm, ona görə ki, altı yaşından getmişəm məktəbə. Siftə götürmək istəmirdilər. Sonra bir təhər götürdülər, istisna kimi, RXMŞ-in icazəsi ilə. Ona görə ki, sərbəst oxuyur, ikinci sinfin riyaziyyat məsələlərini həll eləyə bilirdim. İcazə verməmişdən qabaq meni RXMŞ-də yoxladılar da. Və bu qədər düzlüyün oxumağına hamısı məəttəl qaldı. İndi də sinifdə heç kim məndən tez oxuya bilmir. Ancaq bunu heç kimə bildirmirəm, qəsdən bir neçə dəfə yavaş oxuyuram, çünki bu qədər sürətlə oxuya bildiyimə heç müəllimlər də inanmır. Kim istəyir ki, onu yalançı kimi tanınsınlar. Bir dəfə məktəbdə Sabirdən “Kapitan Bladin Odisseyi” kitabını aldım və sabahı gün də özünə qaytardım. Siftə elə bildi ki, kitab xoşuma gəlməyib, ancaq mən ona “çox yaxşı kitabdır” deyəndə, bərk hirsələndi və dedi ki, oxumaq istəmərsən, düzlüyü də, daha gəpə basmaq nə lazım, bu boyda kitabı da bir gecəyə oxuyub qurtarmaq olar? And-aman elədim, inanmadı. Bütün kitabı başdan-ayağa mənə danışdırdı. Sonra özündən çıxdı, boynumun kökünə bir şapalaq ilişdirib dedi ki, indi də mənə dolamaq istəyirsən, yəqin əvvəllər oxumusan bu kitabı. Mən özüm o kitabı on günə gücnən oxuyub qurtarmışam. O, kitab oxuyanda sifəti codlaşır, bir cə dodaqları tərpenir. O gündən bəri kimdən kitab götürürəmsə, oxuyub qurtarandan sonra bir neçə gün də özümdə saxlayıb sonra yiyəsinə qaytarıram. Belə daha yaxşıdır, şapalaq-zad vuran olmur.

Birdən Kəmalə dayandı, nəfəsini dərib soruşdu:

– Yorulmamısan ki?

– Yox, – bunu Əli dedi, hətta başını da buladı. – Mənciyəz yorulub-ələməmişəm. – Ancaq ləhləyə-ləhləyə qalmışdı.

Sabirə dönüb elə baxdı ki, elə bil dəvədə buynuz görmüşdü, yeni bu nə sözdü?

– Bəs sən? – Kəmalə üzünü mənə tutdu. Gözümlün içinə baxa-baxa gülürdü.

Onun bu cür güldüyünü görəndə çənəmi əsməyə tutdu. Mənim də qərribə çənəm var e, heç gözlemədiyim bir vaxtda səyriməyə başlayır; bircə dəfə, özü də dörd tərəfə, amma nə olsun, yaqın kənardan baxan hiss eləyir. İstəyirdim deyəm ki, yorulmamışam, Kəmalə məni qabaqladı:

– Elə mən də yorulmuşam. Ayaqlarım qırılır. O ağca çataq, orda oturub dincimizi alırıq.

Ağacın kölgəsində, otluqda uzandıq. Adama elə ləzzət eləyirdi ki, deməyə söz tapmıram. Sonra Kəmalə öz çantasından bir neçə buterbrod çıxartdı və biz onları bir andaca udduq. Adama iki dəne qayğanaq buterbrodu. Öz çantamızdakıları da yemək istəyirdik, amma Sabir qoymadı, dedi ki, yoxuşa çıxmazdan qabaq çox yemək olmaz. Belə yaxmacın onunu da yesəm doymazdım. Ancaq Sabir mənə bahisə eləməsən yaxşıdı. Başqasına da məsləhət görmürəm. Nəhardan sonra ağacın altında yarım saat da oturub, əməlli-başlı dincimizi aldıq. Yorgunluğumuz tamam çıxdı. Kəmalə dedi ki, aşırıma çatanda yola çıxarıq. Bir maşın saxlatdırıb evə gederik. Bu təklif mənim ürəyimdən oldu, amma mənə Sabir mənə Əlinin o qədr də xoşlarına gəlmədi. Ancaq bir söz demədilər, eləcə başlarını tərpətdilər, çünki onlar onsuz da sözlümə məhəl qoyan deyildilər. Sonra nədənsə söhbət düşdü – əvvəlinə qulaq asdım, dalına fikir vermədim, çünki bir şeir yadıma düşdü, o şeiri mən tez-tez xatırlayıram, özü də yadıma düşən kimi etim ürəşir, hətta boğazım quruyur, nəfəs ala bilmirəm, qarnımı sancı doğrayır. Və o şeir hər dəfə yadıma düşəndə, xüsusən də tək olanda, heç cürə təkrar etməyə bilmirəm. Bir dəfə necə oldusa, bunu anama danışdım, o da dedi ki, yaqın mən çox həssas adamam, tez təsirə düşürəm, ona görə də bu cür şeirləri oxumaq mənim üçün hələ çox tezdir. Soruşdum ki, axı niyə? Niyəsini mənə başa salmadı, dedi: tezdi, vəssalam və narazılıqla başını buladı.

– Nə fikrə getmisən? – Kəmalə soruşdu.

– Heç, elə-belə, – dedim. – Yadıma bir şey düşmüşdü.

Elə baxdı ki, elə bil nə fikirləşdiyimi mənədən də yaxşı bilirmiş, ancaq bir söz demədi. İntəhası, Əlinin dili açıldı. Mən elə hiss eləmişdim ki, o, bu dəqiqə nə isə xoşagəlməz bir söz deyəcək.

– Qorxusundan indi onun yadına heç nə düşməz. Fikri-zikri budur ki, axşam evə qayıdanda ata-anasına nə cavab verəcək.

Sataşır da mənə. Yaxşı ki, onun bu sözlərinə heç kim gülmədi, heç dodağı qaçan da olmadı. Sabir elə tərs-tərs onu süzdü ki, elə bildim bu saat vuracaq. Çünki onun nə vaxt dava elemək istədiyini dəqiq bilirdim, amma bu dəfə yanlışdım. Yəqin Kəmaləyə görə özünü saxladı.

– Yaxşı, – Kəmalə dedi və ayağa qalxdı. – Getdik, yoxsa gecəyənən də evə gedib çatmırıq.

Yola düzəldik. Yaman təəccüb qalmalı iş idi, heç biri dillənmirdi. Adətən, ikisi də Kəmaləni görəndə kimi, xoda düşürdülər, bir-birinə aman vermir, biri o birindən daha maraqlı danışmağa çalışır. Hələ bu nədi, vay odu ya lətifə danışmağa, ya da zarafat eləməyə başlayalar. Onda əhvalım tamam dəyişir, bilmirəm neynəyirəm, axı gərək gülsən, bu boyda adam lətifə söyləyir, amma, neynəyirəm, gülməyirəm gəlir. Kəmalə isə uğunub özündən gedir. Siftələr elə bilirdim, onlar gülməli danışa bilmirlər, ancaq Kəmalənin necə uğunub özündən getdiyini görəndən sonra bu qərara gəlmişəm ki, yəqin mənim yumor hissim korlanmış.

Kəmalə də lal-dinməz yeriyirdi. Adətən, o, “Oyy, lələyə bax”, “Oyy, edelveys” – dəyə qışırırdı, indi isə key kimi yidi, heç qabağından kərtənkələ qaçanda da qışırırdı. Yəqin başdan xarabə heyvan imiş, yoxsa, ayaq altına soxulmazdı. Sonra qabağımdan bir neçə kərtənkələ də qaçdı. Belə şey ömrümdə görməmişəm. Bunlar istidən başlarını itiriblər, nədi?

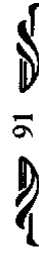
– Yaman bürküdü, – Kəmalə dedi və dodaqlarını yaladı.

– Deməli, tufan qopacaq, – deyərək Sabir əlindəki siqareti kənara tulladı. O da dodaqlarını yaladı. – Kərtənkələlər özlərinə yer tapmırlar, quşlar da susub. Görsəniz, axşama bərk tufan qopacaq.

Birdən-birə ətrafın necə dərin bir sükuta qər q olduğunu hiss elədim. Heç bircə xışltı da eşidilmirdi.

– Saat yarına aşırımdayıq, – Sabir dedi. – Mən sizi ən kəsə yolla gətirmişəm. Düzdü, hər yerdə yoxuş olub, amma bundan kəsəsini tapa bilməzsən.

Sabirin yaxşı yaddaşı vardı. Bir dəfə gördü, bəs eləyir, ən qərmarışıq yol yadından çıxır. Elə Bakıda da səni hardan-hara desən: istəyir sirkə, istəyir kinoteatra, gözüyumulu aparar. Və ömründə

havayı söz danışmaz. Buna görə onun xətrini çox istəyirəm. Həm də yalnız buna görə yox. Hayıf ki, xasiyyəti çox tündür. Bir şey olan kimi, dava-dalaş salır. Sınıfdə hamı ondan qorxur. Əlindən də qorxurlar, ancaq o qədər yox. Əli tumikdə Sabirdən üç dəfə çox dartırsa da, dextli yoxdur, dalaşanda Sabir onun engine özür. Çörək zavodunun heyətində tutaşmışdılar, bütün sinif tamaşaya yığılmışdı.

Əli bizə 74 nömrəli məktəbdən gəlmişdi, çünki bizim rayonda, məktəbimizin lap böyründə təzə mənzilə köçmüşdülər. O gələncən Sabir sınıfdə hamıdan güclü hesab olunurdu. Bir dəfə, bilirmən nəyə görə, sözləri çəp gəldi, şərtləşdilər ki, dərindən sonra görüşsünlər və ya biri bəsdə deyənəcən, ya da qan çıxanacan vuruşsunlar. Sabir Əlinin burnunu ezdi. O da aşağı əyilib, cib dəsmalı ilə burnunun qanını silə-silə dedi ki, eyibi yox, səniyənin bir də görüşerik. Qəfil Sabir qolunu qaldırıb var gücü ilə Əlinin təpəsinə bir yumruq ilişdirdi! Axı bu cür qayda yox idi. Uşaqlar tökülüşüb onları aralaşdırırdılar. Sonra özləri barışdılar, ancaq mən ovcumun içi kimi bilirdim ki, onların bir-birindən zəhləsi gedir və haçansa bir də dalaşacaqlar. Bircə mənənin işləri yoxdu, düzdü aradabir boynumun kökünə bir şapalaq çəkirlər, ancaq hər şey bununla da qurtarır. Çünki mənənin dalaşmağı özlərinə sığışdırırlar. Əsas da ona görə ki, mənə bədən tərbiyəsi dərindən azad eləyiblər. Heç kəs azad eləməyib, bir bunu deyiblər ki, bədən tərbiyəsi dərinsə dördüncü siniflə bir yerdə gedim, çünki öz sinifimizdə hamı məndən iki yaş böyükdür. Mən də o dərşə gedə bilirdim. Axı necə gedim, birinci gün onlara bədən tərbiyəsi olanda, bizdə riyaziyyatdır. Bir də ona görə ki, eynək taxıram.

Sabirin niyə həmişə mənə qahmar çıxdığını özüm yaxşı bilirdim, amma nə olsun, yene mənim üçün xoşdur. Bir partada otururdu. Hər dəfə yoxlama işi yazanda istəyir cəbrdən, ya tarixdən, ya da lap təbiətşünaslıqdan olsun – onun variantını da mən yazıram. Düzdü, sifə özümünkünü, sonra onununu. İkisində də vaxt çatır. Ona görə yox ki, mən yaxşı oxuyanam və ya çox çalışqanam, yox, sadəcə bizə verilən yoxlama işləri çox asan olur. Hətta bezen buna tamam təəccüb edirdim.

Sabir dedisə, deməli, axşam yəqin ki, tufan qopacaq. Amma baxıram ki, göydə bircə bulud da yoxdur, göy üzü apaydı. Gündüzlər yatan deyiləm, amma indi nədənsə yuxu məni basır. Deyəsən,

elə o biri uşaqları da. Kəmalənin də, Əlinin də, Sabirin də gözlərindən yuxu tökülür. Bircə aşırıma çıatsaydıq, bircə bir maşına otursaydıq... bir sata evdəyik!

Külək əsməyə başlayan kimi, hava sərinləşdi. Həm də arxadan əsdiyinə görə bu andıra qalmış yoxuşu qalxmaqda yaman karımıza gəldi. Elə bil kimso yüngülcə kürəyimizdən qabağa itələyirdi. Ancaq uzun sürmədi bu. Beş-on dəqiqə keçmişdi ki, külək güclənməyə başladı. İndi o bizə, əksinə, mane olurdu, az qalırdı adamı apara. Ömrümdə belə şey görməmişdim. Lap kinolardakı kimi oldu. Onu demək istəyirəm ki, baxırsan ekranda gecədir, ancaq heç bir dəqiqə keçmir, səhər açılır. İndicə günün günortaçağıydı. Gün adamın topasını yandırır, birdən qaranlıq çökdi. Göyə baxdım, ürəyim qopdu. Səmanı qara buludlar örtmüşdü və buludlar o qədər aşağıdan ötüb keçirdilər ki, əl uzatsan çatardı. Dördümüz də dayandıq, yerimək mümkün deyildi. Əvvəlcə bir-birimizdən yapışıb durduq, sonra külək bizi aparmasın deyə yərə çöməlib böyürkən koldan yapışdıq. Tikanları əlimizə batsa da, kökü möhkəmdi. Kəmaləyə baxdım, qorxudan bənizi ağappaq ağarmışdı. Mən də onun kimi, çünki qorxurdum külək birdən bizi aşağıdakı uçuruma atar. Çox uzaq deyildi, cığırdan uçuruma iyirmi metr ancaq olardı. Hava o qədər soyudu ki, dişimiz dişimizə dəydi. Mənə desəydilər ki, avqustun axırında bu cür soyuq olar, ömrümdə inanmazdım. Böyürkən koldan yapışaraq bir-birimizə qısılmışdıq. Birdən altımızda yer tər-pəndi, sanki burda yox, vəqonda kupədə oturmuşduq, qatar yola düşdü. Sonra yerin təkindən qərübə bir uğultu gəldi, boğuş, zəif bir uğultu. Dalınca qar yağdı, heç yan-yörəməyə boylanmağa macal tapmamış hər tərəf ağappaq ağardı. Soyuqdan əməlli-başlı donmuşdum, ancaq bunu heç kəsə bildirmədim. O biri uşaqlar kimi mən də bir şortı – qısa şalvar, bir köynək geymişdim. Çantada isti paltar adına heç nə yox idi. Nə qədər vaxt keçdi, bilmədim. Sabir başını yerdən qaldıranda hələ də qar yağdı. O, ayaq üstə durmadı, yoxsa külək aparardı, elə çöməlmə də gücnən dayanmışdı.

– Mən gedim, – dedi, – daldalanmağa bir yer tapmaq lazımdı, yoxsa burda təmiz donarıq, qabaqdan gecə gəlir.

– Heç nə lazım deyil, – Əli dedi. – Görmürsən nə həngəmədi? Uçuruma-zada düşsənsən, onda vay halına. Yəqin dalmızca gələn olacaq.

– Bu havada bura heç kim gələ bilməz. Siz meni burda gözləyin. Özü də heç yana tərəpənməyin. – Sonra geriye dönüb kollardan tuta-tuta qabağa getdi.

Çox ürəyimdən keçdi ki, mən də durub onunla gedim, ömrümdə heç nəyi bu qədər arzulamamışdım, ancaq əlimi böyürtkən koldan bir anlığa çəkən kimi, meni elə vahimə basdı ki, o dəqiqə koldan ikiəlli yapışdım.

– Sabir, – Əli var gücü ilə qışqırdı. – Sabir!

Ancaq o, cəməsi on metr bizdən aralıda olsa da, eşitmədi.

– Mən də səninlə gedirəm, gözle!

Bilirdim ki, bu saat mən də durub onlarla getsem, bu uşaqlar hər şeyi mənə bağışlayardılar və bir də heç vaxt mənə yuxarıdan aşağı baxmazdılar, ancaq böyürtkən koldan əlimi heç cürə çəke bilmirdim.

Kemaləynən bir-birimizə qısılmışdıq, daha oturmağa da qorxurdum, ona görə də çantaları yerə atıb üstünə uzanmışdıq, ancaq yenə də soyuq idi, yenə də üşüyürdük. Birdən Kəmalə ağladı, sifə elə bildim yanaqlarında qar əriyib, sonra gördüm için-için hıçqırır. Ona yazığımı gəldi, amma çaşb qalmışdım, bilmirdim necə ovundurum onu.

– Qorxma, – dedim. – İndi görərsən, hər şey yaxşı qurtaracaq. Bu andıra qalmış külək də indi kəsər.

– Yəqin onlar azdılar, – dedi və bərkdən hönkürməyə başladı. – Belə yerdə adam azmaz, – dedim. – Sol tərəf dağdı, istəsən də ora çıxma bilməzsən, sağ tərəf uçurum.

– Uçurum yadıma düşəndə boğazım qurudu.

Bundan sonra nə o dindi, nə də mən. Sadəcə, yerdə uzanıb, donmağımızı gözləyirdik.

Deyəsən mürgüləmişdim, çünki Sabir çiyinimdən yapışb məni qaldiranda, çaşb qaldım, bilmedim hardayam.

– Budu ey, bu yaxında, – o, qulağıma qışqırdı, – bir qaya çatdağı var, birtəhər hamımız ora sığışıraq! Dalımcı gəlin!

– Bəs Əli hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Ordadır, gözləyir ki, biz o yeri itirməyək. Təsədüfən tapdıq. Elə yerdədir ki, heç bilinmir. Çantalarımızı götürün. Əlininkini mən apararam.

Kol-kosdan tuta-tuta sürüşkən yoxuşla üzüyuxarı qalxırdıq, tutmağa bir şey tapmayanda, gerçəkce dizin-dizin sürünürdük. Mənə

elə gəldi ki, Sabir o yeri itirib və bu yol heç vaxt qurtarmayacaq, düz aşırma qədər elə-beləcə dizin-dizin, sürünə-sürünə gedəcəyik.

Birdən Əlini gördüm, divar kimi, sıldırım bir qayamın dibində durmuşdu və o qaya ortasından çatlamışdı.

– Gəlib çıxdıq, – Sabir dedi.

– Bəs tapdığınız yer hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Budu ha! – Əli qayadakı ensiz çatı göstərdi. – Girin görək. İstəyirsiniz qabaqca mən girim. Gəlin, gəlin, hələ yer çoxdur, hamıya çatır.

Sabir olmasa, neyləyərdik? Düzdü, bu yarıq çox ensiz və çox narahət yer idi, oturmağa da yer yox idi, küreyimiz bir divarına, burnumuz da o biri divarına dirənmiş halda yan-yanaya ayaq üstə güclə dayanmışdıq, ancaq bayırdakı kimi soyuq deyildi, hətta mən də yərdim ki, istiydi, başlıcası, o andıra qalmış külək buramı tutmurdurdu. Və bu yarıqda havadan torpaq ətri gəlirdi, özü də adi torpaq yox, nem torpaq ətri. Torpağın ancaq onu ağac əkmək üçün qazanda belə ətri olur və mən bu ətri çox sevirdim. Hər yaz uşaqlar məktəbin həyətinə ağac əkəndə o yadıma düşür. Qəribədir, bəs burda bu iy hardan gəlir.

– Yatırsan, Kəmalə? – Sabir soruşdu.

– Yox.

– Bəs onda niyə dinmirsən?

– Fikirləşirəm, – Kəmalə dedi. – Fənərimiz ola-ola niyə belə qaranlıqda qalmışıq?

Qaranlıqda qalmaq min dəfə yaxşıdı. Tutaq ki, fənərin işığını da yuxarı, ya irəliyə tuşladın, dış-diş qaya divarlarından savayı nə tapacaqsan burda. Bayıra tərəf yönəltдик – külək qarı dördnala çapırdı, sağ tərəfdə çatı qaranlıq, deyəsən, bu çatdağın lap dərinliklərinə qədər işləyir.

– Gören, irəli getsək, nə olar? – Əli dedi.

Nahaq yerə dedi bunu, dərhal dalağım sancdı.

– Bilmək istəyirsən, get bax, – Sabir dedi. – Ancaq tələsmə, ayağının altına baxa-baxa yeri, gözle, çalaya-zada düşərsən. Belə dur, yol ver görüm. – Sonuncu söz mənə aid idi.

Mən ona necə yol verə bilərəm? Yenə dovşan boyda, toyuq boyda olsaydı, təhri vardı, axı o, nə ondandı, nə də bundan. Tutaq ki, birtəhər mənim böyürmədən sivişib keçə bildi. Bəs sonra? Kəmalənin yanından necə keçəcəydi? O da ki, məşallah, iki mən boyda.

– Gəlin, üçümüz də bir dəqiqəliyə bayıra çıxacaq, – Sabir dedi, – sonra birinci mən girim. Əlinin dalınca gedim. Bəlkə bu yarıq irəlində genişlənir, yoxsa, sabaha kimi ayaq üstə dayanmalı olacağıq.

– Əli getdi də, – mən dedim, – bir şey olsa gəlib deyəcək.

– Yaxşı budur, sən mumm. – Sabir üstümə çəmkirdi. – Qızından deyəsən? Bayaقدan dilim batmışdı, indi başlamısan cükküldəməyə.

Bilir ki, Kəmalə eşidir, amma vecinə deyil, bəlkə də qəsdən mənə onun yanında təhqir ələyir.

– Mən heç yana çıxan deyiləm, – Kəmalə dedi, – yəqin təmiz sətelcəm olmuşam.

– Dedim ki, birçə dəqiqəliyə, – Sabir burnunun altında mızıldadı. O, Kəmalə ilə həmişə belə nəzakətlə davranır. Ondan başqa heç kəsən. Həmişə də Kəmalenin yanında özünü oda-közə vurur. Ən axmaq adam da başa düşər ki, Sabir ona vurulub. – Bundan bir az geniş yer tapsaydıq. Ayaq üstə çox dayanma bilməyəcəyik.

– Olsa, Əli tapar, – Kəmalə ötkəmliklə dedi.

– Hə, hə, elədi, Əli tapar, – Sabir yenə mızıldandı.

Əlimin içi kimi bildirdim ki, Sabir innən belə on gün də burada beləcə ayaq üstə dayanmağa razı olar, teki Əli onsuz heç nə tapmasın.

Birdən hiss elədim ki, Sabir ayağımdan yapışdı.

Deməli, o qərara gəlib ki, ayaqlarının arasından sivişib keçə bilər. Yəqin gümüş əsgər heykəlciyi kimi, yarı üstə yere tirlənib. Yavaş-yavaş irəli dürtülür, mən də dinib ələmirəm, nə olar, mənə nə ziyanı. Ancaq gördüm Kəmalə də susacaqmı? Axı məndən sonra o gəlir, deyib-ələməmiş bu qaranlıqda onun ayaqları arasından necə sivişib keçə bilər? Bir hadisədən sonra mən qızılardan çox ehtiyatlı dolanıram. Bir dəfə Vasif dayının qızı Məryəmlə bir yerdə dərdsən evə qayıdırıd. Evləri bizimkine yaxındı. Yol boyu ordan-burdan söhbət ələyirdik. Birdən ona bir fokus göstərmək istədim, o fokus hamının xoşuna gəlir və düzdü, sifə bir balaca qorxurlar, amma sonra özlərinə də ləzzət ələyir. Hə, deməli, Məryəmnən söhbət ələyə-ələyə evə qayıdırıd. O məndən üç yaş böyükdür, özü də çox şumal, canlı-cəsədli qızıdır. İl boyu işi-gücü Azneft meydanındakı tennis kortunda tennis oynamaqdır. Mən də getmək istəyirdim ora, ancaq uzağı pis gördüyümə görə götürmədilər. Üzgüçülük istəyirsən, buyur, deyirlər. Kərimov Vəqifgilin qapılarına çatdıq, bu

həyətdə çox yaman bir it var. Hamı da ondan qorxur, hətta o həyətdə doğulub böyüyən Vəqif Kərimovun özü də. Ora yaxınlaşanda Məryəm səkidən düşüb, yolun kənarı ilə getməyə başladı. Onu yarımcı addım qabağa buraxdım və fokusunu işlətdim. Çox sadə şeydi: it kimi zingildəyə-zingildəyə yanındakı adamın ayağından avşırırsan. O da gərçəkden elə bilir ki, it düşüb üstünə. Məryəmdən əvvəl bu fokus on adama göstərmişdim, onu da doyunca gülmüşdü. Ancaq bilsəydim ki, on birinci bu cür pis qurtaracaq, elə onuncuda da qalardım, on birinciyə keçməzdim. Var gücümle zingildəyə-zingildəyə barmaqlarımın ucuyndan Məryəmin baldırından yapışdım. Qızdan bir qışqırıq çıxdı ki, gəl görəsən. Sonra da başladı küçənin ortasında hönkür-hönkür ağlamağa. Bu da sənə fokus! Yaxşı ki, onda Vəqifin anası qapıya çıxmışdı, bizi gördü, gəlib Məryəmi evə apardı. Yoxsa, təmiz pört olmuşdum. O gündən Məryəmnən danışırmıq. Əvvəllər mən salam verirdim, gördüm almır, ona görə indi mən də vermərəm. İstəmir, heç istəməsin, mənə nə.

Sabir ayaqlarının arasından təzəcə sivişib keçmişdi ki, Əlinin səsinə eşitdik. Əvvəlcə soruşdu ki, onu eşidirikmi, biz də hamımız bir ağızdan qışırıd: “Yaxşı eşidirik”. Onda o bizi yanına səslədi, dedi ki, çox rahat bir mağara tapıb. Dalınca da əlavə elədi ki, arxayın ola bilərik, yolda heç bir çala-zad yoxdur, hər yeri yaxşı-yaxşı yoxlayıb. Kəmalə qabağa düşdü, onun dalınca Sabir, ən axır-da isə mən yola düzəldik. Yazığım gəlirdi Sabirə, bu mağaranı gərək o tapaydı. Yaman ədalətsiz iş oldu. Zarafat deyil, o bizim hamımızı, demək olar ki, ölümdən qurtardı. İndi budur, mağaranı özgəsi tapıb. Niyə? Ona görə ki, Sabir bəlkə də alicənab, qayğıkeş adam olduğu üçün yarığa girəndə Kəmaləynən mənə irəli buraxdı.

Bayaq Əli bizi səsləyəndə elə bildik, hardasa lap yaxındadı, heç demə çox uzaq imiş, xeyli yol getməli olduq. Əli bizi mağaranın girecəyində gözəlleyirdi. Mağaraya girdik, sonra mən geri dönüb gəldiyimiz yola işıq saldım. Elə bayırdan göründüyü kimi ydi: divarları diş-diş olan ensiz bir yarıq. Ömrümdə birinci dəfəydi mağaraya düşmüşdüm, ancaq qəti dəyə bilerəm ki, bu mağara çox böyük mağaraydı. Pıclıtnyan danışanda belə dərhal əks-səda verirdi.

Çoxdan mağara görməyin arzusundaydım, həmişə də belə fikirləşirdim ki, ondan maraqlı şey ola bilməz. Tom Soyerin Bekki Teçerlə mağarada azdıqları yeri dönə-dönə oxumuşam. Sayrus

Smitin, onun dostlarının başına gələnəri hələ demirəm. İndi özüm mağaraya düşmüşəm, ümidlərim alt-üst olub, heç demə o qəder də maraqlı deyilmiş. Dörd tərəf çıpaq divar və bir də qatı qaranlıq. Dördümüz də fənerlərin işığını daş döşəməyə salıb divardan tutatuta qabağa gedirdik. Birdən işığı yuxarı tuşladım, tavandan uzunsov ağ buz sırsırası sallanırdı. Nədənse, buna yaman sevindim.

– Stalaktit, – dəyə qışqırıb, tavanı göstərdim. – Bəlkə də stalaqmitdir. Nə qəder ələyirəm, yadımda saxlaya bilmirəm ki, bunların hansı stalaktitdir, hansı stalaqmit. Yadımdadır ki, ikisi də təqribən eyni şeydir: özü də eger biri yuxarıdan üzünəşağı sallanırsa, eynilə o cür başqa birisi də hökmən aşağıdan üzünəşağı, ona sarı qalxmaldır. İntəhası hansının stalaktit, hansının stalaqmit olduğunu unutmuşam.

– Hökmən deyirsən? – Sabir tərs-tərs mənə baxdı. – Elədirsə bəs onda o biri, o aşağıdan yuxarı qalxan hani?

– Nə bilim, – dedim, – yəqin kimse tapdayıb əzib onu.

– Bəs onda əziyi hani?

– Hardan bilim, yəqin özlərinən aparıblar.

– Bu dar deşikdən deyirsən?

– Onda görünür, burdan başqa çıxış yolu da var.

– Gözlə, boğazında qalar. – Sabir yenə üstümə çəmkirdi. – Gör-mürsən bura necə istidi? Başqa yol olsaydı, indi biz burada soyuqdan donmuşduq. Yoxsa bayırdakılar yadından çıxıb?! Sən bunları hardan bilirsən, nədi onun adı...

– Stalaktit və stalaqmit.

– Hə, onları deyirəm.

İşə düşmədik, dəyən gerek, nəyinə lazım idi bu sırsıra sənini? Bilirsən, Kəmalenin yanında Sabir bir şeyi bilməyəndə tamam özündən çıxır.

– Sən özün də bilirsən də, – dedim, – yəqin yadından çıxıb. Coğrafiyadan keçmişik.

– Coğrafiyadan? – Əli irişdi. – Baa, coğrafiyamı o, əzbər bilir. Nəyi soruşsan, gözüyumulu danışar.

Sabir də irişdi, çünki yaxşı bilirdi ki, bu söhbətdən Kəmalə heç nə başa düşmür, axı o bizim məktəbdə oxumur.

– Mən bilən biz onları kimyadan keçmişik, – Sabir dedi.

– Əhsən sənə, boş-boş şeylər yaxşı yadında qalır. Kəmalə, sən nə dəyə bilərsən bu barədə?

– Mən heç nə bilmirəm. – Kəmalə yaman dilxor idi. – Mənim yuxum gəlir.

– Bir az da döz, – Sabir dedi. – Biz...

O, sözünün dalını getirməyə macal tapmadı, çünki həmin anda Kəmalə ələ qışkırdı ki, ələ bil etini kəsdi.

Hövlək Əliynən mənə sarı atıldı, biz onda yanaşı durmuşduq və bərk-bərk bizə qısıldı. Tır-tır əsirdi. Hətta cığırda donanda titrədiyindən də möhkəm. Siftə ələ bildim, qaranlıqda ayağımı iti daş-zad parçalayıb. Məncə, uşaqlar da ələ bu fikirdəydilər. Soruşuruq, nə olub, dinnir ki, dinnir. İndi titrəmək nədir, bütün bedeni uçum-uçum uçurdu. Qaranlıqda sifətini görməsək də, dişlərinin necə şaqqıltıyan bir-birinə dəydiyini eşidirdik. Sonra bu şaqqıltı bir anlığa kəsildi və kimse onu boğurmuş kimi, gücənə-gücənə dedi:

– Orda skelet gizlənib! – Barmağımı uzatsa da, üzünü o tərəfə çevirməyə qorxurdu. – Mənə baxırdı.

Yaman qorxdum. Düzdü e, ağılım kəsirdi ki, heç bir skelet adamı baxa bilməz, mağarada gizlənməyi ondan bəter. Bilirdim ki, Kəmaləni qara basıb, ancaq dextli yoxdur, mənə ələ vahimə basdı ki, sözünə dəyləsi deyil. Yərimdə qurumuşdum. Hiss ələyirdim ki, ələyağım soyuyur. Məncə Əli də qorxdı, danışığından hiss ələdim.

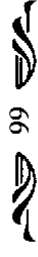
– Sənə ələ görünüb. Düz sözümdü, yəqin səni qara basıb, – desə də, özünün dili topuq vururdu.

Bircə Sabir qorxmadı. Heç gözünü də qırpmadı.

– İndi baxarıq. Görək bu nə skeletdi səni qorxudub. – Sabir fənerin işığını Kəmalenin göstərdiyi səmtə tuşladı.

O saat üçümüz də – Kəmalə, mən və bir də Əli var gücümüzlə bağırıq. Doğrudur, sonralar Əli deyirdi guya o bağırıb ələmədi, ancaq onun qorxudan necə zərirdiyini hamımız eşitdik. Öz qulağımmıan eşitdim: siftə möhkəm qışkırdı, sonra dili dolaşa-dolaşa “ay ana” dedi. Adam gerek sözün düzünü dəyə hamıdan bərk bağırın mən özüm oldum. Və o andaca harasa, burdan lap uzağa qaçmaq istədim, qaça-caqımdı da, ancaq hara baxdımsa zil qaranlıq idi, mən də ki qaranlıqdan yaman qorxuram, ona görə dayandım, heç yana qaça bilmədim. Ona görə qışkırdı ki, skeleti biz də gördük, o da bizə baxıb gültümsünürdü.

– Ay sizə nə deyim, – Sabir dedi, – adam da skeletdən qorxar? Gəlin, gəlin bura. Qorxmayın. Baxın, bunun əynində nə işə hərbi forma var.

İstər-istəməz yaxına gəldik, üçümüz də işığı skeletin üstünə saldıq. Yerdə oturub, kürəyini divara söykəmişdi, sən demə bayaq biz onun ancaq kəlləsini görmüşük, çünki yaxınlaşandan sonra baxıb gördük ki, bu skeletin eynində nə isə çyni paqonlu kombinezona oxşar bir paltar var. Qollarından ağ əl sümükləri sallanırdı. Yan-yörəyə işıq saldıq, bura mənə emalatxanaya oxşar bir yer idi. Divarlarda stellaqlar düzəldilmişdi, döşəmədə isə cürbəcür yeşiklər düzülmüşdü. Bütün yeşiklərin üstündə başa düşmədiyimiz bir dildə müxtəlif yazılar vardı. Məktəbdə biz ingiliscə keçirik. Kəmalə fransızca. Ancaq heç birimiz bu yazılardan heç nə başa düşmədik. Tək-tük tanış sözlər vardı: “maschine” və “motor” kimi. Bu cür sözlərsə bütün dillərdə eynidir. Sonra Əli bir tanış söz de tapdı, onu skeletdən bir neçə addım aralı, divardan asılmış iri bir şkafin qapısına yazmışdılar: “Haverieschrank”. Əli dedi ki, bu qəza avadanlığı şkafidır. Belə şeyləri o yaxşı bilir, çünki atası taksomotor parkında baş mühəndis işləyir. Şkafi açdıq, içində heç bir qəza avadanlığı zadı yox idi. Bir neçə gözden ibarət idi, demək olar ki, hamısı da bomboş. Yalnız lap aşağıdakı gözden kartaon şam qutuları tapdıq. Həmin göz bu cür kartaon qutularla doluydu. Hamısının da üstünə “100 Kerze” yazılmışdı: “Kerz” in şam demək olduğunu dərhal başa düşdük. Qutular beş-beş, on-on bir-birinə yapışmışdı, amma içindəki şamlara bundan ələ bir xəter dəyməmişdi, çox yaxşı yanırıdılar. Şkafin başqa bir gözündən on-on beş konserv qutusu tapdım. Onların üstünə başa düşmədiyimiz dildə yazılmış yarlıqlar yapışdırılmışdı, ancaq balıq konservləri olduğuna şübhə yox idi. Çünki hərəsinin üstünə bir balığın şəkli çəkilmişdi. Hamısı xarab olmuşdu, həm üst, həm də alt qapaqların kənarları dombalmışdı. Kartaon qutuların birini açdıq, içindəki şamların hamısını birdən yandırdıq və demək olar ki, mağaranın hər yeri əməlli-başlı işıqlandı.

Şkafdan sonra gözülməz sataşan ilk şey yenə skelet oldu. Özü də bu dəfə üçü birdən. Onları görəndə kimi yazıların hansı dildə olduğunu başa düşdüm. Elə evvəldən də bu, üreyimə dammışdı, ancaq skeletləri görəndən sonra tamam əmin oldum. Üçünün də geyimi əvvəlki skeletdən fərqli idi: qolları yazılı, qara rəngli köynək geyinmişdilər. Hər birinin önündə yere bir avtomat düşüb qalmışdı. Sən demə, ələ kombinezonlu skeletin də önündə bir avtomat var imiş, biz görməmişik. İndi bizə hər şey aydın oldu, deməli, bu üçü,

yni esesçilər o biri kombinezonlu ilə atışdırlarmış və hamısı da yetindəcə öləb.

Əli dedi ki, yeqin kombinezonlu bizim kəşfiyyatçıymış, yoxsa nəyə görə esesçilərlə atışmalymış. Mən özüm Əliden də qabaq bu fikirdəydim, sonra fikirləşdim ki, bunu sübut etmək çətin olacaq, axı o vaxtdan nə az, nə çox, düz otuz il vaxt keçib. Çox üreyimdən keçirdi ki, onların ciblərini yoxlayım, görüm sənədləri qalmayıb üstlərində, amma skeletə toxunmağa cəsəretim çatmırdı.

– Hayıf ki, sənədləri-zadı qalmayıb, yoxsa kim olduqlarını öyrənə bilərdik, – mən bunu qəsdən Kəmaləyə bərkənd dedim ki, Sabir də eşitsin.

– Nədi, yoxsa sən almanca da bilirsen? – O, istehza ilə soruşsa da, skeletə yaxınlaşdı, əyilib əlini kombinezonun döş cibinə soxdu və ordan üzünə səliqə ilə sellofan çəkilmiş bir vəsiqə çıxartdı. Adı dərhal oxuya bildim. “Kurt Ştimmer” və onun leytenant olduğunu da başa düşdüm, ancaq “Panzergruppen” sözünün nə demək olduğunu heç cür anlamadım. Vəsiqədəki fotosəkilə gülerüz bir sifət düz adamın üzünə baxırdı, gülməse də, hiss eleyirdin ki, gülmək istəyir. Şəkil başıaçıq çəkdirilmişdi, əynində çyni paqonlu və sənəsi ordenli kitel vardı. Ordenlərdən biri – xaç ordeni isə düz ortada, çənəsindən bir az aşağıda lentdən asılmışdı. Bütün bunlardan – fotodan da, yazılardan da yuxarıda şahindimi, çalağandımı, bilimrem, caynağında svastika tutmuşdu. Mən hələ də vəsiqəyə baxırdım. Sabir avtomatı yerdən götürdü. Lüləsini mağaranın uzaq qaranlıq küncünə tuşlayıb tətii çəkdi. Avtomatın içindən nə isə yavaşca xurıladı. Amma açılmağına açılmadı. Kəmaləynən Əli yanıma gəldi və mən vəsiqəni onlara göstərdim. Bir yerdə dayanıb, nədənsə söhbət eleyirdik, – indiyə kimi də yadıma sala bilmirəm, çünki o vaxt qəfil açılan avtomat qatarının səsinə qulaqlarımız batdı. Ağlıma getirməzdim ki, avtomat atəşinin səsi bu qədər gur çıxarmış, lap qulaqlarımız cingildədi. Elə bildim məni qara basır, sonra məlum oldu ki, gərçəkmiş, güllələr doğrudan da lap yanımdan ötürüb, çünki Sabir yazıq esesçilərin birinin önündən götürdüyü avtomatın hara tuşlandığına heç fikir də verməyib. Elə bilib ki, bu da açılmayacaq. Dərhal yanıma qaçdı, əlini sürtə-sürtə bir-bir hamımızı yoxladı və heç cür inana bilmirdi ki, hər şey öz qaydasındadır, heç kimi yaralayıb eləməyib. Sabiri ömrümdə bu qədər diltxor

görməmişdim. Biz heç qorxmıdıq da. Axı bilmirdik ki, avtomatın lüləsi bizə tərəfdir, hər şey yaxşı qurtarandan sonra isə niyə qorxasan. – İndi bir yer düzəldib yatanq, – Sabir Kəmaləyə dedi. – İntəhası, altımıza salmağa bir şey lazımdı. Heç olmasa taxtadan-zaddan. Amma onu da deyim ki, Kəmalə skeleti görəndən bəri yuxu sözüünü bir dəfə də dilinə getirməmişdi.

Renginə görə, onu dərhal görə bilməmişdik. Zirehli avtomobili deyirəm. Bu maşına elə rəng çəkmişdilər ki, mağara divarlarından heç cür seçilmirdi. Yalnız yan tərəfindəki svastika zil qara rəngdəydi, elə ona görə, onu görə bildik. Mağaranın o başına, gəldiyimiz yarığın yanına qayıtmaq, bütün bu skeletlərdən, lazımsız yerə qəfil açılan avtomatlardan uzaq olmaq istəyirdik, onda gördük Kəmalə dedi, bu tankdır. Bəlkə heç zirehli avtomobil də deyildi, zirehli amfibiya-zad idi, ancaq tank olmadığına şübhəm yox idi. Dörd tərəfinə fırlanıb, hər yerini ətraflı gözden keçirdik. Yaman yekeydi, birmartəbəli ev boyda, bir pəncərələri çatışmırdı, tırtılların üstə dayanmışdı, hər tərəfdən kip bağlıydı, birçə ön tərəfdəki desikdən və yanlarından pulemyot lülələrinin ucları görsənirdi. Birdən-birə bu cür zirehli avtomobil tapmağımıza meəttəl qalmışdıq. Dərhal başa düşdüm ki, bəxtimiz yaman gətirib. Hələ də yerimdə dayanıb, gözlerimi ondan çəkə bilmirdim, ancaq Sabir o vaxtacı qabaq qapını axtarıb tapdı və açdı. Əlini onun dəstəyinə güclə çatdırdı, sonra onu özünə sarı dardı və qapı dərhal açıldı. Kəmaləynən Əli tələsik onun yanına qaçdılar. Mən isə heç cür anlaya bilmirəm ki, niyə gözümlü bu avtomobillə zilləmişəm, niyə ondan ayrılı bilmirəm. Məndə bəzən belə şeylər olur, qərībə bir şey görəndə onun qərībəliyinin nədə olduğunu heç cür dərk edə bilmirəm. Hiss eləməyinə, hiss eləyirəm, amma başa düşə bilmirəm.

Sonra bu fikirlərdən vaz keçdim və uşaqların yanına getdim. Girişin aşağı qırağından tutub, pilləkənlərlə yuxarı dırmaşdım. Ora həm çox qaranlıq idi, həm də dar. Sabir Əliyə dedi ki, gedib şam gətirsin. Əli durmuşdu ki, getsin, birdən dayandı. Dedi ki, Sabirə şam lazımdırsa, gedib özü gətirsin. Dedim, indi dava düşəcək, amma yaxşı qurtardı. Əvvəlcə Sabir dinnədi, sonra acıqlı-acıqlı dedi ki, o, Əlidən yox, məndən xahiş eləyir. O dəqiqə aşağı düşüb qeza şka-fina sarı yollandım. Hərçənd o skeletlərin yanından keçmək heç üreyimdən deyildi.

Şamları yandırıb dörd yanımıza sancdıq. İçəridəki pulemyotları, bir də ön tərəfdə pəncərə əvəzinə çox ensiz dəşiyi nəzərə almasaq, burda hər şey “MAZ” kimi iri yük avtomobillərinin kabinəsini xatırladırdı. Eyni yumşaq oturacaqlar, sürəti dəyişmək üçün döşəmədə qoyulan eyni pedallar və linclər. Əli sürücünün yerində oturub, açarı axtarmağa başladı. O, maşın sürməyi bilir, atası öyrədib, hətta şəhərdən kənara çıxanda – çimərliyə-zada gedəndə, özü yanında oturub sükamı verir ona. Biz də axtarmağa başladıq, birdən gözüüm qabaq panelin üstündəki bir fotosəkilə sataşdı. Bir evin, çox güman ki, bağ evinin evyanında qısaqol köynəklili bir kişiyənə əyninə sarı-fan geymiş bir qadın durmuşdu, ortalarında da balaca bir qız uşağı. İkisi də bu uşağın əlindən tutmuşdu. Üçü də gülümseyirdi. Kişini dərhal tanıdım, vəsiqədə şəklili olan adamdı. Açarı tapdıq, sağ tərəfdə, sükamın lap altındaydı. Əli açardan yapışdı, ancaq onu burmamışdan qabaq dedi ki, motor çətin xoda düşər, çünki akkumulyator çoxdan yatırıb. Belə şeylərdən onun yaxşı başı çıxır. Kəmalə o dəqiqə çiyimindən yapışdı, mən də elə bildim motor işə düşəcək. Kabinədə hər şey öz yerindəydi və o qədər səliqə-sahmandaydı ki, deyirdin, sürücü indicə bir dəqiqəliyə bayıra çıxıb, heç açarı da üstündən götürməyib. Əli açarı bir neçə dəfə burdu, ancaq özü dediyi kimi, bundan bir şey çıxmırdı. Birdən bu zirehli avtomobilin niyə mənə bu qədər qərībə gəldiyinin səbəbini başa düşdüm. Onun hər yeri həm bayırdan, həm də içəridən tərtəmiz idi, birçə toz da tapmazdın, elə bil bir saat bundan əvvəl əsgəri ilə silib-təmizləmişdilər. Yadıma düşdü ki, biz bu mağaranın heç yerində toz basmış yerə rast gəlmədik. Və fikirləşdim: yəqin ona görə bura toz düşmüş ki, mağara dörd tərəfdən qapalıdır, biz gəldiyimiz yarıqdan isə bura çətin toz düşə. Çünki o həm hədsiz dərəcədə ensiz və uzundur, həm də əyri-üyrü.

İstər-istəməz kabinədə oturmaqdan bezdik, keçdik arxa hissəyə. Burda oturmaq üçün bir neçə skamya qurulmuşdu və hər yan divarda iki pulemyot var idi. Həm skamyaların üstünə, həm də ortalarına səliqəylə taxta yesiklər yığılmışdı, pomidor, qarpız yesikləri kimi. Hamımızı maraqlı bürüdü: görənlərin içində nə var. Əli dedi, yəqin ki döyüş sursatı. Sabir isə o vaxtacı yesiklərin birinə yaxınlaşıb üst tərəfdən bir barnaqlığı qopardı. Onun altından kağız çıxdı, şey bükmək üçün işlədilən sarı kağız. Taxta

barmaqlıqların bir neçəsini də qopardı, onlar çox asan qopurdu. Hərəsinin hər başına iki xırdaca mıx vurulmuşdu. Sonra o kağızı cırdı. Yeşik pul bağluları ilə doluydu. Hamısı sovet pulu olsa da, ömrümdə belə pul görmemişdim. Bir-iki bağlı götürüb şam işığında baxdım; qırmızı rəngli kağızların bir qisminin üstünə həm rəqəmlə, həm də sözlə “otuz manat”, bir qisminə isə “yüz” yazılmışdı. Sabir dedi, bunlar köhnə puldur və indi heç nəyə gerek deyil, amma bunları tapmağımız çox yaxşı oldu, yatanda altımıza döşəyərək, çantaları isə başaltı eliyərək, daş kimi çılpaq qayanın üstə uzanmaqdan bu yaxşıdır. O biri yeşikləri də açmağa başladıq, gördük ki, çoxundakı xarici puldu. Bezilərinə ingiliscə “funtersterling” və ya “dollar”, bezilərinə isə, güman ki, almanca “Reyxsmarkka” yazılmışdı. Və hamısının da üstündə cürbəcür rəqəmlər – iyirmi, əlli, yüz var idi. Özü də hər pulu – manatı, dolları, funt-sterlinqi və ya reyxsmarkanı ayrı-ayrı yeşiklərə yığmışdılar. Sabir dedi ki, yeşin bu pullar da köhnəlib. Tarixlərinə baxdıq. Ən gec buraxılanı 1935 və 1937-ci ilə aid idi, amma üstündə 1901, hətta 1899-cu il yazılanlara da rast gəldik. Dalbadal bir neçə yeşik də açdıq və içindəki pulları pəncərə əvəzinə qoyulan ensiz deşikdən çölə tulla-dıq. Altımıza sərməyə kifayət qədər pul götürəndən sonra zirehli avtomobili tərk etməyə hazırlaşdıq ki, birdən mən açdığım yeşikdən pul əvəzinə hər biri ərgin pendir və marqarin paçkası boyda olan sarı ağır plitələr çıxdı. Hər birinin üstünə bir rəqəm basılmışdı. O saat bildik ki, bu qızıldır. Sabir dedi ki, avtomobildən də qiymətli tapıntıdır və bu tapıntıya görə hamımızı “Artek”ə göndərər, mükafatlandırma da bilirlər.

Ona görə də bütün yeşikləri açdıq, ancaq üçündən qızıl çıxdı, qalanları pul yeşikləri idi.

Avtomobildən azca aralı özümüze yer saldıq. Pul bağlularını hər kəs öz boynuna görə, ikiqat yerə düzdü, çantalarımızı da başaltı-mıza qoyduq. Əvvəlcə, onların içindəki bərk şeylərin hamısını – fotoaparətləri, mineral kolleksiyaları, qalan yeməkləri çıxartdıq. Kəmələ qolundakı saata baxıb, gecə saat on ikinin yarısı olduğunu desə də, heç kəsin yuxusu gəlmirdi. Mağarada bir qədər də veyl-ləndik, hamımız şirin xəyallara dalmışdıq: camaat bizim bu kəşfimizdən xəbər tutanda gör nə hängəmə qopacaq! Mağaranı ələk-vələk elədik – bir yerdə, anbarda divardan bir qapı açılmışdı,

ordan içeri girdik, heç demə bura tualet imiş, elə həmin otaqda sement novçadan su axırdı, bu su divardakı deşikdən tökülürdü, göz yaşı kimi dumduru və bumbuz. Yeşin bu ya yeraltı bulaq idi, ya da sısqə və kim isə döşəməni oyub onun üçün sementdən novça düzəlmişdi: uzunluğu beş metr olardı, novça qurtardığı yerdə su sırlıtyla enli bir çalaya tökülürdü. O çalaya işıq saldıq, ancaq dibini görə bilmedik.

Yerimizə uzandıq, “döşəyimiz” yumşaq olmasa da, o qədər bərk də deyildi. Sabir Kəmələdən saatı alıb öz yanına qoydu, dedi, səhər tez oyanıb hamımızı durğuzacaq. Belə qərara gəldik ki, sabah hava yaxşı olsa, ikimiz evə gedər, ikimiz mağarada qalıb keşik çəkərək. Məncə, kimin burda qalacağını bilmək hamının üreyindən keçirdi, ancaq nədənsə bu barədə heç kim heç nə soruşmadı. Yeşin ki, Sabir Əliylə mənə burda saxlayıb, özü Kəmələylə qəsəbəyə gedəcəkdik. Bir tərəfdən bu çox yaxşı olardı, çünki birdən-birə anamla üz-üzə gəlməkdən qorxurdum, amma Kəmələynən Sabir ona hər şeyi danışandan sonra o qədər də qorxusu olmazdı, o biri tərəfdən də onu sakitləşdirməkdən ötrü isteyirdim mümkün qədər evə tez çatım. Yeşin deyəcəksiniz belə şey olmaz, bir adam eyni vaxtda iki şeyi birdən istəyə bilməz, ancaq belə şeylər mənə tez-tez olur və olanda da bundan heç bir ləzzət almıram.

Hamı susmuşdu, deyəsən yuxulayırdıq. Birdən Kəmələ yerin-dən durdu və “yerini” yığışdırıb mənim lap böyürümdə döşəməyə düzməyə başladı. Dərhal hamımız qalxıb oturduq. Kəmələ də dayandı və bizə dedi:

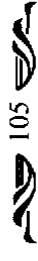
– Nə gözünüzü döyürsünüz, bəlkə biriniz kömək eləyəsiniz, təkbəşinə mən bunu heç bir saata da daşıyıb qurtara bilmərəm.

Sabirən Əli yerlərindən dik atıldılar və bağluları ordan daşıyıb böyürümə düzməyə başladılar. Heç nə soruşmasalar da hiss eləyirəm ki, keyikə-keyikə qalıblar.

Daşıyıb qurtarandan sonra Kəmələ uzandı və dedi:

– Bu dəhşətli skeletlər olan yerdə tək heç cür gözüme yuxu gətməz. – Və sonra üzünü mənə tutdu: – Xahiş eləyirəm, sən bir yanı üstə, üzü mənə sarı yat, əlinin birini də ver mənə, bəlkə bu cür bir az sakitləşəm.

Əlbəttə, mən əlimi ona uzatdım. Uzanmışam, gözələrimi yum-sam da, yatmamışam. Kəmələnin gəlib mənim yanımda

yatmasından, əlimi əlinə almasından yaman xoşhallanmışam. O qəder xoşhallanmışam ki, nəfəsimi çəkməyə belə ürəyim gəlmir. Fikirləşirəm ki, Kəmalənin bu hərəkəti yəqin Əliyənin Sabirin o qəder də ürəyincə olmadı. Görsən, niyə onların yox, məhz mənim yanıma seçdi? Başladım bu barədə düşünməyə və o saat da başladığımıza peşman oldum, çünki hər şeyi başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Kəmalə Əlinin və ya Sabirin yanında ona görə yatmaq istəməyib ki, oğlan kimi onlardan utanıb, mənə işə ələ-belə, mən bizim Pakizəyə yanaşdığım kimi yanaşır. Axı mən də anam axşamlar qonşuya gedəndə onu öz yanımda yatızdırırdım. Düzdür, mən evdə tək qalmaqdan qorxub elemirdim, ancaq Pakizəyənin yatmaq xoşuma gəlir: yorğanın altına giren kimi, ələ xoruldanmağa başlayır ki, ələ bilirsən təkə boğazı yox, tepədən-dırnağa bütün bedəni xoruldayır. Sonra anam yadıma düşdü.

Onun indi neylədiyini heç ağıma da sığışdırı bilmirdim. Atam onu səhərəcən gözləməyə razı sala bilsəydi yaxşı olardı, yoxsa axşam da gəlmədiyimizi görüb, gecəyənin düşərgəyə yollanacaq. Ancaq hər halda ümid ələyirəm, atam onu sakitləşdirəcək. O, ümumiyyətlə anamı yola gətirməkdə ustadır. Onsuz bezen çox çətin olur. İndi o neinki anamı, ələ o biri valideynləri də – yəqin onlar da indi bizə yığışblar – başa salır ki, bizə heç nə ola bilməz, bəd ayaqda döndə nəfər az güc deyil, lap azıb-ələsək də, başımıza bir iş gəlməz; bu dağlarda hər on-on beş kilometrədən bir ya bir kənddir, ya da kurort qəsəbəsi, hələ turist düşərgələrini demirəm, ilin bu çağında onlar göbələk kimi, hər yana səpələniblər. Sözsüz, anam buna etiraz ələyəcək, deyəcək ki, bizim hələ güc olmağımıza çox var, biz çox körpəyik. Onda atam hövsələdən çıxacaq, deyəcək ki, bu yaşda da biz hələ körpəyiksə, vay halımıza, ələ körpə olaraq da qalacayıq. Bu yerdə bütün valideynlər öz uşaqlarını xatırlayacaq, cürbəcür maraqlı əhvalatlar danışmağa başlayacaqlar. Kaş ələ bu cür olaydı. Kaş anam gecə vaxtı düşərgəyə getmək fikrinə düşməyəydi. Getşə, lap dəli olacaq, çünki orda öyrənəcək ki, biz tufan başlayandan sonra geri qayıtmışdıq. Onda heç atam da onu sakitləşdirə bilməz. Axı kimin ağına gələr ki, biz burda, mağarada özümüz üçün sakitcə uzanmışıq. Çünki bu mağaradan birçə adamın xəbəri olsaydı, bu qızılı-pullu avtomobili, silahları burdan çoxdan aparmış, bu almanları çoxdan basdırmışdılar. Sabah burdan çıxmamış, bu

avtomobilin mağaraya girdiyi qapını axtarıb tapmaq lazımdı. Yəqin almanlar bayırdan o qapını ələ ört-basdır ələyiblər ki, onun qapımı, qayamı olduğunu bilməzsən. Ancaq çox qərībdir, necə olub ki, onlar biz giren yarığı bağlamayıblar, belkə də heç onu görməyiblər, axı o, çox ensizdir. Bəs görsən bir-birlərini niyə qırıblar? Ola bilsin, esesçilər, nəhayət, başa düşüblər ki, kombinezonlu hərbiçimiz kəşfiyyatçıdır və onu ələ oradaca öldürmək istəyiblər. Belkə də o, kəşfiyyatçı-zad deyilmiş, ələ onlar kimi, faşistin biriymiş və bir-birlərindən bu pulların, qızilların üstə atışblar, axı hardan biləydilər ki, bir vaxt bu pullar dəyərdən düşəcək.

Hər halda bəxtimiz yaman gətirdi: gör müharibədən sonra bu qəder vaxt keçib, amma bu günəcən bu mağaramı heç kim tapa bilməyib, biz tapmışıq. Gör neçə ildi bu alman meyitləri burada kimsəsiz qalıb. İndi, otuz ildən sonra, bura canlı adam gəlib çıxıb. Hətta bu barədə düşünməyin özü dəhşətlidir. Otuz il! O vaxt atam menden kiçikmiş, bunlarsa burda bir-birlərini qırırlarmış. Qərībə derddi: gören o kombinezonlu zabitin qızı indi haralardadır? Heç ağına da gəlməz ki, atasının meyiti otuz ildi Qafqaz dağlarında, bir mağarada yiyəsiz qalıb. Harda yaşayır-yaşasın, atasının başına nə gəldiyini bilmir. Amma mən bilirəm, bəs bu qərībə deyil? Hər halda bu almanların kim olduqlarını bilmək maraqlı olardı. Belkə ələ çoxdan axtarılan müharibə canlarıdır? Bu ki, məlum məsələdir, esesçilərsə, deməli, yalnız hərbiçilər kimi vuruşmayıblar, həm də dinc əhəlinin başına olmanın oyunlar açblar. Günahsız yerə güllələyiblər. Min cür işgəncə veriblər... Birdən mənim babamı, anamın atasını bunlardan biri öldürmüş olar, axı onu ələ bu təreflərdə, Şimali Qafqaz ətrafında öldürüblər. Amma məhz kimin onu öldürdüyünü indən belə heç kim dəqiq öyrənə bilməz. Anam bizə danışmışdı ki, babamı müharibəyə gedəndən ikiçə ay sonra vurublar. Könüllü gedibmiş. Anam həmişə bu barədə yana-yana danışır, deyir, onu heç vaxt çağırmaqda idilər, çünki o vaxt neftçiləri cəbhəyə aparmırdılar, babam işə heç kəsə onu çağırmağa çağırmağa, ərizə yazıb özü gətirdi. Ona görə də yazıq anam atasız böyüdü. Bir dəfə anam bunları atama danışanda mən eşitdim. Deyəsən, babamın cəbhəyə könüllü getməsi anamı yaman dilxor ələyib, çünki o, belə də dedi: onun ölməyi kimin nəyinə lazım idi? Onun bütün yoldaşları – mədəndə işləməyə qalanlar da, cəbhədən

qayıdılar da indi kefi kök, damağı çağ yaşayırlar, hələ babamın yaxın dostlarından biri hətta nazir olub, o isə həm özünü mehvi elədi, həm də nenəmin heyatını qara günə caladı. Uşaqlar – anamın özündən başqa iki bacısı var – bir nenəmin ümidinə qalıb, babam öləndən sonra bərk korluq çəkiblər, çünki nenəmin heç bir sənəti yox imiş, məcbur olub qənnadı fabrikinə işə girib, sifto çeşidləyici, müharibə qurtarandan sonra fabrik monopası və şirnidən başqa ayrı şirniyyat mehsulları da istehsal etməyə başlayanda usta vəzifəsinə təyin olunub, çünki nenəmin bəşirdiyi paxlavamı, noğulu və s. heç kəs bişirə bilməz. Anam dedi, o, çox ağılsız hərəkət eləyib, gerek babam belə bir addım atmamışdan qabaq öz ailesi barədə düşünəydi. Babam cəbhəyə gedəndə anamın vur-tut iki yaşı olub. O, hər dəfə öz ailələrindən söhbət salanda, mən dərhal başa düşürdüm ki, bütün bunların hamısı atama görədir. Anam istəyir ki, bu yolla atamı dənizdəki işindən çəkindsin, quruya qayıtsın. Bəzən mənə elə gəlir ki, anam elə babama görə atamın, mənəm bu cür bərk nigarancılığımızı çəkir. Həttə evimizdə bir yaxşı hadisə olanda da: kiminsə ad günündə və ya bahalı bir şey – pianinodan, rəngli televizordan-zaddan alanda da anam özünü saxlamır: hamısı gözəldi, ancaq tək sağlıq olsun, tək Allah heç kəsə canına qıymasın. Bu, nenəmin sözləridi, anamın da dilinə düşüb, nənəm hər gün o sözləri öz-özünə mızıldanır, elə bil ki, namaz qılır. Atam da cavabında dedi ki, Allah rəhmət eləsin, görünür, kişinin ayrı əlacı olmayıb. Anam təəccübləndi, dedi:

– Ağzımda sənə demirəm ki, mədəndə işləyənləri cəbhəyə aparmurdular, heç almanlar Moskvaya yaxınlaşanda da onlara toxunmadılar. Sən də başlamısan ki, ayrı əlacı olmayıb.

Ancaq dərhal başa düşdüm ki, babamın ayrı əlacı olmayıb deməklə atam tamam başqa şeyi nəzərdə tutur. Axır vaxtlar deyəsən, anam atamla danışanda bəzən çox şeyi başa düşür.

– Mən sənə atamı tanıyırdım, – atam dedi, – ancaq mənə, o, cəbhəyə ona görə könüllü gedib ki, özünə bəqararmayıb. Bacarsaydı getməzdi.

– Belə də, – anamın qanı qaraldı. Bunu o saat hiss elədim. – Deynən ki, müharibə başlayıb-ələsə, sən də yadına nə bu uşaq düşəcək, nə də mən.

– Bir də müharibə olmayacaq, – atam gülə-gülə dedi.

– Birdən oldu?

Çox istərdim ki, atam bunun cavabında ona desin ki, heç bir müharibəyə-zada gedən deyil, o ki qaldı könüllü ola. Təki bir də dalaşmayaydılar. Axı bəlkə doğrudan da heç zaman başlamayacaq bir müharibənin üstündə yox yerden dalaşmaq gülməli işdir. Hələ heç məlum deyil, bu müharibə kimdən olacaq, ancaq bunlar elə indidən bir-birlərini dalaşmağa hazırdılar. Yaman ümidim var idi ki, bunu atam özü başa düşəcək və könüllü getməyi qərara alsada, anama bu barədə heç nə deməyəcək.

– Bilirsən nə var, – atam dilləndi. – Əslinə qalsa, mən o qədər də nümənəvi vətəndaş deyiləm. Feal ictimaiyyətciləyim də yoxdur, heç olmağımı da istəmirəm. Hərçənd ki, heç bir məsələdə öz fikrimi açıq deməkdən çəkinmirəm. Bircə istehsalat müşavirələrində, o da ki, bizim idarənin işi ilə bağlı olanda iştirak eləyirəm. Həttə sonuncu dəfə nə vaxt nümənəvi çıxdığımı da tamam unutmuşam...

Bax bunu düz deyir, bayram günləri mən nümənəvi çıxmaq üçün məktəbə gedəndə atam həmişə yatmış olur. Hər dəfə dənizdən qayıdandan sonra iki-üç gün günorta saat on ikiyəcən yerindən qalxmır.

– Amma Allah eləməsin, eger müharibə olsa, elə birinci gündən əsgər gedərəm. Çünki insan bu dünyaya bir dəfə gəlir və bu müddət ərzində buraxdığı ən ağır səhvi də düzəldə bilər. Bircə bundan başqa. Bu cür səhvi adam ömrü boyu özünə bağışlaya bilməz. Neynəmək olar, sənə atamın sadəcə olaraq bəxti getirməyib, tez həlak olub, amma o biri tərəfdən çox düz iş görüb: əsl kişilik eləyib. Ən dəhşətli şey də budur: övladların sənə yerinə hamının yanında xələfətli ola.

Atam tək-tük hallarda anamın bu cür ciddi danışır, ümumiyyətlə o, çox az danışan adamdır, amma indi gör necə ciddi, hökmlü, həttə mən deyirdim, təmtəraqlı danışır. O qədər təmtəraqlı danışır ki, sənənin tonundan ətim ürpeşdi. Sonra anam o biri otağa keçəndə mənə göz vurdu, ancaq nədənsə bu dəfə həmişəki kimi gülümsəmədi və mənə elə gəldi ki, o bütün bunları həm də mənə adından danışmış. Sanki ovcunun içi kimi bilir ki, dinib-ələməsən də onun dedikləri mənə də ürəyimdəndir.

Necə yuxuya getdiyimdən heç xəbərim də olmadı. Oyananda da qəfil oyandım, çünki yuxuda mənə elə gəldi ki, altımda yer tərpənir.

Deyəsən, bu təkə mənə elə gəlməmişdi, gözümlü açanda gördüm Kəmalə də oyanıb. O, yuxuda da əlimi buraxmamışdı. Qorxa-qorxa ətrafa boylandı və sonra dedi:

– Oyy, mən hardayam. – Sonra deyəsən, harda olduğu yadına düşdü, çünki özü sakitləşdi. Və bir daha soruşmadı ki, hardayam.

– Saat neçədir?

Durub Sabirin yatdığı yere getdim. Çox bərk yatmışdı, ancaq yuxuda nə isə danışdı. Əli də oyanmamışdı. Saat üç idi.

– Səhər tez açılısaydı, – Kəmalə pıclıltı ilə dedi və o yan-bu yana boylandı, deyəsən, yenə skeletlər yadına düşmüşdü. – Yenə ordadılar? – Guya biz yuxuda olanda skeletlər harasa getməliymiş.

Yanımızdakı şamların ikisi qurtarmaq üzrəydi, onların oduna təzələrini yandırıb yan-yana düzdüm. Sonra yerimə uzandım, yatmaq istəyirdim, hətta gözlerimi də yumdum, birdən biss eledim ki, Kəmalə əlimi axtarır. O, ikiəlli əlimdən yapışıb onu özüne sıxdı və derindən köks ötürdü. Hətta əlimdən daha rahat tuta bilsin deyə bir az da mənə sarı qısıldı. Birdən-birə elə xoşhallandım ki, dünyada hər şey yadımdan çıxdı. O gecə Kəmalə mağarada bir əlimi sinəsinə sıxıb yuxuya gedəndə sevindiyimdən elə bildim ki, göyün yedinci qatındayam. Nəfəsinin istisi ovcumu yalayır. Bəlkə o heç mənə Pakizə kimi uşaq saymır, bir qırıq da olsa, mənə də oğlan kimi yanaşır?

Elə yuxuya gethətdə, alayuxulu yenə də uğultu səsi eşitdim, deyəsən, hardansa, yerin altından gəlirdi.

Səhər tezdən hamımızı Sabir yuxudan oyatdı. Heç durmağım gəlmirdi, amma neynəyəsən. Sabir çiyimdən yapışıb mənə elə sil-kələdi ki, yuxum təmiz qaçdı. Saat yeddiydi. Sabir bizə elan elədi ki, düz saat səkkiz tamamda mağaradan çıxırıq, elə beləcə də dedi: “Düz saat səkkiz tamamda”. O vaxta kimi isə mağaranın hər yerini yaxşı-yaxşı gəzib yoxlamalıydıq.

Sabir yekə kişilər kimi, çox ciddi tərzdə hər birimizdən ayrıca soruşdu ki, özümüzü necə hiss eləyirik, soyuqlayıb-ələməmişik? Sonra dedi: “Hamımız birdən getməyəcəyik, bir nəfər qalmalıdır, ona görə ki, biz burada olmayanda heç kəs bura yaxın düşməsin”.

Sabir bizi başa saldı ki, biz burada olmayanda bura gəlib çıxan olsa, onda bu mağarı biz yox, o tapmış hesab olunacaq. Bizə heç qulaq asan da olmayacaq. Deyəcəklər, burda gecələməsiniz, çox

əcəb, amma bu adam mağaramı tapan kimi, dərhal xəbər verib. Onda bütün şən-şöhret bizə yox, özgə adamlara çatacaq.

Kəmalə dedi, bura kim gəlib çıxacaq, neçə ildi gələn olmayıb, indi deyirsən, elə bu bir günün içində bura bizdən başqa ayrı adamın da yolu düşər? Belə şey ola bilməz.

Sabir də ona cavab verdi ki, düzdü, Kəmalə haqlıdır, amma o, bir şeyi unudur. Ağılna gəlmir ki, indi yəqin bizi axtarırlar və onlar hökmən biz gəldiyimiz cığrıla gələcəklər, axı yerli adamların hamısı bu cığra yaxşı beləddi. Düzdü, bu cığra onların yolu az-az düşür, düşəndə də kimdir daş-qayaya baxan, ancaq indi bizi axtarıqlarına görə, bütün dəlmə-deşikləri bitdə-bitdə gözəndən keçirəcəklər və çox güman ki, ayrı vaxt fikir vermədikləri bu yarığa da girib baxmaq istəyəcəklər. Öz-özümə fikirləşdim ki, Sabir düz deyir, kiminsə burda iki-üç saat artıq qalmağından ötrü risk etməyə dəyməz. Kəmalə soruşdu ki, bəs hansınız burda qalmalıyıq. Qorxdum ki, birdən Sabir mənə burda saxlayar, heç ürəyimdən deyildi bu; əvvəllən, ona görə ki, anam birəcə məndən başqa uşaqların hamısının gəldiyini görüb, onlar ağızlarını açanacan, elə biləcə başıma bir iş gəlib, ya qayadan uçmuşam, ya da çayda boğulmuşam; ikincisi də sözün düzü, bu skeletlərin bir yerdə tək qalmaq istəməyirdim. Yenə uşaqlar yanında olanda cəhənnəm, tək qalmaq isə dəhşətdir. Sabir dedi ki, bu bərədə də fikirləşib və belə qərara gəlib ki, mağarada Əli qalacaq.

– Bir buna bax, kişi qərara gəlib, – Əli dedi. – Mən də qərara gəlmişəm ki, sən qalasan. Sən niyə başqasının əvəzinə qərara gəlirsən?

– Ona görə ki, belə yaxşıdır. Özün fikirləş. Kəmaləni burda qoya bilmərik, qız uşağıdır. – Sonra başıynan mənə göstərdi. – O da qalmağa qorxur. Qalsa, qorxudan dəli olar.

Az qaldı qışqıram ki, mağarada özüm qalaram. Ancaq Sabir hələ danışdı, o danışanda, gerek onun sözünü kəsməyəsən. Dedim, qoy qurtarsın, sonra deyərəm.

– Mən özüm də qala bilərəm, ancaq bu düzgün olmaz, çünki bu yolu hamımızdan yaxşı tanıyıram, bu cığırdan altı dəfə keçmişəm, dörd dəfə keçən il, iki dəfə də bu il, sən isə cəməsi birəcə dəfə, o da keçən il. Yox, əgər qalmağa qorxursansa, bu başqa məsələ, bunu açıq de, onda heç başqa söz də lazımdır deyil, bunu üzrlü hesab eləyərlik və mən özüm qalaram.

Əli mızıldandı ki, heç nədən qorxub-ələmir, sadəcə olaraq, istəyir ki, hər şey ədələtənə olsun. Ancaq hamımız bildik ki, qal-mağa razıdır.

– Başqa təklifiniz-zadınız yoxdu ki? – Sabir dedi və növbə ilə bir-bir üzümüze baxdı.

Heç kəs dinmədi, içi mən qarışıq. Fikirleşdim desəm ki, qalmaq istəyirəm, Sabir mənə lağa qoyacaq. Bununla istəmirdim, özü də Kəmalənin gözü qabağında. Həm də hər dəfə mənə lağ cələyəndə, elə tikanlı sözlər tapıb deyir ki, eşidənlərin gülməkdən qarnı cırlır. Əlbəttə, birçə menden başqa.

– İndi isə axtarışa başlayaq, – Sabir dedi. – O başdan başlayaq. Mağaranın o başına yollandıq, dünən ora heç baxmamışdıq. Sabirən Əli əllərində fənor qabağa düşmüşdülər. Kəmaləynən mən də elimizdə şam onların dalınca gedirdik. – Sabir belə əmr eləmişdi. Əli nə deyir-desin, ancaq afərin Sabirə, onsuz biz təmiz batardıq. Yarığı da o tapdı, axı çovğuna düşüb qalanda, birinci o durub getdi və burda da özünü çox ağıllı aparır. Hətta bu şəhər, dünən söz verirdi ki, düz yeddide oyandı. Xasiyyəti pis olsa da, çox qoçaq adamdı.

Nəinki mağaranın o başına, heç yarisına da çatmamışdıq, birdən-birə o qədər maraqlı şey tapdıq ki, nə sevinməyə, nə də təəccüb-lənməyə macalımız oldu.

Heç inanmaq olmurdu ki, bunların hamısını biz tapmışıq. Belə şey bir dəfə mənim başıma gəlib, bu il martın 21-də, ad günündə. Bir gecənin içində mənə həm durbin, həm velosiped, həm də elektromexaniki konstruksiya bağışladılar. Çoxdan ürəyim gedirdi bu şeylərdən ötrü. Ancaq heç gözleməzdim ki, hamısını bir gündə bağışlayacaqlar. Desəydilər də inanmazdım, amma bağışladılar, durbinə valideynlərim, velosipedi nənəm, konstruksiyanı isə Sona xalaynan Vasif dayı gətirmişdi.

Bu gün də hər şey o gününə benzəyirdi. Hələ bir az da ondan yaxşıydı. Əvvəlcə divarda qara bir dəmir qapı gördük. O elə kip örtülmüşdü ki, qorxduq bağlı ola. Sabir qapının dəstəyini burdu, sonra onu özünə sarı çəkdi, qapı yavaş-yavaş, görünür, yaman ağır şey idi, açıldı. İçəri girib bir dəhlizə düşdük, orda bir neçə qapı vardı. Birdən mənə elə gəldi ki, biz yerin altında, mağarada yox, adi bir idarənin dəhlizindəyik. Burda döşəməyə əməlli-başlı parket

döşənmiş, divarlara yağlı boya çəkilmişdi. Birçə fərqi var idi ki, bu dəhlizə açılan qapıların hamısı demirdən idi. Mən hələ istədim işığı da yandırım, düyməni çaqqıldatdım, ancaq tavadakı lampaların biri də yandı. Bir qapının üstünə almanca nə isə yazılmışdı, onu açıb içəri girdik, çox geniş bir otağıydı, bizim məktəbin direktorunun kabinetini boyda. Bir başda üstündə ağır bürünc mürekkəbəbə olan iri yazı stolu var idi. Stulun baş tərəfində divardan Hitlerin portreti, üzbeüz divarda isə böyük bir xəritə asılmışdı. O xəritə bütün Şimali Qafqazı və Xəzər dənizini, hətta Qara dənizin lap bəri ucu ilə birlikdə bütün Zaqafqazıyanı əhatə edirdi. Üç tərəfdən – Türkiyədən, dağları kəsərək şimaldan və bir də Xəzər dənizinin cənubundan çəkilən qırmızı ox işarələri Bakıya tuşlanmışdı. Xəritədəki yazıların hamısı almancaydı. Otaqda bir seyf də var idi, amma nə qədər elədik, dəstəyini yerindən tərpədə bilmədik. Seyf də xəritə kimi, bütün yan divarı tutmuşdu və heç adi dəmir seyflərə oxşamırdı, tamam divara hörülmüşdü. Onun lap böyründə isə dəstəyi qırmızı rənglə boyanmış yekə bir qapayıcı gördük. O, bütövlükdə elə bil şüşə qutunun içinə salınmışdı. Bu qutudan yuxarıda divara almanca nə isə yazılmışdı. Yazı nida işarəsi ilə qurtarırdı. Axırncı söz də böyük hərflə başlayırdı. Çox qısa olduğundan tez yadımda qaldı: “Tod!” Bu yazının qalan sözləri isə kiçik hərflə başlayırdı, birçə birinci sözdən başqa və ən qəribəsi də bu idi ki, həmin şüşə qutunu çox asanca vurub sındırmaq mümkün olduğu halda, onun ağzından kilid asılmışdı. Qutu kilidli idi!

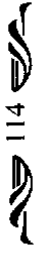
Sabir dedi ki, burda təəccüblü heç nə yoxdur, adi şeydir. Belə şeyləri o, kinoda çox görüb. Bu qırmızı dəstək və bir də nida işarəsi ilə qurtaran o yazıya görə, belə güman etmək olar ki, qapayıcı ondan ötrüdür ki, mağaraya qəfil hücum olsa və ya geri çəkilməli olsalar, içində seyf saxlanan otağı təcili parlatmaq mümkün olsun. Görünür, bütün qiymətli şeylər və məxfi sənədlər o seyfdə saxlanmış. Hərbi məsələlərdə qırmızı rəng həmişə ən təhlükəli şeyləri bildirir. Bu şüşə qutunun da ağzı ona görə kilidlidir ki, heç kəs ağılsızlıq eləyib, bu yazı oxumamış qapayıcıya əl vurmasın. Əlbəttə, biz də əl vurmaq fikrinə düşmədik, başladıq yazı stolunun gözlərini araşdırmağa. Onlar cürbəcür sənədlərlə doluydu və hamısı da almancaydı.

O biri otağa girib astanada dayandıq. Bu otaq komendantın kabinetindən də böyük idi və başdan-ayağa silahla dolu idi. Yəqin burda silah anbarı yerləşirmiş. Xüsusi taxta yuvalarda sıraynan

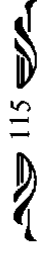
avtomatlar, tufənglər və bir də qırmızı başlıqlı, arxasında uzun dəstəyi olan, mərmiyə və ya raketəoxşar şeylər düzülmüşdü. Divar boyu reflərdə patron yeşikləri yığımışdılar və bir də xüsusi yuvalar da bir neçə qumbara qalmışdı. Sabir dedi ki, bunlar tank partlatmaq üçündür. Heç kim onunla mübahisə eləmədi, ancaq mən fikirləşdim ki, axı hardan bilir tank üçündür, yoxsa yox, axı kinoda bunu seçmək o qədər də asan deyil.

Üçüncü otağa da girdik, burda əsasən kağız qovluqları saxlanırdı. Bu vaxt Sabir dedi ki, saat doqquza lap az qalıb, tez yığışb getmək lazımdır. Gecə yatdığımız yere qayıtdıq. Başladıq Əliyənin vidalaşmağa. Sabir dedi yükümüz yüngül olsun deyə özümüzle fənərdən başqa heç nə götürməyək, çantaları da burda qoyaq. Çünki onda yarıqdan keçməyimiz də asan olar. Əliyə də tapşırdı ki, bəzə bir avtomata da əl vurmaşın. O, bütün bunları elə ciddi şəkildə deyirdi ki, hətta Əli də diqqətlə ona qulaq asırdı. Deyəsən, o da başa düşmüşdü ki, Sabirənin mübahisə eləməyini xeyri yoxdu. Sabir axırda bir də onu dedi ki, biz bura qayıdanacan Əli bu adamların və maşının buraya hardan gəldiyini tapa bilsə, əla olar. O, bunu deyəndə Əli tez qulaqlarını şəkledı. Növbə ilə bir-bir əlini sıxıb, yarığa sarı yollandıq, ancaq Əli də fənəri götürüb dalımızca düşdü və dedi ki, bizi çıxacağa kimi ötürəcək, çünki bilmək istəyir ki, görsün bayırda hava necədi. Amma mən bildim ki, Əli gün işığı üçün qoribseyib, çünki şamlar nə qədər güclü işıq saçsalar da, burdakı yarıqaranlıq artıq adamı əsəbiləşdirməyə başlamışdı.

Yol boyu hər üçümüz – mən, Kəmalə və Sabir söhbət eləyirdik, Əli isə dinmirdi. Lal-dinməz dalımızca gəlirdi və hətta mənə elə gəlirdi ki, o bu dəqiqə burda tək qalmaqdən boyun qaçıracaq. Yox, mən demək istəmirəm ki, o, qorxaqdır, qorxaq-zad deyil. Düşdü, çoxdan tanımasam da, hiss eləyirəm ki, igid adamdır. Sınıfmızda bunu hamı bilir və ona böyük hörmətlə yanaşırlar, əlbəttə, Sabir qədər olmasa da, hörmətini saxlayırlar. Demək olar ki, bu cəhətdən o, sinifdə Sabirdən sonra ikinci adamdır. Bizim sinfe iləyərəm bundan qabaq gəlib, o vaxtdan bəri xeyli dəyişib, tamam ayrı adam olub. Siftələr çox nəzakətli, lal-dinməz uşaqdı, heç kimə dəyib-dolaşmırdı, amma əfəl də deyildi, ona sataşanın cavabını verməyə o dəqiqə hazırıdı, amma özünün heç kimdən işi yox idi. Sonra tamam dəyişdi, Sabirin gününə düşdü. Mən əvvəllər arabir onlara

qonaq da gedərdim, sonra tərgidim, indi Əligilə qonaq getmək ağıma da gəlmir. Səbəbini bilmirəm. Onlar bizim evlə üzbeüz binaya, Vidadi, 156-ya köçüblər, bizimki 149-dur. O ev elə gec tikilirdi ki, nə bir gün onun qurtaracağı, nə də orta mənə tanış adamların yaşayacağı ağıma da gəlməzdi. İndisə, əksinə, təsəvvürümə gətirə bilmirəm ki, bir vaxtlar burda heç bir bina olmayıb. Və Əligil də orda yaşamayıblar. İlk dəfə onlara gedəndə Əligil o binaya üç ay idi köçmüşdü. Menzilləri çox yaxşıdır, böyük, geniş otaqları var, amma içinə o qədər mebel doldurulub ki, tərənəməyə də yer tapmırsan, otaqların birinə isə iki yekə şifoneri birdən qoyublar, hələ iki enli çarpayını və hər çarpayının yanında bir trilyaj və iki tumboçkanı demirəm. Heç cür başa düşə bilmirdim ki, bu evdə mənə qərīb gələn nədir, – əvvəl elə bildim günah Əlinin fotosəkillərindədir, bütün otaqlar onun lap körpeliyindən tutmuş bu günə kimi çəkirdiyi şəkillərlə doluydu: Əli çarpayıda, hamam vannasında və hətta qarşokda oturuğu halda. Özü də hər şəklin altında tarixi və çəkildiyi yerin adı göstərilmişdi: Baki, Kislovodsk, Lənkəran, Moskva, Soçi... Əgər Əli bir vaxt məşhur adam ola bilsə, bu şəkillər onun yaman karnə gələcək. Sonra gördüm ki, yox, məsələ şəkillərdə deyil, nə isə başqa şeydir mənə qərīb gələn. Əliylə danışa-danışa elə hey bu barədə fikirləşirdim. O mənə öz nənəsi ilə tanış elədi, onun mənə nənəmdən iki dəfə qoca olduğuna lap məəttəl qaldım. Amma Əlinin ata-anasıyan tanış olandan sonra gördüm ki, onlar da xeyli yaşlıdırlar. Heç demə, Əli çox gec doğulub, hətta bir vaxt valideynləri övlad sarıdan əllərini üzüblərmiş. Bunu mənə Əlinin özü danışdı, o vaxt hələ onuyndan normal söhbət eləmək mümkün idi, indiki kimi hər şeydən ötrü bir şillə ilişdirmirdi adama, şit-şit zarafatlar eləməirdi. Adama elə sözlər deyir ki, utandığundan bilmirsən başını hansı kola soxasan, özü isə sırtıq-sırtıq hırıldayır. Nənəsi bizi mürebbəli çaya, piroqa qonaq elədi. Sonra da bir qəzet gətirib xahiş elədi ki, istiqraz vərəqələrini yoxlayaq, bəlkə bir şey udduq. Lap qocaydı, ayaqlarını gücnən atırdı, amma sən bunun həvəsinə bax, pul udmaq fikrindədir. Səhv eləyərik deyö düz iki dəfə yoxladıq, heç bir rəqəmi də düz gəlmədi, nə seriyadan, nə də nömrədən. Əli ona elə belə də dedi. Sonra da ağzından elə bir söz çıxardı ki, mən mat qaldım; çox ciddi tərzdə dedi: “Nənə, səninki bu dəfə çalmadı, əksinə, uduzdun”.

Nənəsi möhkəm pərt oldu, dedi ki, bu istiqrazların hamısı başdan-ayağa tamam pul tələsindir, sonra da soruşdu ki, bəs bu dəfə nə qədər uduzub? Əli dedi üç manat, sonra da mənə göz vurdu. Arvad gedib qara mücrüsünü gətirdi, onun içindəki puldan üç manat götürüb Əliyə verdi. Əli ona təsəlli verməyə başladı, dedi ki, niyə narahat olursan, keçən il qırx manat udmadın, ondan beri nə uduzmuşsan ki, cəmi-cümletanı on iki manat. Sonra mənə danışdı ki, hər tiraj vaxtı bu yolla üç manat irəli düşür. Əvvəllər atasından çəkinmiş, amma hər şey yaxşı qurtarıb. Bir gün nənəsi onlara elə hey uduzduğundan gileylənəndə onlar buna uşaq kimi seviniblər və onun bu fərsətdən ağzı dolusu dost-taşalarına danışmağa başlayıblar. Biz o gün o üç manatın başına yaxşıca daş saldıq. Denizkənarı bulvara getdik, bir qayıq prokata götürüb, buxtada xeyli gəzdik, lap "Inturist"-ə kimi üzüb geri qayıtdıq. Bextimizdən qayıqçı da yaxşı adam çıxdı, bizə and içdirib öyrənəndən sonra ki, üzməyi bilirik, bizi tək buraxdı. Ancaq qayığa iki xilasedici kamera qoydu. Əslində buna heç bir ehtiyac da yox idi, çünki onun əlinin altında hazır xilasedici qlisser var, ikinci dəqiqəyə buxtanın harasına desən çata bilər. Belə çıxdı ki, o üç manat Əlinin nənesindən çox bizə lazım olmuş, axı pul onun nəyinə gərəkdir, evdən bayıra çıxıb-ələmir, hər şeyi hazır gəlir: hər gün qulluqçu gəlib yır-yığış edir; ancaq dextli yoxdur, mən onu xatırlayanda bapbalaca boyu, bükük beli, mehriban gözləri gəlib dururdu gözlerimin qabağında. Və o günü heç gözlerimin qabağından getmədi, nədənsə qəhər məni boğurdu, ona yazığımı gəlirdi. Yəqin Sabir haqlıdır, bəlkə elə doğrudan da mən normal adam deyiləm. Sonra başa düşdüm ki, Əligilin mənzilində mənə qərībə gələn nəymiş; bunu başa düşənecən iki dəfə də onlara getməli oldum: bu evdə bir dənə də kitab şkaflı yox idi! Otaqların heç birində! Şkaf nədi, heç bir dənə kitab rəfi də yox idi, bircə Əlinin otağında, yazı stolunun üstündəki dərsləklərdən başqa! Mənə qərībə gələn də elə buymuş. Ancaq həmişəki kimi, bu dəfə də hər şeyi çox gec başa düşdüm. O vaxt ki, onda bu barədə heç düşünmürdüm də.

Mən bunu Əliyə deyəndə çox təəccübləndi, dedi, burda qərībə nə var ki, onların heç qabaqkı mənzillərində də kitab olmayıb. Hansı kitab ona lazım olsa evlərinin böyründəki kitabxanadan götürə bilər. Axı onsuz da nə qədər ələsən, bütün kitabları alıb evə yığa

bilməzsən. O bunu deyən kimi, dərhal məni şübhə бүürüdü: bəlkə elə doğrudan da, burda qərībə heç nə yoxdur, kitabdır da, evdə ola da bilər, olmaya da. Amma nədənsə bu, sifə mənə qərībə gəlirdi.

Sözsüz ki, Əli qorxaq olduğuna görə susmamışdı. Kime desən ki, bu qaranlıq mağarada tək-tənha qalmaq istəyirdim, istər-istəməz özünü pis hiss edəyər, başqası heç cür razılaşmadı. Ancaq Əli razılaşdı. Yanğın girecəyinə lap az qalmışdı, o isə hələ də fikrini dəyişməmişdi, eləcə susurdu, ancaq qaşqabağını yaman turşutmuşdu. Bəs neyləməli idi, onu bu dəhşətli skeletləmədən baş-başa qoyub getmə-yimizə sevinməyəcəkdi ki?

Lap fənerimiz-zadımız olmasa da, ən qatı qaranlıqda belə o yarığa çatdığımızı gözüyumulu bilərdim, iynə görə. Nəm torpağın etrinə görə. Neinki nəm, həm də təzə-tər torpağın. Elə bil indicə qazmağa başlamışdılar. Mağarada burdan başqa heç yerdən bu cür iy gəlmirdi. O yanğın girecəyinə çatdığımızı dərhal hiss elədim. Ancaq bax bu yekə qaya parçası, mənəcə dünən burda deyildi. Yaman zirpə daş idi bu, lap mənim qurşağımacan, qıraqları da kələ-kötür. Şübhəsiz, bu daş dünən burda yox idi. Ona görə dəqiq yadımda qalıb ki, dünən Sabir üçün stalaktitin qalıqlarını axtararkən bu həndəvərdə bir dənə də daş-kəsək görmədim, hər yer dümdüz idi.

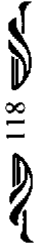
– Bəs bu yarıq necə oldu? – Qabaqdan Sabirin səsi gəldi və bunu nə isə, təəccüblü adam kimi soruşdu.

Bu anda daş da yadımdan çıxdı, torpaq da, tez qabağa qaçdım. Baxdım ki, hər yan divardır, elə bil heç burda çatlaq-zad olmayıb. Yuxuda görmüşdük, nədir? Ay götürüldük ha! O yana, bu yana qaçır, hər yanı bitdə-bitdə yoxlayırıq, amma heç nə tapa bilmirik. Deyəsən, hamımız bərk qorxmışduq, hətta mənim ayaqlarım soyumuş, yüyüngül olmuşdu. Bir bərk qorxanda, bir də bərk həyəcan keçirəndə mən həmişə belə oluram. Onu heç yerdə tapa bilmədik. Amma bir şey bizə məlum oldu ki, dünən doğrudan da burda yarıq olub, çünki nəhayət, divarda döşəmədən tavana kimi uzanan, gözəlcüklə sezilən nazik bir çat tapdıq. Ordan heç kibrit də keçməzdi. Başa düşdük ki, bu, elə biz bura gəldiyimiz yanğın yeridir. O qədər qorxmışdım ki, əvvəlcə ağılım heç nə kəsmədi, amma bir az keçəndən sonra gecə yerin altında qərībə uğultu eşitdiyim yadıma düşdü. Bəlkə bu heç yuxu deyilmiş, yer həqiqətən tərpənirmiş. Yəqin yeraltı təkan olub, ona görə də yarıq örtülüb, axı o, çox ensiz idi.

Başımızı tamam itirmişdik. Kəmalə sakitə ağlayırdı. Mən də onun yanında durmuşdum, söz deməyə qorxurdum, bilirdim ki, ağzımı açsam, ağlamaq məni tutacaq. Əli də dinnirdi, yəqin o da ağlamaqdan qorxurdu. Bilirməm, Sabir olmasaydı, biz neyləyerdik. Sözsüz ki, o da qorxmışdu, amma dillənəndə bunu heç birimiz hiss etmədik. Həmişəki kimi, sakit danışdı. Dedi ki, indi burdan çıxmağa yol axtarmaq lazımdı. O, bizə başa saldı ki, bu mağaradan hökmən böyük çıxış yolu olmalıdır, çünki nə bu zirehli maşın, nə də bu adamlar bu mağaraya o müvəqqəti yarıqdan keçib gələ bilməzdilər. Ən axmaq adam da buna inanmaz. Hələ onlar cəhənnəm, o otaqlara nə deyəsən? Axı onları buraya haradansa getiriblər. Belədirsə, deməli, çıxış yolu var. O danışb qurtaranacan biz yavaş-yavaş özümüzlə gəldik, qorxumuz sovuşdu. Mən özümdən götürürəm, qorxum təmiz çəkilmədi və artıq bu çıxışın harda ola biləcəyi barədə düşünməyə başlamışdım. Kəmalə də ağlamağını kəsdi. Kəsdi deyəndə, indi səsi çıxmırdı, ancaq ararib lap yavaşca içini çəkirdi.

Geriye, gecələdiyimiz yerə qayıtdıq. Sabir qabağa düşmüşdü və deyirdi, ona elə gəlir ki, çıxış yolu o tərəflərdə, zirehli maşının durduğu yerdə olmalıdır. Sonra geri çevrilib, bizə tapşırırdı ki, fənərlərimizi söndürək, onunku yanır, bəsd, batareyalara qənaət etmək lazımdı. Gör ha, birimizin də ağı bunu kəsməyib. Yəne də Sabir! Fikir verdim ki, Əli də öz fənərini dərhal söndürdü, daha əvvəlki kimi söz güleşdirmədi.

Əsas çıxışı o saat tapdıq. Daha doğrusu, onu bağlayan nəhəng sal demir darvazanı. Yaman hündür idi, iki zirehli maşın boyda, ondan da enli. Və hər yerdə kənarları qayaya elə kip bitişdirilmişdi ki, əl tutacaq bir santimetr də yer qalmamışdı. Demirdən olduğunu da ondan bildik ki, daşla onu döyəcəyəndə danqıldamağa başladı, amma bununla belə danqılı o qədər boğuc çıxırdı ki, deyirdin bəs qalınlığı bir metrdir. Hətta buna görə az qalmışdı, fikrimizi dəyişək, əsas çıxışı başqa yerdə axtaraq, amma birdən döşəmədə maşın tırtıllarının izlərini gördük. Onlar qapının lap ağzında qurtarırdı. Sabir dedi ki, indi birçə şey qalır: bu darvazanın hardan bağlandığını tapmaq və ona açar axtarmaq. Açarlar hardasa bu mağarada, çox güman ki, bu skeletlərin birinin cibində olmalıdır. Demir darvazanın hər yerini qarış-qarış diqqətlə axtardıq; evvəlcə aşağı hissəsini,

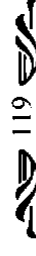

orda bir şey tapmayandan sonra, yeşikləri ayacağımızın altına qoyub yuxarısını bitdə-bitdə aradıq. Ancaq onun hardan kilidləndiyini heç cür tapa bilmədik. Onda Sabir dedi ki, başqa bir çıxış yolu axtarmaq lazımdı. Və axtarmağa başladıq. Divar boyu bütün mağaranı ələk-vələk elədik, otaqları və dəhlizi təzədən gözdən keçirdik, nə qapı tapdıq, nə də ona oxşar bir şey. Onda qəti surətdə bu qərara gəldik ki, mağaradan yeganə çıxış yolunu həmin demir darvaza bağlayıb.

Yaman yorulmuşduq, axtarışı qurtaranda Kəmalənin saatunda iki tamam idi. Deməli, saat doqquzdan beri, düz beş saat dalbadal bu andıra qalmış mağaradan çıxış yolu axtarmışdıq.

Sabir dedi ki, gəlin bir az dincələk və bundan sonra nə edəcəyimizi yaxşı-yaxşı götür-qoy eleyək. Birdən Kəmalə qışqırdı! Elə sevinçək qışqırdı ki, dərhal ona sarı atıldıq. Çox uzaqda deyildi, soruşuruq nə olub, amma özümüz də bilirik ki, nə isə yaxşı bir iş olub, axı çox sevincəkdi. O isə bizə divarı göstərdi: orda, divarda dayaz bir oyuya balaca, quru qutu bərkidilmişdi, üstündə də iki yastı düymə vardı: biri qırmızı, biri göy. Və yuxarıdakının – qırmızının üstünə almanca nə isə yazılmışdı. Sabir heç fikirləşməyə də aman vermədi, dərhal yuxarıdakı düyməni basdı, heç nə olmadı, aşağıdakını basdı, o da həmin cür. O düymələri barmaqlarımız keyiyənə qədər basdıq-buraxdıq, basdıq-buraxdıq, ancaq bir şey çıxmadı. Dedim yəqin ki, bu düymələr əvvəllər işləyib, çünki onda burda elektrik enerjisi olub, indi isə yoxdur, ona görə də işləmir. Sabir hirsələndi üstünə, dedi ki, sən yum ağzını, onu səniz də bilirik.

Kağız puldan düzəldiyimiz döşəklərin üstündə oturub bundan sonra neyləyəcəyimizi fikirləşirdik. Sabir dedi ki, vəziyyət çox ciddidir, özümüz hökmən bir çıxış yolu axtarıb tapmalıyıq, ayrı heç nəyə ümid etməyə ixtiyarımız yoxdur. Heç kim burda gəlib bizə kömək etməyəcək. Bir də görək öz aramızdan bir nəfəri başçı – komandir seçək və hər şeydə hamımız ona sözsüz tabe olaq, çünki bu vəziyyətdə hər kəs öz bildiyini eləsə, batdıq, heç bir iş görə bilməyəcəyik. Bax onda Əliyə lap məəttəl qaldım, o dərhal dedi ki, başçı Sabir olmalıdır. Bu da onun yaman xoşuna gəldi, sifətinə baxan kimi bildim, ancaq yenə də soruşdu ki, bəlkə başqa təklifi olan var? Biz də dedik ki, başqa təklifimiz yoxdu. Buna baxmaya-ra q o, hər halda səsə qoymağı xahiş etdi. Başqa cür guya o, razı olan deyil. Soruşdu: “Kim razıdır?” – Ondan başqa hamı əlini qaldırdı.

Sonra soruşdu ki, kim əleyhinədir, heç kəs əlini tərpətmədi, bəs kim bitərəf qalır, bircə özü əlini qaldırdı. Səsvərmeden sonra dedi ki, əgər istəyiriksə, hər şey yaxşıqla qurtarsın, görək bu andan etibarən hamımız ona tabe olaq. Guya biz bilmirdik ki, səs verdik, səs vermədik, burda ondan böyüyü yoxdur.

Sonra o dedi ki, görək qalan yeməyimizin dəqiq hesabını bilək. O saat da kimin çantasında nə vardı çıxarıb bir yere yığdıq; üç kol-basa buterbrodu, yarım şokolad plitkəsi, bir dənə də pendir paçkəsi. Olub-qalan yeməyimiz buydu. O vaxtadan heç kəs acdım deməmişdi, şəhər-şəhər adama bir yaxmac yediyimiz idi, amma indi qalan yeməyin nə qədər az olduğunu görəndə ağzımız sulandı. Sabir dedi, görək inden belə yeməyə möhkəm qənaət eləyək, buterbrodların birini xırda-xırda dörd yere bölüb payladı. Sabir bildirdi ki, bu, bizim sabaha qədərki normamızdır. Kim haçan istəsə yeyə bilər, o, hələ sözünü qurtarmamışdı, amma biz əlimizdəkiləri o andaca udduq, qalan yeməyi isə o özündə saxlayacaq və müəyyən saatlarda aramızda bölüşdürəcək. Kibrit denələrini də hesabladı, siqaretləri də, səkkiz kibrit çöpü qalmışdı, beş siqaret, hamısını cibinə qoydu, dedi ki, onları da bir-bir paylayacaq. Ancaq bunu yəqin xalaxətrin qalmasına deyə dedi, axı ondan başqa heç birimiz siqaret çəkməyirdik. Sonra mənə əmr elədi ki, qəza şkafindakı konservləri də götürüm. Gedib getirdim. Hamısı salamat olmağına salamatdı, di gəl, hər iki tərəfdən qapaqları xeyli dombalmışdı, elə bil içinə hava vurmuşdular.

Konservləri götürən kimi, dedim ki, bunları yemək olmaz, görmürsüz necə dombalıblar, deməli xarabdırlar. Balıq konservindən adam yaman pis zəhərlənir, lap ölə bilər. Bizim heyətdə Vitya Şeqlov bundan öldü. Özü də o, hələ idman ustasıydı, voleybol üzrə Azərbaycan yığma komandasının üzvüydü.

Bir axşam ağ balıq yemişdi, sabahı gün ağrıdan qıvrıla-qıvrıla öldü. Ona görə ki, gec həkim çağırılmışdılar. Onu xəstəxanaya apardılar, bütün günü mədəsini yudular, min cür iynə vurdular, heç bir kömək etmədi – öldü. Biz burda zəhərlənsək, bizə heç kömək etməyəcək. Hamısı mənə diqqətlə qulaq asırdı. Mən sözümü qurtaranda, həttə Sabir özü də dedi ki, heç kim bu saat bu konservləri yemək niyyətində deyil, sonrasına isə baxarıq. Bax, o anda bir səhv elədim. Görek ensiklopediya söhbətinə araya salmayaydım.

Orda oxumuşdum ki, qapağı qabarmış konservləri yemək olmaz, çünki bu onu göstərir ki, onlarda çox kəskin zəhər əmələ gəlib və ona botulizm deyirlər. Bu söz dəqiq yadımdaydı. Mən elə bu sözü dilimə götürən kimi, Sabir yenə hirslenib özündən çıxdı: onun bil-mədiyi bir şeydən danışdım, dəli olur.

– Kitab siçovulu! – Bu onun ən ağır söyüşüdü. – Oxumadığın şey qalmayıb. Əlindən bir iş gəlmir bundan başqa. Yalan deyirsən hamısını, bilirsən ki, burda dediklərini yoxlamaq mümkün deyil, gəpə basırsan. Bura girendən əlləməlik etməyə başlamısan – staktit söhbətinə eyham vurur – aman ver, fikirleşək, görək başımıza nə gəlir. Yum ağzını, elə et ki, bir də sənin səsini eşitməyim.

Ağzımı yummağına yumdum, neyləyə bilərdim, amma üreyim-də qəti qərara gəldim ki, acından ölsəm də o konservlərə əl vurma-yacağam. Sabir üstümə qışqıranda onlar mənə baxıb, dişlərini ağardırırlar. Düzdü, belə şeylər mənim o qədər vecimə deyil, onsuz da öyrəncəliyəm, ancaq istər-istəməz adamın xətrinə deyir. Axı onların xeyri üçün deyirəm. İstəmirsiniz, özünü bilərsiniz, yeyin, zəhərlənin. Sonra Sabir dedi ki, bir dəqiqə də vaxt itirmək olmaz, durub mağaranı axtarmağa başlamaq lazımdı. Mənə əmr elədi ki, bütün skeletlərin ciblərini axtarım, nə tapsam, götürüb ona verim. Bildim ki, qəsdən deyir. Qəsdən deyir ki, mən etiraz eləyim, o da mənə lağa qoysun. Mən də etiraz etmədim, onun açığına. Gedib skeletləri axtardım və xeyli şey tapdım: hamısının üstündə bir tapança və bir vəsiqə, hər üç esesçinin cibində isə arvad-uşaqları ilə bir yerdə şəkilləri vardı. Onların ciblərindən nəyinsə açarı, cür-bəcür cib dəsmalları, hər üç esesçinin cibində isə artıq cildli kiçik bir kitabça tapdım. Və onu açan kimi, gördüm ki, tapdıqlarımın içində ən maraqlı şey elə budur, çünki o, almanca-rusca danışq kitabçası idi. Əvvəldən bir neçə vərəqi bir-birinə yapışmışdı, heç nə oxumaq olmurdu, ancaq qalanları pis deyildi. Oxumaq olardı. Dərhal başladım vərəqləməyə, ancaq Sabir aman vermədi, yanlarına çağırırdı. Üçü də artıq dəhlizdəydilər. Tapdığım şeylərin hamısını onlara göstərdim. Sabir açarları – bir halqaya salınmış iki yağun açarı görən kimi, sevindi və dərhal onları qapıb əlindən aldı. Amma yenə də özünü elə aparırdı ki, guya nədənsə narazı qalıb və hirsle soruşdu ki, yaxşı-yaxşı axtardınmı? Dedi ki, bunlar səyfin açarı olacaq, çünki çıxıntılarını ikitərəflidir, hökmen onun açarlarıdır.

Elə də oldu. Açıqların hər ikisi seyfə düşdü və biz ona açdıq. İçi kağız-kuğuzla doluydu. Hamısı da almanca. Yaman pert olmuşduq. Dördümüz də savadlı adam, amma bu kağızların birini də oxuya bilmirik. Lap kinodakı kimi. Elə bil ayrı planetdən gəlmişik. Heç nə başa düşmürük.

Sonra Sabir üstdəki rəfdən dörd qatlanmış böyük bir vərəq çıxartdı. Açıb gördük ki, bizim mağaranın planıdır, dərhal tanıdıq. Bu planda hər şey vardı: mağara da, dəhliz də – hər şey. Ancaq təzə heç nə yox idi. Çox ətraflı plan idi. Divarlarda gördüyümüz bütün şkaflar, demir darvazanın yanındakı elektrik düymələri, bu dəhliz, bu otaqlar, hətta komendantın otağındakı qırmızı qapayıcı, seyf, bir sözlə, hər şey burada işarə olunmuşdu. Və mağaradan çıxış yolu da elə biz tapdığımız yerdəydi, hətta hara – deyəsən, dağ yollarından birinə çıxdığı da qeyd olunmuşdu. Ancaq onun da yazıları bizim üçün tamam anlaşılmaz idi. Bunun bizə nə faydası! Sabir danışıq kitabçasını əlində o yan–bu yana çevirib, özümə qaytardı ki, saxlayım, bəlkə bir şeyə yaradı sonra.

Gecə düşəncən hər yeri ələk-vələk elədik, dırmaşmadığımız yer qalmadı, hətta divarlardakı portretlərin altına da baxdıq, dedik bəlkə onların altında gizli saxlanc-zad oldu. Gecədən keçmiş qurtardıq işimizi. Lap yorulub əldən düşmüşdük.

Artıq Sabir də ruhdan düşmüşdü, ancaq hələ də özünü o yerə qoymurdu. Dedi ki, sabah hökmen bir şey fikirləşib taparıq. Sonra ağına nə gəldisə, bir buterbrod da bölüşdü. Ömrümdə heç nəyi onun kimi, bu cür deqiq bölüşdürə bilməzdim. Paylarımızı özümü-ze verəndən sonra dedi: bu əlavə yemək payını ona görə verir ki, bu gün biz çox möhkəm işləmişik və ona görə də qarnımızı bərki-məliyik. Və hamımıza şirin yuxu arzuladı, çox rəsmi şəkildə, lap əsl komandirlər kimi. Dərhal yerimizə uzandıq. Bu gecə Kəmalə yatanda əlindən tutmağı xahiş etmədi, görünür, daha skeletlərdən qorxmur, yəqin öyrəşib. Bəlkə də Sabir onun gözü qabağında üstü-mə çığırdığına görə, menden zəhləsi gedir. Ancaq bu, ağlabatan şey deyil, çünki Sabir əvvəllər də onun yanında mənim üstümə qışqı-rib. Təhqir qaçaş deyir mənə. Hər dəqiqə heç kəs eşitməsin deyə pıçılıyla soruşur ki, öz variantımı hələ qurtarmamışam ki? Axırncı rübdə həm mənə olmasın, həm də özü narahatçılıq keçirmə-sin deyə sifte onun variantımı yazırdım, sonra özümünkünü. Ancaq

bunun dəxli yoxdu, yenə mənə yuxarıdan-aşağı baxır. Sağ ol deməyinə deyir, amma həm də zəhləsi gedir.

Hələ də almanca-rusca danışıq kitabçasını oxuyurdum. Hayıf ki, lüğət deyil, danışıq kitabçasıdır. Lüğət daha çox karımıza gələrdi...

– Sən niyə yatmırsan? – Sabir yerindən dikəlib soruşdu. Görü-nür, əsl komandır kimi, gecə də hamının məsuliyyətini öz boynuna götürmək istəyir.

Dedim ki, yuxum gəlmir, ona görə də bu kitabçaya baxıram.

– Yenə siçovulluq eleyirsən ha! – O bu sözü elə tikanlı-tikanlı deyir ki, hirsindən bilmirsən neyləyəsən. Əlini yelləlib yerinə uzandı. Bu kitabçanı artıq bir dəfə oxuyub qurtarmışdım, indi isə elə bil başımı qatmaq üçün oxuyuram. Çünki oxumasam, o dəqiqə evimiz yadıma düşür. Gör indi orda nə hängəmə qopub. Anam yəqin təmiz ağılı itirib! Bu dəqiqə onun nə hala düşdüyünü təsevvürümə gətirməyə belə qorxuram. Neynəyim, özümənə bacarmıram da! Oxuya-oxuya yenə bu barədə fikirləşirəm. Düzünə qalsa, bu kitabçanı ona görə oxuyuram ki, vərdisi eləmişəm, oxumasam, dura bilmirəm. Ona görə də anam adımlı kürt toyuq qoyub. Bəzən hətta kitabı əlimdən alıb atır, məsələn, çörək yeyəndə. Demək olar ki, xoşuma gələn kitabların hamısını iki-üç dəfə oxumuşam... Bu kitabçada isə həm qəribə və həm də gülməli şeylər çoxdur; əvvəlcə, almanca mətn verilir, sonra rusca. Bütövlükdə isə bu kitabça “Nəqliyyat”, “Hərbi əsir və ya partizanla söhbət”, “Eyş-işrət”, “Yerli əhali nümayəndəsinin cəzalandırılması barədə xəbərdarlıq” və s. kimi fəsillərə ayrılmışdı. Ümumiyyətlə, bütün həyat hadisələri nəzərə alınmışdı. Məsələn, “Alman zabiti freyleni qəhvəxanaya dəvət edir”. Mötərizədə isə “kinoya, teatra, restorana” sözləri əlavə olunmuşdu. Yaman fəndgir imişlər, deməli, hara getmək istəsə, o sözü yerinə qoyur, vəssalam. Və ya: “Bu kiçik hədiyyəmi qəbul edin”, mötərizədə isə “ətəriyyat, konfet, gül dəstəsi, zərgərlik məmulatları”. Bir sözlə, bu kitabçada nə desək vardı, ən maraqlı şeylər isə “Cəza barədə xəbərdarlıq”, “Hərbi əsir və ya partizanla söhbət” fəsillərində rast gəldim. Başdan-ayağa hədə-qorxu ydu, hər şeydən ötrü ölüm cəzası – güllələnmə, ya dar ağacından asılma ilə qorxudurdular. “Axşam saat ondan sonra küçəyə çıxanlar yerindəcə güllələnməlidir”, “Evinde kommunist – mötərizədə “partizan, döyüşçü” – gizlədirlər ölümə məhkum olunacaqlar. Heç demə, hər

şeyə ölüm düşürmüş, hətta işə çıxmağa da. İndi başa düşdüm ki, qırmızı qapayıcının yanındakı yazıda gördüyüm “Tod” nə demək imiş. Onun “ölüm” demək olduğu bu kitabçadan aydın bilinirdi, çünki harda ölüm cezasından söhbət gedirdisə, bu söz də orda işlənirdi. Hər xırda şeyin üstündə adamı ölüm cezası gözləyirmiş, sanki bunlar üçün insan heyatının bir qara qəpikcə də qiyməti yox imiş. Deməli birinin saati xarab olubsa, o da bundan xəbərsiz halda on birin yanında küçəyə çıxıbsa, patrul onu yerindəcə güllələyə bilərmiş. Bu kitabçada oxuduqlarımdan belə çıxırdı. Bir az da oxudum, özüm də bilmədən yuxuya getdim.

Səhər tezdən hər şey təkrar olundu. Hər küncə bir neçə dəfə ayaq döydük. İndi mən o mağaranın harasına desən, gözübağlı gedərim, hər yanı qarış-qarış, hətta barmaqlarımızla yoxladığ, amma bu demir darvazadan başqa heç yerdə çıxış yolu tapa bilmədik. Onu da açmağa gücümüz çatmırdı. Sabir dedi ki, kaş bu yararsız avtomatların, pulemyotların əvəzində burda birçə dəne top olaydı, onda o top atəşi ilə bu darvazanı dərhal vurub partladardı. Sözdü də, danışıq, əvvəla, ona görə ki, burda top-zad yox idi, yoxdursa, onda heç ondan danışmağa da dəyməz. İkincisi, lap olsaydı da, Sabir onu atmağın təhərini bilmirdi axı. Bütün günü – səhər tezden gecə keçənə qədər – mağarada tepik döydük, demək olar ki, daha danışıb-ələmirdik, çünki başa düşmüşdük ki, işimiz fırıqdı. Axşam qalan yeməyin hamısını – ərgin pendir paçkasını dörd yere bölüb yedik və sonra nə edəcəyimizi fikirləşməyə başladığ. Yenə heç bir qərara gələ bilmədik və mən bekarçılıqdan kitabçanı götürüb oxumağa başladım.

Bu hərəkətim Sabiri lap hövsələdən çıxartdı və o əmr elədi ki, bu dəqiqə onu örtüb kenara qoyum. Dərhal onun dediği kimi elədim, daha əsəbiləşdirmək istəmirdim. O, təmtəraqlı bir tonda bildirdi ki, sabah da çıxış yolunu axtaracaq, əgər tapmasa, onda o, ya sabah axşam, ya da biri gün tezden demir qapını qumbara ilə partlatmağa çalışacaq. Başqa elac yoxdur. Fikirleşdim ki, ömründə, kinodan başqa, heç yerdə qumbara görməyən bu adam onu necə partlada bilər?

– Sən heç onu partlatmağın təhərini bilirsən?

– Ona nə var, tullamazdan qabaq desteyini özünə sarı çəkib, burmaq lazımdı, – dedi. – Ancaq mən tullamayacağam, görəq qapının dabanında balaca bir çala qazaq, qumbaranı ora qoyub, zirehli avto-

mobilin arxasına qaçaq. Məncə, hər şey yaxşı olacaq. Onsuz da başqa elacımız yoxdur. Yeməyimiz də qurtardı, sabahdan konservə keçməli olacağıq.

– Sabah niyə? – Əli dedi. – Elə bu gün də yemək olar.

O bu sözü deyən kimi, hamının gözü işildadı. Ağzılarının suyu axdı. Hamımız acından ölürdük. Elə əvvəldən də bərk acmışdıq, ancaq bu pendir qırığndan sonra lap ac canavara döndük. Lakin Sabir dedi ki, sabahacan konservlərə əl vurmayaacaq, görəq bir az qabağı da fikirləşəsən. Konservlərin xarab olduğunu onların yadına salmaq istədim, ancaq elə ağzımı açmamış üçü də birdən üstümə qışqırdı.

– Sən istəmirsən, yemə, – Kəmalə dedi. – Heç kim sənə yalvarmur. Bizim işimizə də qarışma.

Bu sözləri deyəndə onun ağzı əyildi, sifəti pis hala düşdü, səsi də, sifəti də. Xüsusən də sifəti yad və eybəcər şəkil aldı. Sifətinin bu günə düşə biləcəyi yuxuma da girməzdi. Kəmalənin bu sözlərindən elə bərk dilxor oldum ki, Əliynən Sabirin nə dediyyəne heç qulaq da asmadım.

Hamı yerinə uzandı. Kitabçanı bir az da vərəqləyəndən sonra mən də yatmaq istədim. Yanı üstə uzanıb gözlerimi yumdum. Elə bu vaxt Kəmalə – heç demə, o da yatmayıbmış – mənə dedi:

– İncidin məndən?

Başımı buladım, guya ki, yox.

– İncimisen, incimisen, bəyem görmürəm!

– İnciməmişəm.

– Elədirsə, əlini mənə ver, əlin əlimdə olanda rahat yuxuya gedirəm, – əlimi əlinə alıb susdu.

Baxdım ki, yuxulayıb. Məncə o gecə heç cür yuxulaya bilmirdim. Elə hey sabah Sabirin bizə konserv paylayacağı barədə düşüncəyə düşürdüm. Əlbəttə, mən yeyib-ələməyəcəyəm, ancaq nə olsun, uşaqların üçü ki, yeyəcək. Söz eşitmək də istəmirlər. Təmiz dilxorçuluq, heç nə qanmırlar. Axı botilizm haqqında nə yazıldığı mənim dəqiq yadımdadır. Belə şeylərə mənim yaddaşım çox güclüdür. Bütün şeyləri, hətta pislərini də bir dəfə, oxuyan kimi, əzbər bilirəm. Neinki şeir, istənilən formul – nə qədər uzun olursun – bir-dəfəyə yadımda qalır. Orda, ensiklopediyada yazılmışdı ki, bu cür xarab, yəni qapaqları dombalmış konservlərdən zəhərlənən adamı

təcili xəstəxanaya götürmək lazımdır. Yoxsa ölümle nəticələnə bilər. Axı Vitya Şeqlovun da necə öldüyü yadımdan çıxmayıb; o boyda sağlam adam bir gecənin içində can verdi. Hələ onu, gec də olsa, xəstəxanaya aparmışdılar. Biz isə hamımız birdən zəhərlənib öləcəyik və bu skeletlər kimi həmişəlik burda qalacayıq. Axı onlar niyə mən deyənə qulaq asırlar? Axı bunu Sabir desəydi, onlar o saat razılaşırdılar. Doğrudanmı bir adamın sözü, yalnız o turnikdə otuz dəfə dartına biləndən sonra başqaları üçün keçərli olmalıdır?!

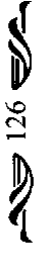
Sabirin sabah konservin birini açıb onlara necə payladığını və onların öz paylarını necə yediklərini təsvir etməyə gətirdim. Yeyəcəklər və bir saatdan, ya da saat yarımdan sonra, əlbəttə, başlarına döyəcəklər ki, niyə mən deyənə qulaq asmadılar, ancaq onda gec olacaq. Üçü də – Kəmalə də, Əli də, Sabir də – ağrıdan çığır-çığır öləcəklər. Nədənə bunu fikirləşəndə ürəyim bulandı.

Ehmalca əlimi Kəmalenin ovcundan çəkib çıxartdım, ayağa qalxdım, barmaqlarının ucunda yeriyə-yeriyə Sabirin yanına gəldim. Heç getmək istəmədim, ancaq başqa əlacım yox idi. Onu oyatdım, gözələrini açıb təəcüblə mənə baxdı. Pıçiltıyla ona dedim ki, sabah o konservləri yesək, hamımız öləcəyik. Əvvəlcə, dinməzəcə qulaq asırdı, görünür, nə dediyimi başa düşmürdü, çünki sonra başa düşəndə bərk qəzəbləndi.

– Əgər bu saat gedib yatmasan, sənə elə bir tənqit ilişdirəcəm ki, ömrün boyu şikəst qalacaqsan! – Dərhal geri dönüb öz yerimə qayıtdım. O isə dalımcı qışqırdı: – Yaxşı, sabah danışaram sənə, – və sonra elə bir söz əlavə elədi ki, Kəmalə yatmış olmasaydı, onu heç cür dilinə gətirməzdi.

Gəlib öz yerimdə uzandım. Bir az uzanandan sonra, Sabirin yuxuya getdiyinə əmin olan kimi, durdum, konservlərin səkkizini də götürüb, ayağımı yerə ehməl bası-aşa mağaranın o biri, dəhliz və komendant otağı olan küncünə yollandım. Əvvəlcə onları daldı bir yerdə gizlətmək istədim, sonra fikirləşdim ki, Sabir onsuz da yerini deməyə məcbur edəcək... Və hamısını bir-bir novcadakı suyun töküldüyü quyuya atdım. Və hər qutunu atandan sonra, dayanıb qulaq verirdim, deyirdim görüm, quyunun dibinə çatanda necə səs çıxacaq, ancaq heç nə eşidə bilmədim, bu quyunun dibi yoxdu, nədi?

Səhər hamıdan tez oyandım. Oyandım və dinməzəcə yerimdən tərpənmədim. Gözlərimi açmaq istəmədim. Eşidirəm ki, Sabir

durdu, əvvəlcə Kəmaleni, sonra Əlini durğuzdu, sonra mənəm başımın üstündə dayanıb çiyinimi dartışdırdı: “Dur, səhər açılib”. Yuyunandan sonra bir yerə yığışdıq. Hamının qanı qaradır, sifətlərindən bilinir. Ən çox da mənəm. Bircə onu fikirləşirəm ki, gör indi nə olacaq? Sabir danışdı:

– Gecəyarısı bu ağciyər məni durğuzub ki, bəs mən konserv yeməyə qorxuram, qanım ağrıyacaq. Deyir ki, bu dünyanın bütün ensiklopediyalarını başdan-ayağa oxumuşam... Yeri, kitab siçovulu, yeri o konservləri bura gətir.

Getdim. Düənən axşam onları yığdığımız yerə, beş addım. Yavaş-yavaş, sonra geri döndüm, dedim:

– Konservlər orda yoxdur.

– Bəs hardadır?

– Hamısını tulladım.

Üçü də gözələrini bərəldi.

– Bəs hara tulladın? – Bunu Sabir soruşdu. Hələ inanmırdı.

– Novcadakı suyun töküldüyü quyuya, – o dəqiqə hiss etdim ki, Sabir inandı. Elə o biriləri də. Ona görə Sabiri deyirəm ki, mən onda gözələrimi ancaq onun sifətinə zilləmişdim.

– Hamısını tulladın:

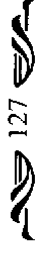
– Hə.

Üçü də hirsindən cilov gəmirirdi.

– Əclaf! – Əli dedi. – Sənin nə ixtiyarın vardı?

O, əlini qaldırdı, mən hətta boynumu da qısdım, dedim indi vura-caq, ancaq vurmadı, tüpürdü və kənara çəkildi. Kəmalə də hiddət və nifrətlə mənə baxırdı, o da dedi ki, mən gicbəşərəm, heyvərənin, yekəxananın biriyəm. Bircə Sabir heç nə demədi, lal-dinməz dayanıb nifrətlə mənə baxırdı. İki addım məndən aralıydı, aramızda bircə mənəm “döşəyim” durmuşdu. Birdən onun üstündən üstümə sıçradı.

Yumruğu sifətimdən tutdu, ağzım duz dadı verdi, başım gicələndi. Eynəyim gözümə düşdü, onu çıxartmadığıma peşman oldum. Yəqin döşəməyə dəyəndə şüşələri qırıldı. Dedim, indi bir-ikisini vurandan sonra əl çəkər, ancaq o, əl çəkəne oxşamırdı, dalbadal vururdu, hamısını sifətimə. Üzümlü əllərimlə örtürdüm, o da var gücü ilə qanımın vurdu, əlimi üzümə çəkdim, yenə sifətimi yumruqlamağa başladı. Sonra heç üzümü də örtə bilmədim, əllərim sözümlə baxmırdı, onları yuxarı qaldıra bilmirdim. İndiyəcən də

baş düşə bilmirəm ki, mən niyə yıxılmışdım. O yan-bu yana sənə deyirdim, amma yıxılmışdım. Yəqin Sabiri də cindən-dondan eləyən elə bu idi. Yıxılsaydım, belkə də ürəyi soyuyardı. Eynəksiz onsuz da pis görürəm, indi isə elə bil gözümə tor gəldi, elə bil dörd yana qatı duman çökdü. Ona görə də dizlərim qatlandı, amma tamam yıxılmadım, dizi üstə dayandım. Sabir hələ də yumruqlayırdı. Ancaq daha heç bir ağrı hiss eləməyirdim, onun sifətini isə arabir görə bilirdim – yarıb-sönen işıq kimi. Elə bil kimsə işıqla oynayırdı, əlini düyməyə basıb çəkirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu yumruqların ardi-arası heç zaman kəsilməyəcək, ancaq daha qorxum-zadım qalmamışdı. Bu yumruqların hamısına biganəydim, elə bil mənə yox, başqasını döyürdülər. Bir də onu gördüm ki, Kəmalə Sabirin üstünə atıldı. O da geri çevrilib var gücü ilə ikiəlli Kəmalenin sinəsindən itələdi. Kəmalə bir neçə addım geriye səndirləyib döşəməyə yıxıldı. Bir də gördüm Əli “Bədi!” – deyə çıxıraraq Sabirin üstünə atıldı. Elə bu anda o, var gücü ilə sifətimə bir tepik ilişirdi və ondan sonra heç nə yadımda qalmayıb. Deyəsən, yıxılanda həm də başım döşəməyə möhkəm döyüb.

Sən deme o, Əlini də döyüb, mənim qədr olmasa da, mənimlə o bir deyildi, ancaq Əli mənə dedi ki, Sabir onu da möhkəm döyüb. Bunu eşidəndə məəttəl qaldım, axı cığallıq elədi, köynəyindən tutub özümə sarı çəkib, sifətimə bir kəllə ilişdirib, sonra badalaq atıb, onu yıxıb yerdə döyüb. Və bu vaxt Kəmalə avtomatı götürüb cumub onun üstünə. Əli deyirdi ki, onda yaman qorxdum. Qorxub ki, Kəmalə birdən onu öldürər. Sabir özü də qorxub, o deqiqə əlini saxlayıb, dal-dalı çəkilib. Kəmalə isə avtomatı qışqıra-qışqıra ona uzadıb: “Ala, vur, öldür hamımızı, faşist köpəyöglü!”

Bunları özümə gələndən sonra Əli mənə danışdı. Kəmalə ağlaya-ağlaya sifətimə soyuq kompres qoyurdu. Özümə gəldim, elə ona görə hiss elədim ki, nə isə sifətim üşüyür. Ancaq bu kompreslərə baxmayaraq, sifətim yaman gündəydi. Əli eyneyimi gətirib yanıma qoydu. Şüşəsinin biri salamat idi, o biri isə xıncım-xıncım olmuşdu. Bütün bədənəm sızıldayırdı: xüsusən də sifətim. Heç əngimi tərpədə bilmirdim: əzələləri elə ağrıyırdı ki. Axı o mənə niyə belə döydü? Birin vuraydı, ikisin vuraydı! Bəs belə vəhşilik olar? Axı o məndən xeyli iridi, həm də sağlam. Deməli, kim kimdən güclüdürsə, o birisini döyməli idi? Onda bunun nə xeyri? Əgər mən

də ondan yaşayırım böyük olsaydım, onda baxardı halına! Neyləyim ki, sinifdə hamıdan balacayam? Hamı bunu bilir, ona görə də mənənən heç kim dalışmır. Sabir özü neçə dəfə deyib ki, mənənən işləri olmasın. Birçə dəfə dalışmışam, o da beşinci “A” sinifində oxuyan Alik Sxetski ilə. Bufətdə o mənə itələdi, mən də onu. Sonra o dedi: “Dərindən sonra qalarsan, dalışarıq”. Basketbol meydançasına getdik, dərindən sonra orda adam olmur, çantalarımızı yere qoyub başladığ dalışmağa. Dərhal ona iki yumruq vurdum, amma o, lal-dinməz dayanıb üzümə baxırdı. Mən də dayandım, soruşdum ki, nəyi gözləyir. O isə acıqlı-acıqlı dedi: “Mən sənənən necə dalışım, axı sən eynəklisən?” Və sifətində elə pörtlik vardı ki, heç nədən yazığa iki yumruq vurduğuma peşman oldum, axı demək olar ki, heç dava eləməyə başlamamışdıq. Dərhal eynəyi gözümə çıxarıb, dedim ki, o da mənə iki yumruq vursun, sonra kişi kimi dalışaq. O, razı olmadı, dedi, sadəcə olaraq mənə vurmaq istəmir. Hiss elədim ki, daha dalışmaq niyyətində deyil. Elə mən də həvədən düşmüşdüm. Bir müddət lal-dinməz üz-üzə dayandığ, sonra ondan soruşdum ki, on qepiyi varmı, ciblərini axtardı, tapdı. Və soruşdu ki, nəyimə lazımdı? Özümə otuz qepik vardı, onu götürüb bir yerdə kinoya getdik. İki biletdə alıb “Bextiyar centmenlər” filminə baxdıq. Çox yaxşı film idi. O vaxtdan Alikdən berk dostlaşdıq. Hətta bura gələndə, bizimlə olmadığna çox təəssüfləndim. Valideynləri ilə Kubana yay istirahətinə getmişdi.

Hələ də Alik Sxetskini düşünürdüm, birdən başım fırlandı, başladım öyüməyə. Dalbadal bir neçə dəfə. Adı qusmaq əvəzinə ağzımdan qara qusuntu tökülürdü. Ona görə ki, mədəm boşdu, axırıncı dəfə bir tike pendir yemişdim, sudan başqa nə gələcəkdi ki? Kəmaləyən Əli yaman qayğıkeş olmuşdular. Yanımda əyləşib tez-tez soruşurdular ki, bir şey lazımdır deyil mənə? Boynuma alım ki, onların bu qayğıkeşliyi yaman xoşuma gəlirdi.

Sabir isə hələ də mağaramı gəzir, çıxış yolu axtarırdı, ancaq mənə, o da artıq bundan əlini üzmüşdü, sadəcə olaraq bizə görə, özünü o yerə qoymurdu. Heç bizimlə danışırdı, ya özü istəmirdi, ya da qorxurdu ki, biz onu dindirməyək. Kəmaləyən Əli gecə keçənə qədər yanımdan çəkilmədi. Ümumiyyətlə, mənə elə gəlirdi ki, bu gün çox tez ötüşdü. Elə indicə səhər açılmışdı, bir də baxıram ki, hamı yatmağa hazırlaşır. Məəttəl qalmışdım buna.

Sabahı hamı gec oyandı. Mənsə hamıdan gec. Ayılmışam, heç cür yadıma sala bilmirəm hardayam, bu uşaqlar – Kəmalə, Əli, Sabir niyə başıma toplaşblar, niyə bunlar mənə belə ürkək-ürkək baxırlar? Heç ne başa düşmürəm! Hələ də bu andıra qalmış mağarada olduğum yadıma düşəndən sonra Sabir mənə dedi:

– Sən allah, bağışla meni. Dünənkinə görə. Çox xahiş eləyirəm, bağışla meni!

Kəmalə ona acıqlandı:

– Neyi bağışlasın? Bir gör yazığı nə hala salıbsan. Səndən iyrenc adam görməmişəm.

– Yaxşısı budu, çıx get, – bunu da ona Əli dedi. – İtil burdan, yoxsa əngini ezərəm.

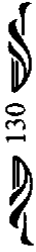
Sabir elə bil onları eşitmirdi, elə bir sözəndə tutmuşdu.

– Bağışla. Qelet eləmişəm, bağışla!

Bunların hamısı gülməli gəlirdi adama. Mənim bağışlamağım bunun neyinə lazımды? Birdən gördüm Sabir ağlayır. Heç ağladığını görməmişdim. Heç vaxt belə şey olmayıb. Amma indi oturub gözü-müzün qabağında, zar-zar ağlayır. Mənim də yaman qanım qaraldı, həтта yada salmaq belə istəmirəm, qanım o qədər qaraldı ki, başladım onu kiritməyə: yaxşı, bəsdə ağladın, ancaq gələn dəfə əlini qaldırmamış, yaxşı-yaxşı fikirləş! Başqa nə deyə bilərdim ki?

Əli isə tutduğunu buraxmırdı: rədd ol, yoxsa sənə üçün pis olacaq! Axırda Kəmalə də onu iyrenc tip adlandıranda durub getdi. Elə suyu süzülə-süzülə getdi ki, yazığım gəldi ona. O gedəndən sonra Əliynən Kəmalə uzun-uzadı onun qarasına danışdılar, lakin mənə ona acığım tamam soyumuşdu. Uşaqlara bunu demədim, desəydim, yəqin ki, mənə qəzəbləri tutacaqdı, ancaq mənə hirsim tamam soyumuşdu və niyəsinə özüm də bilmirdim!

Üçümüz də yanaşı uzanmışdıq, üçümüz də susurduq, nə isə süstləşmişdik, yəqin ki, acıdan idi. Sabir əlində qumbara gəlib dəyəndə ki, durub komendantın otağına keçək, heç başımızı da qaldırmadıq. O, başa saldı ki, çıxış yolundakı dəmir darvazanı partlatmaq istəyir. Yeriməyinə, yeriyyə bilirdim, amma sərxoş adam kimi, ayaqlarım bir-birinə dolayırdı. Yaxşı ki, Əliynən Kəmalə qolumdan tutmuşdular. Otağa giren kimi, Əli bizi saxladı və Sabirin yanına qayıtdı. Küsülü olsalar da, deyəsən Əli istəmirdi ki, Sabir qumbaranı tək partlatsın.

Biz Kəmaləynən otaqda oturub, nə olacağını gözləyirdik. Bura o qədər sakit idi ki, elə bilirdin bu otaq hansı bir idarəninse kabineti idi və bu dəqiqə müdir içəri girecəkdi. Qırmızı dəstəyin böyründəki yazıya bir də baxdım. Kitabçanı oxuyandan sonra bilirdim ki, “Tod” ölüm deməkdir. O söz kitabçada tez-tez təkrar olunurdu. Bir də “Erschie Ben” – güllələnmə sözü. Bu da yaxşı yadımda qalmışdı, çünki hər iki söz demək olar ki, hər səhifədə rast gəlmək olurdu.

Sonra güclü partlayış səsi eşidildi, otağın qapısı kip örtülüydü, partlayış olan kimi, zərbə açılıb divara dəydi. Şamların hamısı birdən söndü.

Əli bizə danışdı ki, Sabir qumbaranın dəstəyini özünə sarı çəkdi, yana burdu, qapının dibindəki çalaya qoydu, sonra ikimiz də dərhal qaçıb zirehli maşının dalında gizləndik. Ancaq partlayışın faydası olmadı, yalnız qapının üzü bir-iki yerəndə cızıldı.

Komendantın otağında hələ xeyli oturduq. Hərə bir söz deyirdi, hamısı da boş-boşuna, çünki artıq açıq-aydın bilirdik ki, işimiz çox pisdə. Yavaş-yavaş, özümüz də hiss etmədən, Sabirə danışmağa başladıq. Amma ta o bizim başımız deyildi. Sabirə küsülü olsa da, olmasaq da, onsuz da indən belə bizə başçı lazım deyildi.

Hamımız durub otaqdan çıxdıq.

Yaman acmışdıq. Heç kim bu barədə heç nə deməsə də, acıdan ölürdük. Bircə fikrimiz vardı, o da yemək. Ayrı heç nəyi düşünmək mümkün deyildi. Dördümüz də öz yerimizdə uzanıb ancaq onu fikirləşirdik. Yaxşı ki, bu kitabçanı tapmışam, yoxsa lap dəli olardım. Heç kəs dinib-ələmir, ətrafa elə bir sükut çöküb ki, elə bil bu dünyada bizdən başqa canlı adam qalmayıb. Bu skeletlər də bir yandan adamı əsəbiləşdirir. Təşəvvürümə gətirməyə çalışdım ki, bir vaxt onlar da sağ-salamat olublar, ancaq bir şey çıxmırdı.

Kitabçanı vərəqləyir, o vaxtların necə qərībə bir dövr olduğuna mat-məəttəl qalırdım. Demək olar ki, hər səhifə müdhiş hədə-qorxuyla doluydu, hər şeyin də bir cəzası vardı – o da ölüm! Oxuyanda adamı üşütmə tuturdu: “...güllələnmişlər”, “...ölüm cəzasına məhkum olmuşlar”. Yəqin ki, bunu rəngarənglik xətinə eləmişdilər: bir yerdə güllələnmə, o biri yerdə ölüm cəzası. “Tod”, ya da “Erschie Ben”. Bəlkə də ölüm cəzası dəyəndə güllələnmək yox, adam öldürməyin başqa üsulu – dar ağacından asmaq və ya boynunu vurdurmaq – nəzərdə tutulmuş. Özü də gör nəyə görə?! Fikir-

ləşəndə adam az qalır dəli olsun; kommunisti və ya döyüşünü gizlətməyə görə. Partizanlarla əlaqə saxlamağa görə. Almaniyaya getməkdən boyun qaçırmağa görə. Deməli, biri evində öz yaralı yoldaşını gizlədirmişse, onu güllələyirlərmiş. Bəs o gizlətməyib, neynəməliymiş? Gərək sataymış, hə? Doğrudanmı, bu kitabçanı tərtib edənlər başa düşmüşlərmiş ki, belə şeydən ötrü adam öldürmək olmaz? Axı bu kitabçanın hər səhifəsində insanın eləyə biləcəyi bütün yaxşılıqlar ölümle hədələndir. Deməli, yaxşılığa ölüm, hə?!..

Heç təsəvvür eləyə bilmirəm ki, ölüm nə olan şeydi. Bilməyinə bilirəm ki, hamı axır bir gün ölür, ancaq heç cür inana bilmirəm ki, bir gün mən də öləcəm. Hər şey olduğu kimi qalacaq, bir mən olmayacağam. Bunu gözümlün qabağına gətirməyə çalışıram – hər şey yaxşı alınır, birçə ölümü təsəvvür eləyə bilmirəm. İnanı bilmirəm, vəssalam. Bir də bu həyatda olmayacağım günü təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Çox qərribə işdi.

Kəmalə mənə sarı sürüdü, uşaq kimi başımı qucaqladı və soruşdu:

– Bərk ağrıyır?

Başımı buladım. Hələ də danışmağa çətinlik çəkirem, ağzımı açanda çənəm sancır.

– Hamımız öləcəyik burda, – Kəmalə dedi. – Və heç kəs heç vaxt bizi tapmayacaq. – Bu zaman onun sifəti tamam sərtləşdi, sanki qəti inanmışdı ki, bizi daha heç nə qurtara bilməz.

...Yuxudan ayılındı. Çünki Kəmalə saatını qurmamışdı. Yadından günorta da ola bilərdi. Onsuz da indi bunun əhəmiyyəti yox idi. Yerimizdən durmağa da ərinirdik. Yaxşı ki, aqlığımız tamam keçmişdi, heç yadı-mıza da düşmürdü. Amma yaman zəifləmişdik.

Kəmalə lap heydən düşmüşdü, gözləri açıq olsa da, başa düşmürdün ki, yatıb, yoxsa lal-dinməz uzanıb. Yaman yazığım gəldi. Bax, indi bildim ki, onu sevirəm. Əvvəl də ağıma gəlmişdi, ancaq indi buna qəti inandım. Kəmaləyə qədər çoxuna vurulmuşam. Elə ki, kinoya və ya teatra gedirdim, mütəlaq birinə vurulmalı idim. Amma bu sevgimin ömrü çox qısa olurdu: ancaq iki-üç gün davam edirdi. Bir dəfə hətta birçə gün çəkib. Kitabdakılara da tez-tez vurulurdum. Hamıdan çox kraliça Marqoynan madam Bonasye xoşuma

gəlirdi. Xəyalən onların yanında olmaq mənə ləzzət eləyirdi. Özü də xəyalə dalanda özümü üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Xəyalən də olsa, heç vaxt: “Mən gedib o gözəli xilas eləyirəm” – demirəm, nədənsə! “O gedir o gözəli xilas eləyir” – deyirəm. Ayrı cür, nə qədər eləyirəm, bacarmıram. Xəyalə dalanda özüm bəzəndə həmişə üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Yəqin buna bışmış toyuğun da gülməyi tutar, ancaq nə gizlədim, bir dəfə hətta ifritəyə də vurulmuşdum. Canım haqqı, düz deyirəm. Vurulmuşdum, vəssalam.

Yalnız bu gün başa düşdüm ki, bunların hamısı boş şey imiş. Kəmaləni sevdiyim qədər heç kəsi sevməmişəm. Hələ istədim özüne də deyəm. Deyəcəkdəm də, nədənsə indi nə Əliden utanırdım, nə də Sabirdən. Birdən çox sevdiyim bir şey yadıma düşdü və onu Kəmaləyə söylədim. O da axıracan qulaq asdı, amma bir söz demədi. Soruşdum ki, xoşuna gəlmədi, o dedi ki, “niyə, pis deyil, seirdi də”. Bu da mənim yaman xətrime deydi, “xoşuma gəlmir” desəydi bundan yaxşıydı. Bir də ki, nə dəxli var, bu şeyir, hökmən hamının xoşuna gəlməməlidir ki! Ancaq nə isə, mən elə bildim Kəmalənin xoşuna gələcək.

Afərin Sabirə, vallah! Bizdən az zəifləməmişdi, amma yenə o, ələ ayaq eləyirdi. Xahiş elədi ki, durub bir yerdə daldalanaq, çünki bir də o andıra qalmış demir darvazanı parlatmaq istəyir. Bu dəfə qum-baranı çox eləyəcək. Yenə də komendantın kabinetinə yolladıq, bu dəfə yol bizə yaman uzun gəldi. Ora çatanda nəfəsimiz kəsilmişdi. Elə bil sıldırım qayaya dırmaşmışdıq. Əli yenə də Sabirəni getmək istədi, elə durmaq istəyirdi ki, birdən günahkar adam kimi gülmə-sündü və yerə çökdü. Başa düşdük ki, tay gücü qalmayıb.

Bu partlayışın da səsi elə əvvəlki kimi çıxdı. Sonra bildik ki, altı qumbaradan biri partlayıb. Yəqin o biriləri xarab imiş. Yenə də xeyri olmadı. Xeyir nədi, əksinə, həm də zərər çəkdik.

Sifə heç nə başa düşmədik. Kabinetdə oturma Sabiri gözleyirdik. Nə qədər vaxt keçdi, bilmirəm, o hələ də gəlib çıxmamışdı. Deyən, hamımız mürgülemişdik. Bir də ayıldım ki, Sabir hələ də yoxdu, tez otaqdan bayıra çıxdım. Kəmaləynən Əli də dalımcı. Sabir gözə deyirdi. Ancaq onda başa düşdük ki, nə isə bədbəxt hadisə olub.

O, zirehli avtomobilin dalında uzanmışdı, qan içindəydi. Sifə elə bildim ölüb, ancaq əlimizi vuranda bərk zarıdı. Qumbara qəlpəsi dirseyindən azca yuxarıda əlini qoparmışdı. Əli qanı görəndə kimi

səndirlədi, yərə çökdü. Kəmaləni əsməcə tutdu, dişi-dişinə deydi. Əyilib yaraya baxdım, mənə elə gəlirdi ki, çox dərinli, bəlkə də lap sümüyə çatıb. Köynəyimi çıxardım, ondan bir şırım cırıb Sabirin qolunu yarıdan bir az yuxarı bərk-bərk bağladım. Hardasa oxumuşdum ki, bu yolla qanı dayandıрмаq olar. Bağlamağına bağlamışdım, amma gördüm ki, heç kəsə oxşamır. Birdən ağıma gəlirdi ki, yəqin gücüm çatmayıb, bərk kəsə bilməmişəm. Yaxşı ki, Kəmalə kömək elədi. Hələ də əlləri əsir, dişləri şaqıldayırdı, ancaq əferin ona, yaman dadıma çatdı. Qan dayandı və biz yaramı sarıdıq. Amma özümüz də yaxşı bilirdik ki, kirli köynək cırığınan bağladığımız bu sarğının elə bir faydası olmayacaq. Bəlkə də əksinə, ziyan elədi.

Özümü də zirehli avtomobilin yanında yer saldım. Pul bağlı-larını ora daşımağa azı bir saat vaxt sərf elədik. Daşıyıb qurtarandan sonra tamam eldən düşdük. Sabir sifə sakit idi, birdən sayıqlamağa başladı. Bir-bir adlarımızı çəkirdi, hamıdan da çox mənim. Bir də tez-tez anasını çağırırdı. Özünə gələndən sonra isə elə hey su istədi. Növbə ilə ona su daşıdıq. Daha skeletlərdən qorxmurdum, su götürməyə gələndə əvvəlki kimi, dolayı yolla yox, düz onların böyründən keçib gedirdim. Özüm bilirdim ki, o vaxt mənə elə gəlmiş, amma hər dəfə onların yanından keçəndə özümə baxıb güldürdülər. O gecə yuxuma da girdilər, elə yərə uzanan kimi. Bir də o danışıq kitabçası, içindəki müdhiş hədə-qorxuların bir yerdə. Gördüm elə hey oxuyuram, heç cür ondan əl çəkə bilmirəm. Yuxuda da təəccüb eləyirdim ki, niyə bu kitabçada hər şeyə görə, adama ölüm düşürmüş... Özünü də yaxşı şeylərə görə.

Sonra ölməyə başladıq. İndi öz ölümümü də təsəvvürümə gətirə bilirdim. Hər şey necə var elə qalacaq, bircə mən olmayacağam. Birdən-birə bu necə alındı, birdən-birə necə dəyişdim, özüm də baş açmıram, ancaq bir onu deqiq bilirdim ki, mən də ölə bilərəm. Uzanlı fikir məni götürmüşdü. Elə şeylər fikrimdən çıxırdı ki, əvvəllər heç eynimə də gəlməzdi. Axı əvvəllər ölüm bərədə heç düşünməmişdim. Niyə də düşünəydim? Tanıdığım adamlardan tək bircəciyi, Nailə adlı bir qız ölüb. Bizim küçədə yaşayırdı. Maşın vurmuşdu. Dəfninə bütün küçə yığılmışdı. Uşaqların hamısına əkilil payladılar. Biz onları addım-addım tabutun dəlincə aparmalıydıq. Ancaq bizi qəbiristanlığa buraxmadılar. Nərimanov prospektinə çatanda evə qayıtdılar. Yəqin hamı ağlaşırdı, ona görə də böyük

istəmirdilər ki, uşaqlar bunu görsünlər. Nailənin anası özünü öldürdü, amma atası ağlamırdı. Tabutun dəlincə birinci o gedirdi. Qonşulardan ikisi qoluna girmişdi. Atası aralıq soruşurdu: "Necə olub axı bu? Bu nəydi başımıza gəldi?" Ancaq heç kim ona cavab vermirdi. Mən də öz-özümə fikirləşirdim: "Doğrudanmı bir də Nailəni görməyəcəyik?" Belə şey olar görə? Hələ onda, dəfn günü, bir gün öləcəyimi təsəvvürümdə canlandıрмаğa çalışmışdım, amma heç nə alınmamışdı. Elə bil başım xarab olurdu, daha doğrusu, öləcəyimi və bir də bu dünyada mən adda adam olmayacağımı təsəvvürümə götürməyə başlayan kimi, işləmirdi, dayanırdı. Hətta bu qədər sadə bir şeyi bacarmadığıma görə, özümə acıgım da tuturdu. Əvvəlcə, hər şey yaxşı alınırdı, lap dəfinimi də, ağlaya-ağlaya qəbiristanlığa yollanan adamları da gözümün qabağına gətirə bilirdim, amma elə ki, tamam yox olacağımı, nə eşidə, nə də görə biləcəyimi təsəvvürümə gətirmək istəyəndə hər şey pozulurdu. Nə qədər eləyirdim bir şey çıxmırdı. Amma indi hiss eləyirəm ki, belə şey ola bilər. Heç bu bərədə düşünmək fikrində də deyildim, amma hiss elədim.

Hamımız dinməzce uzanmışdıq, bircə Sabir zaryırdı. Ayıq olanda o da dinmirdi, ancaq gözüne yuxu gələndə kimi başlayırdı zarımağa. Qolu yaman şişmişdi, elə bil üfürüb doldurmuşdular. Qızdırmadan od tutub yanır, qıpqırmızı qızarmışdı. Yarasını sarı-mışdıq. Amma bunun xeyri az idi, get-gedə qaralırdı. Başa düşdük ki, dava-dərmansız hökmən hovlayacaq.

Uzanıb fikirləşirdim ki, bu andıra qalmış yarığa girməsəydik, heç bu belaya da düşməzdik. İndi hamımız Bakıdaydıq, bəlkə də məktəbə gedirdik. Məktəbi, evimizi bu qədər şirin-şirin xatırladıqma özüm də təəccüb qaldım. Əvvəllər heç oralarda elə bir şirinlik duymamışdım. Hər şeydən çox anamla atam yadıma düşürdü, cür-becür hadisələri, özü də əlamətlər yox, ən adi hadisələri xatırlayırdım, məsələn, bir dəfə məktəbdən gələndə anam pilləkəndə dayanıb gülümsünə-gülümsünə məni gözələyir və ya axşam oturub televizora baxıram, anam atama nə isə deyir, heç nə dediyini də bilmirəm, amma heç demə, hamının bir yerdə olmağı çox yaxşı şeymiş, hətta toy-bayram olmasa da. Bütün bunları xatırlayanda qəhər məni boğdu və yenə kitabçanı götürüb vərəqləməyə başladım.

Bu kitabçada bir şey məni yaman narahat edirdi, amma nə? Heç cür anlaya bilmirdim. Soruşsalar, sətirbəsətir əzbər deyirdim. Nəyə

belkə də ona görə, dərhal başa düşə bilmədim ki, Kəmalə ağlaya-ağlaya meni qucağından buraxmırdı. Qorxudan gözləri hədəqəsin-dən çıxmışdı və mən birdən dedim:

– Sən qorxub-ələmə, Kəmalə, onsuz da burdan çıxacağıq, – bir yandan bunu dediyimə görə, özümdən xoşum gəldi, çünki o yaman sevindi buna, vallah, düz sözümdü, elə indicə qorxudan gözləri bə-rələ qalmışdı, elə bil onu vuracaqdılar, amma mən bu sözləri deyən-dən sonra gördüm ki, rengi açıldı, gözləri güldü.

O saat mənə inandı və dedi:

– Doğrudan? Sən heç sifə belə demirdin? Demirdin ki, çıx-a bilərlik! – Elə baxırdı ki, elə bil hər şey menden asılmış, o biri yan-dan da Kəmaləni bu cür havayı yerə aldatdığıma bərk peşman oldum.

Ən təəcüblüsü də buydu ki, Əli də mənə inanmışdı. O da sevinçək menden soruşdu:

– Deyəsən, bir şey fikirləşib tapmısan? – Və onun da gözləri güldü. Kəmalənin kimi. Artıq iş-ışdən keçmişdi. Heç nə ələyə bilməzdim, ona görə dedim ki, hə, tapmağına tapmamışam, amma görək ətraflı götür-qoy ələyəm.

Sonra bizi yuxu apardı. Sabir yarananan gündən bəri son üç günü elə hey yatmışıq, aylanda da bir-iki saatlığa ayılır, sonra bir də yatırıdığımız.

Bu andıra qalmış kitabça yuxuda da məndən əl çəkmirdi. Elə bil beynimə həkk olub! Yatanda da, duranda da, elə hey onu fikirləşirəm, nə isə var onda, yaxamı rahat buraxmır, amma nədi? – heç cür anlaya bilmirəm. Sətirbəsətir gözümlün qabağından çəkilir. Ən qərribəsi də budu ki, tək rusca yazılanları yox, almanca yazılanları da. Almanca bir kəlmə də bilmirəm, amma sözlər, xüsusən də “Tod” və “Erschie Ben” gözümlün qabağından getmir. Yəqin ona görə ki, o kitabçada bu sözlərə tez-tez rast gəlirdim. Artıq mənə görə müəyyən ələmişdim ki, onlar “asmaq”, “güllələmək”, “öldürmək” deməkdi.

Hələ yuxudan ayılmamışdım, birdən qışqırıq səsi eşitdim. Ayı-landa gördüm qışqıran Sabirdi. O yerindən dik atılıb, nə isə qışqı-rırdı, amma anısdıra bilmirdim. Gözlərini bərəldə-bərəldə adama baxsa da xeyri yox idi, heç birimizi tanıya bilmirdi. Ayaq üstə dayanıb xırıldaya-xırıldaya nə isə qışqırırdı. Bir sözünü də anlamaq olmurdu. Bu da bir cür sayıqlamaydı. Üçlükdə onu birtəhər yerə uzatdıq. Bütün bədəni od tutub yanırdı, hətta dodaqları da qaralmış,

görə adama ölüm cəzası, lap istəsən nəyə görə dar ağacından asılma, nəyə görə güllələnmə düşüynünü dəqiq deyə bilərdim. Özüm də duymuşdum ki, o vaxtlar əgər insan ancaq özünə yaxşılıq ələ-yirmişsə, deyək ki, biri kommunist və ya qızıl əsgər olduğu üçün almanlardan gizlənmişsə, onu güllələyirlərmiş, yox əgər başqasına yaxşılıq ələyirmişsə, yeni yaralı öz evində gizlədirmişsə və ya partizanlara kömək edirmişsə, asırlarmış. Bunları oxuyanda belə adamın canına üşütmə düşür. Neçə dəfə oxusam da heç cür öyrəşə bilmirdim. Hər dəfə bu hədə-qorxudan yaman vahiməyə düşür-düm. Və bir də hiss ələyirdim ki, bu kitabçayla bağlı nə isə mühüm bir şey olmalıdı, ancaq onun nə olduğunu heç cür dərk edə bilmir-dim. Yalnız hiss ələyirdim.

Əli durub su götürməyə getdi. Addımlarını çox ləng atır, sərxoş adam kimi ayaqları bir-birinə dolayırdı. Hamımıza flyaqada su götürdi. Əvvəlcə verdik Sabir doyunca içdi, sonra Kəmalə bir-iki qurtum aldı. Mən də içdim, o saat da qarnım sancdı, amma artıq buna öyrəşmişəm, bir qurtum içən kimi, adamın qarnı ağrımağa baş-layırdı. Ona görə də çalışırıdım mümkün qədər gec-gec, lap dözə bilməyəndə içək. Əli yanımda oturmuşdu, sifəti ağappaq ağarmışdı. Birdən menden soruşdu:

– Biz də bu skeletlər kimi, burda qalacağımı? – O başı ilə ske-letləri göstərdi.

Kəmalə bunu eşidən kimi hönkürdü. Başını çiyinəmə qoyub ağladı, guya mənəm ona bir köməyim-zadəm deyə bilərdi.

Mənə isə hər şey ovcumun içi kimi aydın idi. Bu skeletlər kimi, biz də həmişəlik burda qalıb çürüyəcəyik. Heç kim bir vaxt bizim burda olduğumuzdan xəbər tutmayacaq. Lap min il keçsə də heç kim bilməyəcək ki, biz burda tamam havayı yerə ölmüşük. Və bunlar kimi, biz də skeletə dönəcəyik. Ancaq bir şey var ki, biz bura təsadüfən düşmüşük, amma onlar özləri girib, özü də sağ-salamət çıxıb gedə bildikləri halda, özləri bir-birini qırırlar. Bir də ki, bu cür kitabça çıxardan adamlardan bundan artıq nə gözləyəsən?! Belkə də hər şeyə görə, adam öldürməyi elə bunlardan biri uydurub. Sifə başqalarını öldürüblər, sonra da növbə özlərinə çatıb.

Bu fikirlər meni rahat buraxmırdı. Bu fikirlər, bir də nə isə başqa şey. Məndə bəzən belə hallar olur ki, bir də görürsən fikir məni aparıb, amma nə fikirdi, başa düşə bilmirəm. Amma onda

çat-çat olmuşdu. Ona su verdim, sonra bir qəder də mızıldadı və nəhayət, yuxuya getdi.

Burdan beləsinə pis xatırlayıram. Nə qəder vaxt keçdiyi də yadımda qalmayıb. Ayıldım, baxdım ki, hamı uzanıb, ən uzaqdakı şamdan savayı hamısı sönüb, o da qurtarhaqırtardadır, görünür, çoxdan beri heç birimiz oyanmamışq və ona görə də şamları təzələyən olmayıb.

Durub şam dalınca getdim. Mən uzandığım yerden çox da uzaq deyildi, ancaq gördüm ki, onlara çatanacan mənimki mənə deyəcək. Yolda üç dəfə dayanıb nəfəsimi dərdim, oturmağa qorxurdum, qorxurdum ki, otursam qalxa bilməyəm.

Şamı alışırdım, ancaq onu yerə qoyub o birilərini yandırmaq əvəzinə durduğum yerdə fikrə getdim. Əlimdə yanar şam oradaca xeyli dayanmalı oldum, çünki fikrimi güclə bir yerə yığa bilirdim. Güclə, yavaş-yavaş və birdən hər şey dağılırdı, təzədən başlayırdım. Bir də ona görə çətin idi ki, “Tod” sözü yaman mane olurdu mənə. Gözümün qabağından getmirdi ki, getmirdi. Bir xeyli beləcə durandan sonra yerimden tərpəndim.

Amma uşaqlar yatan yerə sarı yox, tamam əks tərəfə. Beynimə səs düşmüşdü: “Tod” sözü hələ də yaxamdan əl çəkmirdi, amma yenə də fikrimi bir yerə cəmləşdirməyə çalışırdım.

Yəqin ki, çox ləng olmuşdım, çünki komendantın otağına keçmək üçün dəhlizə girendə gördüm əlimdəki şamın yarısı gedib və ağıma gəldi ki, bəlkə geri qayıtmağa çatmadı, ancaq bu fikir bircə anlığa yadıma gəldi və o andaca yadımdan çıxdı, çünki həmin vaxt var gücümü toplayıb ancaq və ancaq bircə şey barədə fikirləşirdim.

Komendantın otağında hər şey əvvəlki kimi idi. Axırcı dəfə çıxanda necə idisə, elə də qalmışdı. Əlbəttə, heç nə dəyişməmişdi və deyışə də bilməzdi, amma hər halda mən bura gəlmişdim.

Bütün kabinet bir də diqqətlə gözəndən keçirdim, təzə heç nə tapmadım. Keçən dəfəki kimi Hitler portretindən mənə baxırdı. Çox məhriban gözləri vardı, bığları da bizim qonşu Məmməd dayının bıığına oxşayırdı. Onun da burnu bu cür uzun idi. Əgər qabaqcadan bilməsəydim ki, bu portret Hitlerindi, heç ağıma da gəlməzdi ki, bu adam bütün bu müdhiş skeletlərə – adamları kiçicik bir yaxşılıq eləməyin üstündə güllələyən və asan bu sabiq insanlara komandanlıq eləyib. Mühəribə haqqında çox kitab oxumuşam, çox da kinoya baxmışam, ancaq mənə həmişə elə gəlib ki, bu mühəribə çoxdan

olub, əlbəttə, nə Şah İsmayılın, nə də Kventin Dorvardın vaxtında, mənə o qəder küt bilməyin. O mənada çoxdan olub ki, mən bu mühəribədən danışan kitablara da, kinolara da çox maraqlı bir şey kimi yanaşmışam. Ağıma da gəlməyib ki, bu qəder qorxunc şey imiş. Və istər kitabda oxuyum və istər kinoda görüm, həmişə faşistlərə olan nifrətim nə Teaton cəngavərlərinə, nə kardinalın qvardiyaçılarına, nə də Şah Qacarın sərbazlarına olan nifrətimdən çox olmayıb. Axı bunların heç biriyinə mən heç bir təmasda olmamışam. Burda isə lap yaxından hiss elədim ki, necə dəhşətli adamlarmış və necə qorxunc bir dövr olub. İndi Hitlerin sifətinə də baxanda mənə vahimə basırdı. Daha mənim üçün o sifətin bu skelet kəllələrinin heç bir fərqi yox idi. Gözlərimi Hitlerin portretinə zilləyib durmuşdum, heç cür aralana bilmirdim. Ona görə ki, çətinliyənin fikirləşirdim. Sonra yadıma düşdü ki, mən bura başqa şey üçün gəlmişəm və portretlə üzbeüz divara sarı yollandım.

Burda da hər şey əvvəl necə vardı, elə də qalmışdı. Şüşə qutunun üst tərəfində yenə həmin o anlaşılmaz yazıydı durmuşdu, ancaq indi bu yazıda bir şey mənə aydın idi – “Tod”. Gör ha, burda da adamı ölümlə hədələyirmiş!

Yazı stoluna yaxınlaşıb, ağır mərmər külqabını əlimə götürdüm. Bu dəfə o mənə lap ağır gəldi. Əslində yəqin xeyli yüngül olardı, ancaq onda mənə elə gəldi ki, qantel kimi, azı səkkiz kilo olar.

O külqabını götürüb qapayıcıyı örtən şüşə qutuya çırpdım, o cingiltiyiylə sınıb yerə töküldü. Sonra stulu ayağımın altına qoyub, əlimi qırmızı dəstəyə uzatdım. Ölümdən xəbər verən anlaşılmaz yazı da elə bu dəstəyin üstündəydi.

İndi bildim ki, bu, qapayıcı deyilmiş, çünki nə altundan, nə yuxarisından heç bir elektrik xətti çıxmırdı. Dəstəyi də demirdəndi və özü də, deyəsən, yaman ağır idi. Onu özümə sarı çəkməmişdən qabaq fikirləşdim ki, nəhaq uşaqlara demədim, gərək onlar da burda olaydılar. Hətta istədim gedib onları çağırıdım, amma nə fikirləşdimse, getmədim. Sonra hər şey yadımdan çıxdı, çünki dəstək heç cür sözümlə qulaq asmırdı, çünki nə qəder güc eləsəm də, yerindən tərpənmirdi. Ayrı elac yox idi, stulu ayağımla itələyib, dəstəkdən asılı qaldım. O saat da barmaqlarım boşalmağa başladı, deyəsən mənə saxlamağa gücü çatmırdı. Nə qəder sıxsam da, xeyri yox idi, bu dəqiqə əllərim dəstəkdən buraxılacaqdı. Bax, elə onda dəstək

yerindən tərpendi, üzüsağı geldi. Yere dəyhadəydə boğuc partlayış səsi eşitdim, elə bil qayanın lap özəyində ildırım çaxdı.

Bir müddət oturduğum yerden dura bilmədim, sonra əlimdə şam birtəhər ayağa qalxıb dehlizə çıxdım. İndi heç yeriyyə bilmirdim, tez-tez ayaq saxlayıb nəfəsimi dərmək üçün divara söykənirdim.

Dehlizdən çıxanda əvvəlcə gözlerimə inanmadım – mağara təmiz işıqlanmışdı. İşıq bura demir darvazanın durduğu yerden, nəheng bir döndübucaqlı dəşikdən düşürdü.

Onları gücnən durğuzdum. Kəmaləynən Əlini deyirəm. Heç oyanmaq istəmirdilər. Hətta oyanandan sonra da, nə dediyimi başa düşmürdülər, birtəhər başa saldım.

Sabiri də durğuzduq. Qoluna girib apardıq. Ayaqları işləsə də, heç nə dərk eləmirdi, çünki huşunu itirmişdi.

Darvaza yerə aşmışdı, bayır tərəfə. Mağaradan çıxıb ağac-uğac, kol-kos basmış bir dərəyə düşdük. Amma ən sifdə gördüyüm şey mavi səma oldu, bir də havanın, yarpaqların ətrini ciyərlərimə çəkdim və bundan sonra başım elə pis gicəlləndi ki, az qaldı yıxılam.

Kol-kosların arasıyla yavaş-yavaş irəli getdik. Bir-iki dəfə yıxıldım. Hər dəfə də yıxılarda heç durmağımız gəlmirdi. Xüsusən də Əli axırıncı dəfə yıxılarda dedi ki, yerindən duran deyil. Deyən kimi də yuxuladı. Onda fikirləşdim ki, bizim birəcə çıxış yolumuz var. Kəmaləynən mən gücümüz çatanacan irəli gedək, adam tapaq, Əliynən Sabirə köməyə göndərək. Ancaq Kəmalə də getməkdən boyun qaçırdı, dedi ki, qüvvəm, gücüm qalmayıb. Dili də heç söz tutmurdu, gücnən danışdı. Özüm tək getməli oldum. Ona dedim ki, qorxmasın, gedib adam göndərəcəm, amma o, mən deyəni artıq eşitmirdi. Yola düşdüm, özüm də bilmirdim hara gedirəm, necə gedirəm. Ağac gövdələrindən, ağac budaqlarından savayı heç nə görmürdüm. Sonra açıqlığa çıxdım. Heç də, bu dərə geniş şose yoluna çıxırmış. Gəlib yolun qırağında oturdum, maşın gözləməyə başladım. Gözlədim, gözlədim, amma şose hələ də boş idi. Bir də gördüm ki, yanımda beş-altı maşın dayanıb, adamlar başına yığılıb, hamısı da qorxa-qorxa mənə baxırdı. O yadımdadır ki, biri soruşdu: “Ay oğlan, sənə nə olub? Necə gəlib çıxımsan buralara?” Mən də dərəni göstərib dedim ki, uşaqlar orda ölürlər. Bundan sonra nə bir şey gördüm, nə də bir şey eşitdim.

Gözümü açanda özümü işıqlı bir otaqda gördüm və gözümə dəyən birinci adam anam oldu. Atam da ordaydı. Ancaq anamı sifdə

gördüm. Çarpayımın böyründə oturub, gözünü mənə zilləmişdi və deqiq deyə bilərəm ki, ömrümdə heç kim mənə belə baxmayıb. Sən də, bura xəstəxanaymış. Bunu mənə sonra dedilər, ilk günlər nə özümə danışmağa icazə verirdilər, nə də mənə bir şey danışdırlar. Heç o biri uşaqların da bu xəstəxanada olduqlarını deməmişdilər. Hamısını sonra danışdılar, dedilər ki, mən hamdan gec özümə gəlmişəm. Yəqin ona görə ki, mən ən balacasıyam və bədəncə hamısından zəifəm. Onda yeməkdən başqa heç nə yadıma düşmürdü. Elə acmışdım ki, balışı çeynəməyə hazır idim. Ancaq ilk günlər şirədən, bir az kəsmik və dumduzu bulyondan savayı nə qəder eləsəm də heç bir şey vermirdilər. Yalnız beşinci gün bir tikə paxtə verdilər. Bundan dadlı şey yeməmişdim!

On gün sonra görüşdük – Əli, Kəmalə, bir də mən. Sabiri soruşdum, mənə danışdılar ki, Sabirin halı çox xarab imiş, hətta sifdə elə biliblər ki, daha yaşamaz. Heç də, onda qanqrena başlaybmış, hətta qolunu kəsmək istəyiblər ancaq son iki gündə həkimlər bundan qəti vaz keçiblər. Onun palatasına getmək istədik, buraxmadılar, dedilər ki, bu gün gəzdiniziz bəddi. Dehlizdə cəmi-cümletanı on-on beş deqiqə olmuşduq, amma palataya qaydanda yaman yorulmuşdum, ayaqlarım sözüme baxmırdı. Kəmaləynən Əli özlərini məndən daha gümrəh hiss eləyirdilər.

Yuxudan ayılında çarpayımın böyründə iki nəfər oturmuşdu, biri mayordu. İkisi də jurnalist idi. Biri hərbi qəzetdən, biri şəhər qəzetindən gəlmişdi. Mənə dedilər ki, yaman qoçaqlıq eləmişik və bizə mükafat verəcəklər. Mənə isə, bir başçı, komandir kimi orden, ya da medal düşür. Elə bildim, nə isə qarışıq salıblar və sonra heç bir anlaşılmazlıq yaranmasın deyə onlara dedim ki, mən başçı deyiləm və heç vaxt da olmamışam. Bir-birlərinin üzlərinə baxdılar və birdən hərbiçi mənə elə bir söz dedi ki, tamam mat qaldım. Sən də, bunu onlara uşaqlar deyiblər, özü də hər üçü – Əli də, Kəmalə də, Sabir də – bir ağızdan. Deyiblər ki, onların arasında başçı, komandir mən olmuşam. Ömrümdə inanmamam ya Əli, ya da Sabir mənə, hələ başçı olmaq cəhənnəm, heç olmasa özlərinə tay hesab eləsinlər, axı ikisinin də həmişə məndən zəhləsi gedib. Ən qəribəsi də buydu ki, o deqiqə olmasa da, mayor deyənə inandım. İnandım ki, zərəfat eləmir.

Onlar mənə bir neçə sual verdilər. Sonra mayor soruşdu ki, almanca bilməyəcəkməy, fəvqəladə partlayış cihazını işə salmaq

hardan ağluma gəlib. Axı ona görə biz azadlığa çıxma bilmişik. O, şüşə qutunun üstündəki yazını tərcümə elədi: ora yazılıbmış ki, kome-dantin yazılı göstərişi olmadan fəvqəladə partlayış cihazı işə salan yerində ölümlə cəzalandırılır! Bu cihaz partlayış vasitəsi ilə avtomatik çıxış yolunu uzun müddətə sıradan çıxarmış, yəqin elə ona görə də fəvqəladə adlanmış və onu işə salmaq bu cür ciddi qadağan olunmuş. Bir sözlə, ən müstəsna hal üçün nəzərdə tutulmuş. Fikirleşdim ki, bu müstəsna hal nəhayət ki, baş verdi!

Mayor işə məni gözleyirdi. Gözleyirdi görsün ona nə cavab verəcəm. Hətta qələm-kağızını da elində hazır tutmuşdu. Dedim, ağluma gəldi, vəssalam! Başqa nə deyə bilərdim? Ancaq mayor əl çəkmirdi, min cür sual verir, çıxış yolundan tamam uzaq olan bu cihazı birdən-birə niyə işə saldığını öyrənmək istəyirdi. Yaxşı ki, elə bu vaxt yoxlama başladı, baş həkim içəri girdi. Və onlardan bayıra çıxmağı xahiş elədi. Onlar dərhal mənimlə gülərlə görüşdülər və bir də gələcəyik, deyib getdilər.

Onlar gedəndən sonra fikirleşdim ki, onsuz da gec-tez mən bu suala cavab verməliyəm. Yoxsa bu mayor menden əl çəkən deyil. Belkə də dərhal cavab vermədiyimə görə, menden incidi. Buna dərhal cavab vermək olar? Bundan ötrü gərək hər şeyi başdan-ayağa danışasan; o bir-birini qıran esecik skeletlərdən tutmuş bütün yaxşıqlara ölüm vəd eləyən danışıq kitabçasına kimi. Danışasan ki, gərək əvvəlcə bu yaxşıqları eləyən adamlar haqqında uzun-uzadı düşüneydin, axı onlar ölümü gözələrinin qabağına ala-ala bu yaxşıqları eləmişdilər... və daha nələr, nələr barədə... Beynimdə hər şeyi ölçüb-biçirdim ki, gələn dəfə mayora bunları necə izah eləyim, ona necə başa salım. Birdən ağluma gəldi ki, əgər faşist ölüm vəd eləyirsə, deməli, hökmən nə işə yaxşı şeyə görə vəd eləyir... Bu barədə hələ çox fikirleşəcədim, ancaq birdən anamla atam içəri girdi və başladım onlar haqqında fikirleşməyə.

Həm onlarla danışır, həm də düşünürdüm ki, bu dünyada mənə bunlardan əziz adam yoxdur.

Onlar mənə zəlzələdən söhbət açdılar. Heç demə, mən onda səhv eləməmişəm, -- yeraltı təkan həm gündüz olub, həm gecə. Həm bizim qəsəbədə, həm qonşu qəsəbədə bir neçə ev uçub, xoşbəxtlikdən ölüm-itiim olmayıb. Əvvəllər heç belə şey başma gəlməyib: onlar yanımda ola-ola ancaq onları fikirleşirəm.

YAZILMAYAN MƏKTUBLAR

Birinci fəsil

Hamı susurdu. Bəs nə eləsinlər? Əməlli-başlı dincəlmək üçün insana ancaq sakitlik lazımdır. Ara qapısının o üzündən gələn uğultu – kondisionerin hərden xışlitya, mışlitya, bəzən də az qala marçlitya dönen sesi olmasaydı, mən deyərdim ki, bizim dincəldiyimiz bu otaqda “qu” deyəndə qulaq batırdı.

Mən də susurdum, amma anlaşılmaz bir duyğu ilə hiss eləyirdim ki, damarlarımdan axan qanım da yavaş-yavaş uyumağa başlayır: kondisionerin az qala marçlitya dönen uğultusu arabir fitqarışq zəhlətökən xorultuya çevrildikcə, mən bunu açıq-aşkar hiss eləyirdim.

Uşaqlar bir-birinə sarı boylandılar, amma heç kəs yerindən tərpənmək fikrində deyildi. Axı niyə də tərpənməli idilər – hərə istədiyi yerdə yatıb dincələ bilərdi. Yatıb dincələn orkestrin rəhbəri idisə, özü də, “Yekəpər” ləqəbini royalda çalmağı bacarmadığına görə “qazanmışdısı”, demək, onun heç bir haqqını, burda yatıb dincəlmək haqqını elindən almaq olmazdı.

Qeribədir, harada olursa olsun, birçə anda gözüne yuxu gedir. Bir dəfə Seymurun eskalatorda yatdığıni öz gözümlə görmüşəm. Özü də, axıra çatmağa ikicə pillə qalmış yuxudan oyandı...

Mən kiminsə ayaqlarının üstündən adlayıb Seymura yaxınlaşdım. Başını kreslonun söykənəcəyinə dayayıb, daha doğrusu, az qala söykənəcəkdən aşırıb yatmışdı. Qalstuku üzünəşığı sallanmışdı, taybatay açılmış ağzı və nəhəng xirtəyi uzaqdan gözə deyirdi. Xorultu idimi, mələrti, zingilti idimi – baş açmaq olmur; hər nə idisə, mən ona yaxınlaşıb əlimi çiyinə qoyan kimi əcaib səslər birdən-birə kəsildi.

– Bu gün uşaqlara nə olmuşdu belə? – deyə mehriban-mehriban soruşuram. – Bıy, bağışla, deyəsən yatırdın.

O, qızarmış gözələrini mənə zillədi.

– Deyəsən, xoruldayırdım, eləmi? – səsində bir nigaranlıq, narahatlıq vardı.

– Sən? Şişırtmə görək! – Adil kresloya söykənəckli halda cavab verdi. – Şişırtmə, qadası! Bir balerina tanıyırdım, ona elə gəlirdi yatanda xoruldayır, həkimə yalvarıb-yaxarırdı ki, qlandasını kəsinlər. O qəder utancaq idi, demək olar, heç yatmırdı...

– Necə yatmırdı?

Hə, yaman yerdə axşamladıq, demək, Seymurun yuxusu tamam-kamal dağıldı. Məqam düşən kimi mezlənməsə, atmaca atmasa, bağı çatlayar. Ax, nə yaman yumor dağarcığıdı! Deyirəm, imkanım olmaydı, onun yumorunu xüsusi sistemlərə doldurub aparaydım şəherdən uzaqlara – bağların, bostanların məhsuldarlığını artırmağa.

– Sən nə istəyirdin? – bunu məndən soruşur.

– Deyirəm, bu gün uşaqlara nə olmuşdu belə? Elə sən də bir o qədər yaxşı çalmırdın.

Düz deyirdim, çalğımız alınmırdı. Heç cür yadıma sala bilmirəm ki, biz sonuncu dəfə harda, nə zaman bu kökə düşmüşdük. Səhnədə doqquz adam yan-yana əyləşmişdi, bütün qüvvələrini işə salmışdılar, amma... nə olsun, heç nə alınmırdı.

– Hə... düz deyirsən, seviyyəmiz – o məsələ... – Seymur deyə-sən mənimlə razılaşı. – O biri tərəfdən, axı bizə nə veririlər ki, nə alsınlar? Yenə də birinci hissədə korladıq... Elə deyilmi?

Qapı aram-aram döyüldü, astanada drujinaçı göründü. Üzüni Seymura tutub:

– Sizi görmək istəyən var, – dedi.

– O kimdir elə? – Seymur heyretlə dilləndi. – Hardan gəlib çıxdı bura? – O, bizim üzümüzə baxdı, biz də ona təbəssümlə “cavab” verdik, təkcə Adildən başqa – dünya onun vecinə deyil. – Bəlkə bizim dinləyicimizdi, cavan, gözəl-göycək?..

Deyəsən, axırıncı söz heç yerinə düşmədi; axı bu könüllü drujinaçılar qapıların ağzında mehiz ona görə dayanırlar ki, incəsənət həvəskarları bizə mane olmasınlar. Hər dəqiqə kimse otağa başını soxmağa can atır, drujinaçılar da öz işlərini yaxşı bilirlər, kimini dilə tutur, qılıqlayıb geri qaytarırlar, başa düşməyənləri də o söz – necə lazımды, eləcə “yola salırlar” ...

Drujinaçı:

– Yox, yox... Yaşlı adamdı. Özü də, deyəsən, vəzifəli yoldaşlardandı, – dedi.

– Burax gəlsin! – deyə Seymur yerindən qalxdı, güzgüyə yaxınlaşdı, arxası qapıya dayanıb ehməl-ehməl qalstukunu bağlamağa başladı.

Yox, deyəsən, heç “vəzifəli yoldaşlara” oxşamır. O, şlyapasını çıxarmadı, amma adama elə gəlirdi ki, başının dazlığının işıltısı boz, həsir şlyapanı da dəşib keçir. Doğrudan da, elə adamlar var ki, başında papağı, şlyapası ola-ola, dazlığını yüz addımlıqdan görürsən. Tünd-boz pencek geyinib, ilk baxışdan bomboz görünür, amma fikir verəndə görürsən ki, şalvarı, bir də penceyinin etəyi qaramıl rəngə çalır. Elə bil bu kostyum hər səhər xaş yemək üçün tikdirilib. Nə işə, görkəmi, hətta gözü, bıığı və tufisi də öz yerində, amma açığını deyim ki, onun portfeli mənim daha çox xoşuma gəldi. Yuyumru, qəhvəyi itə oxşayır – sahibinə hara gedir, o da onun dalınca yəllənir. İndi sahibinin böyrünə, daha doğrusu, ayaqlarına qısılib, nə üzü görünür, nə də quyruğu...

– Salam. Sizin yanınıza vacib bir iş üçün gəlmişəm. Mənim sizə bir təklifim var, – o, portfeli açdı, bir kağız çıxartdı, sonra da ikinci cəsinə elini uzatdı.

Seymur hamımızın əvəzindən dilləndi:

– Gəlin əvvəlcədən şərt kəsək: biz mətəm yerində, bayram təntənlərində çalmırıq.

Biz də razılıqla başımızı tərpətdik.

– Bax, varam belə zərifətə. Bir yanda həssas, zərif musiqi dünyası, bir yanda da işgüzar şərtlər...

Başını qaldırıb Seymura baxdı. Əvvəlcə çox ciddi görkəm almışdı, sözünü də elə ciddi görkəmlə demişdi: sonra, Seymura baxa-baxa, özünün də xəbəri olmadan gülümsündü. Özü də necə gülümsündü...

İrşidkəçə dodaqları aralandı, uzanb getdi düz qulağının dibinə, dodaqlarının arasından da qızılca dişləri, metal və plastik dişləri göründü. Beləcə dayanıb gülümsündü, gülümsündü, qaradiməz-qaradiməz bizə baxdı.

Seymur soruşdu:

– Buyurun görək, mənə nə sözünüz var?

– Filarmoniyanın tapşırığını sizə çatdırmağa gəlmişəm. Özü də, sizin ürəyinizdən olacaq, lap ürəyinizdən, – qonağın səsinə arxayınlıq vardı.

Elə Seymur da arxayınqlıqla dilləndi:

– Eh... filarmoniyalar da ancaq zərərlə işləyirlər.

Qonağın səsi bomba kimi partıladı:

– Sizin nəyinizə görədir, canım?! Filarmoniya zərərlə işləyir, xeyir verir, ya vermir – sizə bir isti-soyuğu varmı? Filarmoniya canlı insan deyil ki, ondan da... Siz öz dərdinizi çəkin. Amma dediyim, doğrudan, sizin üreyinizdən olacaq. Mənə elə gəlir ki, bextiniz götürüb, vessalam...

Birdən... onun hiyləgər gözələrini gördüm. Gör necə oyur-oyur oynayır!

– Sizin kollektiv, daha doğrusu, bədii özfealiyyət kollektivi, yayda Krimda, Qara dəniz sahilləri kurortlarında qastrolda olacaq. Hər gün iki-üç konsert verəcəksiniz. Yalta, Simeiz, Qaqra, Sevastopol... Ən yaxşı mehmanxanalarda qalacaqsınız...

Qonaq bu sözləri birnəfəsə deyib susdu; amma yox, susana oxşamırdı – sən deme, o, bir-iki saniyə sonra üçüncü zəngin çalınma çağını gözəlcə bilirmiş.

– Yaxşı, sonra danışarıq...

Necə yəni sonra danışarıq? Heç bu yerdə fikirləşərlər? Belə şirin sözləri heç yuxuda da eşitməzsən. Bütün yayı Krimda olmaq!.. Eh... Seymur da minnət qoymağa vaxt tapdı. Əlbəttə, “bədii özfealiyyət deyəndə o da korladı. Axtarsan, Bakıda ikinci belə orkestr tapmazsan. Uşaqlara da söz yoxdur, istəyirsən notla çalsınlar, istəyirsən notsuz. Götürək Seymuru – kişi əsl pianoçu.

– Eyib yox, mən tələsmirəm, – portfelin sahibi yenə də gülümsündü, hamımıza bir yerdə gülümsündü, tək-tək üzümlü baxıb gülümsündü, yenə də hələminizin payına neçə karatlıq qiymətli-qiymətli metal düşdü. – İcazə verin, mən də sizin konsertə qulaq asım. Elə belə, pərdə arxasından...

Hamımız otaqdan çıxdıq. Adil astanada mənim qolumdan tutdu: – Tanımadın? Ay sən!.. Bizim keçmiş qonşumuzdu! Üzbəüz binada yaşayırdılar.

Nədənə, uşaqlığım az-az yadıma düşür. Bəlkə yada salmaq istəmirəm, bəlkə yada salması günlərim olmayıb? Fikirləşdim, səhnəyə çathaçatda qonşumuz yadıma düşdü.

– Ola bilməz?!
Adil başını tərpətdi.

– Özüdü ki var...

İlahi, adam bu qədər də dəyişə bilər? Bu, tamam başqa adamdı. Yəqin biz özümüz də elə “başqa-başqa adamlara” dönmüşük. Gərək ki, o bizdən on beş yaş böyük olar. Violonçelçalan qonşu... Evdə royaalda çalırdı, orkestrdə – violonçeldə.

Otaqdan çıxıb səhnənin arxasına çatana kimi hər şeyi bütün aydınlığı ilə xatırladım...

Onun çalğısı küçəni başına götürürdü, xüsusən yay aylarında. Amma... tez-tez çaldığı təkə bir melodiya səslənəndə, mən əlüstü uşaqlardan aralanıb bir daldə yerə çəkildim, çünki heç özümün də xəberim olmadan həmişə gözlerim yaşarardı. Melodiya çalınana kimi mən uşaqlarla şirin-şirin söhbət edərdim, o çalmağa başla-yanda isə, səkkizinci sinifdən çarpayıda qapılıb qalan dəlicinli Məmməd Həsənovsayaq, durduğum yerdə gözümün yaş axırdı.

Sonralar bildim ki, Şopenin “İnqilabi etüd”ü imiş...

Onun evinə tez-tez qonaqlar yığışardı, gecə yarıya kimi səs-küy kəsilməzdi. Evinde heç bir dəfə də olmamışdım, amma o axşamların biri ömürlük mənim yaddaşımda həkk olunub qaldı. Elə indinin özündə də o axşamı xatırladım, elə bil o əhvalat dünən olmuşdu, elə bil üstündən on beş il keçməmişdi...

Mən evimizin küçəyə baxan evvanına çıxdım, qarşıdakı binanın bütün pəncərələrinə zülmət çökmüşdü, təkə evvanların birində siqaretlər közəirdi, elə bil işıldaqlaşlar ara-sıra uçub havada dövrə vurur, sonra harasa qonurdu. Bir qadın o zülmət gecədə şeir oxuyurdu. O qadından gələn ətri indi də xatırlayıram; tək birce anda burnuma deydi, amma aradan neçə illər keçsə də, onu heç bir etirle qarışq salmıram. Şeirləri necə gözəl oxuyurdu, ilahi! Yəqin ki, mən o gecə əməlli-başlı yuxulu idim, çünki onun dilindən çıxan sözləri qaranlıqda açıq-aşkar görürdüm. Niyə desəniz and içim – mən o sözləri görürdüm! Mən hələ də qorxuram ki, nə zamansa, o sözləri necə gördüyümü unudacağam, qorxuram ki, özüm də özümə inanmayacağam, “Yox, sənə elə gəlir” – deyə düşünə-cəyəm... Əvvəllər o gecəni tez-tez xatırlayırdım, amma axır illər heç bir dəfə də olsun, yadıma düşmür. Mənə elə gəlirdi ki, qadının dilindən çıxan o sözlər qanadlanıb uçmazdan qabaq, itiuchu piramidasayaq, pillə-pillə düzülürdü, özü də o sözlərdən yolka qozalarının, bir də sərin suyun ətri vururdu...

O gecə şeir oxuyan qadının üzünü görmükdüm, təkə səsinə eşidirdim, amma fəhmlə hiss eləyirdim ki, o, son dərəcə gözəldi, mən sonra, həmin gecə o gözəl qadını yuxuda da gördüm...

Qonaq, daha doğrusu, bizim qonşu o gecəni belkə də tamam unudub. Evi həmişə qonaq-qaralı olardı, elə qonaqlı-qaralı gecələrin hamısını necə yadda saxlayasan?..

Zalda iynə atsan, yerə düşməz; hələ ayaq üstə dayananlar... hələ bir rəqs elemək fikrinə də düşmüşdülər. Bizim uşaqlar səhnəyə çıxan kimi hamı əl çaldı, üstəlik bir fit də çaldılar – amma bu fit o fitdən deyildi. Hə, başladıq, nə başladıq. Aha, deyəsən, yaxşı alındı, hər halda, birinci hissəyə baxanda buna söz ola bilməzdi. Cəmi doqquzca adam... amma elə bir nəhəng bir orkestr çalır. Bax, buna görə Adilə sağ ol demək lazımdır. Böyük orkestrlərdə olduğu kimi, akkordları ayrıca qeyd eləyib, odur ki, hamısı yerli-yerində səslənir. Elə bil birçə musiqi aləti səslənir. Bəs necə, “bədi özə-aliyyətdi” de!.. Amma mənim ələmdə bizim orkestrə ən yaxşı çalğıçlar toplaşmış, nota gözücü baxan kimi öz işlərini bilirilər; hələ mən Adili, Seymur demirəm, belkə də bütün ölkədə belələrini barmaqla saymaq olar. Doğrusu, mən hələ onlar kimi improvizə eləyən görməmişəm, özü də hər dəfə təzə donda, təzə biçimdə, istənilən harmoniyanı ver – eşidəndə heyran qalarsan. Eh, hələ Adilin kefi yaxşı olanda görəydiniz, musiqinin ritmik quruluşunu bir kenara qoyub nə ələm yaradır; inandırırəm sizi, onu duyan, başa düşən adam konsertdən sonra iki saat da gözleməyə razı olar – tək, Adilə yaxınlaşıb əlini sıxa bilsin. Özü də sessiz-səmsiz, gurultulu sözlər demədən... Gözləyənlər də tapılır.

Orasını da deyim ki, əslində biz hamımız həvəskarlıq, təkə onillik musiqi məktəbini bitirmişik, vəssalam...

...Beş-altı deqiqədən sonra səhnəyə çıxmalıyam. Özümə min dəfə söz vermişəm ki, konsert günü gərək evdə əməlli-başlı hazırlaşam, gərək səhnəyə oxumağa çıxmadan əvvəl bir saat uzanıb dincələm. Hiss eləyirəm ki, dişlərimdən, səs tellərimdən tutmuş ağzımda nə varsa, hamısı buz bağlayıb, şışirtmək olmasın, “sürüşməyə” birçə xizək çatışmır. Həç olmasa indi boğazı yaxşı-yaxşı “arıtlamaq” lazımdır. Aha, bayaq dediyim köhnə qonşum da burdadı. Çəkildi qırağa. Yaxşı, mən niyə belə həyəcanlanmalıyam, bəyəm müsabiqə keçirilir? Necə bacarıram elə də oxuyacağam! O məndən nə istəyir axı?.. Gör

nə yaxşı termosu var, görəsən hardan alıb? Bayaq qapağımı burub ağzımı açdı, çayı süzüb... mənə verdi. Sən Allah, telepatiyaya bir bax! Ah... nə gözəldi, adicə isticə çay adamın bütün sinirlerini dincəldir. Stəkani axıra kimi boşaltmağa macal tapmadım.

Bu nədir belə başı batmış işıq texniki proyektoru düz gözüme tuşlayıb, həç bir dəfə də yayındırmır; birtəbər, ehmə-ehmə addımlayb mikrofonun boğazından yapışıram. Hə, mikrofonun qabağında deyəsən özümə gəldim. Şükür yaxşı qurtardım.

Orkestrin, üstəlik, həm də solistin adını “ələmə yaymaq”, necə deyim, nüfuzunu qaldırmaq üçün Boris zərb alətlərinin başına bir oyun açır ki, gəl görəsən; zərbələri üstünə şabaş kimi tökür. Zalı da özündən çıxarıb, elə hey, aramsız əl çalırlar, mənə aman vermirlər ki, başlayım. Neft institutunun ənənəvi gecəsinə həç iki həftə əvvəl də bilet tapılmırdı. Bu gün tibb institutunun tələbələri onların qonağıdı, amma burda bütün institutların tələbələrinə rast gələrsən. Bax-mağa məndə halmı var? Öz başımın hayına qalınışam...

Mən Seymura sarı dönüb işarə verdim ki, başlamaq olar; o, ayı pəncəsinə oxşayan iri əllərini fortepiano dillərinin üstünə qoydu, elə ehmə qoydu ki, səsi güclə eşitdim, əlüstü zala sakitlik çökdü. Sevindim, bax, tamaşaçı, dinləyici buna dəyərəm!

Biz həç vaxt əvvəldən razılığa gəlmirik ki, nə oxuyacağam, Seymur bu məsələni elə birbaşa səhnədə həll eləyir. Qərībə burasıdır ki, o, həmişə də həmin məqamda mənim üreyimdən olanı seçir, həç bir dəfə də olsun “səhvə” yol vermir.

Axı bu gün Seymura həç kəs deməmişdi ki, mən yaxşı hazır deyiləm, amma o, fəhmlə hiss elədiyindən sakit bir mahnı – “Xeyrixahlıq çiçəkləri”ni seçdi. Beləcə, sakitcə başlayaq... Mahnının ilk sözləri lap yavaşdan, pıçıldı ilə səslənir, sonra axıra kimi rəçitativ gəlir. Aha, Adil sevimli çalğısını yaman dindirdi, gör necə aydın, dumduzu səslər çıxarır... Çay qırağı, aylı gecə... Sözlər də adicə isti sözlərdi, hətta bir az sentimentallıq qoxusu da var onlarda; yazda əkilən, birçə baxışdan göyərən, yayda boya-başa çatan məhəbbət çiçəklərindən deyir. Sözlər də üreyəyətəndi, melodiya da, amma deyəsən, həç bu mahnını eşidən yoxdu; elə bil orkestr “özü üçün” çalır, mən də “özüm üçün” oxuyuram; zalda musiqiyə uyar astaca-astaca rəqs eləyirlər, ancaq mənim oxuduğum mahnıya yox, öz maqnitofonlarına qulaq asırlar. Nə isə, mənə belə gəlirdi...

di. Elə neqərat də sən deyən yaxşı alınmır. Bu mahnının hər sözü-nün altına qol qoymaq olar, özüm də pis oxumuram, həfta, musiqi-çilər demişken, əsas tona rəng verən yarımtonları belə çatdırıram, ancaq hiss eləyəirəm ki, yox, alınmır, səsimdəki – nəfəsimdəki sax-takarlıq baş alıb gedir, dayana da bilmirəm. Yəqin zalda hər şeyi gözəlcə başa düşürlər, məndən də yaxşı, yəqin bir-birinə göz vurub pısqıladaşanlar da var. “Son hissə – koda çatdı? Şükür Allaha, nə yaxşı oldu! Əl çalılar, alqışlayırlar? Necə, necə? Ağllarını itiriblər ki...” Düzdür, nə fıstırıq çalan, nə ayağını yerə döyüb qışqıran var, amma laqeydlərdən də əsər-eləmət yoxdu.

Mən royala tərəf çəkildim, aha, yenə Seymurun ağzı qulağının dibinə uzanıb, sevincindən gözləri də qıyılıb.

– Görürsən də, zəhmətkeşləri sevindirə bilirik, balam!

Konsert vaxtı biz bir-birimizi sözsüz də başa düşürük...

– Neyləyim, özüm də bilirəm ki, alınmır. Sən, durma, uzun-uzadı bir giriş ver, nə qədər bacarırsan uzat, mən də qaçım bir qur-tum çay içim...

– Yerindən tərpənmə! Çaysız da keçərsən! – Heç mənə sarı baxmadan üzünü zala tutub gülümsünür, kiminləse salamlaşır. – Bir ora bax, – deyir, – gör solda, ikinci pencərənin yanında kim daya-nıb. Gördün? “Sarı geyimli qız” bizə təşrif gətirib...

Alamı deyir, Adil başa düşməsin dəyə Seymur qəliz dillə danışır. Qız universitetdə, üçüncü kursda oxuyur. Görəsən nə olub, Seymur yenə zəhərli ilan kimi fişqırır; amma yox, onun köhnə xasiyyəti, bir də görürsən, xəstə nənəsindən danışır, gözündən də əcinnələr boylanır...

– Onun qulaqlarına bax, – deyir.

İr – Kimin? – bilmədim kimdən danışır.

– Bizim saksafonçunun. Birinci dəfə görürəm ki, adam sevdiyi qadına baxanda qulaqları şəşələnir. Ay, ay, bu dünyanın nə qədər sürri var?!

– Bəsdir, Seymur, xahiş eləyəirəm! Sən ona tərəf baxma... İndi burda adam kimi oxu görüm, necə oxuyursan. Xoşuna gələrmə – deyirəm – o yaxınlaşsın sənə, saksafonu qaldırıb çırpırsın royala?!

Həe, deyəsən bu sözlər Seymura kar elədi. Eh, o az qalır bu royalm başına and içsin, qarşısında diz çöküb dua elesin, tozunu da öz əllərilə silir, heç kökləyici ustanı da təkbəşinə royala buraxmır.

Denizçilər klubunun direktorluğuna iki il yalvarandan sonra köhnə, “əlil” royalın yerinə bunu almışq. Özü də təsadüfən! “Beker” almaq zarafat deyil. Klub təmir olunanacan royalı neft institutunun akt zalına qoymağa icazə verdilər – açmamaq şərtilə...

Seymur qaşqabağını salladı.

– Sən nə danışsan? Saksafonu royalın qapağına çırpmaq?! Nəyə görə?... Sən niyə durmusan? Başla görək!

Uşaqlar bir-birinə baxır, heç kəs dinib-danışmır, gözlərini püpitrdən¹ çəkmirlər – əlbəttə, təkə Borisdən başqa.

O, elə ilk taktədan başlanmış dəf çubuqlarını götürüb qırağa qoydu...

Bəs mənim fikrim hardaydı, niyə belə gec hiss elədim? “De, meni sevdini de”. Aha, bu da mənim sevdiiyim mahnı... Əvvəlcə Adil, onun dalınca saksafon, bir də baritonlar, sonra da trubalar ən yüksek not götürməyə başladılar. Yaxşıdı, lap yaxşıdı. Bax belə! Litavrlar necə də yerində səsləndi. Bu nədir belə? Niyə? Niyə hamı birdən-birə yoxa çıxdı, özü də növbə ilə, elə bil sözləşmişdilər. Heç kəs yoxdu... Səhnədə təkə mənəm, bir də orkestr. Bir səslə, bir nəfəslə dillənən orkestr...

...De, meni sevdini de! Məni sevdini de!..

* * *

– Siz yaxşı oxuyursunuz!.. – Səsində heyranlıqdan heç bir əsər-eləmət yoxdur, təkə heyrət var səsinde. Diqqətlə baxır, daha doğrusu, mənə tepədən dirnağa gözədən keçirir. – Mənə demişdilər sizin haqqınızda, amma, düzü, o qədər də inanmamışdım.

“Bilirsən nə var? Rədd ol! Sənin inanıb-inanmamacağının mənə heç bir isti-soyuğu yoxdur!..”

Ona baxa-baxa elə belə, başımı tərpətdim, məhrəbəni və köy-nəyimi götürüb duşxanaya getdim. Elə tərləmişdim ki, bütün pal-tarlarım canıma yapışmışdı. Yenə də isti su yoxdur. Yuyunub, pal-tarımı dəyişdim, özümə gəldim – sən demə, rahatlanıb özünə gəlməsi üçün insana çox şey lazım deyilmiş. Adil duşxananın qapı-sını açıb mənə çağırıdı:

¹ Püpitir – üzərinə not və kitab qoymaq üçün ştativ

– Nə oldu, yatıbsan? Bizim keçmiş qonşumuz, deyəsən, yaxşı adam imiş... Tez gedək, Seymur işləri kormasına yaxşıdır.

– Yox, Seymur işləri kormamaz; elə bil min kilometrlik məsafədən iy çəkir, nəyin sərfəli olub-olmamasını həssaslıqla duyur. Həm öz xeyrinə, həm də bizim hamımızın xeyrinə; guya qonağa könülsüz qulaq asır, amma əslində birçə kəlmeni, birçə sözü belə ötürməz... – Mən sizi başa düşmürəm, uşaqlar? Məncə, dediklərim üreyinizdən olmalıdı. Sizin üçün hər cür şərait yaradacaqlar, özünü də professional kimi bizim filarmoniyanın adından çıxış edəcəksiniz. İki ay qazancınız da pis olmaz. Her gün iki-üç konsert verəcəksiniz? Kim istəməz bunu?..

– Gündə iki dəfə? Əldən düşərik, yoldaş Tağıyev!

Seymur bu sözləri elə səmimi dedi ki, mən də inandım.

– Mümkün olsa çalışırıq ki, bunu nəzərə alıb sizin haqqınızı ştat yarımından ödəsinlər.

– Qanun buna yol verirmi? – Əgər Seymur qanuna keçdisə, demək, bu işin yönünə düşəcəyinə şübhə eləmir.

– Soçi, Qaqra, Yalta.. Ən yaxşı konsert-estrada meydançıları! Bundan artıq nə olsun? Hələ Pitsunda!.. Hələ təbiət!

– Təbiət? – Seymur elə təəccübləndi ki, guya bu sözü birinci dəfə eşidirdi. – Hə-ə, aydındı... Bizim hamilik konsertlərimiz də olacaq? – Seymur narahatlıqla soruşdu.

– Əşi, heç dəxli var?! Həddini aşır, lap ağ eləyir bu Seymur... Yoldaş Tağıyev isə, onun dediyinə məhəl qoymadan, öz işindəki təmkinlə, ağır-ağır öz sözünü deyir:

– Əlbəttə... Bir neçə belə konsert verməlisiniz. Zavodlarda, ya da başqa müəssisələrdə... Gərək ki, bunun elə bir çətinliyi olmasın, – o, sözünə ara verib bizi bir-bir gözəndən keçirdi, gözlerini mənə zilləyəndə razılıqla başımı tərpətdim. – Klubun rəhbərliyi ilə bağlı hər nə sözünüz olsa, bizə xəbər verin, filarmoniya onlarla dil tapmağa çalışar.

– Lazım deyil, – Seymur bu dəfə tələm-tələsik dilləndi. – Özümüz dil tapırıq. Yaxşı biz boş oluruq.

Yaxşı da, payızda da, ilin qalan vaxtlarında da!.. “Yoldaş Tağıyev, əgər siz bu məsələ ilə bağlı klubun rəhbərliyinə müraciət etseniz, onlar ürəkden razılıq verər, hətta sizə təşəkkür də eləyərler”.

– Lap yaxşı! – Demək belə, razılığa gəldik, heç bir qarışıq məsələmiz qalmadı.

O, nədənsə, özünü mənə tutub son sözlərini dedi. Cəbindən desməli çıxarıb tərini sildi. Kişi qan-tərə batmışdı. – Seymurla söhbət etmək o qədər də asan deyildi. Mamır rənginə çalan desməlin yekəliyinə bax! Bataqlıq zonasında bu desmələ bürünüb gizlənsən, heç bir uzaqgörən snayper də sənin itiyini tapa bilməz.

Seymur kişini qapıya qədər ötürdü, dəhlizin o başına çatmasını gözlədi, sonra qapını möhkəm örtüb bizə sarı döndü, amirane səslə:

– Düzlənin! Bax, belə! – dedi – Mən bu günü çoxdan gözləyirdim, axır ki, gəlib çatdı! Bu günün şərəfinə boğazımızı yaşlamalıyıq. Gətirin görək! – Özü bir onluq çıxarıb stolun üstünə atdı...

Hamı çıxıb getmişdi, amma binanın girəcəyində qızlar gözü dəyirdi. Seymur mənim böyrümü dümsüklədi – elədir ki, var, bayaqkı “sarı geyimli qız”, əlində bir dəstə çiçək vurnuxa-vurnuxa qalmışdı. Deyəsən, qız mənə baxırdı; amma mən özümü o yerə qoymadım, Seymurun qoluna grib guya şirin-şirin söhbət eləyirdim, guya heç nə görmürdüm, heç nə eşitmirdim – elə beləcə yanından keçib gətdik. Adil əlüstü qulaqlarını şəkədi, heyretlə, ağzının suyu axa-axa qıza sarı boylandı.

Seymur ayaq s axlamadan ona dedi:

– Yolumu azma, hə, “Göy göl”də səni gözləyirik.

İkicə kvartaldan sonra o, bizim dalmızca gəlib çatdı.

Səssiz-səmirsiz yanımızca gedirdi. Qorxurdum ki, Seymur yenə başlayacaq onu elə salmağa, şükür Allaha, gözlədiyim kimi olmadı. Adil nə üçünsə kədərli idi; ümumiyyətlə, onun ağlamağını təsəvvürümə gətirə bilməsəm də, bir anlığa mənə elə gəldi ki, indicə ağlayacaq.

Düzünə qalsa, kədərdən daha çox onun üzündən inciklik yağırdı... Birdən yadıma düşdü ki, neçə il bundan əvvəl, dördüncü sinifdə oxuyanda Adili bu sifətdə görmüşdüm.

Yaxşı tətili başlayan günü biz bərbərxanada başımızı dibindən qırxdırıb evvəlcədən danışdığımız kimi, hamımız “Rote fane” parkına yığışdıq. Tramvay yolundan parka doğru piyada gətdik. Qarşıdan üç biğli cavan oğlan gəlirdi; yanımızdan keçəndə gözənləndən dayandılar, bizi çağırıdılar. O dəqiqə hiss elədim ki, nə işə, xoşagəlməz bir şey olacaq, dayandığım yerden tərpənmədim. Adilə

dedim ki, getməsin, o, heyretlə mənim üzümə baxdı – necə yeni getməyim, axı çağırırlar... Onlardan biri siqaretini sümürüb dəridən nəfəs aldı, tüstünü Adikin üzünə püflədi, sonra heç özüm də bilmədim o nə etmək istəyir; bir də onu gördüm ki, siqaret kötüyünü Adikin tərden və odekolondan ısm-ışım ışıldayan tepesinin ortasına dayadı, baş barmağı ilə necə basdısa, hətta beş addımlıqdan sonən siqaretin cızıltısını eşitdim. Bizə baxa-baxa üçü də birdən uğunub getdi. Hətta biri o qədər güldü ki, yıxılacağından qorxub çöməldi.

Biz qaçdıq.

Adik gözünün yaşını silə-silə dedi ki, böyüyəndə, necə olursa olsun, bir gün bu xuliqanların dərslərini verəcək. Başının ortasında ağ ləkə ömürlük qaldı, indi də ordan tük bitmir.

Mən bunu biz əsgərlikdə olanda, başımız qırılıandan sonra bildim...

“Sarı geyimli qız” da bu yandan. Eh, rəqs meydançalarında belə qızlar çoxdur.

Mən ayaq saxladım, Adilin qoluna girib:

– Doğrudanmı, Tağıyev yoldaş bizi aldatmır, hə? – deyə soruşdum. – Adama yuxu kimi gəlir!

– Hə... Bu gün bextimiz gətirdi, – Adil gümrah səslə cavab verdi. Saat on ikiyə az qalmışdı, gec olduğundan bizi restorana buraxmadılar. Seymur qapıcıdan xahiş elədi ki, birçə dəqiqəliyə içəri keçməyə ona icazə versin. Keçib gəldi, restoran orkestrinin piano-çusu Məmməd Əliyevlə bərabər tezəcə də qayıtdı. O, bizim hamımızı, içəri ötürdü, hələ üstəlik, qapıcıyı məzəmmət elədi: – “Ay yoldaş, yaxşı adamları görənlər kimi gərək tanıyasan...” Bizə yer tapdı, ofisiantı çağırdı, sonra da səhnəyə çıxıb royal arxasında əyləşdi, elan elədi ki, “musiqiçi-həmkarların şərəfinə” Emin Sabitoğlunun “Kəpenək” mahnısı oxunacaq. Bu, bizə qarşı laqeydlilik göstərən qapıcının bostanına daş atmaq idi. Vitka Vladimirov çıxıb oxumağa başladı. Ele əsl restoran müğənnisi idi... Mən Vitkanı çox görmüşdüm. Aramızda yaş fərqi olduğundan indiyə kimi tanış deyildik; o, “Vətən” kinoteatrında seanslar başlamazdan əvvəl çıxıb oxuyardı. O zaman Vitka ad qazanmışdı, hamı bir ağızdan deyirdi ki, onun böyük gələcəyi var. Məmməd Əliyev də həmin kino-teatrda ksilofon çalardı, onun ifasında Montinin “Çardaş”ı çox

sevilirdi. Birdən ağıma gəldi ki, gör necə ildir heç yerdə ksilofon çalan görmürəm, bəlkə də moddan düşüb...

Mahnı oxunub qurtaranda Məmməd Əliyev də elan elədi ki, orkestrin çıxışı sona çatdı. Zaldakılarla birlikdə biz hamımız əl çaldıq, alqışların arası kəsilmək bilmirdi, xüsusən, baş tərəfinə kiçik bayraq sancılmış uzun stol arxasındakı turistlər əl çalmaqdan doymurdular; o kiçik bayraq olmasa belə, onların ADR-dən gəldiyini əlüstü güman edəyirdim, çünki alman turistlərini hər yerdə beləcə ürəkden əl çalan görmüşdüm. Musiqiçilər səhnədən düşüb paltarlarını dəyişdilər, sonra bizim yanıma gəldilər, bir stol da çəkib getirdilər, hamısı yerbeyer oldu. Onlar dedilər ki, bizim gelişimiz lap yerinə düşüb, hamısının üyindən olub, odur ki, bizim şərəfinizə qonaqlığın haqq-hesabını da öz boyunlarına götürdülər. O qədər danışdıq, o qədər oturdurdu ki, zalda bizdən savayı heç kəs qalmadı, ofisiantlar bütün süfrələri, qab-qacaqları yığışdırıb qurtardılar. Mən, bir qayda olaraq, az içdiyimdən birdən ələ bil boğazım tutulur, bir damcını belə uda bilmirəm... Eşidəndə ki, Vitka bu yay hər şeyin başını buraxıb vokalla ciddi məşğul olacaq, nədənsə kədərlandım. Yeter, deyir, əsl sənətlə məşğul olmaq vaxtı çatıb. Yəqin ona ələ gəlir ki, nə zamansa bu səsle, bu oxumaqla bir yana çıxacaq...

Sonra məclisin söz-söhbətini tamam unuttum, heç kəsə qulaq asmadım, çünki keçmiş qonşumuzun bugünkü gelişini xatırlamağa başladım... İstədim özümü ələ alam, məclisdə deyilənlərə qulaq asam – heç nə çıxmadı. Fikir-xəyal məni sadələşdirməyə uşaq kimi yaman alıb aparmışdı. “Görəsən nə çıxacaq bu qastrol söhbətindən? Birdən baş tutmadı? Nə olsun ki?... Axı mən uşaq deyiləm, uşaqlığım çoxdan arxada qalıb; yaxşı dərk edəyirəm ki, biz nə ilə məşğul oluruq, nə iş görürük, özü də hansı səviyyədə – özfealiyyət, yoxsa professional səviyyədə. Bu gün institutların birində çalışırıq, sabah hər hansı bir müəssisədə çıxış edəyirik... Keçən həftə bizi politexnik institutuna dəvət etdilər, istirahət gecəsinə, alətlərimizi təzəcə çıxarıb nizamlayırdıq ki, klub müdiri gəlib çıxdı, bəs, gərək bağışlayasınız, bizə belə musiqi, yeni estrada, nə bilim nə, lazım deyil... Əlbəttə, rektorun istədiyi musiqiyə qulaq asmağa haqqı var, çünki o rektordu, amma biz pis vəziyyətdə qaldıq; axı, foyedən keçib getmək konsertin baş tutmaması ilə bağlı tələbələr sorğu-

suallarına cavab vermək, sonra da, axşamdan yola saldıqımız avtobusumuzun əvəzinə, yağış altında münasib minik axtarmaq – kon-trabasi, akkordeonu taksiyə necə yerləşdirəsən – o qədər də asan deyil... Doğrudanmı, Tağıyev yoldaş bizi aldatmır? “Yoldaş Tağıyev, bizi aldatmaq yaxşı deyil, sizə nə verəcək bizi aldatmaq?!”

Axırncı sözü uğurlarımızın şərəfinə dedilər özü də hamısı elini stola vura-vura; həttə Seymur əlini stolun altına uzadıb laklanmayan yeri elə ustalıqla döyəclədi ki...

Biz küçəyə çıxanda saat ikinin yarısı idi.

Gecə yarısı olsa da, yanımızdan elə hey minik maşınları öüb keçirdi. Sən demə, bayaqdan yağış yağmış, havada qərribə bir ətir var idi, – akasiya ətri, yamyaşıl ot ətri... Qız qalasının yanında Adillə men uşaqlardan ayrıldıq, çox təkid eləsələr də, sahil gəzintisinə çıxmağa razılıq vermedik, on dəqiqədən sonra bizim heyətin astanasına çatdıq.

Heyətə girəndə Adil məndən soruşdu:

– Yorğun deyilsən ki?... Sizdə bir az oturub söhbət eləyək. Nə isə, heç evə getmək istəmirəm.

– Lap yaxşı olar! – Doğrudan da, mən hələ yatmaq istəmirdim. Pillekenin qurtaracağındakı balaca meydança qaranlıq idi, evin gircəyində, bir də mətbəxdə işıq yanırı. Elə astanadaca hiss elədim ki, necə dəyərlər, bu evdə hələ də həyat qaynayır. Mənim qonşumun – şəfqət bacısı Aidanın otağından *gur musiqi səsi* gəlirdi – Müslüm Maqomayevin oxuduğu populyar mahnılar, vanna otağından suyun şırlıtısı, bir də anlaşılmaz səslər eşidilirdi, o yanda guruhagurla qaynayan, lüləyindən fit verən çaydanın qaraqışırığı mətbəxi başına götürmüşdü.

İkicə otaqdan səs gəlirdi, bir mənimkindən, bir də üçüncü qonşumuz, “suda-quruda yaşayan” – on gün Neft daşlarında, on gün şəhərdə – neftçi-mühəndis Elmar Səmədovun otağından.

Bizim gəlişimizlə səs-küy bir az azaldı; Adil vanna otağından yanından mətbəxə keçdi, qaraqışırıqçı çaydanın səsi kəsdi, vanna otağına da birdən-birə sükut çökdü, Müslüm də lap astadan, pıclılı ilə “Toy” mahnısını bitirdi...

Bir-iki dəqiqədən sonra Aidanın bayıra çıxacağını gözləmək olardı; bu bir-iki dəqiqə əynini geymək, bir balaca pudralanmaq üçün ona bəs eləyərdi. Biz asanca ondan qaçıb gizlənə bilərdik,

əgər... Birdən, gözənilmədən vanna otağının qapısı ağzında bir adam peyda oldu; yuyulmuş başını nədənsə, mənim məhrəbəmlə silirdi. Bizimlə çox səmimi salamlaşdı, kefimizi-əhvalımızı soruşdu, sonra da təkidlə bizi evə dəvət elədi.

– Sağ olun, – dedi Adik. – Gecdi, öz evimizə...

– Bu nə sözdü? – cavan oğlan heyrtləle diləndi; amma onu da deyim ki, məhribanlıq, özünü qonaqpərvər kimi göstərməsi təbii çıxırdı. Yaxın gəlib dedi ki, onun adı Səməddir, biz də adımızı dedik. O, əl çəkmək istəmirdi, bizi yenidən evə çağıranda Adik də yenidən etiraz elədi.

– Neyləmək olar – təzə qonşumuzun səsinə məyusluq vardı, – belə çıxır ki, mənə özü-özüyə tay saymırsınız, elə deyilmi?

Adik ikicə-üçcə kəlmə ilə Səmədi bu fikrindən ustalıqla yayın-dırdı. Səmədin üzü yenidən işıqlandı; gülümsəyə-gülümsəyə dedi ki, təksidə işləyir, ikinci parkda, özü də təkcə işləyir – “naparniki” – elə beləcə də dedi – yoxdur, köməksiz-arksız olduğundan hər şeyi öz əlləri ilə qazanıb.

Əminim Bakıdan Tbilisiyə köçəndən bəri bu evdə altı il ərzində mənə cəmi üçcə adamla tanış olmuşdilər – iki həkimlə, bir “med-bratla”... Birinci dəfə idi ki, taksiçi görürdüm.

– Sənə məktub, bir də pul kağızı gəlib. – Aida üzünü mənə sarı çevirib könülsüz-könülsüz diləndi. – Sən də otağa keç, – bunu da Səmədə dedi, özü də yumşaq səsle dedi.

Aida, həmişə olduğu kimi, təmkinli idi. O, “Karmen” pudrası ilə, bir də iynə çoxdan alışıdığımız ətirlə sığallanardı, amma bu dəfə ondan anlaşılmaz, sərt bir ətir də gəlirdi. Mən hiss elətdirmədən azca geri çəkildim, amma dəyəsen başa düşdü.

– Bunlar mənim dostlarımdır! – Səməd bizi göstərdi. – Uşaqlar, – dedi, – sizin xətrinizə dəyən olsa, kim olur-olsun, mənə xəbər verin. Mən sizin hayıfınızı...

– Gedək! – dedi Aida.

– Mən onlarsız heç yana gedən deyiləm. İstəyirəm onlar bizlə otursunlar.

– Onlarsız da keçinərsən, – Aida hirsle diləndi.

– Onlar bizimlə gəlməsələr, mən, bax, bura, döşəməyə uzanıb yatacağam. Sənsə... hara istəyirsən get!

– Yaxşı, bir dəqiqəliyə keçək sizin evə, – tez-tələsik dedim ki, Aida cavab verməyə macal tapmasın. – Sən ki, görürsən, – dəyəsen,

səsimdə bir az yaltaqlıq da vardı, həm də Səmədin ürəkəcaqlığından xoşum gəlmişdi. – Bizim dostumuzun... bir az o məsələ... kefi kökdü. Olan işdi, kimin başına gəlmir ki?..

Biz onun qolundan tutub otağa apardıq, altına stul çəkdik.

– Öyləşin, – dedi Aida, – gəlibsiniz, heç olmasa, bir stəkan çay için. Üçlükdə öyləşib çay içməyə başladığ. Səməd getdikcə xumarlanırdı, onu ehmalca yataq otağına apardıq, çarpayaya uzatdıq. Əgər dünyada dördadamlıq deyilən bir çarpayı varısa, burda, mənim əminim keçmiş iş otağında olmalı idi. Səmədi rahatlayan kimi birdən-birə ağlma gəldi ki, əminim öləndən sonra birinci dəfə bu otağa baş çəkirim. Oboyları, pərdələri, mebelləri dəyişiblər... Köhnələrdən bezi şeylər qalıb – nənəmin sandığı, Holland sobası... Yadıma düşdü ki, Aidanın keçmiş əri – bu otağı ona vermişdilər – sandığı aparmağı mənə təklif etmişdi, mən, doğrudan da, nənəmin yadigarını istəyirdim, sonra, necə oldusa, unuttum, sonra da əsgəriyə getdim.

Aida, tanımadığımız bir baş həkimin kobudluğundan, savadsızlığından, geriliyindən, belə həkimlə işləməyin ziyalıdan ötrü necə böyük müsbət olmasından danışdı, mən də Adilə ona qulaq asısa, gözümlü sandıqdan çəke bilmirdim. İndi sandığın ağzı açıq idi, amma o zamanlar heç vaxt üstündən mis qıfıl əskik olmazdı, nənəm o qıfılın açarını heç kəsə etibar etməzdi. Üstü kvadrat şəkili, naxışlı döymə ilə bezədilmişdi, hər kvadratı iri mis zolaqlar doğrayıb keçirdi, qara-qəhvəyi ağac bezəmələri də ona xüsusi yaraşlıq verirdi. Əvvəllər sandığın üstünə qiymətli ulduz naxışlar vurulubmuş. Mən onları görməmişdim, nənəm mənə danışdı, deyərdi ki, müharibə vaxtı hər ay iki ulduz qoparırmış sandıqdan, birini kiçik oğlunun – mənim babamın – ailəsinə verərmiş, o birini isə cəbhəyə, mənim atama göndərmək üçün yemək şeylərinə dəyişərmiş.

Mən, ağlım kəsəndən nənəmi qocalmış, əldən düşmüş görmüşdüm, görək ki, mənə çox istəyirmiş. Nənəm deyərdi ki, mən ildən-ile babama daha çox oxşayıram, əminim arvadı Mənzər xanım ona etiraz edərdi; gülümsünüb deyərdi ki, nənən səhv ələyir, babanla sənəin heç bir oxşarlığın yoxdur, həm də ona görə ki, baban çox qüdrətli, halal adam olub...

Direktorun bizim sinfimizə girdiyi günü mən yaxşı xatırlayıram, bəlkə də ona görə ki, Valide Gerasimovnanın dediyi kimi, həmin anda lövhə qabağında dayanıb solfəciodan cavab vermək istəyir-

dim. Əslində, o gün ikinci rübə ikinci “iki”ni almağa hazır idim; Vitka Blankfeldin cavab verib qurtarmasını gözləyirdim ki, bilmədiyimi boynuma alam, elə həmin andaca direktor gəlib çıxdı. Onun gəlişinə yaman sevindim, amma sonra pərt oldum: direktor məni dəhlizə çıxardı, dedi ki, tez evə getməliyəm, çünki babam zəng vurub, nənəmin vəziyyətinin xarablaşdığını xəbər verib...

Heyətdə Adilə rast gəldim, o, ikinci növbədə oxuyurdu, nə üçünə yamanca qorxmışdu. Biz otağa keçdik, indi oturduğumuza yox, mənim yaşadığıma yox, sonradan üçüncü qonşuya verilmiş otağa. Nənəm səssiz-səmirsiz çarpayıda uzanmışdı, əminimlə arvadı, bir də Adilin anası yan-yanaşı oturmuşdular, ondan gözlərini çəkmirdilər.

– Şükür Allaha, gəlib çıxdı, – mən otağa girəndə əminim belə dedi. Əminim mənə nənəmin yanına apardı, o da gözücu işarə elədi ki, yanında öyləşim. Güclə üzümə gülümsündü, beləcə, sakitcə gülüm-sünə-gülümünə başladı mənə baxmağa. Mən heyrətimdən yerimdə donub qaldım; axı, o, səhər yaxşı idi, mənə yuxudan oyadıb çay-çörək vermişdi. O, mənə baxa-baxa hey gülümsünürdü, sonra lap yavaşdan danışdı; otaqda elə sakitlik idi ki, pıçıltı ilə dediyi söz aydınca eşidilirdi.

– Qorxdum ki, sən gəlib çatmayasan...

Əminim bir-cə söz deyərək bildi:

– Ana!..

Nənəm hələ də mənə baxmaqda idi.

– Mən səni elə görmək istəyirdim... Sendən yaman nigaranam. Ona görə də nigaranlıq içində ölürem. – Mən əyilib onun yanından öpdüm. – Səni əminə tapşırıb gedirəm, hər ikinizi – Allaha.

O, gözlərini yumub susdu, uzun-uzadı susdu, mənə elə gəldi ki, nənəm yuxuya getdi, sonra gözlərini açıb fikirli-fikirli, öz-özünə danışmış kimi dedi:

– Sən babana yaman oxşayırsan...

Nənəm sakitcə uzanıb mənə baxmaqda idi. Sonra Adilin anası mənə otaqdan çıxardı. Gecə onların evində qaldım. Adilin otağında mənim üçün özünə uyğun çarpayı qoydular. Biz uzun-uzadı söhbət elədik. Gecə gözənilmədən yuxudan oyandım, başladım nənəm haqda fikirləşməyə. Ancaq gecə başa düşdüm ki, niyə nənəm mənə elə baxırmış. O gecə mənə aydın oldu ki, nənəm mənə hamıdan çox sevirmiş. Adilin anasının otağa nə vaxt gəldiyini heç bilmədim,

aramsız, hönkür-hönlür ağladığıma görə yaman utandım. O, mənə sakitləşdirmək istədi, başımı sığalladı, boynumu qucaqladı, sonra özü də ağladı...

Yuxudan oyananda utandığımdan heç kəsin üzünə baxmaq istəmirdim...

Sandığı açdılar, içindən, demək olar ki, heç nə çıxmırdı. Bir qutu, içində iki nişan üzüyü, rəngarəng daşlarla bezədilmiş iki üzük, bir də mürvəri sapı... O qutu indi də xaləngildə qalır; sən demə, nənəm bütün bunları mənim gələcək həyat yoldaşım üçün qoruyub saxlamışmış. Onları əmidostuma bağışlamaq istəyəndə, "sarsaqlama! – deyib yaman acıqlandı. Sandıqda bir də not kağızları, naftalin vurulmuş köhnə donlar, babamın paltarları və onun "konsert frakı" vardı...

– Nə olub? – deyə Aida soruşdu.

– Heç nə, – dedim, – hər şey öz qaydasındadı. Gözəl gecədi. Çaya görə də sağ olun.

Biz ayağa qalxıb sağollaşdıq.

– Dayanın, – deyə Aida yataq otağının qapısına üsulluca işarə elədi, – bilmirəm, nə fikirləşəcəksiniz. Bu mənim lap yaxın qohumumdu, əmim oğludu...

– Bu nə sözdü? – dedi Adil. – Biz onu görən kimi başa düşdük, siz qardaşınıza yaman oxşayırsınız.

– Yox... o haranın qardaşıdı...

Mən başımı buladım.

– Heyif!.. – dedi, yarım-təəssüf, yarım-cik.

– Əşi, sizi tanımaq olmur ki? – arxamızca deyilən bu sözə azca şübhə yeri də var idi. – Yaxşı uşaqlarsınız, amma birçə artistliyiniz olmaya...

İkinci adam idi ki, bu gün bizə artist deyirdi, hardasa ürəyimizdən idi bu söz... Tağıyev yoldaş, bir də Aida. Görək sabah nə olacaq...

* * *

Məktubla pulu əmim göndərmişdi. Pul, həmişə olduğu kimi, lap vaxtında gəlmişdi. Ayn axırına, daha doğrusu, doqquz günə cəmi iki manat neçə qəpiyim qalmışdı; bütün ehtiyaclarımı ödəmək, hətta yemək, telefon pulu, çox vacib olan bir cüt corab almaq – mənim

yaşımda olan adamın cürbəcür əyləncələri üçün bu qəpik-quruşdan heç danışmağa dəyməzdi... İllər keçsə də, onun xətti heç dəyişilmirdi. İri rəqəmlərlə, aydın, səliqəli hərflərlə – sözlə yazılmışdı: "otuz manat" ... Bu, o qədər də varlı olmayan yaşlı bir qohumun, əlindən heç nə gəlməyən, cavan, enerjili qardaşı oğluna köməyi idi. Vəcdən əzabı deyilən daxili narahatlığı əlüstü, çətinlik çəkmədən aradan qaldıra bildim – Adilin süzdüyü məxməri çaya baxa-baxa xəyala dalmaq, mənim parlaq gələcəyimi göz önündə canlandırmaq kifayət idi; – orda iki adam görünürdü – mənim taleyimdə əvəzsiz rol oynamış, indi, ömrün qürub çağında hər cür hörmətə-izzətə layiq olan, amma mənəndən əllərini çoxdan üzümüş iki adam – əmim və onun həyat yoldaşı...

Biz, onların demlədiyi çayı sakitcə oturub içdiyimiz yerdə telefon zəng çaldı. Bəs niyə mənə? Axı orkestrdə mənəndən savayı altı adam var, bəs nə üçün Adilin çox xoşladığı o səfeh qız məhz məni deng eləməli idi? Özümü tamamilə itirdim; təsəvvür edin ki, dəstəyi mənim yerimə Adil götürmüş olsaydı... Mən dəstəyi bütün gücümle qulağıma sıxmışdım, amma ələ bilirdim ki, onun səsi otağın hər küncündə eşidilir; özümü ələ alıb Adilin üzünə baxdım, o, fikirlə-fikirlə rəngli jurnalın üz qabığını gözəndən keçirirdi. Dəstəkdən boş, mənasız sözlər eşidilirdi. Sayıqlama idi, sayıqlama! "Mən sizə pərəstiş eləyirəm...", "...günləri sayıram...", "...görməyimə ümidliyəm..." Ay axmaq qız, birçə təsəvvür edəydin ki, sənin ucbatından bir yaxşı insan necə pərt ola bilərdi. Özü də ələ əsəbi adam!..

– Necə ola bilər, – sert, qəzəbli səsle soruşuram. – Bəyəm sizin təbiiyyətiniz başa salmur ki, gecə saat 3-də tanımadığınız adamın evinə zəng vurmaq yaxşı deyil?

– Nə? Təbiiyyəci kimdir?

– Uşaq evində – sizin böyüdüyünüz evdəki təbiiyyəci deyirəm, – susdu, deyəsən çaşbaş qalmışdı, söhbətin belə dəyişməsinə özünü itirdi.

– Bu nə sözdür? Mən heç vaxt uşaq evində olmamışam!

– Olmamısınız daha yaxşı! – Nifrətlə qışqırdım.

– Necə yeni "daha yaxşı?" – Hırıldayır.

Amma, qıza söz ola bilməz. Zərif, biçimli... heyif ki, hədsiz məğrur, həm də elçatmazdı... Belə qız Adilə necə xoş gələ bilərdi?

– ...Əvvəla, konsert qurtaran kimi sizə zəng vurmuşam, siz dəstəyi götürmürsünüzse, günahkar mənəm? İkincisi, biz tanış, özü də bilirsiniz kim...

Axı mən bilirəm, kim bizi tanış eləyib. Adil başını qaldırıb mənə baxdı. İlahi, belkə Adil doğrudan da hiss elədi ki, söhbət “sarı geyimli kadr”dan gedir?

– Bir də zəng vurmayın, bildiniz? Nə gündüz, nə gecə!

Dəstəyi yerə qoyandan sonra nə qədər çalışdımsa, Adilin üzünə baxa bilmədim. Belə zəngdən sonra... Zəngə bir bax...

– Kim idi? – Adil sakit, heyəcansız, bir az yuxulu səslə soruşur. Şükür, heç nə başa düşmədi...

– Arxeoloqudu, – deyirəm, – elmlər doktorudur. Zəng vurub öyrənmək istəyir ki, mən ikinci, dördüncü günlər universitetdə müəssisəyə hazirə oxumağa razıyam, ya yox. Əl çəkmək istəmirdi. Sonrasını özü eşitdi.

Yenə Adilin ağzı qulağının dibinə getdi; mən nə eləsəm, nə desəm, onun ürəyindən olur...

Adil yarım saat da oturub söhbət elədi, sonra çıxıb getdi.

Mən açıq pencərənin qabağında dayanıb onun arxasınca baxırdım; həyəti keçdi, pillələrlə qalxdı ikinci mərtəbəyə. Biz əsgərlikdə olandan bəri, həyətdə elə bir dəyişiklik gözməyirdi. Bir az ağacların boyu uzanıb, bir az da adamların. Teptəzə qonşular peyda olub, mən öz doğmaca heyətimdə heç də hamını tanıyırdım. Adil qapılarının astanasından mənə el elədi. O da həmin mənzildə çoxdan yaşayırdı. Biz həmişə dost olmuşuq, lap uşaqlıqdan, özü də, indiyədək bir dəfə də olsun küsməmişik. Bu, heç şübhəsiz, Adilin hünəridir. Pencərə önündə dayanıb fikirləşirəm, onu ilk dəfə gördüyümü yadıma salmaq istəyirəm; birdən mənə elə gəlir ki, aha, yadıma düşdü, sonra görürəm, yox, hər şey duman kimi çəkilib getdi... Gör üstündən neçə illər keçib. Adilin yaddaşı möhkəmdi, sabah ondan xəbər alaram. Yerimə uzandım, amma yuxum gəlmirdi. Tağıyev yoldaş yenə gəlib durdu gözümün qabağında; fikirləşirdim, nə yaxşı olardı bütün bunlar bizdən yan keçsəydi... Düzünə qalsa, hər şeydən bezmişəm, belə yaşamaq yordu məni. Yenə Adilə ilk tanışlığımızı yada salmaq istədim, yenə bir şey çıxmadı.

Gözümə yuxu gedə-gedə düşündüm ki, insanın öz ömrünün müəyyən mərhələlərini unutmaması heç də insafdan deyil, həm də ona görə insafdan deyil ki, ömür o qədər də uzun olmur...

İkinci fəsil

O, demək olar ki, hər axşam bizə gəlirdi. Evimizdə qonaq olanda, nə qədər təkid eləsələr də, qonaq otağına girməzdi, mətbəxə yeniciklərdən tələm-tələsik danışar, çıxıb gedərdi.

– Təbrik eləyirəm, – içəri girib üşümüş əllərini ovuşdura-ovuşdura dedi Valide, onun arqı sifəti elə bil işıqlanmışdı. – Alıbsan, yoxsa özün tikibsen? Gör necə yaraşır sənə! Dünya gözəlinə döndürsən!

– Sən nə danışsan, Valide? – əmidostu gülümsündü. – Mən bunu dörd ildə geyinirəm.

– Demək, sənin bədəninin quruluşu gözəldi. Əsl qadın bədənini istənilən paltarla özünü göstərir. Yoxsa... mənə bax – eh... Nə arxadan, nə qabaqdan... Bədbəxtliyim burasındadı. – Əmidostum gözəli ilə mənə göstərəndə Valide bunun da cavabını tapdı:

– Heç narahat olma! İndiki uşaqların hər şeydən başı çıxır, özü də, səndən, məndən yaxşı! Görürəm, həyətdə nə oyunlar çıxarırlar. Lazım gəlsə – bizi öyrədə bilərlər.

– Sən öz otağına keçsən yaxşıdır, – əmidostum mənə deyirdi.

– Otaq soyuqdu, – əslində getmək istəmirdim, özümü elə götürdüm ki, guya musiqi dərslə məşğulam.

– Elə bura da isti deyil, – o, köksünü ötürdü. – Yaz gəlir, amma havalar qızdır ki, qızdır. Belkə çay içsən?

– Sən narahat olma, – dedi Valide, – özüm dəmləyirəm. – O, bufetə yaxınlaşdı. – Mən hamıya deyirəm ki, əsl çay içməli yeganə bir ev varsa sənənin evindi. Sən bilmirsən, camaat necə çay içir. Təzə xəbəri eşidibsen?

– Yox, nədir ki?..

– Təzə qonşular gəlib, Quliyevlərin evinə.

– Kimdilər?

– Ər-arvad, bir də oğlan uşağı. Uşaq, – mənə göstərdi. – Mikanı yaşadı. Düzü, onlar mənim xoşuma gəlir.

– Söhbət olub onlarla?

– Elə belə, qarasına söz deyənəm mən? Gəldim, qapılarını döydüm, qadın açdı. Deyirəm: “Salam, mən sizin qonşunuzam” – “Salam, çox gözəl!” – amma özü qapının ağzını kəsdirib. “Elə qapının astanasından danışacağıq?” – deyirəm. Belə deyən kimi mənə içəri

buraxdı. Qadın kimi gözəgəlimlidi, amma sən hara, o hara?! Sonra kişisi göründü, qaraqabaq adama oxşayır. Neftçidir. Soruşdum, “qabaqca neçə otaqları olub?” – Bu yerdə arvadın dərdi açıldı. “Dörd otağımız olub” – dedi. Əlüstü ər-arvad gizli-gizli baxışdılar, arvadın artıq-əskik danışmağı onları pert elədi.

– Nəyə görə? Nə dedi ki?..
– Sənin də dünyadan xəberin yoxdu. Heç dörd otağı üç otağa dəyişərlər?
– Yəqin onlara üstündə pul veriblər.
– Quliyəvlər? – Valide güldü. – Anaları ölmüşdü, onlar soymağa adam axtarırlar.

– Belkə bu rayon onların xoşuna gəlir?
– Onu da öyrənmişəm, – dedi Valide. – Onların rayonu bizim kindən də yaxşıdır – evləri düz Azneflə üz-üzə olub. Üreyimə damıb, burda nə isə var... Yəne deyirəm, onlar mənim xoşuma gəlmedilər. Evi nəyə görə dəyişmələrinin səbəbini öyrənərim, gözlə bir az.

– A Valide, de görüm, niyə başını ağrıdırsan?..
– Mən sizdən ötrü çalışıram. Yaxşı adamlardısa – qoy yaşasınlar, Allah onlara kömək olsun, birdən yaxşı adamlar olmadı, bəs onda?.. Eh, mən ölüb gedəndən sonra mənim yerimi çəkəcəksiniz. Birinci dəfə Sənubəri görəndə nə dedim? Heç kəs də mənə inanmadı. Bəs sonra? Tərbiyəsiz çıxdı? – Çıxdı!
– Mikayıl, – əmidostumun səsi gəldi, – keç öz otağına, yatmaq vaxtıdır.
– Hələ çayımı içməmişəm.
– Öz otağında içərsən.

Mən onlara “gəcənz xeyrə qalsın” dedim, əmidostunu öpdüm – hərdən bunsuz da keçinirdim, amma bu dəfə olmadı.

Valide də mənə “gəcənz xeyrə qalsın” – dedi, özü də köks ötürdü. O məni görəndə həmişə içini çəkir. Bilirdim ki, otağıma keçəndən sonra mənim anamdan danışacaqdılar.

Qapını örtən kimi onlardan aralanmağıma sevindim. Onsuz da təkliyi çox xoşlayıram. Əvvəllər bu, atamın otağı idi. Atam öz qar-daşına – əməimə yaman oxşayır. Onun da portreti mənim otağımdadı; kostyumlarının və fraklarının saxlandığı böyük sandıq tərəfdə divara vurulub. Mənim babam tanınmış bəstəkar olub. Oxuduğum məktəb

də onun adını daşıyır. İndi iş elə gətirib ki, mən öz adımla daşıyan musiqi məktəbində təhsil alıram – hamısı uyğun gəlir, Famil də, ad da. Əvvəllər müəllimlər mənim adımla çəkəndə səksənirdilər, sonra yavaş-yavaş alışdılar. Bilmirəm, niyə məni bu məktəbə qoydular. Nə olsun ki, babam bəstəkar olub. Musiqiçi olmaq istəməmişəm, bu, mənim günahımdır? Ən çox xoşuma gələn bir fənn varsa – o da rəsmxətədir. Hələ üçüncüdə oxuyanda sinif divar qəzetini yazıb hazırlamağı mənə tapşırdılar, sonra da dördüncü sinifdə məktəb divar qəzetini... Rəsmxətdən həmişə “beş” alıram. Amma fortepianodan, yaxud solfeciodan bir “üç” qoparmaq üçün əldən düşürəm. Xüsusen Baxdan xoşum gəlmir. Min dəfə demişəm ki, mən normal –hamının oxuduğu məktəbə keçirəm, sözümü eşitmirlər. Əminim dedim ki, bu, atamın arzusu idi, o istəyib ki, babamın xatirinə mən də bəstəkar olum. Atam sağ olsaydı, hər şeyi ona başa salardım, əməimlə danışmağa dəyməz. Öz uşağı olsaydı, belə zülm çəkməyə razılıq vermezdi, kim bilir, belkə mənə də yazığı gəlir, o biri yandan da qardaşının arzusu...

Özgenin hesabına söz verməyə nə var ki... Özləri – nə atam, nə əməim musiqiçi olmaq istəməyiblər, amma məni məcbur eləyirlər. Babamın şərəfinə! Babamın bura nə dextli var?! Axı mən canlı adamam, niyə soruşmurlar ki, nə olmaq istəyirəm?

Əgər babam bəstəkar yox, dalgıç, ya da heyvan təlimçisi olsaydı, belə çıxır ki, məcbur eləyərdilər – günüm sulara keçərdi, məcbur eləyərdilər – itilərlə məşğul olardım. Düzünə qalsa, bunlar üreyimdən olardı, neinki o məktəbə ayaq döymək... Bir də, o yerdə bəxtim gətirmədi ki, imtahan verəndə dedilər: musiqi yaddaşıma söz ola bilməz!.. Bu il, üçüncü sinifə keçəndən sonra mənə “repetitor” da ayırdılar – konservatoriyanın üçüncü kursunda oxuyan Elmira xanımı. Həftədə üç dəfə bizə gəlir. Belə deyib-güləndi! Şəkillərini ona göstərirəm – çox bəyənir. Hərdən ikilikdə çalırıq, mənə, yaxşı alınır. O deyir ki, mənim az-çox qabiliyyətim var, amma dəhşətli tənbeləm, yalançıyam; ilk günlər notları gizlətdirdim, deyirdim yoxdu, itib, ona görə mən “tənbeləm”, “yalançıyam”.

Əvvəllər də belə eləyərdim, bibim həmişə axtarırdı, amma heyf ki, Elmiradan bu “nömürəm” keçmədi; ele ilk gündən dedi ki, əgər notları gətirməsən, həmişə aldatmaq yolunu tutsan, onda... Əlinə yara çıxacaq...

Mən yazı stolunun siyirtməsinə çəkib piston qutusunu götürdüm. Qutu ağzınacan xırda-xırda, yumru toxumlarla dolu idi, əmim onu pay vermişdi. Payız getirib dedi ki, bunlar barama qurduğun toxum-larıdır, yazda bu toxumlardan balaca-balaca qurdlar törəyəcək, o qurdları ölməyə qoymasaq, axırda gözəl-göyçək kəpənəyə dönəcəklər. Payızda toxumlar sarımtıl rəngə çalır, indi isə bir az qaralmışdı. Hər dəfə fikirləşəndə ki, bu toxumlardan bir şey çıxmaz, yadıma bir əhvalat düşür. Ötən il əmim on beş yumru, baş soğana oxşar şeylər gətirdi, dedi ki, əgər bunları dayaz boşqaba qoyub üstünə də su töksən, zəfəran kimi çiçəkləyəcək. Əvvəllər belələrini suya qoymuşdum, amma gül-çiçək əvəzinə yaşıl-yaşıl zoğlar göyərmişdi. Bir həftədən sonra yaşıl zoğlar baş qaldırdı, həmişə olduğu kimi, yavaş-yavaş böyüdü, sonra, günlərin bir günü...

Mən yuxulu-yuxulu hiss elədim ki, otaqda nə isə, zərif bir ətir var, düşündüm ki, bu ətir günəş şəfəqləri qarışıq, pəncərədən süzüb gəlir.

Stola sarı qaçdım, dumduru suda qıpqırmızı və narıncı örək-cikləri işıq saçan solğun-qızılı çiçəklər gördüm. Hətta mənə elə gəldi ki, zəfəran çiçəkləri boşqabda asta-asta fırlanır... Yəqin gözümlə alacalanmışdı. Amma hər halda, bu qərribə mənzərəni uzun müddət unuda bilmədim. Tez-tez yaxınlaşıb o çiçəkləri iyləyirdim, ancaq əvvəlki kimi heyretlənmirdim.

Mən yuxumu əmidostuma danışanda inanmadı. Hələ indiyədək heç kəsənin rengli yuxu görmədiyini söylədi. Əmim də gülümsündü, dedi ki, mübahisənin yeri deyil, rengli yuxuları ağıldan kəm adamlar görürlər...

Hər bazar səhər radionu açıram, doqquza on beş dəqiqə işləmiş yaxşı konsert verilir. Bir gün bir az gecikmişdim, konsert tezəcə başlamışdı. Kimsə Hersoqun arıyasını oxuyurdu. Bu yerdə Elmira-nın içəri girməsindən heç xəbərim olmadı. Salamlaşdıq. Mən dedim:

– Gözəl oxuyur!

– Bilirsən kimdi oxuyan?

– Yox... Amma hər kimisə, yaxşı müğənnidi.

“Yaxşı müğənnidi... Savadsız! Bu ki, Lemeşevdi! Hanı sənin musiqi yaddaşın?” Eh, “qulaq!”

O, mənimlə məşğul olduğu ilk günlərdə dedim ki, mənim musiqi yaddaşım çox yaxşıdır, düz də demişdim, bunu çoxdan, qəbul

imtahanlarından bilirdim; o isə hırıldayıb istehzal-istehzal baxdı: “yaxşı qulaqların var”. Əmidostum Mənzəranım lap məəttəl qaldı bu sözə, Elmira isə vəcinə deyildi, elə gülümsünə-gülümsünə baxırdı. Mənim qulaqlarım doğrudan iridi... O vaxtdan bəri bir şey olan kimi ya danlayanda, ya da tərifiyəndə, fərqi yoxdur, elə hey “qulaq, qulaq” deyir.

Mən Leşqornun iki etüdünü çaldım, dördüncü gün mənə tapşırq vermişdi, birçə dəfə çaşdım. Vay, vay, necə dərxdirdi bu etüdlər, adamın ürəyi sıxılır. Deyəsən o da dərxdirdi, yoxsa gözəl-nil-mədən deməzdi:

– Bəri bax, sən heç öz-özünə çalmısanmı? Yadımda qalan melodiyanı...

Məktəbdə bunu bizə qadağan edə bilsələr.

– Yox, – dedim, – heç çalmamışam. Nəyə görə!...

– Necə “nəyə görə?” Axı sən məşhur bestəkar olmaq fikrinə dəsen...

Bu yerdə hirsələndim, dedim ki, istəmirəm, heç musiqiçi olmaq da istəmirəm.

– Birdən nənin ad günündə qonaqlar bir şey çalmağı xahiş edərlər, onda necə?..

– Mənim nənim yoxdur, ikisi də ölüb.

– Sənle danışmaq mümkün deyil. Axı az-maz musiqi sənə xoşuna gəlir – mahnı, nə bilim nə...

– Əlbəttə...

– Baxdan başqa, eləmi? – bunu sözgəlişi dedi. – Axır vaxtlar təzə nəyə qulaq asıbsan?

– Bir vals çox xoşuma gəldi, – dedim, – “Siciliyanın göyləri altında” filmindən. Evdə də çaldım, çox sadə melodiyası var.

– Yox oş?! Mənsiz? Gələn dəfə çalarsan. İndi də keçək Qedi-keyə, onun əsərlərini çoxdandı çalırıq.

Bu, Leşqornun da maraqsızdı.

– Üz-gözünü elə turşudursan ki, elə bil zəhər içəcəksən...

Dərindən sonra o mənə mandarin verdi, ikisini mənə verdi, birini özünə götürdü.

– Üçünü də sənə gətirmişdim, – dedi, – sonra... tamah güc gəldi. Mandarin yeyib qurtarandan sonra içində barama qurduğun qara toxumları olan qutunu getirib ona göstərmək istədim. Qutunu

açdım, toxumların yerində qara, tükli qurdlar gördüm, özü də, qutu açılan kimi hamısı başını yuxarı qaldırdı.

- Aha! Peyda olublar!..
- Nə deyirsən?
- Bir bax! – Mən qutunu ona uzatdım. Elmira cəld geri çəkildi.
- Rədd elə bunları!
- Bunlar barama qurdlarıdı!
- Nə olsun?! Mənə yaxın getirmə. İndi sən onları yemləməlisən?
- Hə, tut yarpağı lazımdı.
- Hardan alacaqsan yarpağı, axı, hələ ağaclar yarpaqlamayıb.

Bunu eşidəndə özümü itirdim. Üstəlik, bu yerdə Mənzər xanım bizi yaxınlaşdı, yanında – tanımadığım qadın, onun da yanında – ariq bir oğlan uşağı...

- Tanış olun, – dedi, – təzə qonşumuzdu.

Mən Adili birinci dəfə belə görmüşəm.

Biz raysovetə tərəf qaçdıq, mən bilirdim ki, orda ağ, qara tut ağacları var. Bəlkə də poliklinikaya sarı qaçmaq daha əlverişli olardı – evimizə lap yaxın idi, amma ora, gircəkədkə iri tut ağacına yaxınlaşmağa heç kəs cürət eləməzdi, çünki saqqallı, qorxunc bir kişi hər gün o ağaca söykənib dayanır. Bilmirəm bu kişi tut ağacını nəyə görə belə xoşlayır. Özü də sessizcə dayanıb durur. Bir sanitar onu hər gün ora gətirir, axşam da aparır. Düzdür, kişi dinib-danışmır, susur, amma sifətində vahiməli bir qəzəb var. Bəziləri kişini dilənçi sayır, güclə ovcuna pul qoyurdular, amma onlar uzaqlaşan kimi qepiklər ovcundan asfaltın üstünə diyirlənirdi. Onun burda necə peyda olmasını heç kəs bilmirdi; kimi deli sayırdı, kimi – “kontuj”, hər nə isə, hamı ondan ehtiyat eləyirdi – böyükler də, uşaqlar da...

Ağacda heç bir yarpaq da yox idi. Batdı qurdlar...

Bir də gördüm Adil ağaca dirmaşdı, mən də onun dalınca. O çıxırsa mənə nə olub, hər halda, qurdlara mən cavabdehəm. Gördüm, o, yupyumru tumurecuqları qoparı.

- Bunları bıçaqla xırda-xırda doğrasaq, – deyir, – bəlkə də bir şey alnar.

Ağacdən təzəcə düşmüşdük ki, milisioner bizi yaxaladı.

- Utanmırsınız? Məktəbliyə bax, ağacı korlayır!..
- İpek qurdları üçün!.. – Adil onu başa salmaq istədi. – Çox lazımdı.

Deyəsən, bu milisioner “ipek qurdu” sözünü birinci dəfə eşirdi, çünki bizi əl üstü buraxdı, üzündə də anlaşılmaz bir heyrət vardı...

- Axırncı dəfə olsun! Bir də sizi burda görəsəm, tutub aparacağam.

Mən elə bilirdim ki, qurdlar tumurecuğu yeməyəcək. Bıçaqla xırda-xırda doğradıq. Gören kimi bir cummaq cumdular!..

Əmin işdən qayıdandan sonra qurdlara baxmaq üçün mənim otağıma baş çəkdi.

– Görürsən, bilməməzlik hara gətirib çıxarır? İndi yadıma düşür; mənim dostum dedi ki, vaxtından qabaq qurdlar peyda olmasın deyə qutunu soyuq yerdə saxlamaq lazımdır.

– Eyibi yoxdu, – dedi Adil, – çətinə bir neçə gün saxlamaqdı, sonra tut ağacları yarpaqlayacaq. – Adil bizi sakitləşdirmək istəyirdi, əminlə elə danışırdı ki, elə bil çoxdan tanışdılar. Deyəsən o, əminin xoşuna gəldi; cavab vermezdən əvvəl ona diqqətlə baxdı. Elə bayaq, milisionerlərlə danışanda da hiss eləyirdim ki, Adil böyüklerle tez dil tapır.

Adilgil bizim heyətimizə köçənə kimi mənim, demək olar ki, dostum yox idi. Deyəsən, günah not qovluğunda idi...

Axı bu adi qovluqlardandı; kartondan hazırlanmışdı, ipdən dənəyi vardı, hər böyründə bir lira şəkli, toxunma bant, vessalam... Hələ bir adam görməmişdim ki, bu qovluq əlimdə olanda yanımda ayaq saxlamasın. Nəyə görə? Bizim küçədə, əslində bütün rayonda yeganə adamam ki, əlimdə belə bir qovluq gəzdirirəm. Bir vaxt evdən çıxmamış notu qəzetə bükməyə başladım, gördüm yox, yaxşı nəticə vermir: məktəbə çatmamış kağızlar tamam əzilir, sonra da hamar-lamaq üçün gerək onları püpitəre yapışdırasan. Bu qovluğun ucba-tından, heç kəsə rast gəlməyim deyə evdən yarım saat tez çıxırdım. Evdə bu haqda kəlmə də kəsmirdim. Adilə də lap tezdən, kəpənək qurdu üçün tumurecuq yığmağa gedəndə dedim. O mənim üzümə baxdı, baxdı, fikrə gətdi, sonra da dedi ki, bütün bunlar boş şeydi...

Kəpənək qurdu yemləyib məktəbə gətdik. Onun anası bizi evimizin tininə kimi ötürdü – ordan o yana Adil anasına icazə vermirdi. Mən Adilin anasına söz verdim ki, küçəni ehtiyatla keçəcəyik. Düzü, heyrləndim; Adil uşaq deyil, dördüncü sinfə keçir, amma anası hələ də Adilin üstündə körpə kimi əsir. Mənə görə heç kəs, heç vaxt narahat olmur. Ata-anası evdə də onun qayğısına qalır, mehriban-mehriban danışdırırlar; bizim məhəllədə heç kəs

uşağı bu dillə dindirməyib... Bütün bunlara baxmayaraq, Adil özünü aslı kimi aparmır, bir sözlə, ana uşağı deyil...

Adillə yanaşı gedirik, çox vaxt o danışır, mən də ora-bura boylana-boylana qulaq asıram, bilərəm ki, yenə kimse gözünü qovluğa zilləyəcək. 18 nömrəli məktəbin qızlarından ikisi bizimlə üz-üzə gəldi, biri o birini dürtmələyib mənə göstərdi...

İki kvartal da keçdik, tindən qarşımıza üç uşaq çıxdı, gərək ki, Adillə bir məktəbdə oxuyurlar, dördüncü sinifdə. Bir ay bundan əvvəl, onlar bax, buradaca mənim qabağımı kəsib qovluğumu əlimdən aldılar. Qovluqdan əl çəkmək istəmədim, mən onların üstünə cumduqca, bir-birinə ötürüldülər, sonra dayandım, lap özüməndən qovluqdan da zəhləm getdi. Dayanmağım onların xoşuna gəlmədi, yaxınlaşb növbə ilə hərəsi bir dəfə boynumun ardına ilişdir-dilər, sonra da qovluğu açıb not kağızlarını asfaltın üstünə səpəldilər, mən kağızları qovluğun arasına yığdıqca uğunub getdilər...

...Onlar da bizi gördülər, gülümsündülər. Adillə deyəndə ki, gəl, onlar bizə çatmamış əkilək burdan, o, əməlli-başlı heyretləndi...

Mən də heç bilmədim ona nə cavab verim, heç cavab verməyə də vaxt yox idi. Bizə yaxınlaşdılar, elə yeriyirdilər ki, guya yarımdan ötüb keçəcəkdilər. Birdən... onlardan ən uzununun yerindən götürülməyi ilə qovluğu mənim əlimdən almağı bir oldu, yaxşı ki, tez buraxdım, yoxsa dəstəyi üzüləcəkdı.

Adil arxayın-dilləndi:

– Kötək yemək istəyirsən?

Uzun – adı Aslandı, özü də başçılar idi deyəsən – qovluğu açdı, əl saxlayıb başını qaldırdı.

– Kimdən? Səndən?

Adil ona yaxınlaşdı, qovluğu əlindən alıb mənə verdi.

– Gedək, – dedi.

Elə bu yerdə üçü birdən onun üstünə cumdu. Düzünü deyim ki, mən əlüstü aradan çıxmaq istədim, amma Adili tərk qoymaq olmazdı. Mən yüyürdüm Aslanın üstünə, gücüm çatdıqca kurtkasından geri dardım. Qorxum-hürküm tamam keçdi – elə bil buna bənd imiş.

Mən indiyədək heç vaxt dalışmamışdım, yoxsa, əlbəttə, belə hərəkətə yol vermezdim... Birdən-birə dəli kimi qışqırıb Aslanın qulağını elə dişlədim ki, əlüstü dayandılar, aralanıb heyretlə mənə baxdılar... Qulağını sıgallaya-sığallaya o da susurdu, yamanca qorxmışdu deyəsən. Barmağında qan görəndə rəngi ağappaq ağardı.

Adil öylib qovluğu yerdən götürdü, mənə uzatdı, biz dimməz-söyləməz yolumuza düzəldik. Sakitcə durub arxamızca baxırdılar.

O gün məktəbə getmədim. Mənim iki, Adilin üç manatı var idi, kinoya iki bilet almağa bəs oluyordu. Azı bir saat şəhəri gəzib dolışdıq, çünki “Bakı kommunası”nda birinci seans saat onda başlayırdı. Qorxurdum ki, it kimi adam dişləməyimi Adil üzümə çəksin, amma bu haqda kəlmə də kəsmədi. Dedi ki, atası bizi bazar günü fransız gülüşünə aparacaq. Bu gülüş, boks qədr olmasa da, hər halda, maraqlıdır. Pavel Perekrəstlə Frenk Qud gülüşəcək. Elə o anda biz qırmızıyanaq, maykalı nəhəng bir kişinin şəkli vurulmuş dəmir qurğunun yanından keçirdik. Çiyindən üstü medallarla bəzədilmiş lent asılmışdı. Dəmir qurğunun altında yazılmışdı: “Pavel Perekrəst şəhərimizə gəlib”. Belə şəkillər şəhərin hər yerinə vurulmuşdu. Adil dedi ki, Pavel Perekrəst Quddan hayfını çıxmaq istəyir. Onun rəqibi zəncidi, özü də gülüşçi-boksçudu. Sevindim ki, birinci dəfə öz gözümə zənci görəcəyəm... Evimizə çatmaqda Adil gözəlönməz bir sual verdi; Aslanı dişləmək hardan ağıma gəlib? Ona baxdım, gördüm gülümsünür, mən də qəhqəhə çəkdim. Qoribədir, qovluğun qoltuğunda olmağı bayaqdan heç ağıma gəlməmişdi, halbuki həmişə yola çıxanda fikrim-zikrim onun yanında qalırdı...

Adilgilə getdik, anası elə sevindi ki, elə bildim Adil məktəbdən yox, hardansa, çox qorxulu bir səfərdən qayıdıb gəlir. Yalan olmasın, beş dəfə öpdü üzündən, sonra özündən aralayıb bir də baxdı, bir də öpdü. Məni də mehribanlıqla qarşıladı, çay-çörək təklif elədi. Mən razılığımı bildirib çıxdım, çünki Elmira indicə gəlməli idi, gecikən-də acıqlanırdı. Ürəyimə dammışdı, içəri girən kimi vals çalmağı öyrənib-öyrənmədiyimi soruşacaqdı. Elə də oldu. Valsı çalanda dedi ki, sinkoplu¹ musiqinin sənin xoşuna gəldiyinə şübhəm yox idi... Mən də əlavə elədim ki, bu valsı sinkopla Pevznerin kvarteti ifa oluyur, hətta onların çalğısı kinodakından daha çox xoşuma gəlir... Sonra Leşqormun əsərini, bir də Bramsın iki pyesini çaldım. Elmira razı qaldı. Xahiş elədi ki, gələn dəfəyə özüm bir şey fikirləşim, bir şey yazım. Soruşdum, nə yazmaq olar?

– Etüddən simfoniya kimi – nə istəyirsən yaz! – Bilmirəm nə demək istəyir: Leşqorna qulaq asmaq onu da yorub...

O biri otaqda məndən əmidostuma razılıq elədiyini də eşitdim.

¹ Sinkop – musiqidə vəzinin müntəzəm gedişini pozan ritmik fiqur

Adil gəlib çıxdı, biz yarpaq dərməyə getməli idik. “Siciliya göyləri altında” filmindən valsı çalanda, onun gözləri heyretləndirirdi. Qurtaran kimi bir də çalmağı xahiş elədi. Çaldım. Çox böyümüşdü. Qurtaran kimi bir də çalmağı çox sevirmiş. Xoşuna gəldi mənim çalğım; sən demə, Adil musiqini çox sevirmiş. Fikirleşdim: axı bu sən deyən elə bir musiqi deyil, amma heç nə demədim, xoşuna gəlirsə gəlsin... Düzü, Adil indiyədək mənim çalğımı bəyənen yeganə adamdı. Mən çalanda əmidostumla əmin həmişə üz-gözünü tursudur, Elmira – göstəriş, düzəliş verir, amma Adil... Onu sevindirməkdən ötrü yenə də nə isə çalmağ istəyirdim, yadıma düşdü ki, acdı yazıq qurdlar...

Raysovetin yanından bizi yenə qovladı milisioner, 2-ci Paralel küçəsinədək gedib çıxdıq, ağacların əl-əyini yoluşdurdıq.

Qurdlar elə bil yuxulu idilər, yeşiyin dibində hərəkətsiz qalmışdılar, bizi gören kimi terpenişdilər, sanki yarpaq iyni almışdılar. Hərddən başlarını yuxarı qaldırırdılar – bilmək istəyirdilər ki, hardan axıb gəlir bu yarpaqlar...

* * *

Bazar günü Adilin atası bizi sirkə apardı. Mən sirkə arabir gədirəm, amma burda klassik güləşi ilk dəfə görürdüm. Birinci cərə gədə oturmışduq. Adilin atası bizə dondurma aldı, sonra da klassik güləşin qaydalarını başa saldı. Soruşdum, bəs niyə fransız güləşi adlandırılar, elə afişalarda da belə yazılıb, o dedi ki, dəqiq bilmir, bəlkə də bu güləş ilk dəfə Fransada meydana gəlib... Bəlkə də təsadüfdən doğub bu ad? Necə ki, deyirlər: alman “ovçarkası” – qoyun iti, ya da Holland pendiri... Yerimizin rahat olub-olmadığını, üşüyüb-üşümədiyimizi soruşdu, yeldöyündə oturmağımızdan narahat oldu. Başa düşürdüm – o, Adilə görə sorğu-suala tuturdu bizi... Ay Allah, ata-ana övladdan ötrü necə əldən-ayaqdan gədermiş! Adil bu sorğu-suallara çoxdan alışıb, heç cavab da vermir, amma mən... Görəsən, mənə belə qayğı göstərilə, neyləyirdim, ömrümdə birçə dəfə olsa?... Yəqin utanardım. O biri tərəfdən, doğma adamların narahatlığından axı, niyə utanmalısən? Görək Adildən soruşam.

Güləşçilər iki-iki səhnəyə çıxır, itələşir, bir-birinin çiyindənə yapışır, boynunun ardını şapalaqlayır, hakim də onların dövrəsində

hərlənə-hərlənə fransızca nə isə deyirdi. Güləşçilərdən necə səslər çıxırdı, – firnaxırdılar, böyürdülər, niqıldayırdılar... Adilə atası, eləcə də dövrəməzdekilər səhnədən bir anlığa belə gözlərini çəkmirdilər, mənse... dözə bilmirdim, sonra tamam üzülüb əldən düşdüm. O qəddər zəhləm getdi ki, altıncı görüşdən sonra Adilə dedim, bədsir, çıxmaq gedək kinoya, ya da bulvara. O, əvvəlcə başa düşmədi nə deyirəm, sonra bir heyretlənmək heyretləndi! Sən nə danışırsan, deyir, üç görüşdən sonra ən əsası başlayır! Adilin atası da eşidib axıracan baxmaq üçün məni dilet tutmağa çalışdı. Onların baxışdıqlarını da hiss elədim, bu da xoşuma gəlmedi. Fikirleşdim, nəhaq Adilə dedim, gör səhnəyə necə maraqla baxırlar, mənse... mane oluram. Nəhaq gəldim onlarla. Mənsiz daha yaxşı olarmış... Birdən gördüm, Adilin atası qalxdı, Adilə dedi ki, onun yerinə çəkilsin, özü ikimizin aramızda oturdu. Başladı səhnədəki gedişatı mənə başa salmağa. Görürsən, deyir, narncı trikolu pəhləvan gözəl bir fənd işlətdi, buna deyirlər – ikiqat nelson! Bu fəndi tərifi etməsə də olardı, özüm başa düşdüm; mavi geyimli pəhləvan əlüstü niqıldadı. Bax, indi də, deyir, mavi geyimli parterdədi, bu “körpü” isə xalqadan qırağa oldu – gənə görə sayılır...

Adil də bir yandan bildiklərindən bala-bala deyirdi...

Yaxşı ki, hərddən bir kloun çıxırdı ortaya – mənə ancaq o maraqlandırırı, hiss eləyirdim ki, klounun da güləşdən zəhləsi gedir – güləşçilərə əyri-əyri baxanda üz-gözündən oxunurdu.

Yeddinci görüşdən sonra orkestr daha təntənəli səsləndi, sirkənin qübbəsi altında rəngberəng işıqlar yandı, aparıcı çıxıb uzaqdan dedi ki, bütün dünyanın səbirsizliklə gözlədiyi hayıflama yarışına başlayır. Pavel Perekrəst keçən il Kiyevdə Frenk Quda uduzmağının əvəzini çıxmaq istəyir. Yerlərdən bir hay-küy qalxdı ki, gəl görəsən. Aparıcı əlavə dedi ki, əgər bu gün Pavel Perekrəst hayıf ala bilsə, gələn bazar Frenk Qud onu yarışa çağıracaq. O yerdə mən özümü saxlaya bilməyib Adilə dedim ki, Pavel Perekrəst qalib gələcək.

Güləşçilər manejin ortasına çıxdılar, azı iyirmi dəfə baş əydilər ki, camaat əl çalmağımı saxlasın. Başladılar.

Adil pıçıldı ilə soruşur:

– Sən hardan bilirsən?

– Görürsən...

Frenk Qud Perekrəstdən hündür, həm də qədd-qamətliydi, Pavel Perekrəst isə hədsiz enlikürek, alçaqboylu, pota kimidi. Çox

əlləşdilər, axır ki, mən deyən oldu: Perekrest qalib gəldi. Hamı bir ağzdan dedi ki, bu uduşa söz ola bilməz – kürəyini yerə vurdu...

Adil yolboyu elə hey soruşurdu ki, Perekrestin udacağını hardan bilirdim, mən də hər dəfə sualın üstündən keçirdim.

Adilin atasının fikrincə, alışdığımız əsl güləşə baxanda bu maraqsızdır. Sən demə, kimin udacağı evvəldən danışılırmış, axı, sirk – tamaşadı, həmişə eyni adam udsa, sirkə gələn olmaz. Mən soruşdum, bəs elədirsə, niyə camaat belə heyəcan keçirir? O gülüm-sündü:

– Adamlar bəzən bilə-bilə aldanmağa sevinirlər, – dedi.

Adil bilir – boks əsl idman olduğuna görə mənim daha çox xoşuma gəlir. Atasına dedi ki, bizi bir həftədən sonra boks üzrə respublika çempionatına aparsın. Xahiş eləmədi – dedi! O da başını tərpətdi, sözsüz razılaşıdı, vəssalam!

Onlarla yanaşı yerisəm də, fikrim-zikrim uzaqlarda idi, həm də özümlü, Adili düşünürdüm.

Başqa yoldaşlarıma nisbətən Adili təzə-təzə tanışam da, ona tez alışdım. Yaşıdım, boyca azca balacadı, amma məndən yaşlı görünür. Belkə də bu, təmkinli olmasından irəli gəlir. Sırağagün, görün, nə oldu: biz küçədə futbol oynayırdıq – bizim heyətlə 151 №-li evin komandası. Komandaya düşməyənlər səkidə dayanıb “azarkeşlik” eləyirdilər – Yaşka Brauman yangınsöndürən Ağasəfin pəncərəsini sindirirana kimi! Ağasəfin qorxusundan hamı qaçıb dağıldı; kimin sindirməsinin dəxli yoxdu ona, kim ələ keçdi qanı getdi! Təkcə Adil yerində mıxlanıb qaldı. Ağasəf onun üstünə yüyürdü, Adil yerindən tərpənmədi.

– Salam, sizin pəncərənizi qırıblar? – dedi.

Ağasəf də quruyub qaldı, heç nə anlamadı, bilmədi nə desin.

– Salam. Sən kimsən?

– Mən sizin təzə qonşunuzam.

– Bəs özgeçin pəncərəsini sindirən kimdir? –

– Mən futbol oynayıram, – dedi Adil. – Heç futboldan xoşum da gəlmir.

Ağasəf başını bulayıb geri döndü...

O, ağır çəkili boksçu olmaq arzusundadı, olacaq da, xasiyyətinə bələdəm. Mənimse heç bir arzum yoxdu, bu da yaxşı deyil... Fikir-xəyal məni apardı, bir də gördüm ki, nəçə addım daldə qalmışam.

Atası balaca uşaq kimi onun əlindən tutub aparırdı. Ata-anası yannında olanda heç kəs inanmaz ki, o, öz işini bilən, toxtaq adamdı.

Heyətə girəndə gördüm ki, Şura dayının – Aleksandr kişinin qapısı açıqdı, mən onlarla sağollaşıb Şura dayının evinə getdim. Ondan yaman xoşum gəlir. Nəçə illərdi val toplayır. Məncə, Bakıda ən böyük kolleksiyaçıdı. Bütün divarlar val düzülmüş dolablarla doludur. Valları da pətefonda yox, elektrik gücləndiricisi olan radio aparatı ilə çaldırır. Bu radio aparatı elüzuyana oxşayır: altındakı çanaq əvəzinə disk fırlanır, kranı da adapter¹ əvəz edir. Vallarının çoxusu çalğısız-filansız da, təkcə adlarına görə xoşuma gəlir: “Quşsatan”, “Qaraçı baron”, ya da “Tarantella”... hərden, musiqi adını doğrultmayanda qulaq asmağıma peşman oluram, sanki kimse məni aldadır... Birinci dəfə “İnci xatərlərə” qulaq asanda belə hiss keçirdim. Daha alışmışam, o qəder də fikir vermərəm adlara. Şura dayı arvadı Firəngiz xala ilə bir yerdə valları tez-tez çaldırırlar. Deyəsən, mənim gelişimə də sevinirlər. Şura dayı hərden mənim babamdan, atamdan söz salır. Bir şəkil var atamda, bir yerdə o zaman bulvardakı çimərlikdə çəkdiyiblər, on beş yaşında. Şura dayı montyordur, arvadı Firəngiz xala Semaşko xəstəxanasında şəfqət bacısıdır.

Biz söhbət eləyə-eləyə təzə vala da qulaq asdıq – kimse royaldə qiyamət çaldırdı. Baxıb gördüm ki, pianoçunun famili də bu musiqiyə uyadı: Sfasman. “Kinofilm mahnılarına fantaziya”.

Mən bir də qulaq asmaq istəyəndə Firəngiz xala dedi:

– Sabah qulaq asarsan. “İlan” evdədi.

Validə xalam deyir. Onların dəhlizləri birdir. Yuxa faner arakəsmə ilə ayrılır. Odur ki, bütün söz-söhbətlər eşidilir. Üstəlik, Validə xalaman musiqidən zəhləsi gedir. Eşidən kimi döyəcəyir arakəsməni. Bir vaxt onların açığına xoruz aldı, dəhlizə, arakəsmənin yanına bağladı; səhər saat beşdə xoruz bir banlamaq banlayırdı ki, ikinci mərtəbədə, pəncərəsi heyətə yox, küçəyə açılan otağımda belə qulaq tutulurdu. Bütün heyət yalvarırdı ki, xoruzu kəsin; Firəngiz xala musiqiyə ancaq axşam saat onacan, bazar günləri ancaq gündüz – günortayacan qulaq asacağına söz verəndən sonra Validə xala razılaşıdı.

¹ Adapter – pətefon valının səsinə elektrik vasitəsilə reproduktora verən cəlcətrəməli mexanizmdir.

Validə xalının qapısı şaqqlı ilə örtüldü, deyəsən harasa çıxıb getdi. Biz valı təzəcə qoymuşduq ki, mənı nahar eləməyə çağırırlar.

Əmidostum heç üzümə baxmadan işarə elədi ki, əlimi yuyum... Deməli, ənim evdə yoxdur. Ənim evdə olanda Mənzər xanım mənəmlə heç olmasa danışır. Əslində, üzümə baxıb-baxmamığının elə bir isti-soyuğu yoxdu... Əlimi yumamışdan gedib barama qurdlarına baş çəkdim. Yeməkləri hələ var idi. Necə də tez boy atdılar az vaxtda! Rəngləri də dəyişib, əvvəl qapqara idilər, indi elə bil ağarıblar.

Mətbəxə keçəndə gördüm ki, Validə xala orda ədəb-ərkanla əyləşib. Məni görənin kimi söhbətinə ara verdi. Əmidostum mənə qarşıma bir boşqab şorba qoydu, Validəni içəri çağırırdı.

Mətbəxdə əyləşsəm də, otaqda danışqlarının hamısını gözəlcə eşidirəm, mənə yerimdə bir başqası olsaydı, bəlkə də sözləri belə aydınca tuta bilmezdı – axı, mənəim gözəl musiqi yaddaşım var! Validə xala Adilin ata-anasından danışdı, mən də xörəyimi yeyə-yeyə qulağımi şəklemişdim. Birdən... qaşığı-boşqabı bir yana itələdim, qulaqlarıma inanmadım! Validə xala sözünü bitirib əmidostuma dönə-dönə tapşırırdı ki, bu sirri heç kəsə açmasın. Doğrudan da, bu, dəhşətli sirr idi...

Seher bibim mənə dedi:

– Odu ey, sənəin dostun alatorandan pilləkəndə oturub.

Qapını aralayıb baxdım, Adil həqiqətdən pilləkəndə oturmuşdu. Onu evə çağırırdım, saatı göstərdim – iyirmicə dəqiqə işləmişdi səkiyə! İşarə vurdum ki, mən gəcişikmişəm; biz səkkizin yarisində görüşüb məktəbə gətməmiş yarpaq dərməli idik.

Anası, həmişə olduğı kimi, evvandan bizə əl elədi.

Biz 2-ci Paralel küçəsinə çatanda heyrtləndik: evlər idarəsinin qabağında, tutun altında heç kəs yox idi. Demək, saqqallı dəlimi gətirməyiblər hələ... Adil dedi:

– Gəl elə bu ağacdən dərək!

Ağaca dırmaşsaq da, gözüm yerdə qalmışdı: saqqallı gələn kimi əkilmək lazım idi... Adil mənə gülür – guya özü qorxmur, amma mən bilərəm ki, əməlli-başlı qorxur.

– Sən belə qorxursansa, – deyir, – düş aşağı, düş, özüm dərərəm. Tez ol, düş!

Niyə düşməliyəm, axı? İstədiyimiz qədər – indi buna tumurcuq yox, yarpaq demək olardı – yıgıb evə yollandıq.

Evdən çıxanda ondan heç nə soruşmaq fikrində deyildim, indi, necə oldusa dilim dinc durmadı:

– Sən öz ata-ananı yaxşı xatırlayırsanmı?

O, heyrtlə üzümə baxıb gülümsündü.

– Niyə qımırsan? – Soruşuram. – Bunlar sənəin valideynlərin deyil...

– Bəs kimindir? – o yenə gülümsünür.

– Heç kimin... Onların uşaqları yoxdu.

– Necə yoxdu? Bəs mən?..

– Onlar sənı uşaq evindən götürüblər, müharibə başlayanda... Yadına düşür, yoxsa?..

– Bu nə sözdür danışrsan? – Açıqlanmadan, gülümsəmədən, ciddi soruşur.

– Vallah, düz sözümdü...

– Yalandı, yalan! Müharibə başlayanda mənəim, demək olar, iki yaşım vardı. Bildin?! Hər şey yadımda qalardı! Sən cəfəngiyat danışrsan – anam da mənəimdi, atam da!

– Olsun, nə deyirəm. Mənə nə var?!

Bu haqda başqa bir söz demədik, barama qurdlarını yemləyib məktəbə yollandıq.

Məktəbdən qayıdanda gördüm ki, darvazanın yanında durub mənı gözləyir.

– Sən düz deyirsən... hamısı yadıma düşdü...

– Nə düşdü yadıma?

– Yaxşı xatrlaya bilmirəm, birçə onu bilərəm ki, mənı uşaq evindən götürdülər. Uşaq evi yadıma düşür...

Mən dedim:

– Bunu da özünə dərđ eləyəcəksən?

O, başını buladı...

– Heç mənəim də valideynlərim yoxdu, – dedim, – atam müharibədə həlak olub, anam da yoxdu. Görürsən, mən vecimə almıram. Ata-anan ögey olsa da, doğmalardan yaxşı baxırlar sənə.

O, ehməlcə başını tərpedib getdi... O gün daha görüşmədik.

Gecə gözlerimi güclə açdım, kimse mənı yuxudan oyadırdı.

Gözümü açsam da, heç nə başa düşmədim, əvvəl elə bildim ki, yuxu görürəm. Adilin atası-anası, əmidostum, bir də ənim başım üstə dayanmışdılar.

Adilin anası göz yaşını saxlaya bilmirdi.

Əmin məndən soruşdu:

– Gündüz Adil sənə bir söz demədi ki?

– Necə? Nə barədə?

Əmin Adilin anasının üzünə baxıb yenə soruşdu:

– Evdən qaçmaq istədiyini demədi sənə?

Başında birco fikir dolanır: görəsən mənim dediyimdən xəbərləri varmı?

– Yox, mənə heç nə demədi.

– Axı doğrudan da, o mənə bir söz açıb deməmişdi.

Bu dəfə Adilin atası soruşur:

– Sən hiss etmədin ki, bəlkə o, nəyə görəso pört olmuşdu, ya da kimse onun xətrinə dəymişdi?

Bu yerdə mənə aydın oldu ki, Adil onlara heç nə deməyib.

– Yox... mənə heç nə deməmişdi...

Onlar çıxıb getdilər.

Əmidostumla əmin bir-birinə baxa-baxa başlarını buladılar:

– Dünyada gör necə oclaf adamlar var!

Əmidostum dedi:

– Mən inanmıram ki, Validə ona bir söz deyər... İnanmıram...

– Validə yox, bir başqası deyib! Ax... bu əllərimlə boğardım onu! Şəhərdən bəri heyətdə hamı Adildən danışır.

Məncə, həmin günü bütün qonşularımız işə gecikdilər.

Mən özüm də gecikdim, ikinci dərsə getdim. Validə xala alatorandan bizə qaçıb gəlmişdi. Deyir, Adilin atası milisə zəng vurub, xahiş eləyib ki, Bakıdan çıxan bütün qatarları yoxlasınlar, yollara gözetçi qoysunlar. Sən demə, Adilin atası neft sənayesində “böyük adamlardandı”, “noçennikdi” ... Bunu da Validə xaladan eşitdik. Bütün qonşular bir-birinə dəymişdi: Adilin ögey olmasını kim xəbər verə bilərdi ona?.. Atası uşağı axtarmaq üçün şəhər çıxandı, qayıtmayıb indiyə kimi.

Anası evdə təkco qalmışdı. Qonşu qadınlar bir-bir, iki-bir ona baş çəkib, ürək-dirək versələr də, o, sakitco oturub deyilənlərə qulaq assa da, deyəsən, heç nə eşitmirdi. Şəhər mən çay içəndə bizə gəldi, mənimlə üz-üzə öyləşdi.

– Yalvarıram sənə, bir fikirləş yaxşı-yaxşı, bəlkə o, sənə hara getmək istədiyini deyib, fikirləş, bəlkə o deyib, sənin yadından çıxıb, hə?..

O mənə heç nə deməmişdi. Anasına deməyə söz tapmadım...

O da sakitco çıxıb getdi.

Bilsəydim ki, Adil evdən çıxıb gedə bilər, ona heç bir söz deməzdim. Ondan çıxmayan iş: sakit, təmkinli, birdən-birə belə hərəkət... heç səbəbi də aydın deyil. Onda görək mən çoxdan qaçıb gedəydim. Yəqin bu sözü ömrü boyu gözləməzdi. Görəsən hara qaçıb gedib? Onsuz da tapacaqlar.

Mən küçədə gəzə-gəzə bütün bunlar haqda fikirləşirdim. Bir də onu fikirləşirdim ki, Adil qayıdandan sonra hamı biləcək ki, günahkar mənəm... Bəs onda neyləyəcəm?

Elmiranı görəndə sevindim.

– Bəlkə yadından çıxıb, axı, sən mənə söz vermişdin musiqi bəstələməyə?..

– Yox, yadımdan çıxmamışdı, nə qədər əlləşdimə, bir şey alınmadı; fikirləşib bir şey tapırsan, çalan kimi görürsən ki, tanış melodiya... Heç nə bəstələyə bilməmişəm.

– Niyə?

– Alınmır. Heç bundan sonra da bəstələmək fikrində deyiləm.

Zəhləm gedir...

O, gözümün içinə baxa-baxa soruşdu:

– Sən musiqi ilə heç məşğul olmaq istəmirsən?

– Yox, istəmirəm! Əmin nəhaq fikirləşib ki, məndən bəstəkar çıxar. Mən istəmirəm! Musiqini sevirem, amma musiqiçi olmaq fikrim yoxdu. Qoy mənə adi məktəblərin birinə keçirsinlər.

– Özizim, bilirsən nə var, mən hələ indiyədək elə adam görməmişəm ki, musiqi təhsili almaq, ya da solfecio dərsi xoşuna gəlsin. Nə bilirsən, bəlkə bir vaxt musiqiçi olmaq fikrinə düşəcəksən... Bax, onda bu məşğələlər sənə köməyinə gələcək.

– İstəmirəm, əminə də deyəcəyəm. Lap günü bu gün! Qoy nə eləyir-eləsin.

– Nə olub sənə?

Cavab verə bilmədim, qəhər mənə boğurdu. Püpitro baxa-baxa qalmışdım. O mənim başımı sığalladı, sonra da köks ötürüb sağ əlilə mənə qucaqladı.

– Nə olub sənə? Səndən soruşuram!

Əmidostum qapının astanasından görünən kimi yerində donub qaldı. Elmira ilə yanaşı oturmuşuq royalın qarşısında, mən başımı onun çiyinə söykəmişəm, ikimiz də susuruq.

Elmira əmidostuma deyir:

– Bu gün məşğələmiz olmadı.

O, birçə söz deyə bildi:

– Hə?

Demək, o, möhkəmcə heyretlənib...

Adilin atası saat beşdə evə gəlib çıxdı. Üzü bomboz bozarmışdı; zarafat deyil, dünəndən yuxusuzdu.

O, bayırda baş-başa verib susan qonşuların yanından keçib pillələləri qalxdı. Şura dayı Adil sarıdan bir şey öyrənib-öyrənmediyini soruşanda, o, sakitcə başını buladı.

Adillə aramızdakı o söhbətə görə necə peşman olmuşdum!.. İki saat otaqda aramsız var-gəl elədim, bir fikir elə hey beynimi döyəclədi: “Axırı necə olacaq?” Birdən barama qurdların qutusu gözüme dəydi, yaxınlaşan kimi hamısı başını qaldırıb mənə baxdı. Yazıqlar səhərdən ac idilər. Həç bir çimdik yarpaq da qalmamışdı, tumurcuqların yuyuxa çəhrayı qabıqlarını da yemişdilər. Tez-tələsik evdən çıxıb yarpaq dalınca yüyürdüm. Raysovetin yanında milisi-oner mənə gören kimi qışqırdı:

– Ehey, itil burdan, sənə dedim axı, bir də görəsən, tutub aparacağam, – o mənim üstümə gələndə götürüldüm, tinə qədər qaçıb dayandım. O, həmin yerdəcə dayanıb qalmışdı. Tindən başını çıxarıb başladı, nə başladı:

– Görüm səni o dünyalıq olasan! Nə istəyirsən məndən? Eşşək! Qanmaz heyvan! Sənin, – qışqıram, – başın işləmir. – Söyürəm, ürəyim soyumur...

Düz iki tin dalınca qaçdı, amma bir şey çıxmadı; ayağında ağır çəkmələr, əynində şinel... əli də koburun üstündə... Mən tramvay xəttini keçib onu yenə də yamanladım. O, acıqlı-acıqlı mənə yanıdı:

– Onsuz da səni tapacağam, bu rayonda yaşayırsan, baxarıql..
Yenə ağzıma gələni deyib 2-ci Paralel küçəsinə sarı götürüldüm. Gədə-gədə fikirləşirəm, yəqin qurdlar qırılacaq, bütün günü ac qalıblar... sonra da milisioneri yamanlamağuma görə özüm-özümə məəttəl qaldım. Evlər idarəsinə kimi qaçdım, gördüm tutun yanında həç kəs yoxdu. Dörd yanuma boylandım, o zəhmli kişi gözüme dəymədi, tez-tez dirmaşdım ağaca, başladım tumurcuq yığmağa. Aşağıdakı budaqlarda əlimə bir şey keçmədi – hamısını Adil-lə yığmışdıq – yuxarı dirmaşdım. Onca dəqiqəyə cibimi doldurdum.

Aşağı düşmək istəyəndə... gördüm, ağacın altında dayanıb mənə baxır. Üz-gözündən zəhrimar yağır, qapqara saqqal basıb, gözünü mənə zilləyib hər addımı izləyir. Ağaca söykənib dodaqaltı nə isə deyir, mənim düşməyimi gözləyir. Baxdım, küçədə həç kəs yox idi. Bir adam olsaydı belə, inanıram köməyə gələ – bizim məhəllədə hamı ondan qorxur. Ayaqlarım titrəyirdi. İri budaqların birindən əllərimlə tutub, ayaqlarımla yapışib üzəşağı sürüşməklə təkən versəydim, aralı düşərdim, onda mənə tutsun görüm necə tutur. Elə də elədim... sürüşə-sürüşə birçə onun üzünü gördüm. Tappıltı ilə nəyəsə deyib yerə düşdüyümü bildim, vəssalam...

Evimizdə, dehlizdə gözümü açanda başımın üstündə həmin dəlini gördüm. Qorxudan necə qışqırdımsa, özüməndən getdim. Asfaltı tappıltı ilə düşəndə beynim yerindən oynamışdı... O mənə yerimdən qaldırıb, birbaşa aparıb evimizə. Xəstəxanadan gəldilər, onun qoluna girib ehməl-ehməl apardılar. Yolboyu elə hey qışqırırdı. Ukrayna dilində, nə isə anlaşılmaz sözlər deyirdi. Dedi ki, nənə uşaqları öldürmək olmaz, öldürmək olmaz uşaqları! Sanitarlar gələndə evdə mənim yanımdan aralanmaq istəmirmiş...

Dedilər ki, ağılı itirsə də, zişansız adamdı. Lvovda, gözünün qabağında bomba partlayışından bütün ailəsi məhv olandan sonra bu kökə düşüb. Sən demə, bu günə kimi susurmuş, həç bir söz də demirmiş...

İki gün başım hərələdi, azca səndələyirdim, sonra keçib getdi. Həkim, sonra da əməmin gətirdiyi professor – o, babamın dostu imiş – qətiyyətlə tapşırıdılar ki, yerindən tərpənmək olmaz, hətta uzaqanda belə... Oxumağı da qadağan elədilər. Darıxırdım, bağrım çatlayırdı. Yaxşı ki, bir həftədən sonra kreslonu evyana çıxardılar, əyləşib başladım həyətdə tamaşa etməyə.

Elmira hər gün mənə baş çəkirdi, məktəbdən, sonra da konservatoriyada işlərindən danışdı. O, məndən söz aldı ki, ayağa duranda musiqi pyesi yazım. Bilirəm, pyes onun nəyinə lazım idi. Mən xəstə olanda yarpaq dərməyə əməm gedirdi. Görəsən necə yığırdı, hardan yığırdı, axı o, çıxma bilməzdi ağaca! Adildən xəbər-əxər yox idi, amma atası axtarışından qalmırdı, özü də günlərlə evə baş çəkirdi.

Gözlənilmədən Adil gəlib çıxanda anası evdə idi. Validə onu görəndə dəli kimi qışqırdı: “Adil gəldi!..” Gündüz, bir də onu gördüm ki, Adil pillələrlə qalxır yuxarı. Anası balkona çıxdı, elə baxa-baxa

qaldı. Adil ona yaxınlaşdı, anası onu qucaqlayıb ağlaya-ağlaya deyirdi: "Sən niyə belə elədin, oğul? Niyə belə elədin sən?!" O, sakitcə mızıldadı: "Bağışla məni, bağışla..."

Yarım saatdan sonra anası mənim yanıma gəldi – anası onsuz da əvvəllər Adili gözəndən qoymurdu, indi isə addımbaaddım izləyirdi. Başma gəlenlərin hamısını danışdım ona, elə mən sözümü qurtaranda atası gəlib çıxdı. Adili gören kimi çöküb pilləkəndə oturdu, bir kəlmə də demədi ona. Güclə qalxdı yerindən, Adilin əlindən tutub apardı, anası da dallarınca...

Onu görəndə çox sevindim. Həm də ona görə sevindim ki, anasına menden heç nə deməmişdi. Elə bilirdim ki, mənimlə dostluğu kəsəcək, heç inciməzdirdim də; axı mənim üstümdə gör nələr olmuşdu, aləm bir-birinə deymişdi...

Axır ki, ayağa qalxmağa mənə icazə verdilər. Babamın dostu gəldi, dizimə balaca çəkiclə döyəclədi, çubuğu gözümün qabağına tutub ora-bura hərhlədi...

* * *

Qurdlar yeməkdən kəsildilər, hamısı da birdən... Otağa sükut çökdü.

İrələnmiş, çeçələ barmağa dönmüş qurdlar yeşiyin dibində elə bil ne isə axtarırdılar. Axır günlər onların rəngi də dəyişmişdi; elə bil üfürülüb doldurulmuşdu onlar, elə bil qonur yağ çəkilməmişdi bədən-lərinə. Başlarını ora-bura döndərdikcə son dərəcə zərif qızılı, ağım-tıl saplar düzülürdü havaya. Əmin məsləhət gördü ki, süpürgədən bir çeçə qoparıb yeşiyə atım. Bir neçə saatdan sonra yeşiyin yuxarısı və süpürgə çəngəsi par-par yanan ipek sapla örtülmüşdü. Qurdlar, ara vermədən, başlarını sağa-sola tərpədə-tərpədə öz dövrəsində zərif bir duvaq toxuyurdular...

Elektrik işığında da, gecə qaranlığında da qurdlar öz işində idi; aramsız tərpənən başlar barama pərdəsi arxasında yavaş-yavaş görünməz olurdu...

Təkcə bir qurd yeşiyin içində ora-bura veylənərkə idi, arxasınca qızılı cığır salıb gedirdi. O da başqaları kimi, iri-iri ləkələrlə örtülmüş başını ehmal-ehmal sağa-sola tərpədirdi, o da iplik toxuyurdu...

yurdu, amma bir yerdə dayanmırdı, yoluna çıxan hər nə vardısısa, hətta qurdların özünü belə, zərif ipliyyə qərç eləyirdi.

– Yeşin bunu qəsdən, başlı-başına buraxıblar ki, onlar üçün yeşiyi bezəyib-düzəsin, – Adil pıçiltı ilə dilləndi. Biz yarım saat olardı, beləcə yeşiyin yanını kəsdirib tamaşa eləyirdik. – Bezəyib-düzəsin ki, baramadan çıxan kepenəklər yeşiyin içində bu zərif tellərin arasında yaşasın.

– Onların beyni var ki, fikirləşələr?..

– Bəs o birilər kimi, niyə özünə barama toxumur. Bəlkə özünə yaxşı yer axtarır, sonra başlayacaq toxumağa?

– Bəlkə bu, qurdların xüsusi növüdü, – dedim, – öz ipəyini hamısının yolunda səpməli idi?

– Görünür, bu qurdun əsəb sistemi pozulub, – başımın üstündə dayanan əminin səsi gəldi.

Başımız elə qarışmışdı ki, əminlə Mənzər xanımın nə vaxt yaxınlaşdığını hiss etməmişdik.

– Bu qurd avaranın biridi, – əmidostum əminə başa salmaq istədi, – hədəv yerə görə ne qəder iplik buraxıb, bu başdan o başa çatardı...

– Adamın ona yazığı gəlir, – dedi Adil, – hamısı kəpənəyə döncək, amma bu bədbəxt elə qurd kimi də öləcək.

– Əmidostum özündən razılıqla dilləndi:

– Yaxşı deyiblər: səadət hər kəsin öz əlindədi...

Bilirdim ki, bu sözü bədbəxt qurda demir, mənə deyir, ona yox, mənə baxır... Bezmişdim bu atmacalardan!

– Gedək, yeməyin vaxtıdır, – əmin yaxşı yerdə sözünü dedi...

Gecə yuxudan oyanıb mətbəxə gətdim.

Elə bil yeşiyə qızılı ipek örtük çəkmişdilər. Onun da üstündən, lampa işığında işım-ışım işıldayan saplardan rəngberəng baramalar asılmışdı. Neçə gözəl idi, ilahi! Elə bil zala xalça döşənmişdi, üstündən də qızıl, gümüş, bülür çilçiraqlar asılmışdı.

Tək-tənha barama qurdu çilçirağın altında hələ də başını tərpədə-tərpədə öz işində idi...

Üşüdüm. Odeyalı getirib büründüm, balaca kətili çəkib yeşiyin yanında oturdum. Gözümü o qurddan çəkə bilmirdim; yazıq arıqlayıb, nazilib-üzülmüşdü. Ağlıma qərībə fikirlər gəlirdi... Elə o gecə qərara aldım ki, anamın yanına gedim. O zaman mənim oğuluğa götürülməyimə anam bəlkə də heç razı olmayıb...

Gözümü açdım, gördüm tamam işıqlanıb, başımın üstündə əmim dayanmışdı. O mənə heç ne demədi, tekə başımı buladı. Mən-zər xanım əynində xalat yüyürüb gəldi, elini alnıma qoydu.

- Deyəsən istiliyi yoxdu, – səsində pərtlik vardı əmidostumun.
- Keç yatağına uzan, – dedi əmim.
- Mən yatmaq istəmirəm, – doğrudan da yuxum gəlmirdi. – Burda dıyınca yatmışam.
- Mən səninlə necə danışım indi?

Əmim bunu deyib köksünü ötürdü, yanımda əyləşib çiyinlərimi qucaqladı.

Barama qurdu daha yerindən tərpənmirdi. İndi o, qurda oxşamırdı. Qapqara qaralmışdı, fəsol boyda qalmışdı, elə bil üstünə kömür atmışdılar...

- Sən görək yatıb yuxunu alasan...
- Bəs məktəb?
- Eyibi yox, gecikərsən. Direktora zəng vuraram, icazə verər. Əlbəttə, icazə verər, məktəb mənim babamın adını, əmimin atasının adını daşıyır. Elə buna görə də məktəbdə nəfəsim kəsilir. Mənə heç bir xeyri yoxdu, amma birinci sinifdən başlamış elə hey beynimə döyəcləyirlər: “Sən ona layiq olmalısən! Sən ona layiq olmalısən!”

Saat onun yarısında yuxudan oyanan kimi əmidostumun “medo-smotr”ndan keçdim, bir stəkan süd içib qaçdım məktəbə. Gördüm Adil tində dayanıb.

- Bir manatın var?.. Gedək kinoya. Məndə üç manatdı, düz iki biletin pulu düzəlir. İki dəfə sənə zəng vurdum, əmidostun cavab verəndə dəstəyi asdım.

“Nizami” kinoteatrına çatdıq.

- “Toska”, – dedi Adil.

Mən əvvəlcə başa düşmədim.

- Nə olub ki?.. – Sonra afişanı gördüm. – Qərībə addı: “Toska”!..
- “Toska” yox, “Toska!” bu, qadın adıdı, uşaqlar! – Yanımızda dayanan xala izahat verdi, yəqin o da bizi kimi bir fikrə gələ bilmirdi – kinoya girsən, yoxsa girməsin...

- Kassanın qabağında heç bir adam yoxdu, – dedi Adil, – yəqin... o söz...

Her nə idisə, bilet aldıq.

- Doğrudan da “Toska” yox, “Toska!” imiş, – bir neçə dəqiqədən sonra Adil köksünü ötürüb dedi: – Elə hey oxuyurlar. Niyə oxuyurlar? Belkə çıxıb gedək?

Mən cavab vermedim, çiyinlərimi çəkdim. İndiyə kimi heç ağıllıma gəlməzdi ki, adamlar bu cür oxuya bilsinlər...

Adil bir az donquldandı, sonra deyəsən, səsinə tamam kəsdi, ya da mən onu eşitmək hayında deyildim. Kavadossi ariyanın birinci sözlərini deyəndə tüküm ürpeşdi. Qabaqkı stuldan bərk-bərk yapışıb oturmuşdum, nə elədiyini heç özü də bilməyən Toskaya qarşı içimdə nifrət qaynayırdı. Sonra, bizim gözümüz qabağında, sallax-xananın dalında öldürülən adamın cənəzi qarşısında diz çökəndə, ona yazığım gəldi.

Hiss elədim ki, Toska qaladan özünü atanda, aşağıda, həbsxananın divarları dibincə döşənmiş daşların üstündə parça-parça olan-da, Adik də qorxudan dıksındı.

- Fikir vermə, – dedi Adik, – teatrdı, demək, hamısı yalandı... Kinoteatrdan çıxıb yekə afişanın yanında ayaq saxladıq.
- Yan Kipura. Gör nə gözəl addı...
- O kimdir? – Soruşdu Adik.
- Kavadossini oynayan... Toskanı oynayan – İvan Kontidi, Milan operasının solisti.

Evə qayıdanda Adilə dedim ki, anamın yanına qayıtmağı qəti qərara almışam. O da mənimlə getmək istəyirdi, razılıq vermedim. Düzü, qorxurdum ki, anam mənə tanımaz, elə bilər oğlu mən yox – Adildi; sonuncu dəfə mənə görəndə cəmi ikicə yaşam vardı... Mən onu şəkillərinə görə əl üstü tanıyardım, axı, böyüklər o qədər də dəyişilmir. Amma bu barədə Adilə bir söz demədim.

Barama yeşiyini Mənzər xanım treləyəcəyəm; özü də elə elədi ki, qızılı-gümüşü ipək ipliklər treləyirəm üz qatında bərk vursun. Hamıya deyirdi ki, bu yeşiyə baxanda əsəbləri sakitləşir. Amma onun əsəbləri axıra kimi sakitləşmədi; bir neçə vaxtdan sonra barə-malar uc tərəfdən qaralmağa başladı, sonra da dəşildi, o dəşiklərdən bədənə güclə çəkib aparən qaramtlı heşəratlar çıxdı. Yarım saat keçməmiş onlar işim-işim işildəyən ağ kəpəneklərə döndülər. Heç

kəsin ağına gəlmezdi ki, onlar baramaya yerləşə bilərdilər, özləri də nə zamansa qurd olublar. Kəpənekler zərif tozla örtülmüş qanadlarını astaca-astaca çırpı-çırpa tek-tənha barama qurduunun toxuduğu ipek tül üstündə atılıb düşdülər, sonra, yeşildə uçmağın qeyri-mümkünlüyünü hiss edəyib, hamısı birdən tərpendilər, qoşalaşb bir-birindən sallaşdılar, qanadlarını aram-aram yellədilər... Bu, Mənzər xanımın heç xoşuna gəlmedi; onun yanaqları allandı, elə bil kiməsə onu aldatmışdı, təhqir eləmişdi. Karton götürdü, yeşiyin ağzını örtüb trelyajdan çıxartdı, Adilə mənə də tapşırı ki, gedib dersimizlə məşğul olaq... Əmidostum evdə olmayanda biz kartonu qaldırıb baxırıq. Kəpənekler bir gün də eləcə, bir-birinə sarmaşmış halda qaldılar, sonra tənbel-tənbel aralanıb harasa çəkildilər...

Axşam bütün kəpənekler ölmüşdü. Yeşiyin dibində, ipek tellərin üstündə onlardan yadigar xırdaca ağımtıl toxumcuqlar qalmışdı. Əmim dedi ki, qurdlar yazda vaxtından əvvəl baş qaldırmasın deyə bunları götürüb qaranlıq yerdə gizlətmək lazımdır.

Mən ölü kəpəneklerə, onların qəbrinə oxşar baramalara baxanda, nədənsə, öten yay Pırşağıya, əmimin dostlarıgile qonaq getməyimiz yadıma düşdü. Axşam təkbəşinə sahələ yollandım, sahələ çatar-çatmaz qaranlıq düşdü. Gecə qaranlığına bürünmüş dənizin qurağında dayanmışdım, nə ay görünürdü, nə ulduz, elə əslində dənizin özü də görünmürdü. Qaranlığın içindən təkcə dalğaların səsi eşidilirdi. Onda mənə elə gəldi ki, bu vahiməli qaranlıqdan və menden başqa sahildə, bu ətrafda heç kəs yoxdur, heç vaxt da olmayacaq. Bir az da dayandım, ona görə dayandım ki, yerimdən tərpenməyə təqətim yox idi, sonra geri dönüb, yerimdən güllə kimi götürüldüm, bir də düz qapıda ayaq saxladım. Yeşiyə baxa-baxa mən o axşamı yox, təkcə qaranlıq sahilin vahiməsini xatırladım. Bu anlaşılmaz qorxu elə bil gözegörünməz bir dəhşətdən xəbər verirdi...

– Sən niyə susursan? – Əmim mənə zəndlə baxıb soruşdu.
– Yazda peyda olacaq qurdlar da kəpənəyə dönüb öləcek, eləmi? Onda bütün bunlar nəyə gerekdi?..

Özüm də hiss elədim ki, istədiyimi soruşa bilmədim, amma istədiyimi soruşmaq üçün lazım olan sözlər mənə tanış deyildi...

– Necə nəyə gerekdi? – Əmim gülümsündü. – Onlar öz işlərini gördülər – nəsil qoyub getdilər. Adamlara da xeyir oldu – ipeyi bu yolla ahrlar.

– Mən onu demirdim...

Çıxıb getmək istəyirdim, əmimin sorğusu qabağımı kəsdi.

– Bəs nə deyirdin?

– Adamlara xeyrini soruşmuram, – dedim. – Bəs kəpəneklerin neyinə gerekdi bu? Bircə günlüyə baramanın içindən çıxasan, toxum qoyub əl üstü öləsen... Bunun nə mənası var!..

– Onlardan soruşan yoxdu – gerekdi, gerek deyil... Təbiət özü belə qurulub.

– Adamlar da elə? Bilirlər ki, gec-tez, onsuz da öləceklər, amma yenə yaşayırlar. Niyə? – Yenə hiss elədim ki, soruşmaq istədiyim bu deyil, amma başqa söz tapmaqda çətinlik çəkirdim. Elə onu demişdim ki, əmidostum mətbəxə gəldi, gözümün içinə zəndlə baxa-baxa dedi:

– Sən əvvəlcə bir insan kimi yaşa...

– Dayan-dayan, – əmim onun sözünü kəsdi. – Sən də söz danış-dın, adamları müqayisə eləməyə başqa şey tapmadın? – Əmim gülümsündü, amma mənə aydın oldu ki, bu müqayisə onun üreyindən olmadı. – Kim istəyir ki, onu qurdlarla müqayisə eləsinlər – lap kənd təsərrüfatına xeyri olsa belə?!

– Mən başqa söz demək istəyirdim, – söhbəti dəyişməyə çalışırdım, – sadəcə, özünə barama toxuya bilməyən qurda yazığımı gəldi. O fəğir yeşiyi necə gözəl bezəmişdi!

– Yaxşı, – əmim yenə gülümsündü. – Mən də o qurdun halına acıyıram. Bəsindi? Get bir göz, hava al, necə olsa, bu gün bazardı...

Mən çıxanda Mənzər xanım əmimlə susmuşdular, görməsəm də, hiss eləyirdim ki, fikrili-fikrili hələ də bir-birinin üzünə baxa-baxa qalıblar, əmidostum isə yenə köksünü ötürür... Bircə şey mənə aydın deyildi: əmidostumun kimə daha çox yazığı gəlirdi, belə axmaq və zəhlətökən olduğuma görə mənə, yoxsa, bütün bunlara dözdüyünə görə özünə və əməmə?

Evin damına qalxdım, Adil orda mənə gözləyirdi. Çərpələng buraxdıq. Özümü saxlaya bilməyib ipek qurdlarından ona da dedim.

– Eh... hamısı birdi, – dedi Adil, – qadınlarla kişilər də...

Elə bu vaxt Adilin atası da dama çıxdı. Böyüklerin belə həvəslə çərpələng buraxmasını birinci dəfə gördüm. Biz heç kəsə demirdik ki, "ilani" – çərpələngi yapışqanlayan odur. Xüsusi qalın, subu-raxmayan kağızdan hazırlayırdı. Adilə mənə bircə iş qalırdı: kağızı

rəngləmək, “quyruq” düzəltmək... hamı bizə qiblə eləyirdi; heç kəsin – nə məktəbdə, nə də bizim küçədə belə nəhəng çərçələngi olmazdı.

Gözlənilmədən soruşdu:

- Sən niyə mısırığımı sallamısan?
- Yoox... nə danışırırsız... Mənim kefim yaxşıydı...
- Dayan, daha da yaxşı olacaq, – o, Adildən “İlanı” aldı, yelleyə-yelleyə damın üstü ilə qaçdı və küləyin əksinə tərəf buraxdı.
- İpi tez yığ! – Qışqırdı, mən onsuz da ipi bütün gücüm ilə çarxa yığırıdım. Çərçələng gətdikcə daha yuxarılara qalxırdı, iki çarx ipi çəkib apardı. İp əvvəlcə dalğalana-dalğalana yellənirdi, sonra havada dacadonub qaldı. Elə bildim çərçələngimiz bulvara kimi süzüb gətdi, indi dənizin üstündədi, amma, Adilin atası dedi ki, yox, gözün alacalanır, ikiçarxlıq ip bulvara çatmaz. Evin damının lap qırağında dayanmışdıq, sanki bütün şəhər ayağımızın altında idi. İpin ucunu əlimdə mən tutmuşdum. Kefim yamanca durulmuşdu. Amma nə üçünse mənə elə gəldi ki, Adil də, onun yanında dayanıb çiynindən yapışan atası da daha çox sevinir...

Üçüncü fəsil

Biz küləyin altında, aeroporta çıxış nöqtəsində dayanıb ordan-burdan, daha çox ürəkaçan şeylərdən danışırıdık. Rast gələn tanışlarımızla, dostlarımızla nəzakətlə, mehribanlıqla salamlaşır, gözlədiyimiz suallarına – aeroporta nə üçün belə dəstə ilə gəlib çıxmığımıza – laqeydliliklə, üçaylıq yay tətilinə çıxmığımızın sevincini ört-basdır eləyə-eləyə cavab verirdik.

Bir saatdan sonra söz-söhbətimizə ara verdik, tanışlarımızla da elə belə, dilucu, xalaxətrin qalmasını deyər salamlaşdıq ki, sorğusualın arası kəsilsin.

Qalaq-qalağa vurulmuş musiqi alətlərinin və çamadanlarımızın yanında sakitcə dayanmışdıq; aeroportdakı gedişatı maraqla, diqqətlə izləyirdik. Burda, birəcə bizim qrupdan başqa, hamı, hər şey hərəkətdə idi...

Vaxtımız çox olduğundan hər şeyi dönə-dönə, necə lazımды götür-qoy elədik. Üçüncü piştaxtanın yanında, uçuşuna əllicə dəyi-qə qalmış “Bakı-Simferopol” reysinə biletlərin və baqajın qeydiy-

yatdan keçirildiyi yerdə də canlanma vardı; biletlərimiz və pasportlarımız yanımızda olmadığından təkcə biz qeydiyyatdan kənarda qalmışdıq; üç gün əvvəl, konsert proqramının məşqindən sonra, Tağıyev yoldaş pasportlarımızı almışdı, dənən axşam da hamımıza bir-bir zəng vurub dönə-dönə tapşırırmışdı ki, düz vaxtında, bir-deqiqə belə gecikmədən, miniyə iki saat qalmış aeroportda olaq...

O, birdən-birə, gözlənilmədən peyda oldu – ana və uşaq otağından çıxıb, narazı bir görkəmlə bizə yaxınlaşdı.

– Neyləyirsiniz burda? – Acıqlı səsle soruşdu.

– Bilyard oynayırıq, partiyası üç manatdan, üstəlik – uduzanın hesabına marker pivəsi, – sözlər Seymurun ağzından güllə kimi çıxdı.

Bu yerdə onun cəsaretinə heyran qaldım, hərçənd, o, sözü həmişə “yumora büküb” deyər, fərqi yoxdu, amma mənə, bu dəfə yumora ehtiyac da yox idi...

...Seymurdan fərqli olaraq, mənə zarafətliq hal nə gəzirdi. Elə bil indicə bütün aydınlığı ilə hiss elədim ki, mən bu qastrola necə böyük ümid bağlayıram.

– Elana qulaq asmaq lazımdı! – Tağıyev yoldaş dodaqları mızıldandı; mən də üreyimdə ona haqq qazandırardım. Doğrudan da elana qulaq asmağa nə varmış ki... Eşidsən – özünə xeyir olar! – Beş dəfə dedilər! Getdik. – Biz onun arxasınca düşdük. – Mən təkəm, siz çox!..

– Siz deyən də çox deyilik, – Seymur “düzəliş” verdi, – solistlə bir yerdə səkkiz adamıq.

– Bax, siz, orkestrin rəhbəri kimi, hamını deputat otağına yığa bilərsiniz! – Tağıyev yoldaş hirsini gizlədə bilmədi. – Sizin baqaja görə mən gecikdim, instrumentlərinizi təyyarəyə yükləməyə icazə almaq üçün pilotdan xahiş etmək lazım gəldi. – Birdən dayandı, barmağını yuxarı qaldırdı. – Buyurun, altıncı dəfədi elan verinlər!

“Flamingo” estrada qrupundan xahiş olunur ki, ikinci mərtəbəyə, deputat otağına qalxsınlar. Təkrar edirik...”

Səssizcə bir-birimizə baxdıq...

Tağıyev yoldaşın hirsinin soyuması üçün elə bil birəcə bu kifayət imiş... İndi onun üzündə utancaqlıq vardı, alınının tərəni silib günahı-karcasına gülümsündü.

– Bağışlayın, – dedi, özü də, nə üçünse, üzünü mənə tutdu. – Bağışlayın. Yadımdan çıxıb sizə deyəm, orkestrinizə rəsmi ad verilib: “Flamingo” qrupu... Necə unutmuşam! Hə, ad xoşunuza gəlirmi?

Təyyarəyə minmək üçün biz, doğrudan da, deputat otağından keçib getdik. Nə üçünse, fəkirləşirdim ki, bizi qapıdan geri qaytaracaqlar, başımıza çox gəlmişdi, amma elə olmadı... Palmalı, fəvvarəli iri, sərin otaqda rahat, yumşaq kreslolar qoyulmuşdu, üstünə də qəzet-jurnal düzülmüşdü. Bir neçə kişi və qadın stolun arxasında əyləşib söhbət eləyirdilər, gözücə bizə baxıb üzlərini çevirdilər. Tağıyev yoldaş tapşırırdı ki, o gələne kimi burdan tərpənməyək. Dedi, özü də yox oldu. Pəncərədən bizim təyyarəyə baxıram, səmşinlər trapın yanına toplaşblar, hələ minik başlanmayıb.

Qapının ağzında mavi geyimli qız göründü və bizə sarı addımladı. Qalaq-qalağa vurulmuş çamadanların, futbolçuların yanında ayaq saxladı, dinməzəcə baxdı, nə üçünse başını buladı, yaxınlaşıb sərt, amirane səsle soruşdu:

– “Flamingo” qrupu sizsiniz?

Hec birimiz cavab vermedik, özü də nahaq yerə, çünki qonşu stolun arxasında əyləşənlər söhbətlərinə ara verib, hamısı birdən bizə sarı boylanırlar.

Biz Seymura baxırıq, onun cavabını gözləyirdik, o da, eləmədi tənbəllik, növbəti qıza göz vurdu. Qız yaman heyrətləndi, təkcə o yox, biz hamımız məəttəl qaldıq, elə Seymurun özü də...

– Bəli, “Flamingo” qrupu bizik, – Adil bunu deyib ayağa qalxdı. Axır ki, qız qəzebli baxışlarını Seymurun üzündən yayındırdı. Bizimlə söhbət eləyəndə də herdən beləcə qəzeblə Seymura baxırdı və hər dəfə də bu zırrama ona göz vururdu. Sonralar Seymur, bu həngəməsinə, özü demiş, “nəzəri cəhətdən əsaslandırmağa” çalışsa da, menden başqa hamı ona inansa da, dextli yox idi; birçə mən bilir-dim ki, o, birinci dəfə qorxudan göz vurub – elə bilib qız bizi burdan çıxarmağa gəlib, sonra da, etalət qanununa əsasən, gözü sözlünə baxmayıb...

– Mən gəlmişəm sizi təyyarəyə ötürəm. Götürün şeylərinizi, arxamca gəlin!

Biz səmşinlərin arasından keçib təyyarəyə birinci mindik.

Qapının ağzında bizi Tağıyev yoldaş qarşıladı...

Tapşırırdı ki, şeylərimizi tez yerbəyer eləyək, sonra da hamımızı təyyarənin komandiri və şturmanı ilə tanış elədi. Onlara nə demişdisə, ikisi də bizimlə çox hörmətlə danışırdılar. Komandir İL-18-də ilk dəfə uçduğumuzu bilib, təyyarə havaya qalxandan sonra bizi kabinəyə dəvət elədi, biz də borclu qalmadıq – onları konsertləri-mizə dəvət eledik...

Tağıyev yoldaş biletlərimizi, pasportlarımızı özümüzə verdi, üstəlik, hərəməzə bir ağzıbağlı zərf də “bağışladı”.

Biz öz yerlərimizi tutandan sonra səmşinləri təyyarəyə buraxdırlar. Zərfi əl üstü açdım; kağız pul, xırda pul, bir də düməğ kağız... cəmi yüz iyirmi manat 40 qəpik... Adilin zərfindən cəmi doxsan beş manat çıxdı. Sonra Tağıyev yoldaş bizə aydınlaşdırdı ki, bu, gələcək qazancımızın avansıdır. Elə bil yuxu görürdük, nağıla düşmüş-dük! Yuxuda olduğu kimi fəkirləşirdim ki, bunun axır yoxdu. Onun yeri mənimlə yanaşı idi, oturan kimi soruşdum: ekipajın bizə belə qayğı göstərməsi nə ilə bağlıdır? Üzümə diqqətlə baxdı, dedim indicə gülməyəcək, yox, gülməmədi, ciddi tərzdə dedi:

– Hamınız bir dəfəlik bilin ki, sizin gözəl musiqiçi olmağınıza söz yoxdu. İndiyə kimi kölgədə qalmağınız təsadüfidi. Darıxmayın, hər şey yavaş-yavaş yoluna düşəcək. İnənmürsünüz? – Gah mənə baxdı, gah da Adilə.

Mən razılıqla başımı tərpətdim, axı bilmirdim zarafat eləyir, yoxsa ciddi danışır.

Simferopolda, aeroportda bizi filarmoniyanın nümayəndəsi, cavan bir oğlan qarşıladı, dedi ki, “turnemiz” Yaltadan başlayacaq. Tağıyev yoldaşla – ona adı və atasının adı ilə, Davud Balayeviç dəyə müraciət elədi – Valera çox hörmətlə danışırdı, bir sözle, nəzakətli, qayğıkeş adama oxşayırdı. Sonra aydın oldu ki, Valeramı bizə Tağıyev yoldaşın xahişi ilə təhkim eləyiblər, sən demə, onlar çoxdan, əvvəlki qastrol səfərlərindən tanış imişlər. Biz şeylərimizi “Latviyaya” yükləyəndə onlar bir neçə dəqiqəliyə kənara çəkildilər, Tağıyev yoldaş qaydanda kefi daha da kökəlmişdi. Bakıda proqramı məşq elədiyimiz günlərdə hiss eləmişdik ki, o, nə yolla kefini duruldur. Düzdür, biz onu heç vaxt içkili görməmişdik, təkcə gözələrinin işıltısından hiss eləmişdik ki, Seymur demişken, “bu yoldaş çaxır – meyvə sarıdan” korluq çekmir. “Korluq çekmədiyi-ni” onda duymuşdum ki, Tağıyev yoldaş filarmoniyanın bufetində

piştaxtaya yaxınlaşıb bufetçiyə salam verən kimi o, bir stekan konyak süzüb, yanına da para duzlu xiyar qoymuşdu... O, Seymurun görə də, salam verməmişdi, konyakı başına çəkəndən sonra, üstündən bir neçə dəqiqə keçmiş zəldə öyləşib bizim məşqimizə tamaşa eləmişdi. Cəmi bir-iki irad tutmuşdu, həm də yerli-yerində... Musiqiçilərə nə iradını bildirərdi, nə məsləhət verərdi, fasilədə, ya da məşqdən sonra səhnəyə qalxıb Seymura yaxınlaşardı, özü də elə yaxınlaşardı, elə danışardı ki, guya qarşısındakı “Yekeper” ayamalı Seymur yox, ən azı Eddi Rozner, ya da Maks Qregerdi “Maestro, sizə elə gəlmədi ki...” Əvvəllər Seymur “maestro” sözündən diksinərdi, ona, həm də bizə birtəhər baxardı, bizə də elə gələrdi ki, Tağıyev yoldaş yaxşıca elə salmaq yolu tapıb; “maestro” sözündə ironiya olub-olmadığına şübhə ilə yanaşsa da, sonra yavaş-yavaş alışırdı. Onun tapşırığı ilə Seymurun hazırladığı konsert proqramını da, iki-üç musiqi nömrəsi əlavə etməklə bəyəndi. Seymur mübahisə etmək istədi, Tağıyev yoldaş ona elə baxdı ki, mübahisəyə yer qalmadı; dedi ki, Seymurun etirazları ilə razıdı, amma düzəlişə mütləq ehtiyac var, çünki orkestrin konsertləri vakuumda, yaxud fil sümüyündən tikilmiş qəsdə yox, camaatın arasında olacaq, onun tələblərinə, arzularına cavab vermək hamımızın borcudu...

Biz, dənizin lap qırağındakı “Oreanda” mehmanxanasında yerləşdik. Valera açarları gətirəndə aydın oldu ki, üç nəfərə təkamül qrupu nömrə verilib – Tağıyev yoldaş, Seymura, bir də mənə. Qalanları iki-iki qalacaq. Valeraya yaxınlaşıb, Adil eşitməsin deyər lap yavaşca xahiş elədim ki, ikimizə – Adillə mənə bir nömrə versin. Valera gülümsündü, dedi ki, gecdi, onsuz da ikiadamlıq nömrə çatışır...

Tağıyev yoldaş saatına baxıb elan elədi ki, nömrələrdə yerləri-mizi tutmağa və yeməyə cəmi əlli dəqiqə vaxt verilir, sonra hamı onun nömrəsinə yığılmalıdı.

Görüşdüyümüz ilk gündən hiss eləmişdim ki, Tağıyev yoldaş xoşagələn, ürəkəcan nə varsa, hamısını gözənilmədən eləyir. Otağın bütün pəncərələrindən tünd-mavi sinəsində orda-burda yelkenli qayıqlar ağarısan dəniz görünürdü. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, nə mehmanxananın qabağındakı sahil var, nə də dənizin üstündəki gəzinti meydançası, sanki dənizin sərin suyu ürəkəcan sınırlı ilə binanın pəncərələrini döyəcəyirdi...

Otağımızın mənzərəsindən baxanda dəniz gözümüzü oxşadı-ğandan, rahat yar-yaraşlıq mebellə bəzədilmiş geniş qonaq otağının küncündəki royali da görmədim. Özü də bu, bezi yerlərdə olduğu kimi işim-işim işildəsa da, dekorasiya rolunu oynayanlardan deyildi, səslənməsinə görə seçilən qədimi “Simmmerman” idi. Bir neçə akkord vuran kimi, bir-iki passaj¹ çalan kimi buna inanırdım.

Mən öyləşib nə işə çıxdım, amma fikrim royalda deyildi, səhərdən beri Adilin hərəkətlərində çox şeylər müşahidə eləmişdim...

Vanna otağından gələn su şırıltısından bilinirdi ki, Adil duşxanadadı. Oxumadan, fiştiq çalmadan, bir dəfə də olsun mənə dindirmədən!.. Bu – bir! On dəqiqə bundan əvvəl yataq otağında şeylərini yerib yerib eləyirdi. Yəni də dinib-danışmırdı. Təyyarədə əlüstü mənim gözüme yuxu gətirdi, amma indi xatırlayıram ki, aeroportda da, mən uşaqlarla deyib-güləndə də onun burnu yer süpürürdü. Bu iki, bu da üç!..

– Burax başını, boşla! – Adillə məsləhət verirdim. Mənim fikrim budur: o sənə layiq deyil. Eşidirsənmi, layiq deyil! – Hiss eləyəndə ki, Adil etiraz etmək istəyir, özüm də bilmədən bağırırdım. – Qırıqdan hər şey aydınca görünür. Tüpür hər şeyə, boşla getsin! – Mən təsəlli verməyin “klassik formasına” keçmişdim, səsimdə, baxışında inam, qətiyyət vardı, amma üreyimdə – yox!..

– Qız mənə dedi ki, indiye kimi xoşuna gələn, elə indi də xoşuna gələn birçə sənən! Sən! – Adil hirsələnmişdi.

– İndi gördün ki, onun adamlığı yoxdu? Özündən söz quraşdırıb ki, sən qısqanasan.

– Mənim qısqanmağım onun neyinə lazımды? – Başını bulayıb tənbel-tənbel gülümsündü Adil. – O düz deyir. Telefonla o gecəki danışğımızı da mənə dedi. – Köntöy-köntöy mənə baxanda ona yazığım gəldi. – Bəs onunla danışdığını sən niyə mənən gizlədin? Bilseydim onun zəng vurduğunu, bəlkə də heç dünən görüşməzdim.

– Gedək! – dedim, kreslodan onu qaldırıb əlindən tutdum, qapıya sarı apardım. – İstəyirsən inci, istəyirsən incimə, sözümü deyəcəyəm: o alçaq, yaramaz adamdı! Kütün, daşükrəlinin biridi! Sənin kimi insanı tanıya bilmirsən, onun ağılna, zövqünə də şübhə

¹ Passaj – musiqi eserinin virtuos xarakterli parçası

eləyirəm. – Ancaq Adili yaxşı tanıyanlar – mən, ata-anasını da saymaqla cəmi üçə adam! – onun indiki vəziyyətini təsvir eləyə bilərdilər, hələ bunun sonrasını demirəm. “Yaşıl geyimli qız” a kimi Adil heç kəsi beyənmemişdi. Hə, iki il bundan əvvəl, xam torpaqlarda olanda da nə isə baş vermişdi.

O yay, əsgərliyimizi başa vurandan sonra, evə getməzdən əvvəl, özümüzün razılığımızla polk musiqilərinin bir neçə nəfərini Aktyubinsk vilayətinin Dombrovka kəndindəki “Severni” sovxozuna ezamiyyətə yolladılar. Adil geyimdə bir neçə konsert verdik, onda Adil klarnetini saksafona dəyişmişdi, repertuarımız da çox məhdud idi – “Buhenvald harayı”, “Ruslar müharibə istəmirlər”, bir də beş-altı mahnı... Bir həftədən sonra bizi qonşu sovxozla göndərdilər, orda tələbələr və mexanizatorlar üçün iki-üç konsert verməli idik. Biz ora axşam düşəndə gəldik, “QAZ-23” markalı, motoru gücləndirilmiş yeni yük maşınında. Maşını Baltik flotunun keçmiş denizçisi, bizim dostumuz, havadarımız Jora sürürdü.

Ola bilsin, hələ neçə-neçə il bundan sonra da mən bu fikirdə qalacağam ki, avqustun o iki həftəsi Bakıya gələne kimi mənim ömrümün ən yadda qalan, unudulmaz günləridir.

Dediyim sovxozda üç kombaynın və üç traktorun işqləndirdiyi rəqs meydançasında axır ki, neçə ildən sonra bir qız Adilin xoşuna gəldi. Konsertdən sonra onları bir yerdə görəndə ürəyimə damdı... Növbəti rəqs musiqisi çalınana kimi Adil o qızla – mütnənasib bədənli, suyuşirin, Leningrad Tibb İnstitutunun tələbəsi ilə söhbət elədi. Tələbə yoldaşlarından fərqli olaraq o qız boyca Adildən gödək olduğundan, nədənsə, daha qəşəng, daha yaraşqlı görünürdü.

Adil göyün yeddinci qatındaydı, o, qızla rəqs elədi. Fasilədə onu kimə qurağa çağırırdı.

– Bura gəl görüm saksafon! – O, amiranə səslə həm də əlilə Adili çağırırdı.

– Getməyin! – Qız Adilin qolundan tutdu. – O, xuliqanın yekəsidi! Elə hey kiməsə sataşır, ağzına gələni deyir. Getməyin! Burda hamı ondan qorxur.

– Mən saksafon deyiləm! – Adil ikinci dəfə ona sakitcə etiraz eləyirdi.

– Düz deyirsən, – xuliqan gözlənilmədən razılaşıdı. – Səndən heç “saksafon” olar?! Sən – heç nəsen, bildin? Cırtanın biri, cırtan!

Amma gəlmə qızları nə yolla olur-olsun, qapazlamaq istəyən “yerli xuliqanın” sözündə bir balaca həqiqət var idi – mətləbə heç dəxli olmasa da! – Adil quş kimi yüngüldü...

Jora ilə özümüzü ora yetirəndə, Adil başını elə hey rəqibinin üzünə çırpırdı...

Adili ondan qoparıb rəqs meydançasından aralayanda aydın oldu ki, “yerli xuliqan” “kişi” adamdı. O, dəsmalını burmuna tutmaqla – özünə ilk tibbi yardım göstərməklə bərabər, açıqca vəd elədi ki, yaxın günlərdə Adilə əlini qatıb cinayət törədəcek, onu o dünyalıq eləyəcək...

Adil aradan çıxmışdı.

Bütün gecəni Jora ilə çöllərdə maşın sürüb axır ki, onu tapmışıq. Bizə birinci sözü bu oldu: “Bu dəqiqə burdan getməliyik!” Elə də elədik. Şəhər “Severni” sovxozuna, bir neçə gündən sonra – Bakıya.

Leningradlı tələbə ilə sağollaşmadı – dedi ki, utanır...

Ehtiyatlı adam olduğuma görə özümdən razı qalmışdım; nə yaxşı ki, onu tək qoymadım, nə yaxşı ki, bir nömredəyik... Fikirləşdim ki, onu daha heç vaxt tək qoymaq olmaz... Mənim nömrem Tağıyev yoldaşın qaldığı nömreyə çox oxşayırdı, amma ikinci cəhətdən fərqlənirdi: royalın olmamasına, bir də onunku qədər axar-baxarlı olmamasına görə, bizim yığışdığımız otağın pəncərəsi küçəyə açılırdı.

Valera radionu açan kimi öz səsimi eşitdim. Veriliş “Xeyirxahlıq çiçəkləri” mahnısı ilə başladı. Sonra bir qadın orkestrimiz haqqında danışdı. Özümü itirdiyimdən – ilk dəfə idi ki, radioda öz səsimi eşidirdim – diktorun nədən danışdığını yaxşı tuta bilirdim. Hətta onu da hiss eləmədim ki, biz Bakıdan yola düşməzdən əvvəl hazırlanmış lent yazısıdı...

Veriliş on beş dəqiqə çəkdi. Tağıyev yoldaşın üzündə narazılıq vardı, axırda dedi ki, keyfiyyətsiz yazıblar, solo çalğılarına qulaq asmaq olmur...

İlk dəfə o qədər də böyük olmayan yay kinokonsert zalında çıxış elədik. Maraqlı radio verilişinə, şəhərin hər yerinə vurulmuş şəkili afişalara baxmayaraq, adam az idi, zalın üçdə biri dolmuşdu. Özümüz bir saat əvvəl gəlmişdik, konsertin başlanmasına yarım saat qalana kimi kinokonsert binasında – zalda, məşq otağında və səhnədə –

bizdən və gözetçidən başqa heç kəs yox idi. Başlamağa birçə dəqiqə qalanda Davud Balayeviç sonuncu kərə (belkə də onuncu, on beşinci dəfə idi!) qapının gözlüyündən zala boylandı, sonra üzümüzə baxdı, qastrolun başlanmasına görə zərər qəder sevinmədiyimizi görüb dodaqlarını çeynədi, üzünü bizə tutub konsertqabağı nitq söylədi:

– Darıxmayın, hər şey qaydasında gedir. Siz mənə inanın! – Seymur olmasaydı, belkə də Davud Balayeviç nitqini burdaca qurtaracaqdı; Davud Balayeviçə elə gəlirdi ki, Seymur piçiquldağı, amma fasilədə Seymur dedi ki, sadəcə olaraq köks ötürüb... – Burda gül-məli bir şey yoxdur! – Davud Balayeviç hirsələnmişdi. – Siz nə bilirsiniz? Elə bilirdiniz camaat işini-gücünü buraxıb sizin konsertə axışacaq? Axı sizi heç kəs tanımır. Əgər beşinci konsertdən sonra kassada birçə dəne bilet qalsa, onda mənə nə istəyirsiniz deyir! Onda nə mənim, nə sizin bir qəpiklik qiymətiniz var...

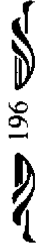
O, pərdə arxasına keçib mənimlə yanaşı oturdu. Uşaqlar da pərdə arxasında, səhnədə öz yerlərini tutmuşdular. Seymur, başını qaldırmadan, hər iki əli ilə asta-asta royalm dillərini basmaqla səssiz akkordlar vururdu, hansı notları götürdüyünü mənim dayandığım yerdən təyin etmək çətin olsa da, heç nə eşitməsəm də inanırdım ki, o, Motsartın “Rekviyem”ini çalır. Bizim uşaqlar ona baxırdılar. Gözləyirdilər. Davud Balayeviç də nə üçünsə ona sarı döndü, halbuki, konsertin aparıcısı royalm yanında idi, o da səssiz-səmsiz Seymura baxırdı.

Yekpər (Seymurun çoxdankı ləqəbi idi) klaviaturadan başını qaldırdı, rəngi ağappaq ağarmışdı, harda olduğunu unutmuş kimi heyrətlə, küt nəzərlərlə bizə sarı boylandı və soruşdu:

– Başlayırıq? – Heç kəs cavab vermədi. – Hə, başladır! Seymur həmişəki kimi cəld başını tərpətdi...

* * *

“Oreanda”nın ikinci mərtəbəsində, kafedə nahar eləyirdik. Günün işığı yandırmasa da, par-par parıldayırdı, dəniz yuxulu-yuxulu yırgalanırdı, ağappaq qağayaların sevinc dolu qışqırtısı aləmi başına götürmüşdü, qranit döşənmiş sahildə camaat qayğısız-qayğısız gəzinirdi, güləruz, mehriban ofisiəntlər isə stolların arasında vurnuxurdular.

Müdirin (o, iki dəfə konsertimizdə olmuşdu) tapşırığı ilə birləşdirilmiş stollar arxasında əyləşmiş Davud Balayeviç asta-asta, tələsmədən “musiqi və əspazlıq sənətindən” danışdı. Dörd saat çəkmə səhər məşqindən sonra yaman acmışdıq, odur ki, hamımız iştahla girişmişdik yeməyə. Elə bu vaxt hardansa Valera gəlib çıxdı. Həmişə əyləşdiyi stolun, daha doğrusu, bizim yanımdan keçib Davud Balayeviçə yaxınlaşdı. O, söhbətinə ara verib Valeraya baxdı, sonra kağızla dodaqlarını silib yenə baxdı. Valera yerində donub qalmışdı.

– Anşlaq! – Bir neçə anlıq sükut içində onun səsi birdən-birə guruldadı.

– Əzizim! – Davud Balayeviç ofisiənt qızı çağırırdı. Sonra üzünü Valeraya tutub: – Əşi bunu de də! Heykəl kimi dayanıb durursan... Mən nə demişdim?!

– Siz demişdiniz anşlaq beşinci konsertdə olacaq, amma indi yeddincidi...

– Kaş ki, elə belə səhv eləyim! – Davud Balayeviç ofisiənt qızın əlindən stəkanları ehtiyatla ala-ala dilləndi. – Bu münasibətlə mən... – Heç kəsə müraciət etmədən dodaqlı mızıldandı; mənə elə gəlirdi ki, onun səsinə üzrxahlıq intonasiyası da vardı, belkə bu, ondan irəli gəlirdi ki, Davud Balayeviçin içdiyini birinci dəfə götürdüm. – Uşaqlar! – dedi. Mən sizi təbrik edirəm. Bu gün sizin gözəl gününüzdü. – O, üz-gözünü turşutmadan, yavaş-yavaş içdik-cə etim ürpeşirdi, boşalmış stəkanı stolun üstünə qoydu, ağzına bir şey almadan, sözünə davam elədi: – Hər şey yaxşı olacaq, üreyiniz-cə olacaq, təki... Gözlənilməz bir şey olmasın...

Yeməkdən sonra sahilə gəzməyə getdik. Hiss eləyirdik ki, üzümüzə diqqətlə baxanlar var – demək, bizi Yaltada tanımağa başla-yırdılar.

– O da bala-bala özünə fikir verir, – Adil bağçada skamyada əyləşmiş Davud Balayeviçə baxa-baxa dedi. Doğrudan da geyimi pis deyildi; əynində modda olan boz kostyum, ayağında çəhrayı tufilər, başında – yüngül, enli şlyapa... Onun diribəşliyinə məəttəl qalmışdıq; hamıdan tez yuxudan oyanar, biz gözümüzü açmamış idarəyə baş çəkərdi – mehmanxanadan ora piyada on beş dəqiqəlik yoldu – bütün məşqlərdə olardı, hələ üstəlik, bizim nömrəyə gəlib mənim nəcə oxumağıma da qulaq asardı. Bu səhər dedi ki, mən

Nikolay Fyodoroviç deyilən bir nəfərlə – Leninqrاد konservatori-yasında onunla bir yerdə oxumuş dostu ilə tanış olmaq istəyir, istəyir ki, o, mənim oxumağımı eşitsin.

– Sənə ancaq xeyri olar! – Davud Balayev cümləni xüsusi vurğu ilə dedi. Kollektivin yeganə üzvüyəm ki, “sən” dəyə müraciət edir.

– Nikolay Fyodoroviç musiqini gözəl bilir, özü də nüfuzlu adamdı. Onun skamyasına çatmağa bir neçə addım qalmış, Davud Balayeviç ayağa qalxdı. İki tanış – qadınla kişi – ona yaxınlaşdı. Onların sə-sini aşkarca eşidirdik. – O-o! Təsəffüfə bax! Gör harda görüşdük! Çox şadam! – Davud Balayeviç sevinəcək dilləndi.

Onun üzünü görməyəm de, səsinə tanıdım. Əvvəllər heç nə haqda fikirləşə bilmədiyim günlərdə düşünürdüm ki, görəsən, onu bir də görəndə nələr çəkəcəyəm, nə dəyə biləcəyəm görəsən... Amma indi... O zaman mən belə bir görüşü heç xəyalıma də gətir-məmişdim.

İndi o bilmir ki, bir neçə addımlığında dayanmışam, bütün dediyi sözləri də eşidirəm. Bu görüş lap üreyimdən oldu. Heyif ki, barmaqlarımın ucu birdən-birə buza döndü, boğazım da quruyan kimi oldu; yaqın bu da təbiidi, orqanizim bu gözənilməzlik qarşı-sında “öz sözünü” deməli, ya yox?!

Adil heyretlə mənə baxdı.

– Bəlkə qayıdaq? – dedi.

– Niyə qayıtmalıyıq? – Özümü ələ alıb sakitcə cavab verdim. – Biz gəzməyə çıxmışdıq, gedək öz yolumuzla. Qorxma, sən narahat olma, Adil!

– Əlbəttə, narahat olmalı nə var ki... – xiyabanla bir neçə addım atandan sonra Adil köksünü ötürdü. – Gör, aradan neçə il keçib!..

* * *

Doğrudan elədi, gör neçə il keçib, amma hardan, hansı gündən hesablayasan? Bəlkə, ixtisasdan imtahan vermək üçün konservato-riyaya getdiyim gündən, həmin günün səhərindən başlayaq? Nə gözəl səhər idi! Yada düşəndə adamın qanı qaynayır... Yadımdadı, mən üçün mütbəxə apardım, Mənzər xanım orda idi, səhər yeməyi hazırlayırdı.

– Ütülədin? Nə tez?!

Özünü saxlaya bilməyib otağa gəldi, stulun başına keçirdiyim köynəyi götürüb baxdı, söz tapmayıb başını buladı...

Gələn dəfə görə elə ütüləyem ki, baxanda danlamaq üçün bir şey tapsın... Adamın yazığı gəlir, o yana, bu yana çevirir, deməyə söz tapmır; köynək elə bil ağappaq metaldı, nə bürüşüyü, nə ləkəsi var, özüm lile vurmuşam, kraxmallamışam, sonrasını – nem köynəyi ütüləmək adama ləzzət verir. Çəsuça şalvarımı da geymək istəyir-dim, hər halda, yay sessiyasının əsas imtahanını verəcəkdəm, özü də ixtisasdan, həm də üreyimə dammışdı ki, yaxşı qiymət alacağam. Əvvəlcədən bilirdim ki, harmoniya fənnindən batacağam, odur ki, imtahana gedəndə parusın şalvarda idim. Onsuz da “çəsuçanı” az-az geyməyə çalışırdım, iki il idi daha “münasib” şalvarda gəzirdim.

Əynimdəki köynəyə, şalvara baxa-baxa, əmidostum dedi:

– Görkəmin pis deyil, – o, ancaq görkəmə – geyimimə işarə vururdu, vəssalam. – İmtahanı verə biləcəksən?

Mən başımı tərpətdim. O, şifonərə yaxınlaşdı, pul götürüb mənə uzatdı: – Götür, əmin sənə cibxercliyi qoyub. Həftənin axırınacan...

Qismətə bax! Gör necə yerinə düşdü! Həftənin axırını dəyə bilərəm, amma bu gün iki manat vacib lazımdı, – Adillə danış-mışdıq, mən imtahan verəndən sonra bulvara çıxacağıq, deyirlər axşam orda nə isə keçiriləcək, konsert veriləcək. Adil öz dostu ilə gələcək, dostunun da adı bilirməm Seymurdur, yoxsa Teymur. İkisi də hansı klubunsa orkestrinin üzvüdür. Adil dedi ki, yaxşı, məzəli oğlandı, deyib-güləndi, amma danışığının da yerini biləndi, Deyir çəkisi doxsan kiloqramdı, özü də büsbütün əzələdi... Mərcə mis məftili sağ yumruğu ilə iki bölür. Yəqin bulvara İçərişəhərdən də çox uşaq axışb gələcək, onun dostunun üzünə birçə dəfə baxan – öz payını götürecək...

“Dörd” aldım, buna da şükür! Düzü, “beş” almaq ümidində idim – Listin li-bemol konsertini lap gözüyumulu da çalaram. Kadensi-yada¹ bir az ilişdim, neyləyim, gətirmədi mənimki; axı, mən onu on dəfə çalmışdım, təkrar eləmişdim, Rozaliya da çox razı qalmışdı, amma on birincidə... Özü də imtahanda, nə isə... Elə bil sol əlim

¹ Kadensiya – musiqi frazasına tamamlayıcı və ya fasilə xarakteri verən harmonik ifadə

sözümə baxmırdı. Babamın xatirinə “beş” də verə bilərdilər, esində “beş” mənə heç lazım deyildi, çünki harmoniyanın ucbatından onsuz da təqaüd almaq batdı... Mən aşağı, zala düşdüm, Rozaliya Naumovnanın yanında oturdum, pıçılı ilə dedi:

– Necə getirmədi sənin bəxtin! Gör ey! Deyəsən, yaman üreyinə salırsan?

Mən köks ötürdüm, yalandan da olsa özümü məyus göstərməyə çalışdım.

– Eyibi yox, Rozaliya Naumovna, – dedim. Gələn il “beş” alaram. – Nəzakət xatirinə bir az da yanında əyləşdim, sonra, heç onun xəbəri olmadan çıxdım.

Evimizə yaxınlaşanda gördüm ki, Adil gözleyir. Şalvarının ayağını çirmalayıb sancaqlamışdı, velosiped sürmək istəyirdi.

– Seymur hələ gəlməyib. Bir dəqiqə məni gözlə.

– Yaxşı, eqoistlik etmə, imtahandan təzə çıxmışam, qoy mən sürüm, fikrim dağılsın. Bağın başında birçə dəfə fırlanıb qayıdaram. Cəmi səkkizcə dəqiqəyə...

– Yalan demirsən ki?.. Birçə dövrə, ha!

– Bu nə sözdü, inciyərəm...

Velosiped elə bir-iki dəfə pedala hərleməyə bənd imiş – prospektlə götürüldü, nə götürüldü, təkcə asfaltla yağ kimi sürüşən təkərlərin səsinə eşidirəm. Necə gözəldi! Sürətlə gedəndə – lap elə velosiped olmasın, sarsaq bir tramvay olsun, fərqi yoxdu – elə bil qanadlanıb uçursan, sevincdən üreyin atlanır, məhni oxumaq istəyirsən. Tramvayda oxu görüm necə oxuyursan, amma burda... Nə qədər istəyirsən oxu, kimdi səni eşidən? Sürəti daha da artıraram, özözümə zümzümə eləyirəm...

Bax, elə bu yerdə o axmaq mənim yolumun üstünə çıxdı! Beşçə metr qalmış, necə bağırıdım, məni gördü, yaman qorxdı, dovşan kimi büzüldü, elə dovşandan sən deyən böyük deyil, on yaşı ancaq olar. Yoldan çıxmaq əvəzinə başladı yerindəcə irəli-geri hərəkət etməyə. Velosipedin sükanını axıra kimi sağa burdum, qalanından heç xəbərim olmadı – qabaq təkər yolun kənarındakı qranit haşiyələrə necə toxundusa, velosiped mənimlə birlikdə iki-üç dəfə aşdı. Yoldan keçənlə də toqquşub, bilmirəm mən, yoxsa velosiped...

Bir də onda ayıldım ki, asfalta yıxılmışam, onu birinci dəfə idi belə yaxından gördüm. Başımı qaldırdım, xeyli adam yığılmışdı,

elə bil, nədənsə, möhkəm qorxmışdılar. Ayağa durdum, ağzımda xoşagəlməz bir tam vardı; üreyimi elə bulandırdı ki, bax, bu dəqiqə, hamının gözü qabağında qusacağımdan qorxurdum. Fikirleşdim ki, özümü yolun qırağındakı ağaca çatdırıb bilsəydim, nə yaxşı olardı...

Elə də elədim; ağacı qucaqlayıb gözümlü yumdum, deyəsən bir az özümə gəldim, sonra, gözümlü açanda hiss elədim ki, alından nə isə, isti bir şey axır...

Sanki yuxu göürdüm; qarşımda acıqlı bir kişi dayanıb, pence-yinin döş cibindən karton qutu çıxarırdı... O qutudan da yod ampulası, bir də pambiq çıxarırdı yerimdə donub qaldım.

Bu kişi hardan peyda oldu görəsən? – Bunu soruşmaq əvəzinə deyirəm:

– Mənim bedenim yod götürür, dərim səpir əlüstü!

Fikrindən daşındırmaq üçün tez-tələsik mızıldandım, amma kişi məni eşitmirdi, öz işində idi, ampulanı sıdırıb pambığın üstünə yod tökürdü. Mənim dərməndən çoxdan zəhləm gedirdi, o da ola yod, nə bilim “qorçicnik” ...

– Qanımı zəhlələməkdənsə, qoy dərin yansın! – Kişi də tez-tələsik dilləndi, yodlu pambığı alına sıxıb heç yayınmağa amman vermədi. Ağrıdan dişlərimi bir-birinə sıxdım, ağrı elə güclü idi ki, başımın hərələnməsi də öz-özünə keçdi.

Elə bu yerdə bir qadın da mənə yaxınlaşdı, onun da üzündən zəhlə rimar yağdı. Əvvəlcə bu yaraşlıq qadın mənə tanış gəldi, sonra... gördüm ki, donu sağ çiynindən kəmərinə kimi cırılıb, əlilə tutatuta qalıb. Donun materialına fikir verəndə isə heyretləndim, bedenimdən bir gizilti keçdi. Bu parça haqda çox şey bildirdim, onu da bildirdim ki, dünyanın nadir, həm də qiymətli parçasıdır. O qədər qiymətlidir ki, dərzinin yanında qoymaq olmaz, gözündən yayınan kimi ucundan-qulağından çırpışdırar... Cırılmış donu görəndə anladım ki, yaman ilişmişəm. Üç il bundan qabaq belə bir həşyeli parçadan Mənzər xanım özünə don tikmişdi.

– Bağışlayın, – dedim ona.

Ona görə üzr istəmədim ki, bu cür donu korlamışdım – bu yerdə üzrxahlıqla yaxa qurtarmaq da olmazdı – ona görə üzr istəyirdim ki, velosipedlə onu yıxmışdım.

– Məni üzrlü sayın...

Qadın heç nə demədi, gülümsündü, sonra da çıxıb getdi.

Hardansa milisioner peyda oldu. Bir əli ilə velosipeddən yapışdı, bir əli ilə də mənim çiynimdən.

– Kimindi bu velosiped?

– Yoldaşımındı, – deyirəm, – mənim dostumun...

– Aydındı... – Gedək! Eşitmirsən? Yeri görüm!

Yaramı sarıyan kişi mənə kömək etmək istədi, amma milisioner heç onun üzünə də baxmadı.

– Mane olmayın, vətəndaş, sizə dəxli yoxdu, – dedi, çiynimdən yapışb məni sürüklədi. Velosiped olmasaydı, onun əlindən çıxıb qaçmağa nə vardı ki, bu cür çəkmələrlə, böyründə də tapançası, heç mənim tozuma da çatı bilməzdi.

– Onunla işiniz olmasın! – bu, donu cırılmış qadının səsi idi. Sən demə, qayıdıb gəlib. Yavaşdan, çox arxayınlıqla dedi. Milisioner gözünü ona zilləyib qaldı, yəqin nə edəcəyini bilmirdi. Elə bu yerdə, milis geyimində bir nəfər də bizə yaxınlaşdı – baş leytenant...

– Nə olub? – deyər soruşdu.

Amma soruşmazdan qabaq o, əlini gicgahına qoyub təzim elədi. Mənə yox, milisionərə yox, donu cırılmış qadına.

– Bu oğlan, – dedi milisioner, – kiminsə... – elə belə də dedi, – kiminsə velosipedində bu qadını vurub yıxıb.

– Bu oğlanın heç bir günahı yoxdu, – qadın üzünü baş leytenantı tutdu. – Mən öz gözümle gördüm, bir uşaq qəfildən onun yoluna çıxdı, o da... – Baş leytenant qadına cavab verincə o, bu dəfə mənə sarı döndü: – Sən də üst-başını qaydaya sal! – dedi.

Üst-başına baxdım, bir kökdə idi ki, əlimi hər şeydən üztdüm. Gör nə kökə düşmüşəm! Köynəkdəki qan ləkəsini yumaq olar, soyuq su ilə isladarsan, çıxıb gəder... Təzə köynəyimin sağ qolu cırıq-cırıq olubsa, çəsuça şalvarımın cırıq yerindən sağ dizim görünürsə...

– Deyəsən halın yaxşı deyil, eləmi? Xahiş edəyirəm, kömək eləyin, – o, velosipedə işarə elədi. Qolumdan tutdu, – gedək...

– Mən apararam, – baş leytenant velosipedi milisionerdən aldı. Onların evinin əlaqapısı lap yaxında idi. Liftə yerləşməyindən baş leytenant velosipedi pilləkənlə qaldırasa oldu, biz onu yuxarıda, qapının ağzında gözləyirdik.

– Bağışlayın, – dedi qadın. – Sizə yaman əziyyət verdik.

Nə danışırırsınız? – Baş leytenant sevinçək dilləndi. – Boş şeydi. Bəlkə bir kömək lazımdı? Mən sizin qulluğunuzda hazıram.

– Yox... Çox sağ olun, çox razıyam.

– İnciməyin. Bizim bu milisioner, necə deyim... özünü göstərmək istəyənlərdəndi...

– Narahat olmayın, hər şey öz qaydasındadı – qadın razılıqla gülümsünüb açarla qapını açdı. – Velosipedi bura qoyun. Çox sağ olun. Çox razıyam. Sən niyə qapının ağzında dayanıbsan? – Heyrətlə üzümə baxdı. – Keç içeri!

Mən içeri keçdim.

Girecəkdə divarlara afişalar vurulmuşdu, döşəmədən tavana kimi: “Otello”, “Çio-Çio-San”, “Perikola”... Bu ki... Məryəm Qedridil.. Mən onun səsinə radioda eşitmişdim, vallarına qulaq asmışdım... Mesto-soprano, respublikanın xalq artisti...

– Bir dəqiqə burda əyləş, mən paltarımı dəyişim

Bu royal mənə necə tanış gəlir! Qapağını qaldırdım, özüdür ki, var – “Mülbax!” Konsert royalı! Bilirəm. necə gözəl səsləndiyini çoxdan bilirəm... Lap çoxdan...

Mən yaxşıca bələd olduğum o royalın sağ küncündə moderator¹ üçün dəşik açılmışdı... Məktəbdən gələndə nə görəmsə yaxşıdı?! Gördüm, onun yerinə pianino qoyulub. Eh, bunun adı pianinodu, – özü donuza oxşayır... elə bil yeşiyin içinə necə-necə zəngli saat doldurublar. Birinci akkordu vuran kimi ətim ürəşdi.

– Bir buna bax! – dedi Valide xala. – Xoşuna gəlmir! – Gözü-müz aydın! O, təkə konsert royalında çala bilər, vay-vay, müztres-tin xəbəri yox imiş! Gör burnunu necə sallayıb?!

– O mənim babamın royalı idi!..

– Bəli, bəli! Babanın royalı. Baban özü pul qazanıb o royalı almışdı, özü də çalır. Amma, bilmək olmur, səndən bir şey çıxacaq, ya yox?! Adam kimi oxusaydın, bəlkə də satmazdılar royalı. O “üç”ləri ki, sən alırsan, elə bu pianino da bəsindi! Sənin müəlliminə verilən pulların nə müsibətlə qazanıldığını bilsəydin...

Not kağızları royalın üstünə səpələnmişdi. Debüssinin “Elegiya”-sı... Adı xoşuma gəlməyə də, fikirləşdim ki, bu, nə işə, yaxşı bir melodiyadı...

¹ Moderator – musiqi alətlərində səs qüvvəsini nizama salan qurğu

– Al bu xalati geyin, vanna otağında üst-başımı nizama sal, – o, öynini dəyişmişdi, el bil boyu bir az balacalaşmışdı.

Vanna otağından eşidirdim, qadın harasa zəng vurub deyirdi ki, onu gözləməsənlər.

Qadının cırılmış donu bürmələnilib küncə atılmışdı.

Qaldırıb baxdım, ondan zərif ətir iyi gəlirdi. Götürüb yenə də öz yerinə – kafelli vanna otağının küncünə tulladım, sonra köynəyimi, şalvarımı soyunub xalati geydim. Bir az da dayanıb ətir şüşələrini, bankaları, kremli tübikləri gözəndən keçirdim. Heç istəməzdim ki, kiməsə mənə bu xalata görsün, iki mən boyda idi bu xalat.

Qadın mənə bu yöndəmsiz xalata görüb gülümsündü.

– Xahiş eləyirəm, varsa, mənə iynə, sap verin. – Nə qədər ki, qadın cırılmış donundan söz salmamışdı, şalvarımı tikib tezəcə əkil-mək istəyirdim.

– Əlbəttə, var, – dedi. – İynə də, sap da... Başın hərlənmir ki?... Yaxşı ki, hərlənmir, demək, beynin zədələnməyib. Otur, bu dəqiqə gətirərəm.

Məcməyi ilə qayıdıb gəldi – çaynıq, yanında stəkan-nəlbəki, bir az da piroq... Çaydan bir qurtum alanda gördüm ki, şalvarı götürdü, tez ayağa qalxıb əlindən aldı.

– Bağışlayın, özüm tikəcəm...

O, diksinən kimi oldu.

– Şalvarın üstündə belə əsməyi birinci dəfə görəəm, – dedi. – Yox... elə deyil... Öz paltarımı görək özüm tikəm. Belə yaxşıdır.

İynəni saplayıb işə başladım. “Vah-vay, batdım! Şalvar zayı oldu. Burdan evə qədər geyinə bilərəm, vəssalam. Bütün yayı parusin şalvarda keçirməliyəm”. Şalvarı necə sıımağıma sakitcə tamaşa eləyirdi.

– Ustalığa bax! Mən belə yamaya bilməzdim. Dərzişən? – Soruşdu.

İşimi qurtarıb, sapı dişimlə qopardım.

– Yox, dərzi deyiləm. Mənim fəmilim – Məmmədboyli.

– Məmmədboyli? Bu nə deməkdir? – Belə peşə də var?

Onun nə demək istədiyini, söhbətin nədən gəldiyini başa düşdüm.

– Yox... elə peşə yoxdu. Bu mənim, həm də babamın – böyük bəstəkarın fəmilidi.

– Böyük bəstəkarın?

– Heyrətləndim. Bu, mənim babamı böyük bəstəkar saymayan yeganə adam idi... Özümü itirən kimi oldum.

– Əlbəttə... Böyük bəstəkarın... Onun adına Bakıda küçə də var, musiqi məktəbi də. Bilirsiniz, o nə yazıb?

– Niyə bilmirəm?! – O, babamın bütün yazdıqlarını laqəydiliklə saymağa başladı: – operasının, iki simfoniyasının, hətta romanslarının da adını çəkdi. – Nə olsun ki, bunları yazıb? Böyük bəstəkar!... Yaxşı pedaqoq idi, bəstəkarlığı da pis deyildi...

Heyrətlə ona baxdım – bu nə danışır belə?

– Yaxşı, – gülümsündü, – sənəin babandan çox danışdıq deyəsən...

Bu arada köynəyimin də üzümüş yerlərini yamayıb qurtardım.

– Belkə sən piroqu yeyəsən!

Piroqu yeməkdənsə gətmək istəyirdim, amma bu da hörmətsizlik olardı. Axı hər nə işə, mən onu velosipedlə vurmışdım... Ancaq özünü elə aparırdı ki, guya aramızda heç nə olmamışdı; bir az babamın dalınca deyindi, onu da, mən bilən, qəsdən demədi, bəlkə həqiqətən elə fikirləşir? Piroqu tələm-tələsik yeyib qurtardım, çayımı içə-içə düşündürdüm, tezəcə sağollaşım, çıxıb gədim. Mənimlə üzbəüz əyləşib o da sakitcə çay içir, yaman fikirlidir. Birdən mənə elə sual verdi ki, udquna-udquna qaldım, çəcodim:

– Sən oxuyasan?

– Necə? Başa düşmədim.

– İşə düşdük... soruşuram səsin varmı? Heç oxuyursanmı?

– Hə... hərdən-birdən...

– Bura gəl görüm! – royaların arasında əyləşib qapağını qaldırdı.

– Gəl, gəl, nə oxumaq istəyirsən? – “Məhəbbət tanqosu”? – O, hey-rətlə başımı buladı. – Gör nə tonallıq üreycincədi?..

Mən oxuyub qurtardım, o susub, royaların qapağına dirsəklənib, yerində quruyub qalıb.

Birdən mənə sarı çevrilib elə qəhqəhə çəkdi ki...

Mən dönüb qapıya sarı addımladım.

– Dayan, – dedi, – səsin var, təmbri də gözəldi, obertonu da, amma bir də görüm, sözləri bu kökə salmağı hardan öyrənibsən?

Hmm... sözlərin bura nə dəxli var.

– Necə bəyəm? – Soruşuram.

– Necə? Hələ bir soruşsan da... Çox köntöy, bayağı... Dözmək olmur. Xətrinə dəyməsin. Bura bax, bəyem sən bilmirsən ki, dün-yada “ye” deyilən bir səs də var?

– Əlbəttə...

– Bəs niyə onu “ə” kimi tələffüz eləyirsən? Məsələn, “cəpəc” yaxşıdı, yoxsa “cəpəc”?

Bizim heyətdə, hətta küçəmizdə belə, mənim oxuduğum “Məhəbbət tanqosu” hamının xoşuna gəlir. Mən özümədən heç nə əlavə etməmişəm, Bakı dəniz limanında birinci dəfə necə eşitmişəm – o axşam mahnını Yevgeniya Deviss ifa edirdi – elə də oxuyuram.

Arif Kerefov da elə oxuyur.

O, elə hey qəhqəhə çəkib gülür, heç cür dayana bilmir. Axır məni də gülmək tutdu. O ki var güldüm, nədənsə, elə bil bir az yüngülləşdim.

– Siz hardan bildiniz ki, mən oxuyuram?

– Heç hardan... Elə belə hiss elədim; axı, senin səsin elə bil boğazını dəşib çıxır, hətta babamı tərifləyəndə də... Yaxşı, yaxşı, burnunu sallama, babandan daha bir kəlmə də demərəm. Senin baban böyük bəstəkar olub. Razılaşıdığ?

Bax, elə o anda, mən qapının astanasında dayanıb eşiyə çıxmaq istəyəndə, birdən-birə onun necə gözəl olduğunu gördüm. İstədim ona cavab verəmə, təşəkkür eləyəm, sağollaşam onunla, amma elə bil dilim-ağzım bağlanmışdı. Axı bura qədər üz-üzə əyləşib arxayınca söhbət eləyirdik. Ürəyimdən qəribə bir hiss keçdi; (sonralar mənə aydın oldu ki, bu hiss iliyimə, qanıma hopubmuş) sən demə, mənə heç nə lazım deyilmiş – kaş o, həmişə beləcə yanımda dayanaydı, onun saçlarının etrini duyaydım, dodaqlarını, mənə məhrifanlıqla baxıb gülümseyən gözələrini görəydim, cəsarət eləyib əlimi uzatsam, ona toxuna biləydim...

...Bizi səhnədən buraxmaq istəmirdilər. Uzun sürən alqışlar altında iki dəfə səhnəyə qayıtdıq, çalıb, oxuduq, axır ki, pərdə salındı. Məncə, konsertlərdə Davud Balayevici bizdən çox yorulurdu, hansı nömrə elan olunur-olunsun, o, pərdə arxasından bir anlığa da aralanmaz, gözünü orkestrdən çəkməzdi. Bu gün, pərdə salınan kimi irəli cumub hamımızın əlini sıxdı: “Təbrik, bax, bu əsl qələbədi!” Bircə şeydən məyus olmuşdu: birinci cərgədə iki yer boş qalmışdı, onun “nüfuzlu dostu” gəlib çıxmamışdı.

Qapının çıxacağında yenə xeyli adam dayanıb, bizi gözləyirlər, – indi, Yaltada o qədər tanışlarımız var ki... Elələri var, bütün konsertlərə gəlir. Davud Balayevici onları “əsl incəsənət həvəskarı” adlandırır. Düzdür, Seymur yenə özünü saxlaya bilmədi, atmacasını atdı; dedi ki, onları başa düşməyə nə var, yazıqlar, kurortda işsiz-gücsüz darıxırlar, bilmirlər nə etsinlər: ya restorana gedirlər, ya çıxıb sahilə gəzişirlər, ya da bizim kapellanın konsertlərinə bilet alırlar... Amma Seymurun sözüne əhəmiyyət verən olmadı, hamı bilir ki, o hər şeyə inanandı, qorxur ki, bizə göz dəyər. Uşaqlarımız yerdən göycən razıdırlar – onların işi heç vaxt belə yaxşı getməyib. Seymurla yanaşı getdiyimiz yerdə birdən ayaq saxladı, pıçıltı ilə soruşdu:

– Bəri bax, bəlkə mənə elə gəlirdi, bilmirəm, deyəsən, bu gün səsin yaxşı çıxmırdı...

Adillə bir-birimizə baxdıq, Seymur havadan söz danışan deyil, amma o biri tərəfdən, axı, gerek özüm də hiss eləyəydim. Yaman pert oldum, qaşqabağımı salladım. Adil Seymura üzünü tutdu:

– Məncə, səhv eləyirsən, hər şey yerli-yerində idi.

– Allaha şükür, – Seymur əl çəkmir, – amma, hər halda, səhər oxuyanda bir özünü yaxşı-yaxşı yoxla! Necə hiss eləyirsən özünü, konsertlər səni yormur ki?...

– Yox, – sözün düzünü deyirəm, – heç bir gile də yorulmuram.

– Bu nə hoqqadır çıxarırsan, Seymur? – Adil acıqlandı. – Yenə uğuruna kim çıxıb belə?

Seymur başını aşağı salıb hırıldadı, yaman mərdimazar tipdi...

– Qəribə adamlarsınız, – deyir. – Sizdən ötrü narahat olanda da inciyirsiniz. – Nə biləsən, bəlkə o, doğrudan da narahat olur. – Gecəniz xeyrə qalsın.

Yox bir, “Yuxunuz şirin olsun!” Nömrəyə giren kimi özümü royalın üstünə saldım, başladım çalıb-oxumağa.

Davud Balayevici tez-tələsik qapını açıb başını içəri uzatdı, heyretlə mənə baxdı: gecənin bu vaxtı... Heç nə demədi, içəri girib qapını arxadan bağladı, bir az qulaq asıb dedi:

– Səsinə söz yoxdu! Əla formadasan!

Bu sözədən sonra bir az özümə gəldim. Amma narahatlığım keçməmişdi. Səsin korlanmağının nə demək olduğunu gözəl bilirdim, başıma gəlmişdi. Allah heç düşmənimə də göstərməsin – hərçənd, mənəm bu yaşda düşmənim də yox idi...

Davud Balayevici harasa zeng vurdu.

– Ne oldu, niyə gəlmədin? – Başa düşdüm ki, dostu Nikolay Fyodorovla danışır. – Üzr istəməyə dəyməz, başa düşdüm. Mən çox istərdim ki, gedənə kimi bizim uşaqlara, bir dəfə də olsa, qulaq asasan... Birisi gün yaradıcılıq evində çıxış edəəcəyik. – Davud Balayevici gülümsündü. – Bəli, bəli, düz tutubsan, pulsuz konsert verəcəyik, hamı kimi... Amma bunun bizim cavanlara dəxli yoxdu, necə lazımdı – elə çıxış ələyəcəklər. Özün görəcəksən!

Dördüncü fəsil

...Mən stola dirseklənib oturmuşdum, əmidostumla Validenin bahar bayramına şirniyyat hazırlamasına tamaşa ələyirdim. Darçının, cevizin etrindən məst olmuşdum. Mənzər xanım iri şüşə vazı azca aşağı əyib, badam, şirni qarışığını xərkək qaşığı ilə çıxarır, şəkərbura üçün hazırlanmış xəmirin arasına qoyub bükür, bir-bir Validəyə ötürürdü, o da alan kimi cəld üzünü naxışlayırdı. Darçın, ceviz, vanil ətri bütün otağı bürümüşdü.

Mən arxayınca əyləşib onların nə vaxt otaqdan çıxacaqlarını gözləyirdim.

– Validə xanım, – dedi Mənzər xanım, – zəhmət olmasa, mənə kömək elə, tavanı duxovkadan çıxarım.

Onlar mətbəxdən qaydana kimi badam-şirni qarışığından dördcə qaşiq ötürdü! Mənzər xanım dinməzcə qaşığı mənim əlimdən aldı, iyrendiyindən barmağı arasında sallaya-sallaya mətbəxə apardı, bir andaca yanığını qırmızı ləkələr bürüdü.

– Səndən heç vaxt adam olmayacaq, – dedi. – Yaxşı adam... Keç öz otağına!

Mən öz otağıma keçdim.

– Təsəvvür ələyirəm, təsəvvür ələyirəm sən nələr çəkirsən. – Bu, Validə xanımın səsi idi.

Elmira gələndə özümü elə göstərdim ki, guya bayaqdan oturub tapşırılmış etüdü çalıb-öyrənməklə məşğulam

Yüngül geyinmişdi, donunun üstündən təkəcə jaket, vəssalam... Gözümün qabağına gətirirəm, o, qonaq otağından keçəndə arvadlar necə him-cimlə baxışlıblar...

– Yaxşı, yaxşı, – dedi Elmira, – indi mən inandım ki, sən doğrudan da, gecə-gündüz məşğul olursan.

O gələn kimi elə bil otaq işıqlandı, bayaqkı pərtlik də keçib getdi. Yamanca qızdı bu Elmira! Bir qovluq da gətirmişdi özüylə...

– Səncə, nə olar burda! Bilmirsən? – Elmira qovluğun iplərini açdı – qovluqda not kağızları görünür. – Üz-gözünü turşutma görək, yetər! Görürsən ki?.. Bethovenin əsərləridi. Kimdi Bethoven?

– Lüdviq Van... Anadan olub... Almaniyada...

– Düzdü. – O, örtüyü qaldırdı. – Bax, gör o nələr yaradıb.

– “Sonata”.

– Gözün yaman itidi, ha! Hələ qulağını demirəm...

– Düzdü, sonatadı. İndi bir asan sualıma da cavab ver: niyə bu sonatayı şəhərin o başından bu başına gətirmişəm?

– Mən nə bilim...

– Təkəcə birinci səhifəyə boylandım, “dördmərtəbəli” cərgələrlə not yazısı, bolluca diyezler, bemollar... Sual verməyə, maraqlanmağa həvəsim qalmadı.

– Başa düşdün deyəsən. – Elmira stul getirdi, royalın yanına qoydu, sonra hər iki əlimdən yapışdı, həmişə olduğu kimi canından yenə xoş bir gizilti keçdi. – Bura bax, qulağına aç, iki aydan sonra tətillə başlayır. Sən ki, bilirsən, dərslər qurtaran günü bütün siniflər konsert verəcəklər. Elə deyilmi? De görüm, o gün sən nə çalacaqsan?

– Qedikenin etüdünü...

– Sən invalidsən? – Elmira yumşaq səsle soruşdu. – Gizlətmə, de?! Onda niyə Qedikenin çalmısan? Bir də, səndən başqa on beş uşağın oxuduğu bir sinifdə, sən niyə hamıdan geri qalan sayılmalısən?

– Bu nə sözdü? – hirsələndim. – Hamıdan geri qalanlar Vasif Məmmədov, bir də Gülya Əlibeylidi.

– Ola bilər... Amma qadasi, səni də zəif, perspektivsiz sayırlar.

– Kim?

– Müəllimlər. İnan, özümən demirəm ki... Deyirlər, pis uşaq deyil, az-çox dərk ələyir, amma qabiliyyəti yoxdu...

Hiss elədim ki, o, düz deyir, məyus oldum.

– Bilirsən, mən nə cavab verdim?... Heç nə demədim, susdum...

Axi nə deyə bilərəm. Amma, ağılıma bir fikir gəldi. – O, püpitrin üstünə notu qoydu, royalın arxasında əyləşib sonatayı çaldı. Qurtarıb, gözünü üzümə zillədi.

– Xoşuna gəldi?

– Çoox!

– Sən o konsertdə bu sonatı çalacaqsan!

Hım... ona nə olub bu gün?! Güldüm.

– Təşəvvür edəyirsənmi, – indi o, xəyalpərvər kimi danışdı, – əynində frak çıxırsan səhnəyə... Yaxşı, frak olmasın, – mən hırlıdayan kimi Elmira beləcə sözünü dəyişdi. – Hamı səni gözləyir, amma... səndən heç gözləmirlər. Hamı bu fikirdədir ki, səhnəyə çıxacaqsan, iki ay əzbərlədiyin Qedikeni də qolunu-qıçını sındırıb pis günə salacaqsan... Elə bu yerdə sən çıxıb royala yaxınlaşırsan, əyləşib başlayırsan çalmağa. – O, barmaqlarını royahn dillərinə çırpdı. – Təşəvvür edəyirsənmi? Hamısı donub qalacaq. Hamısı! – Elmira qonşu otağa sarı boylanıb göz vurdu.

Mən heyranlıqla ona baxırdım. Nələr deyirdi Elmira!

– Afərin! – Elmira məni tərifləyirdi. – Gör məni necə yaxşı başa düşdün! Çalacaqsan?

Mən yenə nota sarı boylandım.

– Yox, bacarmaram. İnan mənə...

– Əfəlsən, əfəl! Axı mən... mən beşinci sinifdə oxuyanda bunu çalmışam! Özüm də “beş” almışam!

– Beşinci sinifdə? – Sevinçək dilləndim. – Axı mən hələ dördüncüyəm.

– Bura gəl! – o, yenə əlimdən yapışdı. – Qulaq as, gör nə deyirəm... Söz ver ki, heç kəsə demiyəcəksən! Söz verirsənmi? Mən onu beşinci sinifdə çalmışam, düzdü... Amma... sən məndən bacarıqlısan, axı. Əşidirsənmi? İnan mənə, düz deyirəm. Sən məndən bacarıqlısan, bütün sinif yoldaşlarından, bütün müəllimlərdən bacarıqlısan.

Mən başa düşdüm ki, indi o, pedaqoq kimi danışır...

– Sənin məniyin yoxdu, – Elmira acıqlı danışdı. – Sən musiqini gözəl duyursan, musiqi yaddaşına söz ola bilməz, – o, sağ əlinin barmaqlarını ora-bura dartırdırdı, – bax, yaxşı bax! Daha sən tam oktavı götürə bilirsən.

– Bəs niyə pis çalıram?

– Ona görə ki, musiqidən zəhlən gedir, daha doğrusu, oxumaqdan, heç cür başa düşə bilmirəm səni. Sən qəddarsan? Hamıya nifrət edəyirsən! Şükür... birçə məndən başqa... Belkə düz demirəm? Sonatı başlayaq?..

– Dedim ki, bir şey çıxmayacaq... Ora bax, gör sol əllə nələr çalınmalıdı, mən onu heç iki ilə də öyrənə bilmərəm.

– Elə bilirdim, mənə az-çox hörmətin var. Məni sevindirə bilərdin – bu sonata ən böyük hədiyyən olardı... Özü də birinci, həm də axırıncı...

– Axırıncı? – Nə dediyini yaxşı başa düşmədiyimdən heyrləndim.

– Hə, hə! Apreldə məşğələmiz qurtarır. Sən ki bilirsən, mənim nişanlım var, apreldə toyumuz olacaq. Səni toyuma dəvət edəyirəm, sən də gərək məni sevindirəsən. İstəyirəm imtahanda hamıdan yaxşı çıxış edəyəsən.

– Bəs sonra? Daha məşğul olmayacaqsan?

– Sənə müəllim, repetitor lazımdır deyil, eşidirsən? Birçə tənbelliyin daşımı at! – O, gülümsəyə-gülümseyə danışdı, mənə... bu söhbətdən sonra daha ona qulaq asırdım.

– Bəs mən nələyəcəyəm?

– Sən? – Məhribanlıqla məni qucaqlamaq istəyəndə əlini kənara itələdim, üzümü çevirdim. Heç onunla danışmaq belə istəmirdim... İmtahana iki ay qalmışdı, bu iki ayda möhkəm hazırlaşdım.

Bu nəçə ildə ilk dəfə idi ki, ixtisasdan “beş” alırdım.

Şam yeməyinin nə vaxt qurtaracağını səbirsizliklə gözləyirdim. Mənzər xanım çay gətirən kimi qiymət cədvəlini əməimə uzatdı.

– Afərin! – O, qiymət cədvəlini Mənzər xanıma verdi. – Bura bax, bir dəne də “üç”ü yoxdu!

Mənzər xanım qiymətlərə diqqətlə baxırdı.

Mən dedim ki, gedib anama baş çəkmək istəyirəm. Qiymət cədvəlini unudub ikisi də duruxa-duruxa gözünü mənə zillədi.

– Mən anamı görmək istəyirəm! – dedim.

Əməim başını aşağı saldı, heç üzümə də baxmadı, vazdan mürebbə götürüb çay içməyə başladı.

– Razılıq verməseniz, buraxmasanız, özüm gedəcəyəm!

– Əgər sən ona lazımdı olsaydın, – Mənzər xanım dedi, – iki yaşında səni atmazdı.

– Dayan görək, elə danışma! – Əməim ona acıqlandı. – Sonra üzünü mənə tutdu: – İkinci dəfədi mənə belə deyirsən. Doğrudanmı, anama baş çəkmək istəyirsən?

– O heç yana getməyəcək! – Mənzər xanım hirsənsə də, əmin onun sözlünə əhəmiyyət vermədi, hiss elədim ki, mənim cavabımı gözləyir. Başımı ehməlcə tərpətdim.

Bazar günü əminlə vağzala getdik. O, beşinci vaqonun beledçisinə yaxınlaşıb salamlaşdı, sən demə, tanışımı, bileti ona verib xahiş elədi ki, məndə gözü olsun. Kupədə xeyli vaxt yanaşı oturduq, o, dinməz-söyləməz fikrə getmişdi, amma hirsli deyildi; sonra xəbərdarlıq zəngi vurulanda ayağa qalxdı, başımı sığalladı, kurtkəmin döş cibinə zərf qoydu, “anana çatdırarsan” – deyib, kupədən çıxdı. Vaqonun pəncərəsindən baxırdım, qatarın tərpənməyini gözləmədi. Zərfi çıxartdım, ağzi açıq idi, pul qoymuşdu ora.

Qatar şəhər Rostova çatdı. Biz, beledçi ilə mən perrona çıxanda anamla üz-üzə gəldik. O məni əl üstü tanıdı, qucaqlayıb dedi ki, yaman böyümüsən, əvvəlcə gülümsündü, sonra ağladı – əlbəttə, sevincindən ağlayırdı. Yanında bir kişi dayanmışdı, məni görən kimi göz vurdu, əlini uzadıb tanış oldu. Bu, Viktor əmi idi. Anamın əri... Güllərüz, məhriban adamdı.

Rostovda olduğum müddətdə Viktor əmi hər gün məni özlərinin teatrına aparırdı. Orda hamı ilə tez-cə tanış oldum. Özümü orkestrin yanına verib, Viktor əminin oynadığı bütün tamaşalara baxırdım, “Səməndər quşu”, “Əs, külək”, “Anjelo” daha çox xoşuma gəlirdi. Teatrda hamı deyirdi ki, anam çox yaxşı aktrisa idi, heyif ki, onu səhnədə görə bilmədim. Bir ay bundan qabaq uşağı – qızı olub. Vağzaldan evə çatan kimi onu gördüm. Anam məni qarşılamaya gələndə uşağı rəfiqəsinə – teatrda bir yerdə işlədiyi Vera Stepanovnaya tapşırıbmış. Anam dedi ki, qızın adını Lena qoymuşuq, mən onu sevib-əzizləməliyəm, çünki bacımdı...

Mənim yerimi özünə qalın çarpayıda saldılar, Viktor əminin gətirdiyi bu çarpayıda yatmaq lap üreyimdən idi.

Hamımız bir otaqda qalırdıq, Viktor əmi dedi ki, bu yaxınlarda teatrın aktyorlarına evlər veriləcək, onda bizə də çatacaq...

Rostovda bir həftə qaldım.

Ayrılanda anam dedi ki, mənsiz üreyi əsir, cəmi bir-iki il qalıb, hamımızın bir yerdə yaşayacağımız günü səbirsizliklə gözləyir. Mən yola düşəndə yaman həyəcanlı idi, elə hey ağlayırdı, onu sakitləşdirməyə çalışsam da, axırda, bir az sonra, qatar tərpənəndə kupədə özüm də göz yaşımı saxlaya bilmədim...

Beşinci fəsil

Hər hansı məktubu oxuyanda, məzmunundan, xəttin, yazılışın necəliyindən asılı olmadan, onu göndərənə paxıllığım tutur. Nəçə dəfə özüm də məktub yazmaq istəmişəm, amma təkcə başlanğıcından savayı heç nə alınmayıb: “Salam, əziz filankəs”... Vəssalam. Az qala bir saat vaxt sərf eləyib beş-altı cümləni yazandan sonra, saxtakarlığına görə hər notu qulağımı dəşən bu kasıb “üvertüranı” gözden keçirmək üçün mən mütləq dayanmalı idim; sonra onu “ifa eləməyə” başlayırdım, ifanın forması da, ritmi, üsulu da partitura-nın məzmununa tamamilə uyğun gəlirdi – belə ki, kağızı əvvəlcə bir neçə dəfə səliqə ilə qatlayıb yavaş-yavaş, ləzzətlə cırıq-cırıq elə-yirdim...

Beləcə, mən ömrüm boyu bir dənə də olsun, məktub yazıb başa çatdıra bilmədim. Amma onu da deyim ki, yazma bilmədiyimə görə heç vaxt məyus olmamışam, mənimlə məktublaşacaq adamların sayı o qədər də çox deyildi, odur ki, telefonla, teleqramla birtəhər keçin-mişəm.

Əminim xırda-xırda yazsa da, onun məktubu dörd şagird dəftəri və rəqinə güclə yerləşmişdi. Əminin məktubları, bir növ, gündəliyi xatırladır; nə dərəcədə vacib olub-olmamasına baxmayaraq, bütün hadisələr xronoloji ardıcılıqla şərh edilir.

Birinci səhifədə Mənzər xanımın soyuqdeyməsindən, bu soyuqdeymənin səbəblərinə keçmək təhlükəsindən uzun-uzadı danışılırdı. Sonra onun əzab-əziyyəti təsvir olunurdu, amma soyuqdeymənin nə ilə nəticələnməsi bilinmirdi, çünki söhbətin ən şirin yerində birdən-birə, gözlənilmədən “bağ əhvalatı” başlayırdı; sən demə, əminin bağında, evin lap qabaq-qəşərinə mayda öz əlilə saldıqı iki üzüm tənəyi bitibmiş. Əmidostunun soyuqdeyməsinin “ağıbəti” üçüncü səhifənin başlanğıcında verilir; o, sağalıb, həkimlərin qadağına və zəifləməsinə baxmayaraq, hərdən ayağa durub otaqda gəzinir...

İki il bundan əvvəl, Tbilisidəki birçə gün qaldığım ev elə bil gözümün qabağındadı. Əsgərlikdən qayıdanda onlara baş çəkdim. Yadımdadır, aeroportda hərbiçilərin kassasında biletimi beşçə dəqiqəyə qeydiyyatdan keçirib şəhərə yollandım.

Sən deme, onların evi şəhərin lap mərkəzində imiş. Hay-küylü prospektdən dönüb iki-üç kvartal gedəndən sonra gözlənilmədən sakit, kölgəli Napareuli küçəsinə çıxdım. Darvaza qapısı açıq idi, o qədər də böyük olmayan daş evə sarı kərpic qırıntısı döşənmiş cığır uzanıb gedirdi. Eyvana qalxanda Mənzər xanımı gördüm. O, əvvəlcə məni tanımadı. "Salam, Mənzər xanım" – deyəndə cavab vermədi, gözlərini iri-iri açıb diqqətlə baxdı, sonra yaxınlaşıb məni qucaqladı. Bir neçə anlığa elə beləcə qaldı. Mənə elə gəldi ki, onun boyu balacalanıb, özü də yaman arıqlayıb; heç cür inanmırdım ki, Mənzər xanım onu görmədiyim bu illər ərzində belə qocala bilər. Gözünü məndən çəkmiirdi, əminim iş yerinə də zəng vürəndə ikicə kəlmə dedi:

– O gəldi...

Dəstəyi ondan aldım, əmiimlə salamlaşb, hal-əhval tutdum. Əmim dedi:

– Mən gələne kimi heç yana tərpənmə! Eşidirsənmi? Onca dəqiqədən sonra evdəyəm, – bu sözləri pıçiltı ilə dedi...

Axşam üçümüz evvanda oturub xeyli söhbətləşdik. Əmim səhərisi işə getmədi, sonra aydın oldu ki, nahaq getmədi; səhər yeməyindən başlamış təxminən günortaya kimi ancaq məni işə düzəltmək yollarından danışdı, ona görə "təxminən" deyirəm ki, günortaya qədər dayanmağa nə hövsələm çatdı, nə həvəsim qaldı. O, ara verdi, mən fürsətdən istifadə eləyib bağa düşdüm, bir az gəzib dolaşdım, amma yenə də özümə gələ bilmədim. Küçəyə çıxdım. Geri dönüb onlarla sağollaşmadan çıxıb getdim.

...Üçüncü səhifənin ikinci yarısında öz işlərdən, "rəsmi xəbərlərdən" söz salırdı. Öyrəndim ki, Bakıda əmim işləyən nazirlikdə, respublikadan kenardakı filialların işlərinin qaydaya düşməsinə illərlə əməlli-başlı əngəl törədən bir şöbə axır ki, bağlanıb. Filialların işindən heç nə yazılmamışdı, yəqin əmim belə başa düşüb ki, onun əvvəlki məktublarını oxumaqla mən hər şeyi öyrənmişəm.

Dördüncü səhifədəki məlumat mənim beynimi yerindən oynatdı, üstəlik qonşu çarpayıda uzanıb mürğüləyən Adili də silkələdi. Özüm də məəttəl qaldım; məktubun o yerinə çatanda Adil gözünü açdı, qalxıb çarpayıda oturdu, gözünü üzümə zillədi – elə bil o gözələr nəyisə öyrənməkdən ötrü alışıb yanırdı.

Əmim yazırdı ki, İrkutskdan bacım Lena gəlib, neçə gündür onlarda qonaq qalır. Özü də, birçə məqsədlə gəlib: məni – yəgənə qarşaşını görmək üçün... Onun sözündən belə çıxırdı ki, Lena neçə il bu arzu ilə yaşayıb, Tbilisiyə gəlmək imkanı tapanda fürsəti fəvriyyə verməyib. Əminin Tbilisidə, nazirliyin filialında işləməsinə, ailəsinin də orda yaşamasına, ev ünvanını Lena Bakıya, nazirliyə məktub yazmaqla öyrənib. Yazırdı ki, Lena çox diqqətli, həssas adam imiş; mən əlüstü başa düşdüm ki, Lena Mənzər xanımın qayğısına qaldığına, heyət-bacada ona əl-ayaq veridiyinə görə əminim belə yazır – hərçənd, məktubda bu haqda heç nə deyilmirdi...

Mən məktubu Adilə uzatdım ki, oxusun. O oxuyunca, Lena ilə bağlı bildiklərimi xəyalımda götür-qoy eləməyə çalışdım.

– Bax, buna sevinməyə dəyər, – dedi Adil. – Təşəvvür eləyir-sənmi, demək, sənin bacım var imiş!

– Təşəvvür eləyirəm... Nə olsun ki?.. Çoxdan bilirdim ki, ikinci ərindən anamın uşağı var, onun adının Lena olduğunu indi bildim, hərçənd, vaxtilə anam mənə demişdi...

– Tez ol, get teleqram vur, qoy bacın Yaltaya gəlsin!

– Niyə? – deyə heyrləndim. – Axı mən onu tanıyıram, üzünü görməmişəm, heç qanım da qaynamır ona... Qoy bir az yaşasın Tbilisidə, məktubdan bilinir ki, bacım onların xoşuna gəlib, sonra da, məzuniyyəti qurtaranda çıxıb gəder İrkutsk...

Adil mənim dediklərimi heç eşitmək istəmirdi, itkin bacısını tapan qardaş roluna girmişdi.

– Bilsəydiniz ki, mənim hardasa bacım yaşayır... – romantik səslə dedi və fikrə gəldi.

– Bilsəydiniz nəylərdin? – maraqlı xəfə ilə sual verdim.

– Heç bir dəqiqə də dayanmamazdım, axtardım. Zarafat deyil, hardasa doğma, əziz adamın yaşayır, sən də onu görmək imkanın yoxdu. Heç belə də zülm olar?

– Belə ah-ufalar sənə yaraşmır. Saksafonçu belə sentimental ola bilməz, bu gec-tez sənin çalğına da təsir eləyər. Əgər skripkaçı, ya

da fleytaçı olsaydın – başqa məsələ! Sızıldamaq onların elə bil boyuna biçilib.

– Bura bax. – Adil üzümə baxdı. – Gedək poçta, konsertə kimi hələ vaxtımız var, gedək teleqram vuraq Tiflise.

– Əl çək menden! – hirsle əlimi yelledim.

Qərbedir bütün bu söz-söhbətlər nə üçünsə məni əsəbiləşdirdi. Həm də ona görə pərt olmuşdum ki, Adil bunu hiss elədi. O, pəncərənin qabağında dayanıb gözünü dənizə zilləmişdi. Mən ona yaxınlaşdım, yanaşı dayandım.

– Bağışla, – dedim.

– Gəl, teleqram vur!

– Yənə başladın? – Əl çək deyirəm. Heç üzr istəmirəm!

Gündüz saat ikidə konsert vermək üçün yaradıcılıq evinə getdik. Valera dedi ki, yaradıcılıq evi şəhərdən qıraqdadı, Yalta ilə “Artek” arasında. Saat yarım yol getdik, əvvəlcə şose yolla, sonra isə ensiz, hər iki tərəfdən qayalarla əhatə olunmuş asfalt yolla irəlilədik; axırda dənizə endikcə, bu yola serpentin – rəngli daşlar döşənmişdi. Seymur yol boyu elə hey deyirdi; axşam çəkəcəyi zülmü əvvəlcədən bilə-bilə, bu qəder əziyyət çəkə-çəkə gedib pulsuz, “şef” konserti verməyin nə mənası var? – deyirdi. Gözləyirdim ki, Seymurla yanaşı oturan Davud Balayeviç indicə dillənəcək, amma, o, ağzına su alıb susurdu, yaman fikrə getmişdi, qayğılı, kədərli görünürdü.

Konsert verəcəyimiz zal çox xoşuma gəldi; o qədər də böyük deyildi, antresollar¹, qaralmış bürünc çilçirəq, rəngli parket – hamısı yerli-yerində... Divarlar döşəmədən tavana kimi çəhrayı şəkərlərlə işlənmişdi, amma yaqut və tünd-yaşıl rəngə çalan nəheng vitrajlar hesabına zal işıqlı idi.

Ömrümdə ayağım bura dəyməmişdi, ancaq içəri girən kimi mənə elə gəldi ki, nə zamansa burda olmuşam, kim bilir, bəlkə də yuxuda görmüşəm.

Seymur qayğılı-qayğılı zalı gözdən keçirib dedi ki, akustikasından xəbərimiz olmayan bu binada bu gün səs ucaldansız çıxış edə-cəyik; mikrofondusuz çıxışa yadığadığımız üçün özümüz də bilirik bir şey alınacaq, ya yox...

¹ Evin üstündə yarımmərtəbə və ya binanın içində yuxarıda balkon şəklində

Səhnədə antresollara qalxan taxta pilləkənin altında alətlərimiz çoxdan sıralanmışdı.

Valeranın dediyindən aydın oldu ki, camaat nahar eləyir, on beş dəqiqədən sonra gələcəklər. Seymur, yənə həmişəki kimi giley-güzar üstündə köklənmişdi; bu “dilsiz-ağızsız, dözümlü” artistlərə yuxarıdan baxanları, ümumiyyətlə, “kimsəsiz, yiyəsiz sənət fədaile-rinə” az qala nifrət bəsləyənləri o ki var qamçıladi, bizi süfrə arxasına dəvət etməyən ev sahiblərinin “huşsuzluğundan” da dedi...

Davud Balayeviç göründü, direktorun onları nahara dəvət elədiyini bildirdi, ancaq, çıxışa görə imtina etmək lazım gəldiyini söylədi. Doğrudan da, yarım saatdan sonra səhnəyə çıxacağımızı bilə-bilə, boğazımızdan çörək ötməzdi... Davud Balayeviç bu “tarixi valdan” danışdı, sən demə, son iki yüz ildə burada, ən yüksək mərhələdə dünyanın taleyini həll eləyən görüşlər olub. O, nə isə, yaman fikirli idi, danışa-danışa elə hey çıxış qapısına sarı boylanır-dı və... birdən sözünü ağzında qoyub zaldan çıxdı.

Bələcə, sirli-sirli səbəblər üzündən keçmişin böyük şəxsiyyət-lərinin bu salonda nədən danışdıqlarını hərtərəfli öyrənə bilmədik...

Davud Balayeviç beş dəqiqədən sonra qayıtdı; kişi yamanca dəyişmişdi, onu tanımaq olmurdu. O, həyəcanlı idi, əsəbiliklə əlini əlinə sürtdü; demək, əslində kefi kök idi, özü qarşımızda dayansa da, sevincindən fikri-xeyali göyün yeddinci qatında idi.

– Uşaqlar, – Davud Balayeviç elə bil niq söyləyirdi. – O gəldi! – Diqqətlə üzümə baxdı, istədiyini görmədiyindən pərt oldu. – Nikolay Fyodoroviç deyirəm, tələbəlik dostumdu mənim! Çox nüfuzlu adamdı, həm nüfuzlu, həm də xeyirxah... Ondan çox şey asılıdı.

– Onun “nüfuzlu adam” olduğunu sizdən eşitmişdik. – Seymur özünü saxlaya bilməyib gülümsəyə-gülümseyə dedi.

– Siz nəhaq gülümsəyirsiniz, maestro, – Davud Balayeviç soyuq, təkəbbürlü səslə dilləndi. – Çox nəhaq elə fikirləşirsiniz. Məni taniyanlardan biri də deyə bilməz ki, məndə nə vaxtsa, kime-sə yarınmığa meyl olub. Bəli, bəli! Siz indicə bunu fikirləşirsiniz. – “Nikolay Fyodoroviç nüfuzlu adamdı” – deyəndə, mən onu nəzərdə tuturam ki, belə mövqeyi ola-ola, yeni bizim incəsənət aləmində ən böyük vəzifələrdən birini daşıya-daşıya, o, musiqini çox həssaslıqla duyur, onu ən yüksək səviyyədən qiymətləndirir,

bu xoşbəxtlik də hər adama qismət olmur. Bir də onu demək istəyirəm ki, əgər o, bu gün bizim kollektivi layiqincə qiymətləndirsə, – sözsüz, bu qiymətə layiqsiniz – bəxt ulduzunuz parlamağa bilər...

– Məsələn, nə ola bilər? – Seymur yenə gülümsündü.

– Məsələn, Moskvanın konsert zallarının birində, yaxud Mər-kezi televiziya ilə çıxışınız... – o, özündən razı halda bizə baxdı, ancaq bu dəfə hamının üzündə ümid və sevinc işığı gördü. – Düzü, mən inanmırdım, onun gələcəyinə şübhə eləyirdim... Axır ki, gəldi!.. Qalanı bizdən asılıdır. Vəssalam...

Onun sözləri uşaqların hamısına, hətta Seymura da təsir elədi...

Konsert başlayan kimi bu, aşkar hiss olundu. Düzü, bu qastrol konsertlərinin heç birində onlar xalturaya yol verməmişdilər, amma bu gün ilk akkordlardan başlamış qeyri-adi həvəslə, ehtiramla çalırıldı. Seymur ilk nömrədə uşaqların əl-qol açması üçün nə lazımdı elədi. Oturub gözlediyim balaca otaqdan zal görünmürdü, amma Adilə Borisin solo çalğılarının doğurduğu əks-səda onu göstərirdi ki, ora yığışanlar təsadüfi adamlar deyil. Hərçənd Seymur səhər-səhər hamını qorxutmuşdu ki, yazıçılar, bəstəkarlar və aktyorlar qarşısında çıxış etmək müşkül işdi...

Mənim növbəm gəlib çatdı. Zal ağzınacan dolmuşdu, birinci cərgə bizim ikinci addımlığımızda idi, axıncı cərgədən o yana – açıq qapıların arasına kreslolar qoyulmuşdu.

Seymur “Sədaqət” mahnısının girişini ustalıqla, zərif-zərif “toxuduğu” bir vaxtda, mən zala göz gəzdirdim. Elə bilirdim Davud Balayevič hansı cərgədə öz dostu ilə yanaşı oturub, mən də axır ki, Nikolay Fyodoroviç görəcəyəm, nədənsə, o, zalda yox idi. Onun əvəzində Məryəmi gördüm. O, ikinci cərgədə oturmuşdu.

Məryəmi sahildə görəndən sonra inanırdım ki, Yaltada, günlərin bir günündə ona rast gələcəyəm. Nömrədən çıxan kimi hər gün, hər dəqiqə gözləyirdim, amma bir dəfə də rast gəlmədim ona...

Mənə elə gəldi ki, bu üç ildə o heç dəyişməyib. Otuz beş yaşında yəne də zərif, cavanca qıza oxşayır.

İkinci cərgədə, düz mənimlə üzbəüz əyləşmişdi, üz-gözündə təbəssüm, mənə baxırdı. Biz axıncı dəfə görüşəndə o gülümsünürdü...

O günlər yadıma düşürdü...

– ...sən mənə zülm eləyirsən. Heç cürə başa düşə bilmirəm, nə istəyirsən, başa düşmürəm, nə olub sənə?

O zaman heç nə dəyə bilmədim, çünki deməyə söz tapmırdım...

Dodaqlarımı onun üzünə söykəyib gözlerimi yummuşdum, sevinc dolu bir həyəcan içində ona sözlər demək istəyirdim, elə sözlər ki, heç zaman nə onu bezdirə bilərdi, nə mənə, elə sözlər ki, sonralar təkrar eleyəndə mənim qollarımın arasında, gözələrini yumub qulaq asa bilərdi, yorğun, soyuq dodaqlarını çiyinəmə söykəyib susardı...

Ona heç nə dəyə bilmədim, çünki içimdə dilimi-dodağımı bağlayan bir nifret və acıq baş qaldırmışdı, o, heyvətlə, vahimə dolu gözəllərlə mənə baxırdı, mən onu ən ağır sözlərlə təhqir etmək istəyirdim, var gücümle üzünə silə çəkmək istəyirdim.

– O mənim erimdi, başa düşürsənmi? Səni görəndən on il əvvəl tanış olmuşduq.

– Axı sən mənə sevirsen! – sözlər güclə dilimdən çıxırdı. – Necə ola bilər ki, sən həm onunla, həm də mənimlə bir yastığa baş qoyursan? Heç belə də məhəbbət olar? Mən bütün bunlardan iyrenmişəm. Sən ondan uzaqlaşacaqsan, ya yox?

O, başını buladı.

– Yox.

– Nə qədər ki, onunlasan, səni heç görmək belə istəmirəm, eşdirsənmi? Axıncı dəfə deyirəm...

O vaxtdan bəri üz-üzə gəlməmişdik. Mən hər gün, hər saat gecə-gündüz onun haqqında fikirləşirdim. Olub-keçənlər yadıma düşdükcə keyləşirdim, əlim-ayağım yerdən üzülürdü; birinci ili dəhşətə gəlirdim, gündüzlər əlim heç nəyə yətmirdi, gecə yarıya-dək arxası üstə uzanırdım, gözüme yuxu gətmirdi, bir yerdə olduğumuz bütün günləri bir-bir xatırlayırdım, qısqıncılığın əlində qıvrılıqlarla qalırırdım.

Elə birinci dəfə ərimi gördüyüm gündən bu hiss mənə aman vermirdi. O günə kimi mən onun haqqında heç vaxt fikirləşmədim, yada salmırdım onu, amma bilirdim ki, belə bir adam var – Məryəm özü danışmışdı – Bakı-Heştərxan arasında işləyən “Qroznı” sərnəşin gəmisinin kapitanı. O, sahildə – Bakıda olanda gündüzlər görüşürdük; teatrda ki bütün məşqlərinə gəlirdim, hərdən otaqda ikilikdə olanda mən onun üçün oxuyurdum, ya da bir yerdə təzə mahnılar öyrənirdik. Belə günlərdə bəzən aşıqlar, onun tamaşalarında görüşürdük, “Çio-Çio-San”da, “Yevgeni Onegin”də oxuyardı. Onun gözəl, zəngin koloratur səsi vardı. Mən ona

heyranlıqla qulaq asardım, həm də bildirdim ki, səhnədən də məni görür, elə oxuya-oxuya məni fikirləşir.

Ərini görəndə tamaşaya gəldiyimə görə çox məyus oldum. Məryəm bizi tanış elədi, məni göstərüb gülümsünə-gülümsünə dedi ki, cavan, istedadlı müğənnidi, özü də yaxşı uşaqdı. O, gözümün içinə diqqətlə baxıb əlimi möhkəm sıxdı. İkimiz də bir boyda idik, amma o mənim gözümə yekəpər, qorxunc vəhşi kimi görünürdü; başdan ayağa əzələdən tökülmüş ağır gövdəsi, sərt üzü, qalın qaşları, iri burunun altındakı enli bıqları qarşısalınmaz, amansız güc kimi adamı əzirdi. Elə həmin anlarda ağıma gəldi ki, (sonralar da bu fikir heç başımdan çıxmırdı) o, ancaq istədiyi vaxt Məryəmi oxşaya bilər, dodaqlarından öpə bilər. Həm də vahimə içində hiss elədim ki, arvadının aşnası olduğunu eşidə bilər... Bunu bir kəsə demək, açıb-ağartmaq olmazdı. Bunu nə özümə bağışlaya bildim, nə də Məryəmə...

Qəribədir, bu gün Məryəmə baxanda heyretlə hiss elədim ki, ona nə nifrət var, nə acıgım; üreyimdə bir boşluq yaranmışdı, o boşluğu doldurmağa xatirələrlə dolu ötən günlərin də gücü çatmırdı.

Həvəslə, ürəkdolusu oxuyurdum, elə bil azad nəfəs alırdım, bütün səs tellərimlə, bütün sinirlərimlə bunu duyurdum; bu anlarda səsim mənim ixtiyarımda idi, arxayınca, gərginliksiz-filansız öz işimi görməkdə idim... Alqış qopan vaxtı Seymura yaxınlaşdım, xahiş elədim ki, Tolyaferrinin “Məhəbbət bayramı” mahnısına royalda bir keçid ələsin. Seymurun üzündən oxudum ki, mahnının melodiyasını unudub. Təəccüblənmədim, çünki bunu sonuncu dəfə iki il bundan qabaq çalıb oxumuşduq. O vaxtdan bəri mahnı oxumağa məndə heç həvəs oyanmayıb. O da yadımda qalıb ki, mahnı özüm üçün iki dəfə “təzələmişəm”, özü də ikinci dəfə Məryəmin rəhbərliyi ilə öyrənmişəm. Əvvəlcə eşidəndə heç xoşuna gəlmədi, dedi ki, düzgün oxumursan, səs tellərini beləcə zora salmaqla oxumaq olar, belə halda səs istənilən yüksəkliyə çata da bilər, ancaq təbiiyini, gözəlliyini itirər. Oxuya-oxuya öz tembrimi bərpa elətdirməyincə, Məryəm əl çəkmədi...

...Hə, Seymur “Sədaqət” mahnısının girişini çala-çala, azca seziləcək bir tərzdə başını buladı, hiss elədim ki, bu melodiya məni əməlli-başlı tərpətib, yaman həyəcanlanmışdım. Məryəmə baxdım, deyəsən o gülümsünürdü. Mahnının ilk sözlərini, nədənsə, heç özü-

mün xəbərim olmadan, pıçıltnı ilə dedim; dedim ki, bu gün mənim ən böyük bayramımdır, dedim ki, bu, insana ömründə bir-cə dəfə qismət ola bilər; pıçıltnı ilə dedim ki, bu dünyada belə xoşbəxtliyi nə pulla, nə güclə, nə sözlə qazanmaq olar, çünki bu mahnı elə bir sevincin şərəfinə qoşulub ki, o sevinc heç nə ilə müqayisəyə gəlməz...

Konsert çox uzandı, yenə bizdən əl çəkmək istemirdilər.

Davud Balayeviç üzdən qayğılı görünəndə, sevincini gizləyə bilmirdi, o, axşam konsertini başqa vaxta keçirtmək üçün bir neçə dəfə direktorun otağına baş vurdu. O axşam biz hamımız sevinirdik. Konsertdən sonra yaradıcılıq evindəkilərin hamısı – hətta aspaqlar və sürücülər belə – bir-bir bizə yaxınlaşır, əlimizi sıxıb gözəl-gözəl sözlər deyirdilər. Məryəm də mənə yanaşıb əlimi sıxdı, indi yaxşı oxuduğumu sevinəcək dedi və tezəcə də kənara çəkildi. Onun nə vaxt çıxıb getməsindən heç xəbərim olmadı, çünki elə həmin andaca Davud Balayeviç yaxınlaşıb dostunu – Nikolay Fyodoroviçlə arvadını mənimlə tanış elədi. Əslində Davud Balayeviç ağzını açmamış biz özümüz tanış olduq və Nikolay Fyodoroviçin arvadı məni öpdü, əri mənə baxa-baxa başını bulayırdı, elə hey deyirdi: “Aferin sənə, aferin sənə! Sən lap qiyamət oxuyursanmış!”

Məryəmi daha görə bilmədim. Zala baxa-baxa elə hey onu axtarırdım, amma bir şey çıxmırdı. Seymur hərdən mənə ehtiyatla, narahatlıqla göz qoyurdu, biz “Latviya”ya keçəndən sonra bir az arxayınlaşdı...

Yerimizi rahatlayan kimi Davud Balayeviç dedi ki, çıxışlarımız hamını görməmiş dərcədə heyran qoyub, əgər lovğalanmasaq, bundan sonra daha böyük uğurlarımız olar. Adil mənim yanımda əyləşmişdi, ağzını açıb heyranlıqla, işim-işim işildayan gözlərini döyə-döyə Davud Balayeviçə qulaq asırdı...

Maşınımız ayn işıqlandırdığı yolla gedirdi, uşaqlar mürğüleyir-dilər. Adil də başını çiyinə qoyub yatmışdı. Elə bu orkestrlə “Selxotexnika” klubunda işlədiyimiz günlər yadıma düşürdü. Onda da hər gün, beləcə mürğü döyə-döyə avtobusla rayonlara gedirdik,

yüz, hərdən də yüz əlli kilometr qət edəyirdik; cəmi saat yarımlıq çıxışımız olardı, amma bütün günümüz yollarda keçərdi. O zaman mən evimizdən tamam uzaqlaşmışdım, heç yanda da oxumurdum. Günlərin bir günü mənim səsim tamam batmasaydı, kim bilir, orda hələ nə qədər işləyəcəkdim. Seymur elə o gün klubun direktoruna bildirdi ki, biz onunla haqq-hesabı çürütmək fikrindəyik. Bu söhbət Adillə mənim yanımda oldu; klub müdiri bizdən iki həftə də işləməyi tələb edəyəndə Seymur hirsindən tır-tır əsirdi. O, artıq-əskik bir söz işlətmək istəməsə də klub müdürünün üstünə qışqıra-qışqıra dedi ki, mehzi onun əclafığı, xəsisliyi üzündən müğənni gül kimi səsinə itirdi və hətta onu məhkəməyə verməklə hədələdi...

Seymurla Adil məni yaxşı bir mütəxəssis yanına apardılar, o da baxan kimi əsəb gərginliyi üzündən bu kökə düşdüyümü söylədi. O mənə ürək-dirək versə də, səsimi itirməyim vəcibə deyildi. İynə sancmaqla müalicə olunmağımı məsləhət gördü. Adillə Seymur olmasaydı, müalicə kursunu axıra çatdıran deyildim, çünki o axmaq iynələrə heç inamın da yox idi, hər dəfə də səkkizini-onunu sancırdılar. Onlar hər gün mənə baş çəkirdilər, “iynə sancma seansı” qurtaranda gedirdilər. İki aydan sonra səsim tamam kəsildi. Amma “Selxotexnika” klubuna heç ayağımızı da basmadıq.

Nikolay Fyodoroviçlə arvadı bir həftə ərzində bütün konsertlərimizə gəldilər. Axşam, yola düşməzdən bir gün əvvəl, mehmanxanaya gəlib bildirdi ki, Mədeniyyət Nazirliyi ilə mənimlə bağlı hər şeyi danışb. Bir ay sonra Macarıstanda keçiriləcək mahnı festivalına məni də göndərəcəklər. Söhbətin təkcə mənə getdiyini əvvəlcə başa düşmədim. Nikolay Fyodoroviç bildirdi ki, iki gündən sonra mən gerek Moskvaya gedəm, orda, iki ay ərzində təcrübəli konsertmeysterlərlə xüsusi proqram hazırlamalıyam. Əvvəlcə özümü itirən kimi oldum, sonra, hiss edəyəndə ki, uşaqlar hamısı, həm də Davud Balayeviç mənim getməyimə ürkədən sevinirlər – rahat nəfəs aldım. Üstəlik, Nikolay Fyodoroviç vəd elədi ki, bundan sonrakı qastrolların ləğv olunması üzündən orkestrin maddi cəhətdən zərər çəkməməsi üçün filarmoniyanın rəhbərliyi ilə danışacaq...

O gecə gözüme yuxu gətmirdi...

Həmişə olduğu kimi, şəhər tezdən oyandım. Beşə beş dəqiqə qalırdı, heç saata baxmasam da olardı! Elə bil uşaqlıqdan mənim

içimdə zəngli saat qurulmuşdu; nə qədər gec yatsam da, ala-torandan oyanmalı idim. Amma düzü, belə oyanmaqla heç könüm açılmırdı; ala-toranlıqda ağılıma min cür xoşagəlməz fikir gəlirdi... İndi isə şikayətlənməyə haqqım yox idi, kefim də elə bil kökəlmişdi, bir sözlə, bu gün uğurlu bir gün idi...

Qalxıb açıq pəncərəyə yaxınlaşdım. Dənizin sakit, yuxulu üzünə, kimsəsiz sahilə zərif, qırmızımtıl işıq çiləyən günəşin ilıq şəfaqları, bir də çiçək qoxulu tərtəmiz hava gözəl bir şəhərin açılmasından xəbər verirdi.

Adil hələ oyanmamışdı. Həmişə narahat yatardı, yuxuda öz-özünə danışardı. İndi, sakit üzünə baxanda hiss edəyirdim ki, nə isə, xoşagələn bir yuxu görür. Nə bilmək olar, belkə də “sarı geyimli kadr”la görüşüb sahilə, “Oreanda”nın pəncərəsi qabağında gəzişirlər, ya da Xəzər qırağındakı evlərinin birinci mərtəbəsində əyləşib şəhər yeməyi yeyirlər. Adilin bu evinin soracağı – gələcəkdə onu dənizin lap qırağında tikdirməyi arzulayırdı – bizim uşaqların hamısına çatmışdı... Adilin layihəsinə görə, ikinci mərtəbə bütövlükdə “yaxşı və əziz adamlar” üçün ayrılmışdı, birinci mərtəbə isə heç bir arakəsməsi olmayan nəhəng bir zal kimi nəzərdə tutulmuşdu. İkinci mərtəbədə qalanlar hər şəhər bura, uzun bir stol arxasına yığılacaqdılar. Birinci mərtəbədə şəhər yeməyinə Adil xüsusi əhəmiyyət verirdi; onun fikrincə, şəhər şəhər hər cür zəhlətökənlərdən uzaq bir guşədə, ancaq üreyinə yatan adamlarla üz-üzə oturmaq nəyə desən dəyərdi...

Mən paltarımı geyinib sakitcə otaqdan çıxdım.

Sahilboyu axıracan gətdim, limana çatanda geri dönüb şəhərə üz tutdum, sakit küçələri gəzib-dolaşdım.

İki saatdan sonra, Nəbatat bağına çatanda qətiyyənlə yorulmamışdım.

Serv ağacları xiyabanının sonunda, uzun bir şüşəbənd şitiliyin astanasında qoyulmuş skamyada yaşlı kişi əyləşmişdi, əynində göyümtül iş paltarı, başında həsir şlyapa vardı. Darvazadan içəri girən kimi məni gördü, amma belə ala-torandan, icazəsiz-filansız gəlməyimə qətiyyənlə fikir vermədi. Hətta ayağa qalxıb məni mehribanlıqla salamladı. Verdiyini sual da, nədənsə, parol kimi səsləndi:

– Siz kaktus aparmağa gəlibsiz?

– Xeyr, – dedim, – mən elə-belə, baxmaq istəyirdim...

Dumduru göy gözlerini mənə zilləyib bir anlığa fikrə getdi, sonra sakitcə başını tərpətdi. Yənə girecekdəki skamyada yerini rahatladı, mənə, cürbəcür görkəmi, ölçüsü-biçisi olan kaktuslarla dolu şitiliyə üz tutdum, heç cür inana bilməzdim ki, bu yamyaşıl tikanlı gənbulların işığı adamın gözünü-könlünü beləcə oxşayarmış...
 Ətirli, təmiz havada məst ola-ola, azı bir saat kaktus cərgələri-nin arası ilə gəzib dolaşdım; hərəsi haqqında yazıb vurulmuş qısaca məlumatları maraqla oxuya-oxuya, parıldayan soyuq, yumşaq budaqlarını sıgallaya-sıgallaya yepyekə, xoflu çiçəklərinə heyran qalmışdım.

Şüşəbənddən çıxıb ona razılığını bildirdim.

– Çox sağ olun! Bilirsiniz necə xoşuma gəldi?!

O, heç nə demədi; nəyin xoşuma gəlib-gəlmədiyini, bura nə məqsədlə üz tutduğumu belə soruşmadı. Ayağa qalxdı, güllümsündü, əlimi sıxıb “istədiyiniz vaxt buyura bilirsiniz” – dedi...

Evə çatanda doqquza az qalırdı. Qapını döydüm, heç kəs cavab vermədi. Birinci mətbəyə endim, yeməxanaya girdim. Nikolay Fyodoroviç girecəkdə, ikinci stol arxasında öz arvadı ilə əyləşmişdi. Məni görəndə dəyəsen azca heyrləndilər, ancaq özlərini o yerə qoymadılar. Gəlişimə sevinciklərini üzlərindən oxudum. İştahım yox idi, nə qədər yaxamı kənara çəkəndə alınmadı, onlarla bir yerdə çay-çörək yeyəsi oldum. Ordan-burdan, mətləbsiz-mənasız şeylərdən o ki var danışdıq, amma danışdıqca ürəyim açılırdı. Mən bir məqam axtarırdım ki, sözümü deyəm. Arvadı qalxıb getdi, yavaş-yavaş yola hazırlıq görmək lazım idi. Elə bu yerdə dilim açıldı:

– Siz məni düzgün başa düşün... – deyib susdum.

Qaşları çatıldı, bir anlığa baxışlarını üzümə zillədi, heç nə demədiyimi görüb dilləndi:

– Buyur, dəyəsen sözün var? Sən narahat olma, sözünü de! Çalşaram... Nə olub ki?

– İş burasındadır ki, dünəndən bəri doğrudan da heç nə olmayıb. Amma... elə bilməyin ki, mən üzlü adamam... yaxşılığı qanmayan adamam, yox... Axı siz mənə görə harasa zəng vurubuz, xahiş eleyibsiniz...

– Boş şeydi! – o mənim sözümü kəsdi. – Olmaya peşmansan, getmək istəmərsən? Niyə?

– Nə danışsınız, getmək istəyirəm, özü də ürəkdən! – bu mənim doğru sözüm idi. – Amma... gedə bilməyəcəyəm. Çox götür-qoy ələmişəm, görürəm ki, sentyabra kimi heç yənə gedə bilməyəcəyəm.

– Yeni qastrol qurtarana kimi deyirsən? – Nikolay Fyodoroviç güllümsündü. Onun sifətinin belə tezəcə dəyişməsinə məəttəl qaldım... Bir az bundan əvvəl necə də qayğıkeş idi, indi isə onu tanımaq olmurdu – sərt, amansız gözlərlə baxırdı, özü də elə bil nədənsə çekinirdi, ehtiyat eləyirdi. – Belkə uşaqlar sənə getməyini istəməirlər?

– Yox... hamısının ürəyindəndi...

– Qəribə adamsan! – deyib güldü – Mən ki, Davudla sənənin yanında danışdım. Sənənin getməyinə görə onlar heç bir qəpik də ziyana düşməyəcəklər.

– İş pulda deyil... İş burasındadır ki, onlar hamısı mənim necə illik tanışlarımdı, bir yerdə işləyirik... Bir sözlə, hamısı mənim dostumdu...

Bunu deyib susdum, onun üzünə baxdım. Öz-özümə dedim: “Başa düşün, mənim sizə bundan artıq deyiləsi sözüm yoxdu... Ağill, yetkin adama oxsayırsınız, gözünüzdən xeyirxahlıq yağır. Hiss eləmirsiniz ki, söhbət pulda deyil? Necə deyim ki, mən gedəndən sonra, qastrol qurtarandan sonra hər şey alt-üst olacaq, uşaqlar da, onların orkestri də yavaş-yavaş gözəndən düşəcək. Bu, belkə də heç onların ağına gəlmir. Amma mən bunu düşünürəm. Az-çox da təcrübəm var... bir də onu bilirəm ki, çıxıb getsəm, heç vaxt mənim ömrümün belə səhəri olmayacaq...”

– Sən nəhaq elə fikirləşirsən ki, guya sizin uşaqları əməlli-başlı tanımayışam, həqiqətən hamısı yaxşı musiqiçidi. Düz eləyirsiniz – bir-birinizin qədrini bilməyiniz xoşuma gəlir. – O, nə üçünsə yənə güllümsündü. – Hə, gör nə deyirəm: sən çalış nə araq iç, nə də pive... İllah ki, səhərlər... Sən səsinə nə yolla olursa olsun, yaxşı qorunmalısan. Onu bil ki, səs böyük sərvətdi... Mənə də içmək olmaz, qətiyyəən olmaz! – O, keçib gedən ofisiənt qadını çağırırdı, bir şüşə şampan şərabı gətirməsini xahiş elədi. – Təkcə bu gündən, bu səhərdən başqa! İndi biz... Sənənin gələcəyinin şərfinə söz deməliyik.

Çox oturdun, yeməxanada bizdən başqa heç kəs qalmamışdı, durub getmək də istəməirdik...

Otağımızın qapısını açıb içəri girdim, Adili pərt görən kimi astanada ayaq saxladım. O, stol arxasında əyləşib, harasa, boşluqlara, çox-çox uzaqlara baxırdı.

– Nə olub, gəmilərin deryada batıb? – qəsdən mehriban, həlim səsle, dostyana soruşdum.

O, bircə anlığa üzünü mənə sarı döndərdi, elə bu bircə anın içində hiss elədim ki, qəfil gəlişim ürəyindən olmadı. Yataq otağına keçib əynimi deyisməyə başladım, amma fikrim-zikrim Adilin yanında idi, onun meylusluğu məni açmırdı.

– Olmaya saksafonunu oğurlayıblar? – Hündürdən soruşdum, amma bu sualı özümə verdiyimdən özüm də cavabımı tapdım: – Yox əşi, budu ey, ütülənmiş köyneyimin üstündədi... Yəqin qalın-qabırğa Seymur qızların yanında kimisə yekəxanılıqla, uşaq kimi siqaret almağa göndərmək istəyib – Adilin belə şeylərdən xoşu gəlmir, yaxşı tanıyıram onu... Elə də olub!

– Harda avaralarınsan? – yataq otağına keçə-keçə soruşdu. – Hələ bir yatıb dincəlmək də istəyir! Sən köhnənin eqoistisen!

Heyif, Adildən soruşa bilmədim ki, mən nə vaxtdan eqoist olmuşam, çünki qapı açıldı. Davud Balayeviçlə Seymur astanada göründü.

Seymur bic-bic gülümsünürdü. Davud Balayeviç isə yaman həyəcanlı idi.

– Uzan, uzan, işində ol! – Seymur canfəşanlıq elədi, əslində heç qalxmğa həvəsim də yox idi. – Bircə dəqiqəliyə gəldik, sənə baş çəkək. Gedirik, bağışla, narahat elədik! – O, ilan kimi zəhərini tökməkdə idi...

Davud Balayeviç mənə “siz” deyə müraciət eləyirdi, özü də çox nəzakətlə danışırdı. O dedi ki, heç vaxt az-çox dünyagörmüş adamların işinə qarışmaq fikrində olmayıb, amma elə elementar nəzakət qaydaları var ki, gerek kollektivdə onu gözləyəsən, bəli, bu qaydalara yuxarıdan baxmağa heç kəsin haqqı yoxdu. Əgər bir adam bir gecəliyə harasa gedirsə, mütləq əvvəlcədən xəbərdarlıq etməlidir.

– Mən gecə heç yana getməmişəm! – Yataqda uzana-uzana izahat vermək o qədər də asan olmasa da, birtəhər öhdəsindən gəl-

məyə çalışdım. – Bu kişi – mən barmağımı Adilə sarı tuşladım – sizi çaşbaş salıb, pis vəziyyətdə qoyub. Mən ala-torandan qalxıb gəzməyə çıxmışdım.

Hamısı bir-birinin üzünə baxdı, bircə anlığa heç nə demədən Adili baxışları ilə ittiham elədilər.

– Yeni heç növbətçi də səni görmədi? – Seymur şübhəli-şübhəli soruşdu.

– O da yatmışdı... Adil kimi...

– Qəribədi, – dedi Davud Balayeviç, – hamı yatmışdı, bircə sən oyaq idin. – O, yenə də “sən” deyirdi, bu o demək idi ki, bağışlayırdı mənə.

Onlar gedəndən sonra Adil dilləndi:

– Davud Balayeviç bütün şəhəri ələk-vələk elədi, yaman narahat olmuşdu.

Daha yatmaq istəmirdim, qalxıb qonaq otağına keçdim.

– Hə, indi də görək, mən nə vaxtdan eqoist olmuşam?

– Bəs nəsen? – Adilin səsində sualdan çox istiqanlılıq vardı. – Bir həftədir doğma bacına teleqram vurmursan!

Bu, deməqoqluqdan başqa bir şey deyildi, əslində ona heç əhəmiyyət verməyə də dəyməzdi, amma mən, necə deyim, alıcınab bir oğlan kimi Adilə bildirdim ki, Yaltadan teleqram vurmağın mənası yoxdu, çünki məktubun üstündəki möhürü gözümlə almışdım. Bacım Lena bir həftəliyə Tbilisiyə gəlmişdi, əminim məktubu bizə çatandan bir-iki gün əvvəl bacım İrkutskaya qayıdıb. Ola bilsin, mənim sözümlə Adilə çatmadı, amma səsindəki inanılmaz işini görmüşdü.

– Yaxşı, – Adilin səsində bu dəfə laqeydlilik duyulurdu, – əslində bu sənəin şəxsi işində... Mənə nə var? Mən getdim, səhərdən dilimə bir şey əyməyib...

Adil çıxandan sonra açıq-aşkar hiss elədim ki, bu şəhərin gözəlliyindən daha heç nə qalmadı. Özümə yer tapa bilmirdim, çoxdandır tənhaq mənə belə sıxmırdı. Aşağı düşdüm, restorana baxdım. – Adil orda yox idi, tezəcə geri qayıtdım. Qapağımı qaldırdığım royallın qarşısında dinməz-söyləməz xeyli oturdum, sonra balkona çıxdım. Sahilboyu topa-topa, dəstə-dəstə axışb gedən adamlara baxanda elə bildim onlar bayram nümayişinə çıxıblar, birdən ağılıma gəldi ki, tək-tək, dəstə-dəstə axışan bu adamların

hamısı bir-birini yaxşı tanıyır, hamısı da bir-biri ilə şirin-şirin söhbət edə bilər. Hamısı – tek menden başqa!

Adil gələndə mən stol arxasında əyləşib yenə də məktub yazmaq üçün söz axtardım. Cırılb atılmış kağız parçalarını sakitcə döşəmədən yığıb zibil qabına atdı, qayıdıb mənimlə üz-üzə əyləşdi.

– Əziz əmi!.. – dedi Adil. – Yox, yaxşı çıxmır, belə olmaz...

Əvvəlcə elə bildim zərəfat edəyir, sonra üzünə baxdım, gülümsünürdü, amma qayğılı, ciddi görkəm almışdı.

– Yaz! – dedi. – “Əziz əmim və əmidostum! Mən sizi çox sevirəm, odur ki, Sizi tez-tez yada salıram”. Yazdın? “Heyif ki, indiye kimi bir-birimizdən uzaqda, ayrı-ayrı şəhərlərdə yaşayırıq, odur ki, nadir hallarda görüşürük. Bu dünyada mənim sizdən başqa kimim var?! Mənə elə gəlir ki, Bakıya, bizim köhnə evimizə qayıtmaq vaxtı çatıb...”

Onun diktesi ilə yazırdım, bu cümlələrin hamısı mənə yəndəmsiz və primitiv görünürdü. Adil sözünü deyib qurtaran kimi susdu. Mən yazdıqlarımı oxudum. Qərbdə, bu dəfə məktubu cırmaq istəmədim, heç ağlıma da gəlmədi. Onun baxışları altında yazı stoluna yaxınlaşdım, taxta qutudan zərf çıxartdım.

Mən zərfin ağzını bağlamaq istəyəndə:

– Dayan! – dedi. – Məktubda... menden salam yazdın? Yazmadın! Efqoist olmağına indi inandınmı?

Zərəfat elədiyini bilsəm də, gülümsəməyi ürəyimdən oldu...

BAYQUŞ GƏLMİŞDİ

İndi də dimdiyini şaqıldadır şöğərib! Belə də şey olar? Adamın özü ağzına gəlir. Bayaq elə uladı ki, yuxudan dik atıldım, vahimədən tüklerim biz-biz oldu, indi də dimdiyini şaqıldadır! Hasarın dalındakı encirə qonub, amma elə bil evin içindədir. Qovmasan, seherəcən aman verməyəcək. Heç yerimdən durub əsiyə çıxmaq istəmirəm. Axı o bura hardan dadandı? Qayalıda ayrı ağac başına qəhet idi? He, bu daş yaxşıdır. İndi görə necə ulayacaq? Eh! Az qala vurmuşdum, lap yanındakı budığa döydi. Əclaf qorxudan fiş-fiş fişlənirdi. O saat qalxıb yana şığırdı. Əslində o, boz olmaqdır, amma ay işığında ağappaq görünür. Görəsən hara uçub getdi?

Təkcə bayquş yox, elə meynələr də, tut ağacları da, hasarın sarımtıl daşları da, dənizdəki qayalar da ay işığında ağappaq görünürdü. Bayquş gəlməseydi, buralarda sakitlik olacaqdı. Bunu bayquş uçub gedən kimi hiss etdim. Hətta cırcıramalar da sesini kəsmişdi. Arxa tərəfimdə qapı cırlıdı:

– Niyə yatmırsan?

– Bayquşu qovdum. Yenə gəlmişdi.

– Allah xeyrə calasın. – Nənəm köksünü ötürdü, – heç gözüm su içmir, yaxşı şey deyil.

– Şənbe günü Kamil əmi gələcək. Onu tufənglə vurur, canımız qurtarar. Gedib dəyərim ki, vursun.

– Nəbədə elə şey edəyən. Bayquşu vurmazlar, günahdır.

– Axı bayquş gələndə niyə pis şey olur?

– Daha işim-gücüm qurtarıb, gecenin bu vaxtı bayquşdan danışacağam. Yeri yat, səhər dura bilməzsən.

– Sabah dəyərsən?

– Dəyərim, dəyərim, yat. Üçün yarısıdır...

Elə iş də orasındadır ki, yatmaq istəmirəm. Onsuz da saat yarım-dan sonra durmalıyam. Daha təzədən uzanmağın nə mənası? Vəsiflə danışmışıq ki, sübhədən bəliq tutmağa gedək, altının yarısında səhildə görüşməliyik... Çarəm nədir, görə uzanam, yatmasam nənəm rahat olmayacaq... Yadımdan çıxmasın, görə səhər ondan soruşum ki, bayquş gələndə niyə bədbəxtlik olur?

Nənəm belə şeyləri yaxşı bilir...

Səhər evdən çıxanda o, qabağımı kəsdi. Dinməz-söyləməz tilovu da, vedrəni də əlimdən aldı.

– Yemək istəmirəm.

– Səndən soruşan var?

O, süd qızdırmağa nə vaxt macal tapmışdı? Bəzən mənə elə gəlir ki, o, heç yatmır, elə belə mürgü vurur, sıqqıltı gələn kimi oynayır.

– Hə, söz vermişdin, danış görüm bayquş gələndə nə bədbəxtlik olur?

– Bayquşdan adama xeyir gələr? Ya ölən olacaq, iraq-iraq, ya da naxoşlayan.

Nənəm bütün dediklərinə inanırdı. Yəqin elə buna görə də dünəndən bəri qaşqabaqlıydı... Doğrudan da inanırdı ki, evimizdə ya ölən, ya da naxoşlayan olacaq. İkimizdən birimiz. Onun qəmli sifətinə baxanda elə yazığım gəlirdi ki, balıq tutmaq da yadımdan çıxdı. Axı o, yaxşı başa düşürdü ki, mən ölməyəcəyəm. Mən ölməyəcəyəmsə, deməli... Belə çıxır ki... O gözücxmiş bayquş görə gəlib elə bu ağaca qonaydı?

– Bu mövhumatdır, – dedim.

Nənəm də o saat razılaşıdı.

– Lap yaxşı, di yeri get, səni gözləyirlər.

– Daha heç həvəsim yoxdur, – dedim. – Axı sən ağıllı arvadсан, özün fikirləş, bayquş kimi qotur bir quşun əcəbatından da adam ölər? Lap bışmış toyuğun gülməyi gəlir!

Nənəm süfrəni yığışdırdı. Əl saxlayıb diqqətlə mənə süzdü. Başqa birisi belə istəhzayla baxsaydı, inciyərdim. Amma doğmaca nənən sənə belə baxırsa, çarən nədir, susmalısan.

– Mənəm mövhumatçı? Elə üç il əvvəl bayquş Şahlarbəygilə dadananda atan da mənə mövhumatçı deyirdi.

– Axı o, xəstəydi. Özü də lap qocalmışdı.

Özüm dediyimə peşman oldum.

– Qoca olanda nə olar... Şahlarbəy bəlkə bir neçə il də yaşaya bilərdi. Anası Qəmər xanım öləndə on yaş ondan qoca idi.

Düz sözə nə deyəsən? Onun ölümündən bir neçə gün qabaq gecələr bağlarına bayquş gəlirdi. Nə olsun? Bu, hələ mənim üçün sübut deyil. Çünki Şahlarbəy doğrudan da çox qoca idi. Onu yoxlamaq üçün hər həftə şəhərdən xüsusi həkim gəlirdi. Əvvəla, ona

görə ki, Şahlarbəy rəsmi surətdə uzunömürlülər siyahısına daxil edilmişdi, çünki bizdə uzunömürlü adamların hamısı hesabla alınıb, ikincisi də o, fərdi təqaüdcü idi, keçmiş inqilabçı olduğu üçün ona fərdi təqaüd vermişdilər. O, səhərdən axşamacan evlərinin eyvanındakı kreslodə oturardı. Bapbalaca bir kişi idi. Kreslodə itib-batardı, başı da dümağdı, balaca bir saqqalı da vardı. Hamıya baxıb gülümsünərdi. – Tanıdığını da, tanımadığını da, evin yanından ötən adamların hamısına... Bu yerin camaatı ona hörmət elərdi. Hətta deyə bilərdim ki, onun burda yaşadığı ilə fəxr elərdilər. Düzünü desəm, əvvəllər ondan bir az çəkinirdim, yəqin ona görə ki, tez-tez hirslenərdi, belə vaxtlarda qışqırar, qızına və oğlanlarının ikisinə də bərk acıqlanardı. Adətən, onlara oyun vaxtı acıqlanardı, onlarla ya kart oynardı, ya da nərd. Elə bir axşam yadıma gəlmişdi ki, Şahlarbəygildə bir oyun oynamasınlar. Oğlanları tez-tez dostları ilə şəhərdən qonaq gələrdilər. Hamısı da yaşlı adamlardılar, axşamdan oturub kart oynayırdılar, ya da ki, iki taxtada nərd vururdılar. Qonaq olmayan günlərdə o, arvadı Məryəm xanım və qanımış qızı Zərifə ilə oynayırdı.

Mən onlara gələndə Şahlarbəy mənə də gülümseyərdi. O saat məktəbdən söz salar, səhildəki işlərdən, kənddəki əhvalatlardan soruşardı, hər şeylə maraqlanardı. O deqiqə bilirdi ki, təkcə ədəb xatirinə danışmır, doğrudan da maraqlıdır. Onunla son dəfə görüş-düyüm axşam yaxşı yadımdadır. O yenə də həmişəki kimi, kreslodə oturmuşdu. Onun üçün süfrə açmışdılar. Amma yemirdi. Oturub fikrə getmişdi. Məni süfrəyə dəvət elədi, dedim ki, sağ olun, yemək istəmirəm. Doğrudan da heç yarım saat olmazdı ki, yemişdim. Sonra Pakizə adlı pişiyi göstərib soruşdu:

– Sən bilən, bu Allahın heyvanı niyə yemək istəmir? – Pakizə qabağındakı xörək dolu qaba məhəl qoymur, gözələrini Şahlarbəyə zilləyib yazıq-yazıq miyoldayırdı. – Şəherin gözü açıldandan ağzına bir şey almayıb. Görünür, xanım yeməyi bəyənmir. – Birdən qızını səslədi: – Zərifə! Zərifə! Pişiyin qabına nə tökmüsən ki, yemək istəmir?

Qız atasının səsinə eşidib qapıdan boylandı:

– Özümüz yediyimizdən – piti. İçinə çörək də doğramışam. Üzüni mənə tutdu. – Yəqin elə bilir, onu aldadırlar. – Və hiqıldaya-hiqıldaya yerindən qalxıb öz boşqabını götürdü. Pakizəyə yaxın-

laşıb güc-bəla ilə öyildi, az qala xəbəyi dağıdacaqdı. – Bax, elə mənim boşqabımda da ondandır, bax!

Pakizə yavaş-yavaş uzaqlaşdı, bir də dönüb ona baxdı və enib getdi bağa.

Şahlarbey onun dalınca boylanıb təəssüflə dedi:

– Pişikdir də, nə deyəsən? İt olsaydı, belə şey eləməzdi.

Zərifə boşqabı onun əlindən alıb əvvəlki yerinə qoydu. O da gəlib ehmalca öz kreslosunda oturdu. Və birdən mənə tərəf dönüb soruşdu:

– Bura bax, bilyard oynamağı bacarırsan?

Dedim: Yox. Dedi: Eyibi yoxdur, öyrənərsən... Sen bir dünyanın işinə bax, iki adam oturub üz-üzə, biri oynayıp, oyunu başa vurur, o biri hələ heç oynamağın təhərini də bilmir. Bu sənə təəccüblü gəlmi?

Həmin o axırncı axşam, mən gedəndən sonra o, yenə də qızı ilə üz-üzə oturub kart oynayırmış. Onlar hələ oyunu qurtarmamış, bayquş yenə ulamağa başlayıb. Kim bilir, bəlkə elə bizə dadanan bayquşdur...

Onu elə burda, Qayalıdakı qəbiristanlıqda basdırdılar. O qəder camaat yığılmışdı ki, elə bil bütün Bakı ayaq tutub Qayalıya köçmüşdü, amma di gəl ki, Zərifədən başqa heç kim ağlamırdı. Hətta oğlanları da... Şahlarbeyin başına gələn məzəli əhvalatları yada salıb gülümsəyənlər də vardı. Nürani bir kişinin danışdığı əhvalatlardan biri mənim də xoşuma gəldi, o, Şahlarbeyin yanına kart oynamağa gələn kişilərdən idi.

Şahlarbey mərzölçən mühəndis imiş. O vaxtacan belə bir peşənin olduğunu ağlıma da gətirməzdim. Dəmə, kişi Peterburqda oxuyubmuş. İnstitutu qurtarandan sonra indiki Bakı Sovetinin binasında yerləşən quberniya idarəsində işləyirmiş. Özü də çox çalışqan, səliqəli işçi imiş. Buna baxmayaraq, həmişə ehtiyac içindəymiş. Ailəsi böyük, qazanan da elə birçə o. Şahlarbəyə rəğbət bəsləyən Bakı qubernatoru bir dəfə onu yanına çağırıb deyir:

– Əziz Şahlarbey, eşitməşəm pula ehtiyacınız var. Buna görə də sizə bir təklif etmək istəyirəm.

– Zati-alilərinizə son dərəcə minnətdaram, – deyər Şahlarbey razılıq edir.

– Mən sizi Bayıldan Qaraşəhərcən bütün neft mədənlərinin mərz müfəttişi təyin etmək istəyirəm.

Şahlarbey təəccüb eləyir:

– Bağışlayın, axı, müfəttişin donluğu mənim indi aldığımdan çox aşağıdır.

Qubernator ona baxıb gülümsünür. Şahlarbeyin rəngi qapır, səbəbliklə deyir:

– Zati-aliləri mənə təhqir edir?

Qubernator da Şahlarbəydən bərk inciyir:

– Demək istəyirsiniz ki, siz məndən də təmiz adamsınız? – Qərəz ki, bir azdan sonra Şahlarbey qulluqdan getməli olur.

Qubernatorla Şahlarbeyin niyə bir-birindən incidiklərini başa düşmədim, atamdan soruşdum. Atam mənə başa saldı ki, inqilabdan əvvəl neft mədənlərinin mərz müfəttişi çox gəlirli vəzifə hesab olunurmuş. Hamı bu vəzifəni ələ keçirməyə çalışmış, çünki müfəttişdən çox şey asılı imiş.

Neft milyonçuları da çalışmışlar ki, mərz müfəttişini razı salsınlar. O vaxtlar belə şey rüşvət hesab olunurmuş, amma ağlım kəsmir. Madam ki, Şahlarbey o işdən boyun qaçırdıb, deməli, elə rüşvət hesab olunurmuş.

O öləndən sonra bağda qızı qalırdı. O vaxt Zərifənin 30 yaşı olardı, bəlkə də bir az artıq. Çox arıq idi, sifəti də qırıq-qırıq... Dün-yada birçə dərdi vardı. Birtəhər ərə getmək! Tez-tez nəmənin yanına gələr, hey pıçıldayıb məsləhətləşərdi.

...Tilovla vedrəni götürüb qapıya tərəf gətdim. Hər şey aydın idi. İndi yenə fikirləşəcək ki, bayquş onun üçün gəlib. Sonra birdən ölüb-eləyər! Elə bu dem ağlıma bir fikir gəldi.

– Yaxşı, elə tutaq mən inandım ki, Şahlarbeyin ölümü...

Nənəm qımışdı.

– Sən inandın, inanmadım. Aləm bilir ki, bayquş gələndə xəyərə gəlməz.

Başqa bir məsələ də var, – deyər inad elədim: – Axı bayquş gəlib həmişəki hasarın dalındakı əncirdə oturur, düzdür? Ora bizim yerimiz deyil. Kamil əminin bağdır. Deməli, bu bayquşun bizə heç bir dəxli yoxdur. Bizim evdə heç kəsə heç nə olmayacaq. Düz deyirəm, ya yox?

Nənəm dillənəndi. Əlini yelleyib, qab-qacağı yumaq üçün quyu başına getdi.

Vaxt keçmişdi. Tələsdimə görə Rəşid əminin çəpərindən aşmalı oldum. Hasarın daşlarını şəh islatmışdı, özü də buz kimi idi. Üstüm-başım batdı. Heç nə, səhəri yaxşı başladıq.

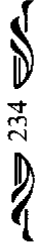
Lovğalanırdım, elə bilirdim hamıdan tez mən oyanmışam. Amma Rəşid evvanda dostu ilə söhbət eləyirdi. Deyəsən “Jiquli”si olan kişiydi. Hə, elə özüdür ki, var! Maşını da orda dayanıb. Rəşidin dost-aşnası çoxdur. Elə hey görürsən ki, ona baş çəkməyə gəlirlər. Rəşidin öz dediyinə görə, qonaq onun üçün toy-bayramdır.

O, dostluğu hər şeydən vacib hesab eləyir. Deyir ki, dost dostu yaman gündə kömək olur. Deyir ki, elə mənim özüm nə eləmişəm-sə, öz elimin zəhməti ilə eləmişəm. Ali savad alıb. Arvadı da. Balaca bir rayon mərkəzindən Bakıya köçüb. Şəhərin mərkəzində üçgözlü mənzildə yaşayır. İctimai-təminat nazirliyində mesul işə düzəlib: özü də elə işdir ki, yaxşı adamlara yaxşılıq eləyə bilər. Ancaq Rəşidin dediyinə görə, bunlar hamısı öz yerində, heyatda dostların da böyük köməyi var, lazım gələndə məsləhət verirlər, saqqal tərpedirlər.

Rəşid çox xoşsifət adamdır. Hətta təzə-təzə Qayalıda onun bu nəzakəti təəccüb doğururdu. Amma sonra öyrəndilər. Lap açığını desəm, onun əlinin sayəsində çoxları adam kimi durub-oturmağa başladı.

Bax, elə indi də mənən salamladı, nənəmin kefini soruşdu, hətta dedi ki, onun uğurlu olsun. Halbuki dostunun sifətindən ayrı şey oxuyurdum. Söhbətlərinə mane olmuşdum, özü də deyəsən lap şirin yerində kəsmişdi. Rəşidin bu dostu da Qayalıya təzəlikcə köçüb. Keçən il qəbənenin o başında özüne bağ alıb.

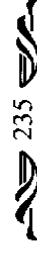
Xasiyyətləri başqa-başqa olsa da, Rəşidlə arvadı çox məhriban idilər. Hətta adam arasında bir-birinə can deyib can eşidirdilər. Onun arvadını tez-tez iynə vurmağa çağırırdılar. Heç vaxt yox deməz. Lap gecənin yarısı olsun! Deyir ki, bu onun həkimlik borcudur. Rəşidin arvadının dediyindən bilərəm ki, Qayalının ən nankor adamları onun iynə vurduğu adamlardır. Mənim ağlıma belə gəlməzdi ki, birçə kərə adamın gündəyməzini görməklə onun nə yuvarın quşu olduğunu biləsən. Adilənin yerinə kim olsaydı, nə qədər pul verirlərsə versinlər, evlərə gedib iynə vurmazdı. Amma Rəşidin arvadı öz borcunu yerinə yetirirdi. Dediynə görə, bu borcun onun üçün böyük əhəmiyyəti vardı. Rəşid arvadı Adilə barədə danışanda deyir ki, müqəddəs adamdır. Adilə də hər dəfə bunu eşidəndə utanır-qızartır, xahiş eləyirdi ki, daha bir də onu belə tərifləməsin.

Kamil əminin evi lap köhnəlib. Ot basmış pillələr uçulub-tökülür. Onun bağı yaxşı bağıdır. Gözəl üzümlüyü var. Meynələrin də hamısı bar verir. Səkkizcənəncir ağacı var, bari da var. Amma di gəl ki, evi heç nəyə yaramır. Hələ şükür ki, dammır. Kamil əmi neçə dəfə yığışb ki, evi düzəltsin, di gəl ki, vaxt tapa bilməyib. Rəşid bir-iki dəfə Kamil əmiyə demişdi ki, icazə ver, bağını sahmana salım. Mənim üçün heç bir çətinliyi yoxdur. Onsuz da öz evimi təmir eləyəcəyəm. Sizin evə bir dənə artıq mismar vursam dünya dağılmaz ki! Amma o, razı olmamışdı. Rəşid demişdi ki, özü vaxt tapıb birtəhər düzəldər. Mən Kamil əminin yerinə olsaydım, yox deməzdim, köməyə nə söz! Rəşid qonum-qonşuya çox kömək eləyir, özü də pulnan yox, elə-belə, əvəzində bir təmənna da ummayır. Özü deyir ki, sidq üreknən eləmişəm.

Məsələn, elə Məmmədəlini götürək. Öz qiymətinə, bir qəpik də oyan-bu yan yox, bir dənə əla elektrik nasosu tapıb gətirdi vurdu quyuya. Neçə il idi Məmməd bu nasosdan ötrü avara idi. Başqa bir qonşuya da növbəsiz “Moskviç” almağa kömək elədi. Deyir, müəyyən yerlərdə dostları var. O adamlar ki, düz adamlardır, bircik bil-medikləri üçün əllərindən bir şey gəlmir, Rəşidin dostları onlara kömək eləməyə hazırdılar.

Rəşid bəlkə də Kamil əminin bağını ona görə təmir etmək istəyib ki, öz qonşuluğunda xaraba ev görməsin. Özü də öz bağına yaman qulluq eləyir, meynələr cərgə-cərgə, əncir, tut ağacları da çox səliqəlidir. Hətta Rəşid onları budayır da. Əvvəllər Qayalıda heç kəs belə ağacları budamazdı. Amma Rəşid gələn kimi aqronom, bağban çağırıb bütün bağı qaydaya saldırdı. O öz evinin qabağında mavi Sənuber ağacı da əkdə. Daha Qayalıda adam qalmadı, hamı gəlib bu ağaca tamaşa elədi. Çoxu təəccüblə baxıb deyirdi ki, buralarda belə ağac tutmaz, guya buranın torpağı yaramır. Amma həmin il Sənuber tutdu, di gəl ki, çox zay ağac çıxdı. Görünür, nə isə bu xüsusi Sənuberdir. Çünki dəniz qırağında nə qədər milçək vardisa, hamısı gəlib bu ağaca qonurdu. Yeni əslinə qalsa bu Sənuber müəyyən mənada xeyirli ağacdı, onun hesabına ətrafda bir milçək də qalmamışdı. Hamısı onun üstünə yığılmışdı. Ağaca yaxınlaşanda vizitindən qulaq tutulurdu, budaqlar xışma-xışma milçəkdi. Nə yarpağı görünürdü, nə də gövdəsi. Heç nə kömək eləməzdi. Ağacı dərmanlayırdılar. İki gündən sonra görürdün ki, yenə yığışdılar. Özü də deyəsən çox uzaq yerlərdən uçub gəlirdilər. Çünki şəxsən

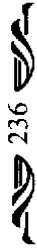
mən son vaxtlarda nə dəniz qırağında, nə də evdə bir dənə də olsun milçəyə rast gəlməmişdim. Əvəzində ölü milçək nə qədər istəsən vardı, Rəşidin evində heç ayaq basmağa yer yoxdu.

Axır çarəsiz qalıb ağacı kəsdiilər. Rəşiddən başqa hamı ona heyifsilənirdi, çünki ağac kəsildəndən sonra Qayalıda yenə də milçək emələ gəlirdi. Çox deyildi, elə evvəllər nə qədər vardı, elə indi də o qədər. Hər halda emələ gəlmişdi. Kamil əmi ağacın kəsildiyini eşidəndə Rəşidə dedi ki, yaman səhv elemisən. Bu böyük bir elmi kəşf ola bilərdi. Götürüb Sənuber ağacını kəsmisən. Halbuki milçəklərin bu ağaca yığılmaları sonra elmi jurnallar üçün çox maraqlı material ola bilərdi. Bəlkə də Sənuber ağaclarının hesabına başəriyyəti milçək əlindən xilas edəcəkdin.

Rəşid ona çox diqqətlə qulaq asırdı. Hiss olunurdu ki, deyilənlərə inanır, buna görə də belə tələsik iş görməyinə bir az da peşmanlanmışdı. Amma elə ki, Kamil əmi sözüne davam eləyib dedi ki, Rəşidin kəşfindən sonra ölkəmizin hər yerində şahmat qaydası ilə əkilib cücə mayakları düzəldə bilərdilər, Rəşid isə müəlliflik hüququ əsasında gəlir götürə bilərdi – ya hər ağacdən, ya da ölən hər min milçək hesabından faiz, he, elə ki, söhbət bu yerə çatdı, Rəşid qırıışdı, başa düşdü ki, Kamil əmi zərəfat eləyir. Dedi ki, Allah vurub onun gəlirini. Onsuz da nə qədər çalışsan da, dünyanın bütün pulunu qazana bilməyəcəksən. Şükür Allaha, öz əlimin zəhməti ilə qazandığım elə özüme bəsdir. Mən dedim inciyər, axı, elə adamlar var ki, inciyir, lap bundan da kiçik zərəfatlardan dilxor olur, amma Rəşid heç vecinə almadı.

O bura köçəndən sonra neinki bağı, elə evi də sahmana saldı. Damı təzələdi, pilləkən qoydurdu, hasarın da ucuq yerlərini təzədən hördürdü. Bir günün içində daş-səment töküüb səliqə-sahman yaratdılar. İndi hasar elə bil təzədir, amma rənglənməyib. Rəşid deyir ki, simiclik eləmir, intəhası havaya sovrulası pulu yoxdur. Hasara bundan artıq xərc qoymağa dəyməz.

O, doğrudan da simic deyil, evində hər şeyi var: böyük soyuducu, yaxşı mebel, hətta mebel elə gözəldir ki, heç bağ avadanlığına oxşamır. Duş əvəzinə də vanna qoydurub. Rəngli televizoru var. Məşal üçün, bizim evin döşəməsi taxtadır, mətbəx sementdir. Rəşid deyir ki, sement döşəmədən adamın qılçıqları yel tutar, lap elə yayın özündə. Buna görə də öz mətbəxinə linolium döşətdirdi, otaqları da parket elədi.

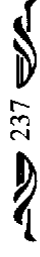

Bir də onların evində nədən xoşum gəlir? Kitablardan! Evin içi başdan-başə kitabdır, Rəşid, demək olar ki, hər həfte şəhərdən bir qucaq kitab gətirir. Abunə yazılası nə kitab varsa, hamısına yazılıb, ümumdünya kitabxanasından tutmuş “Oqonyok” un üstündə verilən Drayzer və O’Henrinin kitablarınıacan...

Heç bilmirəm, bu qədər kitaba abunə yazılmaq üçün növbəyə durmağa onun necə vaxtı çatır? Bir dəfə atamla gedib növbəyə yazıldıq, üç gün dalbadal qeyd olunmağa getdik. Sonra bazar günü günortayacan növbədə dayanmalı olduq, axır ki, birtəhər qəbz yazdırə bildik. Qabaqlar onlardan tez-tez kitab götürərdim. Rəşid özü mənə demişdi: “Kitab oxunmaq üçün yaranıb, apar, amma qaytar”. Bir dəfə iki kitab götürmüşdüm, gətirib qaytaranda Rəşid kitabları alıb o yan-bu yana baxdı və soruşdu: “Deməli, bir həftəyə iki dənə belə qalın kitab oxudun?” – Gülümsünüb şübhə ilə başını buladı. Dedim ki, əlbəttə oxumuşam. Onda daha gülümsəmədi. Dedi ki: “Danışmaq lazım deyil, inanıram, sən elə oğlan deyilsən ki, yalan danışasan. Afərin, tez oxuyursan”. Onlar bir-birinin üzünə baxdılar – Rəşidlə Adilə, ancaq niyə baxdıqlarını başa düşmədim.

...Gərək uzun şalvarımı geyeydim, – soyuq və yaş meynələr ayağıma deyəndə ətim ürpeşir. Bugünkü duman lap göz çıxardır. Elə qatıdı ki, durduğum yerdən evimiz görünür. Heç belə duman olduğu yadıma gəlir. Kamil əminin qapısı aralıdır. O, heç vaxt gedəndə qapını bağlamır. Bir dəfə ondan soruşdum ki, gəlir yazı makinasını, tufəngi aparsalar hayıfı gəlməz? Gülümsünüb dedi ki, tufəng cəhənnəm, yazı makinasını aparsalar lap ağ olar, kimin neyinə lazımdır? Qonum-qonşu qapılarından buralarda oğurluq yox idi. Mən yalançılar sözü, anadan olan gündən bu bağə gəlirəm. Elə qonşularımız da həmin qonşulardır. Təzələri gəlməyib. Təkcə Rəşid gəlir. Şahlarbəy öləndən sonra.

Onda bağdə birçə Zərifeydi. Kişi öləndən sonra oğlanları bir dəfə də olsun bağə ayaq basmamışdılar. Ya çox məşğul idilər, ya da başqa yerdə bağları var idi. Kim bilir, bəlkə bacıları olsa da Zərifə ilə görüşmək istəmirdilər?! Axı Zərifə ögey idi. Anası Şahlarbəyin ikinci arvadı Məryəm xanım idi. Özü də Zərifə anadan olanda kişinin 70 yaşı varmış. Zərifə çox mülayim qız idi. Eşitmişəm ki, qarımış qızlar etiacı olurlar. Amma düzü, mən bu bərədə heç zad öyrənə bilməmişəm, çünki Zərifədən başqa qarımış qız tanıyıram. O ki qaldı Zərifəyə, çox mehriban, xoşsifət adamdı. Gülümsünəndə də elə

gülməyir, elə bil böyük günah işləyib. Danışanda da elə bil üz istəyir. Məsələn, şəxsən mən heç vaxt onu özümdən böyük hesab eləyə bilmərəm. Çünki başqaları ilə necə danışsın, mənimlə də elə danışır. Bir dəfə hətta onu da bildim ki, balaca olsam da yaman cürtlüyəm. Məsələ dovşanla bağlı idi. Mənim “Asparuxov” adında bir dovşanım var idi. Adımı mən qoymamışdım, hələ mənə gəlib çatmamışdan adı üstündə idi. Atam çöldən birkiloluq banka dağ bülluru getirmişdi. Onu dördüncü “B” sinfində oxuyan Vəqif Məmmədova verib bu dovşanı almışdım. Alanda demişdi ki, hansı məşhur futbolçunsa fəmilini qoyublar.

Bir həftədən sonra ona qələmdana oxşayan bir siqar qutusu da verdim. Vəqif demişdi ki, bu dovşan çox ağıllı heyvandır. Ayaqyoluna özü gedir, böyük iş üçün də, kiçik iş üçün də. Vəqif doğrudan da haqlı imiş – dovşana yer-zad göstərmək lazım olmadı – mənzilimizdə tualetin yerini özü tapdı. Sonra bir dəfə də olsun daha qıraq yerdə xarabçılıq eləmədi. İntəhası, mən bunun üstünü açıb örtməyəm, çünki kime deyərsən? Heç kəs inanmayacaq. Onun bir cəybi var. O da həddən artıq qorxaqlıqdır. Məndən niyə qorxursan? Ay axmaq, sənə məndən yaxın adam var? Məndən niyə qorxursan? Fikirləşdim ki, bağa köçəndən sonra xasiyyəti dəyişər, hər halda təbiətin qoynudu, ev deyil, ancaq dəyişib-eləmədi, elə də qaldı. Şəhər özünü künc-bucağa verib gizlənir, bir də gecə üzə çıxırdı, gedib evvanda onun üçün qoyduğumuz göy-göyərtni yeyirdi.

Amma indi sizə danışacağım əhvalatdan sonra “Asparuxov” əməlli-başlı dəyişdi. Bir gün mən idim, nənəm idi, bir də Zərifə idi, üzüm yığırdıq. Zərifə üzüm yığa-yığa nənəmə deyirdi ki, bağa müştəri çıxıb, bu gün cavab üçün gələcəklər, heç bilmirəm nə eləyim: bir yandan ürəyim gəlmir, axı, birdən-birə götürüb bağı necə satmaq olar? O biri yandan da deyirəm ki, bəlkə satım, çünki atam öləndən sonra yaman fikir eləyirəm. Həm də pul da lazımlı ola bilər.

Nənəm də məsləhət verib deyirdi ki, tələsməsin. Əvvəlcə bir yaxşı-yaxşı öyrənilib bilsin görək bu müştərilər necə adamlırlar, birdən dələduz olarlar? Zərifə də onu arxayın elədi, dedi: “Sənnən tanış eləməyincə, sənin fikrini bilməyincə, bir qərara gəlmərəm”. Sonra Zərifə səbəti boşaltmaq üçün evə getdi, daha qayıtmadı. O vaxt mən evin yanındakı tənəklərdən üzüm yığırdım. Birdən mətbəxin pəncərəsindən hiçqurtu eşitdim, kimsə içini çəkirdi. Özümü yitirdim, gördüm ki, Zərifə mətbəxin ortasındakı kətilin üstünə çıxıb.

İçini çəkə-çəkə döşəməyə baxır. “Asparuxov” da həyasız-həyasız gözünü ona dikib başına hərленir. Özü də altdan-yuxarı Zərifənin qılçalarına baxırdı. Bezen də dal ayaqları üstə dik qalxıb qızın ayaqlarını iyləyirdi. Elə bu vaxt Zərifə qışqırmaq istəyirdi, səsi çıxmırdı. “Asparuxov” birdən dönüb mənə gördü. Əlbəttə, bilərəm ki, dovşan utana bilməz. Nə gezir onda utanan üz. Bu aydındır. Amma and içərəm ki, mənə görə kimi “Asparuxov” utandı. Sığrayıb şəkafin altına girdi. Zərifə də özünü mənim üstümə atdı, onda bildim ki, mən ondan cürtlüyəm. Maraqlı da burasıdır ki, o gündən “Asparuxov” məndən qorxmıdı.

Həmin gün axşamı biz birinci dəfə Adiləynən Rəşidi gördük. Nənəmin çox xoşuna gəldilər, o, adam tanımağı bacarır, bu, hamıya məlumdur. Rəşid getməyə hazırlaşanda Zərifəyə içində pul olan bir zərf verdi. Özü də dedi ki, ona tamamilə inanır, qoy bu pullar qalsın yanında, fikirleşsin, sonra cavab versin. Hətta bağı yiyəsinin adının dəyişdirilməsi məsələsini də öz boynuna çəkdi. Zərifəyə də, nənəmə də dedi ki, bağlar idarəsində tanışları var. Axı bir də tanışlıq nəyə lazımdır? Kim olursa olsun, vicdanlı olan adam Rəşidə bağ almağa icazə verməz?! Bağı niyə alır, balalarının xatirinə, alır ki, balaları möhkəm, sağlam böyüsünlər.

O gedəndən sonra Zərifə ilə nənəm pulları saydılar, pul onların gözlediyindən də artıq çıxdı.

Mənə elə gəldi ki, nənəm Rəşidi Zərifə köçən gün daha çox bəyəndi. Şeylərin dağılmasına da Rəşid kömək elədi, özü də şofərin pulunu qabaqcadan verib tapşırırdı ki, Zərifənin şeylərini aparıb düz evlərində boşaltsın. Ayrılanda da çox məhriban ayrıldılar. Dedi ki, bağ onun öz bağıdır, kefi nə vaxt istəşə, haçan gəlsə, gözü üstə yeri var. Onun üçün bir dənə otaq ayrılacaq. Rəşid bu sözləri deyən-də hamı kövrəldi: nənəm də, Zərifə də, Adilə də, elə Rəşidim özü də – qərez, mənən şofərdən başqa hamı.

Bir ay sonra heç kəsini gözlemədiyi bir xəbər eşitdik: Zərifə arə getmişdi. Nənəm dedi ki, bağın satılmağı ona düşdü. Bu məsələ nənəmin adam tanımağını bir daha sübut elədi. Rəşid doğrudan da çox necib və abırlı adam çıxdı. O vaxtdan iki il keçib, amma bizə elə gəlir ki, Rəşid başdan-binədən elə Qayalı adamı olub.

Tətildən sonra uşaqlar gəzdikləri yerlər haqqında elə danışılar ki, adam həsəd aparır. Əşi, kişilər yaşayır da! Bircə mən danışmağa söz tapa bilmirəm. Hər il yayı Qayalıda keçirirəm. Həmin o qonşu-

lar, nənəm, bir də mən... Yaxşı ki, atam söz verib, gələn il mənə öz geoloji-kəşfiyyat dəstəsi ilə dağlara aparacaq. Bu il razı olmadı, balacayam. Kim bilir, adamlar böyüdükcə dəyişirlər. Elə nənəmi götürək. Qocalan kimi başladı hər deyilənə inanmağa. Görəsən hamı belə olur? Maraqlıdır, mən qocalanda necə olacağam?

Pah atonnan, duman yiyəsi! Belə də duman olar? Heç dəniz də görünmür. Bu qayadan dənizə cəmi on beş addım ola-olmaya. Gecikdiyimə görə, yəqin Vasif yaman hirslenib qayanın üstündə oturub mənə gözəleyir indi. Bilirəm, tek-təkinə tilov atmayacaq. Akif adlı bir dostumuz var. Amma o hələ gəlməyib. On gündən sonra gələcək. Biz, demək olar ki, həmişə vaxtımızı üçlükdə keçiririk, öz dəstəməizə başqa adam qatmırıq. Vasif bizi “üç müşkator” adlandırırdı. Həmin kitabdan yaman xoşu gəlmişdi. İki dəfə oxumuşdu, di gəl ki, nə qədər səhvini düzəldiriksə, yenə “müşkator” deyirdi. Bir də “qezet” əvezinə “qezet” deyir. Akiflə nə qədər elədik, onun səhvini düzəldə bilmədik. Gördük ki, bir şey çıxmır, daha baş qoşmadıq. “Müşkator” deyir qoy “müşkator” desin. Hə, dəniz burdan da görünmür, səsi gəlir. Bir də motor səsi. Ya brakonyerlərdir, ya da müfəttişin qayığıdır. Daha onlardan başqa belə havada kim dənizə çıxar. Amma brakonyer belə havanı Allahdan istəyir. Bu yerlərdə qarı cırlmış nəre balıqlarını ləpə vurub sahile atır, bu o deməkdir ki, brakonyer balığın kürüsünü çıxardıb, özünü də suya atıb ki, qayıqda artıq yer tutmasın. O boyda balıq zay olub gedir!

Bax, bu da Vasif. On addımlıqdan seçilmirdi. Əvvəlcə ləkə kimi görünürdü, yaxınlaşdıqca aydınlaşırdı. Məlum oldu ki, bu, ləkə deyil, dostum Vasifdir. Gecikdiyim üçün yaman hirsələnmişdi.

– Ədə, sən adam olacaqsan, ya yox?

Mən o saat hər şeyi ona başa saldım. Nənəm barədə də dedim, onun mövhumatçılığını da. Bayquş əhvalatını da başa saldım, Vasif mənəmlə razılaşdı.

– Düzdür, yaxşılaşa deyil. Bayquş hər gecə gəlib boş-boşuna ulamaz, nə işə bir bədbəxtlik olacaq. Bunu hamı bilir. Evə ilan dadananda da, görərkən bir nəlbəki süd qoyasan, yoxsa pis olar.

– Eh, elə bildirdim ki, mövhumatçı birçə nənəmdə, demə, sən də belə boş-boş şeylərə inanırsanmı.

Qarmağa soxulcan keçirməyə başladım.

– Boş-boş? Keçən il axşamüstü Xanım xalanın evinə ilan girmişdi. O, ilanı görən kimi bir hay-heşir saldı ki, gəl görəsən.

Arvadın səsine böyük oğlu Məmməd çıxıb ilanı tufənglə vurdu. İki patronu birdən çaxdı. Sonra gedib baxdım. Metr yarım olardı. Qırma onu iki yerə parçalamışdı.

– Görək Məmməd əmi gözəleyirdi ki, Xanım xalanı ilan çalsın? – İlanı vurmaq lazımdı deyildi. Xanım xala bir nəlbəki süd qoysaydı, hər şey ötüüb-keçəcəkdə. Amma ertəsi gün səhərdən bədbəxtlik başlandı. Xanım xala qurutmaq üçün əncir təmizləyirdi, əlini əqrəb sancdı. Sağ əli köyük kimi şişmişdi. Bir həftə iniltisi kəsmedi. Özü də nə vaxt? Əncir qurudulan, doşab bişirilən vaxt? Arvad bir həftə işdən qaldı. Məmmədin özü də səhər-səhər ayaq-yoluna gedir, birdən şalvarını çəkə-çəkə özünü bayıra atır. Sən demə, daşların arasından ilan boylanmış, bir az da keçsəydi, vura-caqmış! İkinci ildir ki, əvvəlcə kəşfiyyat aparıb yoxlayırlar, sonra ayaqyoluna girirlər, əlirufəngli... Bütün dəlmə-deşişi yoxlayan sonra oturlar. Sən də deyirsən ki, boş şeydir. Elə Məmməd əmin-nin qızı da iki gün sonra qızılca çıxartdı...

– Elə uşaqların hamısı qızılca çıxardır. Beş yaşında olanda mən də naxoşlamışdım. Nə olsun? Bizim evə ki, ilan gəlməmişdi.

– Dayan, bir gör indi bu bayquşun ucbatından nələr olacaq. Sizin bağınıza gəlir?

– Yox. Kamil əminin.

– Baxarsan!

– Yaxşı! – Vasif nədənsə bu gün dil-boğaza qoymurdu, – bu boyda danışmaqla balıqımı tutmaq olar?

– Yaxşı ki, tilovun qarovulu görünür. Düzdür, qaya çox hündür deyil, suyun üzünə iki-üç metr olar, artıq olmaz. Bayquş, ilan... Vasiflə mübahisə etmək mənasız şeydir, çox tərs oğlandır. Nənəm kimi dini şeylərə də inanır. Amma bir tərəfdən baxanda, bəziləri deyəsən doğrudan da düz çıxır axı? Məsələn, gün batanda, nənəm günün rengindən bilir ki, sabah hava necə olacaq, özü də heç vaxt yanlmır. Mayböcələrinin gəlişindən bilir ki, yayda üzüm, payızda nar necə gətirəcək? Allahın qarışqa yuvası nədir, bağımızdakı qarışqa yuvasına baxanda da nənəm bilir ki, qış necə gələcək? Bu il bağdan köçəndə necə deməmişdi, elə də oldu, elə bil Şimal qütbü Bakıya köçmüşdü. Şəhərdə iki gün heç işə gedən də olmadı. Hər yeri qar basmışdı. Deyirlər ki, aeroporta gedən yolu qoşun hissələri təmizləməli olmuşdu. Hətta yollarda maşını ilişib qalanlar da var-mış... Yenə bunlara inanmaq olar, amma adamlarla bağlı əlamətlərə

inanmaq... Bısmış toyuğun da gülməyi gəlir: qotur bir bayquşun üstündə Kamil əminin başına nə gələ bilər?! Amma nənəm də, Vasif də buna inanır. Bilirəm, heç bir şey olmayacaq, amma neyləyim, yadıma düşəndə ürəyim birtəhər olur. Axı bayquş bizim bağa gəlmiş, Kamil əminin bağına gəlir, – deyən birinci mən olmuşam. Nə qədər fikirləşirəmsə öz-özümle bacarmıram, şəxsən mənə gün kimi aydındır, bilirəm ki, heç nə olmayacaq. Amma elə bil səhər-səhər Kamil əmini aldatmışam, onu satmışam.

Vasifin bağirtisi mənə fikirdən ayırdı:

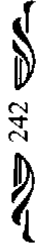
– Kütüm!

Kütümə bax! Balıq havada çapalayan kimi gördüm kütüm-zad deyil, adicə külmədi. Bu yerdə yüz il də əlləşsən, kütüm tuta bilməzsən.

– Qoy külmə olsun! – Vasif kefini pozmadı. – Yarım manat verərlər, ona da şükür! – Balığı qarmaqdan çıxardıb, vedreyə atdı.

Söz yox, yarım manat deyəndə o, gop eleyir, belə balığa çox versələr, iyirmi qəpik. Kim bilir, bəlkə də bəxtimiz getirdi. Bəlkə Allah birinin ağlımı elindən alıb bizə ürcəh elədi. Eləsi də olur ki, neçəyə deyirsən razılaşır. Bir dəfə Vasifin bir vedrə balığına üç manat verdilər. İki istəyirdi, üç verdilər. Balıq deyəndə də, nə balıq – beş dənə külmə, on-on beş dənə də xul balığı. Əvvəlcə biz növbə ilə satırdıq – bir dəfə mən, bir dəfə o. Ancaq bundan bir şey çıxmırdı. Birinci gün, mənim növbəm olanda iki nəfər yaxınlaşdı, deyəsən ər-arvad idilər. İçində diri balıq olan vedrəni görən kimi arvad qayıtdı ki: “Ah, nə qıyamətdilər, ay oğlan, neçəyədir?” Heç özüm də bilmədim ki, mənə nə oldu? Dedim: “Satdıq deyil, öz balığımdır” – dilimi də ağzımda zorla hərleyirdim. Arvad da pört olub, üzr istədi: “Bağışlayın, xahiş eleyirəm, inciməyin, elə bildim satırsız” – çıxıb getdilər.

O vaxtdan balığı ancaq Vasif satır. Tutanda üçümüz tuturuq. Satanda özü satır. Heç Akifə də icazə vermir. Deyir ki, alver eleyə bilmirsən, nə verirlərsə, alırsan. Biz balığı keçən ildən satmağa başlamışıq. Əvvəllər özümüz yeyərdik, şişə çəkib kabab eləyərdik. Sonra ürəyimizi vurdu. Qərara gəldik ki, sataq. Bir yayı otuz beş manatacan pul yığdıq. Pulları xərcləmirik – Vasif yığib saxlayır. Hesablamışıq, işlərimiz belə getsə, gələnlə il qayıq ala bilərik. Əlbəttə, təzəsini yox, amma nımdaş qayıq almaq olar. Hətta Vasif birini gözəlti eleyib, yiyəsi ilə sövdələşib. Qayıq alandan sonra

balığı dənizdə tutacağıq. Vasif deyir ki, acgözlük eləməsən, ağulla iş tutsan, bundan sərfəli şey ola bilməz, xüsusilə indi. Hə, qayığımız olandan sonra işimiz yaxşı gedəcək. Söz yox, cəncələ də düşə bilərik, balıq nəzarəti müfəttişi bizi tutsa, halımız xarablaşar. Ancaq ağlım kəsmir ki, bizi tuta bilsin. Çünki bu yerlərdə nə olacağını qabaqcadan bilərlər. Hətta balıq nəzarətçilərinin katefinin nə vaxt dənizə çıxacağını da əvvəldən bilərlər. Yarım saat əvvəldən məlum olur, çünki müfəttişlər – Məmməd əmi, bir də onun iki qardaşı kateflərin dayandığı yere bizim bağdan keçib gedirlər. Nənəm də hər dəfə onları yola salanda dua eleyir ki, bir neçə kilo kürüden ötrü o qəder balığı zay eleyen əclafı tutsunlar.

Budur ey, ləpə birini də atdı qırağa. İki metr olar. Az olmaz...

Axır ki! Qarmağıma balaca bir balıq düşdü. Cömçəquyruq boyda. Hər nə isə, siftədir. Çünki çətin birinci balığı tutmaqdır, sonra dahı gəlir!..

Bir də gördüm ki, biri yanımda dayanıb. Heç bilmədim hansı tərəfdən gəldi. Duman olmasaydı, söz yox, onu uzaqdan görərdim. Əynində ütülənmiş matros köynəyi, ağ şalvar. Mən belə matros paltarını qızların əynində görmüşdüm. Ağullu oğlan belə şey geyərmi? Lap nə qədər yalvarırsan, yalvar!

Salamlaşdı. Başımı tərpətdim. Vasif də eləcə mızıldadı.

– Balıq tutursuz?

– Daha Qayalıda, dəniz qırağında ağ şalvar geyib gəzən adamdan bundan artıq nə gözləyəsən? Görmürsən ki, balıq tuturuq?

Dedim, belə sualdan sonra Vasif onun qoparağını götürər. Amma yox. Yanılmışdım.

– Balıq tuturuq, – dedi – Tuturuq özümüzüzün...

Vasifin belə mülayim danışığından könlündən keçəni başa düşdüm.

– Olar ki, mən də sizin yanınızda tutum?

– Bizdən niyə soruşsan, biz Qayalı satın almışıq?

– Tez-tez balıq tutursan? – deyə Vasif soruşdu.

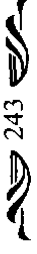
– Bu il heç tutmamışam.

– Bəlkə heç tuta bilmirsən?

– Buna nə var, axı, – deyə gülümsəndi, – çətin iş deyil ki?

– Əlbəttə, çətin deyil – Vasif o dəqiqə razılaşıb mənə göz vurdu.

– Gəl elə belə də danışaq: tutsan sən, amma tutmasan...

Öz-özümə fikirləşirdim: görəsən bu nişastalanmış şalvarda çırpının üstündə oturacaq? Oturdu.

– Tuta bilməsən, onda necə? – O elə hey gülümsünürdü.

Fikirləşirdi ki, Vasif ona yaxşı bir şey ved eləyəcək.

– Onda hələmiz peyserinə bir şapalaq salarıq. Hələmiz birini.

Bəlkə də ikisini. Razısan? – Kim olsaydı belə sözlərə görə Vasifin gözünün altını qaraldardı, ya da ən azı çıxıb gedərdi. Amma bu heç eyninə də almadı. Elə qınışırdı.

– Yaxşı. – O, Vasifin ehtiyat tilovunu götürüb məndəki soxulcan bankasına tərəf əylidi: – Olar? – İcazesiz götürmədi, mən başımı terpədən sonra əlini bankaya uzatdı.

Əşi bu haradan çıxdı? Axı biz bura gələnlərin hamısını tanıyıyıq. Soxulcanı qarmağa düz taxdı. Özü də suya atmamışdan qabaq üstünə tüpürdü. Qarmağı atıb kırımişcə dayandı. Yaxşı da eləyirdi, ona görə yaxşı eləyirdi ki, balıq tutsa da, tutmasa da Vasif onu qapazlamağa behanə axtarırdı. Daha burdan heç bir əlamətə-zada inanmaq lazım deyildi. Gün kimi aydın idi ki, Vasif onun peysərinə əl gəzdirməyə dincəlməyəcək.

Yenə əlamət dedim...

Doğrudan da bu əlamətlərin işi qəribədir. Adam görəndə ki, nənəm kimi, ya da Vasif kimi adamlar belə şeylərə inanır, istəməz təəcüblənir. Özü də görürsən bezisi düz çıxır. Lap yaxşı yadımdadır: bir dəfə nənəm Rəşidin arvadı Adiləyə dedi ki, bir aydan sonra oğlun olacaq. İkinci uşaqlardan sonra Rəşidlə arvadı buna inanmırdılar. Heç kəs inanmırdı. Çünki Adilənin üç qızı olmuşdu.

Amma Adilə ələk üçün bizə gələndə nənəm onun qarnına baxan kimi (özü də belə yanpörtü baxdı) dedi bir az irəli yerisin... Amma düzü yadımda deyil, sağ ayağımı atdı, ya sol ayağımı. Nənəm qayıdıb nə desə yaxşıdır: “Bala, oğlun olacaq. Heç şəkk-şübhən olmasın”. Adilənin sevincdən ayağı yer tutmurdu. Amma di gəl ki, yenə də inana bilmirdi. Xüsusilə Rəşid məsələni eşidəndə... O, arvadını məzəmmətləyib belə şeylərin mövhumat olduğunu demişdi, demişdi ki, mədəni adama belə-belə şeylərə inanmaq yaraşmaz, ərinin bu sözlərindən Adilə lap ruhdan düşmüşdü.

Adilə bir ay sərsər şübhə içində yaşadı. Amma axırda nə oldu? Rəşid dedi ki, bu oğlan əhvalatı ancaq təsadüfdür. Mən də özlüyümdə onunla razılaşdım. Kamil əmi isə razı olmadı. Dedi, təsadüf-zad deyil, qanunauyğunluqdur. Rəşid kimilər mütləq özlərinə bənzər

adamlar törətməlidirlər. Çünki gərək təbiətdə müvazinet olsun. Bu müvazinetin nədən ibarət olduğunu o, izah eləyə bilmədi. Çünki arvadı Nailə ona acıqlanıb dedi ki, uşağın yanında belə şeylər danışmaq olmaz, mənə deyirdi e, uşaq! – Əlamət var, əlamət var! Onların ancaq adı birdir. Bəlkə nənəm Adilənin görkəmindən başa düşüb ki, oğlan doğacaq. Bəlkə elə-belə deyib ki, yeri, baxım. Bəlkə də təsadüfən ağına gələnə uydurub. Özüm neçə dəfə tələv-zorda görmüşəm: futbol meydanında, özü də mənimlə Vasif kimi uşaq-muşaq yox, lap əməlli-başlı futbolçular hakimin ovcunda gizlətdiyi şeyi tapırlar. Təsadüfdür! Təsadüfdür! Heç bir əlamət-zad yoxdur. Bu bərədə heç fikirləşməyə dəyməz. Kamil əmi üçün mən nahaq yerə narahat oluram. Mən bunu ona görə dedim ki, nənəm sakitləşsin. Onsuz da biliyəm, bayquşun heç nəyə ziyanı yoxdur. Hətta eşitmişəm xeyirli quşdur, qurt-quş, siçan-miçan yeyir. Mən Kamil əmini çox istəyirəm. Vəssalam! Daha bu bərədə fikirləşməyəcəyəm.

– Soxulcan qarmaqdan üzülüb, olar birini də götürüm? O mənə müraciət eləyirdi. Ömrümdə belə təbiyəli adam görməmişəm, elə bil soxulcan yox, tarix, ya cəbrdən yoxlama işi üçün vərəq istəyir. Ancaq neyləsin, onun yerində kim olsa, belə rəftar eliyər. Görmürsən, yayın günü nişastalanmış matros köynəyi geyib. Götür də, lap istəyirsən bankanın hamısını götür. Hayıfdir məgər?

– Götür, – dedim.

O, soxulcanı qarmağa keçirəndə gözünü məndən çəkirdi. Deyəsən, ürəyindən söhbət eləmək keçirdi, elə bil himə bənddi. Danışmaq olardı, fikir vermişdim, sir-sifəti o qədər də pis deyildi, bəzən adam birini görən kimi, istəyir yaxınlaşıb gücü gəldikcə bir yağlı şapalaq çəksin. Amma bu yox, xoşsifət oğlan idi. Elə bil səndən söz gözləyirdi ki, gülümsünsün. Danışmağına danışdım, amma Vasif balıq tutanda danışmağı xoşlamır. Əslində bu balıq tutmaq deyildi ki! Bir saatdan bəri avara idim. Cəmi-cümlələri çəçələ barmagım boyda bir xul balığı tutmuşdum. Neynək, hələlik söhbətsiz də keçinərək. Bir də ki, bu əhvalatın necə qurtaracağı hələ məlum deyildi. Bəlkə bir şey tuta bilməyəcək? Onda yaqın ki, danışmaq da istəməyəcək. Amma qəti arxayındım – Vasif hökmən onun peysərinə əl gəzdirməz. Amma qəti arxayındım – Vasif hökmən

Axşam Kamil əmi gəlməlidir, ona qonaq gedəcəm. Mən gələndə həmişə sevinir. Elə arvadının özü də mənim gəlişimə sevinirdi.

Kim bilir, belkə də mənə yadımdan çıxarmayıb, mənki onu unutmuşam. Açıqını desəm, Qayalıda mənim üçün ən əziz ev Kamil əminin evidir. Çox vaxt biz heç danışmırıq da, o, məkinasını taqqlıdadıb işləyir, çox qədim məkinadır, lap köhnə qara tapançaya oxşayıyır, amma yaxşı işləyir, mən də taxtın üstündə oturub onun şəhərdən gətirdiyi jurnalları oxuyuram. O elə bu gün də çox-çox güman ki, işləyəcək. Ancaq nə olursa-olsun xahiş eləyəcəyəm ki, bir dəqiqə işdən ayrılısın, bayquş gələndə onu vursun. Doğrudur, bayquşun gəlişindən heç nə olmayacaq, amma nədənsə adamın kefi pozulur. Belə şey kimə lazımdır, xüsusilə indi, elə onsuz da Kamil əminin heç qaşqabağı açılmır, ümumiyyətlə, axır vaxtlarda o, çox dəyişib, elə bil yayın əvvəlində, ilk dəfə arvadı ilə bağa gələndə, o deyib-gülən, zarafatlı adam deyil. Hele yadıma gəlir ki, Nailənin gəlişi qədər Qayalıda hay-küy, söz-söhbət salan başqa bir hadisə olsun! Hamı ondan danışırdı, hamı onun boy-buxunundan, saçlarından, yerişindən-duruşundan danışırdı. Adilə o dəqiqə başına toplaşan arvadlara elan etdi ki, onunətini şişə çəksələr də endamını açıb belə qısa tuman, paltar geyməz. Düzünə qalsa, elə mən də Adilənin yerinə olsaydım, belə şeylərə razı olmazdım. Çünki çimərlikdə bir neçə dəfə onun baldırlarını görmüşdüm, əlbəttə, belə baldır yeriməyə yarayar, nə qədər yeriyirsən yeri, ancaq daha Nailə kimi qısa yubka geyib, camaata göstərməyə yaramaz. Neinki yadlara, heç ən yaxın, doğma adamlara göstərmək də olmaz. Mən qılçalarını Qayalı camaatına göstərmədiyi üçün Adiləninətini şişə çəkmək istəyən adamı bir anlığa gözümün qabağına gətirməyə çalışdım. Ancaq heç nə çıxmadı. Çünki elə bu vaxt nənəm elə söz dedi ki, qılça əhvalatı yadımdan çıxdı. O dedi ki, onun vaxtında Nailə kimi arvadı nəinki abırılı evə qoymazdılar, heç birçə dənə də abırılı arvad ona salam verib əleyk almazdı. Hamı bir səsle nənəmlə razılaşıdı. Sonra da gec olduğu üçün dağılışıb getdilər.

Delimi oldular, nədir? Görsən, bu adamlar niyə belə tez deysirlər, iki-üç ay kənddə qalan kimi, o saat deysirlər. Özlərindən qeyri bir adam görmürlər. Bizim Bakının yarısı belə mini yubkalar-da gəzir, lap bundan da qısa. Amma heç kimin ağına gəlmir ki, birinə irad tutsun! Neinki Bakıda, Bilgəhdə, Mərdəkanın özündə, elə Abşerondakı başqa bağ yerlərində də mini geymiş qızlara fikir verən yoxdur. Bəs bizim bu qonşular bütün ili sərəsər burda

qalsalar nə olar! Hayıf ki, bu mümkün deyil. Yoxsa onların necə dəyişikliklərinə baxmaq maraqlı olardı.

Əvvəlcə mən Kamil əmini gördüm. Əlində çamadan cığrıla gəlirdi. O saat qabağına yüyürdüm. “Xoş gördük, – deyə Nailə əlini mənə uzatdı. – Məşallah, yekə oğlan olmusan”. Cavabında mən ona bir söz də deyə bilmədim. Heç ona baxmağa da üzüm gəlmədi. O gün ancaq Kamil əmi ilə onun arasında səssiz-səmiş addımla-ya bildim. Nitqim qurumuşdu. Nə isə elə bil sinəmi sıxırdılar, nəfəsim batmışdı, gözlerim də dolmuşdu.

O gündən Qayalıda hər şey dəyişdi. Əvvəllər səhər tezdən boş-boşuna gəzmək heç ağıma da gəlməzdi, amma indi üçümüz də gəzirdik, özü də məlumi oldu ki, bu çox xoşagələnin şeymiş – gecədən baliq ovuna çıxmış baliqçıların qayıtnağına, ya da ki, axşam günəşin dənizdə batmağına tamaşa etmək çox gözəlmiş. Nailə gəlməmişdən heç birimiz belə gəzintilərə çıxmazdıq.

Gedəndə də ancaq iş üçün gedirdim: ya çörək almağa, ya süd almağa, ya da ki, sahələ baliq tutmağa... Amma elə-belə gəzməyə çıxmaq heç ağıma da gəlməzdi. Açıqını desəm, hərdən nədənsə qəmənirdim, yüngülçə. Ancaq belə qəmginliyin özü də adama xoş gəlirdi. Evə qayıtnağımız mənə hər şeydən çox ləzzət verirdi. Axşam işığı yandırmırdıq, bədirlənmiş ay ətrafı elə işıqlandırır ki, şam böcəklərinin parıltısı itirdi. Birçə qayalara çırpılıb xışıldayan ləpələrin, bir də evin qabağındakı bağda cırcıramaların səsi eşidilirdi. Əvvəlcə evvanda səssiz-səmiş otururduq. Elə bil ayağa qalxmağa heç kəsin təqəti yox idi. Yənə Nailə qalxırdı. Gedib musiqini çaldırırdı. Gözünü yumanda adama elə gəlirdi ki, böyük bir orkestrdi. Kamil əminin balaca evvanda çalır, özü də yer dərəcəsi olduğu üçün çalğıçılar kimi harda gəldi oturub. Hiss olunurdu ki, pianoçu addımlıqda idi, məhəccərin yanında. Hiss olunurdu ki, pianoçu dillərin yaxşı işıqlanmağından bir ayrı ləzzət alır. Sanki ay buludun dalına çəkilenədək çalıb qurtarmaq üçün tələsirdi. Elə bil bu axşam onun çalğıdan başqa heç bir qayğısı yoxdu. Şeypurcu zil bir not götürəndə pəncərənin şüşələri cingildəyirdi. Budur, o, çalğı alətini dodağından ayırıb royallın üstünə qoyur, gəlib pianoçunun yanında oturur və onlar dörd əllə çalmağa başlayırlar ki, skripkaçını ötüb keçsinlər. Skripkaçı isə ayaq üstə pillekenlərdə dayanıb çalır, onlar evdə gözə-gəzə özlərinə yer axtaran saksafonçuları da ötüb

keçməyə çalışırlar. Bu harasıdır, onlar çalışırlar ki, zərb alətlərinə çatsınlar. Müğənni başqa dildə oxuyurdu. Ancaq hiss olunurdu ki, bu adam çox dərin bir məhəbbətlə sevir, özü də elə oxuyur ki, bütün Qayalı camaatı bundan xəbərdar olsun. Müğənni yenə də mənasını başa düşmədiyim həmin sözləri son dəfə ucadan oxuyub üzüstə eyvanın daş döşəməsinə səriltdi...

Onların rəqsinə səhərə qədər tamaşa edeyirdim. Çox gözəl oynayırdılar. Hətta onlar qabaq-qabağa hərəkətsiz dayananda hiss olunurdu ki, oynayırlar, intehası, ehtiyac olduğu üçün dayanıblar, çünki bunsuz keçinmək olmaz, görəb mütələq bu anda dayanasan, bir-birinin üzünə baxasan.

Naile gələndən sonra mən başa düşdüm ki, Kamil əmi də çox gözəldir. O vaxtdan arzum o idi ki, böyüyəndə onun kimi boylubuxunlu, ezeleli olum... Çox gözəl rəqs edirdilər, mən də onlara baxmaqdan doymurdum. O vaxtadan ki, axır nəmən gözləməkdən yorulub meni səsləyirdi. Bəzən yuxudan oyanıb Kamil əminin məkinəsinə səsinə eşidirdim. O elə əvvəllər də çox işləyirdi, amma belə yox. Naile gələndən sonra ayrı cür işləyirdi. Çox vaxt səhərlər onlara gələndə gördüm ki, gözləri qızarıb, dodaqlarının qanı qaçıb, bomboz olub. Amma buna baxmayaraq, yenə də gəzməyə gedirdi. Günortaüstü iki-üç saat yatardı. Onlar qonşulara getməzdilər, onlara da gələn olmazdı.

Ona görə yox ki, istəməzdilər, ya hörmət ələmirdilər, ona görə ki, Kamil əmi qəradinməz adamdır, özü də çox işləyir. Vəssalam. Səbəbi budur. Əslinə qalsa, mən bir şeyi hiss eləmişdim. Rəşidlə Adilə bura gələndən sonra qonşular nədənsə Kamil əmidən soyuyub yavaş-yavaş ondan uzaqlaşır, Rəşidlə dostluq eləməyə başlayırlar. Həmi onunla məsləhətləşirdi, onlara qonaq gedirdi. Belə-belə uzaqlaşdırlar, daha Kamil əmiglə getmədilər, onu da evlərinə çağırmadılar. Hətta ad gününə, toylara da... Çünki bu ətrafda Rəşidlə dostluq eləməyən yeganə adam Kamil əmi idi. Bu da Rəşidə çox pis təsir edirdi. Mən bunu hiss eləmişdim. Bu məsələ Adilənin də xoşuna gəlmirdi. Söhbət düşəndə deyirdilər ki, Kamil əmidən fərli başlı bir adam çıxmaz. Əmelli-başı ciddi işdən yapışmaq əvəzinə gecə-gündüz mənasız şeyle məşğul olan, adını yazıçı qoyan adamdan nə çıxar?

Arvadının bu sözlərini eşidəndə Rəşid sancılanmış adamlar kimi üz-gözünü qırırdı. Adilədən xahiş edirdi ki, belə şeylər

danışmasın. Çünki bunun onlara dəxli yoxdu. Axı onlara nə düşüb ki, kimin necə yaşadığını ortaya qoyub müzakirə ələsinlər. Kim bilir, bəlkə də Kamil əmidən doğrudan da yazıçı çıxacaq?!

– Yazıçı yox, eyyaf çıxacaq, hələ ondan da bəteri, – deyə Adilə hər dəfə etiraz edirdi. – Əvvəl-axır mənim sözümün üstünə gələcəksən. Görərik kim haqlı olar, sən, ya mən?

Rəşid köksünü ötürüb başını bulayırdı:

– Nahaq yerə belə danışsan... Sənnən söz güləşdirmək istəmirəm. Axı bu söhbətlər bizim nəyimizə gərəkdir. Sən də eşə biləirsən, mən də əsəbiləşirəm... Yad adamın üstündə kefmiz pozulur axı... Bir də ki, kimə nə var, öz əli, öz başı, özü bilər. Gəl söhbəti dəyişək, ürekaçan şeydən danış!

Bilmirəm bu Adilənin niyə Kamil əmidən zəhləsi gedirdi? Naile gələndən sonra Adilə Kamil əmini buraxıb ondan yapışdı. Bu qədər də xəbər olar? Bilmirəm, Kamil əminin evinə dərbinlə baxırdı, nədir? Bu qədər xəbəri hardan yığırdı, məlum deyil. Həmi bilir ki, mənim nəmənin qeybətdən zəhləsi gedir – nə özü qulaq asar, nə də danışar. İndi bir gör ki, nəmən də qulaq asırdı. Bir dəfə çörək dükanından qaydanda gördüm nəmən dinməz-söyləməz oturub tilsimə düşmüş kimi, Adilənin gözlərinin içinə baxır. Adilə də üyüdüb-tökür.

– Toy! Toya bax e! Şükür Allaha, heç olmasa zaqsa gediblər! – Bu vaxt meni gördü, səsinə kəsdi.

Mən də keçib onunla üzbeüz, stolun dalında oturdum, gözlədim nə vaxt çıxıb gedəcək.

– Nə yaxşı qaralmısan! Maşallah, nə uzanmısan! Amma deyəsən bir az sınxmısan, ya mənə belə gəlir?

– Nə bilim!

– Bəs niyə bizə gəlmirsən? Qabaqlar tez-tez gələrdin?

– Gələrim, – deyə cavab verdim, amma özüm də peşman oldum. Gerek ayrı cür deyəydim: “Gəlmirəm ona görə ki, sizdən zəhləm gedir!” Ya da bundan yaxşı: “İyrənirəm”, hayıf ki, birdən-birə ağlıma gəlmədi, eyibi yoxdur, indi bir şey də soruşsa, cavabını verərəm! Elə söz dəyərdim ömrü boyu yadımdan çıxartmaz.

Nə olub belə pəncərədən gözlərini çəkmir?!

– Rəşid gəlir!

Bura gəlir. Gör bir necə sevinir, sevindiyyindən yır-yır yırgalanır. Kətil üstündə oturub belə yırgalanmağı bacarmaq lazımdır. Bu hələ harasıdır, bir dəfə ərini “Masya” – deyə çağırtdığını öz qulaqlarımla eşitmişəm. Az qala qusacaqdım. Odu ey, “Masya” gəlir, görsən burda nə iti azıb?

Nə qədar gəlməyib, qoy çıxım gedim. Kamil əmi də yuxudan durmuş olar.

– Salam, nə var nə yox, necəsiniz? – deyər Rəşid nənəmi salamladı. Sonra qocalıqdan şikayətlənən nənəmə gülümsünə-gülüm-sünə dedi: – Qoyun görək, siz yaşda qocalıqdan danışmaq ayıbdır! Nə qocalıq? İndi sizin oğul-uşağa, nəvə-nəticəyə baxıb sevinmək vaxtınızdır, fərəhlənmək! Sən də ki, əzizim, məşallah, lap böyük oğlan olmusan! Evinə qonaq gəlib, sən aradan çıxırsan! Belə şey olar?

– Kamil əmi məni gözləyir.

– Məndən salam deyərsən! Xoşum gəlir ondan, ləyaqətli adamdır, ağıllı, sakit, milçeyi də incitməz.

Düz eşitdim, bəlkə yanlışam? Deyəsən yox, təəccübənd Adilənin ağzı açılıb qalıb.

– ...Hayıf ki, onun arvadı ilə tanış deyiləm, heç yaxşı deyil. Qonşuyuq, yan-yana yaşayırıq. Amma indiyəcən tanış olmamışıq. Mən özüm təqsirimi boynuma alıram, təqsirkaram öz payıma. Amma Kamilin də təqsiri var. Tanış olmasaq da, ancaq görürəm ki, çox yaxşı, məlahətli adamdır. Elə belə də de, çox yaxşı və məlahətli, yadında qalar?

– Yaman zövqlə geyinir, – Adilə söz atdı. – Bilmirəm niyə özüne əziyyət verir, belə havada lap lüt də gəzə bilər. Özü də xoş olar, kənardan baxan kişilərə də...

Rəşid nəvəsiylə etiraz etdi:

– Sənin üreyn gəndi, təmizdi, ona görə də belə deyirsən. Üreyn açıqdır, qayğıkeşən...

O, belə deyəndə Adilənin üreyni gözümün qabağına gətirdim. Bile-bile yox, elə öz-özünə oldu. Neyləyə bilərədim, böyük, özü də təmiz. Çalışdım onu adam üreyni kimi təsəvvür edəyim, ancaq bundan bir şey çıxmadı. Əksinə, duyduğum ki, onun sol əmcəyi altındakı üreyni nə qədər elastik və sürüşkəndir. Budur ey, adamlara tərəf, yeni bizə tərəf sürüşür. Hətta üreyni o qədər böyükdü ki, tərpendikcə

Adilənin xalalarının yaxası da silkələnir. Rəşid təzədən danışmağa başlayanda bu ürəyi birtəhər özümədən uzaq eləyə bildim.

– Ona görə də sən hamını öz arşınınla ölçürsən... Həmişə belə eləmək olmaz. Adam gərək dözümlü olsun. Xüsusilə söhbət cavandan gedəndə. Onların öz ölçüsü var, bizim də öz ölçümüz. Bir də sən ki mənə yaxşı tanıyırsan. Heç vaxt yanlışlamışam, o cür abırılı adamların qızı necə geyinirsə, geyinsin, pis ola bilməz! Elə kişinin aman-zaman birçə qızıdır...

– Necə kişi? – deyər Adilə soruşdu. – O necə kişidir ki, qızını tovsuz-zadsız köçürüb. İki ayda bir dəfə də olsun gedib baş çəkməyib? Amma əcəb atadı?

– Heç hövsələni yoxdur, – Rəşid təəssüflə səsləndi. – Hər şey düzələr. Toy olub, ya olmayıb, bunun nə dextli var? Əsas məsələ odur ki, uşaq olsun. O ki qaldı gəlməyə, baş çəkməyə, vaxtı yoxdur, kişi dövlət adamıdır! İşini-gücünü buraxıb şəxsi məsələlər ilə məşğul olsa, onda qalan adamların işi necə olar? Heç bu barədə fikirləşmirsən?

– Axı onun atası kimdir? Qoy görək, dövlət adamı...

– Bədsir, – Rəşid Adilənin sözünü kəsdi. – Xahiş eləyirəm, artıq-əskik danışma, deyirəm ki, dövlət adamıdır, deməli, bilərəm nə danışaram.

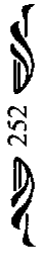
Mən xəlveti onun arxasından sivişib keçmək istədim, ancaq görüb mənə tərəf döndü:

– Qoy elə mən də səninlə Kamilgilə gedim. Allah baği nəyə görə yaradıb? Ona görə yaradıb ki, adamlar bir-birinin evinə getsinlər, telefonsuz-filansız... Gedib axşama evimizə çağıracağam. Qoy gəlib bizdə televizora baxsınlar. Bu axşam “Baharın on yeddi anı” göstəriləcək. Yaxşı filmidir. Zərafət deyil, təzədən göstərilir, elə sən də gəl... Nə olar ki, görmüsən, elə birçə Bronevoya təzədən baxmağa dəyər. Sən yaşda oğlançın bu, xüsusilə xeyirlidir. – Hiss elədim ki, Kamilin evinə yaxınlaşdıqca o daha ucadan və nəvəsiylə danışır. Pillekənləri çıxanda çiyimi qucaqladı. Danışanda da mənə tərəf əyildi, elə bil mən kar-zad idim.

Kamil əmi Rəşidi görəndə əvvəlcə özünü itirdi, sonra onunla salamlayıb təəccüblə mənə baxdı, yeni bu kimdi gətirmisən? Kamil əmi Rəşidi Nailə ilə tanış elədi. Ancaq axşam onlara gəlib rəngli televizora baxmağa razı olmadı. Dedi axşam biz hamımız mayak

gözətcisinə qonaq gedəcəyik. Rəşid o saat Kamil əmini tərəflədi, bizim üçün belə maraqlı gəzintilər düzəltdiyini bəyəndi. Sonra öz cavanlığından danışdı, dedi ki, cavan vaxtlarında da, elə indi də sahildə, mayakda gəzməyi çox sevir. Ümumiyyətlə, təbiət vurgunudur... Üçümüzün də kefimiz pozuldu. Çünki Rəşid stul çəkib oturdu, halbuki heç kəs ona oturmağı təklif etməmişdi. Məlum oldu ki, Rəşid tezliklə getmək fikrində deyil...

Deyəsən, Vasif bizim bu təzə dostumuza qapaz vurası olmayacaq, tilovun qarovulu tərəpəndi, özü də elə tərəpəndi ki, batıb-çıxmaq əvəzinə birdəfəlik suya girdi. Tilovun qarovullarını biz özümüz düzəltilmişik, Vasif onları puçtaxtadan yonur. Puçtaxta qəhvəyi rəngli böyük probka parçalarıdır. İki başından da dəyişi var. Yerli baliqlar torları bu probkalara bərkidirlər. Vasif deyir ki, puçtaxtadan düzəldilmiş qarovullar fabrikdə hazırlananlardan yaxşıdır, çünki onların iyi balağı qorxudur... Qarovulun suya belə sürətlə baş vurması göstərirdi ki, böyük baliq düşüb. Qarmağı dartdı. Qarğı yay kimi dartılıb əyildi. Az qaldı ki, sinsin, tez tilovu kənara atıb vışdən yapışdı, çəkdi. Dayan, indi bir koma deniz yosunu çıxacaq, peysərinə də bir qapaz dəyəcək! Vasif özünü hazırlamışdı. Adə, bu nədir?! Birdən nərə balağının uzun burnu, sonra yarısı sudan çıxdı... Vasif yerində donub özünü onun üstünə atdı – köməyə gəldi. “Çox sağ ol, – deyib oğlan razı olmadı, – özüm çıxardam”. Yaman tərəbiyəli oğlandı. Sen bir buna bax – baliqla çəkişə-çəkişə ayaq üstə güclə durur, amma təşəkkür eləməyi yaddan çıxarmır. Vasif ondan əl çəkdi. Görünür, təəccübden mat qalmışdı, nərə balağı idi! Elə qalxırdı ki, elə bil liftlə çıxır! Kaş qarmaqdan qopmayaydı! Çıxartdı! Bax, budu, nərə balasıdır! Beş kilo olar. Heç zad qana bilmirəm. Bu yerlərdə hələ heç kim tilovla nərə balağı tutmayıb. Buna mən yüz faiz qol çəkərim! Neinki uşaqlardan, heç böyüklərdən də tutan olmayıb. Düşüb, bir-iki dəfə kütüm tutan olub, amma nərə balağı görməmişəm. Həyəcədən Vasifin rəngi qaçmışdı, yaman əl-ayaq eləyirdi. Tez vedrənin suyunu dəyişdi. Amma matrosu paltar geyən oğlan heç əhvalını pozmurdu. Elə bil zalım oğlunun gündə işi-gücü nərə tutmaqdı, əvvəlcə qarmağı quyuğundan yapışıb qaldırdı, tələsmədən, sakitcə, təmkinlə... dönüb mənə tərəf baxdı, yəni, buyur, tamaşa elə! Nə demək olar? Baliğa söz yoxdur. Başından köpəkbalığına oxşayır. Bədəni də elə bil açıq-boz metaldan tökülüb.

Baliğa baxıb təəccüb eləyirdim. Gör neçə vaxtdır biz buralarda yol ölçürük, demək olar ki, Allahın var günü burdayıq. Hələ bir dəfə də olsun qarmağımıza belə şey keçməyib. Düzünə qalsa, bir balaca pərt olmuşduq.

Oğlan da ki, elə hey mənə baxırdı, olmaya təbrik-zad gözləyirdi? – Zorba şeydir, – dedim, – doxsan santimetr olar, bəlkə də bir metr!

– Yaman ağırdır. Qorxurdum viş qırılar. Ehtiyatla çəkirdim. Qırılsaydı, əməyim zay olardı.

Elə ağzımı doldurub cavab vermək istəyirdim, Vasif sözümü kəsdi:

– Viş qırılar? Heç neylon da qırılar? Hansı axmaqdan soruşsan, bunu bilir. – Heç bilmirəm Vasif nə üçün belə özündən çıxmışdı?

– Danışanda da dünyanı başına götürmə. Tutmağına, tutmusan heç olmasa bizim ovumuzu korlama. Birkərəmlik ağzını yumsan yaxşıdır...

Onun yerinə olsaydım, dərhal çıxıb gedərdim. Öz-özümə fikirləşdim ki, belə sözlərdən sonra balağımı götürüb əkilecek. Deyirdim, görsən, belə eləsə Vasif neyləyəcək? Amma getmədi. Mənə sarı qanrılıb təəccüblə baxdı, vəssalam. Vasifə baxmadı, mənə baxdı, elə bil üstünə çığran mən idim.

Biz nərəni kəlləsi üstə vedrəyə soxduq. Üstündən də yaş kətan saldıq. Baliq bir göz qırpımında quyuğu ilə vurub kətanı kənara atdı. Məcbur olduq ki, kətanın üstündən üç-dörd dənə də daş qoyaq, bundan sonra bir az sakit oldu.

Tilovu sazlayıb atdım. Oturub fikirləşirdim: “Birdən mənim qarmağıma da beləsi düşdü! Bu günəcən nərə balağı tutmaq heç ağlıma da gəlməmişdi. Könlümdən keçməyinə keçirdi, ancaq düzü, inanmırdım ki, tutaram. Külmə tutanda da sevinmişəm. Külmə nədir, lap bapbalaca xul balağına, şahmayıya da şükür eləyirdim, amma bu gün xəyalımdan nərə keçirdi... Kim bilir, bəlkə də tutdum! Bu nərə-nazık oğlan tutdu ki! Öz gözümün qabağında, çöməlib oturmuşdu, ovsun-zad da oxumurdu, amma tutdu”... O yenə də dönüb mənə baxdı:

– Olar bir dənə də soxulcan götürüm?

“İşə düşmədik? Hər dəfə də icazə istəyəcək?”

– Çox sağ ol.

– Əşi, bu təbiiyəli uşaqmı? Lap ağın çıxartdın ki, bankadan soxulcanı götürüb o qəder o yan-bu yanına baxdı ki, dedim indi ondan da üzr istəyəcək. Amma bir söz demədi, keçirdi qarmağa. Elə bu vaxt Vasif yerindən durub ona yaxınlaşdı. Dedim, bəli, indi peysərinə yağlayacaq. Deyəcək ki, niyə danışsan. Vasif yaxınlaşıb öz tilovunu ona uzatdı.

– Tilovlarımızı dəyişək.

– Niyə?

– Elə-bələ.

– İstəmirəm. Bu əlimə yatır.

– Qapaz necə, istəyirsən? Tilovlar kimindir? Hele çox sağ ol de-ginən ki, sənə tilov vermişəm.

Oğlan tilovunu verib yenə mənə baxdı. Mənə niyə baxırsan, Vasifə bax da.

– Yerlərimizi də dəyişək! Dur ayağa.

– Yer də sənindir?

– Mənimkidir! Sürüş burdan!

Görəsən, balığını da götürüb niyə getmir? Heç başa düşmürəm. Bəlkə qorxur ki, Vasif nərənəni vermez? Doğrudan da vermədi, vermədi. Ya da kəsib üçdən birini verdi ki, qaydamız beledi, görək bölüşək. Matros köynəkli oğlan yenə getmədi. İndi Vasif mənimlə yanaşı oturmuşdu. Baxaq görək, təzə yerdə, təzə tilovla işi necə gedəcək? Yəqin fikirləşir ki, bu tilov qismətli tilovdur, zarafat deyil, nəre balığı düşüb. Maraqlıdır, görəsən belə əlamət də varmı? Görək fürsət tapıb Vasifdən soruşam. Əşi, daha bəsdə uydurmalar haqda fikirləşdim. Yaxşı ki, mən belə şeylərə inanmıram. Heç vaxt da inanmayacağam. Belə şey olar, səhərdən o qotur bayquş yadımdan çıxır! Görəsən bundan da axmaq uydurma olar? Mövhumat boş şeydir: keçmişin qalıdır. Tarix dərindən keçmiş ki, qədim-lərdə, sonra da orta əsrlərdə adamlar quyruqlu ulduzlardan qorxar-mış, deyərlermiş bu ulduz axdımı, deməli, kimse bu dünyadan köçdü. Yaxşı ki, heç olmasa indi bu əlamətə inanmırlar. Keçən il göydə quyruqlu ulduz görünəndə mən heç kəsədən heç nə eşitmə-dim. Heç nə də olmadı. Gör ha, heç yadma düşmədi ki, bunu nənəmə danışam! Bunu desəydim, bu olardı əsl sübut, elmi fakt, bunun əvəzinə Kamil əminin bağını dedim!

Yadıma düşdü. Bu məsələdə heç bir pislilik yoxdur. Lap yəqin bilirim. Ancaq yenə də nə isə ürəyimi sıxan bir şey var, mənə elə

gəlir ki, Kamil əmiyə qarşı çox ədalətsiz bir iş görmüşəm. Bilirəm, axmaq fikirlərdi, amma özümlə bacara bilmirəm, fikrimdən çıxır, vəssalam. Bilmirəm başqaları necədi. Mən fikirləşməyi bacarmı-ram. Hərden istəyirəm yaxşı şeylər haqqında fikirləşim, di gəl ki, başıma axmaq fikirlər gəlir. Yəqin ki, Kamil əmi belə şey barədə fikirləşməz. O özünü məcbur eləyə bilir. Elə götürək onun işləmə-yini. Mən hələ onun mühəndisliyini demirəm. Aydın məsələdi: boş yerə maaş vermirlər ki... Mən onun evdə makinada yazmasını demirəm. Axı o, adi makinaçı kimi işləmir. Makinaçıya nə var, nə deyirlər, onu da yazır, nə verirlər, üzünü köçürür. Amma o, hər şeyi yazmamışdan əvvəl fikirləşməlidir. Məsələn, mən onun yerinə olsaydım, özümü fikirləşməyə məcbur eləyə bilməzdim. Darıxar-dım. Zənnimcə, bu, bir dərindən dalbadal “iki” almaq kimi şeydir. Necə uşaq olur-olsun, bu onu darıxdırar, bir də bu dərsi öyrənməz. Deyəsən, Kamil əmi də belə bir vəziyyətə düşüb. Gecə-gündüz işləyir, makinada yazır, amma di gəl ki, yazdığını çap eləyən yox-dur. Evində beş-altı qovluq əsər yığılıb. Amma o elə hey işləyir. Hər axşam, cümə və şənbə günləri lap çox, demək olar ki, səhə-recən işləyir. Əvvəllər yazdıqlarını tez-tez Nailəyə oxuyardı, sonda daha gec-gec oxudu, axırda heç oxumadı.

Vaxtını dürtüst deyə bilmərəm. Bu gün onların evinə yaxınla-şanda eşitdim ki, Kamil əmi yazdıqlarını oxuyur, özü də yaxşı oxu-yur, onun oxumasından çox xoşum gəlirdi. Səsi də ürəyə yatır, lap açığını desəm, radio və televiziya diktorlarının çoxundan yaxşı oxuyur. Kamil əmi oxuyurdu: Nailə də onun dizləri üstündə oturub qulaq asırdı. Diktör istəyirəm ki, belə bir vəziyyətdə – dizləri üstündə Nailə kimi qəşəng, boylu-buxunlu bir qadın otursun, görüm o, ağıllı-başlı bir şey oxuya bilər? Xüsusilə bir diktordan lap zəhləm gedir. Səsinə eşidəndə başım ağrıyır. Sifətinə baxan kimi deyirsən nə isə çox mühüm, təntənəli bir şey oxuyacaq. Amma mən görən kimi bilirim ki, heç bir təntənə-zad yoxdu, ya hava haqqında məlumat verəcək, ya da hardasa boş iş yeri olacağı barədə reklam oxuyacaq, ya da ki, istirahət parkındakı gəzintidən danışacaq. Ada-mın gözüne baxmır, həmişə çalışır ki, nəzərini yayındırsın. Bir dəfə, vallah düz deyirəm, bir iş oldu, ona lap yazığım gəldi. Düzdür, bilmirəm mən fikirləşən kimidir, ya yox, bunu görək özündən soruşasan. O, nə isə oxuyub qurtardı, dayanıb gözlədi, gözlədi ki, nə vaxt kino kadrları göstərəcəklər. Birdən nə olsa yaxşıdır, qamı

qurulamağa başladı. Yazıq stulun üstündə qurcalandı. Yan-yöresinə göz gəzdirdi, amma əlindən nə gələrdi, kino kadrları başlanana qədər qurultusu eşidildi. Qəribə şeydir, belə çıxır ki, onun qarnının qurultusunu bütün şəhər camaatı eşitmişdi!

Amma Kamil əmi Naileni dizləri üstündə oturub bir əlilə də boynunu qucaqlayıb oxuyurdu: özü də rəvan, sakit... Söz yox, mən özümü görməməzliyə qoюдum, Nailə mənə gören kimi, ayağa qalxıb çay təklif elədi. İstəmədim. Kamil əmidən xahiş elədim ki, mənə fikir verməsin, oxusun. Elə mən də qulaq asmaq istəyirdim. O, başı ilə razılığını bildirib, stolun üstündəki kağızı götürdü və oxumağa başladı. Çox maraqlı idi. Özü də ən maraqlısı o idi ki, orada heç bir hadisə, macərə-filan yox idi, amma di gəl ki, maraqla qulaq asırdım. Orda müharibə vaxtı adamın başına gələn əhvalat yadımdadır. Mən qabaqlar bilməzdim, heç demə, müharibə illərində Bakıya Ukraynadan xeyli adam köçürüblərmiş. Orda döyüşün qızgın çağı imiş. Ukraynalılar evlərə paylayıblarmış. Bir ailəni də həmin adamın menziline köçürüblər – adi, peşəsi yadımda deyil... Deməli, günlərin bir günündə həmin adam işdən evə qayıdır, görür ki, tində pivə satırlar. O vaxtlar Bakıda belə şey çox nadir hadisə imiş. İşdən yorğun qayıtmağına baxmayaraq növbəyə durur, özü də bərk acmış. Növbə uzun olur, o, fursət tapıb yaxındakı mağazaya qaçır, böyük bir şüşə alır, – “çetvernoy” deyirmişlər, üç litr yarım tutmuş. İndi nədənsə elə şüşələr yoxdur. Evə gec gəlib çıxır. O gələndə hamı yatıbmiş, birçə o ukraynalı oyaq imiş. Ukraynalı pivəni görəndə çox təəccüblənir. Deyir ki, iki ildir dilimə pivə deyir. Onda ev sahibi pivəni ukraynalı ilə bölüşməyi qərara alır. Onlar şüşəni dibi-necən içirlər, yaman da keflənirlər. Üç litr yarım pivədən keflənirlər! Gör necə zeif imişlər, pivə içməyi də yadırgayıblarmış! Onlar pivəni içəndə ukraynalı davadan qabaq öz ailəsi ilə keçirdiyi güzərandan, evlərindən, bağlarından, işindən söhbət eləyirmiş. Vaxt gec olsa da oturub söhbət eləyirlərmiş, danışırılarmış ki, müharibə çox qorxulu şeydir, nə qədər bədbəxtliklər gətirib, itkilər törədib! Hələ nə qədər dəhşətli şeylər olacaq! Söhbət eləyib qurtarandan sonra ukraynalı soruşur ki, pivə nəçəyəydi? Götürüb içdiyi pivənin pulunu verir. Bunun üstündən xeyli keçəndən sonra, həm müharibə vaxtı, həm də müharibədən sonra həmin adamın başına çoxlu qəribə işlər gəlir. Bir dəfə lap az qala öləcəkmiş. Qərək, başına çox

belələr gəlir, hamısı yadımda qalmayıb. Axır ki, ukraynalılar evlərinə qayıdılar, hamı yərbəyer olur, amma o sakitləşmir, fikirləşir ki, gör müharibə insanları nə günə salır? Hər dəfə ukraynalıdan pivə üçün pul aldığımı yadına salır. Pověstdə bu bərədə bir söz deyilməsə də mənə elə gəlirdi ki, o adam tutduğu işdən peşmandır, xəcalət çəkir. Birdən Kamil əmi dayandı, daha doğrusu, Nailə onu saxladı. Ona nəse bir sual verdi. Pověstdə nəyisə başa düşməmişdi. Görünür, Nailenin bu sualı Kamil əmiyə qərībə gəlirdi, hətta deyəsən üreyindən olmadı. Rəngi qaçdı. Suala birdən-birə cavab vermədi. Bir az duruxandan sonra dedi ki, bunlar boş şeydir. O, görünür, xudpesənd adamdır. Onları boş-boş şeylərə qulaq asmağa məcbur eləyir. Onun bu cavabından Nailə özünü itirdi. Mən işi belə görəndə, tez ayağa qalxıb dedim, daha vaxtdı, gətməliyəm. Halbuki mənə nənəm çağırıb eləməirdi.

Pilleləri enəndə Nailenin səsi gəldi:

– Axı sen mənə edəbiyyatı başa düşdüyüm üçün sevməmişən?

Kamil əminin cavabını eşitmədim.

Ertəsi gün danışdıq ki, üçlükdə dənizə gedib çimərik. Evdən təzəcə çıxmışdıq ki, Rəşid bizi səslədi. O da getmək istəyirdi. Eh, bu hardan çıxdı! Yaxşı ki, gözleməli olmadıq. Hamı hazır idi. Rəşidin əlində iri bir çanta vardı. Adilə sonbeşiyini qucağına almışdı. O biri uşaqlar da cürbəcür bağlamalar aparırdı. Birinin əlində yekə bir günlük vardı, həmişə özüylə aparır, ailəsini onun altına yığırdı. Qəşəng günlükdür. Çimərlikdə hamı ona baxır. Günlük belə qəşəng olmasaydı, onu heç aparmağa da dəyməzdi. Çünki çimərlikdə dörd böyük dəmir talvar – günlük var. Amma həmişə altı boş olur. Mənə nə var, qoy lap Qayalı camaatının hamısı köçüb çimərliyə gəlsin. Gərək elə bizimlə gələlər? Rəşid heç kəsə aman vermirdi. Bir dəqiqə də olsun dil-boğaza qoymurdu. Mən də ona bir-iki dəfə cavab verdim, sonra çəkildim kənara. Nailə ilə, Kamil əmi də demək olar ki, ağızlarını açmırdılar. Adətən, çimərliyə gedəndə hər ikisi z-arafat eləyərdilər. Kamil əmi nə isə gülməli bir şey danışdı, amma bu gün ikisi də susurdu, elə bil ağızlarına su almışdılar.

Bu gün çimərlikdə hava çox yaxşı idi. Elə bil kimse bilə-bilə göydən bir-iki bulud asmışdı. Günəşin işığı da elə bil buludlardan yox, tutqun şüşədən keçirdi, ilıqlığı adamın canına yayılırdı. Ləpə-döyəndə ayağımla suyu yoxladım. Əla idi, ləzzət verirdi.

Gördüyüm yuxudakı kimi. Mən o yuxunu bir neçə dəfə görmüşəm. Denizin sahilində isti qum, dörd yan qayalıq, qayaların üstündə yaşıl-yaşıl ağaclar, kollar... Elə su da yaşıldı. Özü də isti, dumduzu, baxırsan, dibi görünür. Suyun dibi ele ağdı ki, ele bil buzdu, şəkərdi, eriməkdedi. Bir dəfə atamla Daşkəsənə, dağ-filiz kombinatına gedəndə də belə bir menzərə görmüşdüm. Bir yaşıl dərəylə bir çay axırdı. Çayın suyu göz yaş kimi dumduzu idi. Dibi də yuxuda gördüyüm suyun dibi kimi... Çay ele bil gen, ağ pillələrdən axırdı. Her pillənin sahəsi Kamil əminin bağı boyda olardı. Su da yaman lal axırdı, bir dənə də olsun, qırıqığı yox idi. Dumduzu, büllür su... Nədənə mənə ele gəlirdi ki, bu su çox soyuq olmalıdır. Atam da bunu təsdiq elədi, dedi ki, dağ çaylarının suyu çox soyuq olur. Çayın dibi də ağ mərmər yatağının üstündən axdığına görə ağdır. Her dəfə belə yuxudan oyananda adam hayıfısanır. Neçə dəfə çalışmışdım ki, təzədən yatıb, yenə də həmin dalğaların qoynuna qayıdam, üstündə qərribə ağaclar bitən qayaları görə, amma heç bir şey çıxmamışdı. Düzdür, yatmışdım, ancaq təzədən o yuxuları görə bilməmişdim. İndi hərdən o yuxuları yadıma salanda deyirəm ki, belkə doğrudan da belə bir sahil var. Əlbəttə, burda – Qayalıda yox, harada isə başqa yerdə. Deyirəm, nə olaydı, o yerləri gözümlə görəydim. Bilirəm, adam yuxuda gördüyünü həyatda görə bilməz. Bilirəm ki, bu, quruca arzudu! Amma yenə də ümidimi kəsmirəm.

Bugünkü çimmək əhvalatından da bir şey çıxmıyacağımı bilirdim. Nailə sudan çıxıb sahile qayıtdı. Kamil əmi də onun ardınca. Nailə meduzalardan həm qorxur, həm də iyrənirdi. Onlar çox sürüşkən və yapışqanlıdır. Çox olanda adama ele gəlir ki, xaş bişirib suya töküblər. Nə mən, nə də Kamil əmi buna fikir vermirik, xoşumuza gəlməyə də çəkinmirik. Amma meduza gören kimi Nailənin əti ürperir. Kamil əmi onun ardınca çıxdı.

Bu il denizdə meduzanın sayı-hesabı yoxdur. Heç əvvəllər buralarda meduza-zad olmazdı. Nəinki Qayalıda, ele bütün Xəzər denizində bir dənə də olsun meduza yox idi. İki il olardı ki, əmələ gəlmişdi. Zənnimcə, buna sevinənlər də vardı. Yəni bizim denizimiz də başqa okeanlar və dənizlər kimi, meduzalı olub. Nə deyirəm, həftədə bir-iki meduza görünə, buna nə var ki! Amma ilbəil artır. O qədər artır ki, az qala sahile çıxsınlar. Ancaq bərk külək esdimi, bir neçə gün görünməzlər.

Kamil əmidən soruşdum ki, bu meduzalar Xəzər dənizində hardan eməle gəlib, onları birtəhər təmizləmək olar, ya yox? O da mənə başa saldı, dedi, görünür, Qara dənizdən, ya da Aralıq dənizindən gələn bir gəminin altına yapışib, Volqa-Don kanalıyla Xəzər dənizinə gəlib çıxıblar, burda da şəraitləri yaxşı olub, artıb töreyiblər, şəraitə uyğunlaşıblar. Görünür, əvvəlki yerlərdə meduzaları del-finlər, ya da başqa-başqa balıqlar yeyirmiş, burda isə onların düşməni tapılmayıb. Birçə fırtınadan qorxub dənəyə çəkiliblər. Nə olsun, bir az keçir, təzədən qayıdılar. Buna görə də belə artıb töreyiblər. Hələ ki, alim-bioloqlar bir çarə tapa bilməyiblər. Sonra Kamil əmi dedi ki, buna oxşar şeylər adamların arasında da olur. Əvvəl ele bildim zarafat eləyir, sonra gördüm yox, ciddi danışır, deyir ki, adamların arasında da elələri var ki, başqalarına nisbətən mühitə daha tez uyğunlaşırlar, özlərinə uyğun mühit seçməyi daha yaxşı bacarırlar. Bax, heç uzağa getməyək. O, instituta girendə kim deseydi ki, bezi müəllimlər tələbələrədən rüşvət alır, heç inamazdı. Sonra məlum oldu ki, alan varmış. Əgər bu məsələ ilə ciddi mübarizəyə başlamasaydılar, kim bilir axırı hara gedib çıxacaqdı. Kamil əmi deyir ki, gəndən baxanda bu rüşvətخورlar heç adi, normal adamlardan fərqlənmirlər. Hətta onlar icaslarda, pedaqoji şuralarda çıxış eləyir, doğru-düzgünlük haqqında danışırlar. O saat televizorda göstərilən bir məhkəmə yadına düşdü. Həmin məhkəmədə bir institut müəlliminin işinə baxırdılar. Kamil əmi də ele həmin institutda işləyir. Prokuror da, şahidlər də müəllimə hər şeyi sübut elədilər. Amma onun heç eyninə deyildi. Axırda durub nə desə yaxşıdır? Durub dedi ki təsiri-filanı yoxdur, ömrü boyu gənc nəslin tərbiyəsi ilə məşğul olub. Kamil əmi mənə başa saldı ki, belə adamlar hər yerdə var, təkcə institutlarda deyil, hər yerdə var. Amma özlərini təmizə çıxartmağın yollarını ele öyrəniblər ki, onları ifşa etmək get-gedə çətinləşir. Baxanda deyirsən adamdır da, üst-başı, geyimi-keçimi öz qaydasında, qalstuk taxıb, teatra gedir, hamı necə, o da ele, qəzet oxuyur...

Rəşid də bunun cavabında söhbətə qoşulub dedi: "Hamı bilir ki, mən necə üreyinazıq adamam, heç qarışqaya da qəsd eləmərəm. Ancaq Kamil əminin dediği o əcləfləri öz əlimlə güllələrdim. Bax, divara dayayıb, güllələrdim". Kamil əmi də gülümsünüb dedi ki, güllələməklə iş düzələn deyil.

– Bəs nəynən düzəltmək olar? – deyə Rəşid soruşdu.
Özü də çox təəccüb eləyirdi ki, Kamil əmi beələrinin güllələn-məyinə razı deyil.

Kamil əmi gülümsündü:

– Bunu bilseydim, onda başqa işlə məşğul olardım... Bilmərim.
Rəşid əlindəki çantanı açdı, məlum oldu ki, bu, əl soyuducusu-
dur. Onun içindən bir şüşə şərab, bir neçə banka da portağal şirəsi
çıxartdı. Hamını çətin altına salınmış xalının üstünə dəvət elədi.
Portağal şirəsiyən şərab çox ləzzətliydi. O, növbə ilə hamının sağ-
lığına içdi, hamıya xoşbəxtlik arzuladı. Sonra da əlindəki badeni
qaldırıb dedi, ən böyük arzusu odur ki, Nailenin atası buralara
gəlsin, qızıyla, Kamil əmiylə bir stolun başında otursun. – Bircə bunu,
– dedi, – görsem, özümü dünyada ən xoşbəxt adam hesab eləyəm.

Nailə ilə Kamil əmi bir-birinin üzünə baxdılar. Ancaq daha
Rəşidə bir söz deyib eləmədilər.

Mən gördüm ki, Nailəyə olan münasibət bir az yaxşılaşıb.

Qonşular onu yavaş-yavaş qonaq çağırırdılar. Hətta özləri də
onlara qonaq gedirdilər. Ancaq insafnan demək lazımdı ki, hamıdan
əvvəl Adilə ilə Rəşid deyışmişdi. İndi Adilə onu “Nelinka”, ya da
“əzizim” deyə çağırırdı. Hər dəfə görəndə ovqatı təlx olsa da, hök-
mən gülümsünürdü. Tez-tez söhbət eləyirdilər. Ancaq hər nədən
danışdırlarsa danışsınlar, axırda Adilə söhbətini məsləhətlə qurtar-
ırdı. Hər dəfə Adilənin “sənin yerinə olsaydım” sözünü eşidəndə
o saat bilirdim ki, indi məsləhətə başlayacaq. Elə Rəşidin özü də...
O, Kamil əmidən qırx dəqiqə tez gəlirdi. Kamil əmi şəhərdən gəlib
çatanacan Rəşid bu qırx dəqiqəni də Nailənin xeyrinə sərf etməyə
çalışırdı. Nailəyə məsləhət görürdü ki, məzuniyyəti qurtarandan
sonra işlədiyi memarlıq emalatxanasından çıxsın, deyirdi ki, orda heç
bir perspektiv yoxdur, gedib layihə institutuna girsin, ordan irəliyə
gədə bilər. O hətta Kamil əminin də qayğısına qalırdı. Elə hey Nai-
ləyə təsəlli verirdi ki, narahat olmasın, öləri hevesdi onun məşğu-
liyyəti, tezliklə keçib geder. Aqlını başına yığıb eməlli-başlı bir işlə
məşğul olar, özü də çox böyük uğurlar qazanar. Deyirdi ki, onu başa
düşürəm, elə hamı çalışır ki, məşhur yazıçı, ya da artist olsun.
Ancaq çox təəssüf ki, bu, çətin məsələdi, çünki bunun üçün istedad
lazımdır. Bax, elə mənim özümü götürək. Mənim istedadım yoxdur.

Amma heç yenimə deyil, varsa, ailəmə də, uşaqlarıma da, elə
özümə də bəsdı. Kamil əmi də, vaxt gələr, bunu başa düşər, onda
hər şey su kimi asan olar. Şükür ki, başı üstündədir, əsas da budur.
Adamın da başı oldu, təhsili oldu, onda daha nigarənçiliyə deymez.
Xoşum gəldi Nailədən, qayıdıb Rəşidə nə desə yaxşıdır, dedi ki,
Kamil nə istəyir onu da ələsin. Bunun mənim üçün heç bir fərqi
yoxdur.

Axır vaxtlar Nailə onlara çox tez-tez gəlirdi. Əvvəllər Kamil
əmi işdə olanda bir də baxırdın durub getdi Rəşidgilə. Axsamlar da,
Kamil əmi ki, makinada yazmağa başlayırdı, durub onlara gedərdi.
Görünür, saatlarla makinada yazan adama baxmaq o qədər də ürək-
açan şey deyil.

Nənəm bu söhbətlərdə demək olar ki, iştirak eləməirdi. Bu çox
qəribə idi, çünki nənəm söhbətciil adamdı. Onlar bizə gələndə nənəm
hər dəfə bir söhbətə qarşıb bir-iki söz deyərdi, özü də ona müraciət
eləyəndə. Amma çox vaxt qarışmazdı, qulaq asardı, əli də işdə
olardı. Ya görürdük əncir soyur, ya da ki, xörək bişirir... Amma
əksinə, Nailə tək gələndə nənəm onu güllər üzle qarşılayır, özü də
heveslə söhbət eləyirdi. Qəribə burası idi ki, nənəmin
münasibətinə bir irad tutmaq olmurdu. Amma mən hiss eləyirdim
ki, o, Nailəyən başqa cür danışır. Nənə o saat razı oldu, bişirdi. Axsamdan
elədi ki, fisincan bişirsən, nənəm o saat razı oldu, bişirdi. Axsamdan
qoz hazırladı, özü də et məşinından keçirtmədi, həvəngdəstəyə
salıb döydü. Məni də göndərdi kəndə ki, gedib narşərab tapım,
evimizdə sirke ola-ola... O ki qaldı fisincanın rənginə, bunun üçün
arvad çox çalışdı. Əvvəlcə çuqun qab götürüb içine narşərab tökdü,
sonra iki dənə girdə demir qoydu ki, fisincanın rəngi qaralsın. Əsl
fisincan kimi. Ancaq bundan sonra həvəngdəstədə döydüyü qozu,
xırda-xırda doğradığı soğanı və ördəyi qaba qoydu, üstündən də
cürbəcür ədvəcat səpdi. Nailə fisincandan çox razı qaldı. Nənəmə
təşəkkür eləyəndə nənəm də razılıqla dedi ki, nuş olsun!
Gördüyünüz kimi, hər şey öz qaydasında idi. Ancaq mən qəti
surətdə bilirdim ki, Nailə onun döşünə yatmır, arvadın da belə xoş
rəftarı ancaq nəzakət xatirəndir. Bəlkə də mənim xatirəm: nənəm
bizim dost olduğumuzu bilirdi. Buna görə də ona yaxşılıq eləmək
istəyirdi. Amma heç başa düşə bilmirdim ki, nə üçün Nailə kimi

mülayim və yaxşı bir adam nənəmin xoşuna gəlmiş? Nailenin özü onun xətrini çox istəyirdi. Ayağını qapıdan içəri qoyan kimi, hər şeydən əvvəl nənəmin kefini xəbər alırdı. Hətta Adilə də daha onu bəyənirdi. Dı gəl ki, nənəmin münasibəti dəyişmirdi. Sual olur, nə üçün? Görəsən elə birçə geydiyi paltar üçün?

Nənəm evyanda oturub bərk fikrə getmişdi. O, beləcə oturub dincini alır. Elə bil arvad birdən-birə tapqıldan düşür, özü də çox oturmur. Bax elə indi də oturub gözlerini uzaqlara zilləyib, elə bil kiminsə yolunu gözləyir, ya da dənizə tamaşa ələyir. Amma əslində belə vaxtlarda nənəm heç nə görmür, çünki nə isə fikri özündə olur. Gəlib bir şey soruşanda, əvvəlcə dıksınır, elə bil yuxudan oyanır, özü də soruşduğunu birdən-birə başa düşmüş, ikinci dəfə soruşmaq lazım gəlir:

– Deyirəm ki, elə birçə paltarına görə?
– Onun paltarıyla nə işim var? – Nənəm etiraz ələyir. – Necə istəyir, elə də geyinsin. Ərinin üreyindəndirsə, mənə nə...

– Bəs onda niyə ondan xoşun gəlmiş?
– Gəlir, ya gəlmiş... Axı onun nəyindən xoşum gəlsin? Kişiyə də belə arvadlıq ələyərler? Bura gələndən görməmişəm ki, kişi qızı bir yerə mıx vursun, bir şeyi burdan götürüb ora qoysun, evi necə vardı elə də durur, heç olmasa birçə dəfə Kamilə xörək bişirsin. Bişirdiyi nədir, qızardılmış kolbasa, pomidor çığırtması...

– Hələ xörək bişirə bilmir, öyrənər.
– Gözlə, öyrəndi ha! Heç olmasa kişi qızı bir gözünün ucu ilə baxaydı, görəydi mən xörəyi necə bişirirəm!.. Elə hey çal-oyunadadı, belə şeylər də kişiləri çox tez yorur. Mən razılaşmadım:
– Ay nənə, bir özün fikirləş, gör birçə fısincan bişirmək üçün senin nə qədər vaxtın gedir. Azı beş saat. Düzdür? Belkə başqalarının bu qədər vaxtı yoxdur...

Nənəm incidi:

– Bəs necə, elə avara birçə mənəm, heç bilmirəm vaxtımı hara sərf ələyim.

Yaman incidi. Artıq başa düşürdüm ki, yaşa doluquca adamlarla əməlli danışa bilmirəm. Əvvəllər mənəndən inciməyi heç kəs ağına da gətirmirdi. Nə deyirdimse, deyirdilər ki, uşaqlar, başa düşmüş. Mənə elə gəlir ki, böyükələr bir-biri ilə danışanda sözü deməmişdən

əvvəl xeyli fikirləşirlər. Ehtiyat ələyirlər ki, birdən bir-birinin köntinə toxunurlar.

– Yox, – dedim, – mən demirəm ki, sən vaxtını hədə keçirdirsən, demək istəyirəm ki, siz başqa-başqa adamlarsız, ona görə vaxtınızı da başqa cür keçirdirsiniz. Axı insafla desək, o bura dincəlməyə gəlib, sentyabrda işə gedəcək. Onun fısincan, düşbərə bişirmək üçün vaxtı hamı? İndi öyrənsə də payızda yaddan çıxardacaq. Amma sən onu özünə bir ölçürsən. Zənnimcə, məsələ bundadır.

– Adilə də işləyir!

– Sən də ona tay tapdın!

– Tay ələmirəm. Qoyunu qoyun ayağından, keçini keç. Deyirəm ki, Adilə gözünün qabağındadır. Səhərdən-axşamacan əli dinclik bilmir – bir yandan uşaqlar, bir yandan da ev-əşik.

– Hələ bir gedib iynə də vurur.

– Pis ələyir?

– Qeybətcidir!

– Bu, qadasi, onun öz işidir. Qeybətə qulaq asan olmasa, qeybət də olmaz.

– Bəs niyə bu sözləri Nailəyə demirsən?

– Quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz. Gərəkdir adamın özündə fərasət olsun.

Bazar günü səhər elə evimizdən çıxıb Kamil əmiglə gedirdim ki, gördüm Rəşid də ora gedir. Əvvəl bir istədim qayıdım, sonra öz-özümə fikirləşdim ki, çox ləngiməz, çıxıb gedər, özümüz qalarırıq. Gəlib oturdum Kamil əminin evyanında, Rəşid söhbət ələyir, mən qulaq asıram. Axır ki, dözməyib soruşdu:

– Bəs xanım hardadı?

– Yoxdu.

Rəşid görəndə ki, Kamil əmi bir siqaretin oduna o birini yandırır, dayana bilmədi, məsləhətə başladı, dedi papirosu atsin. Söz yox, birdən-birə olmaz, amma yavaş-yavaş mümkündür – ilk vaxtlarda yarım qutu, sonra onun dördüdə biri, bir az keçəndən sonra da gündə bir siqaret. Bir də görəcəksən ki, tərgitməsən. Asan şeydir! Elə onun özü də bir vaxt çəkirmiş. Papirosu atanda birinci günlər çox çətin keçib, elə hey gözü siqaret axtarırmış, ancaq iradəsini toplayıb dözüb, iki ildir ki, çəkmir. Özünü də çox yaxşı hiss ələyir. Uşaqlara

da xeyri var. Daha otağı tüstü ilə doldurmur. Ancaq bir şey pisdir ki, papirosu atandan sonra ayaqları berk tərleməyə başlayıb, əvvəllər belə şey olmamış.

Kamil əmi bunu eşidəndə gülməyə başladı. Mən də ona baxıb güldüm.

– Bağışlayın, – deyə Kamil əmi üzr istədi. Səsi o saat ciddiləşdi. Elə bil bayaq gülən o deyildi. – Heç özüm də bilmədim niyə meni gülmək tutdu. Onda bəlkə təzədən çəkəsiniz... Bəlkə çəksez ayaqlarınız daha tərleməz?..

– Yox, yox – Rəşid etiraz elədi. – Ürəyim xarab olmaqdansa, qoy elə ayaqlarım tərleşin.

– O da doğrudur, – Kamil əmi otağa girib makinasını gətirdi. – Siz oturun, mən də bir az işləyim.

– İşləyin, işləyin, – Rəşid ayağa qalxdı. – Elə mən bir dəqiqə-lyə gəlmişdim, gedim.

Mən də dedim ki, gedirəm. Kamil əmi başı ilə razılıq verdi:

– Axşam tez gəl, televizora baxarıq.

Adilə bizdə idi, öz rəfiqəsi ilə. Mən içəri girəndə səslərini kəsdi. Sonra Adilə menden soruşdu:

– Sən bilirdin ki, Nailə Kamildən ayrılıb?

– Necə ayrılıb?

– Ayrılıb da! Atıb, çıxıb gedib. Bəs sən bilmirdin?

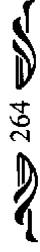
Mən dinməz-söyləməz dönüb otaqdan çıxdım.

– Hara? – deyə nənəm dalımcə səslədi.

– İşim var, – dedim. – Heç bilmirdim ki, hara gedirəm? Lap özümü itirmişdim. Hara gəldi gedirdim. Bir də gördüm ki, stansiya-dayam. Heç bura gəlmək fikrində deyildim. Nailenin getdiyini eşidəndə lap kefim pozuldu.

Qəribə də bu idi ki, Nailenin getməyində hamı Kamil əmini təqsirləndirirdi. Adilə elə belə dedi:

– Onun yerinə mən olsaydım, çoxdan baş götürüb qaçmışdım. Misal üçün, mən ziyalı adamam, həkiməm, əsəbim də yaxşıdır. Ancaq di gəl ki, öz evimdə onun makinasının səsinə eşidəndə bədənimə əsməcə tutur. Gör indi o yazıq nə çəkirmiş! Elə onu görən kimi dedim, yadımdadır, Rəşid, dedim ki, bu qız onun tayı deyil, bu qız onun üçün yaranmayıb.

– Elə demə, Adilə, elə demə. – Rəşid onu məzəmmət elədi. – Olan olub, keçən keçib. İndi mənə Kamilin dərdi götürüb. Deyirəm, bu bədbəxtin işi necə olacaq. Nə işi var, nə peşəsi. İşləmək də istəmir, tənbelin biridir. Bəla da burdan başlayır. Bir adam gerek onu başa salsın ki, səhərdən axşamacan makina taqıldatmaq kişiyyə yaraşan iş deyil, eməlli-başlı bir işdən yapışmaq lazımdır.

Hamısı yer-yerden üstümə tökülüb soruşurdular ki, Nailə niyə çıxıb gedib? İkisi də səs-sesə verib meni dilə tuturdu: sən Allah, danış görək niyə gedib? Axı hər axşam onlarda olurdun.

Özləri soruşur, guya can yandırırdılar, amma hiss eləyirdim ki, Nailenin getməyi ikisinin də ürəyindəndir. Özü də hiss olunurdu ki, onlar bunun intizarında imişlər, gözleyirmişlər ki, Nailə Kamil əmidən nə vaxt ayrılacaq. Elə bil əhd eləyibləmiş ki, Nailə çıxıb getsin, bunlar da dinclik tapsınlar. Bəlkə Nailə ilə Kamil əmi elə-belə küsüblər? Bir neçə günlük... O gedəndən sonra üç-dörd gün belə fikirləşdim...

Ay sizə danışdım ha! Gözləyin! Ay danışdım ha!

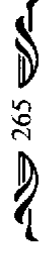
Axı əslində mən bir şey bilmirəm. O niyə çıxıb gedib? Bilmirəm. Mənim yanımda bir dəfə də olsun dalaşmayıblar. Elə mən siz də. Zənnimcə, belə şey olsaydı bizim evdə eşidilərdi. Odur ey, Seymur arvadı ilə dalaşanda xəzri əsməse səsləri dənizin qırağında da eşidilir.

Düzünə qalsa, axıncı günlər onlar nə isə çox qəmgin gəzirdilər. Amma daha bir şeydən ötrü əri atıb getmək olmaz ki! Vasiyin fikrincə, Nailə başqa kişinin yanına gedib. Mən deyirdim belə şey olmaz! Nailə Kamil əmini sevir, o, belə şey eləməz!

– Sənə deyirəm ki, eləyər. Mən birini çimərlikdə öz gözlərimlə görmüşəm. İyul ayını başdan-baş qırmızı “Moskviç”li bir oğlanla gəlirdi. Avqustda görürəm ki, boz “Jiquli” də gəlib. Elə ki, hava qaraldı, maşımı çəkdilər qayaların dalına. Üsulluca yaxınlaşıb baxdım, gördüm ki, elə həmin məsələdir! Onlara etibar eləmək olar?

Hər nə isə, razılaşmurdum, deyirdim, Nailə başqaları ilə çimərliyə gedən qızlardan deyil. Amma ürəyimdə yaman qorxuya düşdüm, deyirdim bəlkə Vasiif haqlıdır? Ürəyim elə sıxıldı ki, daha heç deyiləsi deyil.

Ola bilməz! Ola bilməz ki, bu məsələ belə qurtarsın. Onlar bir-birini sevirtilər. Bunu ki mən lap yəqin bilirəm. Belə də şey olar?

Əgər adamlar bir-birini sevirərsə, onlar da belə asanlıqla ayrılırlarsa, deməli, onda mənim məhəbbət haqqında oxuduqlarımın hamısı yalanmış. Belə çıxır ki, onda heç sevməyə də deymez. Adamlar məhəbbətin ucbatından ölümə gedirlər... Kamil əmi ilə Nailə isə bir-birini sevirtilər. O vaxtadan mənə elə gəlirdi ki, hər şeyi başa düşürəm. Amma indi anlamıram ki, niyə belə oldu. Vəսif mənə dedi: sir-sifətin niyə belə dəyişdi? Dedim, yadıma düşdü ki, evə qayıtmalıyam – getdim. Ancaq evə getmədim. Elə ağılıma hara gəldi, ora getdim. Dedim, bir az gəzim ki, fikrim dağılsın. Ancaq çox gəzmedim. Nənəm evdə tək idi. Onunla da söhbət etmək lazımdı, darıxır, axı!..

Geri qayıdanda, yel dəyirmanının yanında dayandım. Bir az dayanıb tamaşa eləyəndən sonra yenə yola düzəldim, dəyirmanda nə var axı, pərlərini fırladıb quyudan su çəkir...

O qədər köhnəlib ki, cır-cır cırldayır. Vaxtı çatıb, gərək dəyişdirib elektrik nasosu qoysunlar. Çoxu belə eləyib. Keçən il buna tamaşa etmək heç ağılıma gəlməzdi. Axı burada tamaşa etmək nə var ki! Belə yel dəyirmanlarından hələ on-on beş dənəsi qalıb.

Bir gün Nailə ilə axşamüstü kənddən qayıdırdıq. Nailə bu dəyirmanı görəndə kimi yerində donub qaldı. Nə qəşəngdi, dedi. Gəl, içəri girek. Girdik, içərisində elə bir şey yox idi, cırıldamasın! Dəyirman yıx-yır yırgalanırdı. Deyirdin ki, indi yıxılar, bu saat yıxılar. İçəri giren kimi bir neçə yarasə yerlərindən qopub vurnuxmağa başladı. Nailə bunları da görəndə çox sevindi. Hətta nə qəşəngdir, dedi. Ona dedim ki, axı, deyirlər bunlar adamın saçına yapışır, özü də elə bərk yapışır ki, daha qopartmaq olmur, saçı kəsmək lazım gəlir. Bu, həmiyə məlumdur. Mənə nə var, mənim saçım qısadır, amma onunkı sıx və uzundur. Yarasəyə də elə belə şey lazımdır. Birtəhər dilə tutub dəyirmandan çıxartdım. Amma nə olsun, hər dəfə yolu düşəndə Nailə bu dəyirmanın qabağında dayanıb tamaşa eləyirdi. Heç bilmiyəm nə görmüşdü?! Nailənin saçlarından çox gözəl ətir qoxusu gəlirdi. Bu ətir hər dəfə burnuma dəyəndə nədənsə ürəyim sıxılırdı. Hətta bir az da qəmgin olurdum.

Nənəm Kamil əmiylə müləyim dolanmağa başlamışdı. Bu, mənim ürəyimdən idi. Özü mənə bir söz demirdi, amma hiss edirdim ki, Kamil əmiyə ürəyi yanır.

– Yeri, – deyə o, deyinə-deyinə mənə yola salırdı, – yeri get, dostunu çağır, niyə tək-tənha oturub orda?

– Mənə qulaq asmaz. – Özüm qəsdən belə deyirdim. Belə deyəndən sonra arvadım səsi dəyişirdi.

– Get mənim adımdan çağır, deynən ki, nənəm səni şama çağırır. O, tərbiyəli adamdır, boyun qaçırmaz, bilər ki, xatirimə deyər. Nənəm onu dəfələrlə çağırırdı, amma Kamil əmi bizə ikicə kərə gəlirdi.

Kamil əmi yeyirdi, nənəm də ona baxıb xəlvətə köksünü ötürürdü. O gedəndən sonra mənə dedi:

– Şər deməsən, xeyir gəlməz. Bəlkə də elə-belə lazımmış. Bir az xiffət eləyib sakit olar. O qız bunun tayı deyil. Belə xasiyyətlə adam üçün başqa arvad lazımdı – əlli-ayaqlı, təmkinli.

– Adilə kimi?

– Adilə pisdidi?

– Nə deyirəm? Bilirəm ki, ondan xoşun gəlir.

– Adilə... Heç bilirsən Zərifə kimə ərə gedib?

– Mən hardan bilim?

– Səhər əri ilə gəlmişdi. Gördüm ki, əvvəlcə Rəşidgilə girdilər, dedim Allahın işinə bax, gör necə tez yaddan çıxardıb. Sonra öyrəndim ki, əri Rəşidin uzaq qohumudur. Elə Rəşidgilin kəndindəndi. Bakıya bu yaxınlarda köçüb. İndi Zərifəgilə olur. Axı Şahlarbəyden çox böyük mənzil qalıb. Zərifə söyündüyündən daha yerə-göyə sığmur. Bircə dərdi odur ki, uşağı olsun. Çox arıqlayıb.

– Bəs onlar bir-birini necə tapıblar?

– Allah bilir. – Nənəm çiyinlərini çəkdi, – soruşmadım. Görünür, bir Allah bəndəsi tanış eləyib. Kim bilir, bəlkə də Adilənin, ya Rəşidin işidi. Daha küçədə tapışmayıblar ki... – İlahi, – deyə nənəm birdən-birə nəyi isə xatırlayıbmış kimi köksünü ötürdü, – bircə sənin toyunu görsəydim, heç dərdim olmazdı. Yox, o vaxtadan ömür aman vermez. Bir görəydim ki, sən kimi alacaqsan?

Nənəm bu sözü deyəndən sonra elə özüm də fikrə getdim. Dedim, görəsən, mən kimi alacağam? Düzünü desəm, çox arvadın xoşum gəlir. Bəlkə də həddindən artıq. Kinoda, teatrda gördüyüm arvadların hamısından xoşum gəlirdi. Xüsusilə aktrisələrdən... Ancaq bu köhnə məsələdir. İndi evlənmək barədə fikirləşən kimi Nailə gəlib

durdu gözümün qabağında. İstedim ki, mənim arvadım da Nailə kimi olsun. Onun kimi boylu-buxunlu, gözəl, o da Nailə kimi yaxşı rəqs edəməyi bacarsın. Onun saçlarından da o ətir qoxusu gəlsin. Bu bərdə nə qədər çox fikirləşirdimse, bir o qədər inanırdım ki, böüyündə Kamil əmiyə oxşayacağam. Bilmirəm, bu necə ola bilərdi. Soruşmağa da bir adam yoxdu. Yəqin Kamil əmidən də soruşmaq olmaz. Axır günlər hər axşam gəzməyə çıxsaq da, ondan belə şeylər soruşa bilmirəm.

Özümüz üçün gezirik, cürbəcür söhbətlər eləyirik, ya da ki, heç danışmırıq – elə bunun özü də mənə xoşdur. Bir gün mənə dedi ki, Rəşid ona bağı satmağı təklif eləyir. Yaman dilxor oldum. Dedim elə birçə bu çatmırdı, birçə o qalmışdı ki, Kamil əmi də çıxıb getsin.

– Heç bilirsən, nə qədər pul təklif elədi? – Kamil əmi gülüm-sünərək sözüne davam etdi. – Başını sındırma, onsuz da tapa bilməyəcəksən.

Pulun qəderini deyəndə, təəccübümdən az qaldım yıxılam.

– Bu qədər pulu hardan alır?

– Görünür, səksən-doxsan ildir ki, yığır. – Kamil əmi gülüm-sündü: – Axı o, heç pul xərcləmir. Xerci birçə ailəsinə, məşınma, bağına çıxır. Maaşının qalan hissəsini aybaay yığır. Deməli, kişi yığıb da! Bilirsən maaşı da nə qədərdir? Yüz altmış manat... Belə fürsəti əldən vermək olmazdı. Amma rədd etlədim. Deyirəm, bir az da bərkə çəkseydim qiyməti qaldırardı. Sən necə bilirsən?

– Məgər bir adam iki bağ saxlaya bilər?

– Bacaran adam saxlayar. Mənə dedi ki, ikinci bağı bacısının adına saldıracaq. Əzizim, sən heç narahat olma: nigaran-zad qalma, onlar qanunları hüquqşünaslardan da yaxşı bilirlər. Düzünü desəm, üreyimdə Rəşidə çox sağ ol, deyirəm, axı, mən Bakıdan çıxıb gətmək istəyirdim. Lap yerli-dibli. Belə bir fikrim var idi. Elə gedəcəkdim də! Rəşid olmasaydı da gedəcəkdim! Mənə əl tutmaq üçün bağı satmağı təklif elədi.

Birdən üreyimdən keçdi ki, nəinki mənim bağımı, hətta bağların hamısını parça-parça alacaq... Fikrimi ona bildirdim. Qətiyyətin incimədi. Dedi ki, əsəbiləşmə, xahiş edirəm heç hirslenmə. Bağ nədi, zad nədi. Adamın canı sağ olsun. Başa düşdün? Polad kimi adamdı, bizim tayımız deyil!

O, son zamanlar az-az xiffət eləyirdi.

Nailə gedəndən sonra Kamil əmi yaman dəyişmişdi. Qaşqa-baqlı, qaradınmez olmuşdu, yaman da ariqlamışdı. Elə əvvəllər də işləməkdən rahatlıq bilmirdi, indi heç makinadan ayrılırdı. Şəhərdən gələn kimi, görürdün onca dəqiqədən sonra makinanı taqquldadır. Yanna da gələndə başıma tərpedib deyirdi: “Salam, otur, bu saat qurtarıram” – qurtarmaq nədi, elə hey işləyirdi. Kamil əmi makinanada yazanda nə işə pıçıldayırdı, nə qədər qulaq asırdımsa heç nə eşitmirdim. Birçə onu görürdüm ki, dodaqları terpenir. Görünür, özü deyir, özü də yazır. Üzü rəngdən-rəngə düşür. Gah qayğıkeş, gah hiyləgər olur.

Bir dəfə hətta gözələnilmədən qəhqəhə çəkib güldü. Kənardan baxan olsaydı deyərdi ki, kişinin başına hava gəlir. Amma indi gülmürdü. Qaşlarını düyünləyib yazırdı. Heyatımda rast gəldiyim qadınların hamısından çox Nailəni xoşlayırdım. Ancaq Kamil əmiyə baxanda hiss eləyirdim ki, Nailəyə olan münasibətim yavaş-yavaş dəyişir, pisləşir. Məgər o, Kamil əminin necə dərd çəkdiyini, əzab çəkdiyini başa düşmür?!

– Kamil əmi, bəlkə onun dalaıca gədesiniz?

Bunu deyəndə mənə elə gəldi ki, o da bu bərdə fikirləşirmiş.

Çünki bir saniyədə, ləngimədən cavab verdi:

– Mən niyə onun dalaıca gedim? Məgər təqsirim-zadım var?! Heç yana gətməyəcəyəm! – Özü də bu sözləri çox acıqla dedi. Mənə də təəccüblə baxdı. Görünür, belə şeyi mənədən gözləməirdi. Yənə də işinə davam elədi.

Oturub televizora baxırdım. Bir də gördüm ki, makinanın səsi kəsildi. Otağa sakitlik çökdü. Ona tərəf döndüm. Kamil əmi dedi:

– Xahiş eləyirəm, bir də mənim yanımda onun adını çəkməyə-sən, yaxşı?

...Birden suda nə işə çırpındı. Ləpə şappılı ilə qayanın üstünə sıçradı.

Birini də çıxartdı ki?! Ay balam, bu nədi? Əvvəlkindən də böyükdü?

Bu dəfə Vasif heç yerindən də tərpənmədi. Oğlanın çıxartdığı ikinci nəreyə mat-mat baxırdı. Ayağa qalxıb ona kömək elədim. Balıqı birtəhər vedrəyə yerləşdirdik. İndi vedrədən iki quyruq görünürdü. Özü də “görünür” demək az idi. Quyruqlar elə yellənirdi ki, deyirdin vedrə indi qanad açıb uçaçaq. Üstündən basıb güclə saxlayırdıq, yoxsa nərələr çırpıb vedrədən çıxardı. Sonra bu matros paltarı geymiş balıqçı yenə də menden xahiş elədi ki, (doğrudan da “xahiş eləyirəm” dedi) balıqları beləcə saxlayım. Özü də vedrəni kətanla örtüdü, üstündən də daş qoydu. Ancaq bundan sonra nərələr sakitləşdilər. Vasifin səsi çıxmırdı. Düzünü desəm, elə mən də danışmırdım, yəqin özümü itirmişdim. Mənim yerimdə kim olsaydı, özünü itirərdi. Yarım saatın içində tilovla iki nəre balığı tutmaq olar? Bunu Qayahıda kimə desən güler. Qarmağı atdım. Dedim bəlkə mənim də bəxtim gətirdi, balacası da olsa, bir nəre balığı mənim də qarmağıma düşdü. Oldu, oldu də! Oğlan yenə mənə tərəf döndü: “İcazə olar, soxulcan götürüm?” Vasifin soxulcan bankası ona daha yaxın idi. Amma ordan götürmürdü, məndən istəyirdi. Görəsən o da uydurmalara inanır? Yaxınlaşıb soxulcan götürdü. Əvvəlcə “sağ ol” dedi, sonra da qarmağa keçirib üstünə tüpürdü. Bəlkə bunun tüpürəcəyində elə sirt var ki, dadı nərələrin xoşuna gəlir?

Vasifə dedim:

– Hə, indi bizim növbəmizdi, birinci sən başla. Mənim sözlərimə heç əhəmiyyət vermədi. Tilovu kənara qoyub o oğlana yaxınlaşdı. Dedi:

– Dur ayağa görüm! – Oğlan əvvəlcə Vasifə, sonra da mənə baxdı. Öz-özümə deyirdim, axı bu Vasif nə istəyir ondan?

– Niyə durum?

– Dur deyirəm.

– O, Vasifin səsinə başa düşdü ki, mübahisə yeri deyil. Tilovu yerə qoyub qalxdı.

– Hə, durdum.

– Bilirsən nə var, tilovunu da yığışdır, daha balıq tutma, hələlik bir qıraqda otur, sonra baxarıq. Başa düşdün?

– Boş oturmaq istəmirəm. Balıq tutmaq istəyirəm.

– Kişisən tut! Tut də!

– Bura bax, – o mızıldandı. – Axı bu, düzgün iş deyil. Başa düşürəm nə istəyirsən. Mən iki nəre tutmuşam. Mane olma, qoy birini də tutum. Hərəyə biri düşər. Düz demirəm?

Nədənə əməlli-başlı inandım ki, o, üçüncünü də tutacaq. Dönüb mənə sarı baxdı. Yeni düz deyirəm, ya yox? Əlbəttə, düz deyirsən. Daha buna şəkk-şübhe ola bilməz ki!

– Eşitmirsən, – Vasif qışqırdı və o da mənə baxdı, – Görmürsən ki, qayaların dibindən nəre sürüsü keçir? Bu tip olmasaydı, özümüz tutardıq! Başa düşürəm bizi dolayıb, yoxsa özünü? – Birdən dəli kimi qışqırdı: – Çəkil deyirəm!

– Çəkilib-eləməyəcəyəm! Tutacağam!

Tutaşdılar. Əvvəlcə Vasif onun üstünə cumdu. Dedim, Vasif indi onu əzişdirəcək. Amma tərsinə oldu. Sən demə, bu oğlan vuruşmağı da yaxşı bacarmış. Lap qayanın qaşında vuruşurdular. Dedim, bu saat ayaqları sürüşüb dənizə yıxılacaqlar. Burdan lap bilə-bilə tullansan, yenə qorxuludur, o ki qalmışdı gözlənilmədən yıxılan. Özü də başı üstə! Qalxıb onlara sarı yüyürdüm. Özünü itirdi, qorxduğunu gözələrindən oxudum. Yəqin elə fikirləşirdi ki, birləşib onu döyəcəyik. Daban alıb qaçdı. Özü də yaman qaçırdı. Yetişib Vasifə yaxaladım. Oğlanın dalınca qaçmağa qoymadım.

– Neynirsən? Dəli olmusan? Nə istəyirsən ondan? Nə günahı var onun – Deməyinə deyirdim, ancaq hiss eləyirdim ki, bu sözlərin mənası yoxdur. Vasif lap özündən çıxmışdı.

– Əclafın biridi. Bizim nərələri tutdu. Nə qədər zəhmət çəkmişik. Amma bu hazırna gəlib çıxdı.

Bir andaca Vasifdən zəhləm getdi.

– Mənim dalınca gəlmə, gedib onu çağıracağam. Bir də onunla işin olmasın, səndən çox xahiş eləyirəm!

Qayaların arasıyla yüyürüb açıqlığa çıxdım. Amma onu görmədim. Dumandan heç nə seçilmirdi. Elə bil adam süd qabındaydı. Görəsən hansı tərəfə qaçdı? Bəlkə mən ayrı tərəfə qaçıram? Yüyür-

yüyürə qışqırdım: “Oğlan, ay oğlan!” Adını da bilmirdim. O qəder yüyürdüm, o qəder qışqırdım ki, boğazım qurudu! Cürbəcür adla çağırdım – “oğlan” da deyirdim”, “matros” da deyirdim, amma hay verən olmadı. Qaydanbaş ayağım sürüşdü, dizimi də yaraladım. Ağrıdan az qala ulayacaqdım. Özümü birtəhər sahile çatdırdım. Elə yorulmuşdum ki, böyrüm sancırdı. Gördüm Vasif vedrələrin yanından da dayanıb, kəlanı açıb nərələrə tamaşa ediyir.

– Tapa bilmədim, – deyə hayıfılandım. – Heç yaxşı iş tutmadın.

– Əşi, qoy cəhennəm olsun, gör nəyin fikrini eləyir. Nərələr ki, bizə qaldı!

Bunu eşidəndə vedrəyə elə bir təpik vurdum ki, nərələr qarışıq dənizə yumalandı. Heç özüm də bilmedim niyə elədim. Vasif vedrənin dalınca baxıb, birdən üstümə cumdu... Bu da bizim balıq tutmağımız. Vasifin burnu partladı, mənim də dodağım qanadı, köynəyim də göbəyiməcan cırladı. Hələ üstelik dizim də göyneyirdi. Əl-üzümüzü yuyub şeylərimizi yığmağa başladıq.

Vasif yerdəki iki balaca balığı götürdü. – Biri külmə idi, biri də xul balığı. O, nərələrə tamaşa eləyəndə bu balıqları götürüb yerə qoymuşdu. Vasif onları sapa keçirtdi, köksünü ötürüb dedi:

– Sən saydığını say, gör fələk nə sayır...

Hirsim soyumuşdu. Bu sözlərindən sonra Vasifə lap yazığımı gəlidi. Demək olar ki, qapıya can danışmadıq.

– Onların hərsinə on beş manat verdilər, ən azı... – deyə Vasif dilləndi. – Elə bu gün qayığın ala bilərdik.

– Gələn il alarıq. – Mən qapıdan içəri gürdüm. – Alarıq, nigaran qalma, hələlik...

Adilə bizdə idi. Nənəmlə oturub yarpaq dolması bükürdü. Məni görən kimi ikisi də sevindi. Əlimə bir qab verib düyü dalınca gəndərdilər. Tapşırdılar Rəşidə deyim ki, xörəyi bizdə yeyəcək, gecikməsin.

Onların evyanına qalxdım. Gördüm Rəşid dostu ilə oturub söhbət eləyir. Nə üçün gəldiyimi biləndə dedi, – get mətbəxdə düyünü özün axtar, gör şəkfdadır? – özü də söhbətə davam elədi. Söhbət də, dəvəsən çox şirindi. Dostlarından birini yağlı bir yerə qoymuşdular. Belə ləyaqətli adamın bu cür yaxşı yerə qoyulması ürəklerindən idi. Üzlərindən, gözələrindən də görünürdü. Hər ikisinin kefi

kök, damağı çağ idi! Çoxdan fikir vermişdim: Rəşidlə dostları demək olar ki, həmişə eyni şeydən danışdılar – kimi hansı qulluğa qoyublar, ya qoyacaqlar, ya da əksinə, kimi hardan çıxardıblar... Onları tanımayan adama belə söhbətlər mətləbsiz görünə bilərdi. Deyə bilərdilər ki, boş-bekər adamlardır, veriblər özlərini kölgəyə, gəvəzələyirlər. Nəbələd adama belə gəlirdi. Amma əslində belə deyildi. Onların söhbətinə qulaq asanda mənə elə gəlirdi ki, çətin bir tapmaca, mürekkəb bir məsələ həll eləyirsən. Əvvəllər nə qədər cavabını tapmağa çalışırdımsa bir şey çıxmırdı. Ancaq bir azdan yavaş-yavaş bu söhbətin sirrini açdım və tapmacanın cavabını da tapmağa başladım, həmişə yox, bəzən.

Elə bunu götürək: dostlarından birini tramvay-trolleybus parkına işlər müdiri təyin eləmişdilər. Bunlar da çox sevinirdilər. Təkcə ona görə yox ki, o adam, bunların dediklərinə görə, ləyaqətli adam idi, bir də ona görə sevinirdilər ki, məsələnin bunlara da xeyri var. Öz-özümə fikirleşirdim, görsən bunun bunlara nə xeyri? Axı həmin işlər müdiri onlara tramvay, trolleybus bağışlamayacaq ki! Tramvay parkına ekskursiyaya da getməyin bir mənası yoxdur... Özünü də park lap şəhərin kənarındadır, ora getməyin marağı-filanı yoxdu. Düz deyirəm, ya yox? Amma əslində belə çıxırdı ki, xeyri var. Əvvəla, ona görə ki, Rəşidin dostlarından birinin qardaşı oğlunu həmin parka işə düzələcəklər. Ona iş stajı lazımdı. Özünü də elə iş ki, istəyirsən gəl, istəmirsən gəlmə. Elə birəcə adın orda olsun. Maaş da ki, çox olmasa, hər halda xırda-xuruş cib xərcinə yarayardı. Nə olar ki, elə tək Allah eləsin, uşaq çox fərasətli uşaqdır, gələcəkdə instituta girendən sonra özünü hökmən göstərəcək. Bu belə, sonra... Yayın cırhacırında Rəşidin bağından çex, ya da alman pıvesi əskik olmur. Çünki pıvələr tramvay-trolleybus parkının mağazasından gəlirdi. Rəşidin özü o qədər də pıvəbaz deyildi. Ancaq qonaqlara belə tapılmayan şeyləri təklif etmək ona ləzzət verirdi. Özünü də elə adamlara təklif eləyirdi ki, belə pıvələrin qədrini bilən olsun. Dillərinə Bakı pıvesi vurmazdılar! Üçüncü də, təzə işlər müdirinin vasitəsilə Rəşid avqust ayında Yessentukidəki mədə-bağırsağ sanatoriyasına getmək üçün bir putyovka düzəltdi. Yəni də özü üçün yox, dostlarının birinin xəstə anası üçün. Çünki vaxtında həmin dostun Rəşidə bir yaxşılığı keçmişdi. Buna görə Rəşid də, Şahlarbəy

Əvvəlcə aparıb qanını analizə verib, sonra da özüylə şəhərə bir şüşə sidik aparıb, onu da analiz üçün... O gün Rəşid Adiləyə deyib ki, şəhər onu nazirliyə, reisinin yanına çağırıblar, guya bərk həyəcanlanbmış, çünki reis çox tündmécəz adamdır. Nazirlik başqa binada yerləşdiyinə görə, elə bağdan birbaşa ora gedib. Reisin kabinetinə girəndə məlum olub ki, narahatlığa bir əsas yoxdur. Əksinə, reis çox mülayim danışmış, hətta Rəşidi eyhamla başa salmış ki, vəzi-fəsini böyütmək fikrindədir. Bu xoş xəbərdən sonra Rəşid işə qayıdanda kefi doxsan doqquz vurmuş. Ancaq ovqatının bu şirini-liyi nahar fasiləsindən davam eləyib, poliklinikaya analizə getmək istəyəndə də elə bu əhvaldaymış. Birdən Rəşid görür ki, bağdan gətirdiyi şüşə yadından çıxıb reisinin stolunun üstündə qalıb. Evə qayıdanda vəziyyəti çox pis olub. Adilə ona təcili iynə vurub. Nə qədər çalışmış ki, Rəşidi sakit eləsin, bir şey çıxmayıb.

Rəşid elə öz sözünün üstündə durub ki, reis çox tündmécəz adamdı, dilxor olacaq. Elə bilecek ki, qəsdən elemişəm. Adilə ilə çox məsləhətləşdilər. Gah deyirdi ki, gözləyim, qoy şüşəni rəsmi surətdə qaytarsınlar. Gah da deyirdi ki, gedim özüm geri istəyim. Bazar ertəsi işə gələndə də bu barədə fikirləşirdi. Axır ki, reisin katibəsi Rəşidə zəng elədi ki, gəlib şüşəni aparsın. Katibə Rəşidlə çox mülayim danışmış, amma Rəşidin üreyi sakit olmur, hələ də məsələnin nəynən qurtaracağını gözləyir. Qanındakı şəkərin miqdarının artmasını da bu məsələyə bağlayır, deyir ki, iş şüşə əhvalatında deyil, onun qorxusu başqa şeydendi. Qorxur ki, heç nədən böyük bir əmma çıxartсын. Amma aparıb yoxlatdırıb, məlum olub ki, heç bir şəkər xəstəliyi-filan yoxdur.

Eyvanda süfrə açdıq. Bu gün ən çox xoşladığım yemək hazır-lanmışdı – yarpaq dolması, ət kətəsi, göy kətəsi, balqabaq kətəsi... Axır ki, Rəşid də gəlib çıxdı. Gələndə özü ilə bir zənbi “Borjom” da gətirdi. Onun dediyinə görə, “Borjom” çox xeyirli sudur, bədə-nə nə lazımdisa onun içində hamısı var.

Oğlunu qucağına alıb nazlaya-nazlaya oxşadı, ay mənim dovşan balam, ay mənim sərcə balam, ay mənim ördək balam...

Hər şəhər işə gətməmişdən oğlunun çarpayısına yaxınlaşıb salam verir: “Sabahın xeyir, əziz yoldaş naçalnıq”. Sonra da oyanmasını deyər ehtiyatla öpüb gedir.

Adilə uşağı onun əlindən almaq istədi, Rəşid vermədi: “Deymə, belə yaxşıdı, oğlum qucağımda olanda çörək boğazımdan rahat gedir. Bir də ki, onsuz da yorulub əldən düşmüşəm. Bir az dincəl-sənə”. Sonra da hamıya nuşcanlıq dilədi.

Uşaq tox olduğu üçün sakit oturub hamının üzünə gülürdü. Çox yaxşı oğlandı: elə hey gülür... Bir dəfə eşitməmişəm ki, ağlasın, ya şıltaqlıq eləsin. Ancaq axırda oturmaqdan yoruldu – nə qədər bizim yeməyimizə baxsın? Yerə düşdü, Rəşid onu yenə qucağına aldı. Dedi ki, qoy atan çörəyini rahat yesin. Axı atan sənə üçün işləyib pul qazanmalıdır. Onda uşaq əlini Rəşidin döş cibinə saldı. Rəşid gülüb mənə göz vurdu. Dedi ki, görürsən hərif, pul lazım olub. Götür nə qədər istəyirsən. Atanın pulları sənə qurbandır. Nə qədər götürsən heç uf da demərəm. Oğlan ordan bir kağız çıxartdı, əlində oynadırdı. Rəşid heç buna fikir vermirdi. Baş qarışıq idi, dolmaya qatıq tökürdü. Adilə kağız uşağın əlindən alıb öz yanında süfrənin üstünə qoydu. Sonra kağıza baxdı. Kağızda bir telefon nömrəsi var idi, ad-zadə yazılmamışdı. Adilə yaman fikrə getdi. Rəşid ondan soruşdu ki, niyə belə fikrə getmişən, sonra iştahan küsər. Adilə kağızı götürüb yerindən qalxdı, pəncərəyə yaxınlaşdı, əl çantası orda idi. Hara getdi, çantasını da özüylə aparır, hətta çimerliyə gedəndə də, mağazaya gedəndə də, kinoya, qərəz ki, hər yere... Görək gözünün qabağında olsun. Çünki üzüklerini, qolbaqlarını, başqa qiymətli şeyləri də çantada gəzdirir. Nə qiymətli şey varsa ordadır. Hə, pəncərəyə yaxınlaşıb çantadan qeyd dəftərcəsini çıxartdı, nəyisə tapıb tutuşdurdu, dayandı, sonra bizim yanımıza qayıtdı. Sifəti ağappaq ağarmışdı. Özü də əsim-əsim əsirdi. Ağzını açanda heç səsinə də tanımadım. Kişi səsi kimi xırıltılı və kobud idi:

– Donuz oğlu, donuz!!! Yenə köhnə əməlinə qayıtmısan?

Rəşid ağzında nə vardısı, hamısını uddu. Az qala boğulacaqdı.

– Nə olub? Sənə nə olub?!

Vallah, bir mərəkə qalxdı ki, gəl görəsən! Mən o vaxtacan arvadın belə söyüş söydüyünü eşitməmişdim. Nə gizlədim, bu sözlərin hamısını bilirdim. Ancaq bunları arvad deyəndə, başqa cür olur, min dəfə pis səslənir. Özü də o danışmırdı, bağırırdı. O, xırıltılı səsle bağırırdı. Elə bağırırdı ki, çox güman sahilə də eşidilirdi.

Rəşid ona yaxınlaşmaq istədi. Hardan, ona yaxınlaşmaq olardı?! Adilə az qala onun gözlerini çıxardacaqdı. Əlini atdı, amma gözüne dəymədi, təkcə yanağında iki qırmızı zolaq qaldı. Uşaqlar ağlaşırdı. Mən də dayanıb neyləyəceyimi bilmirdim. Bu vaxt nənəm ona bir stəkan su getirdi. Guya evimizdə hər gün belə şeylər olurmuş kimi, sakit səsle dedi:

– Siz çəkilin, görmürsüz, arvadın ürəyi gedir, – deyə balaca uşaq kimi, Adiləyə su içirtməyə başladı.

O, bir az sudan içdi, təəccüb elədim ki, bu iki-üç qurtum suyu necə içdi. Dışləri stəkana dəyib taqıldaydı. Adama elə gəlirdi ki, stəkana çeynəmək istəyir. Suyu içəndən sonra yenə də söyüşə başladı.

Əvvəlcə heç nə başa düşə bilmirdim. Sonra məsələ aydınlaşdı. Heç demə kağızda Nailənin telefon nömrəsi yazılıbmış. Adilə gedib öz qeyd dəftərçəsindəki nömrə ilə bunu tutuşdurub. Nömrəni onun dəftərinə Nailə özü yazmışdı.

Nənəm کنارə çekildi. Adilə yenə Rəşidin üstünə şığıdı:

– Mən kim olduğumu sənə göstərəm, görərsən! Yadımdan çıxıb ki, hər şey mənim adımdır – mənzil də, məşın da, əmanət kitabçası da! Yadımdan çıxıb?! Eybi yoxdur, yadına salaram! Hər şeyi sənə başa salaram. – Sonra gedib taxtda oturub gözünün yaşını yeddi yerdən axıtdı. Bir azdan sakit oldu, başını əllərinin arasına alaraq sakit-sakit ağlayırdı. Özü də elə yazıq-yazıq ağlayırdı ki, elə bil əziz bir adamı ölmüşdü.

Bu dəfə Rəşid bir stəkan su doldurub ona yaxınlaşdı:

– Sakit ol, götür sudan iç.

O, Rəşidi itələdi.

– Özün sakit ol. Yeri, yeri, get, bir də boşanmaq üçün ərizə ver! Hələ qabağımda diz çöküb yalvaracaqsan. O vaxt diz çökməyin yadımdan çıxıb? Ancaq daha bu dəfə ərizəni cırmayacağam. O səfərin kinin də payını indi alacağsan!..

– Heç ayıb deyil? – Rəşid macal tapan kimi sözə başladı, özü də çox yavaşdan, nəvazişlə danışdı. Elə bil nə işə anlaşılmayan bir şeyi başa salırdı. – Axı belə şey sənənin ağlına hardan gəlib? Heç bilirsən ona niyə zəng etmək istəyirdim? İstəyirdim onları barışdıram, deyirdim, qoy ailə dağılmasın. Dedim, qoy zəng eləyim, sonra fikrim dəyişdi. Dedim ki, adamdır, ağlına cürbəcür fikir gələr, daha

zəng eləmədim. İndi özün görürsən ki, sən mənim can-ciyərim ola-ola belə fikirləşəndə gör başqaları nə fikirləşər? Vallah, zəng eləməmişəm, o balalarımızın canına and olsun ki, zəng eləməmişəm. Yalan deyirəmsə, gözüüm çıxsın... İnanmırsan? Sən ki, mənə taniyırsan.

Adilə daha yavaş-yavaş ağlayırdı.

– Səni lap yaxşı taniyıram. Get bu nağılı onlara danış, bəlkə sənə inanalar!

– Sakit ol, – Rəşid yenə də onu sakit eləməyə çalışdı. Yaman dilxor olmuşdu. – Yazıqsan, gör özünü nə kökə salmısan? Yaman vasvası adamsan! Yaxşı, razıyam, qoy sən dəyən olsun, səhv eləmişəm. İndi başa düşürəm ki, gerek əvvəlcə sənəninlə məsləhətləşəydim. Bəlkə də gerek elə ikimiz bir yerdə zəng eləyəydik. Xahiş eləyirəm, sakit ol.

– O, arvadı ilə belə xoş danışsa da, mənə elə gəlirdi ki, ondan zəndeyi-zəhləsi gedir...

Çıxıb getdilər. Qabaqda Adilə gedirdi, dalaınca da Rəşid. Bir əli ilə oğlunu sinəsinə basmışdı. O biri əli ilə də Adilənin qoluna girmişdi. Dallarında da qızları gəlirdi. Biz də nənəmlə oturub bir-birimizin üzünə baxırdıq – bu da bizim yeməyimiz!

Dinməz-söyləməz süfrəni yığışırdıq. Sonra nənəmdən soruşdum:

– Sən bilirdin ki, Rəşid Kamil əminin bağını alıb bacısının adına saldırmaq istəyirmiş? – Arvad elə bil heç mənə eşitmirdi. Fikrə getmişdi. – Nə fikrə getmişən, ay nənə?

– Şahlarbəy yadıma düşdü, Allah rəhmət eləsin. Kişinin eyvan-da oturub nörd oynamağını yadıma saldım. Zərifəyə uduzanda kişi yaman hirslenərdi.

Mən yenə dedim:

– Yəqin bizim bağı da almaq istəyir, indi ki, Kamil əmi ilə razılığa gələ bilməyiblər, deməli, bizimkini alacaq.

– Kim bilir, bəlkə də üreyindən keçir, – deyə nənəm cavab verdi. – Bir-iki ildən sonra alar da... Onda bağ kimə lazım olacaq? Atan-anan deli keçir kimi dağları gəzir, yay gələndə kimi o dağ sənənin, bu dağ mənim. Daha dərə-təpə, düz qoymayıblar.

– Ata-anam? Bəs biz adam deyilik? Bizə ki, bu bağ lazımdır!

– Sən də gələn yay onlarla gedəcəksən. Elədir, ya yox? Mən də ki, bir-iki illik qonağam, bağsız da keçinərəm.

– Yox, – razı olmadım, – burda olacaqsan. Mən də gəlib tez-tez sənə baş çəkəcəyəm, yaxşı?

– Nə deyirəm, qoy sən deyən olsun, – nənəm başımı sığalladı.

– Yaxşı Rəşid bura gəlib bağ söhbəti salsa, onda özün deyərsən ki, biz heç nə satmırıq. Hə, indi get nənən üçün su getir... Belə-belə şeylər barədə fikirleşmək sənə üçün hələ tezdir, uşaqsan.

– Mən uşağam? Balaca olsam da mövhumatçı deyiləm! Nənə, sən yeşin bilirsən ki, bayquş gələndə adam ölər?

– Ölməyi vacib deyil, sənə dedim ki, ya ölər, ya da başına bir bədbəxtlik gələr.

– Yeni bir şey olmaya bilməz?

– Yox. – Nənəm diqqətlə mənə baxdı. Sonra yaxınlaşıb yanımda oturdu. – Qurban olum, sən nigaran olma. Sənə heç nə olmayacaq. Nə qədər ki, mən burda sənəyləyəm, lap arxayın ol. Bayquşun gəlib-gəlməməyinin sənə dextli yoxdur. Başa düşdün? – O yenə də başımı sığalladı.

Gör söz gəlib hara çıxdı? O elə bilir ki, mən özündən nigaranam! Çox qərribə vəziyyətdir. Nə ki mənə başıma gəlməli pis şeylər var, öz üstünə götürmək istəyir? Günah-münah bilmirəm! Kamil əmi gələn kimi gedib yalvaracağam ki, o bayquşu güllə ilə vursun. Təəccüblüdür, görəsən harda qalıb belə? Adəten, Rəşid gələndən qırx-qırx beş deqiqə sonra o da gəlib çıxırdı, uzaq başı bir saatla.

Bir az kitab oxudum, bir az da televizora baxdım. O vaxtanan hava qaraldı, amma Kamil əmi gəlmədi ki, gəlmədi. Çıxıb evyanda oturdum.

Yağış başladı. Əvvəlcə adıçə yağış idi, sonra elə yağdı ki, gəl görəsən! Mən neçə vaxtdı belə şey görməmişdim. Bilmirəm bu gün niyə belə olub – şəhər duman, axşam leysan. Nənəm də evyana çıxdı. Dedi ki, bu yağışın heç yeri deyil – ənciri korlayacaq. Heç bilmirəm bu da əlamətdi, ya yox? İndi ki, nənəm deyir, deməli, əlamətdir. O biri tərəfdən də bunu hava haqqında məlumat kimi qəbul etmək olar. Baxaq görək on gündən sonra əncir neçə ola-caq? Kamil əmi də gəlib çıxır. Heç belə gecikməmişdi. Dalbadal

ıldırım çaxır. Adama elə gəlir ki, kim isə yuxarıda elektrik xəttinə qayçı keçirir. Bir dəfə axmaqlıq eləyib mən də belə iş tutdum. Fors göstərmək istəyirdim. Əvvəlcə qığılcım çıxdı, sonra da indiki kimi, ozon qoxusu gəldi. Əvvəlcə nənəm danladı, anam da işdən qayıdandan sonra mənə bərk acıqlandı. Belkə Kamil əminin başına bir iş gəlib? Belə tufanda nə desən olar! Keçən il qumun içində qəhvəyi rəngli şüşəyə bənzər bir şey görmüşdüm. Dedilər ki, guya ildırım yeridir, bura ıldırım düşüb. İndi gör belə şey adama deyşə nə olar? Sonra da deyşəklər ki, bayquşun ucbatından olub! Doğrudan, bu vaxtanan harda qaldı axı?!

Nənəm yenə evyana çıxdı.

– Bu qaranlıqda niyə oturmusan? Əyninə bir şey geysənə! Soyuqdan gör neçə büzüşməsən?

– Deyirəm, görəsən, Kamil əmiyə bir şey olmayıb ki?

– Bu hardan ağılna gəlib?

– Elə-belə. İndiyəcən gəlib çıxmayıb.

– Özündən şey uydurma... Heç nə olmayıb, odur ey, gəlir, bu da sənə Kamil əmin!

Elə sevindim ki, daha nə deyim, heç özüm də bilmirdim niyə sevindim. Yaşlı bir adam şəhərdən bağlarına qayıtmışdı. Elə yeriyir ki, elə bil heç yağış-zad yağmır, tələsmir, tənəklərin üstündən adlaya-adlaya keçir. Mən də öz yerimdə oturub sevinirəm! Yaxşı ki, bundan heç kimin xəbəri yoxdur.

– Hara?

– Bu saat gəlirəm. Bircə şey soruşub qayıdırəm.

– Əyninə bir şey geyməmiş heç yana buraxmaram. Sonra əziyyətin mənə üstünə düşşək.

Bağ lap yaxında idi. Amma özümü ora yetirənəcən tamam islandı. Eyvanda ki talvarın altında dayandım. Nə qədər ki, həyətdə yüyürürdüm, hər şeyi görürdüm, dalbadal ıldırım çaxırdı. Hər yer işıqlanırdı. Amma bura qaranlıqdı, iki addımlıqdan göz-gözü görmürdü. Evin qapısı açıqdı, Ancaq xeyri nə idi, içəri eyvandan da qaranlıqdı. Elə bil heç evdə adam yoxdu. Qapqara zülmet! Kənardan içəri adlaya bilmirdim. Bircə küləyin vıyıtısı, bir də yarpaqları döyşəcləyən yağışın səsi eşidilirdi. Meynə yarpaqlarına dəyən yağış lap karton səs verirdi.

– Axşamın xeyir! – deyə o, yaxınlaşıb işığı yandırdı. Sonra yenə də qayıdıb kreslodə oturdu. Yaş paltarını da dəyişib eləmədi. Üzüne baxdı, gülümsəmədi, sifəti çox yorğun idi.

Elə kənardan soruşdum:

– Kamil əmi, siz öləcəksiniz? – Amma özüm də başa düşdüm ki, axmaq söz danışdım. Ancaq neyləyə bilərdim, özümü saxlaya bilmirdim. Doğrudan da sual o qədər axmaq sual idi ki, özüm də mat qalmışdım. Axırncı sözü güclə dedim.

O gülümsəyib dedi:

– Öləcəyəm.

Öz-özümə fikirləşirdim ki, indi “salamat qalın” deyib getməliyəm.

– Necə ki? Bu barədə elində bir məlumat-zad var?

İndi ona nə deyim?

Sesimi çıxarmadım. Yerindən qalxıb mənə yaxınlaşdı, çiynilərimi qucaqlayıb dedi:

– Lap islanmısan, penceyini çıxart, mən də çay qoyum.

Oturub bir az söhbət elədik. Dedi ki, bazar ertəsi aylıq hesabat verməlidir. Ona görə də bu gün idarədən gec çıxıb. İşlərini sahmanə saldığı üçün ləngiyib. Danışdıqca, hiss eləyirdim ki, işindən çox narazıdır, işini ürkədən sevmir.

Sonra gözlənilmədən söhbəti dəyişib dedi:

– Əlbəttə, öləcəyəm, bəs sən nə biliridin? Ancaq belə tezliklə yox. Heç bilirsən nə qədər görülsə işim var? Lap istəsəm də indi ölə bilmərəm. Görək bu işlərin hamısını sahmana salım.

Aydın məsələdir ki, iş deyəndə idarədəki işini nəzərdə tutmur. Onda belə çıxır ki, öləncən beləcə gecə-gündüz makinanı taqıladacaq. Əvvəllər heç olmasa ucadan oxuyardı. İndi yazdığını da oxumur...

– Axı nəyə lazım? Siz elə hey yazırsız, amma heç kim çap etmək istəmir.

Bu sözləri deyəndə o mənim üçün çay süzürdü. Birdən gözünün altı səyridi, qaşlarını çatdı, stəkanı qabağıma qoyub diqqətlə mənə baxa-baxa başını buladı:

– Əhsən! – O, gülümsünüb ikinci stəkana da çay süzdü. – Əhsən, əcəb dostsan!

Adi vaxtlarda axşam saat on olan kimi nənəm məni evə səsləyirdi. Amma indi on birə on beş dəqiqə qalmışdı, heç onun səsi gəlmirdi.

– Sebr elə, məni çap eləyəcəklər. Bilmirəm nə vaxt eləyəcəklər, sabah, bir aydan, bir ildən sonra, amma gec-tez eləyəcəklər. O vaxtacan gerek mənim sözümə inanasan. Heç olmasa sənə inan, xahiş eləyirəm. – O çox ciddi xahiş eləyirdi.

O matros paltarı geymiş balıqçı oğlan yadıma düşdü. Birinci dəfə görəndə, nədənsə elə ilk dəqiqədən onun da sözüne inanırdım. O deyəndə ki, üçüncü nərəni də tutacaq, heç şübhə eləməirdim.

– Sizə inanıram. And içirəm, Kamil əmi.

– Çap eləməyinə eləyəcəklər, – deyə o, fikirli halda cavab verdi, – Ancaq belə məlum olur ki, daha bu da əsas məsələ deyil.

Birdən məndən soruşdu:

– Heç bilirsən ki, insanın həyatında ən vacib məsələ nədir?

– Bilmirəm. Nədir?

– Yəni heç ağlına da gəlmir?

– Nə deyim... Gəlmir...

O, meyus halda başını buladı:

– Yaxşı yerdə axşamladıq... İki ağıllı adam baş-başə verib bir sadə sualın cavabını tapa bilmirik. – Mənə göz vurdu, onda başə düşdüm ki, zarafat eləyir.

Bugünkü balıq əhvalatını ona yerli-yataqlı danışdım. Bir dəndə sual vermədi, oturub qulaq asdı, çox diqqətlə qulaq asırdı.

– Onunla rastlaşarsan, – deyə məni arxayın elədi. – O matros paltarı geyən oğlan kimi adamlar asanlıqla yoxa çıxmırlar. Hələ görüşəcəksiniz. Məsələni ona başə salarsan, o da başə düşər. Bunun üçün fikir eləmək lazım deyil. Söz yox, yaxşı olmayıb, ancaq sənəin təqsirinin nədir?

Bir müddət danışmadıq. Birçə bizim pəncərəmizdən işıq gəlirdi. Ətraf qapqara qaranlıq idi, heç nə görünmürdü. Yağışın səsinə, dənizin gurultusundan başqa heç nə eşidilmirdi. Səhərcən beləcə oturdum – ya dinməz-söyləməz, ya da söhbət eləyə-eləyə – mənim üçün heç fərqi yoxdu.

Kamil əmi də fikrə gedib susurdu. Sifəti yenə də əvvəlki kimi yorğun görünürdü. Birdən yadıma düşdü, axı, deyəcəkdik ki, bay-quşu vursun.

Qəflətdən ildırımın işığında gözüme nə işə bir şey deydi.

– Deyəsən gələn var!..

– Yox, sənə elə görünür. – O, ayağa qalxıb əlləri ilə məhəccərə söykenərək qaranlığa baxdı. – Heç kim görünmür...

– Yox, düz deyirəm. Kimsə gəlir.

Gördük ki, gələn Nailedir. Eyvana bir neçə addım qalmış dayandı. Başdan-başa islanmışdı. Amma nədənsə talvarın altına gəlmirdi. Mən dönüb Kamil əmiyə baxdım. Niyə susduğunu başa düşmürdüm. Elə bil heç onu görmürdü. O qalxıb pillələrə tərəf bir addım atdı. Mən də onun dalınca tərpendim. Elə birlikdə də aşağı endik. Yaxınlaşdıq. Kamil əmi bir kəlmə də danışmırdı. Nailə so-ruşdu:

– İstəyirsən qayıdım?

Başları xarab olub deyəsən. Evə girməkdənsə yağışın altında qucaqlaşb öpüşürlər. Üç addımlıqda bomboş ev, adamın gülüməyi gəlir.

Çıxıb getdim evimizə. Nənəm oturub corab toxuyurdu. Dedim ki, Nailə qayıtdı.

– Sənə nə deyirdim? – O, yaman sevindi. – İndi gördün? Daha əlamətlərə şübhə ələmirsən ki?

Nənəmin bu sözlərinə lap məəttəl qaldım. Cavab verməyə söz tapa bilmədim.

– Nənə, mən nəyə inanmalıyam ki? Deyirdin hökmən bir bədbəxtlik olacaq, kişinin arvadı qayıdıb, daha bunun nəyi bədbəxtçilikdir?

– Bəs bədbəxtlik deyil, nədir? Qayıdıb. Daha onun başına bundan da böyük bədbəxtlik gələ bilməz ki? Ölüsünə də bəsd, dirisinə də!

Özlüyümdə fikirləşirdim, görəsən bu ciddi danışır, ya zarafat eləyir. Daha onunla mübahisə eləmədim. Səhərdən belə qərara gəlmişdim ki, bir də onunla höcət eləməyim: axı ola bilməz ki, dünyada baş verən hadisələr haqqında hamı eyni cür fikirləşsin.

Evdə sakitlik idi. Nənəm də yerinə uzanmışdı. Həyətdən əvvəlki kimi, yağışın xışiltısı eşidilirdi. Çalışırdım ki, yadıma bir şey salım, mümkün eləyə bilmirdim. Səbəbi də yağış idi – onun səsndən gözlerim öz-özünə yumulurdu. Axır birtəhər özümü yığışdırıb soruşdum:

– Nənə can, insan üçün həyatda ən vacib şey nədir?

– Vacib şey? – deyə nənəm təkrar eləyib xeyli fikrə getdi. Mənə elə gəlirdi ki, arvad yatıb. – Mənə qalsa, – deyə o, nəhayət dilləndi. – Qayalıqda bunu ancaq Rəşid bilər. Səhər gedib ondan soruşarsan. İndi yat. Boş-boş suallar vermə. Gecən xeyrə qalsın. – Onu görməsəm də, mənə gün kimi aydın idi ki, nənəm gülümsünür. Ona yaxşı bələdəm.

Bu gecə bayquş gəlmədi...

KƏRGƏDAN BUYNUZU

*Personajların tanıdığımız real
adamlarla hər hansı bir oxşarlığı
tamamilə təsadüfidir.*

Müəllif

Baharın gəlişi özünü göstərirdi. Bərbərxanada qadınlardan danışdılar.

– Qadın ki, dedin ey, birinci onun yerişidir, – deyə cavan dəllək Avtandil müştərisinin özünü cəld hərəkətlərlə masaj eləyə-eləyə öz fikrini qonşusu Ağasəfaya qəti bildirdi; Ağasəfa bu vaxt köhnə müştərisi Raufun özünü qırxırdı. – Zalım qızının da yerışı adamın lap ağlını çıxarır başından. – Qadın salonu tərəfə işarə eləyib səsinə aşağı saldı. – Hər həftə gəlir. Əlimdə ne işim oldu, atıram, gedirəm tamaşasına.

Müştəri söhbətə qarışdı:

– Bu gün də gəlmişdi! – Elə inamla dedi ki, elə bil görüb eləmişdi.

– Yarım saat olar getdiyi. Siz hardan bilirsiniz?

– Onu bilməyə nə var?! – Bu dəfə müştəri bir az acıqlı dilləndi. – Üçüncü dəfədir odekolonunu fişqırdırsan üz-gözüme. Yoxsa, elə bilirsən ləzzət eləyir mənə?

– Qadının yerışı vacib şərtidir, buna mənim sözüm yoxdur, – deyə əsəbi müştəri çıxıb gedəndən sonra, Ağasəfa qayıtdı bayaqkı söhbətin üstünə; bu ucaboy, ariq qocanın dəllək dükanında yoldaşları arasında xüsusi hörməti vardı. – Amma baxır kimin yerışı. Elə arvad var ki, istəyir yeriməsin, lap belə qanad açıb ucsun, ya da ki, misalçün, sürünsün, heç tüküm də tərpməz. Odu ki, bacıoğlu, əsas məsələ yerışdə-zadda döyül. Sən cavansan hələ, təcürəbən azdı, dərindən bilmirsən bu işləri – hər kəsin öz zövqü var; birinin görürsən ki, qarabuğdayı arvad xoşuna gəlir; dəxli

yoxdur – istəyir ne təhər yeriyir yerisin, o birinin sarışın. Birinin kök arvad xoşuna gəlir, o birinin ariq. Elədir, elə döyül?

Avtandil istər-istəməz təsdiq eləməli oldu, çünki bu dəlləxanada Ağasəfanın sözünün qabağında söz demək adət deyildi. Yaşı yemışı haqlasa da, Ağasəfa hələ də ən yaxşı usta sayılırdı, müştəriləri yanına gəlməzden qabaq telefonla zəng vurub növbə tuturdular. Onun şöhrəti çoxdan yayılmışdı şəhərə. Hamı da bilirdi ki, necə olub adı dillərə düşüb: bu tarixi hadisə 1943-cü ildə, general De-Qollun Bakıya gəlişi zamanı baş verib. Bəli, gələcək marşal və prezident o vaxt yollüstü iki gün Bakıda qalıb və bir sıra başqa işlərlə yanaşı, özünü də qırxmalı olub. Bu məsul tapşırığı yüksək mənəbli müştəridən təxminən bir ay əvvəl hospitaldan çıxıb axsaya-axsaya doğma şəhərinə qayıtmış çox istedadlı, amma o zaman hələ az tanınan bir dəlləyə, yəni Ağasəfaya etibar eləyiblər.

Rauf bu qeyri-adi əhvalatdan təzəcə xəbər tutmuşdu. Baxmaya-raq ki, o, Ağasəfanı otuz il idi tanıyırdı və bu otuz il ərzində hər on gündən bir Xaqani küçəsindəki bu bərbərxanaya təşrif gətirirdi. Həmin o tarixi üzqırxma əhvalatını Ağasəfa bütün təfəslatı ilə, uzun-uzadı, hər kəlməsindən sonra çox mənalı fəsilələr verə-verə bir saata zorla danışb qurtarsa da, Rauf kəmhövşəllik eləməmişdi, əksinə, məmnun qalmışdı, çünki yaxşı bilirdi ki, bu böyük hörmətdi və çox az-az adamlar bu hörmətə layiq görülür. O gün isə, Ağasəfa onun özünü sabunlayanda hamıya eşitdirmək üçün bərkəndə Avtandilə dedi ki, Raufun üzü tükünün codluğu və dərisinin zərifiyi ilə ona rəhmətlik prezidentin özünü xatırladır. Aydın məsələdir ki, bu sözlər Raufun canına sarı yağ kimi yayıldı və həmin gündən o, Ağasəfanı ən nəcib və ən ağıllı adamlardan biri hesab eləməyə başladı.

Ağasəfa ondan xahiş elədi ki, “qadın məsələsi” barədə fikrini desin. Rauf bir ustad ədəsi ilə qımışdı. Çünki o, Ağasəfadan da, Avtandildən də bu məsələdə üstün idi, böyük təcürəbəsi var idi.

– Mən sənə bir o qədər də razı deyiləm... Ariq belə gəldi, kök belə getdi. Nə dəxli, axı hələsinin öz yeri var, əsl kişiyyə hər cüresi qəbuldur: qarabuğdayısı da, sarışını da, kökü də, ariğı da. Birce dəfə yaşayırıq bu dünyada, görə hər cüresini dişinə vurub, dadasan. – Bunu deyib o, müştəri gözüylə güzgüdəki əksinə baxdı, qayğılı-qayğılı alnını ovuşdurdu və beləliklə də bu söhbətə bir növ son qoymuş oldu.

Ağasəfə həssas adam idi, dərhal müştərisinin ürəyindən keçəni oxudu və xüsusi bir qayğı ilə Raufun alınının dərisini ovuşdurub:

– Qırış dərdi çəkməyinə hələ çox var, – dedi. – Bu qırış deyil, qatdır kəsib, qaşqabağuvu tökəndə emələ gəlir.

Ağasəfə onun pəcəyinin yaxasında olan və olmayan tükələri çürpib təmizlədi və Rauf oturduğu rahat kreslodan könülsüz halda durdu. Vestibüldə o, iri bədənnüma güzgünün qabağında bir an ayaq saxladı, ordakı gözəl geyimli, boylu-buxunlu, yaraşıqlı kişiye baxıb xoşhallandı və den düşmüş biğlərini tumarlayıb küçəyə çıxdı.

Vaxta hələ vardı, məşının yanında dayandı və gənclik illərini, cavanlıq çağlarında Nizami küçəsiylə gecə gəzintilərini həsrətlə xatırladı. O vaxtlar bu küçə şəhərin əsas seyrəngah yeri sayılırdı. Demək olar ki, hər axşam, şər qarışanda cavanlar “Vətən” kino-teatrının tininə yığılar və başlayardılar eyni bir marşrutla – bankın binasının yanından sağa burulub dənizçilər klubunun səkisi ilə Dənizkənarı bulvara və ordan da geriye gəzişməyə. O illər Rauf hörməti olan, tay-tuş arasında seçilən oğlanlardan idi. O, heç vaxt başçılıq iddiasında olmamışdı, amma qolunun gücü və cəsəreti, yaşıdları yanında ona xüsusi hörmət qazandırmışdı. Xoşxasiyyətine, gülərlüzlüyünə, bir ölçü-biçi bilməyən kefcilliyinə görə o, həmişə təzələnen dost-aşnanın diqqət mərkəzində olardı.

Qızların da o zamanlar Raufdan ötrü ürəyi gedirdi. O da hər-dən bir qadın qəlbini, necə dəyərlər, ovsunlayırdı, özü də o, bunun üçün özünü oda-köze vurmurdu, hər şey demək olar, ilk baxışdan baş verirdi. Qızlarla tanış olanda özlərini onlara qeyri-adi adam kimi göstərməyə çalışan oğlanlardan fərqli olaraq, o, bu sınaqmış, fəndə heç vaxt əl atmırdı; yeni onlara təsirli məktublar yazmaz, cəngavərliyini göstərən hadisələr uydurmazdı. Ömründə qızlara şeir də yazmamışdı. Hətta onları məftun etmək məqsədilə telefondan asılıb saatlarla söhbət eləməzdi. Çünki başa düşürdü ki, özü, yeni sağlam bədəni, gözəl qədd-qaməti, par-par yanan qara gözələri, söhbət elədiyi xanımdan uzaqdırsa, səsini-danışığını həmin xanıma elə bir təsiri ola bilməz.

Rauf sürətlə ötüb-keçmiş gənclik illəri üçün bir də köks ötürüb məşına oturdu və tibb institutunun yeni binasının qabağına sürdü; Aida adında gözəl bir insanla altının yarisinə oraya görüş təyin eləmişdi.

Bir il idi ki, bu necib insan gündəlik ailə qayğıları və aspiranturada təhsillə yüklənmiş vaxtının həftədə bir neçə saatına qənaət eləyib onunçun ayırırdı. İşini ehtiyatla tutmağı sevən Rauf onun əri ilə rastlaşmamamaq üçün heç vaxt onların evinin həndəverinə yaxın düşməzdi; Aidanın dediyinə görə, əri hər şeydən şübhələnən, boş yerə əsib-coşan qısqanc adam idi.

O, Aidaya aldığı hədiyyəni – gümüş qolbağı ilə fransız etrini – məşının qabaq oturmağına qoymuşdu, çünki onun fikrincə, görüşün əvvəlində təqdim edilən hədiyyənin axırda verilən hədiyyədən təsiri qat-qat çox olur, atalar demişkən: daldan atılan daş topuğa dəyər, ya da – toydan sonra nağara, xoş gəldin, bayram ağa; çox doğru buyurublar, Allah onlara rəhmet eləsin, müdrik adamlarmış. Axı doğrudan da, hansı bəxşeyişlə ötüb keçmiş şeylərə təsir göstərmək mümkündür?!

O, bir on dəqiqə gözlədi. Tələbələr axınla institutdan çıxmağa başladılar. Onlardan biri – ucaboylu, qədd-qamətli, yaraşıqlı bir qız qaça-qaça küçəni keçdi və yan-yörəsine göz gezdirib cəld özünü məşına saldı.

– Hara gedirik? – Oturmağı ilə Raufun üzündən öpməyi bir oldu. – Yene mikrorayona?

– Yox, dostlarımdan biri məzuniyyətə gedib, evinin açarını verib mənə. Üçgöz otaqdır – şəhərin düz mərkəzində.

Aida gülümseyib:

– Üç otağı neylirik, bizə biri də bəsdir, – dedi. Gözü bağlamaya sataşdı. – Bu mənimçündür? Çox sağ ol! – Bağlamamı açdı, qolbağını götürüb ölçdü. – Gözəldir. Çox sağ ol. İndi gərək fikirleşib bir şey uyduram ki, hardandır bu mənimçün. Deyərəm institutda bağış-laybılar, özümü yaxşı apardığma görə. Bura bax, bu gün mən uzağı doqquzun yarisində evdə olmalıyam. Aciğin tutmur ki?

– Onda mən də ələ ailəmin dalmıca özümü çatdırıram qayna-tamgile – Rauf gözücu ona baxdı. Aida güzgünü özüne tərəf çevirib pomada və karandaşla onsuz da gözəl hüsnünə misilsiz bir rövneq verdi.

– Arvadın qısqancdır?

– Demək olar ki, yox. Sakitləşib daha. Əvvəllər günümüz-güzə-ranımız yox idi. Üç dəfə çıxıb gedib evdən. Əslinə qalsa, özü fağır

adamdır, di gəl, valideynləri qızıdırırdılar. Ələlxüsus qayınatam. İndi o da nisbətən sakitləşib.

– Harda işləyir qayınatan?

– Akademiyada. Alimdir, texninen akademik kimi bir şeydir. Amma dextli yoxdur. – Qayınatası barədə söhbət qanını qaraltdı Raufun. – Başqası olsaydı onun yerinə, o imkanla dağı dağ üstə qoymuşdu. Amma bu, birçə elə onu bilir ki, camaatın başına ağıl qoysun, öyüd-nəsihet versin. Ən qərribəsi də odur ki, mənim tanıdığım adamlar da onu ağıl dəryası hesab eləyirlər. Nəyə görə, başa düşə bilmirəm. Sənə nə oldu, hara boylanırsan?

– Elə bildim köşkün yanında dayanan erimdir, dayanıb düz bizə baxır. – Aida bunu gülümseyərək desə də, təbəssümündə bir əsə-bilik duyulurdu.

Rauf özünü mümkün qədər laqeyd göstərməyə çalışaraq etinasız bir tərzdə soruşdu:

– Bəlkə elə doğrudan da o idi? – Aidanın ərini o cəmi bir dəfə maşından görmüşdü; arvadının qoluna girib institutdan çıxırdı. Yekəpər, heyvərə bir şey idi; yaxşı əltopu oynadığına görə institutu qurtarandan sonra onu aspiranturada saxlamışdılar.

– Yox, yox, mənə əvvəlcə elə gəldi ki, odur... – Aida bir an susandan sonra fikrili-fikrili əlavə etdi: – Sənə demişdim axı, şənbə günləri meşqləri axşamdır... Bilsəydim belə gicbəserdir, bəyəm gederdim ona.

– Səndə nə təqsir, çıxmaqandır. Ərlərin arasında hərdən çox qərribə adamlar olur. – Bu hikmətli kəlamı Rauf xüsusi bir vurğu ilə dedi.

* * *

Elə həmin axşam qayınatasının titrəyən əllərinə baxa-baxa Rauf fikirləşdi ki, düz söze nə deyəsən, qocalıq da bir şey deyilmiş. Onun özünün yaşı təzəcə əllidən adlarsa da, axır vaxtlar, nədənsə, tez-tez səhəti barədə düşünməyə başlamışdı. Düzdür, səhətin-dən hələ şikayəti yox idi, amma görkəmində... Görkəmində eməlli-başlı, özü də xüsusi bir səylə qulluq eləməyinə baxmayaraq, illərin amansız möhürü izini qoymuşdu.

Nəhayət, qayınatası dinləyicilərinə – arvadına, qızına və kürekeninə oxumaq istədiyi yeri axtarıb tapdı, kitabı özündən aralı tutub – o, cidd-cəhdle çalışırdı ki, eynək taxmasın və bu da Raufu yaman əsəbiləşdirirdi – ətrafdakılara razı bir görkəmlə nəzər saldı.

“Elə bil alçaq dağları yaradıb, zalım oğlu, gör bir nə razıdır özündən” – başında bu fikir Rauf səbirsizliklə yerində qurcalandı, otura bilmirdi, amma bu özündən razı “siçanla” vacib bir söhbəti vardı, o yadına düşdü deyən, tərpənmədi.

– Burda Avropa, Asiya, Afrika və hətta qədim astek həkimlərinin, əlkiyagərlərinin və türkçərlərinin bizə qədər gəlib çatmış dava-dərman və ədviyyatı reseptləri toplanıb. İstəyirsinizsə, onlardan bir neçəsini oxuyum sizinçün?

Qayınata qədim əlkiyagərlərdən birinin reseptini oxumağa başladı. O, aramla oxuyur, mətndəki çətin sözləri izah etməkçün tez-tez dayanırdı. Dilefruz xanmla Xalidə çox diqqətlə qulaq asırdılar. Əlkiyanın səhrlı maddələrinə əl atmadan bezi eşşələri qızla və başqa qiymətli daş-qaşa çevirməyi pis bacarmayan Rauf da özünü elə göstərirdi ki, guya diqqətlə qulaq asır. Əslində isə öz mənzilini dəyişmək barədə fikirləşirdi: götür-qoy etmək üçün söhbəti necə və haradan başlasın.

– Hə, bax, bu çox maraqlı şeydir; gənclik iksiri. – Qayınatasının bu sözləri onu fikirdən ayırdı. – İnsanı iyirmi-otuz yaş cavanlaşdırır. Belə bir şey müasir təbəbət elminin heç yuxusuna da girməz!

– Sizdə resepti varsa, verin, 2 nömrəli aptekdə mənim yaxın bir dostum işləyir, – deyərək Rauf gülümseyərək Xalidəyə göz vurdu. Məzəli atmacaları baş tutanda onun özünə də ləzzət eləyirdi. – O, yarım saatın içində növbədənənar, sizinçün həmin dərmanı hazırlayar, siz də içib cavan tələbə olarsız.

Qayınatası Raufun atmacasını cavabsız qoymadı:

– Harda, aptekdə? – o, pıqıldayıb istehza ilə irişdi. – İnanmıram belə sifariş qəbul eləyən tapılsın: son dərəcə qeyri-adi inqre-diyentlərdir: “xoruzun ilk banı qəbiristanlıqdan dərilmiş zirə, an balında qarışdırılıb döyülmüş bahar ekstraponu ilə cövüz...”

– Bir də yeqin ki, bir parça şeytan dırnağı, ya da onun quyuğu-nun tükü, – deyərək qayınana səhrlı iksirin tərkibini təsvir edən bundan əvvəlki mətnin sonluğu ilə ərinin nitqini tamamladı.

Qaynata çox ciddi tərzdə etiraz etdi:

– Yox, burda şeytanın adı çəkilmir, – amma əvvəlcə kitabdakı mətni diqqətlə gözden keçirdi, – elə onsuz da tərkibi çox mürekkəbdir.

– Yaxşı bes o ekstraqon nə olan şeydir? – deyə Xalidə maraqlandı. – Demişdin, amma yadımdan çıxıb.

– Bu, tərxunun latınca adıdır.

Rauf heyretini gizləyə bilmədi:

– Bazar doludu onunla, nə qədər istəyirsən, buyur, al! Biz elə bu gün də yemişik ki... Yeni bizim o həmə tərxundan?

– Bəli, həmə tərxundan. Elə zirenin özü də bizdə bitir; Bakı ətrafında sahil boyu zirə çox olur.

– Elədir, dəniz qırağında olmağına olur, amma qəbiristanlıqda, çətin ağılım kəsir, – Raufun adəti idi, çap edilmiş sözlə həmişə şübhə ilə yanaşardı. – Yazmağa nə var, götürüb yazıb: qəbiristanlıqdan derilmiş... Zalım uşağı bilir nə yazır? Get axtar.

Qaynata səhifəni çevirərək fikri dağınıq halda ona cavab verdi: – Məsələ zirədə deyil. Ən vacib və ən əsas şey axırda göstərilir, özü də bu, nə şeytan dırnağıdır, nə də div üreyi... – o susdu, böyük maraqla və intizarla bu səhrili tuiyanın adını eşitməyə tələsənlərə aaramla göz gəzdirdi.

– Hər nədirsə, görünür, defisit şeydir, – deyə Rauf fikirləşdiyini dilinə gətirdi. – Yoxsa, camaat indi çoxdan bu resepin özünü köçürüb qaçmışdı cavanlaşmağa. Bir dənə də qoca qalmamışdı.

– Ola bilər, amma burda yazır ki, bu dermandan hətta real tarixi şəxsiyyətlər də istifadə ediblər. Məsələn, II Ramzes, Assurbanipal, Ulu Karl... “Və onların gözləri alışıb yandı, qollarına və bəllərinə güc gəldi”. – Qaynata gözünü kitabdan qaldırıb gülümsəndi. – Əlbəttə, bu, elmi xəbərdən daha çox reklama oxşayır, amma elə mənim yadımda qalan, həmin o tarixi şəxsiyyətlər həqiqətən də çox yaşayıblar, ömürlərinin axırına kimi də qıvrıq olublar, özü də cavan görünübər.

– Ağzınızda padşah deyirsiniz, görünər də. – Rauf bunu tam ciddi dedi. – Bütün dövrlərdə belə olub, belə də olacaq. Biz onların yerini yeriyyə bilərik... Siz oxuyub qurtarmadız, quyruğu qaldı. Dediğiniz o iksiri hazırlamaq üçün daha nə lazımdır?

– Kərgədan buynuzu. Onu öküz saati vaxtı həvəngdə yaxşı-yaxşı döyüb, həmin o deyilən ekstraqonla, zirə ilə, cövlərlə və balla əməlli-başlı qarışdırmaq lazımdır. Hə, bir də dörd misqal ağırlığın-da qızıl pul lazımdır. Vəssalam, şüttamam.

– Nə vaxtı dediz, öküz saati vaxtı, onu nə təhər başa düşək? Üzr istəyirəm, birçə dəqiqə, – Rauf qeyd dəftərcəsini çıxarıb yazmağa başladı. – İşdəkilərə danışmaq istəyirəm, bizim uşaqların xoşu gəlir bu cür maraqlı şeylərdən. – Eşitdiyi bu söhbəti o, heç kime danışmaq fikrində deyildi. Sadəcə olaraq, öz hərəkətlərini, hər ehtimala qarşı, izah etmək onun adəti idi.

– Öküz saati gecə saat ikidir.

– Zirə yayda çiçəkləyir, deməli, saat hansı qayda ilə götürülür – adi qayda ilə, yoxsa yay qaydası ilə?

Qaynata özünü saxlaya bilməyib gülümsədi:

– Məncə, yay qaydası ilə... Ala, kitabı, götür, rahat-rahət köçür.

– Yox, Siz elə, yaxşı budur, öz sözlərinizlə deyən, yazın, – deyə Rauf ondan xahiş elədi. – Yoxsa qərībə-qərībə sözlər var orda. Deməli belə, tərxun yerinə qəder deyəsən hamısını yazmışam. Gərək ki, düppədlüz olsun...

– Bir də kərgədan buynuzu. Onu da yazır, gərək həvəngdə lap narın olanacan döyəsən...

– Hansı buynuzunu?

– Başa düşmədim. Necə yeni hansı?

– Sağını, solunu? Yoxsa hər ikisini?

Qaynata təmkinlə, heyretini esla bürüzə vermədən:

– Fərqi yoxdur, – dedi, – hansı oldu, olar.

Süfrəyə çay gəldi. Dilefruz xanım da elə bil bunu gözləyirmiş kimi birdən dilləndi:

– Maraqlıdır, adam bir sinaya, bəlkə, doğrudan da, təsiri var?!

“Sən Allah, sən bir bu qartırmış toyuğa bax, könlündən cavanlaşmaq keçir. – Bunu, əlbəttə, Rauf dilinə gətirmədi, çayındakı limonu özə-özə özü-özünə fikirləşdi. – Hər işim düzəlmişdi birçə elə bu qalmışdı”.

– Görünür, mən yazda Afrikaya səfərdən nəhaq imtina etməmişəm – qaynata arvadına baxıb gülümsədi. – Cavanlaşmaq imkanını əldən verməmişəm gedib.

– Özün deyirdin ki, putyovka çox bahadır, – deyə arvadı getməyinin səbəbini onun yadına saldı. – Bir ətək pul ver, gözdiyin də cəmi-cümlətni üçə ölkə.

Qayınata gülümsədi:

– Hə, cəmi-cümlətni. Amma gör necə ölkələrdir də: Madaqaskar adası, Tanzaniya, Keniya. Özü də Serenqoti, Nqoronqoro qoruqlarını gəzmək şərtiylə... Siz bunu heç təsəvvür eləyirsiniz?

Rauf xaricə putyovka söhbətinin uzanmasını heç istəmirdi. Odu ki, tez bu mövzunu yekunlaşdırdı:

– Əvvəla, yazda siz bu resepti bilmirdiz – dedi. – İkincisi də ki, kim sizə icazə verirdi kərgədan öldürərsiz, indi daha Afrikada hamı ağillanıb; qezetlər hər gün bu barədə yazır.

Qayınata razılaşdı onunla və barışdırıcı tərzdə dedi:

– Zarafat eləyirdim. Lap elimdə lisenziyam ola, icazə versələr mənə, kərgədana mən güllə atmazdım.

– Maraqlıdır, görəsən onun etini yeyirlər?

Bu sual, qayınatamı çaşıdıran kimi oldu və maraqla Raufa baxıb dedi:

– Bilmirəm, – sonra da tez əlavə elədi: – Amma ola bilsin ki, ətini yeməlidir... Niyə soruşursuz ki?

– Heç, elə-belə, maraqlıdır, – Rauf öz-özündən razı qalmışdı ki, axır ona çətin bir sual verə bildi. – Bu vəhşi heyvandan, deyirəm, nə isə bir xeyir də olmalıdır, ya yox?!

Qayınata çevrilib divar saatına baxdı; bu o demək idi ki, yeməkdən sonra yatmağın vaxtı yaxınlaşıb. Rauf da baxışı ilə arvadını tələsdirdi. Amma o buna əhəmiyyət verməyib, başladı anası ilə stolun üstündəki qab-qacağı yığışdırmağa.

İndi, qarşıda cavanlaşmaq üçün belə gözəl imkanlar açıldığı bir vaxt mənzilləri dəyişmək məsələsi ona çox xırda bir iş kimi görünürdü. Amma buna baxmayaraq o, söhbəti açdı, fikrini təfəslatı ilə izah elədi.

Qayınatası onun sözünü kəsəndən qulaq asırdı. Rauf mənzilləri dəyişməyin hər iki tərəf üçün xeyirli olduğunu deyəndən sonra da o, bir müddət dinmədi, nəhayət, dalgın halda kitabı vərəqləyə-vərəqləyə:

– Bax, – dedi, – bu da maraqlı şeydir. Heyvanların dilini başa düşməyi öyrənmək olar. Məncə, çox faydalı davacatdır. Oxuyum?

Rauf təəssüblə, bir az diltor, başını yırğaladı:

– Mən burda ciddi söz danışaram, demək olar ki, sizin nəvələrinizin taleyi həll olunur, siz isə başlamırsız ki... Axı heyvanlarla danışmaq kimin nəyinə lazımdır?

– Burda onlarla danışmağın üsulu göstərilmiş, – deyə qayınatası onun sözünə düzəliş verdi. – Görünür, bu, heç mümkün də deyil. Heyvanları yalnız başa düşmək olar.

– Çox qəribədir, – qayınana söhbətə qarışdı. – Axı bu mənzilləri dəyişmək sizin nəyinizə lazımdır? Sizin də mənzil pis deyil, düzdür, mərkəzdə deyil, amma özünüz həmişə deyirdiz ki, oranın havası elədir. Qoca vaxtı bir yerden başqa yere köçmək çox mürekkəb məsələdir, təkcə elə mebelləri burdan ora, ordan bura daşımaq nə deməkdir, mən bilərəm, hələ kitabları demirəm – iki min nüsxə kitabdır, zarafat deyil. Biz burda otuz il yaşamışıq, ən yaxşı günlərimiz bu divarların arasında keçib. – Onun səsi titrədi, tutqun və məsum baxışlarla ərinə baxıb susdu. Bu baxışlar Raufun etini ürəşdirdi. Qayınanası yaşda adamlarda hər cür incə-mincəliyi o, ədəbsiz riyakarlıq hesab eləyirdi.

– Siz mənə başa düşmədiz, – Rauf səbirlə başladı təzədən izah etməyə. – Biz sizinlə mənzillərimizi dəyişdirməyi yalnız sənədləşdirəcəyik, başa düşürsüz, sənədləşdirəcəyik. Hüquqi cəhətdən, yeni kağızda, biz dəyişirik mənzillərimizi, amma əslində yox. Kim indiyəcən harda yaşayıb, orda da yaşayacaq. Ancaq biz, – o, başının işaresi ilə dinməzco gözlerini divara zilləyib durmuş arvadını göstərdi, – iki balaca ilə bu evə yazılacaq, siz isə ora. Rufatıq da sizinlə ora yazılacaq. Allaha şükür, on altı yaşı tamam olub, yekə kişidir daha, pasport alıb. Özünüz təbrik elədik ki, o gün.

– Yaxşı, indi ki, hər kəs öz evində qalır, onda bu dəyiş-düvüşün mənası nədir?

– “Aqillər buyurub ki, şeylərin dərin mənası o saat dərk edil-mir”. – Qayınata kitabdan bu kəlamı oxuyub güldü. – Təsəffüfə bax! – O, özünü arvadına tutub, – axı Rauf, – dedi, – hər şeyi sənə başa saldı: hələlik hər şey öz əvvəlki qaydasında qalacaq, amma sonra o, ailəsi ilə bura köçəcək, Rufatıq isə onların mənzilində qalacaq.

Diləfruz xanım bu söhbətdən hələ də bir şey başa düşə bilmirdi:

– Sonra, yəni nə vaxt?

Qayınata başını qaldırdı və gülümsəyərək arvadına baxdı.

– Özün də gileylenirsən ki, qocalmışam. Hər şeylə maraqlanırsan, cavanlığında necə idinse, o cür də qalmısan. Bu, çox mürekkəb bir hüquqi emeliyyatdır, sən də istəyirsən ki, ondan baş çıxarasan. – O, çevrilib bir də divar saatına baxdı: bu da o demək idi ki, daha gecdir, yatmaq vaxtıdır. Ayağa qalxıb benizi qaçmış qızına yaxınlaşdı və hansı hissin təsirilə onun başını sığalladı.

– Üreyini sıxma, hər şey yoluna düşəcək.

Raufun yanından keçəndə o, başının hərəkəti ilə onunla sağollaşdı və yataq otağına keçib qapını arxasınca ördü. Rauf diqqətlə kitaba göz gəzdirdi, sürülmüş dəri cildini açdı və fikirlilikli köhnə perqament səhifələri vərəqlədi; oradakı metnələr adı adamçün anlaşılmaz idi. Rauf yatsaydı, heç yuxusuna da girməzdi ki, bu kitab onun həyatını necə kökündən dəyişəcək; buna baxmayaraq o, kitabı aparıb kitab şkaflının ən yuxarı rəfində gizlətdi. Çünki istəmirdi ki, onu başqa bir kimse görsün. Kitabı götürüb aparmağa isə cüreti çatmadı. Qayınatası, ümumiyyətlə, mülayim olsa da, kitaba görə ələmi dağıdardı. O ki qaldı qayınatasının onun təklifini cavabsız qoymasına, bu, Raufu qətiyyənlə narahat etmirdi. Çünki əvvəl-axır həmişə onun dediyi olurdu. Evləndəndən sonra ilk vaxtlar, arvadının valideynləri hələ nə qədər ki, cavan və sağlam idilər, Rauf çox şey göstərməli olurdu. Lakin indi, otuz il keçəndən sonra onun arzuları bütün müqavimətləri asanlıqla qırıb atırdı.

“Əlbəttə, o, alim adamdır, ağıl deryasıdır və səirə və ilaxirə, amma zamanə adamı deyil, həyatdan uzaqdır. Mən olaydım onun yerinə!..” Qayınatasının saysız-hesabsız elmi adlarını və dərəcələrini yadına salıb Rauf dərindən kədərli bir ah çəkdi və onun bu ahı hədəf etmədi, çünki üzbeüz oturmuş arvadı bunu öz payına götürdü, çünki bir az əvvəl o, ərinin başladığı söhbətə neinki qoşulmamış hətta açıq-aşkar yaxasını kənara çəkərək, bir növ, ərinə xeyanət elemişdi.

Qaşqabağını töküb oturmuş arvadının görkəmi onu qoymurdu fikrini cəmləşdirsin. Odur ki, Rauf qalxıb qayınatasının iş otağına keçməli oldu: o biri otaqlara nisbətən bura onun daha çox xoşuna gəlirdi. Qapını arxasınca örtüb, hələ qayınatası ilə söhbət zamanı başında yaranmış planın bezi detallarını xəyalən dəqiqləşdirməyə başladı. Bu otaqdan göy dəniz və Bir may münasibətilə rəngberəng bayraqlarla bəzədilmiş gəmilər görünürdü. Ancaq pəncərədən gah

quşların həyəcanlı civiltisi, gah da körpə yarpaqların xışıltısı eşidilirdi; bu da o demək idi ki, tələsmək lazımdır – bahar gəlib. O, qonaq otağına qayıtdı. Arvadı ilə qayınatası kinodan qayıtmış uşaqları yedirdirdilər. Səbrini basıb gözleməli oldu. Yemək mərasimi qurtaran kimi, elan elədi ki, evə getmək vaxtıdır və bu da arvadının üreyindən olmadı.

Dehlizdə onlar qohumları ilə rastlaşdılar. Qayınatanın bacısı oğlu Kamil idi – arvadı ilə təşrif gətirmişdi.

O, hər şənbə dayısına baş çəkirdi. Halbuki, Raufun fikrincə, buna heç bir ehtiyac yox idi, çünki son üç ili, baci oğlu aspiranturanı qurtarandan sonra, hər ikisi bir institutda işləyirdi və dayısını işdən sonra evə ötürəndə dərin bir məhəbbətlə sevdivi xalası ilə demək olar ki, hər gün görüşürdü. Onların bir idarədə işləmələrini Rauf ehtiyatsızlıq kimi qiymətləndirirdi, amma nə qayınatası, nə də Kamil onun fikri ilə heç hesablaşmırdılar. Kamil dayısı ilə həftə bir mərtəbədə işləyirdi, bu da ki, Raufun fikrincə, ictimaiyyəti daha artıq qıcıqlandırır. Hərçənd bu üç ildə bir dəfə də olsun onların ünvanına qohumbazlıq üstündə, himayədarlıqla əlaqədar ittiham irəli sürülməmişdi, Rauf uzaqgörən bir adam kimi yaxşı bilirdi ki, gec-tez onlardan biri özünə başqa yerdə iş axtarmalı olacaq. Və bu lovgə, özündən razı gəncə üreyinin dərinliyində gizli bir kin bəslədiyi üçün arzu eləyirdi ki, bu əhvalat onun müdafiəsindən əvvəl baş versin.

– Tacir oğlanlara eşq olsun! – Kamil qesden onu xüsusi bir tənə ilə salamladı və Raufun görüşməkçün uzanmış əlini cavabsız qoyub, qarnını sığalladı. – Bunu da ki, xüsusi bəsləyirsən də?

Kamilin arvadı Minarə gülməyini zorla saxladı. O, boylubuxunlu bir qadın idi və onda o qədər şirinlik, cazibə var idi ki, Rauf hər dəfə onu görəndə içərisindən mum kimi əriyirdi.

“Gül, gül, – deyə o, Minarənin gülümseyən gözəl dodaqlarına baxa-baxa fikirləşdi, – çox güman ki, lap yaxın vaxtlarda mən sənə o bir dılığır dissertasiyandan ötrü ayın hər iki başı düşüb ezamiyyətdə qalmış lüt-üryan ərinə qədd-qamətli yaraşlıq olacağam. Onda baxarıq bizim üçümüzden kim güləcək”.

Birdən Rauf bu yersiz görüşdən heç olmasa bir xeyir götürmək qərarına gəldi. Odur ki, mehriban, xoş bir təbəssümle Kamilə üz tutub dedi:

– Hə, yaxşı gördüm səni, elə bu gün yadıma düşmüşdün. Sən gəl mənə bir məsləhət ver: bu ovçular cəmiyyəti var ey, ora üzv olmaqçün nə etmək lazımdır?

– Ovçular və balıqçılar, – Kamil ona dərhal düzəliş verdi və təəccüblə soruşdu: – Sən özün ora üzv olmaq istəyirsən?

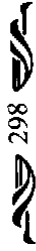
– Əlbəttə, özüm. İşim-gücüm qurtarıb, başqası üçün xahiş eləyim?!

– Axı mən biləni, ömürbillah sənin ovdan zəhlən gedib, üstəlik, təbiətin gözəlliyini də heç vaxt duymamısan. Birdən nə oldu ki, ovçuluq eşqinə düşdün. Səhv eləmirəmsə, biz sənə gərək ki, bir dəfə ova getmişik. Lənkeran tərəfə deyəsən, hə?

Rauf on il əvvəl qayınatası və Kamillə bir yerdə Qızılağac qoruğuna getdiklərini xatırladı və qəm qaraldı:

– Onun harası ov idi?! – Həmin səfərdən o, dıxor qayıtmışdı. Kənardan baxanda bu, həqiqətən ova oxşayırdı. Qayınatası ilə Kamil lap yaxın məsafədən sakitcə durub onlara tamaşa eləyən heyvanlara avtomat beşaçılan tüfənglərdən atəş açırdılar. Yaralı marallar, ceyranlar yüz-yüz əlli metr qaçandan sonra yavaş-yavaş yerə sərilirdilər. Onlar yuxulu vəziyyətdə heç nə görmür, heç nə eşitmir, dərirlərinə xüsusi rəngli işarə qoyub, yuxu güllələrinin deyidiyi yerə leykoplaster yapışdıran adamlara məhəl qoymurdular. Bütün günü beləcə davam elədi. Buterbrodlarını da ayaqüstü yedilər.

Sonra Rauf ocaq qalamaqçün xeyli çır-çırpı, quru budaq yığıdı və bığağını çıxarıb quzudan azca böyük maral balasını kəsmək istədi ki, kabab çəksinlər. Kamillə qayınatası onu kənara itələyib bir hay-küy saldılar, bir hay-küy saldılar, elə bil o, bıçağı onların babaları Qəzənfərin üreyinə sancmaq istəyirmiş, Rauf bərk incimişdi, çıxıb gedəcəkdə də, məşın dayanacağına cəmi beş kilometr olardı, amma yol iki yerdə qamışlıqdan keçirdi, qorxurdu ki, azca. O, gələcəkdə çəkilecek qaz kəməri üçün hazırlanmış beton borunun üstündə oturub fikirləşirdi ki, sən bir dünyanın işinə bax, beş-on manatlıq bir heyvanın üstündə qohuma elə bozarır, az qalır insanlıq sifətinədən çıxırsın. Rauf həm də bu heyvanpərvərlərdən adi şəhər şəraitindən də necə əvəz çıxacağını götür-qoy eləyirdi. Elə bu vaxt ağacların arxasından zorba bir qaban (çöldonuzu) çıxdı. Rauf baxıb gördü ki, qoruğun başqa sakinləri, məsələn, marallarla, qızılqazlarla və hətta çaqqallarla müqayisədə bu qəfil qonaq həddindən artıq vəhşidir və

nəməmizdir. Onun seyrək qara qılla örtülmüş nəhəng cəmdəyi qan sızmış xırda gözəlincəcn palçıq içində idi. Bu cəhənnəm, qılınca oxşayan və qılnc kimi itüclü, qabağa çıxmış sapsarı iri dişləri adamın canına üşütmə salırdı. Qaban durduğu yerdə birdən niyəsə qəzəblə xortuldayıb Raufun üstünə cumdu. Bir anın içində qabanın niyyətini anlayan Rauf, gözələrindən qan daman vəhşi heyvandan da cəld tərpendi, amma onunla müqayisədə Rauf zirek çölsiçanı kimi bir şey idi: o, oturdığı borudan cəld sürüşüb dizləri üstə düşdü və iməkləyə-iməkləyə özünü borunun ağzına çatdırdı, bir göz qırpmında deşiyə tēpilib yox oldu. Raufun hesablamaları düppədüz çıxdı; qaban borunun içinə soxulmadı, qaz kəmərinin içində görünən dabanlara xarıldaya-xarıldaya, finxıra-finxıra təəccüblə xeyli tamaşa elədi, hərənib fırlandı, sonra dönüb yerində qaldı və birdən elə bil qıçları qırıldı – böyrü üstə yerə yıxıldı; bir az əvvəl deymiş yuxu gülləsi təsirini göstərmişdi.

Borunun o biri ağzından Raufun başı görünəndə, Kamil qəşş eləyib getdi özündən. Qayınata tez, təngnəfəs qaçıb gəldi; o zaman o hələ qaça bilirdi. Qoca bərk həyəcanlanmışdı. O, Raufun üst-başına yapışmış hörümçək torunu təmizləyə-təmizləyə, onun əhvalını soruşurdu. Kamil isə hey gülür, özünü saxlaya bilmirdi. İndinin özündə qabanın finxırtısına oxşayan o gülüş yadına düşəndə Raufun üreyi bulanır.

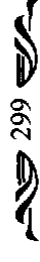
– Yaxşı, o cəmiyyətə üzv olmaqçün nə lazımdır?

– Yəqin ki, erizə, fotoşəkil, bir də bezi arayışlar. Mən çoxdan oranın üzvüyəm, hələ ordu sıralarında olandan. Həm də görünür, orduda qayda-qanun bir az başqa cürdür. Hər halda, öyrənib deyərəm sənə. Amma başa düşə bilmirəm, birdən-birə nə olub sənə, yəni doğrudan ovçuluq həvəsinə düşmüşsən?

“Hə, gözle, bu saat səbəbini açıb deyəcəyəm sənə”, – deyərək Rauf üreyində güldü və ona və Minarenin daha dəhlizdə durmayıb qonaq otağına keçdiyini görünə, cavab verdi:

– Sən inanma, inanma sən, – o, səsinə bir azca qaldırdı ki, Minarə eşitsin onun sözlərini. – Elə bilirsən Rauf elə-belə, adi, maraqsız bir adamdır, ailəsindən başqa heç nə ilə maraqlanmır. Bir gün gələr, başa düşərsən ki, səhv eləmişəm, yaxşı tanımamısan mənə.

Minarə dönüb dinməzəcə Raufa mənalı bir nəzər saldı. Onun sözləri hədəfə dəymişdi. Raufun bütün varlığını qələbə sevinci

bürüdü. “Bax belə, hələ siz sonra görəcəksiz analar necə oğullar doğub”.

Kamil söhbəti yekunlaşdırıb dayısı qızı və onun uşaqları ilə görüşüb ayrılmaq əvəzinə, başladı bir az da uzatmağa.

– Əvvəla, mən heç vaxt o fikirdə olmamışam ki, guya səni heyatda yalnız ailə maraqlandırıb, ikincisi də ki... – Rauf imkan vermədi o, sözünü deyib qurtarsın:

– Əzizim, bilirsen nə var, sən ki belə ağıl deryasısan, niyə dissertasiyanı yazıb qurtarmırsan?! Dörd ildir elə qurdalanırsan. Yaxşı budur, get özünə bir gün ağla. Xudahafiz. – O, qəhqəhə çəkib bərkdən güldü və tez bayıra çıxdı ki, son söz onunku olsun.

* * *

Bir aydan sonra o, ovçular cəmiyyətinə üzv oldu. Və təptəzə üzvlük vəsiqəsini mağazaya təqdim eləyib yaxşı bir tüfəng aldı. Satıcının tüfəngin pasportunda elədiyi qeydiyyatı piştaxtanın yanındaca diqqətlə yoxlayandan sonra, mağaza müdirinin yanına getdi. Müdir səliqə-sahmanla pasporta imza atıb möhür vurdu. Vəssalam. İndi daha silah saxladığına görə bir kişi də onu “gözünün üstə qaşın var” deyə bilməzdi. Hər şey rəsmi, hər şey qanuni idi. Rauf tüfəngi maşınının yük yerinə qoydu; onun hertərəfli düşünüb hazırladığı planın heyata keçirilməsində tüfəngin də öz yeri var idi. Rauf onu evdə heç kime göstərmedi, necə vardısı, eləcə brezent örtükdə – asılqanın arxasında gizlətdi.

Zirə yetişməyə başlayanda Rauf demək olar ki, hər gün işdən sonra maşını sürüb şəhərdən çıxırdı. Özü də indi o daha denizkənarı kurortların məketindəki çimərlik çetirlərini xatırladan bu ətirli kollarn bitdiyi bütün Abşeron qəbiristanlıqlarının yerini bilirdi. Hamısından tez zirə Şüvelan qəbiristanlığında yetişdi. O, kolları bir-bir diqqətlə nəzərdən keçirdi – toxumlar artıq qaralmışdı və əl vuran kimi qabıqlarından asanlıqla soyulub çıxırdılar.

Qarşısındakı işlərin nigrançılığı ilə bir azca qayğılı olsa da, bu şəhər Raufun kefi kök idi. O, kreslodə oturub dələkxananın adamı mest eləyən ab-havasından uymuşdu; Ağasəfa isə dələk qayçıları rının yeknəşək çıqqılısı altında ona, “sanballı müştəriyə” layiq şəhər yeniliklərini danışdı.

– Bu günlərdə sən mənə lazım olacaqsan, dodaqları sabun köpüyündə olduğundan, o çox ehtiyatla danışırdı. – Deyirəm şəhərdən çıxıb havamızı bir dəyişək.

Onun bu təklifi Ağasəfanın üreyindən idi, amma o saat razılıq vermədi, bir balaca götür-qoy elədi görsün ki, imkanı var, ya yox. Sonra dilləndi:

– Nə deyirəm, mən hazır. Amma bu başdan deyim, biləsən – istirahət günüm çərşənbə günüdür.

– Əla, onda elə günü sabah çıxarıq şəhərdən.

– Sabah niyə? Sabah hələ çərşənbə axşamıdır.

– Səninlə bizim səfərimiz gecə səfəri olacaq. Şəhərişi doyuncə yatarsan. Şüvelana gedəcəyik.

– Getməyinə gedək, sözüm yoxdur, – Ağasəfa arif adam idi, artıq başa düşmüşdü ki, Rauf onu gəzməyə aparır. – Amma mən görək evdəkilərə bir söz tapıb deyəm, hara gedirəm, gecəni harda olacağam.

Deyirsən ki, dostum Rauf elmi təcrübələr aparır, xahiş eləyib ki, ona kömək eləyim.

Harda, Şüvelanda? Yoxsa, akademiya açıblar orda, Ağasəfa gülməyini zorla saxladı Bacoğlu, bizim arvadın əslə o tərəflərdəndir. Elə bir kəlmə bu söz bəsdir ona! Səndən də, məndən də yaxşı bilir ki, milisdən başqa orda heç bir elmi idarə yoxdur.

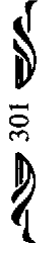
Ağasəfa, çox vacib bir işçün aparıram səni, görək kömək eləyəsən mənə. Cəmi də üç-dörd saat vaxtın gedəcək. Saat ikiyə işləmiş çıxmaltıyıq şəhərdən...

Ağasəfa onun sözünü yarıncıq kəsmək istədi:

– Yaxşı, gecənin bu vaxtı biz Şüvelanda nə eləyəcəyik?

– Mən heç bilməzdim ki, sən belə hövsələsiz adamsanmış; hər şeyi görək elə o saat biləsən, – Rauf bir az dlixor olan kimi oldu. – Ülgücünü o yana elə bir görüm. Səninləyem, çək ülgücünü o yana. – Nöşün?

– Birdən diksinib eləyərsən, xata çıxar əlindən, – səfər zamanı gözənilməz hadisə-zad olmasın deyə Rauf bu qərara gəldi ki, bir-iki şeyi qabaqcadan açıb Ağasəfaya desin. – Biz, qəbiristanlığa gedəcəyik. Hə, hə, təəccüb eləməli bir şey yoxdur burda. Cəmi-cümletanı üç saatlığa. Sən orda heç maşından da çıxmıyacaqsan. Hə, nə deyirsən?

– Bacioğlu, zarafat eleýirsən, deýsən axı? – Ağasəfa bunu ele soruşdu ki, ele bil Raufun dediklerinin zarafat olduğuna özünü inan-
dırmaq istəyirdi.

-- Zarafat nedir, ciddi söz danışram səninlə. Heç vaxt getməmişəm, öyrəşməmişəm, ona görə də qərībə gəlir sənə. – Rauf Ağasəfa-nın şübhələrini dağıtmağa, onu ürekləndirməyə çalışırdı. – Nə var axı burda, Allah qoysa, sabah gedəndə özün görəcəksən. Qəbiris-tanlıqdır de...

– Bacioğlu, belkə, mənim yerimə...

– Sənin yerinə, – deyə Rauf onun fikrini özü tamamladı, – yüz adam taparam, hara da desəm, başı üstə gederlər mənimlə, o asan məsələdir. Amma onlar mənə lazım deyil. Sən mənim dostumsan, inandığım adamsan, ona görə də başqasının yox, sənin yanına gəlmişəm. – Bu yerdə Raufun qanı bir az qaraldı, çünki arvadı düşdü yadına; niyəse o beyninə yeritmişdi ki, Raufun Arifdən başqa heqiqi dostu olmayıb və yoxdur o da ki, çoxdandır yoxa çıxıb.

– Yaxşı, qaşqabağını sallama, demədim ki, getmirəm, – Ağasəfa heç istəmirdi Raufu küsdürsün özündən. – Nahaq inciyirsən. Mən görək bir fikirleşm ya yox?! Düzdür, sən deyirsən filandır, beşməkdir, amma hər halda qəbiristanlıq ele qəbiristan-lıqdır, onda da ola gecə yarısı. Bu səninçün talvar altında oturub, qabağında pürrengi çay nərdtaxta oynamaq deyil...

Onlar Şüvelən qəbiristanlığına gəlib çatanda gecə saat iki idi. Hava saat altıda işıqlanmağa başlasa da, Rauf risk eləyə bilməzdi, bir də gördün yuxusuzluq xəstəliyinə düşər olmuş səfeh bir xoruz korladı işləri, səhəri gözləməyib bivaxt başladı banlamağa. Ona görə də o, bura belə tez gəlmişdi ki, ilk xoruz banını eşidən kimi başlasın zire yığmağa. O, mütləq əmin olmalıydı ki, eşitdiyi ban həqiqətən də ilk xoruz bandır.

Maşın qəbiristanlığın girecəyində dayanan kimi Ağasəfa otur-
duğu yerdəcə donub qalmış bir vəziyyətdə soruşdu:

– Qəbiristanlıq burdan çox uzaqdır? – Rauf fikir verdi ki, o, göz-
lərini düz irəli zilləyib və çalışır yan-yörəyə baxmasın.

– Elə burdadır, çatmışıq. – O, maşını döndərdi, fənərlərini lap
gur yandırdı və doqqazı açıq alaqağını Ağasəfaya göstərdi. Ağasəfa
bir az fikirleşəndən sonra dedi:

– Atalar yaxşı deyib: “Gecənin xeyrindənsə, gündüzün şəri
yaxşıdır”. Sən gəl mənə qulaq as, hər nə işin varsa, saxla səhərə...
Qaranlıqda görməzsən, ilandan-zaddan tapdalayarsan, ya da quduz
itə rast gəlersən, çox şey ola bilər.

– Vallah, qərībə adamsan, – Rauf gördü ki, qoca əməlli-başlı
qorxur, gülümsədi. – Dirilərdən qorxmaq lazımdır, kişi, dirilərdən.
Buradakılar daha heç kimə bir pislik eləyə bilməzlər. İstəyirsən,
sən maşında qal.

Rauf maşından düşüb, qəbiristanlığa tərəf gedəndə Ağasəfanın
üreyi gəldi yerinə, hər halda qəbiristanlıqdansa, maşının içi arxa-
yınalıqdır. O, Raufun dalmıca:

– Lazım olsam sənə, çağır gəlir, – dedi və pəncərələri qaldırıb
qapıların hamısını içəridən bağladı.

– Ay sağ ol. Sən otur, radioya qulaq as. Su da, yemək də dal
oturacaqdandır, xətrin istəsə götür. Mən qayıdıram bir azdan.

Rauf maşına xüsusi bir qurğu düzəltirib qoymuşdu, maşını
qaçırtmaq qəti mümkün deyildi, onun esas narahatçılığı yapon
kombaynı sarıdan idi. Kombayn radioqəbuledicidən, rəngli televi-
zordan və reversli stereofonik maqnitofondan ibarət idi. Rauf bilirdi
ki, bunlardan ötrü şəhərdəki maşın heveskarlarının çoxunun üreyi
gedir. Elə bezi piyadaları da onun qiyməti yoldan çıxara bilirdi.
Ona görə də Rauf maşınını heç vaxt nəzarətsiz qoymurdu. Amma
onun ağılna gəlmirdi ki, dünya radiotexnikası hələ ele bir qeyri-adi
cihaz icad eləməyib ki, o cihazın xatirinə Şüveləndə gecəyarı qəbi-
ristanlığa gözintiyə çıxan bir adam tapılsın.

Rauf demir doqqazı var gücü ilə özünə tərəf çəkib açanda qapı
cırıldadı və o fikirleşdi ki, alaqaşı səherdən axşama kimi taybatay
açıq olduğundan, görünür, illərlə bu doqqazı bir bəni-insan açıb
eləməyib. Əl fənəri ona lazım olmadı. Bədirlənmiş ay gur işığını
bütün qəbiristanlığa salmışdı. Başdaşlarının qum üzərindəki köl-
gələri o qəder qatı idi ki, adam onları sinədəşi bilib üstündən atıl-
maq istəyirdi. O, kollara tərəf getdi, hasarla qəbirlərin arasını zire
kolları ele basmışdı ki, keçmək mümkün deyildi. O, iri bir tava
daşının üstündə oturdu.

Dəniz yaxın idi bura, amma bu gün külək dənizdən əsdiyindən
dalğaların səsi daha aydın eşidilirdi və adama ele gəlirdi ki, hasarın

o üzü denizdir. Havadakı rütubətdən onun köynəyi bədənə yapışdı, ona görə də pencəyini düymələməli oldu. Bir azdan Rauf saatna baxanda, təəccüb qaldı – vaxt yaman sürətlə keçmişdi.

Göy üzü şərq tərəfdə güclə seziləcək dərəcədə ağarmışa başlamışdı. O, hesabladı ki, ən tənbəl xoruzun belə oyanmağına bir saatdan artıq qalmayıb. Oturmaqdan sol ayağı keyimışdi. Rauf durub qəbirlərin artasındakı cığırta üç-dörd dəfə o başa-bu başa gəzindi. Külək birdən-birə elə dayanır ki, elə bil qapını bağlamışan üzüne. Daha yarpaqların xışiltısı da eşidilmirdi – təbiət sanki donub qalmışdı. İndi yalnız gözə görünməyən denizin yeknesəq uğultusu eşidilirdi.

O, qətiyyəni qorxu hissi keçirib elemirdi, çünki gözəl dəniz sahibinin daş hasara alınmış və qranitlə, mermərlə və sair qiymətli daşlarla cərgələnmiş bir parçası əcdadlarımızın, yaxın qohum-əqrəbamızın sümüklərinin torpağa qarışdığı bir yer idi, vəssalam. Başqa söz-söhbətlərin hamısı onun nəzərində cəfəngiyat idi, şüurlarda keçmişin qalıqları idi. O, ümumiyyətlə, hər şeyi, dünyada baş verən bütün hadisələri sağlam insan ağlının reallıq adlanan etibarlı süzgəcindən keçirirdi.

Yüngül mürğü içində Rauf hiss elədi ki, nə isə xoş bir qoxu var havada. Əvvəlcə çox zəif duyulan bu qoxu sürətlə artdı, elə bil hərdəsa yaxınlıqda içi ətirli maye ilə dolu bir qabın ağzını açmışdılar. Rauf maraqlanıb ayağa durdu və zirə kollarına yaxınlaşanda qəti əmin oldu ki, birdən-birə ətrafı bürüyən bu şirin, xoş qoxu ziredən gəlir. Kolların ətri saat beşlə işləmiş daha da artmağa başladı və elə məhz bu vaxt ilk xoruz banladı. Demək olar ki, elə o saat başqa xoruzlar da ona qoşuldular, səsinə səs verdilər. Amma Rauf bu xorun solo banlayan xoruza qoşulmağına qəder keçən anı vaxt ərzində macal tapıb bir neçə zirə qıçasını kökündən çıxara bildi. Xoruzlar elə bil yarışa girmişdilər; biri o birindən bərk banlayırdı. Qulaqba-tırıcı bu səse ilk dəfə qulaq asan şəhərliyə elə gələ bilirdi ki, yaxınlıqda gur səslə xoruzlar yetişdirən xüsusi quş ferması var.

Xoruzların banı birdən kəsildi və gecenin adamı xoflandırıan bu sakitliyində dəniz tərəfdən yalnız tənha bir qağayının et ürəşdirən kədərli çığırtısı eşidildi. Rauf qəbir daşının üstünə yığıldığı zirə qıçalarını səliqə ilə dəstələyib ortasından bağladı. Ona elə gəldi ki,

bu zirə dəstəsinin ətri yoxdur; iylədi, həqiqətən də yox idi. Bayaq onun yuxusunu qaçıran o gözəl ətir qətiyyəni hiss olunmurdu.

Rauf təəccüb qalmışdı. O, kolluğa yaxınlaşdı, bir neçə kolu əməlli-başlı iylədi, amma rütubət qoxuyan ot iyindən başqa bir şey gəlmədi burnuna. O gözəl ətir bütöyün çəkilib getmişdi. On beş dəqiqə evvel adamın əlində çox asanlıqla qırılan zərif qabaqlı qıçalar neylon çubuqlar kimi elastiki olmuşdu. Zirə qıçasını didişdirib birtəhər qırandan sonra o, quşlarla bitkilər aləmi arasındakı gizli əlaqənin sirrini açıb, göstərən qədim əlyazma müəllifinin dərin elminə heyranlıq əlaməti olaraq başını yığaladı.

Əlində zirə dərzisi maşına tərəf getmək istəyirdi ki, bir də Raufun gözü bütün gecəni söykənib ilk xoruz banını gözlədiyi başdaşına sataşdı. İllərin yağışı-qarı, tez-tez dənizdən esən sərt küləklər daşın üstündə yazılmış adı pozmuş, yaxşı oxunmurdu. Adın aşağısındakı yazı isə doğum və ölüm günləri – necə dəyərlər, insan ömrünün qısa tarixçəsi – hələ də aydınca oxunurdu, ələlxüsus onun birinci hissəsi: 9.6.1929. Raufun diqqətini də dərhal bu rəqəmlər cəlb etdi, daha doğrusu, bu rəqəmlər böyüdü onun gözündə və olan-qalan yuxusunu da qaçırdı. O donub qalmışdı. Tədricən canına vicivə düşdü, fikri də qarışib dumanlandı.

O gözünü əlli il əvvəl tarixin əbədiyyat kitabına onun ad günü kimi qeyd olunmuş bu rəqəmlərdən ayıra bilmirdi. Özüne əmr etdi ki, Rauf, özünü elə al, amma elə o dəqiqə də başa düşdü ki, bunu bacarmayacaq. Təsəkinlik tapmaq ümidi ilə qəbir daşında nə isə başqa bir söz axtarmağa başladı, hətta əl fənərini də yandırdı, amma mənasız naxışların fonunda yenə də həmin tanış rəqəmləri gördü...

Rauf yavaş-yavaş geri çəkildi, sonra dönüb yan-yöresinə baxmadan çıxış yoluna tərəf üz qoydu. O, zorla özünü qaçmaqdan saxlayırdı. Bir neçə addım atandan sonra başa düşdü ki, yolun bir hissəsi, özü də ən pis hissəsi darvazanın sağındakı sərv ağacının yanından keçir. İlk baxışda bu ağac qonşuluğundakı o biri ağaclardan seçilmirdi. Elə ona görə də qəbiristanlığa girəndə Rauf ona əhəmiyyət verməmişdi. Amma indi o, hiss eləyirdi ki, daha doğrusu, qəti bilirdi ki, qara məxməri yarpaqlarının arasından kiməsə baxır və özü də buz kimi soyuq ölü gözələrini ondan çəkməyərək, yaxınlaşmağını gözləyir.

Bu dəhşətli gözlərin ağırlığı altında o, elə heysizləşdi ki, dayan-
 malı oldu. Bu vəziyyət bir neçə an çəkdi – qəfildən boynunun
 ardında kiminsə nəfəsini hiss elədi, elə bir kimşə kəsik-kəsik nəfəs
 alırdı. Eyni zamanda kürəyində də bir əl gezirdi və onu müdhiş
 zülmetin dərinliyində gizləmiş o ecaib, qullı məxluqa doğru itələ-
 yirdi. Dəhşətdən tükləri biz-biz oldu, canındakı vicivəcə daha da
 artdı, keyimiş əllərindən zirə destəsi də, termos da sürüşüb yerə
 düşdü.

Rauf qaçmağa üz qoydu, amma elə o dəqiqə də hiss elədi ki, qaça bilmir, dizlərinin taqəti yoxdur. Özünü ürekləndirməkdən ötrü, mahnı oxuyurmuş kimi, başladı xırıltılı səsle nə isə qışırmağa. Bu səsən saysız əks-sədası onu lap dəhşətə gətirdi və olan-qalan hüsunu başından çıxardı.

Ağasəfə yumaq kimi yığılıb Raufun hərəkətlərinə göz qoyurdu. Rauf özünü tamam itirmiş halda soyunmuş mühərriki birtəhər işə saldı, böyük sürətlə maşını yerindən tərpətdi.

O, yavaş-yavaş özüne gəlməyə başladı. Hətta Mərdəkanı keçəndən sonra rəddiyanı yandırdı, xeyli qurdalayandan sonra əlini uzun dalğadakı verilislərdən birində saxladı; tez-tez eşidilən "senyor" və "kommuna" sözlərindən bu qənaətə gəlmək olardı ki, verilmiş ispan dilindədir, ya da uzaqbaşı italyan dilində. Rauf diqqətlə xeyli qulaq asdı. Birdən o, yanındakı sərnəşini gördü və dərhal tanıdı onu. Salam verdi, salamını aldı, hal-əhval tutdu. Evində-əşiyində, işində-gücündə nə var-nə yox – hamısı ilə maraqlandı. Ağasəfa bütün suallara təmkinlə, etraflı cavab verdi.

O qədər özünə gəlmişdi ki, hətta öten hadisələri beynində təhlil edib müəyyən nəticəyə gələ bildi. Qeyri-ixtiyari olaraq, ucadan: Şəhərə çatanda Rauf, demək olar ki, tamam özünə gəlmişdi.

– Qoca kaftar! – dedi, ele o saat da fikirleşdi ki, bu sözlər Ağasəfənin şəhər kənarına gəzintidən aldığı xoş təəssüratını korlaya bilər. Ona görə də onu inandırmağa çalışdı ki, bəs ağzından çıxan söylüşün əsla ona dextli yoxdur, qayınatasının ünvanına deyib, deməyə də haqqı var, çünki onu bu axmaq fikrə salan qayınatası olub, özünün əcaib-qərib elmi söhbətləri ilə.

Agasəfa hiss elədi ki, söhbətin vaxtı çatıb, astadan zəif səsle xatırladı:

– Mən sənə demədim ki a, gecə qəbiristanlığa getməzlər?! Saq-qalım yoxdur, sözüm keçmir. – Elə o özü də indi-indi özüne gəlirdi.

– Amma yaman qorxutdun mənı. Sən qaça-qaça gəlib məşına salanda özünü, nə halda idin, onu bir mən gördüm, sən heç təşəvvürünə gətirə bilməzsən.

– Elə bilirsən ki, mən qəbiristanlıqdan qorxmışdım? Səhvini var. Qəbiristanlıq qəbiristanlıqdır, istəyir gecə olsun, istəyir gündüz – fərqi yoxdur; sinə daşdır, başdaşı; altında da torpağa qarışmış bir yığın sür-sümük! – Rauf özündən çıxmışdı. O, əsla mövhumata-zada inanan adam deyildi. Hətta o, müəyyən mənada ateist də hesab oluna bilərdi, çünki həmişə Allahın varlığına şübhə ilə yanaşırdı və üreyində arxayın idi ki, Allah yoxdur. – Düzünü bilmək istəyirsənsə, bir məsələ orda meni möhkəm dılxor elədi, sonra danışaram sənə, bərbərxanaya gələndə... Səndən çox razıyam, yoldaşlıq elədin mənə. – O, məşını Ağasəfanın evinin qabağında saxladı, soyuq, arıq əlini bərk-bərk sıxıb onunla xudahafizləşdi. Sağ ol, gecən xeyrə qalsın. On gündən sonra görüşərik. Zəng eləyə-cəyəm sənə.

Rauf, az qala bir göz qırpımında gəlib evinə çatdı, hər halda ona belə gəldi, çünki Ağasəfadan ayrılandan sonra bir də baxdı gördü ki, məşını həyətə sürür. Məşını qaraja qoyub evə qalxdı. Bir az mətbəxdə oturdu, bir dəne butərbrodla bir butulka pivə içdi, sonra elə buradaca pal-paltarını soyunub sakitcə yataq otağına keçdi.

Qəribədir ki, o, dərhal yuxuya getdi. Amma ayıldan sonra hiss elədi ki, bugünkü yuxudan heç bir ləzzət almayıb.

Belə baxanda yuxuda, sən deyən qeyri-adi hadisə-zad baş verməmişdi, hələ desən, əvvəli heç pis də deyildi, adamın ruhunu oxşayırdı. Rauf gördü ki, əlində tilov qayada oturub balıq tutur. Hava da əladır, göy üzü dumduzu, mavi rəngdədir, amma günəş görünmür. Qayanın üstündən baxanda dənizin göy üzü kimi tərtəmiz mavi suyu həm ilıq, həm də bir az sərin gəlirdi adama. Bir sözlə, dəniz ruhu elə oxşayırdı ki, dəhşətli bir qüvvə ilə adamı özlünə çəkirdi. Rauf da yuxuda saxlaya bilmədi özünü, istədi bir baş vursun bu mehriban, bu səfqətli sakit dənizə və doğunca içsin onun suyundan, yağısını söndürsün. Amma elə ki, o, tilovu bir kənara atıb suya baş vurmaq istədi, çəçələ barmaqdan bir az böyük xul

balıq, ya da kilə qarmağa ilişib çapalamağa başladı. Və bununla da yuxunun şirin hissəsi qurtardı. Tilov sanki donub ağır bir ling oldu və onun əllərini berk-berk titrətdi. Sudan isə xul balığın yerinə qıc olmuş vəziyyətdə iri qara bir balıq çıxdı, domba gözələrini Raufa bəzəlti. Tilovun ipini uda-uda o, sürətlə Raufun üstündə durduğu qayaya yaxınlaşır, zariya-zariya qanlı köpük tüpürürdü. Rauf tilovu kənara atıb qaçmaq istədi, amma tilov əlinə saqqız kimi yapışmışdı, qopmurdur. O, nəzərlərini balığın dəhşətli gözələrindən qaçıra bilmirdi, bu gözəl onu özünə doğru çəkirdi. Rauf yarpaq kimi titrədi və qulaqbatırıcı bir səslə çığırdı.

Öz çıxırtısına aylıqdan sonra üreyi az qalırdı yerindən çıxrsın – bir xeyli şiddətlə döyündü, üstelik yataq otağının ala-qaranlığı Raufu elə sıxdı ki, davam getirməyib arvadının yanına keçdi, onu qucaqlayıqdan sonra bir az toxtadı...

Tam sakitlik idi və belə görünürdü ki, evdə heç kim yoxdur. Ayıqlandan sonra, yataqda uzanmış halda o, bir müddət düşüncələrə qapıldı, amma elə ki, bu düşüncələrin qarına-qarışığı içində öz rengi və tutqun naxışları ilə naməlum yaşının qəbrini xatırlıqdan bir qaraltı gəlib gözələri önündə durdu – dərhal əhvalı pozuldu və o dəqiqə yerindən qalxıb xeyalət aləmindən uzaqlaşdı.

Raufun xətri yemək istəmirdi, iştahı yox idi. Özü də fərqliqə varmadan başladı otaqları gəzməyə; nəse itirmişdi elə bil, tapa bilmirdi. Üreyni şübhələr didişdirən adama oxşayırdı. Nəhayət, bu meqsədsiz gezinti dehlizdə başa çatdı; burada onun gözü telefona və saata sataşmışdı. Saat on iki idi. Bu ikicə “məişət əşyası” Raufa vəzifəsini xatırlatdı və o, dəstəyi götürüb iş nömrəsini yığdı. Boğazını arıqlaya-arıqlaya çox menali bir tərzdə öskürüb katibəyə dedi ki, bezi səbəblər üzündən – bu səbəbləri telefonda açmaq olmaz – bu gün işə gəlməyəcək. Rauf dəstəyi yerinə qoydu, saata bir də baxıb tələsik dehlizdən çıxdı. Görkəmindən dərhal hiss olunurdu ki, bu adamın nəse çox vacib, təxirəsalınmaz bir işi var, amma buna baxmayaraq, o, üz-gözünü, üst-başını səliqə-sahmana salmağı unutmadı.

Şüvələna bir neçə kilometr qalmış o, maşını kənd yoluna döndərdi və demək olar ki, o saat da birmərtəbəli balaca bir qəlyanaltının yanında saxladı. Bura “Deyirman” deyirdilər; deyirdilər

deyəndə – adı belə idi. Ağzının dadını bilən, ləzzətli yeməklər xoşlayan adam başqa yerə getməzdi: burdakı düşbərə, qutab, burdakı kabab, ləvəngi, burdakı kartof lüləsi harda vardı?! Rauf keçib küncdəki stolun arxasında oturdu və çay sifariş verdi. Mətbəxdən camaat oturan salona dolmuş yemək ötri xəstəni də iştaha gətirirdi, amma Raufa təsir eləmədi, yemək düşmədi onun yadına. Yeməxananın ucaboylu, arıq ofisiənti Sabir də, buranın müdiri də, anbardarı da o, özü idi məəttəl qalmışdı; Rauf ola, bu boyda yolu gələ, çörək yeməyə. Təəcübünü isə o, qəti bürüzə vermədi, amma mürebbe gətirəndə diqqətlə Raufa baxdı. Çayın dəm almağı beş-on dəqiqə çəkdi. Ancaq köhnə müştərilərə gətirilən yaraşıqlı qırmızı çini çaynikdən onun stəkanına çay süzəndə Sabir dolayı yolla söz atdı ki, bu çay bir elə də əla çay deyil ki, durub şəhərdən bura maşın sürəsən. Rauf heç bir yalan, bəhanə qoşub düzəltmədi, gəlişinin səbəbinin çay içmək olmadığını boynuna alandan sonra, Sabirdən xahiş elədi ki, yarım saatlığa vacib bir məsələdən ötrü onunla Şüvələna getsin. Sabir təəssüflə çiyini çəkdi və başının işarəsi ilə ağzına qədər müştəri ilə dolu salonu göstərdi; nahara o qədər adam vardı ki, iki ofisiənt hamıya layiqincə qulluq eləyib çatdırı bilmirdi.

– Heyif, – Rauf çox meysus dedi bu “heyif” sözünü, – mənim gümanım birce sənə idi. Bir məsələ var, onunla bağlı qəbiristanlığa getməliyəm...

Yanıqlamamışdı, Sabir ona sözünü deyib qurtarmağa imkan vermədi, kədərlə başını bulayıb döşlüyünü çıxartdı və maşına tərəf getdi.

Qəbiristanlığın qapısından içəri keçən kimi Rauf Sabiri özü ilə gətirməyine peşman oldu. Çünki mavi göy üzünün və dənizin fonunda mərmər və qranit qəbir daşlarının cərgələri, söyüdlərin, çinarların sərin kölgələri və quşların səsi adamın ruhunu oxşayırdı. Bura elə bil insanın əsəblərini yerindən oynadan gecəki yer deyildi, əksinə, sakitlik axtaran sevgililərin ayrılış xüsusi bir xiyabanı idi.

Onlar üstündə “Məmmədzadə Şeyda” 9.6.1929–15.4.1980 yazılmış qəbrə yaxınlaşanda Rauf bir daha günəş işığının başqa işıqlardan üstünlüyünə əmin oldu. Başdaşdakı yazı da, azacıq olmasına baxmayaraq, indi əməlli-başlı oxunurdu; Rauf məmnuniyyətlə, bir az da daxili bir yüngüllüklə yazını iki dəfə oxudu.

Sabir gözələrini üstündə zire buketi və termos olan sinə daşına zilləyib durmuşdu. Her ikisi ehtiram əlaməti olaraq susurdu. Rauf

bura gəlişlərinin səbəbini Sabirə izah etməkdə çətinlik çəkdiyindən sükut xeyli uzandı.

– Bu bizim qohumun qəbiridir, – deyə o, handan-hana dilləndi. – Allah rəhmət eləsin, çox yaxşı qadın idi: üreyigeniş, xeyirxah. Özü də yazıq yetim idi, heç kimi yoxdu.

Sabir görüb-götürmüş adam idi, bildirdi bu məqamda nə deyərler. – Allah rəhmət eləsin, yaxşılıq heç vaxt unudulmur, – dedi və bununla da düşünüb bir bəhanə tapmaq üçün Raufa əlavə vaxt verdi. – İstəyirəm qəbrinə bir əl gezdirim, səliqə-sahmana salım – Rauf başdaşının üstündəki ölüm tarixini göstərdi. – Apreldə ildönümüdür, qohum-əqrəbə yığışb gələcek, yaxşı döyül. Elə sənə də buna görə əziyyət verdim, dedim bir məsləhət eləyim.

– Lap düz eləmişən – Sabir onun fikrini beyəndi. – Deyim də sənə: burda çətin iş yoxdur, xarab olmuş yerlərinə balaca əl gezdirmək lazımdır, bir də yazısı gerek təzələne, vessalam. Onu da deyim sənə ki, savab işdir bu. Rəhmətliyin adı nə idi?

Rauf səhv etməmək üçün başdaşındakı yazıya bir də baxıb cavab verdi:

– Məmmədzadə Şeyda.

– Bəs atasının adı? Burda yazılmayıb.

– Atasının? – Rauf qəti duruxub etmədi, – atasının adı Bəylər idi, – dedi.

– Deməli, Şeyda xanım Bəylər qızı Məmmədzadə, – Sabir cibindən çıxartdığı köhnə dəftərcəsinə rəhmətliyin adını, atasının adını və familiyini tələsmədən, arxayın-ərxayın yazdı. – Bunları qabiliyyətli balaca bir daşa əntiqə yazdırıb saldırmaq lazımdır bura. Sən xatircəm ol, özüm elətdirəm hamısını. Aprelin 15-i üçün hazır olar.

– Nə danışsən, ömründə razı olmaram. Sənin öz işin azdır bəyem? Mənə ağıllı məsləhət lazım idi, qalanını özüm elətdirəcəyəm. Gedək, qədəş! – Bu özgə qəbrini düzəltməyə Raufun yat saydı heç yuxusuna girməzdi, ona görə də etirazını ələ inandırıcı şəkildə bildirdi ki, Sabir daha üstündən heç nə demədi.

“Deyirmana” çatanda Rauf bir də başladı dil-ağız etməyə. Sabir isə ələ bil keyimişdi, bir kəlmə də danışmırdı. Amma ayrılan da Raufun əlini sıxıb dedi:

– Mən səndən üzr istəyirəm, sənə bir kəlmə söz deyəcəyəm. Neçə ildir tanış, amma tanımamışam səni, bu gün tanıdım. Aferin.

Biz yaşda olanların içində az adam tapılar ki, xalqımızın adət-nənəsinə sənin kimi hörmət eləsin. Halal olsun...

Qırx deqiqədən sonra Rauf artıq evində idi. Hərçənd qəbiristanlığa baş çəkib qaydıandan sonra, gecəki hadisələrin xoşagəlməz əhval-rühiyyəsi tamam çəkilib getmişdi, zirə də qarajda serilmişdi, quruyurdu, amma üreyində yene nə isə bir narahatçılıq vardı.

Nahar vaxtı Rauf duru xörəyi yemədi, tamam imtina elədi, etlə badımcan qızartmasından da ağzına bir-iki tikə alıb boşqabı kənara itələyendə arvadı soruşdu:

– Nə olub, birtəhər deyirsən gözüme?

– Heç, işdə bir balaca... Bekara şeydir, – arvadına cavabı bu oldu.

– Bəs uşaqlar hamı?

– Qonşudadırlar, ad gününə gediblər.

Rauf uşaqları məmnuniyyətlə xatırladı, məşallah, lap özünün cavanlığına oxşayırlar; onun kimi hüündür, boylu-buxunludurlar. Bununla da aralarındakı oxşarlıq qurtardı. Rauf getdikcə daha artıq hiss eləyirdi ki, oğlanların xasiyyətləri, oturuşları-duruşları ana tərəfə çəkib. Buna onun ələ bir etirazı yox idi, amma hər halda, hərdən lap məəttəl qalırdı, hətta bir balaca narahat da olurdu ki, yaxşı, bunlar sağlam cavan uşaqlardılar, özləri də tələbədirlər, o da ki, əsla korluq verib-ələmir onlara, hər bir şərait yaradır, bəs niyə yaşlarına uyğun kef çəkmirlər, cavanlıq ələmir, bütün günü dərs oxuyurlar, boş vaxtlarının da əsas hissəsi müəlliməyə gedir. Hər iki oğlu biofakda oxuyurdu: böyüyü – Rəsim üçüncü kursda, Rəfatik – birincide. Ailə başçısı kimi Raufun o qədər işi, o qədər qayğısı var idi ki, uşaqların tərbiyyəsi ilə məşğul olmağa vaxtı çatmırdı; bunu o, arvadına etibar etməmişdi, özü isə ehtiyatda durmuşdu, eger ciddi çətinlik çıxıb-ələsəydi ortalığa, onda köməyə gələcəkdi. Amma nə uşaq vaxtları, nə də sonralar onun köməyinə ehtiyac olmadı. Birçə axır vaxtlar məcbur olmuşdu onlara hərdən acıqlansın, xüsusən böyüyünə; özünü Kamilə oxşadırdı, tez-tez onun sevimli sözlərini, ibarələrini işlədirdi.

Raufun gedəsi yeri vardı, amma əvvəlcə qərara gəldi ki, yarım saat da olsa, yatıb yuxusunu alsın, sonra. Elə də elədi. Yuxudan duranda gördü ki, eməlli-başlı dirilib. Üzünü qırxdı, paltarını dəyişdi və arvadına bildirdi ki, Arifgilə nerd oynamağa gedir. Arvadı qabagına tökdüyü kurs işlərindən gözünü çəkmədən başını

yırgaladı və dedi ki, açarı götürsün. Rauf bildirdi ki, Xalidə inanmır onun behanesinə, amma bu onu qəti narahat elemirdi. Qısqanlıq səhnələrinin və tez-tez küssüb ata evinə köçməyin dövrü çoxdan keçib getmişdi və Rauf daha subay oğlan kimi öz ixtiyarında idi. Arvadının xetridi də çox istəyirdi; ən yaxın və ən mehriban qohumu kimi. İmkan olanda çalışdı sevindirsin onu, üreyini açsın. Adam arasına – isteyir teatra, konserte, ya da toya, qonaqlığa – ancaq onunla çıxardı; özü də hara ne qədər xərcləmək, ne almaq lazımdır, onun məsləhətlərinə qulaq asırdı. Xalidə zahirən elə indi də pis görünmürdü – yaxşı gözle baxan adam deyirdi ki, namxuda, boylu-buxunlu gəlindir. Arvadının zərif xallı üzünə, gülümseyən gözəl dodaqlarına Rauf indi də hərdən məmnuniyyətlə tamaşa eləyirdi.

O qış Rauf yarım illik üzücü ayrılıqdan sonra Gəncədən doğma şəhərinə tətillə gəlmişdi. Gəncədə o, Kend Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyurdu. Aqronomluq peşəsini o, könülsüz, özü də çətinliklə mənimsəyirdi. Bunun da iki səbəbi var idi. Birinci səbəb o idi ki, kənd təsərrüfatına qətiyyəvən meyli, həvəsi yox idi və öz ixtisasına olan xor münasibətə şəhərli mövqeyindən bir növ haqq qazandıra bilirdi. Bakılı dostlarının da üreyi yanrdı ona: necə də yanmayaydı, incə zövqlü bir adam hara, kənd təsərrüfatı hara?! İkinci səbəb dilə gətiriləsi deyildi: tənbellik, elə bir tənbellik ki, dermanı ixtira olunmayıb hələ. Bu çaresiz xəstəliyin, bir də arxayınçılığın – pul gücünə və tanış-bilişin sayəsində onsuz da diplomunu alıb qoyacaq cibinə – ucbatından hüquq fakültəsinin üçüncü kursunda qiymətləri pis olduğu üçün və çoxlu dərslər buraxdığı üçün institutdan kənar edildi.

Amma bir cəhəti xüsusi qeyd etmək lazımdır: məcburiyyət qarşısında qalıb universitetdən getməyi heç də o demək deyil ki, o zaman hüquqşünas olmaq onu cəlb etməirdi. Əksinə, xəyalında gələcəyini gözünün qabağına gətirəndə özünü həmişə prokuror vəzifəsində görürdü; təkcə bir dəfə görmüşdü ki, hakimdır. O, məhz prokuror olmaq istəyirdi, çünki möhkəm inanmışdı ki, bu vəzifə ən sərfəli, ən hörmətli vəzifədir. Prokurorun əlində hakimiyyət də var, imkanat da. Amma əvəzində ondan nə var–dövlət dalınca qaçan bəzi adamlardan tələb olunan risk tələb olunur, nə də incəsənətin, elmin zirvələrinə aparan uzun dolanbacları yollarda çəkilən ağır, gərgin zəhmət. Gənc Raufun yüksək amalı ilə hüquq fakültəsində özünü

aparmağı, təhsilə münasibəti arasındakı bu uyğunsuzluq onun tədrisən formalaşmaqda olan xarakterinin daha bir xüsusiyyəti qabarıq şəkildə üzə çıxırdı.

O, məşını qayınatası ilə sürdü. Qonaq otağına girib Kamili görəndə üreyində heç bir yüngüllük-zad hiss etmədi. Qayınatası biləndə ki, adətən, arvadı və uşaqları ilə gələn Rauf bu dəfə tərif gətirib, məəttəl qaldı. Ağılna gəldi ki, yəqin Rauf mənzilləri dəyişmək barədə söhbəti davam elətdirməyə gəlib. Ona görə də açıq-aşkar soyuq görüşdü onunla.

Kamil isə Raufu gülmə üzlə qarşıladı, onun zahiri görkəmi barədə bir neçə xoş söz də dedi, özü də, bunu pəhrizin müsbət təsiri ilə izah elədi. Rauf söhbətin onun imkanları çərçivəsindən kənara çıxdığını duyub dərhal təşəbbüsü ilə almağa çalışdı.

– Afərin! – dedi və keçib stolun arxasında əyləşdi. – Müşahidə qabiliyyətin pis deyil. Amma sən mənim, tez elə, bir sualına cavab ver: de görüm, ayaqlarından şikayətin yoxdur ki?

– Necə meğər? – Kamil təəccüb elədi bu suala.

– Heç, elə-belə. Deyirəm yeni, ayaqların sağlamdır? Ağrıyıb eləmir ki? – Rauf, narahatmış kimi, qayğılı bir görkəmlə soruşdu və bu sınılanmış fəndin təsiri altında həmsöhbətinin üzündəki gülüşün necə çəkilib yox olduğunu məmnuniyyətlə müşahidə elədi. – Düzünü de!

– Heç vaxt ağramayıb... Sağlamdır, – deyərək Kamil çiyinlərini atdı. – Onda tez elə, mətbəxə get, Dilefruz xanımdan xahiş elə, bizə yaxşı bir pürrengi çay versin, – Rauf özünü saxlaya bilməyib bığaltı gülümsədi. – Hamıdan kiçik kimdir burada? Sən. Odur ki, zəhmətdən keçib, yubanma daha. Pəhrizin müsbət təsiri məsələsini də orda danışarsan, mənə lazım deyil, ehtiyac yoxdur, həyatı mən sənə yaxşı bilirəm.

Rauf gözlədi, köpüyü yatırılmış Kamil verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün otaqdan çıxan kimi, guya elə-belə, sözgəlişi, məmnunluğunu sallayıb oturmuş qocanı inandırır ki, onlara qonaq gəlməkdə heç bir xüsusi məqsəd-zadı yoxdur. Sadəcə olaraq, keçən dəfəki o maraqlı söhbət kimi bir söhbətə ehtiyac duyub: ələlxüsus, kitabdan oxunan o parçalar ona olduqca xoş təsir başlayıb.

Sonrakı qırx-əlli dəqiqəni Rauf, könülsüz olsa da, oturub qayı-natası ilə Kamilin mənasız söhbətinə qulaq asdı; neyləsin, məcbur

idi. Onlar qızıqıb elmi terminləri bir-birinə calayır, necə deyirlər, gözə küll üfürürdülər. Söhbətin axırına yaxın Kamil ağzından qaçırdı ki, haqqında qızğın mübahisə elədikləri eksperiment, texniki səbəblər üzündə ən tezi iyirmi ildən sonra qoyula bilər. Bundan sonra daha heç bir şübhə yeri qalmadı, Rauf qəti əmin oldu ki, onların söhbəti boşboğazlıqdan başqa bir şey deyil. Orası da Raufa çoxdan aydın idi ki, arvadının qohumları kimi adamlar, savadlarına, istedadlarına baxmayaraq, bacarıqsız adamlardır, çünki fürsəti əldən buraxırlar, yaxşı gün-güzəran üçün lazım olan xırda biciklərə, fəndlərə vaxtları çatmır, qüvvələrini mənasız şeylərə xərcləyirlər. Əgər ağıllı adam deyilən cəhətə fikir verərsə, mütələq xeyir aparar. Bunu o, başa düşmüşdü, başa düşdüyü gündən də o əqidə ilə həyatını qurmuşdu.

Kamil gedəndən sonra Rauf asanlıqla söhbəti istədiyi səmtə yönəltirdi və çox böyük bir diqqətlə qayınatasının qədim zamanlarda yaşamış təbiblərin, türkəçarələrin barəsində dediyi tərifi sözləri dinləməyə başladı.

– Amma bütün bunlara baxmayaraq, adam inana bilmir ki, cavanlığını ona təzədən qaytarmaq mümkün ola – Raufun içindəki şübhə hələ də tamamilə çəkilib getmirdi, bununla belə, qəlbinin hansı bir yerində ümidi var idi ki, həmsöhbəti böyük alimdir, bu saat onun şübhələrini alt-üst eləyəcək. Qayınatası isə əksinə, Raufun sözüne qüvvət verdi:

– Elədir, – dedi, – yüz faiz haqlısan. Yaşlı adam dönüb təzədən uşaq ola bilmədiyi kimi, cavan da ola bilməz. Ümumiyyətlə, insanın inkişafı geri qayıtmayan bir prosesdir. Burda söhbət mahiyyət-dən gədir, addan yox. Heç Kolumb da bilmirdi ki, Amerikanı kəşf eləyib, amma Amerikanı kəşf eləmişdi; əsas məsələ bu idi. Sən mənə başa düşürsən? Qədim və müasir gerontologiyanın məqsədi qocalığın müalicəsini tapmaqdır. Mən, məsələn, bu fikirdəyəm ki, qocalıq xəstəlikdir: bütün xəstəlikləri isə əslinə qalanda, müalicə etmək mümkündür. Bəzi faktlar göstərir ki, qədimdə qocalığın dərmanı varmış. Bir deqiqə gözlə, bu saat sənə bəzi maraqlı şeylər göstərim, – qayınata çətinliklə yerindən qalxdı, yavaş-yavaş, ağır addımlarla iş otağına gəldi. Kişinin görkəmi Raufun xoşuna gəlmədi, düşmüşdü yaman, fikirləşdi ki, evləri dəyişmək məsələsində tələsmək lazımdır.

Qayınata əlində köhnə cildli qalın bir kitab qayıdıb yerində oturan sonra:

– Yəqin sən yadında olmuş olar, – deyə üzünü Raufa tutdu – səhv elemirəmsə, bizim eradan 48 il əvvəl Misirə gələndə Yuli Sezarın əlli dörd yaş vardı! O dövrə görə, bu, az yaş deyildi. Yeri gəlmişkən deyim ki, – qayınata kürəkəninə öteri də olsa, xatırladı, – elə sən yəşən indiyə, Sezarın o vaxtkı yaşı qədərdir.

– Məlum məsələdir, – Rauf mızıldadı.

– Elədir, o məlumdur, – qayınata gülümsədi. – Məlum olmayan başqa şeydir. Apianın və digər tarixçilərin yazdığına görə, Sezar birdən-birə bütün mühüm dövlət işlərini atıb, azadlığını və həyatını təhlükə altına qoyub Nil çayı boyu ta cənub sərhədinə kimi, iki ay səyahətə çıxır, ovla, nə bilim, sair başqa eyləncələrlə məşğul olur. Bunu nə ilə izah edəsən, axı? Sezarın belə hərəkəti, düzü, təəccüb doğurur. Məsələn, Geltser kimi ciddi tədqiqatçı açıq deyir: “Sezarın həyat yolunu izləyən hər hansı bir adamçün onun doqquz aylıq Misir eyləncəsi açması çətin tapılan tapmacadan da müəmmalıdır”. Plutarx da bu qərribə səyahətdə əsas məqsədin ov olduğunu yazır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, nə əvvəllər, nə də Misiri gəzəndən sonra Sezar ov həvəskar olmayıb. Səyahətdən sonra çox keçmir, onun Kleopatraya coşqun, hətta mən deyərdim ki, yalnız gəncliyə xas dəli məhəbbəti başlayır və bu məhəbbətdən onların bir uşağı da olur. Daha sonra o, bütünü deymiş, cavanlaşmış halda, sağlam və tükenməz bir enerji ilə Romaya qayıdır. Bax, bu da başqa bir müəllifin şəhadəti: o, öteri olsa, kərgədan ovundan söz açır və qeyd eləyir ki, söhbət onu diri tutmaqdan gədimmiş. Bunun üçün isə çoxlu qurban verməli olublar...

– Mən bir şeyi başa düşə bilmirəm: axı, niyə onlar kərgədanı diri tutmaq istəyirmişlər? – deyə Rauf soruşdu, – onu vurub öldürmək tutmaqdan yüzqat asandır.

– Onda, görünürlər, sən keçən dəfə diqqətlə qulaq asmamısan. – Qayınata yavaş-yavaş başladı əsəbiləşməyə, acıqlı-acıqlı işarə qoyduğu səhifəni açdı, – burda açıq-aydın yazır ki, iksirçün ancaq və ancaq diri kərgədanın buynuzu olmalıdır və mən əminəm ki, bunun öz gizli mənası var.

Rauf bu qeydi də dəftərcəsinə yazıb:

– Siz mənə düz başa düşün, – dedi, – bu məsələdə mənim heç bir şəxsi marağım yoxdur, sadəcə, sizin kimi bir alimin fikrini bilmək istəyirəm. Siz özünüzdə orda yazılanlara inanırsınız?

Kürəkəninin sualına cavab vermədən əvvəl, qoca bir az fikrə getdi və Raufa elə gəlirdi ki, onun gözlərində nə isə bir hiylə qığılcımı parıldadı. Amma ağzını açıb danışanda sözlərində tam bir ciddilik, hətta qətiyyət var idi.

– Qəribə olsa da inanıram.

Bu vaxt qayınana içəri girib söhbətə qoşuldu:

– İnsanlar bir-birini incitməyə, heç bir ıksırə də ehtiyac olmaz. Adam hirs çəkməkdən, həmişə heyəcan keçirməkdən sağlamlığını itirir, vaxtından da tez qocalır. – O bu sözləri heç kimin ünvanına yox, guya elə-bələ dedi, amma Rauf daşın hara atıldığını o saat başa düşdü, çünki onun üreynəkləri bilirdi, bilirdi ki, qayınanasının fikrincə, Raufun arvadına münasibəti nəyə görəse qayınatasının sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Ona görə də Rauf Dilefruz xanımın sözlərinə qəti əhəmiyyət vermədi, hətta özünü elə tutdu ki, guya onu nə görür, nə də dedi-yini eşidir. Bunun həqiqətən belə olduğunu qayınanasına hiss elətdirmək üçün, gedəndə gözücu da ona tərəf baxmadı: yalnız qayınatası ilə xudahafizləşdi.

* * *

Maşının narıncı işığı kimsəsiz qaranlıq gecədə yalnız islanmış asfalt yolu işıqlandırır. Rauf maşının yük yerindən çamadamı və içində doğranmış kolbasa olan bağlamamı götürüb sürüşkən dik ciğirlə tepəyə qalxmağa başladı. Bu ciğir onu məqsədinə doğru gedən yolun sonuncu aşırımına aparırdı.

Təpənin başındakı uçulub-dağılmış hasara çatanda tər və yağış onu elə islatmışdı ki, bütöbün su içində idi. Gündüzlər burdan gözəl bir mənzərə açılırdı adamın gözləri önündə; sahile və dənizə baxmaqla doymaq olmurdu. Elə indi də yuxuya qərç olmuş şəhərin bu təkrarsız panoramına biganə qalmaq çətin idi. Şəhər sönməkdə olan nəheng ocağa oxşayırdı. Belə bir mənzərə, əlinə fürsət düşən kimi öz əsəb sistemini şəhər və ya fərqi yoxdur, kənd mənzərəsi ilə, eləcə də müntəzəm surətdə torpaqda, suda və atmosferdə baş

verən təbiət hadisələri ilə sakitləşdirməyə can atan adamlara yəqin ki, çox güclü təsir göstərirdi.

Rauf hər ehtimala qarşı ətrafına yaxşı-yaxşı göz gəzdirdi, arxayın oldu ki, həndəvərdə ins-cins yoxdur, hasarın uçq yerindən birteher içəri keçdi, ayaqqabısına yapışmış palçıqı olandır koluna sürtüb təmizlədi və asfalt yola çıxdı. O, təzə gətirilmiş heyvanların saxlandığı izolyatorun və transformator budkasının yanından keçib, otuz-qırx metr uzaqda qaranlıq qəfəslərə və volyerlərə tərəf gətdik. Onların çoxu boş idi; sakinləri, özləri də gözlemədən, on gün əvvəl təzə, rahat mənzillərə köçürülmüşdülər.

Təzə mənzil sahibləri şəhərdə gedən quruculuq işləri ilə əlaqədar yeni heyvanxananın istifadəyə verilməsindən xəbərsiz idilər və ona görə də əməlli-başlı heyəcanlanmışdılar, hətta bir çoxu həyə-küy də qaldırırdı.

Rauf heyvanxanaya ilk dəfə, gizli yox, qanuni yolla qapıdan keçib gələndə heyvanların köçürülməsi təzə başlanmışdı: – elə həmin gün. Sonra o, hər gün gəlib-gedirdi bura və məəttəl qalırdı ki, heyvanxana işçiləri dişlərini qıcıratmış vəhşi heyvanları dəmir qəfəslə furqona mindirmək üçün onları necə xoş rəftarla, dadlı yeməklərlə dilə tuturlar: elə bil neçə ilin prokurorunun azyaşlı yeganə zırrama oğlu atasının zavmaq dostugildə nadir tropik balıqlar saxlanan akvariuma “piş-piş” istəyir, onu bu fikrindən daşındırmaq üçün min hoqqa çıxarıb başını qatırlar.

Sırağagün o, az qaldı hirsindən qışqırsın: qəfəslərin birinin yanından keçəndə, gördü ki, xidmətçilərdən iki nəfəri iri cəhəngli itə oxşayan çirk-boz rəngində əyriböyür, eybəcər bir heyvanı yuvasından çıxartmağa çalışırlar, o isə inadla müqavimət göstərir. Ondan gələn üfunət iyinə heç küçələrdən qotur, xəstə itləri yığan xidmətçi də dözməzdi – istəyir lap rüblük planını doldurmuş ola. Amma heyvanxananın işçiləri elə bil qoxu hissələrini itirmişdilər, böyük bir səbirle, hövsələ ilə ucuna et parçaları taxılmış nizələri qəfəsin dəmir çubuqları arasından içəri uzadı, onu aldadıb furqona keçirməyə çalışırdılar. Həyasız heyvan isə durub-durub, hərdən ildırım sürətilə etin üstünə atılır, dili ilə yalayır yənə də öz küncünə qayıdırdı. Hətta heyvanxananın müdiri Aliyə xanımın gəlişi də kömək eləmədi. Aliyə xanım cavan yaraşlıq qadın idi, o, idarə rəhbərindən daha çox manikənçiyə və ya aktrisyaya oxşayırdı. Amma

buna baxmayaraq, xidmətçilər onunla əsla mübahisəyə girişmir, tapşırıqlarını dərhal, özü də canla-başla yerinə yetirirdilər.

Raufa heç kim fikir vermirdi, baş qarışıq idi, heyvanxana bağlı olsa da, köçmək əhvalatı ilə əlaqədar o tərəf-bu tərəfə çoxlu kənar adam gedib-gəlirdi. Bu murdar heyvana daha heç nə təsir eləməirdi, hətta Aliyə xanım kimi gözəl bir qadının mülayim, mehriban səsi də. Rauf öz köməyini təklif elədi:

– İstəyirsiniz, mən o biri tərəfdən keçim içəri, – dedi, – ağacla bu köpəyin belinə bir-iki dənə ilişdirim, ağı gəlsin başına, onda görərsiz nece quzu kimi çıxır bayıra. – O, xidmətçilərin sifətindəki ifadənin dəyişdiyini görünce, əlüstü sözünü malaladı – Yüngül-vari... Necə dəyərlər, simvolik.

– Nə “köpek?” – deyə müdir təəccüblə, həm də acıqlı soruşdu. – Nezerinizə çatdırım ki, evvələ, bu it deyil, kaftardır, özü də dışıdır. Yazıq onsuz da şok vəziyyətiyəndədir, sizsə ağaca əl atırsız. – Aliyə xanım etinasızlıqla çiyinlərini çəkdi və kaftara tərəf döndü. O isə elə bu vaxt, şok vəziyyətiyəndə olmağına baxmayaraq, cəld bir sıçrayışla nizələrdən daha bir parça et qopartdı.

İndi isə qaranlıq idi, bambalaca lampa qəfəsin kiçik bir hissəsi-nə zəif işıq salmışdı. Üfunət iyi daha gəlmirdi və Rauf başa düşdü ki, kaftarı, heç şübhəsiz, yaşayış yerini dəyişməyə razı salıblar.

– “Mən indikindən bir iyirmi yaş cavan, evvəlki Rauf olsaydım, onda sən mənimlə başqa cür danışardın, – deyə Rauf Aliyə xanımla söhbətini xatırlayıb, fikirləşdi. – Kaftarın cinsi yadına düşməzdi daha... heç eyibi yoxdur, biz belkə də qayıtdıq bu söhbətə”. Bu vaxt fil damının qarşısındakı talvarın altından çıxıb ona tərəf qaçan it Raufu fikirdən ayırdı. İt onu tanımışdı, quyruğunu bulayırdı. Rauf keçən son həftə ərzində burda özünü çox səxavətli aparmışdı və heyvanxanada keşik çəkən bütün itləri sevindirmişdi. Özünü yaxşı apardığına görə Rauf ona bir parça kolbasa verib fil damına yaxınlaşdı. Ayaqları yoğun zəncirlerle beton döşəmədəki halqalara bağlanmış nəhəng fil onunçün ayrılmış darısqal damı bütöün tutmuşdu, tərpenməyə yer yox idi. Fil yatmamışdı, xırda, bıc gözle-rini qəfil peyda olmuş gecə qonağına zilləmişdi, maraqla ona baxırdı. Bu, əlbəttə, Raufu əsla açmadı, çünki ağılna gəlirdi ki, elə filin yerlisi – kərgədan da gecənin bu vaxtı ayıq ola bilər. Bu fikir

mövhumatçı ağciyər adamın təyyarəyə minən yerdə tək səbir gətirməsi kimi bir şey idi.

Yağış artıq kəsmişdi, amma nə yaxşı ki, külək dayanmamışdı. Külək Rauf üçün lap göyçəndüşmə idi; ağacları, kolları, qəfəslərin dəmir damlarını tərpedir, müxtəlif səsler çıxarırdı. O, hovuzların yanından keçəndə begemotları görmədi, amma dəqiq bilirdi ki, onlar hələ burdadırlar – iri, meməli heyvanları gələn həftə köçürə-cəkdiilər.

Nəhayət, Rauf axtardığı qəfəsə çatdı. İt də onun dalınca gəl-mişdi bura. Kərgədan yerində idi. O, qaranlıqda daş heykəle oxşa-yırdı; ayaq üstə nece durmuşdusa, eləcə də yatmışdı və astadan xoruldayırdı. Rauf, səs çıxmasın deyə çox ehtiyatla çamadanı açdı və iki hissəyə ayırıb qoyduğu tüfəngini tez-tələsik yığdı. Sonra o, gödəkçəsinin cibindən yuxu ampulaları ilə doldurulmuş patronları çıxarıb lülələrin ağzına verdi. Rauf çox sakit, arxayın görürdü işini, amma görünür, hər halda, bir balaca heyecan da keçirirmiş, çünki kolbasanın artığını çamadanı qoymağı yadından çıxarmışdı, yol yoldaşı onu da yeyirdi. Rauf isə bu vaxt artıq tüfəngini qaldırıb kərgədanı nişan almışdı, gözləyirdi ki, külək bir az da güclənsin, sonra çaxmağı çəksin, amma son anda qayın-atasının sözü yadına düşdü – kişi yaralı kərgədanın yaman təhlükəli olduğunu söyləyirdi, ona görə də o saat sağ əli ilə qəfəsin yoğun dəmir çubuqlarını və içəri açılan qapısını yoxladı, arxayın olandan sonra ki, hər şey qaydasındadır, bir az dikəlib iki güllənin ikisini də boşaltdı kərgədanın yumşaq yerinə. Güllələrin səsi çox bərk çıxmadı, elə bil uşaq tapançasından atəş açılmışdı. İt yüngülce səksənib təəccüblə Raufa tərəf baxdı ki, yeni bu nə partlıdır, gecə vaxtı salmışan?! Amma kərgədan dik atıldı yerindən, berkdən xoruldaya-xoruldaya başladı qəfəsə hərəlməyə. O, buynuzlu başını aşağı öymüşdü, elə bil ona güllə vurmuş düşməni döşəmənin altında idi, onu axtarırdı. Vaxt çox ləng gedirdi, kərgədan isə hey hərəlenir, qəfəsin içində nə vardısıa altını üstünə çevirirdi.

Qəfildən hürməyə başlayan itin səsinə Rauf bərk səksəndi. İt quduzlaşmışdı, başını qəfəsin dəmir çubuqları arasından içəri soxub, gah vəhşi heyvanın üstünə hürür, gah da zingildəyirdi.

İti sakitləşdirmək mümkün deyildi. Rauf evvəlcə müşqurdu, sonra fit çalib çağırırdı, amma axırda ələcsiz qalıb özünü birteher ələ aldı,

iyrenə-iyrenə olsa da, onu tumarlamağa başladı və yaş tüklerin altında itin bədəninin necə titrədiyini hiss elədi. Bu titrəyiş o saat Raufun özünə də keçdi. Birdən başladıqı kimi, it birdən də kəsdi səsinə, durduğu vəziyyətdə donub qaldı. O, gözlerini yere çökən cəmdəkdən ayıra bilmirdi. Kərgədan yavaş-yavaş qatlanmış qıçlarının üstünə düşdü. Bu vəziyyətdə başını yırğalaya-yırğalaya bir müddət oturdu, sonra müvazinetini itirib böyrü üstə yığıldı.

Rauf isə vaxt itirmədən tufəngi yerə qoydu, çamadanından mişarı götürüb, dolanaraq, tez-tələsik “Quşlar aləmi” pavilyonuna tərəf qaçdı. Bu tikilinin sakinləri artıq üç gün idi ki, şəhərin o biri başındakı cah-cəlalı qəşəng menzillərində kef çəkirdilər. Xidməti işlərə görə qoyulmuş balaca qapı, gözələnildiyi kimi, bağlı idi, amma bu, Raufun kefini qətiyyənlə pozmadı. O, elini məfil torun altından soxub ceftəni tapdı və onu qaldırdı. Qapını arxasınca örtməyə macal tapmamış, it cəld onun dalınca girdi içəri. Rauf inamla pavilyonun bu başından o başına kəsəsinə vurub keçdi və dal divardakı pəncərələrdən birinin qabağında dayandı. Bu pəncərə kərgədanın malikanəsinə açılırdı, amma çox hündürdə idi, döşəmədən pəncərə altına qədər azı metr yarım olardı.

Rauf skamyanı pəncərənin altına çəkib, üstünə çıxdı, dəmir şəkəkəli tayları açdı. Pəncərədən baxanda kərgədanın yalnız başı görünürdü; özü kolların arxasında qalmışdı. Amma elə onun başına baxanda da aydın olurdu ki, bineva heyvan əvvəlki kimi sakitcə uzanıb və “şirin” yuxudadır.

Ağıl bomboş idi; kərgədanın özündən və onun daşdan yonulmuş yem təknəsindən savayı orda heç nə yox idi. Ona görə də Rauf ağla düşməzden əvvəl, geri qayıtmaq üçün tədbir görmək qərarına gəldi, çünki ayağının altına bir şey tapıb qoymasaydı, pəncərəyə qalxmaq çətin olacaqdı. Uzağa getmək lazım deyildi, pəncərədən üç-dörd metr aralı divarın yanında böyük bir taxta yeşik var idi, elə bu onun karına gələ bilərdi. Amma Rauf skamyadan düşüb, yeşiyə yaxınlaşanda gördü ki, onun içində nə isə var və bu “nə isə”, demə, quş imiş; özünü gecələməyə veribmiş bura. Pavilyondakı yeganə lampanın zəif işığında Rauf eşələnəməyə başlayan bu quşun növünü o saat müəyyən eləyə bilmədi, ona görə də balaca səs eşidən kimi dərhal iki-üç addım geri, təhlükəsiz yerə çəkildi və əlindəki mişarı irəli tutub həyəcan içində gözləməyə başladı. Bu vaxt yeşiyin için-

den narazı halda qaqıldaya-qaqıldaya qərribə iri bir quş çıxdı; o, uzun dimdikli hind xoruzu boyda olardı. Amma bədənində yapışmış narın tükli balaca qanadları və lümək quyruğu onu daha çox adi cücəyə oxşadırdı. Di gəl ki, xasiyyəti cücə xasiyyəti deyildi. İt qaçıb onun üstünə atılmaq istəyəndə, o, dəqiqə, nişan almadan itin burnuna bir dimdik vurdu və cəld öz taxta yuvasına tərəf gətdi. Amma Rauf onu qabaqladı, yeşiyi götürüb mişarla bir yerdə ağla atdı və sonra özü onları dalınca pəncərədən aşdı. O, qarşısında iri tabaq boyda bir sifet gördü, ehtiyatla bu sifətin yanından keçib arxadan kərgədana yaxınlaşdı. Küləyin səsinə baxmayaraq, onun xorultusu aydın eşidilirdi. Rauf işə başlamazdan əvvəl, yeşiyi pəncərənin altında divara söykədi və onun üstünə çıxandan sonra əmin oldu ki, əgər kərgədan vaxtından qabaq aylarsa, qaçıb aradan çıxıb bilər. He, indi işə başlamıqları, amma Rauf heç cür özünü səfərbər eləyə bilmirdi. Bir də saatına baxdı, gördü ki, qiymətli dəqiqələr durmadan ötüb keçir. Nəhayət, özünü birtəhər məcbur eləyib, əli ilə buynuzla toxundu: əvvəlcə qorxa-qorxa barmaqlarının ucunu vurdu, sonra cürəyə gəlib, hətta tumarladı da. Amma bu, onun cürətinin son həddi oldu, bundan o yana kişiliyi çatmadı ki, yatmış heyvanın içində gərilib durmuş qəzəbin vahiməsindən çıxsın. Onda Rauf ağlı köməyə çağırırdı – neyin, hansı gözəl məqsədin naminə bura gəldiyini xatırlamağa özünü məcbur etdi. Sonra qaynatası ilə ova getməklərini yaddaşında tezələdi: yuxu güllələri ilə yatırılmış maralların və çöl donuzlarının necə uzun müddət ayıla bilməmələri gəlib gözünün qabağında durdu. Bundan sonra üreynin qətiyyəti, güclü səsi ilə özünü, öz kişilik ləyaqətini və dözümlünü bütünlüklə, son qətrəsinə kimi bərpa eləməyə çağırırdı. Ürəyi yavaş-yavaş tox-tamağa başlamışdı və Rauf da mişarı qaldırıb buynuzun üstünə qoymuşdu, amma elə bu vaxt onun gərgin əsəbləri yerindən oynadı və o, çıxıb yerindən dik atıldı: hardansa yuxarıdan kərgədanın cəmdəyinin üstünə şappıltı ilə qara yumaq kimi bir şey düşdü, elə o dəqiqədə belindən üzünəşığı, Raufa tərəf yuvarlandı. İtin o hündürükdə pəncərədən atıla biləcəyi, həmçinin bu bədheybət qılı yumağın da mehiz it olduğu ona bir az sonra çatdı: qəfəsin təzə qonağı canfəşanlıqla kərgədanı iyləməkdə idi. Rauf isə yerində donub qalmışdı, key-key baxır, amma heç nə görmürdü.

Qəribədir ki, itin qəfil gəlişi onu ürekləndirdi; çünki it zərbə kərgədanın üstünə düşdüdə də, kərgədan nə yuxudan ayıldı, nə də xoruldamığını kəsdi, deməli, kərgədan div yuxusuna getmişdi və hər cüzi şeydən ötrü ayılan deyildi. Hələ üstəlik də it özünü çox saymazyana aparırdı. Elə bil qabağındakı kərgədan yox, küçük idi. Rauf bütün bunları məmnuniyyətlə müşahidə edəndən sonra cəsaretlə mişarı əlinə aldı. Təcrübəsizlikdənmi, ya buynuzun son dərəcə möhkəm olmağındanmi, evvelcə bir şey alınmadı – mişar sürüşürdü buynuzun üstündə, o yana-bu yana qaçırdı. Onun şirmayı üzünü yalnız azca cızırdı. Nəhayət, min bir əziyyətlə buynuzun üzərində ensiz bir şırım açdı və bundan sonra iş, necə deyərler, yağ kimi getdi. İt də atılıb-düşməkdən bezikdi, gəlib Raufu üzbeüz şöngüdü. Qəfəsin içində itdən baxılası heç nə yox idi – kərgədanın sir-sifətindən iyrəndiyinə görə buynuzu mişarlara-mişarlara gözüünü yayındırırdı – və bu bir həftəlik tanışlıqları ərzində Rauf ancaq indi iti əməlli-başlı gözəndən keçirə bildi. Bu, tünd boz rengli köpek, çox güman ki, Qafqaz qoyun iti ilə həyətin itin "izdivacı" neticəsində bu işıqlı dünyaya təşrif gətirmişdi. Raufun uşaqlıqda itdən, pişikdən, ümumiyyətlə, heyvanlardan bir elə xoşu gəlməzdi, amma indi qarşısında şöngüyüb ona sonsuz məhəbbət və heyranlıqla baxan bu itdə o, nə isə bir yapışıq gördü və təəssüf elədi ki, özü ilə az kolbasa getirib. Buynuz öz keçmiş sahibindən həmişəlik ayrılıb yerə düşəndə, Rauf mişarı keyimmiş əlində saxlaya bilməyib buraxdı, kərgədan isə hələ yatmağında idi. Rauf daxilində təsvirə gəlməyən bir yüngüllük hiss elədi – təhlükə demək olardı ki, sovuşub getmişdi – o, nəinki dünyadan, hətta özündən də xəbərsiz, uzanıb yatmış bu heyvana (artıq ona kərgədan deməyə adamın dili gəlmirdi) son dəfə nəzər yetirib pəncərəyə tərəf yönəldi. Rauf "quşlar aləmi"ndə daha ləngimədi, ondan tez çıxdı və qapını ardınca bağlamazdan əvvəl etrafa ötəri bir nəzər saldı. Qəfəslərin üstündə baş-başa vermiş ağacların yarpaqları bayaqki kimi xışıldayırdı, yorub əldən düşmüş gözətçilər də öz komalarında yenə bayaqki kimi şirin-şirin yatırdılar. Rauf çömbələrek oturub tüfəngini sökdü və buynuzla, mişarla bir yerdə, hamısını səliqə ilə çamadanı yığdı və baxışını ördü. Duranda o, iti gördü. İt o saat onun baxışını hiss elədi, həyəcanla yerində atılıb düşdü və sevinəcək quyruğunu bulayıb zingildədi.

Rauf fikirləşdi ki, it qəfəsdən heç cür çıxıb bilməyəcək, çünki qəfəsin döşəməsi quş pavilyonunun döşəməsindən də aşağı idi, pəncərədən bir az aralı isə kərgədan uzanıb yolu kəsmişdi, bu da köpəyə qəti imkan vermirdi ki, qaçaraq hoptansın.

O, çamadanını götürüb üz qoydu getməyə. Bir neçə addım atandan sonra dönüb geri baxdı. İt zingildədi, yeni ona öz razılığını bildirdi. Bütün bunlar gözənilmədən Raufu təsir etdi və o çıxıb getmək əvəzinə geri döndü. Quş pavilyonuna çatanacan düz iki yağlı söyüş söydü: bir iti söydü ki, niyə lazım olmayan yerə burnunu soxur, bir də bu hərəkətinə görə özünü söydü ki, işlərin yaxşı getdiyini bir vaxtda geri qayıdıb hər şeyi korlaya bilər.

O, çamadanını "Quşlar aləmi"nin girecəyində qoyub, tez-tələsik ağla keçdi, iti qarmalayıb qucağına götürdü, yeşilin üstünə qalxıb onu pəncərədən aşdı.

Pavilyonun girecəyində Rauf yenidən quşa rast gəldi. O, ədəb-ərkanla çamadanın üstünə qonub inadla eyni bir nöqtəni dimdikləyirdi: bilmək olmurdu niyə? Bəlkə elə acından?! Raufun itlə gəlib bura çıxmağına quş qəti əhəmiyyət vermədi, amma elə ki, Rauf onu təpiklə vurmaq istədi, son anda cəld kənara çəkilib onun ayağına əməlli bir dimdik vurdu; zəlmün dimdiyi demə, biz kimi imiş. Sonra o, tələsik kənara çəkilməmiş itin yanından məğrur bir görkəmlə keçib, kolların arxasında gözəndən itdi.

Külək artıq yatmışdı. Hava yavaş-yavaş işıqlaşmağa başlayırdı, göy üzü açılmamışdı, buludsuz idi.

Rauf əlindəki ağır çamadanla hasarın uçq yerindən bayıra çıxdı, dalağa düşüb gəlmiş iti qovdu, quşla olan ikinci münəqaşədən sonra tamam zəhləsi getmişdi ondan.

O, qarşısındakı çətin eniş düşməzden qabaq dayandı ki, bir az nəfəsini dərşin. Hasarın o üzündən it məhəbbətlə ona baxırdı, amma yaxınlaşmağa cürət eləmədi.

Yəqin, yorulduğundan, gecəni yuxusuz qaldığından aşağı enən-də çıxır Raufu iki dəfə uzun gəldi. Sürüşkən döngələrdə müvazilənetini saxlamaq üçün o, olean dr kollarından tutmalı olurdu. Yolun axırına yaxın lap əldən düşmüşdü, amma sonuncu olean dr kolunu keçib öz məşını görən kimi bir anın içində bütün əhvalı dəyişdi, sevinc işığının istisi canındakı yorğunluğa çıxardı.

Küçədə gediş-geliş çox az idi, hər dəfə bəy bəy böyük sürətlə maşın gəlib keçirdi.

Rauf maşının yük yerini açanda yenə o qərribə quşu gördü və əlbəttə, bu görüş onun kəfəne soğan doğradı. Zalım quş hardan peyda olmuşdu?! O, bir göz qırpmında çamadanın daltınca maşının yük yerinə tullandı. Rauf bu heyasız quşu elə orda qoyub yük yerinin qapağını örtmək əvəzinə özünü itirdi, başladı əl-qol atıb söyüş söyməyə və axır ki, birtəhər onu ordan itələyib bayıra saldı. Quş açıqla qaçıldıya-qaçıldıya ayağa durdu, dimdiyini qabağa verib yenə maşının yük yerinə cumdu. Elə bu vaxt Rauf DAM-ın yolla gəlib-keçən motosikletini görüb, müfəttişlərlə salamlamaq üçün bir deqiqəliyinə əl saxladı. O, DAM-ın işçiləri ilə həmişə salamlasardı; fikirleşirdi ki, bundan adama ziyan deymez.

Quş fürsətdən istifadə edib, bu dəfə qabaq tərəfdən maşına yaxınlaşdı; eşidilən səsdən belə aydın olurdu ki, qabaq təkəri dimdikləyir. Rauf buna əhəmiyyət verməyib tez maşına mindi, qapısını sakitcə bağladı və quşun yaraladığı sağ ayağı ilə akseleratoru basıb maşını yerindən tərpətdi.

O, güman eləyirdi ki, ədalət qalib gəlib, heyasız quş daha cəzasını alıb, amma bir neçə metr gedəndən sonra, dönüb bir yığın qanlı quş lələyi yerinə ayaq üstə sağ-salamat dimdik duran düşməninə baxırdı. Gördü: zalım dayanıb diqqətlə onun maşının nömresinə baxırdı. “Dəlirdir, vallah, delidir, elə ona görə də onu təzə heyvanxanaya apar-mayıblar” – deyərək Rauf fikirleşdi və qərara aldı ki, qayınatası ilə gedəndə mütləq ondan quşların arasında ruhi xəstələrin olub-olmamasını soruşsun.

Əsas və çətin iş görülüb qurtarmışdı, indi onu qarşıda yalnız xoş dəqiqələr gözləyirdi.

Raufun əhvalına uyğun olaraq, günəşin ilk şüaları təbiətin təzəcə yuduğu asfaltda, ağacların yaşıl yarpaqlarında, hətta qonşuları yuxudan oyatmaq üçün ehtiyatla açdığı qarajın qapısında çil-çırağ kimi bərq vururdu.

Gur elektrik işığında buynuz son dərəcə fəvqəladə görünürdü və eğer Rauf onu şəxsən özü ələ keçirməmiş olsaydı, heç vaxt ağına da gəlməzdi ki, şırmanı kimi par-par parıldayan bu ağır eşya həqiqətən hansı canlı vücudunsa bədəninin bir hissəsidir.

O biri günü gecə Rauf qarajında tək oturub ecəzkar iksiri hazırlamağa başladı. O, qədim reseptin surətini qabağına qoyub, orda necə yazılıbsa, eyni ilə: neyi isə həvəngdə döyür, neyi isə qabdan başqasına boşaldır, qatır, qarışdırır, qızdırır. Şəhər açılanda isə Rauf artıq içi ağzına qədər kəhrəbə rəngli içki ilə dolu yeddilitrlik iri bir şüşə balonu əlində tutmuşdu.

Bir neçə gündən sonra Rauf balonun qapağını açdı və qarajın içi adamın ağılı başından çıxaran qərribə bir xoş etirəldi. Hətta Raufun başı gicəlləndi və o, təsadüfən salıb sındırmamaq üçün, balonu iki illi möhkəm-möhkəm qucağına sıxdı. Bu qeyri-adi etirin təsiri altında birdən-birə Raufun başında bir yığın dumanlı fikir və qırıq-qırıq xatirələr hərləndi – aydın qavranılmayan, amma ruhunu oxşayan xatirələr.

O, özünün müxtəlif ehtiyaclarını qənaətlə ödəməyə adət etmişdi, odur ki, bu zəka bolluğu ona maraqlı görünürdü və o, həyatında ilk dəfə keçirdiyi bu xoş anların ömrünü uzatmaq üçün əslə əleyhinə deyildi, amma birdən ağına gəldi ki, balonun içində dolan hava iksirin yaxşı yetişməsinə ziyan eləyə bilər. Rauf tez şüşə tıxacı balonun ağzını bərk-bərk bağladı və bu qiymətli sərvətini qarajın uzaq küncündə yığılmış qab-qacağın arasında gizlətdi, özünə söz verdi ki, dünya dağıla, vaxtı çatmayınca ona əlini də vurmayaçaq: düz “yeddi dəfə yeddi gün”, yeni yeddi həftə.

O, qapını bağlayanda qonşu qarını gördü: bu qarı, son dərəcə qıvrıq, amma yaman da müzür bir adam idi. İki il əvvəl, həyətdə qarajların tikintisi başlanan vaxt yer qalmamışdı şikayət məktubu yazmasın, ağzına gələni döşəmişdi gələcək qaraj sahiblərinin, o cümlədən – Raufun da ünvanına. Yazırdı ki, bu, qanunsuz işdir və tikinti dayandırılmalıdır. Ona dəfələrlə arayış göstərilib izah eləyirdilər ki, bəs, qarajların tikintisində rayon arxitektura idarəsinin rəsmi icazəsi var, yenə də tutduğundan əl çəkmirdi.

O vaxtdan bəri qarı Raufu danışmırdı və onun salamını da açıq-aşkar ağzıca almırdı. Ona görə də şəhər-şəhər birinci özü Raufu “sabahın xeyir” deyib, hələ üstəlik, skamyadan qalxıb qonşısına gələndə, o diksindi: “xeyir ola?!” Qarının büzüşüb qırışmış sifətinə də təkə gözələri diriydi, o, xəstə pişiyə oxşayırdı, üzündə inamsız bir təbəssüm var idi.

Rauf fürsətdən istifadə eləyib ona ibrət dərsi vermək istədi:

– Görürsünüz də... – dedi. – Axıncı komissiya da qarajın qanuni tikildiyini təsdiq elədi. Siz indi hara, kimə yazacaqsız?

– Hiss eləyirsiniz? – deyə qarı baxın ey! Mən ömrümdə belə qoxu, belə heç eşitməmişdi – ətirə bir baxın ey! Mən ömrümdə belə qoxu, belə ətir görməmişəm. Cənnət ətridir elə bil. Hətta başım hərləndi.

Rauf başını yuxarı qaldırıb burnu ilə havanı içinə çəkdi:

– Hə, aləmdir, – dedi. Ürəyində isə qarını lənətlədi.

– İndi daha iy gəlmir, – qarı təəssüflə dedi. – On dəqiqə bundan əvvəl iy bütün havaya hopmuşdu. İndiyə kimi əllərim əsir, baxın... Doğrudan, siz heç nə hiss eləmədiz? Amma mənə elə gəlirdi ki, o iy sizin qarajdan gəlir.

Rauf tez etiraz elədi:

– Ordan ancaq benzin, bir də yağ iyi gələ bilər. – O, barmığını ağzına salıb islatdı və başı üzərinə qaldırdı. – Hər şey aydındır, külek karamel fabriki tərəfdən əsir. Arada görünür, bir an bərkiyib, özü ilə də dediyiniz iyi getirib. Orda heç olmamısınız? O fabrikdə o qədər müxtəlif tamlı, ləzzətli şeylərin cövheri var ki...

– O, ne idisə başqa aləm idi, – deyə qarı zəif səslə təkrar etdi və daha Raufa fikir vermədən yavaş-yavaş çıxıb getdi.

Sehəri rayon prokurorunun müstəntiqi Əsgərov fəmilli bir nəfər Raufa zəng vurdu. Rauf tanımadığı, ömründə üzünü görmədiyi bu adəmdən soruşdu ki, bəlkə o, nömərni səhv salıb. Biləndə ki, yox, səsinə təəccüb ifadəsi verdi; onun fikrinə, ömründə istintaq orqan-ları ilə əlaqəsi olmayan hər bir ləyaqətli adam məhz belə eləyərdi. Görüş vaxtını razılaşandan sonra Rauf dəstəyi əsdi.

Maşınını tinin dəlində saxladı; Rauf istəmirdi ki, prokurorluğun qabağında onu görüb-eləyən olsun. Girecəkdə oturmş növbətçi ilə salamlaşandan sonra fəmilini dedi. Növbətçi siyahıya baxıb onun fəmilini tapdı və içəriyə dəvət elədi.

Qapını döyməzdən əvvəl Rauf qalstukunu düzəltdi və biğna sığal verdi. Bir an duruxandan sonra barməğindəki qızıl üzüyü də çıxarıb cibinə qoydu; fikirləşdi ki, tanımadığı vəzifə adəməna bar-məğı üzüklü pis təsir bağışlaya bilər.

Müstəntiqin kabinetində iki podpolkovnik oturmşdu, amma Əsgərov – o, tünd-boz rəngli kostyum geymişdi, sarı da qalstuk

təxmışdı – Raufu heç bir dəqiqə də qapı dəlində saxlamadı, içəri dəvət edib, yer göstərdi, elə o saat da mətəbə keçdi. O, görüşmək-çün ayağa duranda məlum oldu ki, balacaboy adəmdir, özü də qalın qaşlı, xırda gözlü arıq üzü Raufa tanış gəlirdi.

Oturanda Rauf gözücu gördü ki, ağsaçlı yekəpər zabıt zorla nəzərə çarpacaq bir tərzdə başını yırğaladı.

– Sizə zəhmət verdimizə görə çox üzr istəyirəm, – deyə müstəntiq Raufa müraciət edərək sözə başladı. Amma Rauf imkan vermədi ona davam eləsin, dedi ki, heç bir zəhməti yoxdur və əgər orqanın işinə azacıq da olsa köməyi dəyşə, xoş olar onunçün və ümumiyyətlə, o, sözünü ürəyində saxlamağı xoşlamır, yeri gəlmiş-kən demək istəyir ki, həyatında müstəntiq yanına bu ilk gəlşi (“ilk” sözünü o, xüsusi vurğu ilə dedi) ona çox yaxşı təsir bağışla-yıb. Girişdəki diqqətçil növbətçidən, idarənin içindəki səliqə-sahməndan tutmuş ta bu kabinetdə tanış olduğı gözəl, son dərəcə istiqanlı adəmlərə kimi. Rauf haqlı olaraq belə hesab eləyirdi ki, hər bir işdə tərəfdarların olmağının ziyanı yoxdur, ona görə də sonuncu sözləri deyəndə üzünü podpolkovniklərə tutdu və ikisi də ona təbə-s-sümle cavab verdi.

– Məsələ belədir. – Əsgərov sıxla-sıxla mətəbə keçmək istədi. – Avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə 35-30 nömərli maşını Baylda görüblər. O sizin maşınıızdır?

– Kül rəngində “Jiquli”? Mənimkidir. Çox güman ki, orda dayanan elə o olub, – deyə Rauf cavab verdi. – Əgər mən bilseydim ki, dediyiniz tarix həftənin hansı günü imiş, daha dəqiq cavab verərdim sizə.

Əsgərov tez təqvimə baxıb dedi:

– 13-dən 14-ə, şənbədən bazar gününə keçən gecə.

– Tamamile düz buyurursuz, o gün orda dayanan mənim maş- nım olub. – Rauf fikirləşmədən əvvəlki ehtimalımı qəti təsdiq elədi. – Necə məyər?

– Deyəcəm, darıxmayın... Yaxşı, niyə bəs maşını gecə orda sax- lamırsız? Axı siz şəhərin o biri başında olursuz?

Rauf bu sualın cavabını bir az ləngitdi. O, artıq imkan tapıb Əsgərovu yaxşı-yaxşı gözden keçirə bilmişdi, ona görə də qərara gəlirdi ki, əvvəl fikrində tutduğu niyyətdən imtina etməyi məsləhətdir.

– Bilirsiniz, – Rauf utana-utana gülümseyib, – mən nərdbazam, – dedi. – Yaxın bir dostum var, o da nərd xəstəsidir. Rast gəldik bir-birimizə ha, vessalam, hər şey yaddan çıxır. Bizi saxlamaq mümkün deyil. Hər dəfə səhərəcən çəkir oyunumuz. İnamsız, amma arvadımla hətta buna görə aramızda xoşagəlməz söz-söhbət olur. Min dəfə başa salıram onu ki, ağı olan qadın sevinər ki, əri arvadbaz döyül, karta uymayıb, nərdə salıb meylini, öz milli oyunumuza – qəti təsir elemir. Üzr istəyirəm, – Rauf sanki birdən ayıldı, – he, o gecə mən həmin dostumgilə idim. O, yaxın olur o yerə, amma onların evinin yanında məşın saxlamaq qorxuludur. Bilirsiniz, qaranlıq bir döngədir, ömründə işıq yandırmırlar. – Müstəntiqin üzünün ifadəsindən və dostunun dəqiq ünvanını, familiyi soruşmamasından Rauf başa düşdü ki, hər şey ona aındır, heç bir şübhə yeri qalıb eleməyib.

– Məşını yalnız özünü sürürsüz? – Hiss olunurdu ki, bu sualı Əsgərov ele-bele, rəsmiyyət xatirinə verir. – Demək istəyirəm ki, oğlanlarınızdan, ya qardaşınızdan, bacınızın uşaqlarından hərdən məşını götürmürlər ki?

– Yox, – Rauf qəti cavab verdi. – Mənim məşınının sükanı arxasında ancaq mən özüm otururam. Bütün dostlarım da bilir bunu. – Rauf axırncı köneyini çıxarıb verər, deyirlər, amma məşınıni istəmə, vermez. İnanın, bu onların özlərinin xeyrinedir!

– Məşına oturub evə sürməzden əvvəl siz oralarda şübhəli heç nə görmədik ki? Belkə yadınıza salasız?

Rauf gülümsədi:

– Siz heç təşəvvür etmərsiz ki, o gecə yağış yağdı. Yan-yörəyə baxmağa imkan yox idi, qaçıb məşına çatanacan, iliyimə qəder islanmışdım. Yaxşı, siz heç mənə demədik axı, nə olub, nə hadisə üz verib?

Əsgərov verdiyi sualların cavablarını yazıb qurtarandan sonra:

– Heç, – deyə fikri dağınıq halda cavab verdi. – Gecə kimsə heyvanxanada yaramaz işlər görüb, indi gerek biz sizinlə təmiz blank vaxtımızı buna sərf eleyək. – O, stolunun gözündən təmiz blank götürüb saatına baxdı və vaxtı qeyd elədi ora. – Buyurun, bayıra çıxmaqçün icazə verəqəsdir. Çox sağ olun, əziyyət verdiyimizcün bir də üzr istəyirəm.

Rauf hamı ilə bir-bir əl verib xudahafızlaşdı və kabinetdən çıxdı, amma qapını möhkəm bağlamadı.

Koridorda heç kim yox idi, o, destəkdən tutub ele bir vəziyyət-də durdu ki, guya qapını açmağa hazırlaşır. Əgər kabinetdən bir adam çıxsaydı, Rauf izah eleyə bilərdi ki, qayıdıb Əsgərovdan iş yerinə verməkçün arayış alsın.

İçeridəki söhbət aydın eşidilmirdi və o, demək olar ki, heç nə başa düşə bilmədi, təkcə iki dəfə qulağı “uşaq” sözü aldı, ancaq səs Əsgərovun səsi deyildi.

Hər səhər məşını işə salmamışdan əvvəl Rauf küncdəki qabaqcağın dalından yeddilitirlik balonu götürür, ağzını açıb bir neçə saniyə ordakı cənnət suyunun iyini ağızla içməyə çalışırdı. Kəhbə rəngli bu qeyri-adi suyun tam yetişməsinə hələ bir aydan da çox qalmışdı və Raufun onu gündə-gündə içməsi insana ləzzət verən əksər vermişlər kimi qorxulu bir adət şəkli ala bilərdi. Ala bilərdi, amma... Beşinci gün səhər poçtalyon qəzetlərlə bir yerdə Xalidə xanıma məktub verməşeydi.

Xalidə öləndə prokurorluqdan gəlmiş çağırış verəqəsi mətbəxə girdi.

– Sənə gəlib! Hamısı düzdür, fəmil də, ünvan da. Xeyir ola, bu nədir?

– Gedib öyrənərim! – Rauf arvadna əsəbi cavab verdi, amma əslində əsəbiləşib eləməirdi. – Prokurorluğa kimi istəyirsən, çağıra bilərlər, burda mən qeyri-adi bir şey görmürəm. – O, qəzeti götürüb açdı; yeni ki, söhbəti qurtardıq.

– Axırda ele belə olmalıydı, – deyə arvadı ürəyində fikirləşdi-yini dilinə gətirdi. – Sən gerek çoxdan bu işdən gedəydin.

Rauf hiss elədi ki, söhbəti yumşaltmağın vaxtı çatıb, sakit səsle soruşdu:

– Çoxdan, yəni nə vaxtdan?

– Hələ heç ora işə girməmişdən! – Xalidə xanım təzə qızırdı, yumşalmaq fikrində deyildi. – O vaxt hamı sənə xəbərdarlıq elə-yirdi – atam da, Arif də, özümü hələ demirəm – getmə deyirdilər,

axırı yoxdur. Arifin adını çəkməklə o, özü də bilmədən vəkille məsləhətləşməyi Raufun ağlına saldı və Rauf fikirləşdi ki, ağıllı adam, hətta arvadla şəhər söhbəti kimi mənasız məşğuliyyətdən də nə isə bir xeyir götürə bilər.

– Atan mənə tresdən çıxmağı məsləhət görəndə mən heç mübahisə də eləmədim, ona çox hörmətlə qulaq asdım və gözlədim ki, görüm evəzində mənə nə təklif eleyir. Hələ də gözləyirəm. Sizin ailədə hamı məsləhət verməyə üstüdür. – Rauf arvadının üzünün ifadəsini müşahidə eleyə-eleyə üreyinin sözünü dedi.

– Düz demirsən, – Xalidə partladı yerindən. – Atam sənə o saat öz ixtisasın üzrə iş tapmağı təklif elədi.

– Hə, nəbatat bağında gecə qarovulcusu.

– Xeyr, kiçik elmi işi. Sən indi bu saat...

– Əgər akademik öz ali savadlı kürəkenini nəbatat bağına yarpaq yığmağa, ağaclara peyvənd vurmağa göndərsən, normal adamlar bunu şikəst kürəkenin gecə qarovulcusu işləməsi kimi başa düşürlər. Kürəkenin isə köməyə ehtiyacı yoxdur. Onun insani münasibətə ehtiyacı var. Siz bunu başa düşmədiz. Allaha şükür, öz əlimlə hər şeyə nail oldum. Əlbəttə, mən nə akademikəm, nə də kosmonavt, adi qulluqçuyam, bundan artıq mənə lazım da deyil. Ailəmi dolandırırəm, ya yox? Ay sağ ol! Qalanının sənə dəxli yoxdur. Yadımda deyil, kimdirsə, yaxşı deyib: hər cür zəhmət – şərəfdir.

– Sizin trestdəki Nəcəfovu şərəfli zəhmət üstündə on il basdı-lar, getdimi? Onun konyak spirtilə çıxartdığı hoqqalardan bütün qəzetlər yazmışdı.

– Tamahkar idi. Onu tamah yıxdı – deyə Rauf izah elədi. – Elə adamlarla mənəm heç bir əlaqəm yoxdur və heç olmayıb da. Mənim işim xammal bölmekdir. Hansı sənədi yoxlayırsan yoxla, mənim şöbəmdə – düppədlüz, tonuna söz ola bilməz. Məndə hər şey ölçülüb-biçilib, haqq-hesabı var. Odur ki, sən heç narahat olma. Mən heç vaxt ilıxmərəm.

Xalidə:

– Hamı sənə kimi fikirləşir, amma yenə görürsən, hardasa ilişir, – dedi. – Bu gün yox – sabah bu işdə yox – başqa işdə... Sən gəl mənim məsləhətimə qulaq as...

– Lazım deyil. – Rauf dalgın halda arvadının sözünü kəsdi. O, artıq başqa şey barədə fikirləşirdi. – Mən sənənin Arif deyiləm, öz işlərimi özüm birteher yoluna qoyaram. Lazım deyil.

– Arifin arvadı ilə hesablaşmağında, onun məsləhətini eşitməyində mən heç bir pis iş görmürəm. – Xalidənin yadına neçə il əvvəl olmuş bir əhvalat düşdü, başladı gülməyə. Arif etiraf eleyirdi ki, həmin əhvalatdan sonra onda arvadının müdrikliyinə böyük bir inam yarandı.

Xalidə ilə Rauf Bolqarıstana toy səfərindən qayıdanda Moskvadan Bakıya Arif və arvadı Sima ilə bir kupədə gəlirdilər. Sima mülayim, balacaboy, yapışıqlı bir qadın idi; üç gündə yol boyu cəmi bir neçə dəfə səsi eşidildi. Söhbətə qarışmırdı, oturub dinməzce qulaq asırdı, sual-zad da vermirdi. Onun təmini, qayğı və diqqəti Raufun çox xoşuna gəlmişdi, hətta onu Xalidəyə nümunə də göstərdi. Amma o, bir dəfə səsinə qaldırdı.

Sima ilə üzbeüz oturmuş Rauf heç təəccüblənməyə macal tapmamış, o, cəld yerindən sıçrayıb koridora çıxdı, pəncərənin qabağında dayanıb təbiətin gözəlliklərini seyrə dalmış Arifə yanaşdı və elini yavaşca onun çiyinə toxundurub tələb elədi ki, başını pəncərədən bayıra çıxartmasın.

Arif kenara çəkilib ona da yanında yer elədi. Sima əvvəlki səslə tələbini bir də təkrar eleyəndə, Arif ciddi, amma nəzakətlə xahiş elədi ki, onu rahat buraxsın.

– Eşidirsən, başını çək, deyirəm – Sima zəndlə ərinə baxırdı. – Məsləhət görürəm!

Əla məsləhət idi – heç bir dəqiqə keçmədi ki Arifdən başqa, hamı buna əmin oldu, çünki Arif huşunu itirmişdi; qonşu vaqonun pəncərəsindən atılan qarpız onun düz kəlləsinə deymişdi.

Onu kupeyə aparıb yerinə uzatdılar. Dostlarının və arvadının qayğısı sayəsində o, yavaş-yavaş özünə gəldi.

Qarpız zərbəsindən sonra Arifin səhətində heç bir ciddi dəyişiklik baş vermədi. Yeganə dəyişiklik o oldu ki, bu zərbənin nəticəsində gənclik illərinin sirdaşı, ən yaxın dostu Raufun təsiri altından çıxdı və həmin gündən etibarən Sima ilə məsləhətləşməmiş həyatda bir addım da atmadı.

Sonralar məlum oldu ki, Sima ilə Rauf bir-birini qəti həzm eleyə bilmirlər: bunu hər iki dost hiss elədi və tədricən get-gəlləri kəsildi, bir-birinin evindən ayaqları çəkildi.

Axırıncı dəfə onlar iki il əvvəl görüşmüşdülər; uzun fasilədən sonra, küçədə hüquq məsləhətxanasının qabağında təsadüfən

rastlaşmışdılar. Arif məsləhətxanadan çıxıb məşinə tərəf gedirdi. Rauf az qala ötüb keçəcəkdə onun yanından, ilk baxışda köhnə dostunu tanıya bilməmişdi – Arif ahıllaşmışdı, saçları əməlli-başlı ağarmışdı. Rauf elə bil birdən ayıldı, dönüb çağırırdı onu. Arif artıq sürücünün yanında oturmuşdu, qapısını örtməyə hazırlaşdı. O, səse çönüb Raufu görəndə geniş alınlı iri sifətinə dərhal bir qetiyyət-sizlik ifadəsi çökdü və az sonra da çəkilib getdi. O, məşindən özünə çox arxayın bir adam kimi, güler üzle düşdü, amma Rauf onun əlini sıxanda bildirdi ki, bu ağır yerişin, bu arxayın baxışın arxasında, yeni Arifin tünd-qonur bebəyinin dərinliyində, uzun illərdən bəri özünə yuva salmış bir qorxaqlıq gizlənib və bu qorxaqlıq heyatda bütün istəklərinə çatmağı bacaran Arifin səyinə baxmayaraq, həmişə onun yanında, qanında qalacaq.

Rastlaşmaqlarına sevindi və Raufun xoşuna gəldi bu. Söhbət əsnasında Rauf hiss elədi ki, keçmiş dostunun işləri əla gedir, amma, bununla belə, bir də qəsdən soruşdu ki, indi o, nə işindədir. Arif başının işarəsi ilə gırəcəyində qızılı hərflərlə yazısı olan iri qara lövhə asılmış hüquq məsləhətxanasının birmərtəbəli binasını – son otuz il ərzində Arifin vəkillik fəaliyyəti burada keçmişdi – göstərib dedi ki, bu günlərdə onu müdir təyin ediblər. Arif təmkinli danışır, özünü çox sadə aparırdı, amma Rauf hər ehtimala qarşı onu bir balaca pört eleyib yerində oturtmaq üçün aylıq qazancının miqdarını deyəndə, təkebbürlə gülümsədi və özünə elə ifadə verdi ki, guya ürəkdan acıyır ona. Halbuki, maaşı ilə vəkillik qonorarını üst-üstə gələndə Arifin qazancı az deyildi.

O görüşdən sonra iki il keçmişdi və bu müddət ərzində Arifi ancaq bu gün xatırladı, o da Xalidənin köməyi ilə. Və dərhal qərara gəldi ki, Əsgərovla görüş ərəfəsində qeyri-rəsmi məsləhət üçün ən münasib vəkil məhz Arifdir.

Yapma, naxışlı tavanı və məxmər asılmış hündür pəncərələri olan işıqlı, iri qəbul otağında təkə cavan katibə oturmuşdu. Qız qəzet oxuyurdu və Rauf içəri girəndə qəzeti büküb bir qırağa qoydu. O, xoş bir təbəssümlə, nezakətlə danışdı, amma Rauf öz köhnə dostunun yanına işgüzar söhbətin gəldiyini bildirdisə də, onu ancaq on-on beş dəqiqədən sonra içəri buraxmağa razılıq verdi.

– Yanında adam var? – deyə Rauf təəccüblə soruşdu.

– Hec kim yoxdur, amma bu vaxt o məşğul olur. Mən həтта telefon zənglərini də kabinetə keçirmirəm. Tez qurtarar. Siz buyurun, əyləşin... Ay yoldaş, hara?

Əgər Rauf Arifi kabinetdə lüt görəydi, yəqin ki, daha az təəccüblənərdi – məsləhətxananın müdiri, iri qədim stolun arxasında oturub yeyirdi.

Raufun gəlişi elə bil onu qəti təəccübləndirməmişdi, ağzındakı tikəni çeynəyə-çeynəyə başını birçə dəfə elə ədə ilə tərpətdi ki, həm karıxmış halda Raufun dalınca kabinetə giren katibəni geri qaytardı, həm də yanına vaxtsız gəlmiş dostunu salamladı. Bu hərəkəti stolun arxasına dəvət kimi başa düşən Rauf keçib Ariflə üzbə-üzə oturdu. Yerini yaxşıca-yaxşıca rahatladı və yalnız indi son görüşlərindən sonra dostunun nə qədər dəyişdiyini gördü. Arif xeyli sınıxmışdı. İşğını itirmiş gözələrinin altı tuluqlanmışdı, üzünün sümüyü çıxmışdı. Qabağındakı süfrədə də ürəkəcan bir şey yox idi. Nazik dilimlərlə doğranmış qara çörək, holland pendiri və bir də bismiş çuğundurdan, kökdən və pomidordan hazırlanmış tərəvəz salata – vəssalam.

– Mən də deyirəm, görəndə bu nə işlə məşğuldur ki, yanına adam buraxmurlar! Cürbəcür maraqlı fikirlər gəldi ağlıma. – Rauf söhbətə zarafatla başladı.

Zarafat Arifin dəyəsen xoşuna gəlmişdi. Buterbrodunu yeyə-yeyə gülümsədi və onun ağappaq dişləri Raufun nəzərindən yayınmadı; bu mirvari dişlər də son illərin məhsuluna oxşayırdı.

– Mən də deyirəm ki, yəqin kişi oturub kabinetdə özünün qızıl balıq yeyir, ya da heç olmasa, ləvəngi, üstündən də əla “Şirvan” konyakı vurur, divanda da ki, bu saat dənizdən çıxmış təptəzə ağ balıq. Amma öz aramızdır, zövqün pis deyil. Adı nədir onun?

Arifdən səssizlik, tikesini udub, cəld qapıya tərəf baxdı.

– Başın xarabdır? Qızımız yerindədir! – Raufun onunla mübahisə eləmək fikri yox idi.

– Onda elə götür qızlığa, – dedi. – Halvaçı qızı daha şirin... Xeyir ola, kökə keçməsin?

– Pehrizdəyəm, – Arif könülsüz cavab verdi. – Hər saat yarım-dan, iki saatdan bir mütləq nəse yeməliyəm, lap bir tike olsa da, yeməliyəm. – Başı ilə yeməyini göstərdi, – buna bənzər bir şey, uzun sözün qısa, şəkərim var.

– Özündən söz çıxarma, sənə şəkər-zad yoxdur, – Rauf çox ciddi etiraz elədi: həm Arife ürk-direk verməkdən, həm də yaşadıklarından ciddi xəstə olduqları barədə bir söz eşidəndə, bu onun özünə də yaman pis təsir eləyirdi və belə deməklə elə bilirdi ki, qovur xəstəliyi. – Sən mənə qulaq as. Əvvəla, üreyin nə istəyir, qorxma, ye getsin, sonra da ki, dərmanı-zadı qoy qırağa, gör dönüb təzədən iyirmi yaşında cavan oğlan olursan, ya yox. Həkimlərə qəti qulaq asma. Əşşi, heç bilirsən Nazim Qiyasbəylinin atasının başına onlar nə oyun açdılar? O da sənin kimi, həkim deyib durmuşdu, nə verirdilər – xeyirdir, ziyandır – atırdı ağzına, hələ iynə də vurdu-rurdu. Axırı bir gün elə öz qapılarının ağzında huşunu itirib tirtap deydi yərə. Sonradan məlum oldu ki, kişidə şəkər-zad yoxmuş, bunlar da onu iynə ilə, dərmanla az qalbmış halvalıq eləsinlər.

– Bura bax, saxla görüm, – Arif onun sözünü kəsdi. – Mən biləni, axı Nazimin atası ölmüş ola gerek.

– Ölməyinə ölüb, amma şəkərdən yox. O dediyim hadisədən üç il sonra üreyindən getdi, eziyyetsiz-filansız – bir dəqiqənin içində, gül kimi – heç cıncırı da çıxmayıb. – Rauf özünü itirmədi. – Mən sənə söz deyirəm: bunları qoy bir qırağa, hələ indiye kimi bir adam pəhrizdən xeyir görməyib.

– Qoy qırağa, deməklə döyül, analiz var, zad var... – Arif çəngel-bıçağı nımçəyə qoyub söhbəti dəyişdi: – Mənimki məlumdur, sənə nə var, nə yox?

– Elə ona görə gəlmişəm yanına, – Rəşid gülümsündü – bir məsələ var, səninlə məsləhətləşmək istəyirəm. Burda qayda necədir, qonorarı əvvəl verirlər, yoxsa axırda?

– İşdə dolaşmısan?
– Dayan bir görüm, – Rauf kəsdi onun sözünü. – İndi sən də başlayacaqsan: “Mən hələ onda demişdim sənə” və sairə və ilaxirə. Qorxub-eləmə, işdə hər şey öz qaydasındadır, həmişə də öz qaydasında olacaq.

– Təki, elə olsun, amma, mənə, qabaqcadan çox çətindir demək, sabah nə olacaq. – Arif gələcək barədə öz fikrini ona çox ciddi bildirdi. – İndi başqa dövrüdür, məsələlər mürekkəbdir.

– Saxla, saxla, sən Allah, – Rauf tursutdu üz-gözünü. – Mənim dövrülə, zamanla işim yoxdur. Gəl mətləbdən uzaq düşməyək – vaxtım azdır. Saat yarımından sonra Əsgərovun yanında olmalıyam.

Arif Raufun söhbətinə diqqətlə, axıra kimi qulaq asdı, bir dəfə də sözünü kəsib-eləmədi. Rauf danışb qurtarandan sonra da o, xeyli dinməzəcə oturub fikrə getdi, nəhayət, təəccüblə soruşdu:

– Axı buynuz sənə nəyinə lazımmış?

Arif kimi təcrübəli hüquqşünasdan Rauf daha ağıllı sual gözləyirdi.

– Tutaq ki, kolleksiya toplayıram. Bir dəqiqəlik təsəvvür elə ki, mən buynuz yığırəm, qərribə gəlir sənə?

– Nə buynuzu?

– Hər cürün. Ev heyvanlarının, yirtıcı heyvanların. Bunun məsləyə bir dəxli var?

Arif bir an fikirləşib:

– Məncə, yirtıcıların buynuzu olmur, – dedi. – Müstəntiq yanına gedəndə hər şeyin dəxli var. Sən kim keçən dəfə dindirib? Əsgərov? Arıq, balacaboy?

– Hə, Əsgərov – Rauf quru cavab verdi. “Dindirib” sözü onun xoşuna gəlməmişdi. – Bura bax, burda elə bir ciddi məsələ yoxdur. Allaha şükür, özün yaxşı beledsən mənə. Bilirsən ki, mən bütün işlərimi əvvəlcədən elə qururam ki, sonra başağrısı çəkməyim – bunlar hamısı öz yerində. Amma indi bir-iki məsələni sənənlə dəqiq-leşdirmək istəyirəm.

– O Əsgərov yaman çürükçüdür. – Arif fikirli-fikirli çağlaşmış biglalarını tumarladı. – Demək istəyirəm ki, nəhaq ona sən yalan satmısan. Çünki xeyri yoxdur yalanın. Görürsən, ikinci dəfə çağırıb səni. Deməli, əlinə nə isə teze fakt keçib... İndi sənənlə el çəkməyəcək. Rauf hirslandı:

– Sən də yaxşı, qorxutma mənə. Nə olsun ey, yalandır da, demişəm! Nə bilirsən, belkə mən elə onu da qabaqcadan ölçüb-biçmişəm! Hə? Sonradan lazım olsa deyim ki, təcrübəsiz olduğum üçün qorxundan yalan danışmışam.

– Durduğu yerdə o səni ikinci dəfə çağırırmazdı.

– Bu dəfə gedib hər şeyi ona nə təhər olub, elə də danışaram. Vəssalam-şüttemam! Sənənlə elə bu barədə məsləhətləşmək istəyirəm. Mən deyim, sən yaxşı-yaxşı fikir ver: nə qapı, nə pəncərə sındırılıb, deməli, zorakılıq olmayıb – bu bir! Kərgədanın hayı gedib, vayı qalıb; o qəder qocalıb ki, ağzının suyu axır – bu iki! Heç bilirsən, kərgədanlar nəçə il yaşayırlar? On beş il! Mənimkinin bu

yaxınlarda on altı yaşı tamam olub. Hətta mən onu vurub öldürsəydim də, bundan heyvanxanaya bir ələ ziyan dəyməzdi. Onsuz da təzə heyvanxana üçün iki dəne cavan kərgədan yazıb gətirirər. Tüfəng də öz adınadır; hər bir kağızı, filanı yerindədir – bu da üç. İndiyə kimi nə həbsdə olmuşam, nə də məhkəməyə düşüb işim – nəhayət, bu da dörd! Mən hər şeyi qabaqcadan ölçüb-biçmişəm, götür-qoy eləmişəm – ona söz ola bilməz! Yaxşı, indi özün də, nə eləyə bilərlər mənə? Hə? Uzaqbaşı cərimədir də! Cəhənnəmə ki, qoy eləsinlər.

– Bir, ya iki il, şerti iş də verə bilərlər. – Rauf bunu çox ciddi dedi. – Əzizim, başının altına yastıq qoyub, aldatma özünü, sən fikirləşdiyin qədər də kiçik məsələ deyil bu.

– Raziyam, – Rauf söhbəti mübahisəyə döndərmək istəmədi. – Mən onsuz da qazancdayam. Sən mənə də görüm, neyləyim ki, bu işin başağrısı az olsun, uzanmasın.

– Düzü, mən birinci defədir ki, belə bir işlə qarşılaşsam, – deyə Arif etiraf elədi. – Əvvəlcə gəl sakit-sakit baxaq görə, sən nə oyun çıxartmısan?! Gecə yarısı biletsiz, heyvanxananın ərazisinə girmisən və qəfəsdə saxlanan nadir heyvanın bədəninin bir hissəsini icazəsiz mənimləmişən, yeni dövlət idarəsinin balansında olan əmlakın bir hissəsini.

– Qəribə adamsan, gecəyarısı heyvanxanada bilet satırlar? – Rauf özündən çıxdı. – Biletin məsələyə dəxli yoxdur, o heç!

– Hər şeydən əvvəl, müttəhimin niyə, nə məqsədlə belə bir iş tutduğunu bilmək istəyəcəklər...

– Özünsən müttəhim. Sənə bayaq dedim, nə məqsədlə.

– Kolleksiya yığmaq məqsədilə? Çox pis. Bu da ələ varlanmaq kimi bir şeydir, yəni də məsuliyyətə cəlb olunmalısan. Yox, əgər sübut eləyə bilsən ki, kərgədan sənə üstünə hücum çəkib, sən də məcburiyyət qarşısında qalıb belə bir iş tutmusan, onda vəziyyət dəyişir.

– Yaxşı, – Rauf saatına baxdı. Müstəntiqlə görüşünə hələ çox qalırdı, dəlillərxanaya getməyi qərara aldı. – Sonra zəng vurram sənə. Məndən Simaya salam de. Amma xahiş eləyirəm, bu məsələ barədə onunla məsləhətləşmə.

Arif çiyinlərini çəkib:

– Məsləhətləşmə deyirsən, məsləhətləşmərim. Amma ona desəm, mütləq bir çıxış yolu tapar. Bilirsən, mən hərdən məəttəl qalıram ki...

Rauf Arifin sözünün dalına qulaq da asmayıb ayağa durdu. Onun yanına keçdi və əli ilə saçını qarışdırdı. O, başa düşdü ki, bu görüşün, bu söhbətin heç bir xeyri yoxdur, amma gəlməyinə təəs-süflənmedi. Çünki uzun fasilədən sonra bu gün, burda, Arifin kabinində hiss elədi ki, dünya nə qədər dəyişir-dəyişsin, Arif də vəzifədə nə qədər irəli gedir-gətsin, onların münasibətində hər şey olduğu kimi qalır. O, Arifdən yəni də üstündür, yəni də irəlidir. Bu hiss, bu duyğu Raufun besisi idi.

– Sağ ol. Bir-iki günə mütləq zəng vurram sənə!

– Hara, bir dayan görə, – deyə Arif narazı halda saçını tumarladı. – İndi birdən ələ ağlıma gəldi ki, belkə Əsgərov bu dəfə sənə heç heyvanxana məsələsinə görə çağırmaıyb, başqa söhbəti var. Birdən idarə işlərinə görə olar ə? Bilirəm xoşun gəlmir sənə o barədə söz deyəndə, amma sən, hər halda, bir fikirləş.

– İdarədə hər şey qaydasındadır. – Rauf əsəbiləşdiyini bürzə verməyib bir də təkrar elədi: – qol çəkdiyim sənədcün mən başımla cavabdehəm.

– O heç, aydın məsələdir. – Arif üzünü turşudub səsinə qaldırdı. – Sənəd öz yerində, amma işlər görürsən çox vaxt orda yazıldığı kimi getmir. Guya sən özün bilmirsən o sənədlərin əsl qiymətini?! Bu işlər var ey, hamısı bir-biri ilə bağlıdır, hər şeyi də qabaqcadan nəzərə almaq, tədbirini görmək qeyri-mümkündür. Yəni demək istəyirəm ki, sən oturmusan burda, amma hardasa, heç Bakıda yox, başqa bir şəhərdə sizin o idarə ilə əlaqədar ələ bir iş çıxır ortalığa ki, sənəndən xəbərin də yoxdur.

Rauf əli qapının dəstəyində dedi:

– O barədə sən qəti narahat olub-eləmə. Bizdə hər şey ələ möhkəm, ələ əsaslı qurulub ki, bir kəlmə o yanı-bu yanı ola bilməz.

– Çoxları belə fikirləşirdi, – deyə Arif burnunun altında mızıldadı. – Hamısını görə-görə gəlmişik. Ömür vəfa eləsə, bundan sonra da hələ görəcəyik.

Onun bu sözü Raufu heç açmadı, qayıdıb bayaqkı yerində oturdu. O, hiss elədi ki, Arifin sözündə qayğıdan çox, onun heyatdakı

mövqeyinin bir elə də möhkəm olmadığına eyham var. Raufu isə bütün yan-yöresi ciddi, işgüzar bir adam kimi tanıyırdı, özünə **görə** onun adı-sanı var idi.

– Bura bax, sən mənim işim barədə elə danışsan, elə bil qanun-suzluqda-zadda şübhələnirsən menden. – Rauf bu sözləri **təkcə** Arifə yox, sanki arvadına da, arvadının bütün qohum-əqrəbasına da deyirdi. – Əclafam, əgər ömrümdə bir adamdən bir manat rüşvət istəmişəmsə, ya da dövlətə beş qepiklik ziyan vurmuşamsa.

– Yeni, deyirsən, sən maaşla dolanırsan? – Arif onun fikrini tamamladı. – Lap yaxşı.

Rauf heç vaxt imkan verməmişdi ki, Arif onu dolasın, indi də imkan vermək fikrinə deyildi. Ona görə də Arifin sözüne istehza ilə güldü:

– Burda söhbət maaşdan getmir, mənim əzizim – və əlavə elədi: – nə mənimkindən, nə də seninkindən. O ki qaldı mənim qazancıma, bu saat deyim sənə mən nə təhər qazanıram, onda özün görəcəksən ki, adamı bunun üstündə ittiham etmək çox çətindir. Mənim işim nədən ibarətdir? Əsasən xammal bölüşdürməkdən. Vessalam. O xammala isə indiyə kimi nə bir dəfə elim deyib, nə də onun üzünü görmüşəm; daşıyan da, alan da başqa adamlardır. Mənə ancaq bir şey məlumdur ki, müəssisənin planı doldurmağı həmin deficit malın vaxtında alınmasından asılıdır. Aydın oldu?

– Daha bundan aydın nə ola bilər? Xammal deficit, müəssisə isə çox, kime nə çatacaq – o da sənin əlində.

– Nə olsun? Nə pis iş var burda?.. Özün bilirsən ki, mən sənə qorxub ələmirəm, ona görə də yalan danışmağa, həqiqəti gizlətməyə ehtiyacım yoxdur. Dediyim odur ki, mən indiyə kimi ömrümdə heç kimdən bir qepik istəməmişəm, ya kimsəni məcbur ələməmişəm ki, getirib mənə pul versin – olmayıb belə şey.

– Özləri getirirlər?

– Özləri, – deyər Rauf təsdiq elədi. – Bir həftə, ya görürsən, bir ay keçəndən sonra getirirlər. Dile tuturlar, qılığa girirlər ki, götürürəm. Çox xahiş, minnətdən sonra, götürürəm. Azdır, çoxdur – saymıram, zərfi alıb qoyuram cibimə.

Arif qaşlarını çatıb, eyhamla soruşdu:

– Yaxşı, bəs heç elə vaxt olurmu ki, xammal hamıya çatсын?

– O qədər olur, tez-tez, hələ o biri kvartala ehtiyat da qalır. – Rauf gülmədi. – Onda hamı öz payını artıqlaması ilə alır... Bəs necə?! Düşməni deyiləm ki, istehsalata. Mal çox oldu, mənə də xeyirdir, hamı gəlib bir-bir təşəkkürünü eleyir, gedir.

– Onlar bəs bilirlərmi ki, xammal hamıya çatıb?

Arifin bu sualına o, çox quru cavab verdi: – Heç kim borclu deyil, bu barədə onlara məlumat versin. Heç mənim də borcum deyil... Hə, indi de görüm, sənə nədir bu – rüşvətdir, yoxsa yaxşılıq? – Bütün bunları sən mənə nəhaq danışdın, mən belə şeyləri bilməməliyəm. Axı hər halda, mən dövlət adamıyam, özüm də hələ hazırda iş başındayam, idarədeyəm.

Rauf dostunun bu miskin fəndini o saat başa düşdü və dərhal kəsdi yolunu:

– Suallıma cavab vermədin. Bir yurist kimi de görüm, mənim hərəkətimdə risk varmı?

– Dəxli yoxdur, bu cinayətdir.

Rauf əlini qaldırıb:

– Dayan, dayan, – dedi, – biz başqa şey haqqında danışırıdıq... Belə şeyin üstündə ilişə bilərəm, ya yox?

– Xəbərlər tutsalar...

– Kimnən? – Raufun hövsələsi lap tükənmişdi, onun sözünü ağzında yarımcıq qoydu. – Bura bax, sən o nəzəriyyəni qatla qoy bir qırağa, indicə danışdığım məsələni ikicə adam xəbər verə bilər – bir mən, bir də rüşvət verənin özü. Biz də min il qala, istəmərik ki, başqa bir adam bu işdən xəbər tutsun. Elədi, elə deyil?

– Elə olmağına elədir, – deyər Arif etiraz elədi. – Amma yazılı-mamış qanunlar da var axı; insan gec-tez bütün cinayətlərinin cəzasını alır. Yadımdadır, biz Sima ilə...

– Vallah, savadın qıcqıraraq sənə – deyər Rauf təəssüflə bildirdi. – Əgər sən deyən kimi olsaydı, beşəriyyətin yarısı indi qazamatda idi... Kişi kimi düzünü de, əlli yaşına çatmışan, bu vaxta kimi elə bir adama heç rast gəlmisənmi ki, o, düppədlər, qanun çərçivəsində yaşasın? İşdir rast gəlsən, zəng vur mənə, onun adını yazıb yadigar saxlayıb, gələcək nəsillər üçün. Amma nəhaq yerə özünə əziyyət vermə, hamı, görürsən, hardasa bir fənd işlədir; kim necə bacarırsın inan mənə.

Arif razılaşmadı:

- Bir qismi ola bilər, hər halda hamı yox.
- Məsələn, sən, he? – deyə Rauf gülmüşdü.
- Bəli, sən Allah, rıyakarlıq elədin, burda özge adam-zad yoxdur. Evlənməyini yadına sal. Qanunla ərizəni ZAQS-a verəndən sonra görək bir ay gözleyəydin, elə deyil? Sizin kəbinizi bəs neçə gündən sonra kəsdilər? Elə həmin günü.

– Bu, cinayət deyil – Arif, nədənsə, qulaqlarına kimi qıpqırmızı qızardı. – Lazım gəlsə, evlənmə qaydalarını bu cür pozmağı müstəsna hal kimi izah etmək olar. Özü bilirsən ki, vəziyyət elə idi ki, başqa çıxış yolu yox idi. Məzuniyyətimiz bir vaxta düşmüşdü, bir də...

– Düzdür, tamamilə haqlısan, – Rauf əlüstü razılaşırdı. – Neyləyeydin, “məzuniyyət”, filan, “çıxış yolu yox” ... İnsan deyilik, başa düşməyə nə var?! – Birdən o, Arifin yavaş-yavaş necə zavallı bir görkəm aldığını gördü və onu sıxışdırığına görə bir az peşman oldu. – Sən meni bağışla, amma söhbət sizlərdən gedəndə, “müstəsna hal” deyirsiz buna, belə ki, məndən gedir – cinayət olur.

– Sizlərdən? – Arif onun işlətdiyi bu sözü xüsusi vurğu ilə təkrar elədi. – Maraqlıdır, görəsən “Siz” deyəndə sən kimləri nəzərdə tutursan?

– Ümumiyyətlə deyirəm, – Rauf da dostuna tərəddüdlə baxdı. – Mənim səndən bir xahişim var. Çox ciddi xahişdir. Yerinə yetirərsən?

Arif cavab əvəzinə, çiyinlərini çəkib qaşqabağını salladı; yəni ki, qəti heç bir söz vermək fikrində deyil, amma Rauf bundan pert olub eləmədi.

– Xahiş eləyirəm səndən, çalış ki, aramızdakı yaxınlıqdan heç kəs xəbər tutmasın. Başa düşürəm, “müstəsna hal”dır və saire və ilaxıra. Amma camaat başa düşməyə də bilər, rüsvayçılıq olar.

Onun nə demək istədiyini Arifə çatmadı, təəccüblə soruşdu:

– Nə rüsvayçılıq? Sözüünü bir açıq de görək, kimdən danışırsan? Rauf sonuncu zərbəni endirməzdən əvvəl rəqibinin çəşqinliyindən dərindən həzz almaq üçün o deqiçə cavab vermədi, bir an susdu.

– Sizdən, mənim əzizim, sizdən – səndən və sənə o ağ balığından. Ay sağ ol. Ən yaxşı cavab susmaqdır. İndi daha mən səndən

arxayınam... Amma əhsən, əhsən sənə, hətta mənim kimi ürəkli adam bu boy-buxunda, bu gözəllikdə qızı qorxardım katibə götürüm. Əhsən, min yaşa! Vəssalam, mən getdim, tələsirem. Sonra zəng vurram sənə, gözle zəngimi!

Rauf öz leyaqətini boş, əsassız şübhələrdən kişi kimi, xüsusi məharətlə qoruyub saxlaya bilmişdi, ona görə də hüquq məsləhət-xanasından kefi kök çıxdı. Amma, bununla belə, qəlbinin derinliyində bir umu-küsü var idi. Rauf tez-tez özünə belə bir sual verirdi: bir para adamlar kimi o da ailəsini atsaydı, ya da gedib, qayınatasının boynunda otursaydı, bax, bu Arif kimi, boş şeylərin üstündə onu məzəmmət eləyən adamlar – məsələn, qayınatası, onların qohum-əqrəbası, tanış-bilişləri, bezi paxıl dostları görəsən, onun haqqında nələr fikirleşirdilər?! Belkə də lap daş-qalaq eləyerdilər. Arvadının valideynlərinin ona olan münasibətini ədalətsizlik kimi qiymətləndirən Rauf ən çox yer eləyən o idi ki, qayınatası, qayınatası da başqalarına münasibətdə özlərini böyük bir ürək genişliyi ilə aparırdılar. Məsələn Rauf onların Qərrib Məlikzadə adlı keçmiş qohumlarına necə qayğı ilə yanaşdıqlarının dəfələrlə şahidi olmuşdu. Halbuki, bu gül-məşəkər Məlikzadəni köçəri həyat tərzindən, bir də içki düşkünü olduğu üçün qayınatasının doğma bacısı atıb getmişdir. Hər dəfə o, geoloji ekspedisiyadan qayıdanda evdə az qala toy-bayram olurdu, elə bil zalım uşağı unutmuşdu ki, arvadının Qərribi atması ilə onları bağlayan o yeganə tel də qırılıb və indi onların arasında heç bir qohumluq əlaqəsi yoxdur və ola da bilməz, yəni bu Qərrib Məlikzadə onlar üçün bütöhtün yad adamdır. Bu müntəzəm görüşlərin necə dəyərlər, birinci hissesi heç olmasa müeyyən bir ədəb-ərkan daxilində keçirdi. Düzdür, burda da ağı başında olan adama qərribə görünən məqamlar az olmurdu. Məsələn, Qərribcan cibindən cürbəcür çirkli daşlar çıxardırdı və onlar bu daşları əllərinə alır, qeyri-adi bir maraqla o yan-bu yanına baxır, bir-birinə ötürürdülər. O cümlədən Kamilə və Raufun uşaqlarına da (uşaqlar da ki, getdikcə daha çox Kamilin təsiri altına düşürdülər). Görüş

merasiminin ikinci hissəsinə isə dözmək çətin idi – adamın üreyi bulanırdı. Məlikzadə əvvəlcə xırılda-yaxırılda öz sevdəyi məhnlərini oxuyurdu, sonra da huşunu itirənəcən araqdan vurub bütün gecəni səhərə kimi professorun kabinetində yatıb qalırdı; halbuki başqalarına, hətta evin adamlarına da bu kabinetə icazəsiz girmək qədi qadağan idi. Axırda Rauf dözməyib günün birində qayınatasından Qərribə olan bu qeyri-adi hörmət və məhəbbətin səbəbini soruşanda, o gülümseyib izah elədi ki, Qərrib istedadlı mütəxəssisdir, amma bir para ciddi maneələr qoymur ki, o, öz imkanlarından istifadə edə bilsin; buna görə də həyatda az-çox bəxti gətirən dostların köməyinə Qərribin hədsiz ehtiyacı var. Qoca söhbəti hərleyib-fırlayıb axırda elə gətirdi ki, guya ruhdan düşüb bədbinliyə qapılmış bu pak və istedadlı vücud, başboş, cibi dolu, menasız adamlardan qat-qat yüksəkə dayanır. Qayınatası bu sözləri ilə əgər Raufu sancmaq məqsədi güdürdüsə, şübhəsiz ki, öz arzusunə nail ola bilmədi, onun köhnə yarasının gözünü qoparmışdı.

İşgüzar dairələrdə Rauf ebes yere güclü adam kimi tanınmırdı. – O, möhkəm inadi və çevikliyi sayəsində hətta qayınatası kimi ciddi bir rəqibinin zərbələrinə də tab gətirirdi. Düzdür, aldığı zərbələrdən əvvəlcə bir balaca səndəleyirdi, amma sonra tez özünü ələ alıb, əks zərbələr endirə bilirdi. Son illər isə qayınatası qocalmışdı, hücumları zəifləmişdi, odur ki, Raufun vəziyyəti xeyli yaxşılaşmışdı. Taleyin hökmünə bax ki, məhz qayınatasının sayəsində o, misilsiz bir iksirin sahibi olmuşdu. Bu, yadına düşən kimi Raufun dərhal kefi kökəldi, üzü güldü. O, artıq dələkxanaya çatmışdı.

Ağasəfa yox idi. Onun yerində özgə bir dələk müştərisinin başını yuyurdu. Avtandil əlində bir qalaq desmal yan otaqdan çıxdı, Raufu hal-əhval tutandan sonra ona xəbər verdi ki, Ağasəfa xəstələnib, bəs neçə gündür işə çıxmır.

Rauf:

– Mən elə bildim ki, növbəsini səhv salmışam, – dedi. – Nə olub ona? Soyuc deyib?

– Yox. Soyucdəymə döyül. Sırağagün gəlmişdi. Əlləri əsir, başqa sən deyən elə bir xəstəliyi yoxdur. – Avtandil öz xidmətini birbaşa təklif etməməkdən dolayı yolla soruşdu: – Elə-belə baş çəkməyə gəlmişdiz ona?

– Elə-belə yox, işim vardı – Rauf Avtandilə bir balaca şübhə ilə baxdı və fikrili-fikrili çənəsini ovuşdurdu. – Vacib görüşüm var, dedim üzümə bir maya qoydurum. Yaxşı deyil, adam arasında belə çıxım. – Rauf böyük bir riskə gedirmiş kimi tərəddüdlə kresloya oturdu. – Nə olub görənlərinə onun? Bərk əsir?

– Nece deyim, əsir də. Qoca adamın əli nece əsər, onunku da elə. – Avtandil soruşub-ələmədən Raufun üzünə isti desmalla kompres qoydu, sonra sabunlayıb ülgücü aldı əlinə. – Ağasəfanın xəstəlməyi mənim heç yadıma gəlmir. O yaşda kişi, məşallah, cavanlardan qıvracaq. O gün birdən gəlib ki, filan-peşməkan, bəs, daha işləyə bilmirəm.

– Keçib gəder, əşşi. Mən də deyirəm, görənlə nə olub. Bir həftədən sonra, sən indi baxarsan, çıxacaq işə.

– Allah ələsin... Amma o, sözü deməsin, dedi a, fikrini çətin deyir. Nə qəder dilə tutduq – mən də, müdir də, elə hamımız – yola gəlmədi, yox ki, yox, çıxıram təqaüdə, vəsəlam! Mən, deyir belədem öz elimə, başladı əsməyə, qəbircən düzələn döyül. Çıxıram təqaüdə.

– Nece yeni təqaüdə? – Rauf həqiqətən məəttəl qaldı. – Kim, Ağasəfa?

Avtandil kədərlə gözlərini aşağı dikib:

– Bəli, – dedi. – Onun getməyi bizimçün, yeni bütün dələklər – çün çox böyük zərbedir. Müdirimiz iki gündür bir yerə qərar tuta bilmir. Mənim yanımda, adı nədir, o ictimai təminat idarəsinə zəng vurdu, Ağasəfa dayının fərdi təqaüd məsələsiyçün... Ona düşür. Sən demə, kişinin bir dəne “Şərəf nişanı” ordeni, iki dəne də, Fəxri fərmanı varmış – özü də Ali sovetinki. Bu neçə vaxtı mən bunları bilməmişəm.

– Təqaüd-zad boş söhbətdir. Mən özüm danışaram onuynan. Sən onun ev telefonunu mütələq verərsən mənə.

Avtandil:

– Baş üstə, – dedi. – Bu şənbə kollektivimiz Ağasəfa dayının təqaüdə çıxmağı münasibətilə “Gülüstan” da yaxşı bir banket verir. Məstkom da hədiyyə üçün pul ayırıb. Məstkomun ayırdığı öz yerində, hər usta da cibindən əlavə pay qoyur. Hədiyyəni banketin axırında bağışlayacağıq. “Gülüstan” da ki, özünüz bilirsiniz də, aləm yerdir,

qızların oynamağı lezzət eləyir adamçün, varyeteni deyirəm, elə arxitekturası da zordur, sovremyonundur. İstəsəz siz də gəlin: şənbə günü, “Gülüstən” a, axşam 9-da.

– Çox sağ ol. Çətin gələ bilmə... Mən, demək olar ki, heç restorana getmirem. İldə, iki ildə bir – o da qəbula-zada, məcbur oluram. Yoxsa durum ki, restorana gedirəm, özü də şənbə günü axşam – heç vaxt. Xətrime ləzzətli yemək düşəndə şəhərdən qırağa çıxıram.

Avtandil hər şeyi başa düşən adam olduğunu göstərməkçün:

– He də, sizin kimi adamlarçün, yaxşı döyül, – dedi. – Mən də, düzü, axır vaxtlar hörmətli yoldaşlara, vəzifə adamlarına restoranlarda az-az rast gəlirəm.

Rauf daha səbəbini xırdalamadı:

– Məsləhət deyil, – dedi. – Hədiyyə üçün adama neçə qoymusuz? – Ustalar iyirmi manat, şagirdlər beş-beş. Avtandil “iyirmi”ni fəxrle, xüsusi vurğu ilə dedi. – Şagirdlərdən əvvəlcə pul götürmək istəmirdik, gördük, inciyirlər, götürdük. Ağasəfa dayının xetrini hamı çox istəyir.

– Ağasəfa yaxşı kişidir, – deyə Rauf onun sözüne qüvvət verdi. – Restorana mən gələ bilməyəcəyəm, amma mütləq zəng vurub görüşəcəyəm onunla.

Avtandil daha bir söz deməyib gülümsədi – yeni üreyi geniş adamsan – əllərini yuyub, onun üzünü masaj eləməyə başladı. Rauf oturub öz-özünə fikirləşirdi ki, qərİbedir. Ağasəfanın xəstələnməyi onu niyə kədərləndirmir? Masajdan və soyuq kompresdən sonra o, dəlleyin işinə xəyalən çox yüksək qiymət verdi.

Avtandil şafın gözündən qəşəng bir ətir şüşəsi çıxardıb dedi ki, Ağasəfa gedəndə Raufun odekolonunu ona verib, istəyirsə, bundan da vursun üzünə. Raufun yadına düşdü ki, bir azdan müstəntiqin yanına gedəcək, ona görə də xahiş elədi, “Balefre”nin yerinə “Svejest” vursun. Öz odekolonunu isə götürmədi. Bu da o demək idi ki, gələcəkdə də bu dəlleyin yanına gəlmək fikrindədir.

Avtandilin zəhmət haqqının üstündə Rauf iyirmi beş manat da Ağasəfanın hədiyyəsi üçün qoydu. O, çox da verə bilərdi, amma bu, dəlleklerin heysiyyətinə toxuna bilərdi. O, indi birdən Ağasəfanın vəziyyətinə acıdı, amma bu barədə heç nə deməyib Avtandil-

lə xudahafizləşdi və küçəyə çıxdı. Bərk isti idi, bir az da rütubət var idi havada, üzü dərhal istidənmi, rütubətdənmi – bəlkə də hər ikisinin təsirindən – tərələdi və bu vaxt niyəsə balonun içindəki iksirin ətəri yadına düşdü. Bir üreyindən keçdi ki, qaraja gedib doyunca o ətəri sinəsinə çəksin, amma o saat da daşındı bu fikirdən, çünki vaxta az qalırdı, on beş dəqiqədən sonra Əsgərovlə görüşməli idi.

Müstəntiqin yanında kimse var idi. İçəridən kişi sesi gəlirdi. Nə danışdıqları aydın eşidilməsə də, Rauf hər ehtimala qarşı geri çəkildi – kenardan baxan ələ fikirləşməsin ki, o, içəridəki söhbətə xəlvet qulaq asır. Bir neçə dəqiqədən sonra qapı açıldı; əvvəlcə elində qovluq olan kök hirsli podpolkovnik çıxdı, onun dalınca isə mayor. Mayor da hirsli idi, amma qovluq yox idi əlində. O, kəndar-da ayaq saxladı, dönüb otaqdakı həmsöhbətinə nəse dedi, amma Rauf bircə “heyvanxana” kəlməsini aydın eşidə bildi və bu qərara gəldi ki, bayaqdan içəridə söhbət ondan gedirmiş.

Podpolkovnik cibindən desmalını çıxartdı, tərini sildi və çuğundur kimi qıpqırmızı qızarmış üzünü qovluqla yelləməyə başladı. O:

– Bundan sonra mən maqnitofonsuz danışmayacağam onunla, – dedi, amma sözünün dalını saxladı, çünki mayor onun qolundan tutub gözü ilə Raufu göstərmişdi.

Onlar Raufun lap yanından keçdilər və podpolkovnik astadan ne isə bir söyüş də söydü.

Rauf başını qapıdan içəri salanda, müstəntiq pəncərəni açıb otağın havasını dəyişirdi. O, Raufu çox mehriban görürdü. Pəncərənin pərdəsi ilişmişdi, onu düzəldə-düzəldə Əsgərov işarə elədi ki, Rauf stul çəkib otursun. Rauf bir istədi gedib kömək eləsin ona, amma sonra fikirləşdi ki, Əsgərov bunu istintaq altında olan adamın yaltaqlığı kimi başa düşər, fikrindən vaz keçdi. Müstəntiq öz yerində yox, gəlib Raufu üzbeüz oturdu.

– Nəfəs almaq mümkün deyil, – dedi, – xahiş eləyəcəksən ki, papiros çəkməyin, daha pis – onsuz da çəkecekler, hələ üstəlik inciyecəklər də səndən. Baxmayın ki, oturmşuq kabinetdə, işimiz ağırdır. Bir söz deyim sizə, çox hörmətli bir yoldaşın evini soyublar. Familini daha demirəm, mənim ixtiyarım yoxdur buna, vəzifəm qoymur, amma inanın mənə, çox məşhur adamdır. Bütün şəhər deyib bir-birinə. Sizcə bu işi aparmağı, yeni cinayətkarları tapıb,

onları tutmağı kime tapşırıblar? Düzdür, əlbəttə, Əsgərova. Dörd gün bundan əvvəl iki dəne maşın oğurlanıb, özü də biri hökumət maşınıdır. Bunlardan başqa, yenə bir cəncəl iş – ağır bədən xəsarəti ilə; hadisə “Moskva” restoranında institut tələbələrinin – 1970-ci il buraxılışının yubiley banketində olub. Bu da çox ciddi məsələdir. – Əsgərov gileyli-gileyli Raufa baxdı, o da üzünün ifadəsi ilə dərhal təəssüfünü bildirdi. – Bunları sizə mən niyə danışım? Bilirsiniz? Açığını deyim bu saat sizə. Mən sizinlə tanış olandan sonra baş vermiş hadisəni bir də diqqətlə, ətraflı öyrəndim, düzü, incidim sizdən. Öz-özümə fikirləşirəm ki, görəsən mən bu adama nə pislik eləmişəm ki, indi acığımı çıxır məndən? Bilirsiniz, ümumiyyətlə, belə şeylər olur, nə vaxtsa birini incitmisen, amma özün hiss eləməmişən bunu, bilərəkdən olmayıb. Açığımı deyin, sizin şəxsən mənə bir hayıfınız yoxdur ki? – Əsgərov gözlərini karıxıb qalmış Raufun düz gözlərinə zillədi.

Rauf dili dolaşa-dolaşa:

– Nə danışsınız, hayıf, – dedi. – Məncə, biz sizinlə evvəllər heç rast da gəlməmişik bir-birimizə.

– Onda, bəs niyə kömək etmək əvəzinə daha da çətinə salırsız mənə, işimi ağırlaşdırırsız! Elə öz işinizi də. Ən yaxşısı, – açıq, səmimi etirafdır, xüsusən də ilk dəfə cinayət işlətməmiş adamçün. Bəs siz neylirsiniz? Her şeyi nə təhər olub, elə də boynunuza almaq əvəzinə, mənə məcbur eləyirsiniz ki, bu qədər vacib işlərimi bir qırağa qoyub, təzədən bir elə şahidi dindirəm, nə var, nə var, məlum bir şeyi – ziyanı heyvanxanaya sizin vurdğunuzu sübuta yetirirəm. Halbuki, siz özünü bu acıb dəyə bilərdiz mənə. Ciddi, abırlı adamlar qız, biz, gərək inanaq, etibar eləyək bir-birimizə. – Hiss olunurdu ki, Əsgərov heqiqəten dilxordur. O, əlini yelleyib ayağa durdu, stolunun üstündəki mineral sudan stekanına töküb Raufa uzatdı. Rauf imtina elədi, xətri su istəmirdi, onda müstəntiq stəkanı çəkdi başına.

Rauf ona baxa-baxa öz-özünə fikirləşirdi ki, çətin, gərgin işin yorub eldən saldığı bu adam qətiyyən hiyləgər tülküyə oxşayıb elə-mir, əksinə, onun keçmiş məktəb dostu, vəkil Musazadədən qat-qat xoş təsir bağışlayır.

– Keçən dəfə mən düz eləmədim, boynuma alıram. Gərək elə onda hər şeyi olduğu kimi danışaydım sizə. Desəm, inanmazsan,

itirmişdim özümü, amma nəhaq, burda axı nə cinayət var? Əgər mən hökumətə, ya da bir adama ziyan vursaydım, o başqa məsələ.

– Elə mən də onu deyirəm də, – deyə Əsgərov dərhal onun sözüne qüvvət verdi. – Siz nə bank yarmısınız, nə də qız zorlamısınız, nə də size belə bir ittiham verən var. O xata ki, sizin əlinizdən çıxıb, olan işdir. Bu kabinetdə işlərə baxılıb ki, sizinki onların yanında salma çay kimi bir şeydir – qarışıdır, iç... Siz heç təəvvür eləmirsiniz ki, mənə necə sevindirdiz. Mən həmişə deyirəm ki, normal adamlar bir-birlə əvvəl-axır dil tapırlar. – O, danışa-danışa siyirtməsindən bir neçə dəne nömrələnmiş vərəq çıxarıb Raufa uzatdı. – İstəyirsiniz – götürün, verəcəyiniz ifadəni özünü yazın, yox, çətindirsə sizinçün, deyin – mən yazım.

– Çətin niyə olur?! – Rauf incidi. – Heç bir çətinliyi yoxdur. – O, vərəqləri alıb qarşısına qoydu.

– Mən o mənada deyirəm ki, – Əsgərov başladı izah eləməyə: – Mənimçün asandır, təcrübəm çoxdur. – O, Raufun çiyinin üstündən onun yazısına baxdı. – Xəttiniz elədir. Xahiş eləyirəm, hər şeyi nə təhər olub, elə də yazın, nə qədər ətraflı yazsaz, bir o qədər yaxşıdır. Mən də, sizin icazənizlə, çıxım koridorda bir az gəzinim, ayaqlarım açılsın. – Əsgərov qapını arxasınca örtmədən əvvəl son dərəcə nəzakətlə dedi: – Bir xahişim də var, zəhmət olmasa, çalışın ki, düzəliş eləməyəsiz.

Rauf yarım saatın içində kolleksiya toplamaq azarına tutulmuş bir nəfərini, yeni özünün, heyvanxana sərgüzəştini üçcə vərəqəyə yazıb qurtardı. İzahatın məzmunu təxminən belə idi: o, müxtəlif heyvanların buynuzlarından ibarət olan kolleksiyasını artırmaq məqsədilə, gecəyarısı heyvanxananın ərəzisinə girmiş, ordakı kərgədanın büsbütün çürümüş buynuzunu mişarlamış və beləliklə də dilsiz-ağızsız qoca heyvanı dözülməz iztirabdan qurtarmışdır: elə bir intizardan ki, diş ağrısının insana verdiyi əziyyət onun yanında yalandır. Axırda da çox səmimi ifadələrlə yazmışdı ki, o yuxarıda göstərilən hərəkəti üçün xəcalət çəkir və təqsirini boynuna alır, eyni zamanda bu məsələyə baxılarkən onun ləkəsiz keçmişinin nəzərə alınmasını xahiş edir.

İzahatı yazarkən Raufun birçə narahətçılığı var idi, özü də lap ilk cümlələrdən, o da “kolleksiya” sözü sarıdan. Yadına sala bilmirdi ki, bu sözün düz yazılışı necədir. Amma təzəliklə yaxşı bir

çıxış yolu tapdı; həmin sözü hər dəfə bir cür yazdı; gah bir, gah da iki "ı" hərfi ilə. Qoy müstəntiq elə fikirləşsin ki, o huşsuzdur.

Koridorda gəzişmək Əsgərova düşmüşdü; yarım saatın içində kişi əməlli-başlı dirçəlmişdi, rəngi-ruhu da üstünə gəlmişdi. O, iki qatlanmış kağız vərəqlə üzünü yelleyə-yelleyə içeri girib təəccüb-lə gülümseyərək soruşdu:

– Qurtarmırsınız? – Rauf yalnız indi Əsgərovun xırda, iti dişlərini gördü. O, doğrudan da tülküyə oxşayırmış, amma məkrli, hiyləgər tülküyə yox, şən tülküyə. – Qol da çəkmişiz? Ay-ay-ay, bu axı sənəddir. – O, Raufa hər vərəqin altına qol çəkirdi. – Bax, belə. Heç nəyi gizlətməmişiz ki?

– Nə təhər olub, hamısını elə də yazmışam, – deyə Rauf vərəqləri ona uzadaraq cavab verdi. – Mən sizdən bir şey xahiş etmək istəyirəm... Bəlkə keçən dəfəki qaytarasız mənə?

Əsgərov başa düşmədi:

– Nəyi deyirsiniz?

– O kağızı deyirəm də, hər şeyi inkar edəliyim ifadəmi.

– Bekara işdir. – Əsgərov əlindeki vərəqləri göstərib: – Əsas budur, – dedi. – İndi oxuyaq görək, burda nə uydurmusuz.

Birinci səhifəni o, çox tez oxudu: gülümseyə-gülümseyə, amma ikinci səhifənin ortalarında sir-sifəti dəyişməyə başladı, az vaxtda əvvəlki gülüşün yerini təəccüb ifadəsi aldı. O, kağızları bir qırağa qoyub gözünü Raufun üzünə elə zillədi ki, elə bil Rauf səmimi ifadə əvəzinə, ona anonim məktub sırımsıdı və özü də bu məktubda onun arvad tərəfdən ən yaxın bir qohumunun əxlaqsızlığı bütün təfəslatı ilə təsvir olunurdu. O, barmığı ilə vərəqləri göstərib:

– Bu nədir? – dedi. – Çürük buynuz, diş ağrısı... Biz axı bayaq sizinlə bir saat səmimiyyətdən danışdıq. Elə deyil? Bəs siz nə yazmırsınız bura? Məni elə salmışız? Lazım deyil. Mən ancaq zahirən sadələşdirməyə adama oxşayıram.

Rauf özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Nə danışırırsınız? Ələ niyə salıram sizi? Nə təhər olub elə də yazmışam hər şeyi. Daha nə istəyirsiniz?

– Kərgədan nədir, ay yoldaş? Kərgədanın nə dəxli var bizim söhbətə? Sizinləyəm. Yoxsa elə bilirsiniz, buradakılar uşağıdır, kon-fetlə başlarını azdırırsınız? Nahaq, çox nahaq. Bir şey çıxmaz bundan.

Rauf başa düşə bilmirdi müstəntiq nə istəyir ondan? Amma bir şey aydın idi ki, Əsgərovun əsəbləri sim kimi tarıma çəkilib. Belə vaxtda Rauf özünü ələ alsın, üstünlük onun tərəfinə keçər.

– Bir dəqiqə qulaq asın mənə, – deyə Rauf səsinin tonunu aşağı saldı. – Burda nə isə bir anlaşılmazlıq var. Gəlin, əsəbləşmədən aydınlaşdırmaq: siz məni nəyə görə çağırırsınız bura? Kərgədana görə. Düzdür, ya yox?

Əsgərov telefonun dəsteyini qaldırıb:

– Bu saat hər şeyi aydınlaşdırırıq, – dedi. – Kərgədanların məsələsini də, hələ desəz fillərinkini də, təmsahlarkını da... Bu saat... – Hansı nömrənişə yığıb gözlədi. – Əsgərovdu danışın. Şahidlər gəliblər? Göndərin yanıma. Əvvəlcə avtomobil müfəttiş-lərini. – Dəstəyi yerinə qoydu. – Bayaq siz mənə deyəndə ki, hər şeyi etiraf etmək istəyirsiniz, düzü, mən camaatı işindən-gücündən ayırıb bura çağırmağıma peşman olmuşdum. Amma indi görürəm ki, yox, düz ələmişəm. Bu dəqiqə şahidlərlə üzleşdirəcəyəm sizi. Etirazınız yoxdur ki?

– Nə təhər məsləhətdir. Amma orda heç bir şahid-zad yox idi. – Bu sözlər birdən çıxdı Raufun ağzından, özü də bilmədi necə oldu, yeni dediyinin fərqinə varmadı. Görünür, Əsgərovun özünü qərribə aparması onu çaşdırmışdı.

Əsgərov dinməz oturub gözlerini qapıya zilləmişdi, qaşqabağı yer süpürürdü. Nəhayət, qapı açıldı, otağa avtomobil müfəttişi geyi-minde üç nəfər daxil oldu: biri zabıt idi, ikisi isə serjant. Onlar salamlaşdı stola yaxınlaşdılar. Rauf oturub laqəyd-laqəyd baxırdı və hələ başa düşə bilmirdi ki, bu avtomobil müfəttişlərinin onun məsələsinə nə dəxli var?!

Əsgərov zabıtə müraciət edib dedi:

– Zəhmət olmasa, verdiyiniz ifadəni bir də təkrar eləyin.

– Baş üstə. Avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə bizi, yeni məni və bu iki serjantı – Bağrovu və Qədirlini təcili Şıx yohna çağır-mışdılar, avtomobil qəzası baş vermişdi. Saat 4.40 dəqiqədə işimizi qurtarıb şəhərə qayıdırdıq, Bayılda heyvanxananın yanından keçəndə gördük ki, AQU 31-30 nömrəli bir "Jiquli" maşını dayanıb orda...

Əsgərov əlinin işarəsi ilə zabiti saxlayıb Raufa müraciət elədi:

– Sizinki imiş o maşın?

Rauf güldü:

– Vallah başa düşə bilmirəm bu nə komediyaadır? Yarım saat bundan əvvəl bütün bunları sözbəşöz yazdım sizinçün və siz də oxuduz.

– Əla, çox gözəl, – Əsgərovun gözələrinə elə bil təzeden yavaş-yavaş işıq gəlirdi. – Deməli, mütəəhhimlə şahidin ifadələri bura qədər düz gəlir. – Üzünü zabite tutdu:

– Davam edin.

– Sürücü maşının yanında dayanmışdı.

Əsgərov yenə şahidin sözünü kəsdi.

– Axı siz nədən bildiz ki, sürücüymüş o, bəlkə elə özgə adam-muş maşının yanında duran?

– Özgə adam küçə fənerinin altında dayanmış maşının yük yerini açıb yanında durmaz, durmağı bir yana qalsın, hələ üstəlik yoldan ötən avtomobil müfəttişləri ilə salamlaşmaz. – Zabitin özü razı qalmışdı bu məntiqi nəticəsindən; menalı-menalı serjantlara baxdı. – Həm də üzünü tanıdı mənə!

Əsgərov başını yırğaladı.

– Mən sizinlə bir elə də razı deyiləm, hər şey ola bilər. Amma yaxşısı budur, gəlin boş yerə mübahisə eləməyək. Sürücünü gör-söz, tanıyarsız?

– Budur, oturub burda – Zabit başının işarəsi ilə Raufu göstərdi. – İçəri girəndə, mənə, biz görüşdük.

Əsgərov Raufdan soruşdu:

– Siz avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə Dövlət Avtomobil Müfəttişliyinin işçilərini – leytenant Almazovla serjant Bağirov və serjant Qədirlini orda görmüşdüz?

– Görmüşdüm də, salamlamışdım da.

Əsgərov derindən köks ötürdü – qarşıda çox ağır və xoşagəlməz işi olan adamlar ancaq belə köks ötürürlər – diqqətlə Raufu baxıb bir an susdu və nəhayət, yenə Almazova müraciət etdi:

– İndi işə, vətəndaş şahid, sizin verdiyiniz ifadənin ən mühüm hissəsinə keçirik. Yalnızda saxlayın ki, yalan və ya bilə-bilə düz verilməyən ifadə üstündə siz qanuna görə məsuliyyət daşıyırsız. Avqust ayının 13-dən 14-ə keçən gecə istintaq altında olan vətən-

daşın heyvanxanadan oğurladığı qiymətli heyvan barədə sizə nə məlumdursa, danışın.

Almazov qürurla dedi:

– Mən öz ifadəmə görə cavab verməyə həmişə hazıram. Bu işdə mənəm heç bir şəxsi marağım və heç bir xeyrim-zadəm yoxdur. O ki, qaldı heyvanın qiymətli olub-olmamağına, ömrümdə nə almışam, nə də satmışam, bilmirəm. Və ümumiyyətlə, mən o gecə heç bir heyvan görməmişəm. Gördüyümü deyə bilərim. Sürücü AQU 31-30 nömrəli maşının açıq yük yerinin yanında durmuşdu və eləndə də quş tutmuşdu.

– Nə quş?

– Nece yeni nə quş?

– Hər quşun öz adı var, – deyə Əsgərov səbirle izah elədi. – O gecə 31-30 nömrəli maşının yük yerində nə quş idi – qaz idi, hinduşka idi, toyuq idi, yoxsa ördək idi, nə idi?

– Bilmirəm. Ancaq onu görə bildim ki, iri quş idi.

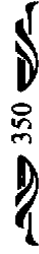
Quş söhbəti ortaya çıxan dəqiqədən Rauf başladı kədərli-kədərli başını yırğalamağa. Amma bir müddət oturanların heç biri bunu görmədi. Nəhayət, o dilləndi:

– Dağa-daşa salmayın özünü, indi daha məsələ aydın oldu mənə. Görüm lenəyə gəlsin o quşu, nə istəyirsiz onun barəsində soruşun, deyim sizə.

– Axır ki, düşdü yadınıza! – Əsgərov süni surətdə onun yaddaşına heyran olduğunu bildirdi. – Rusların yaxşı bir sözü var: “луше поздно, чем никогда”. Deməli, şahidin verdiyi ifadədən məlum oldu ki, quşu siz oğurlamırsız. Bəs siz özünüz əlavə nə deyə bilərsiniz?

– Mən quş-zad oğurlamamışam. – Raufun səsi elə bil quyudan çıxdı. – Yoldaş Əsgərov, mən heç oğruya oxşayıram?

– Bəs mən, – deyə Əsgərov əsəbi həlaldə qışqırdı. – Bəs mən heç müstəntiqə oxşayıram? – O, yerindən qalxdı, əllərini yanına salıb dik durdu; Allah boy paylayanda, deyəsən yatıb yuxuya qalbmış, son dərəcə balaca idi boyu. Armut saplağı kimi nazik boynu başını elə bil zorla saxlayırdı zəif bədəninin üstündə. Ümumiyyətlə, Əsgərovun görkəmi çox orijinal idi, xüsusən də ki, başı: onun iri, palaz qulaqları başına görə ən azı iki dəfə böyük idi. – Oxşayıram?

Rauf "yox" deməyə məcbur oldu, çünki həqiqətən də kabinetdəki bütün canlı və cansızların arasında müstəntiqə oxşamayan yalnız onun özü idi: I dərəcəli hüquqşünas Demir Əsgərov.

– Əgər şahidin verdiyi ifadə ilə razılaşmırsızsa, deyin, yazın protokola. – Müstəntiqin sesi yumşalmışdı.

Onun danışqlarının hamısı düzdür, amma mən o quşu oğurlamamışam. O özü baqajnikə girmişdi, mən də onu ordan çıxartmalı oldum.

Əsgərov Raufa şahidləri göstərdi.

– Görürsüz, güllülər, düzü, elə mənim də gülməyim gəlir, amma iş başında gülmək olmaz. Deməli, siz deyirsiniz ki, o quş – yaxşı-yaxşı fikir verin, ev quşu deyil ha o, azadlığa öyrənmiş çöl quşudur – gecə vaxtı zorla sizin maşına soxulmuş, ele mi?

– Beli. – Rauf inadla Əsgərova baxdı. – O, baqajnikə girmişdi, mən də onu ordan çıxardıb bayıra atmalı oldum.

– Vətəndaş Almazov, – müstəntiq yenə milis zabitinə müraciət etdi, – xahiş eləyirəm yadınıza salın, siz müttəhimə görəndə o neyləyirdi, quşu maşından bayıra çıxarırdı?

– Xeyr, – Almazov başını yırğaladı. – Biz görəndə quş onun əlində idi.

– Yəni siz onun quşla əlbəyaxa olduğunu görməmişiz? Belkə uzaqdan yaxşı ayrd eləyə bilməmişiz?

– Biz bu yoldaşın lap yanından ötüb keçdik, amma elə bir şey görmədik. O bizimlə salamlaşdı, biz onun salamını aldıq, vessalam. – Düzdür, amma elə ki, siz uzaqlaşdız, mən onu küçəyə atdım, – deyə Rauf izah elədi. – Mən maşını sürüb getdim, o isə elə orada da qalmışdı.

Almazov müstəntiqin sualını gözləməyib təəssüflə dedi:

– Daha orasını biz görmədik. Görseydik mütləq deyərdik.

Əsgərov qarşısındakı qovluqdan bir neçə yazılı vərəq çıxarda-çıxarda, guya elə belə, öteri:

– Məndə burda süpürgəçilərin də ifadəsi var, – dedi.

– Onlar saat beşdə, sizdən vur-tut on-on beş dəqiqə sonra işə çıxıblar. Quşa-zadə rast gəlməyiblər orda.

– Yaxşı, buna mən neyləyirəm? – Rauf meyvus-məyus Əsgərova baxdı. – Allah bilir, hara uçub gedib. Yoldaş Əsgərov, mən ömrüm-

də belə quş görməmişdim, dəhşətli bir şey idi. Başa düşə bilmirəm, niyə axı siz ona görə bu qədər narahat olursuz?

– Elədir, həqiqətən qeyri-adi quşdur, – deyə Əsgərov razılaşdı. – Nə bayquşdur, nə də ki, yarasa, gündüz quşudur, amma di gəl ki, gecənin bir yarısı ayılır, çıxır quşxanadan bayıra, özü də qapını dalınca örtüb cəftəsini də vurur, sonra yolu tapıb təpə aşağı cığrıla düşür küçəyə və tamamilə təsadüfi olaraq, bu vaxt açıq qalmış baqajnikə soxulmaq qərarına gəlir. Düz demirəm?

– Əlbəttə, siz inanmaya bilərsiz, amma mən özüm onu maşının yanında görəndə mat qaldım. Yaxşı axtarılsa, məcə, tepədə onun izini də tapmaq olar.

Əsgərov avtomobil müfəttişlərinə baxıb gülümsədi.

– Aferin. Gör, o gecə bərk yağış yağdığı nə yaxşı yadımdadır, demək istəyir ki, elə yağışdan sonra iz tap görüm, necə tapırsan. Var, iz var, bu da şəkli, amma quş ləpəri deyil, sizinkidir, ölçüsü 43-dür. – O, saatına baxdı. – Belkə şahidlərə sualınız var?... Yaxşı fikirləşin. Deməli, yoxdur. Onda yazırıq ki, şahidlərə sualınız yoxdur. Gədə bilərsiz. Çox sağ olun.

Rauf hərəkətsiz oturmaqdan keyimış ayaqlarını çətinliklə düzəldib yerindən qalxdı, amma Əsgərov saxladı onu.

– Siz qalın. Şahidləri buraxıram, – dedi və əlini telefona uzatdı.

– Mən getməliyəm. Saat ikiyə müşavirəmiz var, mən mütləq iştirak eləməliyəm.

Əsgərov gülümsəyib təəssüflə:

– Məni görə bağışlayasız, – dedi. – Bu gün qurtarmalıyam bu işi. Özünüzdə görürsüz ki, sizə görə mən hətta nahara da çıxmadım. Yaxşı yadıma saldız, bu saat xahiş eləyərim bizə buterbrod və çay gətirərlər.

Əsgərov nə qədər dilə tutdusa da, Rauf yeməyə əl vurmadı. O, çayını içir və buterbrodları ıstahla bir-bir içəri ötürən həmsöh-bətinə kədərli-kədərli qulaq asırdı. Axırncı buterbroda girşməz-dən əvvəl Əsgərov Raufa xəbərdarlıq elədi:

– Siz öz ayağınızla uçuruma gedirsiniz, məhv eləyirsiniz özünüzü? Başqa vaxt olsaydı, Rauf nəhəng buterbrod dağının 3-4 dəqiqə-nin içində Əsgərovun qarnına necə köçdüyünə maraqla tamaşa eləyirdi. Özü də ki, müstəntiq çox aydın və fəsiləsiz danışdı. Rauf

ona qulaq assa da fikri başqa yerdə idi; çalışırdı ki, nə isə yaxşı bir şey yadına salsın, amma mümkün olmurdu. Çünki o yaxşı şeyin kiminlə, hansı hadisə ilə bağlı olduğu ona məlum deyildi. Xatirələr bir-birinə qarışıb sürətlə xəyalında hərlənirdi.

– Siz öz ağağınızla uçuruma gedirsiniz, məhv eləyirsiniz özünü, – deyə Əsgərov bir də təkrar elədi. – Bir fikirləşin, görün sizin ifadələriniz prokurora, ən çox da hakimə necə təsir bağışlayacaq. Əvvəlcə siz hər şeyi inkar edirdiz, hətta gecəyarı heyvanxanaya getməyinizi də. Sonra boynunuza aldız ki, heyvanxanada olmusuz və nə bilim kərgədana çürük buynuzu əziyyət verirmiş, sizə də kolleksiyanız üçün kərgədan buynuzu lazım olmuş və sairə. Hə, yeri gəlmişkən, soruşmaq istərdim, kolleksiyanız heç olmasa babatdırmı?

– Pis deyil, – Rauf könülsüz cavab verdi.

– Düzü, buynuz kolleksiyası barədə birinci dəfədir eşidirəm.

– Əsgərov axırncı buterbrodu nimçədən götürdü. – Yadıma düşdü, biz sizinlə, demək olar ki, qonşuyuq. Mənziliniz böyükdü mü?

– Üç otaqdır.

– Cəmi-cümlətamı?

– Niyə “cəmi-cümlətamı”, – Rauf gülümsədi, – azdır məgər?

Əmelli-baş mənzildir.

– Neçə nəfərsiz? Siz, arvadınız və iki də uşaq: uşaqlar böyümüş olar. Yəqin ki, mebeliniz də var. Mənziliniz əlli kvadratmetrdir?

– Əlli səkkiz, – Rauf dərhal dəqiqləşdirdi.

Əsgərov təəccüblə:

– Kolleksiyanızı bəs necə yerləşdirmisiz? – soruşdu. – Hər halda, marka deyil, filan qədər buynuzdur: ceyran, kəl, maral, daha nə bilim nə buynuzları. Yəqin ki, xeyli yer tutur, hə? Məmnuniyyətə baxardım sizin kolleksiyanıza. Deyirəm elə indi gedək, tamaşa eləyək.

“Qır-saqız kimi nə yapıb”, – deyə Rauf fikirləşdi və özünü məcbur eləyib zorla gülümsədi:

– Bəlkə mən bağda saxlayıram onları.

– Elə mən də bu saat o barədə fikirləşdim. Getdik! Həm də təmiz hava alırıq özümüzçün. Açar üstünüzdə deyilsə, eyibi yoxdur, maşınlayıq, yolumuzu evdən salırıq, götürərsiz. Nədir, yoxsa getmək istəmirsiniz?

– Gah deyirsiniz bir dəqiqə də vaxtınız yoxdur, gah da boş bir şeyə görə şəhərdən çıxmağa razısınız. Başa düşürəm sizi.

– Mən də sizi başa düşürəm, – Əsgərov qaslarını çatdı. – Adəten, kolleksiyaçıları adam axtarırlar ki, öz kolleksiyalarını göstərsinlər, amma siz istəmirsiniz. Mənim bir dostum var, butulka yığır, aydın məsələdir, boşunu yox, dolusunu, çürbəcür içki butulkalarını. Bir də görürsən ki, gecə vaxtı zəng vurub – “tez elə, gəl, sənə aləm bir şey göstərecəyəm”. Deməli, romdan, cindən, ya da nə isə başqa az tapılan importu içkilərdən keçib əlinə. Özü də öldür onu, birini açmaz... Siz, yəqin utanırsız? Nahaq. Niyə utanırsız axı, kolleksiya deyilən şey baxmaqdan ötrüdür. Onda ki, çürbəcür buynuzlar ola. Getdik?

– Yox, – Rauf bir an duruxdu, – bilirsiniz, düzü, mən getməliyəm – işim var. Bir də ki, axı, ailəli adamam mən.

Əsgərov gülümsədi:

– Məncə, siz zərəfat eləyirsiniz. Sizin kolleksiyanız-zadınız yoxdur və heç vaxt da olmayıb. Elə deyil?

– Nə dexli var, olub, olmayıb? Yəni bu elə bir mühüm məsələdir, onsuz keçinmək olmur?

– Niyə olmur, çörək deyil, su deyil, – deyə Əsgərov razılaşdı onunla. – Mənim bir dostum var, o ömründə heç nəyin kolleksiyasını toplayıb eləməyib, hətta əyninə kostyumun da həmişə bir cürünü alır – eyni bir fasonda, eyni bir rəngdə. Nə olsun – tamamilə normal adamdır, o da ailəlidir. Mən hətta sevinirəm sizin yerinizə ki, nə yaxşı kolleksiyanız-zadınız yoxdur. O buynuz deyirsiniz ey, yığmış olsaydız əgər, inanm mənə, gününüz-güzəranınız olmayacaqdı onların elindən – nə evdə, nə də bağda... Bax, indi hər şey aydın oldu mənə, başa düşdüm ki, o çürük buynuz nəyinizə lazımmış sizin. – Nəyimə lazımmış? – Rauf çox təəccüb elədi, çünki Əsgərovdan belə fərasət gözləməirdi.

– Gözdən pərdə asmaqçün, əsas məsələdən diqqəti yayındırmaqçün. – Bunu deyib Əsgərov ürəkden güldü. – Düz demirəm? Məqsədinizə başqa imiş. Elə deyil? Quş imiş məqsədiniz.

– Siz də elə yapıbmı siz bu quşun quyuğundan. – Rauf lap az qalmışdı barmağını gigəhına aparıb bursun, son anda birtəhər saxladı özünü. – Üç saatdır meni sarsaq bir quşun üstündə saxlamırsız burda. Vallah, başa düşə bilmirəm, nə istəyirsiniz mənədən?

Cavab vermək əvəzinə Əsgərov fikirli-fikirli saatına baxdı və əlini telefona uzatdı. Elə bu vaxt telefon zəng çaldı.

– Gəlir? Ötürün gəlsin yanıma. – O, alını qırşdırıb, gözlərini yumdu və təxminən bir-iki dəqiqə beləcə dinməz-söyləməz oturdu: baxan deyirdi, bu adam nə isə çox ciddi bir məsələ barədə düşündür, daha qəti ağına gəlməzdi ki, çirkin bir quşun fikrini çəkir. Taqıltı eşidilən kimi o, cəld durub qapıya getdi: gələn cavan bir qadın idi, Əsgərov onu gülərlə qarşılayıb Raufu düz üzbəüz oturtdu. Rauf heyvanxananın müdiri Aliyə xanımı o saat tanıdı.

Təzə qonağın gəlişinə Raufun münasibəti, necə dəyərlər ikili idi: bir tərəfdən o ehtiyat ələyirdi ki, heyvanxananın müdiri onu tanıya bilər və onda gəl bu Əsgərovun cəncəl suallarından yaxanı qurtar görüm, nə təhər qurtarırsan, o biri tərəfdən isə Aliyə xanından lənətlə gəlmiş o quşun – ya ölününün, ya dirisinin – onunçün fərqi yox idi – heyvanxananın ərazisində tapılmağı xəbərini eşitmək ümidində idi.

Aliyə xanımın oturmağı ilə sual verməyi bir oldu:

– Nə xəbər var ondan, bir şey öyrənə bilmisiz? – O çox heyvəcanlı idi.

– Hələ ki, yox, – deyə Əsgərov sakit cavab verdi. – Hələlik biz onun itməsində birbaşa əli olan adamı tapmışıq. – O, başının işarəsilə Raufu göstərdi.

Aliyə xanım heyvətlə Raufa baxa-baxa soruşdu:

– Mən inkar edəmədim, ola bilsin ki, o quş mənim günahım üzündən heyvanxanadan qaçıb, – deyə Rauf ləyaqətlə boynuna aldı və o saat da dəqiqləşirdi: – qismən mənim günahım üzündən. Amma mənim onu aparmaq fikrim yox idi. Elə bir iyrənc quşu mən neyləyəyəm axı?

Aliyə xanım əllərini bir-birinə vurub:

– Kivi qaçıb? – dedi. – Düz demirsiz. – O, Əsgərova tərəf çevrildi. – Kivi çox sakit, mehriban quşdur, demək olar ki, lap ev quşudur. Axır günlər heç öz yeşiyindən çıxmırdı. Biz həтта yemi də əlimizdə verirdik ona.

– Kivi, kivi, – deyə Əsgərov məmnuniyyətlə təkrar etdi. – Mən ha çalışırdım, yadıma sala bilmirdim onun adını. Niyə bəs son vaxtlar o ağırlaşırmışdı, yuvasından çıxmırdı? Xəstələnmişdi?

– Allaha şükür, xəstələnib ələməmişdi. Kivi çöl quşudur, qəfəsdə çox nadir hallarda törəyib artır. Dünyada cəmi bir neçə belə hadisə məlumdur. Bizim kivi, isə – bu yerdə Aliyə xanım qürrelenib qıpqırmızı qızardı, – yumurtlamağa hazırlaşdı. Bir-iki günə yumurta qoymalı idi. Bu, zooloq-alimlərcün və ümumiyyətlə, bütün elmi ictimaiyyətimizin böyük bir hadisə olacaqdı.

– Əgər o belə nadir quşdursa, onda bəs niyə siz onu köhnə heyvanxanada, özü də boş qəfəsdə saxlamışdınız? – Rauf bu sual ilə Əsgərovun səyini başqa səmtə yönəltmək istəyirdi. – Həтта mənə orda vahimə basırdı, təsəvvür edəyəm yazıq quş tək-tənha nə çəkirmiş.

Aliyə xanım üzünü Əsgərova tutub:

– Bütün quşları, o cümlədən erkək kivi ni də biz yeni heyvanxanaya köçürmüşdük – deyə Raufun sualına çox quru cavab verdi.

– Kivinin isə biz qəsdən onun alışıdığı şəraitdə saxlamışdıq. Çünki yumurta qoymaq ərefəsində son dərəcə həssas əşəb sistemi olan bu quşa təzə yer mənfi təsir göstərə bilərdi. – O, qəzəblə Raufa baxıb soruşdu: – Heç olmasa deyən görüm, sağdır o?

– Nə bilim. Axırcı dəfə mən onu o gecə görmüşəm.

– Sonra yadına düşdü belkə, – deyə Əsgərov müdiri sakit elədi.

– Əvvəlcə bizim dostumuz, ümumiyyətlə, hər şeyi unutmuşdu. Amma bu gün səhərdən bəri çox şey yadına düşüb: heyvanxanaya getməyi, kərgədan da...

Aliyə xanım Raufa elə heyvətlə baxdı ki, o üzünü yana tutmalı oldu.

– Sağlamdır, bizim ikimizdən də sağlamdır. – Əsgərov müdirin sualını gözlərindən oxumuşdu. – Düzdür, bu haqda arayısimiz hələ yoxdur, amma məhkəməyə belə bir arayış mütləq təqdim olunacaq...

“Deli sənin özünən” – deyə Rauf ürəyində onun cavabını verdi və fikirləşdi: – “Çox qərībdir, axı necə olub ki, bu başdanxarab bir neçə gün bundan əvvəl birinci dəfə rast gələndə suyu şirin, qəşəng bir qadın kimi görünüb mənim gözüme?”

– Deməli, siz təsdiq edəyirsiniz ki, kivi çox nadir quşdur, eləmi?

– Əsgərov istədiyi cavabı almaqçün Aliyə xanına bu sualı verdi.

– Bəli, son dərəcə nadir quşdur. Həmyerlisi kisəli pələng kimi az tapılandır. Kisəli pələngi, ümumiyyətlə, heç axtarmasına dəyməz, mənasız işdir.

Rauf özündən çıxdı:

– Nə pələng? Mən pələng-zad görüb eləməmişəm: nə kişəli, nə kisesiz. – Ona elə gəldi ki, pələngin də oğurlanmadığına onu gü-nahlandırmaq istəyirlər. – Heç dəxli var, deməli, indi nə vəhşi heyvanınız qaçıb, ya da, üzr istəyirəm, gəberib, murdar olub – hamısını mənim üstümə yığacaqsız?

Əsgərov maraqlı qarışıq bir heyvətlə Aliyə xanıma baxdı və Aliyə xanım başa düşdü ki, pələng məsələsini mütləq aydınlaşdırmaq lazımdır.

– Mən demək istəyirdim ki, kişəli pələng bir növ kimi yoxa çıxıb, yeni qalmayıb yer üzündə. Qırıb qurtarıblar onu. Kivi isə hələ var, amma çox az qalıb. Bu quşları qırmızı kitaba salıblar, onları öldürmək ən ağır cinayətlərdən hesab olunur və beş ilə kimi həbs cəzası düşür onu öldürən adama.

– Yaxşı ki, biz Yeni Zelandiyada yaşamırıq, – deyə Əsgərov gülümsədi. – Bundan başqa, onu öldürməyi də hələ ki, sübut olunmayıb. – Əsgərovun Yeni Zelandiyadakı qərübə qanunlara mənfə münasibəti Raufun üreyindən olsa da, bu münasibətin ifadə tərzini onun qılığa girməyi heç xoşuna gəlmədi. – Siz kivi haqqında çox maraqlı danışsınız. Amma mənə bir şey aydın deyil – əgər bu belə nadir quşdursa, onda, görünür bahadır da? Bəlkə əksinə, nadir olmağına baxmayaraq, ucuzdur; ya da quyruqsuz pişik kimi və ya misalçün, qara kök kimi, lap su qiymətindədir?

– Ona verilən valyutaya bir vertolyot almaq olardı. – Aliyə xanım çox obrazlı cavab verdi, amma bu cavab Əsgərovu qane etmədi.

– Çox qeyri-müəyyən cavab oldu, – o ağzı-burnunu büzdü və demək olar ki, eyni vaxtda Raufa göz vurub gülümsədi. – Vertolyotla vertolyotda fərq var. Mənə itmiş əmlakın dəqiq qiyməti lazımdır. Arayış şəklində.

Aliyə xanım fikirlə-fikirlə:

– Günü sabah çatdıraram sizə, – dedi. – Başa düşmərim, axı kivi onu aparının nəyinə lazımdır?

– Mən də başa düşmərim, – deyə Rauf onun sözüne qüvvət verdi.

Əsgərov barmaqlarını stolun üstündə oynadıb, mənalı-mənalı gülümsədi:

– On il ərzində bu kabinetdə mən nələr eşitməmişəm, nələrin şahidi olmamışam, odur ki, mən sizə bunun yüz cür izahını verə bilərəm.

Yeri gəlmişkən, sizə bir əhvalat danışım, o da quşla bağlıdır. İki il bundan əvvəl əlimə bir iş gəlib çıxdı. Deməli, cavan adamdır – baxırsan, özü də zahirən əməlli-başlı normal adamdır – Şixov tərəfdə xəlvət bir yer tapıb özünə qu quşu ovlayır; quşlar ki, cənuba uçanda gəlib burdan keçirlər – öldürür onları. Onun bağında biz yüzdən artıq qu quşunun baş-ayağını, sür-sümüyünü qazıb çıxartdıq. Soruşuram ondan: sənənin ova rəsmi icazən var, vəhşi ördəkdir, qazdır, nə bilim, qaşqaldadır buyur vur, qu quşu nəyinə lazımdır, özün də yaxşı bilirsən ki, cinayətdir bu? Mənə nə cavab versə yaxşıdır? – Əsgərov oğlanın cavabını məmnuniyyətlə xatırlayıb, dodaqlarını yaladı. – Görün nə deyir! Deyir, düzdür, qu quşunun öti dadlıdır, amma qazınkı daha ləzzətlidir, di gəl hər dəfə qu quşu yeyəndə, bilirdim ki, məndən başqa bir kişi, nə qədər pulu olur olsun, onun etindən dada bilməz. Qabaqlar ancaq padşahlar yeyirdi qu quşunu. Aliyə xanım, sizə nə oldu? – Rəngi qaçmış qadının göz yaşları oturdğu yerdəcə yanaqlarından axırdı.

“Quşdan ötrü ki, bu arvad özünü belə öldürür, yaxın bir qohumunun pis xəbərini eşitsə, görəsən neylər? – Rauf istədi bunu təsəvvürünə gətirsin, bir şey çıxmadı – Hə, möhtərəm Əsgərov yoldaş, indi sizə aydın oldumu, bizim üçümüzdən kimin başı xarabdır?”

Elə bu vaxt Aliyə xanım hıçqıra-hıçqıra Əsgərovdan soruşdu:

– Deyirsiz, yeni bu da kivi ni yeyib?

Rauf əvvəlcə bu sözə təbəbbürlə gülümsədi, çünki fikirləşdi ki, belə bir cəfəngiyata əhəmiyyət verməyinə dəyməz, amma gördü, yox, Əsgərov da baxışı ilə ondan cavab gözləyir, onda təkid elədi ki, elə bu saat, təxirə salmadan götürüb bir behanə ilə zəng vursunlar onun arvadına və öz qulaqları ilə eşidib əmin olsunlar ki, Rauf quş etini – nə ev quşunun, nə də çöl quşunun etini – heç dilinə də vurmur.

Əsgərov qələminin düyməsini basıb:

– Əla, elə belə də yazarıq, – dedi. – Deməli, ümid eləyəm ki, quş sağ-salamatdır.

– Bilirsiz, mən indi nə barədə düşünürəm? – deyə Rauf Aliyə xanım gedəndən sonra soruşdu.

Əsgərov yazısını yaza-yaza fıkırleşmədən cavab verdi:

– Bilirəm. Ya mənim bəmədə, ya da quş bəmədə. Düzdür?

– Texminen. Mən sizin bəmədə, öz bəmədə və gelecek haqqında düşünerəm, heyvan bəmədə yox. Başa düşürsüz məni?

Əsgərov yazısını saxladı və gözünü Raufa zillədi.

– Hələ ki, hər şey aydındır.

– Bir az bundan əvvəl məsələ agah oldu mənə – iş Aliyə xanımdadır, açar onun əlindədir. Məni düz başa düşün, mən sizin səlahiyyətinizi qəti şübhə altına alıb-ələmirəm, dediyim odur ki, bu qadın bədbəxt adamdır, yəqin onun nə əri var, nə də uşağı var, ələ ona görə də bir dəne qotur quşun üstündə qatıb aləmi bir-birinə, sakit ola bilmir. Demək bir az pis də çıxır, amma burada daha kənar adam yoxdur, baxırsan – qadındır, di gəl ki, çox üzr istəyirəm, inək iyidir, yoxsa pələng iyidir, nədir – bilmirəm, birtəhər iy gəlir ondan.

Əsgərov Raufun Aliyə xanım bəmədəki fikri ilə mübahisə etmədən, guya ələ belə – yeri gəlməşən balaca bir düzəliş verdi, daha doğrusu, formal bir arayış:

– Ailəsi var onun.

– Dexli yoxdur, dəli, ipləmənin biridir. – Rauf bayaqkı təhqirin əvəzini çıxırdı. – Görmədik, nə təhər aparırdı özünü?! Bunları mən niyə deyirəm, sözümlün canı nədir? Gəlin, ikimiz birlikdə aydınlaşdırmaq məsələni, görək nə olub. Heyvanxanadan bir quş itib, düzdür?

– Bəli, düzdür. – Əsgərov təsdiq elədi. – Sizin taqsınız özünüdən importnu kivi itib. Özü də, bu kivi çox bahalı quşdur.

– Məgər mən danıram ki, mənim taqsırım üzündən itib?! Əsla danıram. – Rauf Əsgərovun son sözlərini sürətlə beyninin süzgəcindən keçirib belə qərara gəldi ki, başlamağna yaxşı başlayıb, dalını davam etdirmək lazımdır. – Yaxşı, nə olar, gəlin bir çıxış yolu tapaq. Məgər məni mühakimə etməkə quş tapılacaq? Yoxsa, dövlət bir xeyir görecek bundan? Bax, siz ağıllı bir adamsız, özünü dəyin, mənim işlərim korlananda, sizin könlünüz belkə xoş olacaq? Əgər olacaqsə, mən razı, işi bağlayın, verin məhkəməyə. Mənim çün heqiqəten maraqlıdır ki, görüm, o bədbəxt qadından savayı kimə lazımdır bu?

– Bəs indi siz nə təklif eləyirsiniz? – deyə Əsgərov çox qısaca soruşdu və Rauf bu vaxt onun gözələrində canlı bir maraq və intizar gördü.

O, müsahibinin sözlərinə xəyalən düzəliş verdi: “Hə” yox, “nəcə”.

Əlbəttə, müstəntiqin kabinetini belə söhbətlərdən bir ələ də münasib yer deyildi, amma Rauf, Əsgərovun simasında hər şeyi başa düşən bir adam gördü və getdikcə bu qənaətə gəlirdi ki, onunla açıq danışmaq olar. Rauf arif adam idi, lazımlı adamlarla dil tapmağa görkəmli bir mütəxəssis sayılırdı.

Rauf söhbəti gümrah bir səslə yekunlaşdırdı:

– Ən böyük müdriklik çox sadə heqiqətlərdə üzə çıxır. – Bu fəlsəfi kəlamdan sonra Rauf hiss elədi ki, daha məqamdır, mətləbə keçmək lazımdır. – Siz işi bağlayırsız, mən də quşun pulunu nağd ödəyirəm, qəpiyinə kimi, iki min manat, vəssalam.

Əsgərov gülümseyərək etiraz elədi:

– Axı heyvanxanadan hələ heç arayış gəlməyib ki, quş neçəyə alınıb. Bu iki min rəqəmi hardan çıxdı?

Rauf xəsis adam deyildi, pul sarıdan da qəti korluğu yox idi. Onun fikrincə, pul maddi nemətlərin və insan əməyinin simvolundan daha çox faydalı bir ixtira idi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Əsgərovun sualı onun xoşuna gəlmədi.

Rauf fıkırleşdi: “Bu ya qiymət qaldırır, ya da utandığmdan özünü gicliyə qoyur”.

– Əgər siz onu görseydiz, – o, köksünü ötürdü, – ona heç iki min manat da verməzdiz. Arayış deyirsiniz. Kim tərtib eləyir arayışı? Müdir. O da götürüb ağılna gələnə yazacaq ki, nə bilim bu quş heç quş deyil, filandır, beşmekandır, linkor təyyarələrdən də bir beş manat bahadır. Onun sayaqlamağını özünü eşidirdiz də. Düzünə qalanda, sizə mənim şəxsi hörmətim var, ona görə iki min təklif eləyirəm. Hörmətimə və simpatiyama görə. Götürün, can sağlığıyla, könlü xoşluğuyla xərcleyin.

“Əvvəla, get dişinin karonkalarını dəyiş, qızıl elətdir”, – əlbəttə, bunu Rauf üreyində məsləhət gördü müstəntiqə.

– Daha doğrusu, səhv ələmirəmsə, bu iki min manatı siz mənə təklif eləyirsiniz? Necə dəyərlər, bağışlayırsız?

– Xırdalamağın nə mənası var? Götürün, məsələni də xətm eləyin getsin.

Əsgərov qovluğu açıb ora ötəri bir nəzər salandan sonra soruşdu:

– Görək ki, siz 8 nömrəli üzüm məhsulları təchizatı idarəsində işləyirsiniz? Eləmi?

– Bəli, orda işləyirəm. – Rauf o saat başa düşdü ki, Əsgərov bununla nə etmək istəyir və bu onun xoşuna gəlmədi, – ağgöz adamlardan zəhləsi gedirdi.

– Mənə siz üç min də verə bilərdiz, axı, hər halda quşcuğaz sizin taqsırınız üzündən itib. Nədir ki, verə bilərdiz də, hə? Lap dörd də verə bilərdiz. Heç ruhunuz da inciməzdi. Düz demirəm?

– İş siz deyən də elə bir iş deyil, deymez o qiymətə. – Rauf gülümseyib güzəştə getdi. – Yaxşı. Eyibi yoxdur, qoy iki min yarım olsun. Amma bir şərtlə: mənim adım bu işdə heç yerli-dibli olmayaq. Danışdıq?

Əsgərov oturub maraqla baxırdı ona.

– Sizə məlumdur ki, vəzifəli adamlara iş başında rüşvət verənin cezası nədir? – Bunu o, çox ciddi soruşdu.

Rauf məzəmmətlə:

– Gözləməzdim, – dedi və qəlbindəki nifrət hissini boğaraq, onunla mehriban danışmağa çalışdı. – O, nə sözdü. Heç kim sizi məcbur eləmir, istəmirsiniz – götürməyin, yox, əgər azdırsa, – “azdırsa” sözünü o, xüsusi vurgu ilə dedi – deyin... Uzaq başı biz də göbəlek deyilik, yerden çıxmamışıq, o qəder dost var, tanış var. Özü də mənə xox gəlməyin, mən qorxan oğlanlardan deyiləm.

– Mənim sizi qorxutmaq fikrim yoxdur. – Əsgərov çiynlərini çəkdi. – Sadəcə, xəbərdarlıq etmək istədim ki, biləsiz, sizin mənə bayaqkı təklifiniz ən ciddi cinayətlərdən sayılır və səkkiz ildən on beş ilə kimi işi var.

– Elədir, amma çox nadir hallarda bundan bir şey çıxır. – Rauf yumorunu işə saldı. – Bilirsiniz, rüşvət işi ki, var, sevgililərin ZAQS-dakı qeydiyyatına bənzəyir – şahidsiz köbin kağızı etibarlı deyil. Gəl indi şahid tap görüm, hardan tapırsan?!

Əsgərov onunla nəzəri mübahisəyə baş qoşmadı, əlini uzadıb stolun siyirtməsində gizlətdiyi maqnitofonun düyməsinə basdı və Rauf öz səsinə eşidəndə donub qaldı, bütün söhbətləri lentə yazılmışdı, o, Əsgərova açıq-aşkar onun həyat şəraitinin bir qəder yaxınlaşdırmağı təklif edirdi.

– Bu da şahid, – Əsgərov maqnitofonu söndürdü. – Amma bu lazım olmayacaq mənə, çünki sizi rüşvət üstündə məsuliyyətə cəlb etmək fikrində deyiləm.

Raufa onun sözlərinin mənası o saat çatmadı, dili dolaşa-dolaşa soruşdu:

– Onda bəs niyə yazmısınız? – O, sualının cavabını, təxmini olsa da, bildirdi.

– Mənim bir dostum var: uşaqlıqda biz onunla bir yerdə böyümüşük, bacarıqlı, gözəl mühəndisdir, amma bir qəribəliyi var: özü ağıllı-kamallı adam ola-ola “Neftçi” kimi zəif komandanın azarkeşidir. İyirmi beş ildən çoxdur ki, tutulub bu azara. Bilirsiniz, o neyləyib? “Neftçi”nin ən parlaq qələbələrini – ele qələbələri də ki, barmaqla saymaq olar – yazıb maqnitofona. Hər dəfə bir düyməni basıb, qulaq asır özüyün, nə təhər, məsələn, iyirmi il bundan əvvəl Ələkbər Məmmədov “Torpedo”nun qapısına əla bir qol vurub, ya da “Neftçi” çoxdan dağılıb getmiş heyətdə “Ararat”ı necə darmağa eləyib. Mən də onun təsiri altına düşmüşəm. Mənə rüşvət təklif olunan lent yazılarını yığb saxlayıram, bir növ, kolleksiya düzəldirəm. Təqəüdə çıxanda oturub qulaq asacağam özümün və təsəvvürümə getirəcəyəm ki, bu verilən pulların onda birini alsaydım, mən necə varlı adam ola bilərdim. – O, gülümsədi və metal dişləri Raufu lap çiyrəndirdi. – Odur ki, buna görə mən sizi məsuliyyətə cəlb eləməyəcəyəm. Bilirəm ki, qanunu pozuram, amma eləməyəcəyəm. Çünki belə-belə şeylər adamı əsas işdən yayındır. Onda görək apardığın bütün maraqlı, vacib işlərin özünü bir qırağa qoyub, ancaq rüşvətlə məşğul olasan.

Rauf başa düşdü ki, qas düzəltməyi yerdə vurub gözünü də çıxardıb və nə qədər gec deyil, səhvini düzəltməlidir. Bunun da yeganə yolu özünü Əsgərova elə göstərməkdir ki, guya o, dediyi sözün peşmançılığını çəkir:

– Səhvimi siddiq-ürəklə boynuma alıram, əlbəttə, mən çox nəhaq yere sizə elə bir təklif eləmişəm.

– Niyə nəhaq yere? – deyə Əsgərov razılaşmadı. – Sizin təklifinizin özü də bir etirafdır. Bu hərəkətinizlə siz cinayət işlətdiyinizi, düzəldir dolayısı ilə, amma, hər halda, təsdiq eləyirsiniz.

– Nə deyirəm, eyibi yoxdur. – Rauf ayağa durdu. – Mən gedib məsləhətləşərəm dostlarımla, onların içində tanınmış hüquqşünaslar da var! Belkə bir çıxış yolu axtarıb tapdıq. Sağ olun.

– Hüquqşünası siz kameraya yanınıza çağırırdırsa bilirsiniz, buna yüz faiz ixtiyarınız var. Əlbəttə, müəyyən olunmuş günlərdə və saatlarda. – Əsgərov ayağa durub əllərini stola dirədi və gülümsəyə-

gülümseyə Raufa baxdı. – Özünü yenə elə aparırsınız ki, guya elədiyiniz cinayətin nə dərəcədə ciddi olduğunu başa düşmürsüz. Amma nəhaq yere.

Rauf bir istədi ona cavab versin, amma susdu. Ona görə yox ki, fikrini deyirdi, ya da çətin idi onunçün danışmaq – yox, birdən sadəcə olaraq o, harda olduğunu və söhbətin nə barədə getdiyini bütübütün unutdu. O dayanıb düz Əsgərova baxırdı və gözələrini ondan heç cür çəkə bilmirdi. İçəri çağırılmış milisionerə verilən göstərişlərdən Rauf bir kəlmə də eşitmirdi və ona evə zəng vurmağın təklif eləyəndə də o saat başa düşmədi ki, ondan nə istəyirlər. Məhz indi uzun müddət əzablı yorucu təşəbbüslərdən sonra, o, axır başa düşdü ki, ilk dəqiqədən Ələsgərov ona nəyi xatırladırmış və bunu anlayan kimi, qəlbini dərhal dəhşətli bir qorxu və təlaş bürüdü. Milisionerin müşayiəti altında o, ensiz uzun koridorla gedə-gedə, Əsgərovun sifətinin eyni olan o müdhiş balığın alışıb yanan gözələrini, demir dişlərini, parıldayan pulcuqlarını təfərrüatı ilə xatırlayırdı və bu yaxınlarda ona əzab verən gecə qarabasmaşının dəhşətini, indi artıq yuxuda yox, real vəziyyətdə, bütün varlığı ilə hiss eləyirdi.

Məhkəmə iki həftədən sonra oldu. Əvvəlcə hər şey yaxşı gedişdi. Hiss olunurdu ki, məhkəmə üzvləri Raufa qərəzsiz yanaşırlar. Hakimin hər iki tərəfində oturmış xalq iclasçıları – xalça fabrikinədən gəlmiş gənc toxucu qız və rayon poliklinikasının can həkimi, hətta hər iki otaqda gəlirdi ki, onların baxışlarında bir rəğbət hissi də var. Baş dazlaşmış mülayim sifətli kök hakim isə şahidlər və heyvəxananın müdiri ifadə verəndə bir neçə dəfə özünü gülməkdən zorla saxladı. Hətta prokurorun tələbi ilə müttəhim, yəni Rauf quşun ona hücumu səhnəsini təfərrüatı ilə göstərəndə bərkənd pıçıldadı da. Amma o saat utandı və bu yersiz gülüşünü öskürəyə çevirib öz hərəkətini mehəratla malaladı və qəhqəhə çəkib gülüşən camaatı nizam-intizamla çağırdı.

Tənəffüsə çıxanda Rauf çalışdı, zala baxmasın, çünki, bildirdi ki, Xalidə ilə Kamil də oradadırlar. Arifin məsləhəti ilə ailənin o biri üzvlərinə deyilmişdi ki, Rauf təcili ezamiyyətə gedib.

Raufun gətirildiyi otaq serin idi, amma onunla üzbəüz oturmuş Arif nədənsə tez-tez tərinə silirdi. Onlar nahar eləmədilər. Arif

dəhlizə çıxıb tanış bir vəkildən xahiş elədi ki, üç-dörd şüşə su alıb gətirsin.

O, Raufu demək olar ki, danışmırdı. Elə ilk görüşdə araları dəymişdi. Ailəsinin arzusu və Raufun özünün razılığı ilə Arif rəsmi olaraq onun vəkilə təyin olunmuşdu. Elə həmin gün işlə tanışlıqdan sonra Arif açıq söhbət eləməkdən Raufun yanına gəldi. Onun gəlişinə Rauf açıq-aşkar sevindi, ürək-dirək, qayğı üçün ona minnətdarlığını bildirib, heyvəxanaya gecəki səfərini bütün təfərrüatı ilə ona danışdı. Arif də oturub elə qulaq asdı ki, elə bil birinci dəfədir eşidir bu ehvalatı. Axırda isə Raufdan xahiş elədi, ona açıq desin ki, quşu niyə oğurlayıb, nəyinə lazımdır onun bu quş?

Rauf özünü birtehər ələ alıb:

– Mən sənə axı, elə bu saat dilimlə dedim ki, heyvəxanaya niyə getmişdim, – deyə təmkinlə onun yadına saldı.

– Başa düş, əzizim, bu, ittihamın ən əsas maddəsidir, bəs sənədən mən nə soruşum?

– Mən o Əsgərova yorulmuşdum deməkdən ki, quş məsələsinə heç bir dəxlim yoxdur. Tutduğundan əl çəkirdi bəyem? Hər lənib-fırlanıb bir də soruşurdu... Sən axı, Əsgərov deyilsən! – Raufun hirsli baxışına davam gətirməyib Arifin çənəsi əsdi. – Düzünü de görüm, sən mənə inanırsan, ya yox?

– Yaxşı, əsəbiləşmə, Arif dostunun üzünə baxmadan cavab verdi. – Tutaq ki, quşu sən oğurlamamısan, tutaq ki, elə o özü qaçıb... Onda heç olmasa, mənə başa sal görüm, sən kimə abırılı, sanballı bir adam... – o, qarşısındakı vərəqlərə baxdı, – hanı o? Hə... Gecə-yarısı hasardan xəlveti aşdı, Bakı dövlət heyvəxanasının erazisinə niyə girib? Nə məqsədlə? Özü də, əvvəla, cinayət törədilən gecə bu adam, onun özünün və başqalarının verdiyi ifadələrə görə, sərxoş-zad da olmayıb; ikincisi isə, işdəki tibbi arayışdan aydın görünür ki, hər cəhətdən sağlam adamdır, heç bir ruhi xəstəliyi-zadı yoxdur... Yaxşı, tutaq ki, elə sən bu hoqqanı buynuzla görə çıxartmısan. Onda de görək hara qoymusan onu və sənənin nəyinə lazım olmuş o?

– Sən elə bilme ki, mən etibar eləmirəm sənə, – Rauf kədərliliklə gülümsədi, – yox, bunun mənası yoxdur. Mən sənə onda da, indi də düzünü deyirəm, mənə buynuz lazım idi, buynuz!

– İnanıram, sən ora buynuzçunun gətirmisən, amma məhkəmə sənədən mütləq soruşacaqlar ki, neynirdin buynuzu?! Sən də, mütləq, bir söz tapıb deməlisən, başqa yolun yoxdur!

– Yaxşı, tutaq ki, bir söz tapıb dedim. Axı bunun nə xeyri mənə? Soruşuram sendedən, bunun mənə nə xeyri?... Sənə qulaq assam, bilirsən axır nə olar?... Axır o olar ki, tələb eləyərlər, buyunuzu qaytarım. Mənim indiki vəziyyətimdə – o, əli ilə demir barmaqqlı qapını göstərdi, – bu lap fəlakət olardı. Onsuz da quşun itməyi mənənim üstümdədir.

– Bəs indi nəyləyək? – deyər Arif stolun üstündəki kağız-kuğuzunu yığışdıraraq soruşdu. – Mən axı, müdafiəmi nəsə, əsəli bir şeyin üstündə qurmalıyam!

– Fikirləş də, vəkil deyilsən?!

– Fikirləşirəm, deyirəm yaxşısı budur nə qədər ki, gec deyil, bu işdən imtina eləyim.

Rauf ele bil yatmışdı, birdən ayıldı:

– Ay sağ ol, aferin, – dedi. – Axır ki, insaniyyətdən, nə bilim, alıcənablıqdan dem vurmağı bir qırağa qoyub, əsl sifətini göstərdin. Düz eləyirsən, Raufun işləri əylib, məqamdır! – O, Ariflə çox saymazyana, başı ilə sağollaşdı; heç tərpənmedi də yerindən. Onun qayıdacağına Raufun zərre qədər də şübhəsi yox idi. Yanılmışdı.

Arif elə sabahı günü şəhər tezdən gəlib çıxdı və o vaxtdan da bir vəkil kimi hər gün Raufa baş çəkməyə başladı. Amma Rauf bilirdi ki, bu geliş-gedişin faydası yoxdur. İstintaq qurtaran kimi idarələrinin hüquq məsləhətçisi Qorxmaz Gürcüyev onun yanına gəldi. Bu Qorxmaz uzun illər idi ki, onların idarəsi ilə başqa təşkilatlar arasında yaranan irili-xırdalı bütün münaqişələri müvəffəqiyyətlə yoluna qoyurdu. O, deqiqəbəşi dönüb dala baxa-baxa – bu onun adəti idi – Raufa tapşırırdı ki, qəti darıxmasın, özü məşğul olacaq hər şeylə. Düzdür, hakimlə bir elə yaxın tanış deyildi, amma ona da mütləq bir yol tapacağına söz verdi. Onun fərasətinə Raufun şübhəsi olmasa da, işini möhkəm tutmaq, Qorxmazı şirnikləndirmək üçün ondan xahiş elədi ki, pul sarıdan özünə korluq vermesin, nə qədər lazımdır, gen-bol xercələsin. Və çox keçmədi, Qorxmazdan xəbərlər gəlməyə başladı, amma bu xəbərlər içində ürekaçan bir şey yox idi.

Məhkəməyə birçə gün qalmış isə Qorxmaz onun yanına gəlib məğlubiyyətini etiraf etməli oldu. Rauf onu ömründə bu vəziyyətdə görməmişdi, başı üstündə durmurdu, elə hey o yan-bu yana hərle-

nirdi, üzünü də tamam tük basmışdı. Həmişə sərrast danışan Qorxmazın indi dili topuq çalırdı. Onun dediyindən belə məlum olurdu ki, çox etibarlı, nüfuzlu yoldaşlar hakime təsir göstərməyə, gözlənilən sert hökmün mətnini heç olmasa, bir neçə kəlmə Raufun haqqında xoş söz əlavə elətdirib onun canını şerti işlə birtəhər qurtarmağa çalışıblar, amma bir şey çıxmayıb.

Rauf gözəl başa düşürdü ki, bütün bunlar Əsgərovun amansız fəaliyyətinin nəticəsidir. Ona görə də Qorxmaz hakimin qorxaqlığını işin özünün qeyri-adiliyi ilə izah etmək istəyəndə, acı-acı gülümsədi, amma bir söz demədi, mübahisə yeri deyildi.

Məhkəmənin yekun iclası prokurorun çıxışı ilə başladı. Tənəffüsdən sonra dərhal prokurora söz verilməsi, Raufun fikrincə, yaxşı əlamət idi, bu onun üreyindən oldu. Çünki o, bilirdi ki, nəhərdən sonra adamların böyük əksəriyyətinin kefi kökəlir, üreyi yumşalır və ətrafdakılara da xoş bir söz demək keçir könlündən. Amma əynində son dəblə tikilmiş gözəl kostyum olan 27-28 yaşlı bu yaraşqlı cavan prokuror nəinki Raufun ümidlərini doğrultmadı, əksinə, hətta öz çıxışı ilə ona çox iyrənc təsir bağışladı.

O, əvvəlcə çox nəzakətlə, ədəb-ərkanla başladı: gülümsəyərək dedi ki, hələ məktəbi təzə bitirib, hüquq fakültəsinin ilk kurslarında oxuduğu vaxtdan Arif Göyçaylı kimi təcürbəli və istedadlı vəkilin məhərrətinə, biliyinə heyrandır və onun bugünkü çıxışını eşitməyə seydi, uzun müddət də heyran olacaqdı, lakin hörmətli vəkil bir az bundan əvvəl müttəhimin hərəkətlərini az qala adi, qərəzsiz bir nadincilik kimi qələmə verməyə çalışanda, illərlə yaranmış o gözəl təəssüratı öz əli ilə vurub dağıtdı.

Prokuror dedi ki, onun fikrincə, müttəhim öz şəxsi xeyri üçün əxlaq normalarını tapdalamaqdan çəkinməyən cinayətkarlardandır. Bu gənc karyeristin düşüncə tərzinə dərhal nüfuz edən Rauf başa düşdü ki, onu heyvanxanaya vurulmuş ziyan hər şeydən az narahat eləyir. Onun atılıb düşməyi, belə bəlağətlə mənəviyyətdən, əxlaqdan dem vurmağı öz savadını, paklığını gözə soxmaqdan ötrüdür; Raufun hesabına xal yığmaq istəyir. Rauf bunu dərhal hiss elədi, amma hiss eləməyinin nə faydası? – bu ona heç nə vermirdi. Arvadının və kənar adamların yanında oturub özü haqqında belə təhqiramiz sözlər eşitmək çox ağır idi. Prokuror çıxışının ortasında

məhkəmənin katibindən quşun fotoşəklini oturanlara göstərməyi xahiş elədi və dedi ki, belə bir nadir quşun oğurlanması neçə-neçə alimin işini yarımçıq qoyub, elmə çox böyük ziyan vurub.

Prokuror Rauf haqqında yarım saat da bu cür danışandan sonra üzünü hakimə tutub, Cinayət Məcəlləsinin iki müvafiq maddəsinə esasen onu beş il həbs cəzasına məhkum etməyi tələb elədi.

Raufun əvvəlcə danışmaq fikri yox idi, amma prokurorun nitqi onu elə qəzebləndirmişdi ki, hakim ondan sözü olub-olmadığını soruşanda, dərhal başını təpədən bərkə salaraq danışmaq istədiyini bildirdi. O, ayağa durdu, amma o saat danışmadı; prokurorun qapıya tərəf getdiyini görüb özünü itirmişdi, sanki birdən-birə deyəcəyi bütün sözlər yadından çıxmışdı. Yavaş-yavaş iradəsinin zoruna özünü ələ aldı, nəhayət, sıxıntı tamam çəkilib getdi və Rauf danışmağa başladı:

– Baxın! Siz bir onə baxın! – Öz sesi özünə yaman gur gəlirdi, sonra öyrəndi ki, demə, doğrudan da çox bərk danışmış, hətta Xalidəyə elə gəlirmiş ki, o, mikrofona danışır. – Görürsüz çıxıb gedir! Məhkəmə neçə qurtaracaq, nə hökm çıxaracaq, onunçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur, beş il qəzamata saldırmaq istədiyi insanın taleyi də onu qəti maraqlandırmır! – Hamı prokurora tərəf döndü. Prokuror qıpqırmızı qızardı və durduğu yerdəce donub qaldı. O, hakimə baxdı – yeni bu nə deməkdir, hakimə müttəhimin nə deyəcəyini gözləyirdi, çünki Rauf hələ bir şey deməmişdi.

Prokuror keçib yerinə qayıtmağa xeyli vaxt sərf elədi; bu deqiqlərin hər biri elə bil Raufun üreyindən bir tikan çıxarırdı. İndi o, məmnuniyyətlə vaxtın uzanmağını istəyirdi.

– Möhtərəm prokuror yoldaş, görünü, beş ilin nə demək olduğunu bilmir. Beş ilə adamlar institut qurtarıb ali təhsil alırlar. Beş ilə böyük-böyük şəhərlərə su kəməri çəkilir, hətta müharibənin özü cəmi dörd il davam eləyib, bu möhtərəm prokuror yoldaş isə arvadı, uşağı, ailesi olan bir insanı, nə az, nə azacıq, düz beş il müddətinə qəzamata salmaq istəyir. Nəyə görə? – Rauf zala göz gəzdirdi, gördü ki, ona diqqətlə qulaq asırlar. – Soruşuram sizdən, nəyə görə? Hətta şəkildə də görünür ki, bu nə qartaldır, nə də tovuq quşu, çox murdar, iyrenc bir quşdur, amma ona bir etək pul verib alıblar; özü də valyuta veriblər. Bəs bu cinayət deyil, dövlətin pulunu götürüb atasan çölə, nə var, nə var qotur bir quş alıram, sonra da ona xaricdən yem

gətirtirəsen: onu da valyutaya?! Bizim möhtərəm prokuror yoldaş deyir ki, mən onu yemişəm! Böhtandır! Məgər bizdə aclıqdır ki, mənim kimi bir adam əlinə nə keçdi yesin? Tutuq ki, elə mən yemişəm onu. Buna görə mən beş il qəzamata salmaq lazımdır?.. Düzü, meəttəl qalmışam ki, belə bir cavan adamı prokuror qoyublar. Axı o, nə görüb hələ? Heç nə, həyat nədir, xəbəri yoxdur. Onun yaşıdları dünyanın o başında BAM tikir, elektrik stansiyaları tikir, denizdən neft çıxarır, o isə institutu qurtaran kimi şəhərin lap mərkəzində işə düzəlib, prokuror olub ki, adamları nahaqdan qəzamata bassın. Hələ yoxlamaq lazımdır görək, o bu işə necə düzəlib və kim düzəldib! – Axıncı cümləni Rauf qısa fasilələrlə, yavaş-yavaş tələffüz elədi və ona görə də onlar ayrı cür səsləndi.

– Sonra da ki, yoldaşlar, siyasi cəhətdən savadlı olmaq lazımdır, qəzet oxumaq lazımdır. Gəlin fikirləşək görək bütün bu iş kimin xeyrinədir, kimlərin göydəndüşmədir? Məni oğurluqda ittiham eləyəndən sonra, o quş bərədə mən hər şeyi öyrəndim. Onun adı kividir, özü də Yeni Zelandiyada yaşayır. O quşlardan orda o qədərdir ki, nə deyim, bəzi pinti evlərdəki tarakan qəder... Ordakların günü qaradır onların əlindən, gecələr evlərə soxulub, yeməli nə gördülər, oğurlayırlar. – Rauf məhkəmənin üzvlərinə baxdı. – Ordakılar eşitsələr ki, o quşun üstündə günahsız bir insana beş il iş verilib, bizim barəməzde nə fikirləşərlər?! Soruşuram, nə fikirləşərlər?!

Sözlər özləri hardansa axıb gəlir, yağ kimi Raufun dilinə yatırdı. O, danışır və danışdıqca da hiss eləyirdi ki, onun hər sözü dərhal üreklərə yol tapır, şüurlara həkk olunur, o gördü ki, bütün zal diqqətlə ona qulaq asır və nə qədər danışsa qulaq asacaq. Bu, nə işə yeni, ona qətiyyətlə tanış olmayan bir hiss idi. Yalnız uşaqlıq çağlarında yuxuda uçuğu zaman buna bənzər bir hiss keçirdi; qorxu qarışıq sevinc hissi.

Rauf çıxışını qurtarıb oturdu. O, gözləyirdi ki, indi kimse – ya hakim, ya prokuror, kəskin danışdığı üçün onu məzəmmət eləyəcək, amma eləmədilər. Aralığa sükut çökmüşdü. Hakim iclasçılardan pıçıltı ilə nə işə soruşdu və sonra Raufa müraciət elədi:

– Siz özünüzlü günahkar sayırsız mı?

Sual o qədər gözənlənməz idi ki, yeganə düzgün cavab onun ağlına o saat gəlmedi. Nəhayət, o, özünü ələ alıb ucadan, qətiyyətlə:

– Bir tərəfdən baxanda, he, o biri tərəfdən isə, yaxşı-yaxşı fikirləşəndə, elbətə ki, yox, – dedi və hakim gözlerini yumub başını ağır-ağır tərpətdi; yəni o, hər şeyi mehız Raufun istədiyi kimi başa düşdü.

Məhkəmədə heyəcanlanmış Raufu salondakıların öhdəsinə buraxıb məşvərətə getdi. Raufa elə gəlirdi ki, indi salonda əsasən onun təəssüfünü çəkən, üreyiyanan adamlar oturublar. Elə bu məqamda onun fikrini təsdiq edirmiş kimi hardansa ofisiənt Sabir peyda oldu, müttəhimlər kürsüsünə yaxınlaşıb mühafizəçi əsgərin etirazına baxmayaraq Raufun əlini bərk-bərk sıxdı və dedi ki, bu çıxışdan sonra onun necə igid, kişi adam olduğunu bir daha öz gözü ilə gördü.

Bununla belə, elbətə, Raufun heç bir ümidi yox idi ki, qəfil üzə çıxmış bu nətiqlik istedadı məhkəməyə təsir edə bilər və ona bəraət qazandırar. Lakin o, hələ də eyni vəziyyətdə idi və arvadının ona necə məhəmət qarışqı bir heyranlıqla baxdığını görəndə, bu halı daha da gücləndi. Rauf özünü saxlaya bilməyib Arifdən soruşdu ki, onun çıxışı hakimə təsir edə bilərmi? Ona təskinlik verməyə isə Arifin üreyində zərrə qədər işıq tapılmadı. Rauf qəti qərara gəldi ki, dostu ya son dərəcə paxıl, ya da qanacaqşız adamdır; vəkillik də ki, onun heç yanından da keçməyib. Rauf bir də fikirləşdi ki, vaxtilə hüquq fakültəsindən getməkdə, görünür, səhv edib.

Məhkəmə salona qayıdanda hamı ayağa durdu. Bu vaxt prokuror da hardansa, böyürdən çıxdı və sifətindəki pörtlikdən Rauf başa düşdü ki, onun sözü keçməyib. Hakim məhkəmənin hökmünü oxudu: hökmə əsasən Rauf əmək koloniyasında saxlanmaq şərti ilə iki il həbs cəzasına məhkum edilir və iki yüz manat məbləğində cərimə olunurdu.

İlk günlər Raufa xüsusən ağır gəlirdi, amma yeni həyat tərzinə bir qədər alışandan sonra, oradakı münasibətlərə, qayda-qanuna başqa cür baxmağa öyrəşdi, hətta bir para şeyləri tədricən bəxtinin gətirməyi kimi qiymətləndirməyə başladı. Məsələn, bəxti elə onda gətirmişdi ki, onu qohumlarının yaşadığı şəhərin yaxınlığındakı islah əmək koloniyasına işə göndərmişdilər və hələ üstəlik bəxti iqləqət gətirmişdi ki, həbsxananın bağına qulluq etməkçün baş bağbanın köməkçisi vəzifəsinə təzə dustaqların içində yaşına,

zahirinə və aqronomik təhsilinə görə müdiriyyətin tələblərinə uyğun gələn cəmi birçə adam tapıldı – bu da Rauf oldu. İş ağır deyildi, yaxşı havalarda hətta ləzzət ələyirdi adama və belə bir cəhəti də var idi ki, işləyə – işləyə bir də görürdün, özündən asılı olmayaraq dünya barədə, heyat barədə, hərənbir də lap öz barəndə dərin düşüncələrə dalmısan.

O, Ariflə iki aydan sonra görüşdü: vəkilli çox acıqlı idi və bunu gizlətməyə çalışmırdı da.

Arifin qas-qabağı əvvəlcə Raufun xoşuna gəlmədi, amma oturub ona qulaq asandan sonra, gördü ki, esəbiləşməyə haqqı var. Arifin gətirdiyi xəbər, həqiqətən də, yaxşı xəbər deyildi; Raufa qarşı yeni cinayət işi qaldırılmışdı – “xalqın qəbrini təhqir etməyi” üstə. İttihamçılar – Şeyda Qəzenfər oğlu Məmmədzaadənin qohumları, dəlillərlə sübut ələyirlər ki, Rauf dostu Sabirə pul qoyub adam tutublar və həmin adam da onların alçaq niyyətini heyata keçirib, götürüb rənglə və həkkək qələmi ilə qəbrin üstündəki yazını ələ dəyişib ki, sağlığında özünün kişilik ləyaqəti ilə yalnız Şüvələndə deyil, Bakının başqa kəndlərində də tanınan Şeyda Qəzenfər oğlu Məmmədzaadə guya qadın olub, özü də o məşhur balıqçı Qəzenfər kişinin yox, hansısa bir Bəylərin övladı imiş. Bu, həm də Şeyda Qəzenfər oğlunun dinə, Allaha inanana, son dərəcə namuslu bir qadın olan rəhmətlik arvadı Almaz xanımın ləyaqətinə və nəhayət, sağ Məmmədzaadələrin hamısına təhqirdir.

Arif təəcübülə:

– Bilmirəm, nə olub sənə, dalbadal bu nə hoqqadır çıxarırsan? – dedi. – Axı niyə belə ələmisen?

– Bir dayan görüm, heç Şeydadan da kişi olar? – Rauf çəşib qalmışdı. – Qabaqlar bu adla mən iki-üç nəfər tanıyırdım, hamısı da arvad idi. Yox, əzizim, bu arvad adıdır!

– Senin, heç demə, ən adi şeylərdən xəbər yoxmuş. Hansı kənd adamından soruşsan sənə deyər ki, İzzət, Şövkət, Şeyda həm kişi adı ola bilər, həm də qadın adı. – Birdən Arif gözünü dostunun

düz gözüne zillədi. – Olar, olmaz – bunlar bir yana, sənın axı, neyinə lazımdır gedib özgenin qəbrini düzəltməyirsən?

– Lazım idi mənə, – deyərə Rauf könlüsüz cavab verdi. – Sonra başa salaram səni.

– “Sonra” – yəni nə vaxt?

– Bir il doqquz aydan sonra. Burdan çıxanda, hər şeyi başa salam sənə, onda özün görərsən ki, lazımı idi.

– İndi daha məlum deyil, sən bir də nə vaxt çıxacaqsan burdan.

– Arif burnunun altında donquldandı. – Bir iş almısan, ikinci mehkəmənin nəticəsi ona görə çox ağır ola bilər. Ondan xəbərin var?

– Yaxşı, nə kömək edə bilər bilərsən mənə? – Rauf lap ruhdan düşmüşdü və Arif bunu hiss elədi.

– Deyəsən, bir şey düzəltir yavaş-yavaş. Çalışmam şüvəlanlı tanışların vasitəsilə Şeydanın qohumlarını yola getirim, gedib şikayətlərini geri götürsünlər. Əvvəl-əvvəl eşitmək istəmişdilər, heç yaxın buraxmırdılar, az qalmışdı üstümə yumruq qaldırırsınlar, amma indi yumşalıblar bir balaca. Deyəsən, inandırı bilmişəm onları ki, burda heç bir qərez, düşmənçilik ola bilməz... Sənin indiki vəziyyəti də danışdım onlara: onun da təsiri oldu. Odur ki, sən çox fikirləmə, Allah kərimdir, axırı yaxşı olar.

Qalan vaxtı onlar iş barədə danışmadılar, oturub cavanlıqlarını xatırladılar və birdən Raufun bugünkü söhbətin təsirindən kövrəlmiş qəlbinə qərribə, anlaşılmaz bir narahatlıq, həzin bir kədər çökdü. Arif lap axırda, çıxıb gedəndə, qapıda ayaq saxlayıb:

– Sən mənə bir sual verəydin görək, – dedi, – amma vermədin. Sabir haqqında sən heç nə soruşmadın. Yazığı möhkəm sıxmışdılar. O özünü kişi kimi aparırdı. Bütün günahı öz üstünə götürürdü, amma gec idi, iş işdən keçmişdi, hamı bilirdi ki, Sabir dostu Raufun arzusunu yerinə yetirmək üçün qəbri bərpa elətdirib.

Rauf qıpqırmızı qızardı:

– Mənim heç ağlama da gəlmədi ki, onun vəziyyəti pis ola bilər. Sən axı Sabirin adını elə belə, öləri çəkdim...

Günlər yaman ləng keçib gedirdi. Bunun da əsas səbəbi, görünür, qayğılarının yeknesəqliyi idi: ağacların, kolların dibini yumşalt, su ver, əlaq vur və sairə, nə bilim, bu cürə xırda-para işlər. Rauf bağbanlığın bir neçə əsas şərtini tezliklə öyrəndi və artıq üç ayı

tamam olanda ona ayrıca sahə verdilər, o da qazandığı təcrübəni bu sahədə vicdanla tətbiq etməyə başladı; seriyəsi o qədər artmışdı ki, hətta təkbaşına əncir ağaclarının bəhrəsiz budaqlarını kəsirdi. Niyəse o, birdən-birə zirəyə düşməni kəsildi, səlahiyyətdən istifadə edə bələyib onu da zərərli əlaq otlarının cərgəsinə saldı və baği zəhləsi gedən bu bitkinin kollarından təmizləməyə girişdi.

Kökündən dartıb çıxartdığı kolları əvvəlcə serib qurudar, sonra bir yerə toplayıb axşamüstü işin axırında yandırardı. Gur ocağın göyə qalxan dil-dil əlovu və tüstüsünün iyi onda xoş xatirələr oya-dır. Raufun fikrini dağıdırdı...

Rauf özünün düzəltməyi balaca skamyada oturub qıvrıla-qıvrıla alışıb yanan quru kolları baxıb özü üçün hez alanda nəzarətçi Həsənə ona yaxınlaşdı. Həsən sağlam kəndli balası idi, milis məktəbini əla qiymətlə bitirib Raufdan il yarım əvvəl bura gəlmişdi, Cavanlığna baxmayaraq, Həsən öz işinə çox ciddi yanaşırdı; heç nədə, heç kimə – hətta özüne də güzəştə gətirmirdi və elə ona görə də köhnə, təcrübəli işçilərdən olan, daxili xidmət nizamnaməsini əzber bilər böyük nəzarətçi Cəfər Məmmədzaadənin az bir vaxtda etimadını qazanmışdı. Belə deyirlər ki, südlə gələn sümülə çıxar, odur ki, yetkin kamil adamlar belə öz xasiyyətinin zəif cəhətlərindən heç də həmişə yaxa qurtara bilmirlər və bu məlum həqiqət Həsən kimi perspektivli mütəxəssisin Raufla rəsmi tanışlığından sonra bir daha aydın oldu. Onun zəif damarı, ilk baxışdan sezişməsə də, o saat gözə çarpırdı. Cəfər Məmmədzaadə növbətçi iclasların birindən sonra Həsənə kabinetində saxlayıb, nizamnamənin mühüm maddələrindən birini əzberdən dedi və bununla da ona xatırladı ki, vəzifə başında olan adam şəxsi rəğbətindən və ya nifrətindən asılı olmayaraq, ayrışdırılmaz əməkdaşlığı, hamıya bir gözə baxmalıdır.

Həsən öz təqasını atmadı boynundan, amma kabinetdən çıxandan sonra Raufda da münasibətini qətiyyətlə dəyişmədi. Yəni də əvvəlki kimi, onu görəndə yerindən dik qalxıb ədəb-ərkanla salam verir, söhbət əsnasında ona müraciət edəndə adının yanında “dayı” sözünü işlətməyi heç vaxt yadından çıxartmırdı. Raufun özü də Həsənin onunla belə rəftarına şübhə ilə baxır, bunu dolamaq kimi başa düşür və imkan daxilində onunla az-az görüşməyə çalışırdı. Amma xeyli sonra o, inandı ki, bu, yalnız və yalnız Həsənin ona ehtiramından irəli gəlir və bunu da Rauf öz ələmində gənc nəzarətçinin sanbalı, ləyaqətli

adamları tanımaq bacarığı ilə izah elədi. Rauf özü də yavaş-yavaş Həsənə mehr salırdı; imkan düşəndə görüşürdü, bir böyük kimi hal-ehval tuturdu. Rauf, ümumiyyətlə, söhbətçil adam deyildi, amma onun da öz üstünlükləri var idi, danışanda həmsöhbətinin rəğbətini qazana bilirdi. O, əvvəlcə söhbətin mövzusunun müəyyənləşdirir və heç vaxt da bu mövzudan kenara çıxmırdı, yeri düşəndə isə ehtiyatda olan hazır zarafatları ilə onu bezəyirdi. Bir cəhətə Rauf xüsusi fikir verirdi; bezen yerlərdə, məsələn, qaynatasıgilə acıdıl, bədxah adamlar olurdu, çalışırdı ki, belələri ilə söhbətdə mücərrəd mühakimələrə, fəlsəfi mübahisələrə keçməsin, necə deyirlər: "Ağın qorxuqda nə işi var, vurub qıçın sindirsinlər".

O, həftədə iki-üç dəfə Həsənə söhbət eləyirdi, onda da öz danışqıq tərzini əsasən gözəl deyirdi, amma hərdən görürdün olmurdu, çünki gənc nəzarətçi ağıllı sözə, müdrik kəlamə qiyəmət verən dinləyicilərdən idi və Rauf da yavaş-yavaş onun bu ehtiyacının təsiri altına düşüb yüksək beşəri məsələlərdən dəm vururdu.

Adətən o, Həsənin suallarına o saat düzgün cavab tapırdı, bu cavablarını da hər dəfə öz şəxsi heyatından gətirdiyi misallarla əsaslandırır, amma hərdən də ələ olurdu ki, bir məsləhətə neçə gün vaxt sərf eləyirdi, çünki başdansovdu olmazdı, onun verdiyi məsləhət gerek cavan oğlanı bütürməyə qoymayaydı, işində, ailə həyatında ona yol göstəreydi. Rauf danışdıqca hiss eləyirdi ki, onun hər sözü, hər kəlməsi Həsənin beyninə həkk olunur və o, bundan həzz alırdı. Belə bir hissi o, ilk dəfə məhkəmədə keçirmişdi, amma heç o zaman qəzəbin, incikliyin və ilahidən gələn gücün təsiri ilə elədiyi o dahiyanə çıxışından Rauf bu qədər məmnun qalmamışdı.

– Axşamınız xeyir, Rauf dayı. Sizinlə xudahafizləşməyə gəlmişəm. – Həsən niyəse kədərtli idi. – Lənkerana ezamiyyəyə gedirəm. – Men heç vaxt Lənkeranda olmamışam, amma hamı deyir ki, gözəl yerdir. Sitrus meyvələrinin məskənidir: limon, mandarin, feyxoa... Sənə yaxşı yol. İnsan gerek çox gəzsin, xüsusən cavanlığında. Neçə günlüyə gedirsən?

– İki həftəyə qayıdaram.

– Yaxşı eləyirsən, get. Deyirlər aləmdir oralar.

– Bəli, gözəl yerlərdir. Azərbaycanca tayı-bərabəri yoxdur. – Hiss olunurdu ki, o sevinir səfərinə və bu, niyəse Raufa pis təsir elədi. O gülümseyib:

– O baxır kimin gözündə, – dedi. – Birinə Lənkeran xoş gəlir, o birinə Bakı, ya da Astara. Hərənin öz zövqü var.

– Əlbəttə, düz deyirsiz, – Həsən razılaşıdı onunla, – doğma yerlər adama hər yerdən əzizdir, amma Lənkeran, mən bilərəm, sizin də xoşunuza gələr. Mən xahiş eləyirəm sizdən... Allah qoysa, nə vaxt xətriniz istədi, ailənizi də götürün yay aylarında gəlin bir biz tərəfə. Mənim burda xidmətimə cəmi bir il qalıb, sonra çıxıb gedəcəyəm ora. Əməlli-başlı böyük, qəşəng evimiz var, özü də bu saat evdə bir anamdır, bir də kiçik qardaşım. Hərə bir tərəfə uçub gedib – bacılarım ərdeçdirlər: biri Bakıdadı, o biri hələlik Lənkeranda, amma o da əriylə Bakıya köçməyə hazırlaşır, böyük qardaşım Kalininqradda qulluq eləyir, həkimdir, ildə bir dəfə uçub gəlir, görüşürük. Yeni deyirəm ki, yerimiz gen-boldur, hamıya çatır!

– Çox sağ ol! – Rauf təklifdən imtina eləmədi. – Sən də hərdən gəl, get, telefonumu da, ünvanımı da yazıb verərəm sənə. Oğlanlarla tanış olarsan. Bilmək olmaz, bir də gördün hardasa bir köməyim deydi sənə.

Raufun üroyindən yaman keçirdi ki, bu kəndli balasına nə işə yaxşı bir şey vəd eləsin, amma kooperativ evə düzəltməkdən başqa ağılna heç nə gəlmədi.

– Uzun sözün qısa, o barədə yüz faiz arxayın ola bilsən, bir şey düzəldərəm səninçün... Rəhmətlik kişi – atanı deyirəm – nə işə baxırdı? Mən üzr istəyirəm, əgər sualım sənə yersiz göründüse...

Həsən bir an fikirləşib:

– Mən atanı yada salmağı xoşlayıram, – dedi. – Onu yuxuda görəndə sevinirəm, həmişə ələ mehriban danışır mənimlə; sağlığındakı kimi. Çoxlu sual verir, hər şeylə maraqlanır, ya da görürsən, o danışır, mən qulaq asıram. Amma hayıf ki, axır vaxtlar, demək olar, yuxuma girmir. Balıqçı idi o, seyrində işləyirdi. Bütün ili balıq tuturdu: qızıl balıqdan tutmuş kilkeyə qədər, hər cürün – fəslinə baxırdı. Mən də balıqçı olmaq istəyirdim, amma atam dənizdə itəndən sonra anam qoymadı. Anam hələ də inanmır onun ölməyənə, ələ danışır onun haqqında, ələ bil ki, o sağdır, çünki səynerin batmağını heç kim görməyib. Heç kimi də dəniz sahilə atmayıb... O vaxtdan anam danışğını da bir az itirib, hələ də gözləyir ki, kişi qayıdacaq! Hətta biz də – bacılarım da, balaca qardaşım da mən də

– ona inanırdı ki, bir gün atamız qayıdacaq, onu yenə görəyik. Aqlınıza başqa şey gəlməsin, anamın ağı üstündədir, konserv zavodunda işləyir, özü də yaxşı işçidir.

– Senin heç yadına gəlir atan?

– Əlbəttə, indiki kimi gözümün qabağındadır. Onda mənim on iki yaşım var idi. Hava elə bil dayanıb durmuşdu, aydın, sakit bir axşam idi, nə duman, nə külək vardı. Biz sahile onu yola salmağa gəlmişdik, o da seynərdən bizə əl ələyirdi... Gecə fırtına başladı. Ayıldıq yuxudan, gördük evimiz silkələnir. Qonşunun damını külək qoparıb apardı: onlar sonra bir ay bizim evdə yaşadılar. O evin kişisi də qayıtmadı... Mən atamı tez-tez xatırlayıram.

– Bəs necə... – Rauf köks ötürdü: – Ata insanın dünyada ən əziz adamdır. Ana kimi. Fikir eləmə, gələcək barədə düşünmək lazımdır... Tez qayıt, sensiz mən darıxacam burda. Yaxşı yol.

Həsən onun əlini bərk-bərk sıxdı.

– Rauf dayı, sizin haqqınızda mən evdə hamıya danışacağam. Mən belədem özümə, sizsiz mənə də çətin olacaq.

* * *

Həsən gedəndən sonra, daha Raufu işindən və düşüncələrindən heç nə, heç kim ayırmırdı. Fikrində, xəyalında isə elə hey gələcək heyatla bağlı planlar yer tuturdu. Raufun bu günlə gələcəyin arasındakı bir sədd kimi duran dumanlardan, buludlardan keçə bilməmiş xəyalı, baxışı qarşısında bəzən hələ yaşanmamış sevinclərin sirli bir cazibəsi dururdu. Özü də belə məlum olurdu ki, real aləmdən uzaq olan xəyallara dalmıq yalnız eyləncə deyil, həm də insanın faydalı bir məşğuliyyətdir; ona görə faydalıdır ki, bu məşğuliyyət, iş-güce maneçilik törətmədən, hədəfə gedən vaxtın, heç olmasa, bir hissəsini azaldır.

Belə bir vəziyyətdə, xəyalının çox-çox uzaqlarda olduğu vaxt, bir gün şəhər Cəfər Məmmədşad şəxsən özü Raufun yanına gəldi və onu görüşə dəvət etdi, dedi ki, bacısı qızı onu görmək istəyir. Adətən, bu vaxtlar məbuslara çox nadir hallarda görüş verilir; görünür, elə ona görə də böyük nəzarətçi karxanə kimi idi. Cəfər

Məmmədşad qaşlarını çatıb, ona xas olmayan bir gümrəhliklə kənara baxa-baxa danışdı. Rauf məəttəl qalmışdı, hansı bacısı qızı? Onun heç bacısı var ki, qızı da olsun? Amma öz təəccübünü gizləyib dinməz-söyləməz nəzarətçinin ardınca idarə binasına gəldi.

Orda onu Aida gözləyirdi. Rauf qapıdan içəri giren kimi Aida sevincindən hiçqıra-hiçqıra özünü onun üstünə atdı.

Səkkiz aylıq qadın həsrətindən sonra Rauf istədi ki, bir bədənə bağrına basmışdansa da, sıxılırdı və sıxıntı üçtərəfli rəsmi-intim görüşün axırına kimi keçib getmədi.

Cəfər Məmmədşad qapının ağzında durmuşdu: nə içəri giren kimi içəri girirdi, nə də çıxıb gedirdi. Özü də elə dayanmışdı ki, çal-çəmə biqləri və əynindəki hərbi paltarla o, donub qalmış vəziyyətdə atəş əmri gözləyən yaşlı topçulara oxşayırdı.

Bacıqızını bağrına basıb söhbət etmək bir elə də münasib deyildi, odur ki, Rauf Aidanı buraxıb:

– Sən hara, bura hara? – deyə soruşdu. – Necə gəlib çıxmısan bura?

– Hamı necə, mən də elə. – Raufun ondan aralı durmağı Aidaya pis gəldi, Cəfər Məmmədşadını göstərək bərkəndən pıcladı: – Bu yoldaşın görəsən ağına gələcək ki, bayıra çıxıb qapını örtün, yoxsa ona demək lazımdır bunu?

– Deyəsən sən yadından çıxıb biz hardayıq?! Səni ki, hörmət ələyib bura buraxıblar, bu özü elə böyük işdir.

– Heç bir böyük iş-zad yoxdur burda. – Aida etiraz elədi. – Onlara əmr ələyiblər, onlar da buraxıblar. Bu görüşə görə dayımın öz yanına gəlmişəm. Özün bilirsen ki, ana tərəfin qohumlarından zəhləm gedir. Ömrümdə birinci dəfə idi ki, onun yanına xahiş gəldirdim, o da sənə görə.

– Niyə, o həmişə xeyirxah adam olub. – Rauf gözlərini ağardıb Aidaya başa salmaq istədi ki, onun tanımadığı dayı haqqında söhbətin yeri deyil, amma Aidaya təsir eləmədi bu.

– Dayım – baş prokurorun müavini, onun əmrləri yerinə yetirilməlidir. Mənə icazə veriblər ikilikdə görüşüm sənə. – Bunu deyəndə Aida çönlüb eyhamla nəzarətçiyə baxdı, amma o, özünü elə göstərdi ki, guya eşitmir.

– Eyibi yoxdur, – Rauf, Cəfər Məmmədşad ilə münasibətini korlamaq istəmirdi, ona görə də Aidanın kobudluğunu yumşaltma-

ğa çalışdı. – Görüşməyimiz elə nəyə desən deyər. Az qalıb. Allah qoysa, onda hər şey yaxşı olar.

– İl yarımın harası azdı? – Aida gülümsədi və birdən də başladı ağlamağa. – Mən darıxışam səninçün, hər gecə yuxuda görürəm səni, amma sən heç sevinmirsən mənim gəlməyimə. – O, özünü onun sinəsinə sıxıb hönkür-höknür ağladı.

Rauf özünü itirmiş halda nəzarətçiyə baxdı, o, Raufun bu baxışını kömək istəmək kimi başa düşdü və keçib stolun üstündəki qraftından bir stəkan su töküb Raufa verdi.

Aidani o, çətinliklə sakit eləyə bildi, ayrılıb gedəndə də hələ kesik-kəsik hıçkırdı.

Raufun “bacısı qızı”nı böyük nəzarətçi özü apardı yola salmağa. Otaqda tək qalan Rauf qəribə bir yüngüllük hiss elədi. O, oturub nəzarətçinin “bacıqızı” barədə suallarını gözləyirdi, amma Cəfər kişi heç bir sual-zad vermedi. Rauf durub öz iş yerinə qayıdanda heç özü də bilmedi necə oldu soruşdu ki, bəs Həsən ezamiyyətdən nə vaxt qayıdacaq. Başqa vaxt Cəfər Məmmədzadə onun sualını yəqin ki, cavabsız qoyardı, çünki bu, müdiriyyətin sırf daxili işi idi, belə şeylər, adətən, gizlin saxlanılırdı, amma görünür, “bacıqızı” ilə “dayı”nın çox təsirli görüşü onu da sarsıtmışdı, ona görə də cavab verdi ki, anasının xəstəliyi ilə əlaqədar nazirlik Həsəni burdakı vəzifəsindən azad eləyib, Lənkərana başqa işə keçirib.

Əlbəttə, bu xəbər Raufu açmadı, amma bir müddət keçəndən sonra daha aşkar hiss elədi ki, Həsənin simasında onu özünə mənəvi ata sayan yeganə bir adamı itirib. Gileləri şirəyə dolmuş üzüm salxımı kimi, Raufun da başına saysız-hesabsız fikirlər, sözlər yağlıb qalmışdı, amma daha onları deməyə layiqli bir adam yox idi. O, qaladığı ocağın yanında oturub tez-tez oğlanlarını düşünürdü. Düşünürdü ki, indiye kimi hələ bir dəfə də olsun onlarla heyat barədə ciddi söhbət eləməyib. Bəs niyə eləməyib? – Özü də məəttəl qalırdı. Axır vaxtlar o, tez-tez ailəsi üçün darıxdı, amma məktublarında arvadına da, uşaqlarına da yanına gəlməyi qadağan etmişdi.

Arvadı ilə görüşə çağırılarda Rauf həmişəki kimi bağda idi. Bu xəbəri o, demək olar ki, laqəyd qarşıladı. Tələsmədən, arxayın-arkayın əl-üzünü yuyub görüşə getdi. Xalidənin sıxıla-sıxıla danışmağından hiss olunurdu ki, yad adamların yanında o, sərbəst

söhbət eləyə bilmir. İlk baxışda arvadı pis deyirdi Raufun gözüne, bir az keçəndən sonra isə onun danışdığı təzə xəbərlərə qulaq asaraq asə kəşf elədi ki, Xalidə xoş duyğular oyadırdı onda, özü də təəccüb elədi buna. Rauf üreyində gülümseyib öz halalca arvadının onda oyatdığı bu hissi aylarla qadın həsrətində olmağı ilə izah elədi. Xalidə söhbətini qurtarandan sonra, Rauf ata-anasını xəbər aldı. Xalidə razılıqla cavab verdi ki, lap yaxşıdılar, onda o, özünü saxlaya bilməyib:

– Görürsən, əzizim, – dedi, – hər şey yaxşıdır. Sənin ananın və mənim sevimli qayınanının nəzəriyyəsinə görə, gələcəkdə onlar özlərini daha gözəl hiss eləcəklər. Müvəqqəti olsa da, daha məni görüb əsəbiləşməyirlər, ürəklərindən qara qanlar axmır.

– Düz demirsən, onlar sənin bura düşməyinə görə çox fikir eləyirlər.

– Fikir eləməyinə eləyirlər, amma görüşəndə ola bilər ki, heç salam da verməsinlər.

– Heç elə şey olar, sən nə danışsan?! Atam indidən götür-qoy eləyir ki, görsün sən qayıdanda hara düzəldə bilər səni. Deyir ki, bir yandan baxanda baxtımız gətirib, indi sən daha əvvəlki işinə qayıda bilməzsən, onsuz da o işin axırı yox idi, gec-tez bir zibili çıxacaqdı.

Rauf etiraz eləməyə macal tapmadı, çünki elə həmin dəqiqə görüşün vaxtı qurtardı. Otaqda başqa qadınlar da var idi, amma kişilərin baxışlarından belə məlum olurdur ki, aralarında ən gözəlim-lisi, ən yaraşqlısı Xalidədir. Bəlkə də o, müqayisədə belə görünürdü, görüşə gəlmiş qadınların elə bil qəsdən nə boy-buxunları vardı, nə də bir babat sir-sifətləri. Rauf bunu yaxşı başa düşsə də, birdən-birə qısqıncılıqla oxşar bir şey ox kimi üreyinə sancıldı.

Görüşdən sonra Rauf tez-tez Xalidə barədə düşünürdü. İndi o, çoxdan unudulub getmiş xoş günləri, xoş saatları yadına salır və yavaş-yavaş özü də hiss etmədən bu qərara gəlirdi ki, Xalidə həmişə ona yaxşı arvad olub.

O, öz gələcək həyatı barədə fikirləşirdi və bütün planları da, demək olar ki, Xalidə ilə bağlı olurdu. Bu düşüncələrdən onu vaxtaşırı Arif ayırırdı. Onun dediyinə görə, işlər düzəlirdi yavaş-yavaş və ümid var idi ki, şüvəlanlılar bir neçə gündən sonra öz şikayətlərini prokurorluqdan tamam geri götürsünlər.

Ən gözəl xəbəri o, Arifin sonuncu gelişində eşitdi. Şənbə günü idi; evvəllər Arif şənbə günləri heç vaxt gəlməzdi. Rauf Əsgərovu yanında görəndə inanmadı gözələrinə. Sonra da Arif böyük bir sevincə qışın tapıldığını xəbər verəndə – qulaqlarına da inanmadı, lap çaşb qaldı. Sen demə, bu günlərdə təsadüfən məlum olub ki, o sirtıq quş gedib Mərdəkəndə özünə məskən salıb. üstəlik orda bala da çıxardıb və bütün qışı balaları ilə kiminsə qapısı bağlı bağın zirzəmisində keçirib. İndiyə kimi hələ heç kim baş çıxara bilmir ki, şəhərdən qırx kilometr uzaq bir yere o necə gedib çıxıb. Tapılmağı da yerli poçtalyonun sayəsində olub. Sayəsində deyəndə ki, dar bir dalandə poçtalyonla rastlaşıb, elə o dəqiqə də ona möhkəm bir dimdik vurub. Hal-hazırda kivi və onun əziz-xələf üç balası təzə heyvanxanada ayrıca qəfəsdə yaşayırlar.

Beləliklə, quş oğurluğu üstündə verilən ittiham Raufun üstündən götürüldü. Qocalıb öldən düşmüş kərgədanın buynuzunu özbaşına kəsməklə heyvanxanaya vurduğu ziyana görə isə o, cəzasını artıqlaması ilə almışdı: iki yüz manat cərimə verib, doqquz ay da cəmiyyətdən kənarda yaşamışdı – hər halda, bir buynuzun qiyməti bundan artıq olmazdı.

Arif danışırdı, Əsgərovsa başı ilə onun dediklərini təsdiq edirdi; o, əməlli-başlı meyvəsidi. Sonrakı hadisələr hamısı elə bil duman içində baş verirdi. Əsgərovun müşayiəti ilə Rauf həbsxana reisinə yanına gətirdi, orda ona azad olmağı barədə order verdilər. Sonra o, düş qəbul elədi, üzünü qırxdı, paltarını dəyişdi və Əsgərovla, Ariflə bir yerdə küçəyə çıxdı.

Əlbəttə, Rauf, hər şeydən əvvəl, qaraja getmək istəyirdi; balondakı şirə çoxdan yetişib, həsrətlə onun yolunu gözləyirdi, amma səbrini basıb özünü elə aldı. Müstəntiqin birlikdə şəhərə getmək təklifinə o, nəzakətlə cavab verdi ki, yolu başqa tərəfədir, əgər Arif aparsa, onun məşinada Bilgəhə, bağa getmək istəyirdi. Deyir cənnət bağının qırx qapısı var, gerek bir-bir açasan, Rauf da ona görə qərara

aldı ki, tələsməsin, gedib evvəlcə ailəsi ilə görüşsün. Onun belə ağıllı nəticəyə gəlməsi necibliyindən çox müdrikliyindən idi. Müdriklər isə hər günün öz hökmünə görə hərəkət edirlər. Uzun sözün qısa, tələsməyin mənası yox idi – Rauf da təzliklə buna əmin oldu.

Əsgərov həbsxananın müdiriyyətinin gözü qabağında Raufu məşinə kimi ötürdü, Rauf onunla kinsiz-qərəzsiz danışdı, elə bil təzə qonşusu ilə, ya da işçisinin uzaq qohumu ilə söhbət edirdi. Hətta hər dəfə bir nəzakət xətrinə gülümsəyirdi də, amma Əsgərovun səsinə bir günahkarlıq var idi. Lap axırda, Rauf məşinə oturandan sonra azca pəncərəyə əyilib ondan bir də üz istədi və xahiş elədi ki, nə vaxt, nə çətinliyə düşdü – ya işə, ya da evə, fərqi yoxdur – götürüb ona zəng vursun. Bu da ki, şübhəsiz, çox xoş idi.

Onlar dinməz-söyləməz gedirdilər. Arif bütün fikri yolda, məşin sürürdü, onun keçmiş “müşəri” Rauf isə, oturub qazandığı qələbədən xoşhallanırdı və eyni zamanda da fikirləşirdi ki, öz sirrini Arifə necə açsın, necə inandırсын onu bu sirrə.

Birinci yolayrıcına gəlib çıxanda, Arif məşin Zugulba tərəfə döndərməmiş əli ilə sağdakı bağları göstərib dedi ki, quşu haradasa buralarda tapıblar. Əgər bu məlumatı ilə Raufun üreyini açmaq niyyətində idisə, istəyinə nail olmuşdu: həm ona görə ki, Rauf məmnuniyyətlə o iyrənc quşun ətraf bağların zibilliklərində özünə necə yem axtardığını təsəvvürünə gətirdi, həm də nədənsə birdən-birə heyvanxanadakı it yadına düşdü və qərara gəldi ki, onu Aliyə xanından xahiş edib alsın; yəqin müdir də Əsgərov kimi yumsalıb.

Bundan sonra Rauf keçmiş vəkilinə bu günə qədər demədiyi müəmmalları, yeni öz sirrini açmağa başladı. O, tələsmədən, bütün təfərrüatı ilə qayınatasının evində səhifələrində köhnə reseptlər verilmiş nadir bir kitabə necə rast gəldiyini danışdı. Əvvəlcə Arif ona diqqətlə qulaq assa da, bir elə inanmırdı sözlərinə, amma elə ki, Rauf yavaş-yavaş başladı insanı cavanlaşdırən iksirin tərkib hissələrinin və qərribə xüsusiyyətlərinin təsvirinə keçməyə, Arifin gözlərində dərhal maraqlı olandı. Rauf dostunu daha artıq inandırmaq üçün qayınatasının mülahizələrinə isnad edərək, iksirin qədim dövrlərdə yaşamış məşhur şəxsiyyətlərin orqanizmlərinə göstərdiyi möcüzəli təsirdən yadında qalmış tarixi faktları bir-bir sadaladı. Sezarın cavanlaşmasının tarixçəsini, qədim Misir kərgədanının tutulmasından başlayaraq, təfsilatı ilə danışdı, axırda gəlib öz şəxsi

macerasına çıxdı. Hər şeyi necə olmuşdusa, eləcə də söylədi, heç nəyi gizlətmədi. Onun sözləri deyəsən eməlli-başlı təsir eləmişdi. Arifi daha inandırmağa ehtiyac yox idi. Söhbət onu o qədər maraqlandırmışdı ki, maşının sürətini də azaltmışdı...

Arifin hərdən bir dodaqlarını dili ilə yalayıb diqqətlə, təmənna-sız qulaq asması yağ kimi Raufun üreyinə yayılırdı, hətta ona elə gəlirdi ki, yanında tanınmış vəkil yox, vaxtilə Raufun fiziki gücünə və möhkəm xarakterinə həsədlə baxan o yeniyetmə məktəbli yoldaşı əyləşib. Çoxdan unudulub getmiş bu hiss onu vəcdə gətirdi və o, Zuğulba ilə Bilgəh arasındakı yolda öz qəti qərarını Arifə bildirdi, dedi ki, ona min bir iltirab, əzab-əziyyət və məhrumiyyətlər hesabına başa gəlmiş həmin qiymətli iksiri onunla – özünün ən yaxın, ən sədaqətli dostu Ariflə bölüşməyə hazırdır, yarıməsrlək amansız istismar nəticəsində yorulub əldən düşmüş orqanizminin bərpa-sı üçün ona nə qədər lazımdırsa, gəlib aparsın.

Raufun hədsiz səxavəti, mərdliyi Arifi möhkəm kövrəltdi, maşını saxlayıb onun elini sıxdı, sonra da yaşarmış gözlərini silib, hissələrini cilovlaya bilmədiyi üçün üzr istədi. Göz yaşları, saysız-hesabsız təşəkkürlər və rıqətli sözlər Raufu bütübütün çaşdırdı və ona görə də bunun ardınca eşitdiyi kəlmələrin mənasını o saat başa düşmədi. Rauf gülümseyib soruşdu:

– Axı niyə? – O, qəlbinin dərinliyində əmin idi ki, Arifin imtina etməsi əslində razılıqdan başqa bir şey deyil; ədəbli adamlar ilk təklifə təxminən belə cavab verirlər.

Arif həyəcan içində maşını ötüb keçən traktora baxıb:

– Məni düz başa düş, – dedi, – mən onun necə qiymətli şey olduğunu bilərəm. Amma heç vaxt dilimə vurmaram onu... Memmed Məlik-Yeqanovu bir yadına sal.

– Hansı Məlik-Yeqanovu, o kimdir?

– Tanımırsan? Şəhərdə ən məşhur vəkildən idi, çox böyük də ümid verirdi. Nə qədər ki, Macarıstandan “Banfi” gətirməmişdi, işləri əla gedirdi. O dərmanın adı ömrüm boyu yadımdan çıxmaz. Bilirsən heç nədir o? Bu saat başa sallam seni – “Banfi” insanın başında tükü artırır. Buna daha şübhə ola bilməz, firma yüz faiz əmanət verir. Deyirlər onu icad edəyəne Nobel mükafatı vermək istəyirlər.

– Başa düşürəm, bu nə cəfəngiyatdır danışsən. – Arifin sözləri Raufu bir balaca qıcıqlandırmışdı deyəsən. – Əşşi nə Məlik-Yeqanov, nə tük?!.

– İş də elə ondadır ki, reseptdə yazılanlar düz çıxdı. Məlik-Yeqanov tamam keçəl idi, o dərmandan sonra bir tük gəldi başına, gəl görsən: gur, özü də buruq-buruq. Zahirən dəyişib tamam başqa Məlik-Yeqanov olmuşdu, amma özü baxırdın ki, həmin adamdır. Kişi batdı getdi. Həminin münasibəti dəyişdi ona. Nə deyirdi, gültürdülər. Şöbəyə müdir qoymaq istəyirdilər, fikirlərini dəyişdilər. O vaxtdan bir dənə ciddi iş etibar ələmirilər ona. Müştərilərini də itirdi.

Rauf axıra kimi qulaq asıb?

– Bunların hamısını uydurursan, – dedi. – Yeqin, deyirəm, imtina ələməyinin səbəbi başqadır. İstəmirsən lazımı deyil, insan ki, öz xoşbəxtliyini başa düşmədi, onu dilə tutmaq nəhaqdır. Arma səbəbini izah ələməlisən.

– Məsələ belədir ki... – Arif burnunun altında mızıldadı. – Mən sənə bir də ürekdən təşəkkür eləyirəm...

– Bura bax, dağa-daşa salma özünü, sözünü de!

– Deyirəm, – Arifin gülümseməyindən, Rauf başa düşdü ki, cavabı qondarma olacaq. – Yadıma elə bu saat bir əhvalat düşdü: şirvanşahlardan biri, eşitmiş olarsan Əhsitan, Azərbaycanı səyahətə çıxır... Bir az döz, qurtarıram, bu saat. Hə, o, Bərdədə, Şamaxıda, Gəncədə qalalara baş çəkir və hər yerdə də toplardan atılan yaylım atəşi altında tələbələr dəstə-dəstə onun qabağına çıxır. Və yalnız Şəkinin qala divarları qarşısında – özü də oranın qoşun başçısı onun uşaqlıq dostu olub – hökmdarın gəlişi münasibətiylə salam atəşi açılmayıb. Əhsitan öz vaxtına görə ədalətli hökmdar hesab olunsada, çox sərt adam idi. O, qalaya girməyib, hamının yanında qalanın rəisindən tələb ələyir ki, toplardan salam atəşinin açılmamağının səbəbini izah ələsin, yoxsa boynunu vurulacaq. “Bunun on yeddi səbəbi var, ey aqıl hökmdar”, – deyə qalanın rəisi cavab verir və çalxır cəllada tərəf baxmasın. “De görüm hansılardır?” – Əhsitan səbirsizliklə əmr edir. – “Birincisi, topumuz yoxdur”, – deyə qala rəisi sadalamağa başlayır. – “Kifayətdir, – Əhsitan onun sözünü kəsir və əlinin işarəsi ilə cəlladı buraxır. – Mənə elə bu biri də bəsdir, qalanı deməsən də olar”.

Rauf qasqabaqlı:

– Özün bilirsen, səni heç kim məcbur-zad eləmir, – dedi və fikirleşdi ki, dünyada elə adamlar var, onlara nə qədər istəsən də, kömək eləmək mümkün deyil; Arif də belələrindəndir.

– Bax, görürsən, incidin. – Arif həqiqətən itirdi özünü. – Mən sənə çox minnətdaram. Amma sən də çalış, məni başa düş... Bilir-sən, عزیزim, sənə o əla dərmanına mənim ehtiyacım yoxdur. Düzünü bilmək istəyirsənsə, cavanlıq illəri ilə bağlı mənim sənə dəyə elə bir xoş təəssüratım da yoxdur, inan mənə! Nə görmüşəm o vaxt? Heç nə. Cavanlığım yadıma düşəndə, daha da kədərlənirəm. İndi isə mən özüme görə əməlli-başlı bir adamam, bu şöğərib şəkər olmasaydı, özümü lap xoşbəxt hiss edəyirdim. Daha heç nə də lazım deyil mənə, necəyəm, nəyim var? – bəsimdir, razıyam elə belə də qalsın. Bax, özüm barədə, məsələn, bilərəm ki, mən bir elə də istedadlı vəkil deyiləm, əlimdən qeyri-adi heç nə gəlmiş, amma hər halda, camaat nəyə görə hörmət eləyir mənə... Evdə də güzəranım babatdır. Uşaqlarım məni çox istəyirlər, mənə, elə arvadım da... Belə bir vaxtda tutaq ki, birdən-birə mən cavanlaşdım. Onda bəs nə təhər olar? Camaat, arvadım, uşaqlarım nəcə baxar buna? – O, cavan Arifin qohum-əqrəbə ilə, dost-tanışla ilk görüşünü gözünün qabağına getirdi və özü də diksindi, bilmədi, necə oldu ki, əyləci svetoforun qabağında basdı; görünür, yaşıl işıq ona kifayət qədər yaşıl görünmüşdü.

– Sür, sür. – Rauf gülümsədi. – Hər şeydən qorxursan, ehtiyat eləyirsən. Əvvəldən necə idin, elə də qalmsan, heç dəyişib-ələməmişən... Təsəvvür eləyirəm, sən indi mənim haqqımda nə fikirləşirsən...

– Pis heç nə fikirləşmirem. – Arif tez-tələsik onun sözünü kəsdi. – Mən başqa, sən başqa. Sən üreklili adamsan, qoçaqsan.

– Həm də xudbin, eqoist, – dəyə Rauf əlavə etdi. – Qulaq asıram sənə və fikirləşirəm: bütün bunlar bəs mənim nəyimə lazımdır, hə? Neylirəm cavanlaşıb? Elə bilirsen, mən ancaq özümü fikirləşirəm? Gəl baxaq görək: mən sağlam olanda, sağlam olduğumcün də iş qabiliyyətim artanda kime xeyirdir bu? Özün bir fikirləş... Əlbəttə, ailəmə. Elə dostlarıma da. Yadıma varsa, sənə demişdim, mən həyatımı dəyişmək, başqa cür qurmaq istəyirəm. – Raufun

özünə elə gəlirdi ki, o, həqiqəti deyir və bir az düşünüb gördü ki, doğrudan da, elə üreyindəki sözləri dilinə getirib. – Hər halda, sən səhv eləyirsən, belə ciddi məsələləri o dəqiqə, ayaqüstü həll eləməmək olmaz. Evdə də bir oturub məsləhətləşmək lazımdır. Düz demirəm?

Arif dərhal razılaşdı:

– Əlbəttə. Məsləhətin heç bir ziyanı yoxdur.

– Onsuz da mən səni yola getirəcəyəm. Mənim borcumdur bu. – Rauf pəncərədən bayıra çəpənə baxa-baxa, fikri dağınıq halda Arifin çiyini şappıldatdı. Dostu yaxşı adamdır, amma təəssüf ki, ağıldan kəmdir bir az.

Onlar artıq Bilgəhə çatmışdılar. Rauf yadına saldı ki, harda asfalt yoldan bağa dönmək lazımdır və maşın hər iki tərəfi daş hasara çəkilmiş ensiz torpaq yola buruldu, dolanıb-hərənib bir az gedəndən sonra, nəhayət, darvazanın yanında dayandı, Rauf Arifi də bağa dəvət elədi. – O, niyə içəri tek girmək istəmirdi, amma Arif saati göstərərək qayğılı-qayğılı dedi ki, iynəsinin vaxtına qırx dəqiqə qalıb, tibb bacısı gələcək ona insulini vurmağa, görər evdə yoxdur, gözləməz, çıxıb gəder, diabetlə də ki, zarafat qorxuludur.

Darvazaya yaxınlaşanda Raufun üreyi həyəcanla uçumağa başladı, elə bil nədənsə çəkinir, qapını açmağa utanırdı. Doğma evinin kəndərində belə bir hiss ona tamamilə yersiz və mənasız görünürdü. Rauf bu hissi boğub öldürməyə, özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı, amma əksinə, o həyəətə girəndə bu hiss daha da gücləndi, onun addımları yavaşladı, hətta əlinin içi də dəyəsən tərtədi. Ona görə də Rauf sevindi ki, nə yaxşı gəlişindən hələ heç kim xəbər tutmayıb.

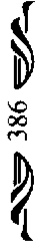
Həmişə hamının yığıldığı evyanda bir adam belə yox idi. Evə gedən yol çubuqları həddindən artıq uzanıb bir-birinə dolamış mey-nələrin arasından keçirdi. O, üzümliyə baxanda yadına düşdü ki, meynələri arıtılmağın, peyvəndin əsl vaxtıdır, sonra gec olacaq. Əvvəllər heç vaxt ağına gəlməyən bu fikri o elə o dəqiqə də çox asanlıqla qovub başından çıxartdı və evyana qalxdı.

Evin dalındakı həyətdən bərk səş-küy gəlirdi. Oyunçuların həyəcanlı qışqırığından belə məlum olurdu ki, orda çox qızgın oyun gedir. O, evyanda bir neçə dəqiqə tərəddüd içində dayanandan sonra, nəhayət, belə qərara gəldi ki, idman meydançası ailə üzvləri

ilə görüşmək üçün bir elə də münasib yer deyil və içeri pillekenlə ikinci mərtəbəyə qalxdı.

Burda bütün pəncərələr taybatay açıq idi. Həyətdən onu görməsinlər deyə əyilə-əyilə pəncərələrin yanından keçib qapıya yaxınlaşdı və dərhal da qarşısında gözələnilməz, qeyri-adi bir mən-zərə açılmış adam kimi kəndardaca donub qaldı. Çox qərribə idi, ona görə qərribə idi ki, Rauf taxtda uzanıb mürgüləyən arvadından savayı elə bir fəvqəladə şey görməmişdi. Amma di gəl ki, o, irəli bir addım da ata bilmədi, hətta Xalidəni çağırmağa da özündə güc tapmadı; sanki ayaqları keyimiş, dili tutulmuşdu, Xalidə isə onun üreynin döyüntüsünə ayılıb boynuna sarılmaq əvəzinə, sakitcə yatmağında idi. Nəhayət, Rauf özünü elə alıb pəncərələri üstündə sessiz-səmisiz, ehtiyatla otağa girdi. O taxtın yanında dayanıb özünün halalca arvadına heyranlıqla tamaşa etməyə başladı. – Rauf ömründə heç bir qadını belə dəhşətli bir ehtirasla arzulamamışdı. Xalidə onun məhz bu gün gələcəyini bilmirdi, ona görə də nə saçını darımaşdı, nə də üz-gözünə siqal vermişdi, nə də ki, ətirlənməmiş penüar geymişdi əyninə, necə var – eləcə ərinin qarşısında uzanıb yatmışdı. Rauf Xalidənin yanında oturub əlini onun yastığa tökülmüş ipek saçlarında gəzdirdi və yavaşdan onu çağırırdı. Xalidə ayılıb üzünə əyilmiş Raufun doğma sifətini görəndə xumar göz-lərində qorxu və çaşqınlığa bənzər bir ifadə yaranırdı və həmin anda da bu qorxu-hürkü çəkilib getdi – o, artıq ərinin ağuşunda idi. Az sonra özünə gəlmiş Xalidənin həyətdəkilərə bu xoş hadisəni, onun qayıtmasını xəbər vermək təklifini o, sözsüz, əsəbi bir gülüşlə rədd etdi və əyilib arvadının boyasız, isti və yumşaq dodaqların: qızgın öpüşlərə qorq etdi. Lakin bu həsrət yangısı Xalidədə cavab ehtirası doğurmadı. Rauf tələm-tələsik paltarını əynindən çıxarıb titrəyən barmaqlarıyla arvadının xalatının düymələrini açanda da, Xalidə təmkinini itirmədi, bircə bunu dedi ki, hər ehtimala qarşı qapını bağlasın...

...Sonra, pəncərəyə yaxınlaşdı və gözə görünməməyə çalışaraq həyətdə nəzər saldı. Rauf gözücü da olsa, uşaqlarını görməyə tələsirdi, lakin həyətdə gördüyü onu heyretə gətirdi – pəncərə ilə üz-büz hasarın kölgəsində onun məşını dayandırmışdı. Bəli, bəli! Bu, rəngindən, markasından tutmuş sol qanadındakı batıq yerinəcən

ona son dərəcə tanış olan, qaraja salıb bağladığı şəxsi məşını idi. Nömrəsi də onun məşınının nömrəsi idi. Əgər bu, onun məşını idisə, necə ola bilərdi ki, eyni bir məşın həm orada – bağlı qarajda, həm də burda – hasarın kölgəsində durmuş olsun?! Özünü saxlaya bilməyib bərk həyəcan içində arvadına sarı çevrildi:

- Hasarın yanında məşın dayanıb, – dedi, – mənəmkidir?
- Bizimkidir, – deyə şifonerin açıq qapısı arxasında geyinən Xalidə cavab verdi. – Kamil gətirib bizi məşınla. Heç bilməzdim ki, o belə yaxşı məşın sürür.

Rauf təəccüblə soruşdu:

- Bəs məşını o, necə çıxardı? Axı mən qarajı bağlayıb, açarları da özümle götürmüşdüm.
- Qarajı sökdülər. Tək səninkini yox, həyətdəki bütün qarajları sökdülər. Dedilər ki, qanunsuz tikilib. – Ərinin susmağından narahat olub, qapının daldından boylandı. – Qanını qaraltma, qarajı onların hamısına 8-ci mikrorayonda yer veriblər.

- Bəs niyə bu neçə vaxtı mənə deməmişiz bunu?
- Məsələ hələ görülmədi sənə xəbər verək. Dedilər ki, niyə qanını qaraldırsız, öz dərdi özünə bəsdir, bir yandan da – qaraj, lazım deyil... heç nə itib eləməyib. Divarları, damı, nə ki vardı, hamısını söküüb təzə yerdə qurdurduq, məşının ehtiyat hissələrini isə Kamil bura, bağa gətirdi.

– Orda başqa şeylər də vardı, – deyə Rauf sual dolu gözlərini Xalidəyə zillədi.

- Butulkaları deyirsən? Butulkalar da durur, amma şirələri uşaqlar içiblər... Hə, iri bir balon da müəbbə çıxırdı ordan. Əvvəlcə baş açmadıq nədi, sonra gördük, müəbbədir.
- Bəs nə oldu, nəylədi onu? – Bunu Rauf elə yavaş soruşdu ki, elə bil cavabını eşitməkdən qorxurdu. – Hamısını yediz?
- Hamısını, bir damcı da qalmadı. Davaydı üstündə. Bizimkələrin – atəngili deyirəm – özün bilirsən ki, şirin şeylə araları yoxdur, amma onu lezzətlə yedilər. Bir həftəyə balonun axırına çıxdıq.

Xalidə şifonerin qapısının arxasından çıxdı. Əyninə çəhrayı rəngli nazik parçadan qəşeng bir paltar geymişdi. Saçlarını yığıb qaldırmışdı: boynunu, çiyinləri ağappaq idi – günəş qaraltmamışdı hələ. Qısa, yüngül paltarda və alçaq dabanlı ayaqqabıda Xalidə elə cavan görünürdü ki, elə bil lap yeniyetmə bir qız idi. Raufun üreyi qışıldı;

hər şey – bütün ümidləri puç olmuşdu. O, diməz-söyləməz durub, taleyin amansız oyunu barədə düşünürdü. Bəli, daha hər şey bitmişdi və indi haradansa uzaqdan elə bil tənha bir neyin yanıqlı nələsi eşidilirdi.

Artıq gizlənmək də mənasız idi; o pəncərədən boylandı, amma hər iki komandanın – Raufun ailəsinin və bağ qonşularının başı oyuna o qədər qarışmışdı ki, onu heç kim görmədi. O, qayınatasını oyunçuların arasında görəndə, gözələrinə inanmadı, mat-meetlə qaldı. O yekəlikdə ağsaqqal kişi uşaqlara qoşulub atılır-düşür, voleybol oynayırdı. Hətta arada Raufun oğlunu itələyib tullandı və torun üstündən topu rəqib meydançasına vurdu. Kişi yaşını da, ədəb-ərkanını da – hər şeyi unutmuşdu; gördüyü mənzərə Raufda ikrah hissi oyatdı – bu nə eybəcərlik idi?! Ətli ayaqları ilə qayınatası o iyrənc kivi quşunu xatırladı. Professor topu iri burnunun qabağında tutub oyuna daxil etmək üçün tullana-tullana Raufun dayandığı pəncərəyə tərəf qaçanda isə, Raufa elə gəldi ki, ona tərəf qaçan adam deyil, həmin o ikiayaqlı mürdar quşdur. O bu mənzərəyə baxa bilməyib pəncərənin qabağından çəkildi.

Rauf indi tək qalmaq istəyirdi, ona görə də arvadı bu qəfil xoş xəbərin – onun həbsxanadan qayıtmasının şərəfinə süfrə açmaq üçün aşağı düşəndə, bir yüngüllük hiss elədi və derindən köks ötürdü.

Rauf taxtın üstündə oturub başını elləri arasına almışdı və təfərrüatına getmədən öz gələcək həyatı barədə düşünürdü. Amma o bu həyatın yalnız astanasını gözünün qabağında canlandıra bildi, çünki küləklə bir yerdə otağa dolmuş şən qışqırış sədaları onu xəyal aləmindən ayırdı.

Ailəsinin qalib gəldiyini xəbər verən bu qışqırığı eşidincə, Rauf könülsüz də olsa, yerindən qalxdı, otaqdan çıxıb aşağı enməyə başladı.

KİTABDAKILAR

Ön söz	4
POVESTLƏR	
Ondan yaxşı qardaş yox idi	11
Yaxşılıqların əvəzində ölüm	86
Yazılmayan məktublar	143
Bayquş gəlmişdi	229
Kərgədan buynuzu	286

MAQSUD İBRAHİMƏYOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDƏ

I CİLD

“AVRASIYA PRESS”

BAKİ-2007

Buraxılışa məsul:

Umud Rəhimovğlu

Texniki redaktor:

Mübariz Piri

Kompyuter səhifələyicisi:

Allahverdi Kərimov

Kompyuter operatoru:

Lalə Cəfərova

Korrektor:

Elman Bəşirli

Yığılmağa verilmişdir 20.05.2007. Çapa imzalanmışdır 12.07.2007.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 24,5. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 65.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.